

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2009/1-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

LAZÁNYI ORSOLYA

ISSN 0865-5227

A kötet megjelent 2010 jún. 30-án

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.juhasznyomda.hu

TARTALOM

SALIGA Irén	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum 1–20 (1989–2008) Repertórium	5
-------------	---	---

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KISS Gergely	A középkori magyar egyházszervezet kialakulása (10. század vége – 12. század eleje). Az István-kori egyházszervezet kialakításának szakaszai és problémái <i>The Development of Hungarian Church Structure in Mediaeval Times (from the end of the 10th until the beginning of the 12th century)</i>	105
FEDELES Tamás	Az Albeniek a pécsi egyházmegye élén <i>Albenies at the Head of the Diocese of Pécs</i>	117
SARBAK Gábor	Remeték a Jakab-hegyen. Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez <i>Hermits on Jakab-hill. Contributions to the History of the Pauline Fathers in Pécs</i>	131
TAMÁSI Zsolt	Az erdélyi egyházmegye 1848-ban. Szcitovszky János tevékenységének hatása az erdélyi egyházmegyében <i>The Diocese of Gyulafehérvár (Alba Iulia) in 1848. The Effect of János Szcitovszky in the Transylvanian Diocese</i>	139
MARTON József	Egyháztörténeti adalékok a gyulafehérvári egyházmegye történetéhez. <i>Contributions to the History of the Diocese of Gyulafehérvár (Alba Iulia)</i>	167
ALBERT András	Gróf Bethlen Miklós protestáns politikus és a Diploma Leopoldinum <i>The Protestant Politician, Count Miklós Bethlen, and the Diploma Leopoldinum</i>	181
MELLACE Katalin	„...semmi feltétel alatt, semmi áron”. Kossuth búcsújának valdens forrásai <i>“...under no conditions”. Waldensian resources of the farewell of Kossuth</i>	191
KLESTENITZ Tibor	Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége <i>Ottokár Prohászka as a Press-revivalist</i>	209
NAGY István	A kecskeméti zsidóság gazdasági helyzete 1938 és 1943 között <i>The Economic Situation of the Jews in Kecskemét between 1938 and 1943</i>	227

MOLNÁR Imre	A magyar katolikus egyház és a lengyel menekültek <i>The Hungarian Catholic Church and the Polish Refugees</i>	247
SZENDE Ákos	Egy piarista geodéta: Rónai Jenő <i>A Piarist Geodesist: Jenő Rónai</i>	257

FORRÁSOK – SOURCES

NÉMETH László Imre	Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltára 1952-2006 <i>The Archives of the Hungarian Catholic Mission in Italy 1952-2006</i>	265
BÁLINT László	Rendszerváltás – egyház – titkosszolgálat. Értekezlet a BM III/III-1 Osztályon (1989. június 13.) <i>Change of the Regime – Church – Secret Service. Conference in the III/III-1 Department of the Ministry for Home Affairs</i>	295

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

SOMORJAI Ádám OSB	A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez <i>Concession of the ring, of the pectoral cross and of the mantle. Pope Paul VI and Cardinal Mindszenty</i>	303
MÉSZÁROS István	Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner-gyűjteményhez <i>Guide to the Mindszenty Documents of the American Embassy of Budapest. Notes on the Source Publication edited by Ádám Somorjai and Tibor Zinner</i>	321
VISY, Zsolt	La base della vasca battesimale della chiesa di Tápé. <i>Dedicato all'ottantenne László Péter</i> <i>The Pedestal of the Baptismal Font in the Roman Catholic Church of Tápé</i>	349

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok (<i>Ism.: Árvai Tünde</i>)	369
MISÓCZKI Lajos: A vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején (<i>Ism.: Szecskó Károly</i>)	372
TESZELSZKY, Kees: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás (<i>Ism. Somorjai Ádám</i>)	374

SALIGA IRÉN

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

1(1989) – 20(2008)

REPERTÓRIUM

Bevezető	5
Megjelent kötetek	6
Időrendi felsorolás	7
Szerzői névmutató	45
A magyar egyháztörténeti vázlatok 1–20. évfolyamában megjelent írárok szerzői mutatója (1989–2008)	49
Rövidítésjegyzék	71
Tárgymutató	71

BEVEZETŐ

A repertórium a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 15 évfolyamának anyagát tárja fel. Szerkezete a következő:

- *könyvészeti leírás*
a folyóirat bibliográfiai adatait tartalmazza, a címet, alcímet, szerkesztőket, a kiadókat, a megjelenés helyét, kiadóját,
- *időrendi felsorolás*
a közlemények egymásutánját jelenti, a megjelenés sorrendjében. Ez tartalmazza: a szerző, a cím, (alcím), címfordítás, megjelenési adatok, műfaj (tanulmány, forrás, ismertetés stb.), megjelenési adatok,
- *szerzői abc*
a közlemények íróit sorolja fel. Egyéb közreműködők: fordító, közreadó stb. a tárgymutatóban szerepel. A szerkesztőket – a mostani gyakorlatnak megfelelően – általában szerzői rangon szerepeltetjük,
- *tárgymutató*
a tartalmat, a tárgyszavakat – a szerző által címben megfogalmazott szavak felhasználásával – adja. Ahol ez kevés volt, ott a *mi, hol, mikor* kérdésekre igyekeztünk megadni a választ,
- *rövidítésjegyzék* a könnyebb használatot segíti.

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum. – Essays in church history in Hungary

Kiadó: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest
International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary, Toronto
(Can.)

Főszerkesztő – General Editor: CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors:

Hungary: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István

Ausztria: Valentiny Géza

Canada:

Germany: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

Italy: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László

USA: Stefen Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor: Zombori István

A szerkesztő munkatársa: Zvara Edina

Felelős kiadó – Publisher: Várszegi Asztrik

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította: Pusztai–Varga Ildikó

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés: SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés: Juhász Nyomda Kft.

MEGJELENT KÖTETEK

köt.	tárgyév	szám
1	1989	(1)
2	1990	(1)
3	1991	(1)
4	1992	(1)
5	1993	1-2, 3-4
6	1994	1-2, 3-4
7	1995	1-2, 3-4
8	1996	1-2, 3-4
9	1997	1-2, 3-4
10	1998	1-2, 3-4

köt.	tárgyév	szám
11	1999	1-2, 3-4
12	2000	1-4
13	2001	1-2, 3-4
14	2002	1-4
15	2003	1-2, 3-4
16	2004	1-2, 3-4
17	2005	1-2, 3-4,
18	2006	1-2, 3-4
19	2007	1-2, 3-4
20	2008	1-2, 3-4,

IDŐRENDI FELSOROLÁS

- 1 HORVÁTH Tibor**
Lectori salutem. – Forward.
= 1 (1989) 6–7.
- 2 DANKÓ László**
A szarvasi róm. kat. plébánia története. – History of the roman catholic parish in Szarvas.
= 1 (1989) 9–45. Tan.
- 3 KOVÁCS Imre**
A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története. – History of the Saint Elisabeth-church in Kecskemét.
= 1 (1989) 47–122. Tan.
- 4 BAJÁK László**
Szerémi György világképe. – György Szerémi's world concept.
= 1 (1989) 123–136. Tan.
- 5 PUSZTASZERI László**
Scitovszky János hercegprímás politikai portréja. – Archbishop János Scitovszky's political portrait.
= 1 (1989) 137–169. Tan.
- 6 SZÉKELY András Bertalan**
Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében. – A humanist on the western outskirts. Catholic aspects in the life-work of Ágoston Pável.
= 1 (1989) 171–176. Tan.
- 7 BÁNK József**
Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok? – By whose right do the professors of the theological faculty lecture?
= 1 (1989) 177–194. Tan.
- 8 BERTÉNYI Iván**
Heraldika és középkori egyháztörténet. – Heraldry and church history in the Middle Ages.
= 1 (1989) 195–208. Tan.
- 9 CSORDÁS Eörs**
Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk ... – Our ancient great patronesse.
= 1 (1989) 209–219. Tan.
- 10 MÉSZÁROS István**
A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése. – Historical survey of the roman catholic educational administration in Hungary.
= 1 (1989) 221–256. Tan.
- 11 RÁSZLAY Tibor**
Az irgalmasság erénye az Árpád-korban. – The virtue of compassion in the Arpadian Age.
= 1 (1989) 257–278. Tan.
- 12 SOMORJAI Ádám – UZSOKI András**
A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben. – History of the formation of the METEM and its activity in 1988–1989.
= 1 (1989) 279–324. Módsz.
- 13 ADRIÁNYI Gábor**
Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. – Current requirements and the methodology of ecclesiastic historiography. Requisites to parochial historiography.
= 1 (1989) 325–335. Módsz.
- 14 VARGA Imre**
A Canonica Visitatio. – The Canonical Visitation.
= 1 (1989) 337–355. Módsz.
- 15 UZSOKI András**
A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra. – Typographical preparation of manuscripts and proof-reading.
= 1 (1989) 357–371. Módsz.
- 16 MAGYAR István Lénárd**
Az alvinci ferences krónika. – The franciscan chronicle of Alvinc and its sources.
= 1 (1989) 373–408. Forrás
- 17 TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva**
A barokk kori búcsújárás forrásai. – Sources of the pilgrimage in the Baroque Ages.
= 1 (1989) 409–424. Forrás
- 18 VÁTH János**
A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története. – History of the roman catholic parish in Balatonalmádi.
= 1 (1989) 425–432. Forrás
- 19 SZÁNTÓ Konrád**
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése). – The church historical work of Tamás Bogyay. – (Bogyay Tamás írásainak jegyzéke).
= 2 (1990) 7–15. Tan.
- 20 TÓTH Endre**
A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. – On the sources of Pannonian christianity in the 4th–8th century

and on the source value of the findings.
= 2 (1990) 17–33. Tan.

21 UZSOKI András

A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. – The archeological excavation of the Arpadian-age hermit settlement in Tihany.
= 2 (1990) 35–41. Tan.

22 AZZOLA, Friedrich Karl

Die Scheibekreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran). – The tomb depicting the cross in a circular disc at the “Bálint Balassi Museum” in Esztergom (Gran). – Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum kör alakú tárcsába foglalt, keresztet ábrázoló sírlapja.
= 2 (1990) 43–49. Tan.

23 UDVARDY József

A Kalocsai Főszékeskáptalan (története a középkorban). – The metropolitan chapter of Kalocsa.
= 2 (1990) 51–65. Tan.

24 KOVÁCS Imre

Adatok a magyarországi premonstreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban. – Data concerning the Hungarian premonstratensians’ theological literary work in the Middle-Ages. (A short summary).
= 2 (1990) 67–75. Tan.

25 ADRIÁNYI Gábor

A magyar királyok apostoli címe. – The apostolic title of the Hungarian kings.
= 2 (1990) 77–87. Tan.

26 BERTÉNYI Iván

Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. (A magyar királyok apostoli címe). – Remarks about Gábor Adriányi’s lecture.
= 2 (1990) 89–91. Tan.

27 JÓZSA László

A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada. – Two centuries of the church of Kunszentmárton.
= 2 (1990) 93–104. Tan.

28 HEREIN Gyula

Budakeszi Makkos Mária története. – Records of Makkos Mária at Budakeszi.
= 2 (1990) 105–112. Tan.

29 BÁN László

Vallásos egyesületek Baja város 19. századi társadalmi életében. – Religious association in the social life of the city of Baja in the 19th century.
= 2 (1990) 113–116. Tan.

30 VARGA Imre – REICHARDT Gyula

A győri székesegyház főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban. (Michael Nagy: Conscriptio ... c. latin munkájának magyar fordítása). – The list of parishes of the lower decanal district of the cathedral archdeaconry of Győr in 1748.
= 2 (1990) 117–200. Forrás

31 MÉSZÁROS István

Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból). – Catholic educational and schooling relicts from Zala in the Reform Age.
= 2 (1990) 201–216. Forrás

32 DÓKA Klára

Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig). – Documents of parishes, congregations and religious communities. (A historical review up to 1950).
= 2 (1990) 217–222. Forrás

33 GERGELY Jenő

A „Paritások Bizottság” jegyzőkönyvei. (1950. szeptember – november). – Record of the “Joint Committee” (September – November 1950).
= 2 (1990) 223–228. Forrás

34 KÁPOLNAI Iván

Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében. – Population changes in the town Mezőkövesd and in its surrounding during the 19th century according to ecclesiastical sources.
= 3 (1991) 7–52. Tan.

35 SIKLÓSI Gyula

Kara Murteza pasa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron. – The tower of pasha Kara Murteza and the chapel Saint Donatus in Székesfehérvár.
= 3 (1991) 53–64. Tan.

36 PROKOPP Mária

Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár. (A Szépművészeti Múzeum Sassetta-táblaképe). – The Eucharist-altar created in the honor of the council of Siena of 1423. (The Sas[s]etta panel picture the Museum of Fine Arts).
= 3 (1991) 65–72. Tan.

37 KOSZTA László

Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig. – The relation of the archdiocese of Esztergom to that of Kalocsa

up to the beginning of the 13th century.

= 3 (1991) 73–88. Tan.

38 MÉSZÁROS István

Vallásos nevelés, állami iskolák. 1949–1950. – Religious education and state-controlled schools in 1949–1950.

= 3 (1991) 89–106. Tan.

39 SÜMEGI József

Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon. – The adoration of the Holy Sacrament and the Holy Blood in the Mediaeval Hungary.

= 3 (1991) 107–119. Tan.

40 ADRIÁNYI Gábor

A magyar kormány intervenciója az 1. Vatikáni Zsinaton (1870). – The intervention of the Hungarian government on the 1st Vatican Council (1870).

= 3 (1991) 121–126. Tan.

41 MONA Ilona

Slachta Margit és az iskolák államosítása. – Margit Slachta and the nationalization of the schools.

= 3 (1991) 127–132. Tan.

42 NAGY Ferenc

Tanácskozások a Bernardinumban. (1891–1933). – Consultations in the Bernardinum (1891–1933).

= 3 (1991) 133–143. Tan.

43 (BARNA Gábor)

Egyháztörténeti konferencia a karmelita rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján. (Kunszentmárton, 1990. október 15.)

= 3 (1991) 145–147. Kunszentmártoni emlékkonf.

44 JÓSA Károly

Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920 és 1950 között. – Monastic orders and their monasteries on the territory of the country Jász-Nagykun-Szolnok in the years 1920–1950.

= 3 (1991) 149–159. Kunszentmártoni emlékkonf.

45 JÓZSA László

A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története. – The fifty years' history of the Carmelite Order of Kunszentmárton.

= 3 (1991) 161–195. Kunszentmártoni emlékkonf.

46 SZILÁRDFI Zoltán

A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája. – The iconography of our Lady of Mount Carmel.

= 3 (1991) 197–208. Kunszentmártoni emlékkonf.

47 BARNA Gábor

A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. – The pilgrimage of the people of Kunszentmárton to Radna.

= 3 (1991) 209–244. Kunszentmártoni emlékkonf.

48 HORVÁTH Tibor

METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok. – METEM Encyclopedia and METEM Vázlatok. Essays in Hungarian church history.

= 3 (1991) 245–258. Módsz.

49 LOTZ Antal

Történetíró papok Csanád egyházmegyében. (Adattár). – Historian priests in the diocese of Csanád. (A collection of data).

= 3 (1991) 259–280. Adattár

50 ORBÁN Imre

Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza. (1000–1526). Köln, 1991.

= 3 (1991) 281–282. Ism.

51 KOVÁCS János

Magyarországi egyházi levéltárak térképei. 13–14. [sz.] Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1990.

= 3 (1991) 282–284. Ism.

52 SÜMEGI József

Az Aetas egyháztörténeti számáról. (1991/2.) Szerk. Koszta László.

= 3 (1991) 285–286. Ism.

53 BOBA Imre

Szent András-Zoerard: lengyel volt-e, vagy isztriai? – Saint Andrew-Zoerard, was Polish or Istrian by origine? (Angolból ford. Bogyay Tamás).

= 4 (1992) 5–11. Tan.

54 LOTZ Antal

Ribóssy József nagysárréti esperes élete. (1775–1830). – The life of the dean of Nagysárrét, József Ribossy. (1775–1930).

= 4 (1992) 13–23. Tan.

55 SZILÁGYI István

Szent lépcsők – Szentlépcsők. – The skala santa and the sacral stairs.

= 4 (1992) 25–50. Tan.

- 56 GLÜCK Jenő**
Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848). – Data of the Episcopal Archives of Arad concerning the history of the Rumanian Greek orthodox parishes in Hungary. (1792–1848).
= 4 (1992) 51–63. Tan.
- 57 BEKE Margit**
Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a 18–19. században. – Funeral ceremonies and coat-of-arms of the aristocrats in the 18th and 19th centuries.
= 4 (1992) 65–69. Tan.
- 58 MÉSZÁROS István**
Középkori örökség protestáns kollégiumainkban. – Heritages of the Middle Ages in our protestant colleges.
= 4 (1992) 71–78. Tan.
- 59 ORBÁN Imre**
Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései). – Remarkable interactions of cultic honours (How had influenced the cultic honour of Saint-Margaret of Antioch the cult of Saint Margaret of the Árpád-dynasty?)
= 4 (1992) 79–90. Tan.
- 60 SZABÓ Tamás**
Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholismus in Siebenbürgen. – Antonio Possevino tevékenysége az erdélyi katolicizmus megújítása érdekében. – Antonio Possevino's activities to further the renewal of the catholicism in Transylvania.
= 4 (1992) 91–133. Tan.
- 61 JAMES L. John**
Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága. – Astrik L. Gabriel, his academic career and publications. (Ford. Petrovics István. Az eredeti angol bibliográfiát átdolg. és ford. Mader Béla).
= 4 (1992) 135–160. Módsz.
- 62 SZÁNTÓ Konrád**
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (Kiegészítés). – The church historical work of Tamás Bogyay. [Addenda].
= 4 (1992) 161–168. Módsz.
- 63 SÁVAI János**
Jegő Ézsaiás: Én itt maradtam. (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből. Közzéteszi: – P. Jegő Ézsaiás: I have been staying here. (Remembrances of a poor franciscan friar from the past century).
= 4 (1992) 169–214. Forrás
- 64 JANKA György – LAKATOS Pál**
A makói görög katolikus egyházközség canonica visitatioja 1844-ben. – Canonica visitatio in the uniate church's parish of Makó in 1844.
= 4 (1992) 215–222. Forrás
- 65 VIDA István**
Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. (1935–1949). Emlékek és reflexziók. – Catholic social movements in Hungary. (1935–1949). Remembrances and reflections.
= 4 (1992) 223–242. Forrás
- 66 VAJK Gyula**
Az 1956-os események és következményei. – The events of 1956 and their consequences. (A detail of a longer remembrance by the author).
= 4 (1992) 243–262. Forrás
- 67 DUDÁS Bertalan**
A Szent Basil Rend máriapócsi monostorának levéltára. – The archives of the Saint Basil order's monastery of Máriapócs.
= 4 (1992) 263–266. Forrás
- 68 METEM Academic Award. – METEM Prizes honoring outstanding Hungarian church historians.**
= 4 (1992) 267.
- 69 KŐHEGYI Mihály**
Feldtänzer, Oscar: Joseph II. und die donauschwäbische Ansiedlung. (Linz, 1990).
= 4 (1992) 269–271. Ism.
- 70 DÓKA Klára**
Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. = Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 4. évf. 1991/1–2. Pécs.
= 4 (1992) 271–273. Ism.
- 71 KOVÁCS János**
A „Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai” című sorozat újabb kötetéről.
= 4 (1992) 273–277. Ism.
- 72 KŐHEGYI Mihály**
Török József: Századunk magyar főpapja: Grósz József érsek. Szeged, 1992.
= 4 (1992) 277–278. Ism.
- 73 ORBÁN Imre**
Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. (Bp. 1992.)
= 4 (1992) 279–280. Ism.

- 74** GÁSPÁR Dorottya
Gondolatok a pannóniai ókereszténységről. – Reflections on the early christianity of Pannonia. = 5 (1993) 1-2. sz. 5-21. Tan.
- 75** MÉSZÁROS István
Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben. 1754-1948. – Plans of organizing a catholic university in Eger. 1754-1848. = 5 (1993) 1-2. sz. 23-34. Tan.
- 76** SIMÓ Attila
Nyárádszentmárton lekipásztorai. Közzéteszi: Demeter József. – Pastors having served in village Nyárádszentmárton. = 5 (1993) 1-2. sz. 35-78. Tan.
- 77** DREESBACH, Walter
Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen den Weltkrieg. – The relation of the state to the church in Hungary between the two world wars. = 5 (1993) 1-2. sz. 79-110. Tan.
- 78** KERÉKES Károly
Szövetségújítás a ciszterci rend és Cikádor, azaz Bátaszék, között. – Renewing the covenant of the cistercian order with Cikádor called today Bátaszék. – Előszó helyett. (In place of an introduction). = 5 (1993) 1-2. sz. 111-113. Bátaszéki emlék-konf.
- 79** KOSZTA László
[A] ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején. – The history of the Hungarian cistercian order in the period of establishing monasteries. 1142-1270. = 5 (1993) 1-2. sz. 115-128. Bátaszéki emlék-konf.
- 80** ALMÁSI Tibor
Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. – Cistercian cardinal in the service of the papal world-power. The legateship of Jacob Pecorari in Hungary. = 5 (1993) 1-2. sz. 129-141. Bátaszéki emlék-konf.
- 81** SÜMEGI József
Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához. – Contribution to the monasteriology of Báta, Cikádor and Zebegény. = 5 (1993) 1-2. sz. 143-154. Bátaszéki emlék-konf.
- 82** BARNA Gábor – HERMANN Egyed
A bátaszékiek máriacelli búcsújárása. – The pilgrimage by the population of Bátaszék to Mariaszell. = 5 (1993) 1-2. sz. 155-173. Bátaszéki emlék-konf.
- 83** ARATÓ Orbán
Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat. – Cistercian spirituality – cistercian missionary belief. = 5 (1993) 1-2. sz. 175-180. Bátaszéki emlék-konf.
- 84** DÓKA Klára
Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján. (1778-1868). – The documentary value of the visitatorial records on the basis of documents (from 1778 until 1868) preserved by the episcopate of Székesfehérvár. = 5 (1993) 1-2. sz. 181-201. Módsz.
- 85** JESZENKOVITS Teréz
Az 1948-56 közötti évek. – The years 1948-56. [Egy apáca emlékezése a budapesti apácázárdából]. = 5 (1993) 1-2. sz. 203-216. Forrás
- 86** KŐHEGYI Mihály
Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus 90. (Szeged, 1990). = 5 (1993) 1-2. sz. 217-218. Ism.
- 87** PÁL József
Beke Margit – Bárdos István szerk.: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. = 5 (1993) 1-2. sz. 218-222. Ism.
- 88** KŐHEGYI Mihály
Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944-után. (Bp. 1991.) = 5 (1993) 1-2. sz. 222-224. Ism.
- 89** SÁVAI János
Somorjai Ádám – Zombori István szerk.: A katolikus egyház Magyarországon. = 5 (1993) 1-2. sz. 224-225. Ism.
- 90** LAKATOS Pál
Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Kiadó: Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály. Bd. 1. 1694-1840. = 5 (1993) 1-2. sz. 226-227. Ism.
- 91** RÁDYNÉ RÁCZ Katalin
A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi

- egyházakra vonatkozó forrásai. 1803–1903. (Összeáll. Eördögh István. Szeged, 1992.)
= 5 (1993) 1–2. sz. 227–228. Ism.
- 92 KOVÁCS János**
Hetényi–Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Abaliget, 1992.
= 5 (1993) 1–2. sz. 228–230. Ism.
- 93 MÉSZÁROS István**
Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei. – Saint Stephen and the initial phases of the pedagogics in Hungary.
= 5 (1993) 3–4. sz. 5–18. Tan.
- 94 GLÜCK Jenő**
Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól. – Informative data concerning Gabriel Bucelins' papers written on bishop Saint Gerard.
= 5 (1993) 3–4. sz. 19–26. Tan.
- 95 PUSZTAI Bertalan**
Gálóc történeti etnodemográfiája. (1747–1989). – The historical ethno-demography of village Gálóc. (1747–1989).
= 5 (1993) 3–4. sz. 27–44. Tan.
- 96 MONA Ilona**
A "Rerum Novarum" hatása a magyar társadalomra. – The influence of the papal encyclic "Rerum Novarum" on the Hungarian society.
= 5 (1993) 3–4. sz. 45–50. Tan.
- 97 KIRÁLY László**
Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948–ig. – The educational institutions of the roman catholic parish of Újszeged up to 1948.
= 5 (1993) 3–4. sz. 51–70. Tan.
- 98 ELEK Lajos**
Nyitranagyker – település- és plébánatörténet. – Nyitranagyker (Veliki Kyr, Slovakia) – the history of the settlement and parish.
= 5 (1993) 3–4. sz. 71–82. Tan.
- 99 GERGELY Jenő**
Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik. 1940–1944. – The legal status and the grievances of the North Transylvanian rumanian greek catholic diocese. (1940–1944).
= 5 (1993) 3–4. sz. 83–94. Forrás
- 100 VAJK Gyula**
Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre. (1943–1961). – Reminiscences of bishop Lajos Shvoy (1943–1961).
= 5 (1993) 3–4. sz. 95–124. Forrás
- 101 HORVÁTH Tibor**
METEM-kutatás, plébániatörténet. – METEM Encyklopedia and METEM Vázlatok. – Essays in church history in Hungary. History of parishes.
= 5 (1993) 3–4. sz. 125–198. Módsz.
- 102 CSÁSZTVAY Tünde**
Itáliában a magyar művelődés és a kereszténység kapcsolatáról. – The interdependencies of the hungarian culture with the christianity in Italy.
= 5 (1993) 3–4. sz. 199–200. Szemle
- 103 FLAGA, Jerzy**
A Lublini Katolikus Egyetem lengyel egyháztörténeti–földrajzi intézete. – The Church Historical–Geographical Institute in the Catholic University of Lublin.
= 5 (1993) 3–4. sz. 201–212. Szemle
- 104 KLOCZOWSKI Jerzy**
Kelet–Közép–Európa társadalom- és vallástörténeti atlasza. – The social- and religion-historical atlas of Eastern and Central Europe.
= 5 (1993) 3–4. sz. 213–222. Szemle
- 105 SOMORJAI Ádám**
Szent Adalbert műve és jelentősége. – The formation of Christian Europe. Oeuvre and importance of Saint Adalbert.
= 5 (1993) 3–4. sz. 223–228. Szemle
- 106 TÓTH Ferenc**
Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök. – József Lonovics, bishop of Csanád was born two hundred years ago.
= 5 (1993) 3–4. sz. 229–234. Szemle
- 107 Glattfelder-émlékkonferencia Szegeden.** – The memory of archbishop Gyula Glattfelder in Szeged.
= 5 (1993) 3–4. sz. 235–236. H.
- 108 FAZEKAS Csaba**
A felekezeti együttélés az erdélyi fejedelemségben. – The coexistence of the religions in the Principality of Transylvania.
= 5 (1993) 3–4. sz. 237–238. Adattár
- 109 SZILAS László**
† P. Arató Pál SJ. (1914–1993).
= 5 (1993) 3–4. sz. 239–240. Nekl.
- 110 GALCSIK Zsolt**
Rácz Imre: Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hodoscsepány története egyházi le-

- véltári források tükrében.
= 5 (1993) 3–4. sz. 241–242. Ism.
- 111 LOTZ**
Bura László: Hűségesen, fáradhatatlanul.
Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja.
= 5 (1993) 3–4. sz. 243–248. Ism.
- 112 HORVÁTH Erzsébet**
Dóka Klára: Térképgyűjtemények az egyházi le-
véltárakban.
= 5 (1993) 3–4. sz. 249–250. Ism.
- 113 LAKATOS Pál**
Simor János-émlékkönyv.
= 5 (1993) 3–4. sz. 250–251. Ism.
- 114 KŐHEGYI Mihály**
Komoly Pál: Pitvarosi tanulmányok. – Studies
Pitvaros.
= 5 (1993) 3–4. sz. 251–252. Ism.
- 115 GLÜCK Jenő**
Studia Judaica I. – Studia Judaica II.
= 5 (1993) 3–4. sz. 252–255. Ism.
- 116 LAKATOS Pál**
Szent László király. – The king Saint Ladislaus.
= 5 (1993) 3–4. sz. 256–259. Ism.
- 117 PÁL József**
Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyar-
országon. 1924–1944. Bp. 1993.
= 5 (1993) 3–4. sz. 257–261. Ism.
- 118 ORBÁN Imre**
László Gyula: A Szent László-legendá középkori
falképei.
= 5 (1993) 3–4. sz. 262–264. Ism.
- 119 KŐHEGYI Mihály**
Acta Historica. (Acta Universitatis Szegediensis)
[de Attila József Nominatae].
= 5 (1993) 3–4. sz. 265–266. Ism.
- 120 VÁRSZEGI Asztrik**
Előszó. – Foreword.
= 6 (1994) 1–2. sz. 5–6.
- 121 CSAPODI Csaba**
A magyar katolikus történészek egykori munka-
közössége és a „Regnum” egyháztörténeti év-
könyv. – The former co-operative of the hun-
garian catholic church historians and the church
historical almanach “Regnum”.
= 6 (1994) 1–2. sz. 7–18. Tan.
- 122 SALIGA Irén**
A Regnum repertórium. 1936–1946. – The
repertorium of Regnum. 1936–1946.
= 6 (1994) 1–2. sz. 19–36. Rep.
- 123 MOLNÁR Antal**
Egy magyar egyháztörténész a 20. században:
Vanyó Tihamér OSB. – A hungarian church his-
torian of the 20th century: Tihamér Vanyó OSB.
= 6 (1994) 1–2. sz. 37–50. Tan.
- 124 SROKA, Stanislaw**
Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a
14. század első felében. – A discussion of the
archbishop of Esztergom with the bishop of
Cracow in the first half of the 14th century.
= 6 (1994) 1–2. sz. 51–55. Tan.
- 125 MÉSZÁROS István**
Iskolatörténetünk barokk korszaka. – The
baroque age of our school history.
= 6 (1994) 1–2. sz. 57–65. Tan.
- 126 KÁPOLNAI István**
Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügy-
ének történetéhez a 19. sz. derekáig. – Some
additional data to the school history of Mezőkö-
vesd from the middle of the 19th century.
= 6 (1994) 1–2. sz. 67–79. Tan.
- 127 SASVÁRI László**
Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. –
Old-catholic movements in Hungary.
= 6 (1994) 1–2. sz. 81–125. Tan.
- 128 EÖRDÖGH István**
A Magyarország elleni 1919-es intervenció,
mint a bolsevizmus következménye. – The inter-
vention of 1919 against Hungary as a conse-
quence of the bolshevism. (Based on Vatican
sources).
= 6 (1994) 1–2. sz. 127–132. Tan.
- 129 DEMETER József**
A magyarpéterlakai református egyházközség
története. – The history of the calvinist parish of
Magyarpéterlaka (Petralica de Mures Rumania).
= 6 (1994) 1–2. sz. 133–147. Tan.
- 130 KATUS László**
A szegvári plébánia története. – The history of
the roman catholic parish of Szegvár.
= 6 (1994) 1–2. sz. 149–216. Tan.
- 131 SOÓS Katalin**
Der Schauprozess Gegen Kardinal Mindszenty
im Spiegel Österreichischer Gesandtschaftsbe-
richte. – Monstrous process against cardinal
Mindszenty according to the reports of the

- Austrian ambassador.
= 6 (1994) 1-2. sz. 217-230. Forrás
- 132** KATONA Nándor
Két levél 1953-ból. – Two letters from 1953. [A békepapokról].
= 6 (1994) 1-2. sz. 231-234. Forrás
- 133** SOMORJAI Ádám
Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a Bécsi Egyetemen. 1831-1984. – Dissertations stored in the Vienna University concerning the Hungarian church history. 1831-1984.
= 6 (1994) 1-2. sz. 235-242. Adattár
- 134** CSÁSZTVAY Tünde
Hungarian culture and christianity fourth Congress on Hungarian studies.
= 6 (1994) 1-2. sz. 243-245. Szemle
- 135** Szent István- napok Kalocsán.
= 6 (1994) 1-2. sz. 246. Szemle
- 136** Fraknoi Vilmos- emlékülés.
= 6 (1994) 1-2. sz. 247-248. Szemle
- 137** Giesswein Sándor- emlékünnepek.
= 6 (1994) 1-2. sz. 248-249. Szemle
- 138** MONOK István
Benda Kálmán. (1913-1993). – [Kálmán Benda. 1913-1993].
= 6 (1994) 1-2. sz. 251-252. Nkr.
- 139** TÓTH Sándor László
Gabriel, L. Astrik: The parish studium.
= 6 (1994) 1-2. sz. 253-258. Ism.
- 140** KŐHEGYI Mihály
Kereszténység és szabadság. 34. Pax Romana Kongresszus. 1992. Lillafüred. (Róma, 1992). = Katolikus Szemle, Róma, 1992.
= 6 (1994) 1-2. sz. 258-259. Ism.
- 141** ORBÁN Imre
Jákli István: "...A magyarokhoz küldetett". Panonhalma, 1992, Bencés K. – [Szent Wolfgang püspök, Németország].
= 6 (1994) 1-2. sz. 260-262. Ism.
- 142** KŐHEGYI Mihály
Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyző-könyvei. 1647-1674. Válogatta, sajtó alá rend. és bev.: Tomisa Ilona. (Bp. 1992).
= 6 (1994) 1-2. sz. 262-263. Ism.
- 143** LAKATOS Pál
Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. (Szerk. Tökés László. Kiad. a Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület. Nagyvárad, 1992.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 264-266. Ism.
- 144** KŐHEGYI Mihály
Szabadi Sándor: „Kiáltó szó a pusztában...”. Szilády János élete és kora. (Kecskemét, 1993, Emmaus Kiadó).
= 6 (1994) 1-2. sz. 265-266. Ism.
- 145** NAGY Ádám
Kis Bálint: A Békés-Bánáti Református Egyházmegye története (1836). Közreadó: Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba – Szeged, 1992. (Déalföldi Évszázadok. 5.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 267-269. Ism.
- 146** KŐHEGYI Mihály
Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből. (1644-1950). Ford., vál., jegyz.: Szabó Attila. (Kecskemét, 1992). (Levéltári Füzetek. 6.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 269-270. Ism.
- 147** ORBÁN Imre
Kredics László – Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. (Bp. 1993, Akadémiai Kiadó). (Fontes Minores and Historiam Hungariae Spectans. 4.)
= 6 (1994) 1-2. sz. 271-272. Ism.
- 148** KOVÁCS János
Galcsik Zsolt: A Páli Szent Vincéről Nevezett Szécsényi Irgalmasnővérek „hármastérségének” története az alapítástól a feloszlásig. (1875-1950). (Balassagyarmat, 1993).
= 6 (1994) 1-2. sz. 272-273. Ism.
- 149** PUKÁNSZKY Béla
Mészáros István: „...Kimaradt tananyag ...”. A diktatúra és az egyház 1945-1956”. 1. Bp. 1993, Márton Áron K. 2. ua. 1957-1975. Uo. 1994.
= 6 (1994) 1-2. sz. 274-276. Ism.
- 150** SZITTYAY Dénes
Szántó (Arator) István SJ (1540-1612) élete és munkássága. – Life and activity of István Szántó (Arator) SJ. – Zombori István: [Szittyay Dénes leveles kötetéről].
= 6 (1994) 3-4. sz. 5-33. Tan.
- 151** TEMPFLI Imre
Ein Land und vier Religionen. – One country – four religions. – [Egy haza – négy vallás].
= 6 (1994) 3-4. sz. 35-70. Tan.
- 152** MOLNÁR Antal
Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. – The beginnings of the

- Jesuit Missio Siculica of Udvarhely in the 1650-s.
= 6 (1994) 3-4. sz. 71-89. Tan.
- 153** GLÜCK Jenő
Az erdélyi zsidó oktatás történetéből. – The history of the Transylvanian Jewish education.
= 6 (1994) 3-4. sz. 91-116. Tan.
- 154** SASVÁRI László
Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16-20. században. – Greek orthodoxy in Hungary between the 16th and 20th century.
= 6 (1994) 3-4. sz. 117-154. Tan.
- 155** DUFF, E. William
Kim Philby's hungarian "Confessor". – [Kim Philby magyar „Confessor”-a].
= 6 (1994) 3-4. sz. 155-177. Tan.
- 156** SZARVAS Béla
A Szent László Társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja. – 90 years of the Saint László Association and the pastoral care of the hungarians living in sporadic minorities.
= 6 (1994) 3-4. sz. 179-194. Tan.
- 157** BORHALMI Gábor (BENDÁSZ István)
Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye. – The first college of higher education in Sub-Carpathia.
= 6 (1994) 3-4. sz. 195-202. Forrás
- 158** BÉLTEKY Ákos
IKE-konferenciák Erdélyben a második világháború után. – IKE conferences in Transylvania. Abstracts.
= 6 (1994) 3-4. sz. 203-216. Forrás
- 159** DÓKA Klára
A Váci Egyházmegyei Könyvtár térképgyűjteménye. – The map collection of the Library of the Vác diocese.
= 6 (1994) 3-4. sz. 217-242. Adattár
- 160** Pásztor Lajos köszöntése. – Greetings to Lajos Pásztor. (Keresztes Sándor nagykövet köszöntője. – Pásztor Lajos-bibliográfia).
= 6 (1994) 3-4. sz. 243-250. Szemle
- 161** SOMORJAI Ádám
Egyháztörténeti disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863-1993). – Theses and licenciate papers concerning ecclesiastical history written at the Theological Faculty of the Catholic University (from 1863 to 1993).
= 6 (1994) 3-4. sz. 251-265. Adattár
- 162** Szent István napok Kalocsán. – (Történepek napja).
= 6 (1994) 3-4. sz. 267. Szemle
- 163** Az Iskoladráma és a barokk című konferencia tervezett előadásai Egerben. (1994. szeptember 1-3.)
= 6 (1994) 3-4. sz. 267-268. Szemle
- 164** PUKÁNSZKY Béla
Mészáros István: A Soproni Bencés Gimnázium. (Bp. 1994, Bencés Kiadó). – Uő.: A budapesti és a csepeli bencés gimnáziumok. (Uo.)
= 6 (1994) 3-4. sz. 269-271. Ism.
- 165** KŐHEGYI Mihály
Lábady Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben. (Bp. 1994).
= 6 (1994) 3-4. sz. 271-272. Ism.
- 166** KŐHEGYI Mihály
Ökrész Károly: A temerini plébánia története. (Újvidék [Novi Sad, Jug.], 1992).
= 6 (1994) 3-4. sz. 272-275. Ism.
- 167** GLÜCK Jenő
Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata.
= 6 (1994) 3-4. sz. 275-282. Ism.
- 168** ILLÉS Pál Attila
Gapski, Henryk: Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce. (A lengyel férfirendek után-pótlása). (Lublin, 1987).
= 6 (1994) 3-4. sz. 283-286. Ism.
- 169** DÓKA Klára
A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944 között. 1-2. (Összeállította, bev. Beke Margit. (München, 1992. Aurora). (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 12-13.)
= 6 (1994) 3-4. sz. 286-288. Ism.
- 170** BALOGH Margit – GERGELY Jenő
Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992. Kronológia. Bp. 1993. (Historia Könyvtár. Kronológia, adattárak. 1.)
= 6 (1994) 3-4. sz. 288-290. Ism.
- 171** PÁL József
Békés Gellért – Horváth Árpád szerk.: Megújuló egyház a megújuló társadalomban. (Pannonhalma, 1993). – 35. Magyar Pax Romana Kongresszus, Vép – Szombathely, 1993.
= 6 (1994) 3-4. sz. 290-294. Ism.
- 172** BOBA Imre
Egyháztörténeti vázlatok a középkorból: 1. Szent Metód és Szentopolk kapcsolata Sirmiummal és

- Szlavóniával a pápai levelezés és a horvát hagyomány tükrében. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai Püspökség eredete. – Essays on medieval church history: 1. The contacts of St. Methodius and Sventopolk with Sirmium and Slavonia in the light of papal documents and Croatian tradition. – 2. Saint Constantine (Cirill), Saint Methodius and the origins of the bishopric of Bosna. (Ford. Petrovics István).
= 7 (1995) 1–2. sz. 5–29. Tan.
- 173 ÉRSZEGI Géza**
Róbert érsek oklevelei. – Documents of archbishop Róbert.
= 7 (1995) 1–2. sz. 31–53. Tan.
- 174 SROKA, Stanislaw A.**
Lengyelek a szepességi káptalanban a 14. században. – Poles in the chapter of Szepesség in the 14th century.
= 7 (1995) 1–2. sz. 55–61. Tan.
- 175 ERDŐ Péter**
Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma. – The oldest protocollum of the vicarial court of Esztergom.
= 7 (1995) 1–2. sz. 63–72. Tan.
- 176 GLÜCK Jenő**
Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800–ig). – A contribution to the determination of the judaistic material in libraries of Transylvania. (Until 1800).
= 7 (1995) 1–2. sz. 73–87. Tan.
- 177 DÓKA Klára**
A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században. – The possessions of the archbishopric of Kalocsa in the 18–19th centuries.
= 7 (1995) 1–2. sz. 89–152. Tan.
- 178 KŐHEGYI Mihály**
Adatok Madaras egyháztörténetéhez. (1789–1835). – A contribution to the ecclesiastical history of Madaras. (1789–1835).
= 7 (1995) 1–2. sz. 153–166. Tan.
- 179 ADRIÁNYI Gábor**
A szociális kérdés a német és a magyar katolikus egyházban 1891 előtt. – The social issue in the german and hungarian catholic church before 1891.
= 7 (1995) 1–2. sz. 167–176. Tan.
- 180 RISKÓ Mariann**
A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944–től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében. – The tribulations of the Sub-Carpathian greek catholic church from 1944 to the present day (1992) as reflected in reminiscences.
= 7 (1995) 1–2. sz. 177–196. Tan.
- 181 SZÜCS Márton – KOVÁCS József**
Halottak hallgatása. – The silence of the deads. – Requiem 40.000, 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért.
= 7 (1995) 1–2. sz. 197–231. Tan.
- 182 MÉSZÁROS István**
A szegedi “bajszos püspök” jelentései 1952-ben. – Reports of the deputy of the state office of church affairs in the year 1952.
= 7 (1995) 1–2. sz. 233–246. Tan.
- 183 MOLNÁR Antal**
A 85 éves P. Lukács László SJ köszöntése. – Greetings to Rev. László Lukács SJ in his 85th anniversary.
= 7 (1995) 1–2. sz. 247–260. Szemle
- 184 CYWIŃSKI, Bohdan**
A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948–ig. – The catholic church in Slovakia, from the beginnings until 1948.
= 7 (1995) 1–2. sz. 261–278. Szemle
- 185 Új alapítvány az egyháztörténeti kutatásért: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA).**
= 7 (1995) 1–2. sz. 279. Szemle
- 186 KŐHEGYI Mihály**
Dóka Klára szerk.: Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához.
= 7 (1995) 1–2. sz. 281–282. Ism.
- 187 HORVÁTH Erzsébet**
Magyarok kelet és nyugat metszéspontján. Nemzetközi Történeteskonferencia előadásai. Esztergom, 1994. ápr. 13–15. (Szerk. Beke Margit és Bárdos István). [Bp. 1995].
= 7 (1995) 1–2. sz. 282–284. Ism.
- 188 KŐHEGYI Mihály**
Unghváry Sándor: A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. (Bp. 1994).
= 7 (1995) 1–2. sz. 284–286. Ism.
- 189 VÁRSZEGI Asztrik**
Lectori salutem. – [Forward. – Előszó].
= 7 (1995) 3–4. sz. 5–10.
- 190 RÓNAI Zoltán**
Compostella és a magyarok. – Compostela and the hungarians.
= 7 (1995) 3–4. sz. 11–26. Tan.

- 191 ÉRSZEGI Géza**
De cappella tempore Ludovici I regis Hungariae constructa. (Addenda litteris in cancellaria pontificia confectis). – Request to the pope to sanction the building of the Louis I (The Great) of Hungary chapel.
= 7 (1995) 3–4. sz. 27–33. Tan.
- 192 MÉSZÁROS István**
Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről. – Folk customs in the light of facts collected at the end of the 16th century.
= 7 (1995) 3–4. sz. 35–40. Tan.
- 193 KOLTAI András**
A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. – The synod of diocese Győr in Szombathely, 1579.
= 7 (1995) 3–4. sz. 40–60. Tan.
- 194 GLÜCK Jenő**
Nagyvárad forrásai a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez (1793–1847). – Sources of the history of some greek orthodox parishes in Hungary (1793–1847) kept in Nagyvárad.
= 7 (1995) 3–4. sz. 61–81. Tan.
- 195 DEÁK Ágnes**
Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága. – The friendship between Lady Blennerhassett and archbishop Lajos Haynald.
= 7 (1995) 3–4. sz. 83–96. Tan.
- 196 LAKATOS Andor**
Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. – Lajos Haynald's public and political activity.
= 7 (1995) 3–4. sz. 97–150. Tan.
- 197 SZECSKÓ Károly**
Szmrecsányi Lajos egrői érsek. (1851–1943). – Lajos Szmrecsányi, archbishop of Eger. (1851–1943).
= 7 (1995) 3–4. sz. 151–158. Tan.
- 198 KRESTEN Otto**
A római Osztrák Kultúrintézet Történelmi Intézete. – The Institute for History of the Austrian Cultural Institute in Rome.
= 7 (1995) 3–4. sz. 159–169. Adattár
- 199 ŽABOKLICKI, Krzysztof**
A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár meg-alapítása. – Polish historians in Rome in Vilmos Fraknoi's time and the foundation of the Polish Library.
= 7 (1995) 3–4. sz. 171–177. Adattár
- 200 ESCH Arnold**
A római Porosz Történelmi Intézet 1888–1936. – The Prussian Historical Institute, Rome. 1888–1936.
= 7 (1995) 3–4. sz. 179–183. Adattár
- 201 BEKE Margit**
Das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom. – The Pontifical Hungarian Ecclesiastical Institute in Rome. – A Római Pápai Magyar Egyházi Intézet.
= 7 (1995) 3–4. sz. 185–204. Adattár
- 202 SZILAS László**
A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Kara. – The Faculty of Ecclesiastical History of the Pontifical Gregory University.
= 7 (1995) 3–4. sz. 205–209. Adattár
- 203 KOVÁCS, Elisabeth**
Bibliotheca Pontificum – a modern pápaság-történet alapvetése és alapvonásai. (Németből ford. Somorjai Ádám).
= 7 (1995) 3–4. sz. 211–236. Adattár
- 204 SZARVAS Béla**
A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. – Pastoral care for the hungarian diaspora in Italy.
= 7 (1995) 3–4. sz. 237–241. Adattár
- 205 GLÜCK Jenő**
Nemzetközi Judaisztikai Ülés Kolozsvárott 1995. – A Conference on Jewish Studies in Kolozsvár (Cluj-Napoca) 1995.
= 7 (1995) 3–4. sz. 243–244. Szemle
- 206 SOMORJAI Ádám**
Ónody Olivér: O culto dos santos Húgaros no Brasil e a história da igreja católica romana húngara no Brasil.
= 7 (1995) 3–4. sz. 245–251. Ism.
- 207 KŐHEGYI Mihály**
Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949).
= 7 (1995) 3–4. sz. 252–254. Ism.
- 208 MERÉNYI-METZGER Gábor**
Nagyvárad schematizmus. 1995. – A nagyvárad egyházmegye névtára Szent László király halála 900-ik jubileumi évében. (Nagyvárad, 1995).
= 7 (1995) 3–4. sz. 254. Ism.
- 209 VÁRSZEGI Asztrik**
Előszó [az 1000 éves Pannonhalma című kötethez]. MEV, 1996. 1–2. – Foreword.
= 8 (1996) 1–2. sz. 7.

- 210** SOMORJAI Ádám
Bencés monostorok Magyarországon a 10–16. században. – Benedictine monasteries in Hungary in the 10–16th centuries.
= 8 (1996) 1–2. sz. 9–14. Tan.
- 211** BÁNHEGYI B. Miksa
Bencés könyvkultúra a középkorban. – The benedictine culture of books in the Middle Ages.
= 8 (1996) 1–2. sz. 15–23. Tan.
- 212** SÓLYMOS Szilveszter
A pannonthalmi hiteles helyi pecsét és címer. – The formation of the official local stamp and arms of Pannonhalma.
= 8 (1996) 1–2. sz. 25–48. Tan.
- 213** TÓTH János Aldemár
A pannonthalmi gazdálkodás története a 18. század derekán. – The history of economy of Pannonhalma around the Middle of the 18th century.
= 8 (1996) 1–2. sz. 49–85. Tan.
- 214** SVOBODA József Adalbert
Missale Vitonianum – 1781.
= 8 (1996) 1–2. sz. 87–98. Tan.
- 215** SÓLYMOS Szilveszter
A Maurinus breviárium bevezetése a magyar bencés kongregációban. – The introduction of Maurinus breviarium into the hungarian Benedictine congregation.
= 8 (1996) 1–2. sz. 99–115. Tan.
- 216** SÓLYMOS Szilveszter
A magyar bencés kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a bencés konföderáció létrejöttében. – The role of the hungarian benedictine congregation in the formation of the Saint Anselm College of Rome and in the establishment of the Benedictine confederation.
= 8 (1996) 1–2. sz. 117–135. Tan.
- 217** SOMORJAI Ádám
A magyarországi bencés rend 20. századi történetének rövid vázlata 1983–ig. – A short outline of the 20th century hungarian benedictine order up to 1983.
= 8 (1996) 1–2. sz. 137–148. Tan.
- 218** TÓTH Veremund
A Szent Gellért kolostor Brazíliában. – The St. Gerald monastery in Brasil.
= 8 (1996) 1–2. sz. 149–190. Tan.
- 219** MERÉNYI-METZGER Gábor
Püspöki helynökség Gyulán (1921–1924). – Episcopal vicarage in Gyula (1921–1924).
= 8 (1996) 1–2. sz. 191–230. Tan.
- 220** SZECSKÓ Károly
Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelméről az 1956. november 4. és az 1961 szeptembere közötti időszakból. – Data from Heves county concerning in the struggle of roman catholic priests and ex-monks against the ecclesiastical policy of the party and the government in the period between 4. november 1956. and September 1961.
= 8 (1996) 1–2. sz. 231–236. Tan.
- 221** REICHARDT Aba
Levéltárunk forrásközlései (1579–1924). – Publication of sources from our archive. [Pannonhalmi Főapátság Levéltára].
= 8 (1996) 1–2. sz. 237–286. Forrás
- 222** TÓTH István György
Pannonhalmi bencés misszió 1658–ból. (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele). – The benedictine mission to Pannonhalma in 1658. (Abbot Roman Garsten's two letters preserved in Rome).
= 8 (1996) 1–2. sz. 287–294. Forrás
- 223** SÓLYMOS Szilveszter
Vidlics Ferenc pannonthalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban [Budapest] (1710–1711). – Fragment of the diary of Ferenc Vidlics, a provost in Pannonhalma, in the University Library [Budapest] (1710–11).
= 8 (1996) 1–2. sz. 295–310. Forrás
- 224** FÜLÖP Éva
És kibocsátá Noé a galambot ... – Bencés rendtagok beszámolóí 1945 tavaszán. – And Noah set the dove free ... – Accounts of events members of the benedictine order in the spring of 1945.
= 8 (1996) 1–2. sz. 311–331. Forrás
- 225** PÁSZTOR Lajos
Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről. 1924–1926. – Tibor Gerevich on the operation of the Hungarian Historical Institute in Rome. (1924–1926).
= 8 (1996) 1–2. sz. 333–350. Forrás
- 226** PETROVICS István
Boba Imre. (1919–1996). – [Imre Boba. 1919–1996]. – Boba Imre műveinek bibliográfiája. (Átdolgozta és ford. –.)
= 8 (1996) 1–2. sz. 351–360. Nekl.
- 227** HARDI Titusz
Söveges Dávid: Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet. Szerk., sajtó alá rend. Somorjai Ádám. Pannonhalma, 1996. (Rendtörté-

- neti Füzetek. 1.)
= 8 (1996) 1-2. sz. 361. Ism.
- 228 PUKÁNSZKY Béla**
Varga László: A pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegyei tanügyi igazgatás tükrében. (1919-1948). (Pannonhalma, 1996.)
= 8 (1996) 1-2. sz. 361-363. Ism.
- 229 MONOK István**
Kiss Domonkos: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rend főkönyvtárában az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalma, 1996. (Pannonhalmi Füzetek. 38.)
= 8 (1996) 1-2. sz. 363-365. Ism.
- 230 SOMORJAI Ádám**
A Szent Gellért Hittudományi Főiskola évkönyveinek három évfolyama: 1-7 (1911-1917), 8-10 (1940-1943), 11-22 (1958-1989).
= 7 (1996) 1-2. sz. 365. Ism.
- 231 PÜSPÖKI NAGY Péter**
Mons Sacer. 996-1996. – Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. 1-3. (Pannonhalma, 1996.)
= 8 (1996) 1-2. sz. 366-373. Ism.
- 232 ZAKAR Péter**
Rónay Jácint: Napló. (Válogatás. Sajtó alá rend., utószó: Hölvényi György). Bp. – Pannonhalma, 1996.
= 8 (1996) 1-2. sz. 374-379. Ism.
- 233 PURCSI Barna Gyula**
Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. 1-2. (Pannonhalma, 1995, Bencés K.).
= 8 (1996) 1-2. sz. 379-381. Ism.
- 234 DÓKA Klára**
Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995.
= 8 (1996) 1-2. sz. 382-383. Ism.
- 235 BERTA Péter**
A körülállók teendői a későközépkor keresztény halálközeli rítusaiban. – The tasks of people standing round the dying person in the christian rites of passage of the late Middle Ages.
= 8 (1996) 3-4. sz. 5-17. Tan.
- 236 TEMPFLI (Imre), Emmerich**
Melanchthon und die Synode von Erdöd. – Melanchthon and the synod held in Erdöd, on 20 September 1545. – Melanchthon és az erdödi zsinat, 1545. szeptember 20. = 8 (1996) 3-4. sz. 19-35. Tan.
- 237 BOROVI József**
Egy Nógrád megyei régi anyakönyv – Kazár, 1695. – An old parish register of births, marriages and deaths in county Nógrád. Kazár, 1695. = 8 (1996) 3-4. sz. 37-50. Tan.
- 238 BAÁN István**
A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a 18. században. – The catholic church in Görömböly during the 18th century. = 8 (1996) 3-4. sz. 51-60. Tan.
- 239 ADRIÁNYI Gábor**
Fraknoi Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása. – Vilmos Fraknoi and launching the “Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia”.
= 8 (1996) 3-4. sz. 61-72. Tan.
- 240 MERÉNYI-METZGER Gábor**
Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban. – Ecclesiastical career of János Karácsonyi [in the archives of the county Békés].
= 8 (1996) 3-4. sz. 73-90. Tan.
- 241 VÁRDY HUSZÁR Ágnes – VÁRDY Béla**
Az amerikai magyar egyházközségek megszületése és kifejlődése. – The birth and development of american hungarian congregations.
= 8 (1996) 3-4. sz. 91-105. Tan.
- 242 BURA László**
A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum (1804-1852). – The Roman Catholic Episcopal “Lyceum” in Szatmárnémeti (1804-1852).
= 8 (1996) 3-4. sz. 107-136. Tan.
- 243 BÉLTEKY József**
Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. – Press repercussions from the last years of the activity of Gyula Glattfelder as bishop of Temesvár.
= 8 (1996) 3-4. sz. 137-153. Tan.
- 244 PUSZTAI Gabriella**
Kimaradt generációk. Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez. – Missing generations. Possible approaches to writing the story of ecclesiastical schools during the past 50 years.
= 8 (1996) 3-4. sz. 155-165. Tan.
- 245 János Pál, II., pápa**
Magyarság, kereszténység, kultúra. [Beszéd]. Elhangzott: a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Ford. Szörényi László).
= 8 (1996) 3-4. sz. 167-172. Forrás

- 246** POUPARD, Paul
Megnyitó beszéd (a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Ford. Bratinka József). – Inagural address.
= 8 (1996) 3–4. sz. 173–178. Forrás
- 247** SARNYAI Csaba Máté
Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848). – Letter of primate Scitovszky to Eötvös.
= 8 (1996) 3–4. sz. 179–187. Forrás
- 248** MÓZES Huba
Baráti Tudósító. 1930–1932.
= 8 (1996) 3–4. sz. 189–206. Forrás
- 249** GLÜCK Jenő
Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban. – Ecclesiastic collections in the museums of Israel.
= 8 (1996) 3–4. sz. 207–215. Adattár
- 250** ILLÉS Pál Attila
Egyháztörténeti konferencia Lublinban. – Ecclesiastical conference in Lublin.
= 8 (1996) 3–4. sz. 217–222. Adattár
- 251** MONOK István
A magyar művelődés és a kereszténység. – Hungarian culture and christianity. 4. Hungarológiai Kongresszus, Róma – Nápoly, 1966. szept. 9–15.
= 8 (1996) 3–4. sz. 223–224. Adattár
- 252** SZARVAS Béla
A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. – Pastoral care for the hungarian diaspora in Italy. (Kiegészítés).
= 8 (1996) 3–4. sz. 225–227. Adattár
- 253** ZVARA Edina
Egyháztörténeti könyvek. 1995/1. – Books concerning ecclesiastic history. 1995/1.
= 8 (1996) 3–4. sz. 229–241. Szemle
- 254** KŐHEGYI Mihály
Blazovich László – Géczi Lajos: A Telegdiék pere 1568–1572. Szeged, 1995. (Dél-Alföldi Évszázadok. 6.)
= 8 (1996) 3–4. sz. 243–244. Ism.
- 255** KŐHEGYI Mihály
Ságvári Ágnes szerk.: Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból).
= 8 (1996) 3–4. sz. 245–246. Ism.
- 256** KŐHEGYI Mihály
Egyháztörténeti tanulmányok. I. – Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. 1. (Pécs, 1993).
= 8 (1996) 3–4. sz. 246–249. Ism.
- 257** KŐHEGYI Mihály
Gericz József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (METEM Könyvek. 9.)
= 8 (1996) 3–4. sz. 250–252. Ism.
- 258** KŐHEGYI Mihály
Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rend. Frojimovics Kinga. Bp. 1994).
= 8 (1996) 3–4. sz. 253–254. Ism.
- 259** BAÁN István
Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a 18. században. – The orthodox and the uni-ates (eastern rite catholics) in the town of Miskolc in the 18th century.
= 9 (1997) 1–2. sz. 5–18. Tan.
- 260** BURA László
A jezsuiták Szatmáron. – Jesuits in Szatmár.
= 9 (1997) 1–2. sz. 19–35. Tan.
- 261** VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes
Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején. – The roots of hungarian religious life in America at the turn of the century.
= 9 (1997) 1–2. sz. 37–47. Tan.
- 262** GLÜCK Jenő
Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez. (1940–1944). – A contribution to the history of the jewish religions communities in the North of Transylvania. (1940–1944).
= 9 (1997) 1–2. sz. 49–61. Tan.
- 263** KELEMEN Miklós
Az unitárius egyház története a mai Magyarországon területén. – An addendum to the essay entitled “A history of the unitarian church on (present-day) Hungarian territory”.
= 9 (1997) 1–2. sz. 63–81. Tan.
- 264** TUSOR Péter
Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita. – Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány. – Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől.
= 9 (1997) 1–2. sz. 83–146. Forrás
- 265** SARNYAI Csaba Máté
Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. Kelt: 1849. június 15-én. – Appeal by Mihály Horváth, the minister of education for a congress to be held on 20 August 1849 on catholic autonomy. Under

the date of 15 June 1849.

= 9 (1997) 1-2. sz. 147-150. Forrás

266 BOROVI József

Egy olvasótársaság története. A putnoki-rimaszécsi esperesi kerületek Olvasó Társasága és Kölcsonkönyvtára. 1834-1863. – The history of a Reading Society and Lending Library of the parishes under a rural dean, Rimaszécs and Putnok, between the years 1834 and 1863.

= 9 (1997) 1-2. sz. 151-154. Forrás

267 RIBAI M. Elma

A leghűségesebb város hűségese gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. – Children of the most faithful town: demonstration in support of denominational schools in Sopron on 7 June 1948.

= 9 (1997) 1-2. sz. 155-191. Forrás

268 Zakar Polikárp O. Cist. A Zirci Ciszterci rend apátja és egyháztörténész köszöntése. – Felicitations to Zakar Polikárp O. Cist., abbot of the cistercian order of Zirc and ecclesiastical historian. – (Zakar Polikárp bibliográfiája).

= 9 (1997) 1-2. sz. 193-196. Adattár

269 HORVÁTH Tibor

METEM Enciklopédia és METEM kiadványok. 1989-1995. – (Editorial Board of the Encyclopaedia of Hungarian Church History). Encyclopaedia and METEM publications. 1989-1995.

= 9 (1997) 1-2. sz. 197-212. Adattár

270 ZVARA Edina

Egyháztörténeti könyvek 1995/2. – Books concerning ecclesiastic history. 1995/2.

= 9 (1997) 1-2. sz. 213-224. Szemle

271 MOLNÁR Antal

Tóth István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transylvania. (1627-1707). Róma – Bp. 1994. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.) – Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről. (1627-1707).

= 9 (1997) 1-2. sz. 225-228. Ism.

272 KOVÁCS János

Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika. 1936-1948. Előszó: Kelemen Márton. A szöveget gondozta, jegyeztelte: Kőhegyi Mihály, Merk Zsuzsa. Bp. 1995. (Bajai Dolgozatok. 9.)

= 9 (1997) 1-2. sz. 228-230. Ism.

273 KŐHEGYI Mihály

Pál József: Békepapok. [Katolikus békepapok Magyarországon 1950-1989]. (Bp. 1995).

= 9 (1997) 1-2. sz. 230-232. Ism.

274 GLÜCK Jenő

Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. 1-2. köt. Kolozsvár, 1996. Glória K.

= 9 (1997) 1-2. sz. 232-233. Ism.

275 KOVÁCS Imre Endre

Campbell, Hamish: Szent Norbert, a premontrei rend alapítója a béke apostola. Ford. Gábor Bálint József. [Kiad. a] Premontrei Prépostság. Csorna, 1996.

= 9 (1997) 1-2. sz. 233-235. Ism.

276 PATKÓNÉ KÉRINGER Mária

Katonéné Szentendrey Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története. 1002-1992. (Szentendre, 1996. Hunga Coord Kiadó).

= 9 (1997) 1-2. sz. 235-237. Ism.

277 RÁDYNÉ RÁCZ Katalin

Bertényi Iván – Dóka Klára szerk.: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 2. köt. Bogyay Tamás emlékére. (Bp. 1996.)

= 9 (1997) 1-2. sz. 238-240. Ism.

278 KŐHEGYI Mihály

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-48 között. A kötetet gondozta: Beke Margit. Köln – Bp. 1996. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 14.)

= 9 (1997) 1-2. sz. 240-243. Ism.

279 KŐHEGYI Mihály

Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden. (1919-1944). Bp. 1996.

= 9 (1997) 1-2. sz. 243-244. Ism.

280 GLÜCK Jenő

Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi élet történetéhez. (1686-1919). – Some facts about the history of Roumanian ecclesiastical life in Pest-Buda and Budapest. 1686-1919.

= 9 (1997) 3-4. sz. 5-17. Tan.

281 ADRIÁNYI Gábor

Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter. (1752-1843). – A “forgotten” prelate of Kalocsa, Péter Klobusiczky. (1752-1843).

= 9 (1997) 3-4. sz. 19-28. Tan.

- 282** CSAPODI Csaba
Bessenyei György és a katolicizmus. – György Bessenyei and the catholicism.
= 9 (1997) 3–4. sz. 29–40. Tan.
- 283** SASVÁRI László
Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon. – Roumanian eastern rite (orthodox) christians in present-day Hungary.
= 9 (1997) 3–4. sz. 41–56. Tan.
- 284** MÉSZÁROS István
Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskolák. – Mindszenty and the Notre Dame schools in Zalaegerszeg.
= 9 (1997) 3–4. sz. 57–70. Tan.
- 285** BORÓVI József
Magyar katolikus lelkipásztori szolgálat Dél-Afrikában. 1960–1980. – Hungarian catholic pastorate in the South African Republic. 1960–1980.
= 9 (1997) 3–4. sz. 71–82. Tan.
- 286** HORVÁTH Tibor
Toronto vagy Esztergom a METEM szülővárosa? – Is Toronto or Esztergom the birthplace of the METEM?
= 9 (1997) 3–4. sz. 83–87. Tan.
- 287** DÓKA Klára
„Egyház és közösség”. – “Church and community”.
= 9 (1997) 3–4. sz. 89–90. 1. METEM Konf., Bp.
- 288** ERDŐ Péter
Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon. – Parish and congregation in pre-war Hungary.
= 9 (1997) 3–4. sz. 91–97. 1. METEM Konf., Bp.
- 289** [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária
Plébániai könyvtárak a váci egyházmegyében. – Parish libraries in the diocese of Vác.
= 9 (1997) 3–4. sz. 99–103. 1. METEM Konf., Bp.
- 290** JÁROLI József
A békéscsabai Credo Férfi egyesület története. 1939–1951. – A history of Credo, a Men’s Association in Békéscsaba. 1939–1951.
= 9 (1997) 3–4. sz. 105–107. 1. METEM Konf., Bp.
- 291** NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina
A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai. – Visitors’ books as the sources of popular devotion.
= 9 (1997) 3–4. sz. 109–119. 1. METEM Konf., Bp.
- 292** MAKOVICS Erika
Keresztény iskola – keresztény szokásrend. – Christian school – christian convention.
= 9 (1997) 3–4. sz. 121–129. 1. METEM Konf., Bp.
- 293** GERGELY Jenő
A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége. (1919–1944). – The catholic parish (autonomy) as a possibility of organizing the civil society.
= 9 (1997) 3–4. sz. 131–141. 1. METEM Konf., Bp.
- 294** DÓKA Klára
Patrocíniumok és búcsúk az egri egyházmegyében. (1746). – Patrocinies and patronal festivals in the diocese of Eger.
= 9 (1997) 3–4. sz. 143–148. 1. METEM Konf., Bp.
- 295** BEKE Margit
A historia domus fontossága, helye és gyakorlata. – The importance of the Historia Domus, its place and practice.
= 9 (1997) 3–4. sz. 149–154. 1. METEM Konf., Bp.
- 296** [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária
Sándor Frigyes – Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. – Historical geography of the diocese of Vác.
= 9 (1997) 3–4. sz. 155–156. 1. METEM Konf., Bp.
- 297** MAJOR Márta
Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. “Diáksztrájk” és megtorlás Zalaegersze- gen 1948. október 30. – A lesson in how to consolidate power.
= 9 (1997) 3–4. sz. 157–191. Forrás
- 298** BURA László
Ave Maria in memoriam Scheffler János. – Ave Maria in memoriam János Scheffler.
= 9 (1997) 3–4. sz. 193–196. Forrás
- 299** ÉRSZEGI Géza
Pásztor Lajos. 1913–1997. – Lajos Pásztor. (1913–1997. Obituary).
= 9 (1997) 3–4. sz. 198–199. Nekr.
- 300** ZVARA Edina
Egyháztörténeti könyvek. 1995/3., 1996. – Books concerning ecclesiastical history. 1995/3., 1996.
= 9 (1997) 3–4. sz. 201–223. Szemle
- 301** SARNYAI Csaba Máté
Perspektívák és lehetőségek az egyháztörténeti kutatásban. – The perspectives and possibilities

- of ecclesiastical historical researches. — *Fiatál Egyháztörténészek Találkozója*. (Miskolc, 1997. december 2.)
= 9 (1997) 3–4. sz. 225–230. Módsz.
- 302 HORVÁTH Tibor**
Bowden, Henry Warner: Church history in an age of uncertainty, historical patterns in the United States. 1906–1990. Carbondale, Il., 1991, Southern Illinois Univ. Press.
= 9 (1997) 3–4. sz. 231–233. Ism.
- 303 HORVÁTH Tibor**
Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 1–2. köt. Bp. 1993, 1996, Szent István Társulat.
= 9 (1997) 3–4. sz. 234–235. Ism.
- 304 TOMISA Ilona**
Egyházlátogatási jegyzőkönyve katalógusai. — 1. Kalocsai főegyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Kiad. a METEM. Bp. 1994.
= 9 (1997) 3–4. sz. 235–236. Ism.
- 305 KŐHEGYI Mihály**
Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő. 1879–1897. Miskolc, 1996. (Officini Musei. 5.) = 9 (1997) 3–4. sz. 236–239. Ism.
- 306 TOMISA Ilona**
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 2. Váci egyházmegye. Összeállította: Kéring Mária. Kiad. a METEM. Bp. 1997.
= 9 (1997) 3–4. sz. 239–240. Ism.
- 307 TOMISA Ilona**
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 3. Székesfehérvári egyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Kiad. a METEM. Bp. 1997.
= 9 (1997) 3–4. sz. 240. Ism.
- 308 TOMISA Ilona**
Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. — 4. Veszprémi egyházmegye. Összeállította: Dóka Klára. Munkatárs: Kredics László. Kiad. a METEM. Bp. 1997.
= 9 (1997) 3–4. sz. 240–241. Ism.
- 309 [PATKÓNÉ] KÉRINGER Mária**
Visitatio Canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből. 1776–1779. Vál., sajtó alá rendl., bev. Tomisa Ilona. Kiad. az MTA Néprajzi Kutatóintézet. Bp. 1997.
= 9 (1997) 3–4. sz. 241–242. Ism.
- 310 TUSOR Péter**
Nemesi és polgári érdekvégyesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai Recepta Religiová válásában. — Aspirations by the nobility and the urban middle classes to promote their own interests as reflected in the process leading to the established status (Recepta Religio) of both roman catholicism in the lutheran town of Kassa. (A Magyar Tanács és a vallásügy 1648–ban).
= 10 (1998) 1–2. sz. 5–26. Tan.
- 311 KELEMEN Miklós**
A budapesti unitárius egyházközség története. — A history of the unitarian parish in Budapest.
= 10 (1998) 1–2. sz. 27–49. Tan.
- 312 GLÜCK Jenő**
A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848–49-es dokumentumai. — Documents from the Archiepiscopal Archives of Gyulafehérvár (Alba Iulia, Roumania) for 1848/49.
= 10 (1998) 1–2. sz. 51–57. Tan.
- 313 MURADIN Jenő**
Hosszú Márton (1894–1953): XI. Pius arcképfestője. — Márton Hosszú (1894–1953): the painter of pope Pius XI's portrait.
= 10 (1998) 1–2. sz. 59–67. Tan.
- 314 LOMBARDI, Lapo**
Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán. — Hungary and the holy see et the beginning of the cold ward. (Ford. Vigh Éva).
= 10 (1998) 1–2. sz. 69–84. Tan
- 315 HAUSEL Sándor**
Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség történetéhez. — History of the greek orthodox congregation of Balassagyarmat.
= 10 (1998) 1–2. sz. 85–108. 1. METEM Konf., Bp.
- 316 JANKA György**
A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegye felállításában. (1775–1777). — Considerations by the holy see and the imperial court of Vienna leading to the establishment of eastern-rite catholic dioceses in Nagyvárad and Körös. (1775–1777).
= 10 (1998) 1–2. sz. 109–114. 1. METEM Konf., Bp.
- 317 KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin**
A szentendrei római katolikus plébánia története. — A history of the roman catholic parish in Szentendre.
= 10 (1998) 1–2. sz. 115–122. 1. METEM Konf., Bp.

- 318** KUBINYI András
Vallásos társulatok a késő-középkori Magyarországi városokban. — Religious compa-nies in the towns of late medieval Hungary.
= 10 (1998) 1-2. sz. 123-134. 1. METEM Konf., Bp.
- 319** LOTZ Antal
Újonnan feltárt néprajzi adalékok a csanádi püspökség területéről. — New ethnographical information originating from the area of the episcopate of Csanád.
= 10 (1998) 1-2. sz. 135-145. 1. METEM Konf., Bp.
- 320** MÉREY Klára, T.
A vallás és az oktatás helyzete a Dunántúlon 1810-12 között, egy katonai jelentés alapján. — The state of religion and education in Transdanubian between the years 1810-12: a study based on a military report. = 10 (1998) 1-2. sz. 147-160. 1. METEM Konf., Bp.
- 321** PUSZTAI Gabriella
Előzetes megfontolások az egyházi iskolákba járók társadalmi hátterének vizsgálatához. — The social background of the pupils of denominational schools: preliminary considerations.
= 10 (1998) 1-2. sz. 161-165. 1. METEM Konf., Bp.
- 322** SAS Péter
Bíró Vencel, a piarista rendfőnök és történetíró. — Vencel Bíró, piarist father superior and historian.
= 10 (1998) 1-2. sz. 167-173. 1. METEM Konf., Bp.
- 323** SZEKENI Olivér
A baptista egyház történeti gyűjteményei. — The historical collections of the baptist church.
= 10 (1998) 1-2. sz. 175-178. 1. METEM Konf., Bp.
- 324** TOMISA Ilona
Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. — In the labyrinth of written and unwritten rules.
= 10 (1998) 1-2. sz. 179-184. 1. METEM Konf., Bp.
- 325** GALLA Ferenc
Otrokocsi Fóris Ferenc gályarab Rómában. — kézirata alapján közzéteszi: Borovi József. — Ferenc Fóris of Otrókoc, a former galley slave in Rome.
= 10 (1998) 1-2. sz. 185-201. Forrás
- 326** MONOK István
Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. (Kutatástörténeti áttekintés). — How can the records of canonical visitations be used for the purposes of studying library history.
= 10 (1998) 1-2. sz. 203-207. Forrás
- 327** LOTZ Antal
A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban. — The roman catholic clergy's book erudition and book collections in Csanád, during the age of reform.
= 10 (1998) 1-2. sz. 209-232. Forrás
- 328** MARTOS Gizella
A mezőkövesdi plébánia könyvtárának 18. századi katalógusai. — The catalogs of the parish library of Mezőkövesd in the 18th century.
= 10 (1998) 1-2. sz. 233-243. Forrás
- 329** GALCSIK Zsolt
A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitatiója 1928-ban. — Canonica Visitatio in the lutheran parish of Szécheny in 1928.
= 10 (1998) 1-2. sz. 245-276. Forrás
- 330** VÁRSZEGI Asztrik
Gábrriel Asztrik professzor köszöntése. — Professor Astrik Gabriel.
= 10 (1998) 1-2. sz. 277-280. Köszöntés
- 331** SZARVAS Béla
A Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája Olaszországban. Fábry Antal (1902-1985) emlékére. — The High School of Hungarian Jesuits in Italy.
= 10 (1998) 1-2. sz. 281-286. Adattár
- 332** KŐHEGYI Mihály
Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860-1914.
= 10 (1998) 1-2. sz. 287-289. Ism.
- 333** MÉSZÁROS István
Jákli István: Szent István, az ember. Bp. 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó. — The man: St. Stephan.
= 10 (1998) 1-2. sz. 290-291. Ism.
- 334** MÉSZÁROS István
Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. [Kiad. a] METEM. Bp. 1997. (METEM-könyvek. 18.)
= 10 (1998) 1-2. sz. 292-294. Ism.

- 335** MÉSZÁROS István
Imre Mihály szerk.: Szőnyi Benjámín és kora. 1717–1749. Tanulmányok Szőnyi Benjámínról. Kiad. a Bethlen Gábor Gimnázium. Hódmezővásárhely, 1997.
= 10 (1998) 1–2. sz. 294–296. Ism.
- 336** MÉSZÁROS István
Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Kiad. a Hevesi Múzeum Szervezet. Eger, 1997. (Studia Agriensia. 16.)
= 10 (1998) 1–2. sz. 297–299. Ism.
- 337** KÓHEGYI Mihály
Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen, 1998. (Gömör Néprajza. 51.)
= 10 (1998) 1–2. sz. 299–301. Ism.
- 338** KÓHEGYI Mihály
Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1996. (METEM–könyvek. 11.)
= 10 (1998) 1–2. sz. 301–302. Ism.
- 339** SISKA Gábor
Szent László korának politikai viszonyai a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. – The political relationships in the period of Saint László with respect to its dualistic ties to the roman catholic church.
= 10 (1998) 3–4. 5–23. Tan.
- 340** VAJDA Tamás
Legenda és valóság. Árpád–házi Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvének és legendáinak kapcsolata. – Legend and reality: the relationship between the legends and the records concerning the canonisation of Saint Margaret of the Árpád dynasty.
= 10 (1998) 3–4. 25–68. Tan.
- 341** TASI Réka
Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban. – The portrayal of the hungarian saints in the sermons of Zsigmond Csúzy.
= 10 (1998) 3–4. 69–85. Tan.
- 342** DÉNESI Tamás
Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635–ig). – From mission to college. (The jesuits in Pozsony until 1635).
= 10 (1998) 3–4. 87–115. Tan.
- 343** BURA László
Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről. – Reflections about the personality, historical role and the keeping of the memory of János Hám.
= 10 (1998) 3–4. 117–133. Tan.
- 344** BLET, Pierre
Legenda az iratok tükrében. Kitarató vádak XII. Pius pápa ellen. – A legend in the reflection of documents persistent accusations against Pope Pius XII.
= 10 (1998) 3–4. 135–145. Tan.
- 345** VÁRDY Béla
Magyar misszionáriusok és az első magyar egyházközség Amerikában. – Hungarian missionaries and the first hungarian religious congregation in America.
= 10 (1998) 3–4. 147–155. Forrás
- 346** FAZEKAS Csaba
Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. (Dokumentum–közlés). – The head archdiocese of Esztergom during the Hungarian Soviet Republic of 1919.
= 10 (1998) 3–4. 157–171. Forrás
- 347** SZECSKÓ Károly
Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945–ös internálásának történetéhez. – A note to the history of the auxiliary bishop of Eger Endre Kriston's detention in 1945.
= 10 (1998) 3–4. 173–180. Forrás
- 348** RIBAI M. Elma
Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek. (Isteni Megváltó Leányai). – The order of nuns named after the divine Redeemer (Daughters of the Divine Redeemer).
= 10 (1998) 3–4. 181–207. Forrás
- 349** LÉNÁRD Ödön
A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat. – Facing the near past is a task of conscientiousness.
= 10 (1998) 3–4. 209–226. Forrás
- 350** ÉRSZEGI Géza – SZÖGI László – BORSODI Csaba
A Gyulaféhérvári Érseki Levéltár. – The archives of the archbishopric of Gyulaféhérvár.
= 10 (1998) 3–4. 227–234. Forrás
- 351** MERÉNYI-METZGER Gábor
A csolti monostor tényleges és címzetes apátjai (1222–1994). – The actual and titular abbots of the monastery of Csolt.
= 10 (1998) 3–4. 235–254. Adattár
- 352** SALAMON Lajos
A háromszor újjászületett templom történetéből. [Pakod]. – The history of the church that was

reborn three times.

= 10 (1998) 3-4. 255-263. Adattár

353 BOROVI József

Az 1947. évi Altötting-i zarándoklat vallási gyümölcse. – The ecclesiastical fruit of the pilgrimage to Altötting in the year 1947.

= 10 (1998) 3-4. 265-268. Adattár

354 ERDŐ Péter

A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben. – The development of the hungarian and european dioceses during the past ten years.

= 10 (1998) 3-4. 269-277. Adattár

355 ZVARA EDINA

Egyháztörténeti könyvek 1995/4, 1996/2, 1997/1. – Books concerning ecclesiastic history 1995/4, 1996/2, 1997/1.

= 10 (1998) 3-4. 279-301. Szemle

356 VÁRDY Béla

Studia nova. – Új tanulmányok. A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának Tudományos Közleményei. Fel. szerk. Beke Albert. Bp. 1994-95. Mundus Magyar Egyetemi K.

= 10 (1998) 3-4. 303-305. Ism.

357 KŐHEGYI Mihály

Körmendy József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. 1665-1720. Veszprém, 1995. 129. p. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából. 16.)

= 10 (1998) 3-4. 305-307. Ism.

358 KŐHEGYI Mihály

Magyar László szerk.: Szabadka igazgatástörténetéből. 1428-1918. Szabadka, 1996. 155. p.

= 10 (1998) 3-4. 307-309. Ism.

359 KŐHEGYI Mihály

Blazovich László szerk.: A Körös – Tisza – Maros-köz települései a középkorban. Szeged, 1996. 353. p. (Dél-Alföldi Évszázadok. 9.)

= 10 (1998) 3-4. 309-311. Ism.

360 SZUROMI Szabolcs

A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. – The influence of the eastern church discipline on the early hungarian synods.

= 11 (1999) 1-2. 5-10. Tan.

361 MOLNÁR Antal

A veszprémi jezsuita misszió (1649-1677). – The jesuit mission of Veszprém. (1649-1677).

= 11 (1999) 1-2. sz. 11-32. Tan.

362 TUSOR Péter

A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában. (A kongregáció alapításától 1689-ig). – The hungarian church and the Sacra Rituum Congregatio during the period of the catholic renewal. (From the time of the foundation of the congregation to 1689).

= 11 (1999) 1-2. sz. 33-64. Tan.

363 BITSKEY István

Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében. (1687-1848). – The role of the diocese of Eger in the education and culture of the region. (1687-1848).

= 11 (1999) 1-2. sz. 65-74. Tan.

364 GLÜCK Jenő

A hajdani nagyváradai egyházmegye dokumentumai. (1692-1846). – Documents of the one-time diocese of Nagyvárad.

= 11 (1999) 1-2. sz. 75-79. Tan.

365 SZEBENI Olivér

Adatok az amerikai magyar baptisták történetéhez. – Information concerning the history of the american-hungarian baptist.

= 11 (1999) 1-2. sz. 81-86. Tan.

366 MONA Ilona

Kilencven éves a Szociális Missziótársulat. – The Social Mission Group is ninety years old.

= 11 (1999) 1-2. sz. 87-99. Tan.

367 SZABÓ Imre SJ

A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata. – Additional information concerning the history of the Vatican Radio: the hungarian branch of the radio is 50 years old.

= 11 (1999) 1-2. sz. 101-108. Tan.

368 RAJKI Zoltán

A H. N. Adventista egyház története Magyarországon 1945-1958 között. – The history of the adventist church between 1945 and 1958.

= 11 (1999) 1-2. sz. 109-152. Tan.

369 TERDIK Szilveszter

„Madonna delle Vittorie”. A pócsi Mária tiszteletéről Venetóban. – “Madonna delle Vittorie”. The veneration of the Mary of Pócs in Veneto.

= 11 (1999) 1-2. sz. 153-164. Tan.

370 FORRAI Márta

A tiszaujfalui zárdatemplom építéstörténete. (1928-1943). – The history of the construction of the convent church of Tiszaujfalu. (1928-1943).

= 11 (1999) 1-2. sz. 165-180. Tan.

- 371** RIBAI M. Elma
Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata Bol-
dog Apor Vilmosmal és Mindszenty bíborossal. –
Blessed Apor Vilmos, József Mindszenty and the
Daughters of the Divine Redeemer.
= 11 (1999) 1–2. sz. 181–201. Tan.
- 372** Varga Lajos
Adatok a pásztói plébánia történetéhez. Küzde-
lem a totális diktatúra ellen. – Information con-
cerning the history of the parish of Pásztó: the
struggle against totalitarian dictatorship.
= 11 (1999) 1–2. sz. 203–224. Forrás
- 373** SZECSKÓ Károly
Egri adalék 1948-ból, a Kommunista Párt egy-
házpolitikájának vizsgálatához. – Additional
data from the city of Eger concerning the study
of the church policy of the Hungarian Com-
munist Party.
= 11 (1999) 1–2. sz. 225–229. Forrás
- 374** NÉMETH László
Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar
Egyházi Intézetben. – The letters of cardinal Jó-
zsef Mindszenty in the Institutum Pontificium
Ecclesiasticum Hungaricum in Rome.
= 11 (1999) 1–2. sz. 231–242. Forrás
- 375** RUZSIK Vilmos
Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kolumbiá-
ban. – The veneration of Saint Elisabeth of Hun-
gary in Columbia.
= 11 (1999) 1–2. sz. 243–244. Adattár
- 376** ZVARA Edina
Egyháztörténeti könyvek 1995/5., 1996/3.,
1997/2., 1998. – Books concerning ecclesiastica
history...
= 11 (1999) 1–2. sz. 245–270. Szemle
- 377** PONGRÁCZ Attila
Dr. Jordán Sándor Emil OSB. (1912–1999).
[Nekr.]
= 11 (1999) 1–2. sz. 271–275.
- 378** MÉSZÁROS István
Márton Áron emlékkönyv születésének 100. év-
fordulóján. Szerk. Márton József. Kolozsvár,
1996. Glória K. 248. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 277–279. Ism.
- 379** VAJDA Tamás
Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az
egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Ma-
gyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997.
Püski K. 663. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 280–282. Ism.
- 380** MÉSZÁROS István
Egyházam és hazám. Mindszenty József herceg-
prímás szentbeszédei. 3. 1948. Összegyűjt., bev.,
jegyz. Beke Margit. Bp. 1997. Szt. Gellért K.
234. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 282–284. Ism.
- 381** KŐHEGYI Mihály
Gergely Jenő: A katolikus egyház története Ma-
gyarországon. 1919–1945. Bp. 1997. 400. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 284–287. Ism.
- 382** VAJDA Tamás
Mészáros István bibliográfia. Szerk. Tölgyesi Jó-
zsef. Veszprém, 1997. Veszprémi Kiadó. 64. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 287–288. Ism.
- 383** MÉSZÁROS István
Mózesy Gergely: Egyetemi lelkészségek Ma-
gyarországon a 20. század első felében. A katoli-
kus egyetemi lelkészségek története. [Kiad. az]
Eötvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára.
Bp. 1997. 163. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 288–290. Ism.
- 384** KŐSZEGI Mihály
Silling István: Kakasok szólalnak, Máriát kiálta-
nak. Adalék a vajdasági magyar archaikus népi
imádságok variálódási vizsgálatához. Tótfalu,
1997. 135. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 290–291. Ism.
- 385** MÉSZÁROS István
Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kíná-
ban. Szerk., bev. tanulm. Fáy Zoltán. Szeged,
1997. Agapé. 168. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 292–293. Ism.
- 386** KŐHEGYI Mihály
Lakatos Andor: A kalocsai főszékeskáptalan le-
véltára. [Kiad. a] Kalocsai Múzeumbarátok Köre.
Kalocsa, 1998. 174. p. 7 t. (Kalocsai Múzeumi Ér-
tekezések. 4.)
= 11 (1999) 1–2. sz. 294–295. Ism.
- 387** KŐHEGYI Mihály
Lele József: A tápaiak hite. Táapé, 1998. 291. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 295–297. Ism.
- 388** KŐHEGYI Mihály
Örsi Julianna: Emberszötte háló. [Összegyűjtött
írások]. Túrkeve, 1998. 218. p.
= 11 (1999) 1–2. sz. 297–298. Ism.
- 389** KŐHEGYI Mihály
Szathmári Tibor: Térképincsek Kalocsán. A Fő-
székesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, város-
képei. [Kiad. a] Főszékesegyházi Könyvtár. Kalo-

- csa, 1988. 149. p. (Miscellanae. 3.)
= 11 (1999) 1–2. sz. 299–300. Ism.
- 390 KRISTÓ Gyula**
Az első esztergomi érsekekről. – The first archbishops of Esztergom.
= 11 (1999) 3–4. sz. 7–18. Tan.
- 391 DOMONKOS László**
The tragedy of the Hunyady dynasty. – Mátyás király utódlási gondjai.
= 11 (1999) 3–4. sz. 19–28. Tan.
- 392 HORVÁTHY Péter**
V. László követei Villon Párizsában. – The ambassadors of László V. the Paris of Villon.
= 11 (1999) 3–4. sz. 29–34. Tan.
- 393 KOVÁCS Kálmán Árpád**
Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához. (1771–1772). – Additional information concerning the religious Policy of the Saatsrat in Transylvania. (1771–1772).
= 11 (1999) 3–4. sz. 35–62. Tan.
- 394 VARGA Kálmán**
Egy templomépítő főúr a 18. században: Grassalkovich I. Antal. – A church-building aristocrat of the 18th century: Antal Grassalkovich I.
= 11 (1999) 3–4. sz. 65–80. Tan.
- 395 KEVEHÁZI Gábor**
Evangélikus iskolák és könyvtáraik. – Lutheran schools and libraries.
= 11 (1999) 3–4. sz. 81–91. Tan.
- 396 GLÜCK Jenő**
Az aradi román nemzeti mozgalom újjászervezése. (1877–1892). – The Reorganisation of the romanian national movement of Arad. (1877–1892).
= 11 (1999) 3–4. sz. 93–110. Tan.
- 397 SZIGETI Jenő**
A H. N. adventista egyház indulása az egykori Jugoszlávia területén. (1900–1918). – The beginnings of the Seventh Day adventist church in the territory of former Yugoslavia. (1900–1918).
= 11 (1999) 3–4. sz. 111–125. Tan.
- 398 SZABÓ Ferenc SJ**
Prohászka Ottokár és a „római iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. – Ottokár Prohászka and the theology of the “roman school”.
= 11 (1999) 3–4. sz. 127–144. Tan.
- 399 ADRIÁNYI Gábor**
Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház. 1939–1945. – Polish refugees and the hungarian catholic church. (1939–1945).
= 11 (1999) 3–4. sz. 145–154. Tan.
- 400 SZENDREY [Tamás], Thomas**
A centennial history of St. Elisabeth church of Cleveland, Ohio. – A cleveland-i (Ohio) Szent Erzsébet-templom százéves története.
= 11 (1999) 3–4. sz. 155–169. Tan.
- 401 ÉRSZEGI Márk Aurél**
Károlyi Mihály és a Szentszék. – Mihály Károlyi and the Holy See.
= 11 (1999) 3–4. sz. 171–181. Forrás
- 402 GALCSIK Zsolt**
A szécsényi ferences kolostor feloszlatása 1950-ben. – The dissolution of the franciscan monastery at Szécsény in 1950.
= 11 (1999) 3–4. sz. 183–230. Forrás
- 403 RAJKI Zoltán**
A H. N. adventista egyház irattárának forrásai. – The primary literary sources of the Seventh Day adventist church.
= 11 (1999) 3–4. sz. 231–240. Forrás
- 404 SZENDE Ákos**
Az egykori Szent István Akadémia tagjairól. – The members of the one time Saint Stephen’s academy.
= 11 (1999) 3–4. sz. 241–255. Forrás
- 405 HETÉNYI VARGA Károly**
Búcsú Szántó Konrádtól. – In memoriam Konrád Szántó.
= 11 (1999) 3–4. sz. 257–262. [Nekr.]
- 406 KOVÁCS K. Zoltán**
In memoriam Békés Gellért.
= 11 (1999) 3–4. sz. 263–270. [Nekr.]
- 407 FAZEKAS Csaba**
Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról. (1849). – Onne again the announcement of Mihály Horváth about the autonomy congress. (1849).
= 11 (1999) 3–4. sz. 271–275. ?
- 408 TIMÁR Péter**
A középkori Magyarország települési és egyházi topográfiája. Kutatási beszámoló. – The settlement and ecclesiastical topography of medieval Hungary. A research report.
= 11 (1999) 3–4. sz. 277–286. ?

- 409** MERÉNYI-METZGER Gábor
Bjelik Imre tábori püspök katonai törzskönyvi lapja. – Military registration sheet of army bishop Imre Bjelik.
= 11 (1999) 3–4. sz. 287–293. ?
- 410** KŐHEGYI Mihály
Solymos Szilveszter: Szent Zoerard–András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Bp. 1996. 186. p.
= 11 (1999) 3–4. sz. 295–296. Ism.
- 411** JÓZSA László
Gacsári Kiss Sándor: A római katolikus egyház története Szolnokon. Szolnok, 1997. 175. p.
= 11 (1999) 3–4. sz. 296–297. Ism.
- 412** VÁRDY, Steven Béla
Mille anni di storia dell'arcidiocesi di Pannonhalma. – [Thousand years of the history of the archabbey of Pannonhalma. Ed. by József Pál and Ádám Somorjai.
= 11 (1999) 3–4. sz. 300–301. Ism.
- 413** VÁRDY, Steven Béla
Glant, Tibor: A Szent Korona kalandja. 1945–1978. [The american adventures of the Holy Crown. 1945–1978]. Debrecen, 1997. Kossuth Egyetemi K. 181. p.
= 11 (1999) 3–4. sz. 301–304. Ism.
- 414** MÉSZÁROS István
Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből. Összeáll. Bura László. Szatmárnémeti, 1998. 30. p.
= 11 (1999) 3–4. sz. 304–305. Ism.
- 415** KOVÁCS Teofil
Tibori János: A tiszántúli ref. egyházkerület története. 1944–1986. 1–4. köt. Debrecen, 1995., 1996., 1998., 2000. 424, 154, 132, 240. p.
= 11 (1999) 3–4. sz. 306–307. Ism.
- 416** ORBÁN Imre
Antiochiai Szent Margit legendája. – The legend of St. Margaret of Antiochia.
= 12 (2000) 1–4. sz. 7–43. Tan.
- 417** LAKATOS Pál – SÜMEGINÉ SZÉP Mária – SÜMEGI József
Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus vérének csodái a középkori Európában. – Admiration of the eucharist and the miracles of Christ's blood in Medieval Europe.
= 12 (2000) 1–4. sz. 45–103. Tan.
- 418** LÁZÁR Imre
Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. – A Transilvanian pilgrim in Egypt. János Lászlai's journey in search of the path of the Holy Family.
= 12 (2000) 1–4. sz. 105–125. Tan.
- 419** KELEMEN Miklós
Egy 18. századbéli erdélyi unitárius püspök, Szentábrahámi Mihály. – An unitarian bishop in Transilvanian in the 18th century: Mihály Szentábrahámi.
= 12 (2000) 1–4. sz. 127–132. Tan.
- 420** DÓKA Klára
A nyitrai, besztercegányai és szepesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján. – The real estates of the episcopates of Nyitra, Besztercebánya and Szepes at the turn of the 18th and 19th centuries.
= 12 (2000) 1–4. sz. 133–151. Tan.
- 421** MIKLÓS Péter
Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez. – Data complementing the history of the roman catholic Vicarage of Szőreg in 1848/49.
= 12 (2000) 1–4. sz. 159–161. Tan.
- 422** BURA László
A szatmári római katolikus egyházmegye 1945–1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete. – The roman catholic diocese of Szatmár between 1945–1956. An attempt to detach the church from Rome.
= 12 (2000) 1–4. sz. 163–181. Tan.
- 423** BORSODI Csaba
A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. – Dissolution of the monasteries and with – drawal of their authorization for operation in the summer of 1950.
= 12 (2000) 1–4. sz. 183–210. Tan.
- 424** MÓZESSY Gergely
Prohászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan. – Ottokár Prohászka and the cathedral chapter of Székesfehérvár.
= 12 (2000) 1–4. sz. 211–232. Tan.
- 425** FORINTOS Attila
A Prohászka Ottokár püspöksége alatt kinevezett kanonokok életrajzi adatai. – Biographical data of canons appointed during the bishopry of Ottokár Prohászka.
= 12 (2000) 1–4. sz. 233–245. Tan.
- 426** HÖRÖMPÖ Zsolt
A váci református egyház története és iratai. – A short history of the reformed church of Vác.
= 12 (2000) 1–4. sz. 247–272. Tan.

- 427 SZABÓ Attila**
A kalocsai Sárköz plébániái. Levéltári ismertető. – Vicarages in the Kalocsai Sárköz.
= 12 (2000) 1–4. sz. 273–296. Tan.
- 428 HETÉNYI János**
Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai börtönlelkész feljegyzései. – Mátyás Geiszbühl: Memories of the prison chaplain of Sopronkőhida.
= 12 (2000) 1–4. sz. 297–306. Tan.
- 429 PÁGYOR Lászlóné Vitéz Mária**
Az érsekvadkerti római katolikus elemi népiskola történeti és személyi adattára (1713–1950). – The historical and personal archive of the roman catholic elementary public school of Érsekvadkert. (1713–1950).
= 12 (2000) 1–4. sz. 307–356. Tan.
- 430 DOHI Tamás**
A solti egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyveinek tartalomjegyzéke. (1817–1831). – Contents of the minutes drawn up at the general meetings of the diocese of Solt. (1817–1831).
= 12 (2000) 1–4. sz. 357–384. Tan.
- 431 SZITA Szabolcs**
Genfi iratok az egyházi embermentés 1944–1945. évi történetéhez a győri egyházmegyében és Pannonhalmán. – Documents from Geneva concerning the history of saving people by the church in the diocese of Győr and in Pannonhalma in the years 1944 and 1945.
= 12 (2000) 1–4. sz. 385–395. Tan.
- 432 ZVARA Edina**
Egyháztörténeti könyvek 1999–2000. – Books concerning ecclesiastica history 1999–2000.
= 12 (2000) 1–4. sz. 397–422. Adattár
- 433 SZABÓ Tibor**
A hazai egyházi anyakönyvezés kronológiája egyetemes jelentősége. – Chronology and overall importance of hungarian ecclesiastical registration.
= 12 (2000) 1–4. sz. 423–478. Szemle
- 434 Magyar egyház az emigrációban. 1900–2000. Archivum és lexikon terv és kérés. – Hungarian church in amigration 1900–2000. A plan and list of topics for and archive and lexicon with a request.**
= 12 (2000) 1–4. sz. 479–497. Szemle
- 435 PÉTERFI Gábor**
Mona Ilona: Slachta Margit. Bp. 1997, Corvinus. 298. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 499–504. Ism.
- 436 KŐHEGYI Mihály**
Molnár Ferenc: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997. 299. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 504–506. Ism.
- 437 KŐHEGYI Mihály**
Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, 1997. 261. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 506–508. Ism.
- 438 KOLTAI András**
Új kegyesség: fejezetek az osztrák–magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Szerk. Nagy Márta. [Tanulmányok]. Bp. 1997. Metronóm.
= 12 (2000) 1–4. sz. 509–510. Ism.
- 439 KŐHEGYI Mihály**
Fasciculus rerum scholasticarum collegii Claudiopolitani unitariorum. I. 1626–1648. Prepared and arranged by Edit Dományházi, Miklós Látzkovits. Szeged, 1997. 201. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 510–511. Ism.
- 440 KŐHEGYI Mihály**
Trogmayer Ottó: „... Messzelátó hegy gyanánt szolgált ...”. Szer monostor templomának építéstörténete. [Kiad. a] Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága [és az] Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Kht. Szeged, 1998. 115. p. 20 t.
= 12 (2000) 1–4. sz. 511–513. Ims.
- 441 MÉSZÁROS István**
Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Újvidék – Szeged, 1998, Fórum. – Agapé. 176. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 513–515. Ism.
- 442 MÉSZÁROS István**
Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály templom. Kolozsvár, 1998. Glória K. 128. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 515–517. Ism.
- 443 MÉSZÁROS István**
Vécsey Antal: A nyíregyházi katolikus gimnázium története. 1921–1997. Nyíregyháza, 1998. Studium K. 130. p. 10 t.
= 12 (2000) 1–4. sz. 517–518. Ism.
- 444 Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. [Kiad. a] Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 1998. 183. p.**
= 12 (2000) 1–4. sz. 518–521. Ism.
- 445 NÉMETH László**
Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi

- intézetek Rómában (1895–1995). Szerk. Csorba László. Bp. 1998. Hg és Tsa K.
= 12 (2000) 1–4. sz. 521–523. Ism.
- 446 KŐHEGYI Mihály**
Roos [Márton], Martin: Maria–Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Bd. 1. Regensburg, 1998. 334. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 523–525. Ism.
- 447 FÖLDVÁRI Sándor**
Pirigyi István: Görögkatolikus életsorsok. Debrecen, 1998. [176. p.] (A Debreceni Gör[ög] Kat[olikus] Egyházközség Kiadványa).
= 12 (2000) 1–4. sz. 525–527. Ism.
- 448 KŐHEGYI Mihály**
Muckenhaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Bp. – Kolozsvár, 1999. 218. p. 83 t.
= 12 (2000) 1–4. sz. 527–529. Ism.
- 449 KŐHEGYI Mihály**
Fáy Zoltán: Ferencesek Gyöngyösön. Bp. 1999.
= 12 (2000) 1–4. sz. 529–532. Ism.
- 450 UGRAI János**
Fiatal egyháztörténészek írásai. [Tanulmánygyűjtemény]. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 251. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 533–536. Ism.
- 451 MIKLÓS Péter**
Balogh Judit – Dienes Dénes – Szabadi István: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium levéltárában. 1607–1710. [Kiad. a] Sárospataki Református Kollégium Gyűjteményei. Sárospatak, 1999. 281. p. (Acta Patakina. 1.)
= 12 (2000) 1–4. sz. 536–538. Ism.
- 452 JENEY-TÓTH Annamária**
Bubla László: Kiáltó szó az ecesi pusztáról. Emlekezéseim. Szentes, 1999. 121. p.
= 12 (2000) 1–4. sz. 538–539. Ism.
- 453 JENEY-TÓTH Annamária**
Kelemen Miklós: Heltai Gáspár. Bp. 1999. 71. p. (Unitárius Arcképcsarnok. 2.)
= 12 (2000) 1–4. sz. 539–540. Ism.
- 454 KOSZTOLNYIK Zoltán**
The three law books attributed to King St. Ladislas I. of Hungary and the political background of their enactment. – Szent László magyar király három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere.
= 13 (2001) 1–2. sz. 5–20. Tan.
- 455 HARDI Gábor Titusz**
Lippay György, az egyházszerző. – György Lippay, the church organizer.
= 13 (2001) 1–2. sz. 21–57. Tan.
- 456 MÉSZÁROS István**
Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben. – Tradition and modernisation in 17th century Hungarian academic affairs.
= 13 (2001) 1–2. sz. 59–65. Tan.
- 457 MOLNÁR Antal**
Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről). – Data supplementary to the 17th century history of the Bishopric at Csanád. (Testimonies of Pontifical recesses regarding the Diocese).
= 13 (2001) 1–2. sz. 67–83. Tan.
- 458 KELEMEN Miklós**
Egy 19. századbéli erdélyi unitárius püspök
= 13 (2001) 1–2. sz. 85–89. Tan.
- 459 GLÜCK Jenő**
Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján. (1919–1932). – Steps taken on the road to establishing the Transylvanian synod. – Presbyterian evangelical diocese. (1919–1932).
= 13 (2001) 1–2. sz. 91–100. Tan.
- 460 CSÁKY Balázs**
A Szent József Hospítium Egyesület. A Szentséges Jézus Szolgáloi Kis Társaságának magyarországi működése. (1925–1950). – The Saint Joseph Hospice Association. The servant of the Institute of the Sacrament of Jesus in Hungary. (1925–1950).
= 13 (2001) 1–2. sz. 101–121. Tan.
- 461 MIKLÓS Péter**
Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. – The history of the roman catholic parish at Újszentiván.
= 13 (2001) 1–2. sz. 123–139. Tan.
- 462 NÉMETH Csaba**
A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása. – The establishment of the vangelical parish at Gyula.
= 13 (2001) 1–2. sz. 141–170. Tan.
- 463 KENÉZ Győző**
Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káptalan protokollumában. – Certificates, related to the county of Békés, in the protocol of the chapter of Buda.
= 13 (2001) 1–2. sz. 171–185. Tan.

- 464 SZARVAS Béla**
A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának. – Financial support for pope Pious IX (1846–1878) by the Hungarian catholic church.
= 13 (2001) 1–2. sz. 187–221. Tan.
- 465 MIKLÓSHÁZY Attila**
Vázlatok és adalékok a külföldi róm. kat. magyar lelképásztorkodás történetére. – Drafts and contributions to the history of the hungarian roman catholic pastoral work outside of Hungary in the emigration mainly between 1900–2000.
= 13 (2001) 1–2. sz. 223–262. Szemle
- 466 KŐHEGYI Mihály**
Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. Cegléd, 1995. 203. p. (Ceglédi Füzetek. 31.)
= 13 (2001) 1–2. sz. 263–264. Ism.
- 467 MÉSZÁROS István**
Franzen, August: Kis egyháztörténet. Szerk., bev. Pintér Gábor. Ford. Fejérvári Boldizsár. Szeged, 1998. Agapé. 464. p.
= 13 (2001) 1–2. sz. 265–268. Ism.
- 468 TOLNAY Gábor**
Józsa László: Megszentelt kövek. – Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Szeged, 1999. (Szegedi Vallási-Néprajzi Könyvtár. 4.)
= 13 (2001) 1–2. sz. 268–270. Ism.
- 469 TIMÁR Péter**
Tari Edit: Pest megye középkori templomai. Szentendre, 2000. 267. p. (Studia Comitatus. 27.)
= 13 (2001) 1–2. sz. 270–275. Ism.
- 470 KŐHEGYI Mihály**
Lakos Endre. 1919–1969. (Kiad. a KÉSz – METEM). Bp. – Szeged, 2000. 90. p.
= 13 (2001) 1–2. sz. 275–276. Ism.
- 471 HOLLER László**
Szent Demeter és a magyar királyi korona. – Saint Demetrius and the Hungarian royal crown.
= 13 (2001) 3–4. sz. 5–17. Tan.
- 472 SZILÁGYI Csaba**
Szántó Arator István: Historia anni jubilaei 1575 [...] című munkájának ismertetése. – The review of István Szántó Arator's work entitled historia anni jubilaei (...).
= 13 (2001) 3–3. sz. 19–45. Tan.
- 473 MOLNÁR Antal**
A kecskeméti jezsuita misszió. (1633–1635). – The Jesuit mission in Kecskemét. (1633–1635).
= 13 (2001) 3–4. sz. 47–60. Tan.
- 474 SZILAS László**
A jezsuiták Magyarországon 1773-ban. – Jesuits in Hungary in 1773.
= 13 (2001) 3–4. sz. 61–76. Tan.
- 475 DÓKA Klára**
A nagyváradi római és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján.
= 13 (2001) 3–4. sz. 77–101. Tan.
- 476 BURA László**
A keleti szertartású kereszténység múltja és jele-ne Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében). – The history and the present of the Byzantine rite Christianity in Szatmár.
= 13 (2001) 3–4. sz. 103–120. Tan.
- 477 MIKLÓS Péter**
Ivankovits János zsonyói püspök szegedi évei. – János Ivankovits, bishop of Rozsnyó (Roznava), in Szeged.
= 13 (2001) 3–4. sz. 121–145. Tan.
- 478 GLÜCK Jenő**
Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között. – The christianity of Armenian between East and West.
= 13 (2001) 3–4. sz. 147–153. Tan.
- 479 LEHÓCZKY Miklós**
Karácson Imre élete és munkássága. – Life and work of Imre Karácson.
= 13 (2001) 3–4. sz. 155–163. Tan.
- 480 KŐHEGYI Mihály**
A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei. – The guardian and his deputaties of the Franciscan monastery in Baja.
= 13 (2001) 3–4. sz. 165–174. Forr.
- 481 GALCSIK Zsolt**
A szécsényi 845. sz. Páter Barkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlata-sig. (1934–1948). – The history and papers of the Troop of Boy Scouts in Szécsény.
= 13 (2001) 3–4. sz. 175–214. Forr.
- 482 ZVARA Edina**
Egyháztörténeti könyvek. 2000, 2001. – Book concerning ecclesiastic history. 2000, 2001.
= 13 (2001) 3–4. sz. 215–229. Ism.

- 483 ZOMBORI István**
Kőhegyi Mihály (1934–2001).
= 13 (2001) 3–4. sz. 231–232. Nehr.
- 484 MIKLÓS Péter**
Magyarországi Egyházi Levéltárosok [Egyesülete] konferenciája. Szerk. Janka György. [Kiad. a] Görög Katolikus Püspöki Levéltár. Nyíregyháza, 1998. 160. p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2.)
= 13 (2001) 3–4. sz. 233–236. Ism.
- 485 MIKLÓS Péter**
A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1562–1819. Szerk. Dudás László. Nyíregyháza, 1999. 139. p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 3.)
= 13 (2001) 3–4. sz. 236–241. Ism.
- 486 Veszprémi László szerk.:** Az első és második keresztény háború korának forrásai. Bp. 1999. Szent István Társulat. 246. p. [(Középkori Keresztény Írók. 1.)]
= 13 (2001) 3–4. sz. 237–241. Ism.
- 487 MIKLÓS Péter**
Magyar Zoltán: A liliosos herceg. Szent Imre a magyar kulturtörténetben. Bp. 2000. Európa. 169. p.
= 13 (2001) 3–4. sz. 241–243. Ism.
- 488 MIKLÓS Péter**
Boros György unitárius püspök naplója. 1926–1941. Sajtó alá rend. Kovács Sándor és Molnár B. Lehel. [Kiad. az] Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 244. p. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai. 1.)
= 13 (2001) 3–4. sz. 244–246. Ism.
- 489 GLÜCK Jenő**
Lestyán Ferenc: A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között. 1920–1940. Kolozsvár, 2001. Glória K. 296. p.
= 13 (2001) 3–4. sz. 246–247. Ism.
- 490 MIKLÓS Péter**
Puskely Mária: Dr. Batthyány László. 1870–1931. Bp. 2001. Szent István Társulat. 173. p.
= 13 (2001) 3–4. sz. 247–249. Ism.
- 491 HORVÁTH Gábor**
Eltűntnek hitt egykori premontrai prépostság az erdélyi Mezőségben. — A[n] one-time premonstratensian provosty in the Mezőség of Transylvania that was believed to have disappeared.
= 14 (2002) 1–4. sz. 5–21. Tan.
- 492 SZEBENI Olivér**
A hutteri testvérek hazai kódexeinkről. — Contributions to the codices of the Hutterists.
= 14 (2002) 1–4. sz. 23–38. Tan.
- 493 KRUPPA Tamás**
Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. — Attempts at recatholicizing Transylvania. Contributions to the religious policy of the Bathorys [and János–Zsigmond].
= 14 (2002) 1–4. sz. 39–75. Tan.
- 494 MOLNÁR Antal**
Az egeri püspökség 17. századi történetéhez. — Contributions to the history of the episcopacy of Eger in the 17th century.
= 14 (2002) 1–4. sz. 77–96. Tan.
- 495 MÉSZÁROS István**
A nagyszombati jezsuita gimnázium és egyetem 17 századi anyakönyve. — The matricula of the Jesuit grammar school in Nagyszombat in the 17th century.
= 14 (2002) 1–4. sz. 97–106. Tan.
- 496 KOVÁCS Kálmán Árpád**
Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsai, kancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz. 1765–1773. — Contributions to the negotiations of religion in Transylvania. 1765–1773.
= 14 (2002) 1–4. sz. 107–141. Tan.
- 497 GLÜCK Jenő**
Az erdélyi főrabbinátus. (1754–1877). — Chief rabbinate of Transylvania. (1754–1877).
= 14 (2002) 1–4. sz. 143–161. Tan.
- 498 KELEMEN Miklós**
Brassai Sámuel 19. századi iskola- és tudományreformálási törekvései. — Samuel Brassai's endeavor to reform education and science in the 19th century.
= 14 (2002) 1–4. sz. 163–170. Tan.
- 499 MERÉNYI-METZGER Gábor**
Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja. (1581–1945). — Onomasticon of titular provosts in Arad. (1581–1945).
= 14 (2002) 1–4. sz. 171–196. Tan.
- 500 NÉMETH László**
Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. [1. rész: 1945–1963.] — Contributions to the history of the Hungarian pastorate in Rome. First part: 1945–1963.
= 14 (2002) 1–4. sz. 197–228. Tan.

- 501 TÖRÖK [István], Stephen**
Hungarian catholics and their churches in America. Tracing the history of the first twenty-five years. (Revised and annotated by Steve Béla Várdy). – Magyar katolikusok és templomaik Amerikában. Az első huszonöt év története.
= 14 (2002) 1–4. sz. 229–252. Tan.
- 502 BURA László**
Felekezeti iskolaügy Erdélyben. (1918–2001). – Hungarian denominational education in Transylvania (Romania). (1918–2001).
= 14 (2002) 1–4. sz. 253–268. Tan.
- 503 GYŐRI János**
Adalékok a jászkiséri római katolikus egyház történetéhez. – Contributions to the history of the Roman Catholic parish in Jász Kisér.
= 14 (2002) 1–4. sz. 269–277. Forrás
- 504 MIKLÓS Péter**
A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak reakciója Mindszenty József 1945. október 18-i pásztorlevelére. (Dokumentumközlés).
= 14 (2002) 1–4. sz. 279–284. Forrás
- 505 MOLNÁR Antal**
Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténésszel. – Interview with jesuit László Szilas.
= 14 (2002) 1–4. sz. 285–292. Szemle
- 506 RUZSIK Vilmos**
Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában. (1975. ápr[ilis] 9–25.)
= 14 (2002) 1–4. sz. 293–306. Tan.
- 507 ZVARA Edina**
Egyháztörténeti könyvek. 2001. (2002).
= 14 (2002) 1–4. sz. 307–325.
- 508 FÖLDVÁRI Sándor**
Kitka, Ioann: Kathiszisz malüj ... [Kis katekizmus]. Buda, 1801. [Nyíregyháza], 1997. 203. p. Sajtó alá rend., utószó: Udvari István. [Kiad. a] Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
= 14 (2002) 1–4. sz. 327–332. Ism.
- 509 MÉSZÁROS István**
A Szent Margit gimnázium jubileumi évkönyve. Főszerk. Sümegh László. Bp. 2000. 304. p.
= 14 (2002) 1–4. sz. 332–334. Ism.
- 510 MÉSZÁROS István**
Berzeviczky Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése. 1855–1918. [A] Hittudományi Kar hallgatói. Bp. 2000. 148. p. (Fejezetek az ELTE Történetéből. 21.)
= 14 (2002) 1–4. sz. 334–336. Ism.
- 511 KELEMEN Miklós**
Geál György: “Múzsák és erények jegyzében”. [A kolozsvári Unitárius Kollégium]. Kiad. az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 564. p. (Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjából.)
= 14 (2002) 1–4. sz. 336–337. Ism.
- 512 MÉSZÁROS István**
Harangozó Ferenc: A csendlakai parókiától a szibériai hómezőig. Szerk., sajtó alá rend. Fancsali Andrásné. Kiadja: Gyürki László. Körmend, 2001. 144. p.
= 14 (2002) 1–4. sz. 337–339. Ism.
- 513 MÉSZÁROS István**
Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs, 2001. 60. p.
= 14 (2002) 1–4. sz. 340–343. Ism.
- 514 MIKLÓS Péter**
Sasvári László: Ruszinok nyomában ... Előszó: Zelles László. [Kiad. a Budapest] Belváros-Lipótváros[i] Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. [Bp.] 2001. 43. p.
= 14 (2002) 1–4. sz. 343–345. Ism.
- 515 FAZEKAS István**
Die Konstruktion der Vergangenheit. Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa. Hrsg. von Joachim Bahlcke. Berlin, 2002, Drucker et Bumbrot. (Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29.)
= 14 (2002) 1–4. sz. 345–349. Ism.
- 516 MÉSZÁROS István**
Németh J. László. Egyháztörténeti feladatgyűjtemény. H. é. n. 145. p. – Németh J. László – Robotka Csaba: Történelmi feladatgyűjtemény. 1–3. H. é. n. 245, 135. és 128. p.
= 14 (2002) 1–4. sz. 349–351. Ism.
- 517 CSESZKA Éva**
Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchényi György alatt. – The estates of the Esztergom archdiocese under György Széchényi's rule.
= 15 (2003) 1–2. sz. 5–12. Tan.
- 518 MOLNÁR Antal**
Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez. – To the history of the vicariate of the archbishop of Esztergom in Turkish ruled territories.
= 14 (2002) 1–4. sz. 1–2. sz. 13–17.

- 519** BOROVI József
Adalék a sajpőspöki plébánia történetéhez. – Contribution to the history of the parish in Sajpőspöki.
= 15 (2003) 1–2. sz. 19–32. Tan.
- 520** RAJNAI Judit
A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakonybéli Rendi Tanárképző. – Beginnings of teacher training in the Benedictine order. – History of the teacher school in Bakonybél.
= 15 (2003) 1–2. sz. 33–76. Tan.
- 521** KÁLMÁN Peregrin
Szatmári irgalmas nővérek Kínában. – Vincen-tin Sisters of charity of Szatmár in China.
= 15 (2003) 1–2. sz. 77–88. Tan.
- 522** NAGY István
A Jézus Társaság budai gimnáziuma. – Gym-nasia of the Jesuit order in Buda.
= 15 (2003) 1–2. sz. 89–106. Tan.
- 523** MÉSZÁROS István
Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagya-tékában. – Church historical data in Esty Miklós' documentary bequest.
= 15 (2003) 1–2. sz. 107–125. Tan.
- 524** KELEMEN MIKLÓS
Ferencz József erdélyi unit püspök kora és mun-kássága. – The era and achievements of József Ferencz, unitarian bishop of Transylvania.
= 15 (2003) 1–2. sz. 127–139. Tan.
- 525** TARJÁN Bence
Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a 18. században. – Ferenc Ábel, Slovak jesuit missionary in the 18th century.
= 15 (2003) 1–2. sz. 141–142. Forrás
- 526** MIKLÓS Péter
„A jelen kor vészes napjaiban”. A földeáki temp-lombúcsú 1848-ban. – “In the endangered days of present”. – The dedication feast of Földeák in 1848.
= 15 (2003) 1–2. sz. 173–181. Forrás
- 527** BÉRCZI László Bernát – MOLNÁR An-tal
Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egy-háztörténéssel. – Interview with Ferenc Levente Hervay, Cistercian church historian.
= 15 (2003) 1–2. sz. 183–191. Adattár
- 528** NÉMETH László
Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotundóban 1991–2003 között. – Commemorations of cardinal Mindszenty in Santo Stefano Rotondo.
= 15 (2003) 1–2. sz.
- 529** VÁRDY [Steven] Béla
Dr. Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála.
= 15 (2003) 1–2. sz. 207–210. Adattár
- 530** VÁRDY Steven Béla
Saying good-bye to a friend: Dr. Thomas Szendrey [Tamás].
= 15 (2003) 1–2. sz. 211–213. Adattár
- 531** GLÜCK Jenő
A kolozsvári Szervátiusz Múzeum. – The Szer-vátiusz Museum in Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.)
= 15 (2003) 1–2. sz. 215–216. Szemle
- 532** KŐHEGYI Mihály
Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1527–1541.
= 15 (2002) 1–2. sz. 217–218. Ism.
- 533** MIKLÓS Péter
Fejér Lipót: A szécsényi Izr[aelita] Hitközség Elemi Népiskola története 75 éves fennállása al-kalmából. 1870–1925.
= 15 (2003) 1–2. sz. 218–220. Ism.
- 534** RÉVÉSZ Éva
Kereszténység és államiság Baranyában.
= 15 (2003) 1–2. sz. 220–222. Ism.
- 535** TEISZLER Éva
Ezredforduló – századforduló – hetvenedik év-forduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tisz-teletére.
= 15 (2003) 1–2. sz. 223–230.
- 536** KARNITSCHER Tünde Beatrix
Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietiz-mus vonzásában.
= 15 (2002) 1–2. sz. 230–234. Ism.
- 537** HORVÁTH Csilla
Katona István: A kalocsai érseki egyház történe-te.
= 15 (2003) 1–2. sz. 234–236. Ism.
- 538** MIKLÓS Péter
Sasvári László: Templomok ruzsin örökségünk-ben.
= 15 (2003) 1–2. sz. 237–238.
- 539** KELEMEN Miklós
Gellérd Imre: Négyszáz év unitárius prédikáció-irodalma.
= 15 (2003) 1–2. sz. 238–239. Ism.

- 540 KOVÁTS Dániel**
Varga Lajos összegyűjtött írásai.
= 15 (2003) 1-2. sz. 233-241.
- 541 SZÖLLŐSI Réka**
Az Édenkert növényi szombolikájának értelmezése középkori ábrázolások tükrében.
– Iconography of Eden's plants in view of some medieval paintings.
= 15 (2003) 3-4. sz. 5-41. Tan.
- 542 KEPPEL Csilla**
Bajorország a katolicizmus és a protestantizmus választóján. – Bavaria on the horns of the dilemma of catholicism and protestantism.
= 15 (2003) 3-4. sz. 43-75. Tan.
- 543 GLÜCK Jenő**
Adatok a temesvári histközség történetéből. (1848-1918). – Contributions to the history of the Jewish religious community of Temesvár. 1848-1918.
= 15 (2003) 3-4. sz. 77-86. Tan.
- 544 MIKLÓS Péter**
La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede. – A szegedi egyházmegyei központ kiépítése és a Szentszék.
= 15 (2003) 3-4. sz. 87-95. Tan.
- 545 MÉSZÁROS István**
Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula. (1945, 1948). – A „progressive catholic”: Gyula Szekfű. 1945-1948.
= 15 (2003) 3-4. sz. 97-118. Tan.
- 546 NÉMETH László**
Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. 2. 1963-1973. – Contribution to the history of the hungarian priesthood in Roma. 2. 1963-1973.
= 15 (2003) 3-4. sz. 119-149. Tan.
- 547 KAKUCS Lajos**
Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon. – Saint James' memorial in Medieval Hungary.
= 15 (2003) 3-4. sz. 151-191. Adattár
- 548 JÓZSA László**
A középkori Kunszentmárton temploma. – The church of Medieval Kunszentmárton.
= 15 (2003) 3-4. sz. 193-201. Adattár
- 549 ZVARA Edina**
Egyháztörténeti könyvek. 2002, 2003.
= 15 (2003) 3-4. sz. 203-223. Adattár
- 550 MERÉNYI-METZGER Gábor**
A temesvári római katolikus egyházmegye cím- és névtára. – Ghidul adreselor diecezei romano-catolice de Timișoara. Timișoara, 2003. Typis „Mirton”. 68. p.
= 15 (2003) 3-4. sz. 225-227. Ism.
- 551 EÖTVÖS Péter**
Varga Katalin, S.: Vitetnek ítélőszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. [Forrás]. ... közléteszi, ford., bev. tan., szerk. és jegyz. – . Pozsony [Bratislava], 2002, Kalligram. 344. p. 2 térc. mell.
= 15 (2003) 3-4. sz. 227-229. Ism.
- 552 SALIGA Irén**
Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. 1(1989) – 15(2003) Repertorium. – Essays in Church History in Hungary. Regnum. 1(1989) – 15(2003) Repertory.
= 16 (2004) 1-2. sz. 5-91.
- 553 JAKÓ Zsigmond**
Várad i s iralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben. – The mournful chronicle of Várad. Libraries and archives in Nagyvárad in past and present.
= 16 (2004) 1-2. sz. 93-114. Tan.
- 554 GLÜCK Jenő**
Az aradi minoriták helytállása a 18-19. században. – The moral courage of the Minorite order in Arad in the 18-20th centuries.
= 16 (2004) 1-2. sz. 115-131. Tan.
- 555 SÁNDORFI Mária**
Az Országos Katolikus Növédő Egyesület és a belőle kibontakozó mozgalmak Magyarországon a 20. sz[ázad] első felében. – National Catholic Women's Association and its movements in Hungary in the first half of the 20th century.
= 16 (2004) 1-2. sz. 135-163. Tan.
- 556 SZILÁRDFY Zoltán**
Martyr Candidatus. Római szent Pongrác ikonográfiájához. – Martyr Candidatus. To the iconography of saint Pankratius of Rome.
= 16 (2004) 1-2. sz. 165-168. Tan.
- 557 GALCSIK Zsolt**
Az Országos Papi Békebizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951). – The Establishment of the County Organisation of the Catholic Priests for Peace Movement in Nógrád (1951).
= 16 (2004) 1-2. sz. 181-200. Forrás

- 558 NÉMETH László**
Adalékok egy boldoggá avatási eljárás történetéhez. (Boldog Batthyány–Strattmann László. 1870–1931). – Contributions to the history of a Beatification Process. (Blessed László Batthyány–Strattmann. 1870–1931).
= 16 (2004) 1–2. sz. 201–216. Forrás
- 559 MOLNÁR Gábor**
Magyar hősök Latin-Amerikában a 20. században. (1936–1997 között). – Hungarian heroes in Latin-America in 20th century (1936–1997).
= 16 (2004) 1–2. sz. 217–241. Adattár
- 560 MÉSZÁROS István**
Bura László – Jakabffy Tamás szerk.: Meglátomás – képzés és közélet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában. Csíkszereda, 2002, Status K. 156 p. [Ism. – –].
= 16 (2004) 1–2. sz. 243–245. Adattár
- 561 MÉSZÁROS István**
A Karácsonyi János Katolikus Gimnázium jubileumi évkönyve. 1903–2003, Összeáll. Petróczki Zoltán, Merényi Metzger Gábor. Gyula, 2003. 278 p. [Ism. – –].
= 16 (2004) 1–2. sz. 246–248.
- 562 MÉSZÁROS István**
Lele József, ifj.: A szegedi tanyai fiatalok művelődési és szórakozási alkalmai. Szeged, 2003. [Ism. – –].
16 (2004) 1–2. sz. 248–252.
- 563 MÉSZÁROS István**
Dienes Dénes szerk.: Református egyházlátogatás a Borsod – Gömör – Kishonti egyházmegyében. Sárospatak, 2003. 144 p. [Ism. – –].
= 16 (2004) 1–2. sz. 252–254.
- 564 KOVÁCS Kálmán Árpád**
Az új egyházpolitikai irányvonal bevezetése Erdélyben (1773). – New church policy in Transylvania (1773).
= 16 (2004) 3–4. sz. 5–40. Tan.
- 565 MISKOLCZY Ambrus**
Horn Ede zsidó reformtörekvései 1848–1849-ben. – Ede Horn's reform endeavors in 1848–1849.
= 16 (2004) 3–4. sz. 41–73. Tan.
- 566 GLÜCK Jenő**
Adatok az erdélyi izraelita hitközségekről (1867–1914). – Contributions to the history of israelite communities in Transylvania (1867–1914).
= 16 (2004) 3–4. sz. 75–94. Tan.
- 567 DREISZIGER, Nándor**
The quest for spiritual fulfilment among immigrants: hungarian-canadian communities, 1885–1939. – A lelki beteljesülés keresése a bevándorlók között: a szervezett vallási élet kialakulása a legelső magyar-kanadai közösségekben. 1885–1939.
= 16 (2004) 3–4. sz. 95–124. Tan.
- 568 MIKLÓS Péter**
Balogh páter, a szeged-alsóközpointi plébános. (1933–1946). – Father Balogh, vicar of Szeged–Alsóközpoint. (1933–1946).
= 16 (2004) 3–4. sz. 125–154. Tan.
- 569 BÁLINT László**
A Bulányi-féle „Szervezkedés” utóhatásai. – Aftermaths of the Bulányi conspiracy.
= 16 (2004) 3–4. sz. 155–163. Tan.
- 570 NÉMETH László**
Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo. [1. rész]. 1945–1946. – Cardinal József Mindszenty and the church of Santo Stefano Rotondo (Rome). [Part 1.] 1945–1946.
= 16 (2004) 3–4. sz. 165–194. Forr.
Ld. még az 528-as tételt.
- 571 Catholic church's history in Hungary. An Encyclopaedic presentation. – A magyar katolikus egyház története az 'Encyclopaedic of Hungary'-ban. 1001–1989. Főszerk. Pungur József.**
= 16 (2004) 3–4. sz. 195–210. Adattár
- 572 BURA László**
Vértanúk és hitvallók Erdélyben. Boldoggá avatási eljárások az erdélyi római katolikus egyházmegyékből. – Martyrs and confessors in Transylvania: Beatification procedures in the Transylvanian roman catholic dioceses.
= 16 (2004) 3–4. sz. 211–218. Adattár
- 573 SZÖGI László**
Emlékezés Cicutti Lajosra. – Remembering Lajos Cicutti. (1918–2004).
= 16 (2004) 3–4. sz. 219–221. Szemle
- 574 PUSZTAI Bertalan**
Petrov, Aleksei L.: Medieval carpathian-rus'. The oldest documentation about the carpatho-rusyn church and eparchy. Ed., with a bibliographic intr. by Paul Magocsi [Pál]. New York, 1998, Columbia Univ. Pr. /Classic of Carpatho-Rusyn Scholarship 2. East European Monographs. 491./ [Ism. – –].
= 16 (2004) 3–4. sz. 223–225.

- 575 MÉSZÁROS István**
Merk Zsuzsa – Rapcsányi László szerk.: Szent Ferenc Leányai Baján. Háztörténet. 1929–1948. [Kiad. a Múzeumbarátok Köre Alapítvány]. Baja, 2003. 242 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 225–227.
- 576 MÉSZÁROS István**
Szolnoky Erzsébet: Szociális igazságosság és keresztény szeretet. [Giesswein Sándor (1856–1924) élete és munkássága]. Bp. 2003, Éghajlat K. 224 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 227–230.
- 577 MIKLÓS Péter**
Harsányi László szerk.: Budai Atlantisz. A budai Szent Imre Kollégium (1900–1948) és az utána következő félszázad (1949–2004) története. [Kiad. a] BME Baross Gábor Kollégiuma. Bp. 2004, Műegyetemi K. 215 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 230–230.
- 578 MIKLÓS Péter**
A nagyváradi szemináriumi nyomda. 1745–1802. Összeáll., bev. tanulmány: Emódi András. [Kiad. a] Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár – OSzK. [Bp.] 2004. 271 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 231–233.
- 579 MÉSZÁROS István**
Adriányi Gábor: A Vatikán kelet politikája és Magyarország. 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp. 2004, Kairosz K. 250 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 233–236.
- 580 TEISZLER Éva**
Beke Margit szerk.: Esztergomi érsekek. 1001–2003. [Kiad. a]: Szent István Társulat. Bp. 2003. 480 p. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 237–238.
- 581 TÓTH Gergely**
Lakatos Andor: A Kalocsa – Bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa. 1777–1923. – Schematismus historicus cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis. 1777–1923. Kalocsa, 2002. 486 p. /A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai. 3./ [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 238–241.
- 582 PUSZTAI Bertalan**
Magocsi, Paul Robert: Historical Atlas of Central Europe: Revised and expanded edition. Seattle, 2003, Univ. of Washington Pr. 288 p., 109 térk., 46 tábl. [Ism. – -].
= 16 (2004) 3–4. sz. 242–243.
- 583 SZILÁRDFY Zoltán**
Mária Terézia eucharishti-kultuszának emlékei Magyarországon. – Mementoes of Maria-Theresa's cult of the Eucharist. – Die Denkmäler des Kultes der Eucharistie von der Königin Maria Theresia.
= 17 (2005) 1–2. sz. 5–40. Tan.
- 584 NAGY Mária**
Szent Heléna palmaággal a metabizánci ikonfestészetben. – Szent Helen with a palm in metabyzantine icon-painting.
= 17 (2005) 1–2. sz. 41–50. Tan.
- 585 FEDELES Tamás**
Pécsi kononokok egyetemlátogatása a késő-középkorban. (1854–1526). – Canons of Pécs at Universities in late Middle Ages. (1354–1526).
= 17 (2005) 1–2. sz. 51–82. Tan.
- 586 LAKATOS Andor**
Haynald Lajos, mint erdélyi püspök. (1851–1864). – Lajos Haynald as bishop of Transylvania. 1851–1864).
= 17 (2005) 1–2. sz. 83–120. Tan.
- 587 GALCSIK Zsolt**
Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek ötven éves papi jubileumának Nógrád megyei eseményei. (1889). – Celebration of cardinal Lajos Haynald's priest jubilee in Nógrád county. (1889).
= 17 (2005) 1–2. sz. 121–138. Tan.
- 588 MÁTÉ Anita**
Magyar hercegprímás Amerikában. Csernoch János a chicagói Eucharisztikus Kongresszuson. – A hungarian primate in America: cardinal Csernoch's visit at the Eucharistic Congress of Chicago in 1926.
= 17 (2005) 1–2. sz. 139–153. Tan.
- 589 BURA László**
Mária kongregációk Szatmárnémetiben. 1863–1948. – Congregations of the blessed Virgin Mary in Szatmárnémeti. (1863–1948).
= 17 (2005) 1–2. sz. 155–162. Tan.
- 590 MIKLÓS Péter**
Támadás a katolikus egyház ellen Hódmezővásárhelyen. (1945–1949). – Attack against catholic church in Hódmezővásárhely. (1945–1949).
= 17 (2005) 1–2. sz. 163–171. Tan.
- 591 MEDGYESI Konstantin**
Egyházi küzdelmek a rendszerváltó kor Makóján. – Church struggles in Makó at the change of regime.
= 17 (2005) 1–2. sz. 173–191. Tan.

- 592** MOLNÁR Antal
Kiadatlan mányoki levelek a 17. századból. – Unpublished letters from Mányok in the 17th century.
= 17 (2005) 1–2. sz. 193–204. Forrás
- 593** ZVARA Edina
Egyháztörténeti könyvek és kiadványok. 2003–2005. – Books concerning ecclesiastic history. 2003–2005. [Vál. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 205–223. Adattár
- 594** RÉVÉSZ Éva
Hegedűs András szerk.: Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Esztergom, 2000. 181 p. [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 225–227.
- 595** MIKLÓS Péter
Pálos Frigyes: A tereskei templom. [Kiad. az]: Osváth Gedeon Emlékére Létrehozott Múzeumi Alapítvány. Aszód, 2000. 120 p. /Múzeumi Füzetek. 50./ [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 227–228.
- 596** SERMANN Eszter
Sulyok Hedvig: Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján. (Lessico ungherese–italiano e italiano–ungherese in base al Dictionarium di Faustus Verantius). Szeged, 2001, Generalis. 196 p. /Nyelvészeti Füzetek. 2./ [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 228–230.
- 597** MIKLÓS Péter
Galcsik Zsolt: Szécsény képviselő–testületének napirendi pontjai és határozatai. 1872–1950. [Kiad. a]: Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján, 2002. /Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 35./ [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 231–232.
- 598** MOLNÁR Antal
Csorba László: Magyar emlékek Itáliában. Bp. 2003, Benda FOTO. 261 p. [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 232–235.
- 599** PUSZTAI Bertalan
Magocsi, Paul Robert – Pop, Ivan szerk.: Encyclopedia of rusyn history and culture. Ed. by – – . (Böv. 2. kiadás). Toronto, 2002, Univ. Pr. 520 p. [Ism. – –].
= 17 (2005) 1–2. sz. 235–236.
- 600** KOSZTOLNYIK Zoltán J.
The attitude of the papal curia, Pope Boniface VIII., and the question of succession to the Árpád throne. – A pápai udvar és VIII. Bonifác pápa állásfoglalása és az Árpád–trón utódlásának kérdése.
= 17 (2005) 3–4. sz. 5–24. Tan.
- 601** ADRIÁNYI Gábor
Szelephényi primás és XI. Ince pápa: az 1682-es meg nem tartott nagyszombati nemzeti zsinat. – Primate Szelephényi and Pope Innocent XI: the council of Nagyszombat in 1682 never taken place.
= 17 (2005) 3–4. sz. 25–33. Tan.
- 602** SZILAS László S.J.
Jezsuiták plébániai munkában Magyarországon a 16–18. században. – Jesuits in parish work in Hungary during 16–18th century.
= 17 (2005) 3–4. sz. 35–82. Tan.
- 603** KLESTENITZ Tibor
A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. – Congregations of the blessed Virgin and the press in the dualistic period.
= 17 (2005) 3–4. sz. 83–100. Tan.
- 604** PONGRÁCZ Attila
Egy magyar alapítású bencés iskola Brazíliában. A Szent Imre iskola múltja és jelene. – A Benedictine school in Brazil. Present and past of Szent Imre secondary school.
= 17 (2005) 3–4. sz. 101–119. Tan.
- 605** NAGY Márta
Ortodox templomépítészet a 18. századi Magyarországon. – Hagományörzés idegen környezetben. – Orthodox church–building in 18th century Hungary.
= 17 (2005) 3–4. sz. 121–130. 2 t. Tan.
- 606** KLAMÁR Sára
„Énnekem mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, il’ ja da kažem ja sam hrvat’. Vallási és nemzeti identitás összefüggései a szerémségi Maradékon. – Relations of religious and national identiti in Maradék (Szerémség /Srijem/ region).
= 17 (2005) 3–4. sz. 135–152. Tan.
- 607** SZENDE Ákos
Fekete Antal piarista jelentése a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség nyári táborában 1943-ban tartott előadásáról. – Antal Fekete’s report on his lecture at summer camp of Hungarian Fellowship of Evangelical Students (1943).
= 17 (2005) 3–4. sz. 153–156. Forrás
- 608** MIKLÓS Péter
Mindszenty József hercegprímás levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez (1946. jún. 22.) –

- Prime Primate József Mindszenty's letter to foreign minister János Gyöngyösi (22 June 1946). = 17 (2005) 3-4. sz. 157-162. Forrás
- 609 MÉSZÁROS István**
Kanadai Mindszenty-vonatkozású irathagyaték. – Documents from Canada related to Cardinal Mindszenty.
= 17 (2005) 3-4. sz. 163-180. Forrás
- 610 FEDELES Tamás**
Egyháztörténeti kutatások Pécsett.
= 17 (2005) 3-4. sz. 181-183. Adattár
- 611 VARGA Szabolcs**
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet.
= 17 (2005) 3-4. sz. 185-187. Adattár
- 612 ZOMBORI István**
Glück Jenő. 1927-2004.
= 17 (2005) 3-4. sz. 188-191. Nehr.
- 613 SARBÁK Gábor**
In memoriam Gabriel Asztrik László OPraem. Pécs, 1907. december 10. – 2005. május 16.)
= 17 (2005) 3-4. sz. 193-195. Nehr.
- 614 MOLNÁR Antal**
Vanyó Tihámér OSB (1905-2005).
= 17 (2005) 3-4. sz. 197-200. Nehr.
- 615 GYŐRI Éva**
Font Márta – Varga Dezső szerk.: Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. A Petrovich Ede emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai. [Kiad. a]: Pécs Történetének Alapítványa. Pécs, 2001. 141 p. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 201-206.
- 616 MUCSI András**
Gombás István: A mezőtúri református gimnázium főgimnáziummá szervezése. 1850-1915. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 206-211.
- 617 MIKLÓS Péter**
Kónya Sándor: Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban. [Kiad. a]: Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta, 2004. 404 p. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 211-212.
- 618 MIKLÓS Péter**
A nagyváradai szemináriumi nyomda. 1745-1802. Összeáll., bev. Emőd András. [Kiad. a]: Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár [és az] OSzK. Nagyvárad, 2004. 271 p. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 212-214.
Lásd még: 578-as tétel.
- 619 PÁL József**
Gergely Jenő: Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi egyháztörténetből. [Bp.] 2004, Pannonia K. 315 p. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 214-219.
- 620 SÜMEGI József**
Fedeles Tamás – Varga Szabolcs szerk.: A pécsi egyházmegye a 17-18. században. [Kiad. a]: Pécsi Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézete. Pécs, 2005. 290 p. [Ism. - -].
= 17 (2005) 3-4. sz. 220-223.
- 621 ERDŐ Péter**
Magyar kánonjogászok az egyetemes egyház történetében. – Hungarian canonists in the history of the universal church.
= 18 (2006) 1-2. sz. 5-29. Tan.
- 622 VELLADICS Márta**
Paradicsom vagy pokol? Szerzetesség. 1782-1790. – Paradise or hell? Monasticism. 1782-1790.
= 18 (2006) 1-2. sz. 21-40. Tan.
- 623 BODÓ Márta**
Egy erdélyi katolikus ifjúsági lap a két világháború között: a Jóbarát. – A catholic youth periodical from Transylvania in the 1930's: Jóbarát (Best Friend).
= 18 (2006) 1-2. sz. 41-79. Tan.
- 624 HALKO, Jozef**
A magyar és csehszlovák titkosszolgálat együttműködése a 2. Vatikáni Zsinat „operatív feldolgozásában”. – Co-operation between the Hungarian and Czechoslovakian Secret in the „operative interpretation” of the 2. Vatican Council.
= 18 (2006) 1-2.sz. 81-87. Tan.
- 625 TÓTH Krisztina**
A kis-nógrádi főesperesség 1697-ben. – The Kis-Nógrád achideaconate in 1697.
= 18 (2006) 1-2. sz. 89-96. Forrás
- 626 VARGA Lajos**
Pásztó városának kísérlete a kegyúri jog megszerzésére a 19. században. – The attempt of the town of Pásztó to acquire the right of patronage in the 19th century.
= 18 (2006) 1-2. sz. 97-106. Forrás
- 627 KOVÁTS Péter**
A szombathelyi egyházmegye 2. zsinata (1927). – 2. council at the diocese of Szombathely (1927).
= 18 (2006) 1-2.sz. 107-162. Forrás
- 628 NÉMETH László**
Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (Róma). 2. rész. 1947-1948. – Cardinal Mind-

- szenty and the church of Santo Stefano Rotondo. Part 2. 1947–1948.
= 18 (2006) 1–2. sz. 163–180. Forrás
- 629 SZILÁRDFY Zoltán**
Sujánszky Antal emlékére. — In remembrance of Antal Sujánszky.
= 18 (2006) 1–2. sz. 181–186. Adattár
- 630 MOLNÁR Gábor**
Egy bogotai magyar szociális projekt története. Interjú P. Mustó Péter SJ-vel. 1. rész. — History of a hungarian social projekt in Bogota. Interview P. Péter Musto SJ. Part 1.
= 18 (2006) 1–2. sz. 187–209. Adattár
A 2. rész: 643. tétel.
- 631 OZSVÁTH Judit**
Bura László: Köztünk élt Scheffler János — Szatmár vértanú püspöke. [Kiad. az]: Identitás Alapítvány. Szatmárnémeti, 2004. 250 p. [Ism. - -].
= 18 (2006) 1–2. sz. 211–214.
- 632 MIKLÓS Péter**
Hal'ko, Jozef: A csehszlovák szakadár katolikus akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. [Kiad. a]: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Nyugati-szláv Kulturális Kutatócsoport. Esztergom — Piliscsaba, 2004. 205 p. [Ism. - -].
= 18 (2006) 1–2. sz. 214–216.
- 633 VAJDA Tamás**
Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban. (1354–1526). [Kiad. a]: Pécs Története Alapítvány. Pécs, 2005. 481+VII p. /Tanulmányok Pécs Történetéből/. [Ism. - -].
= 18 (2006) 1–2. sz. 214–221.
- 634 ZOMBORI István**
Hal'ko, Jozef: A pozsonyi Mély úti lourdes-i barlang története. Bratislava, 2005, Luc K. 103 p. [Ism. - -].
= 18 (2006) 1–2. sz. 221–223.
- 635 MARTON Szabolcs**
Az egyházak italfogyasztása a középkori Magyarországon. Alcohol consumption of the clergy in Hungary during the Middle Ages.
= 18 (2006) 3–4. sz. 5–16. Tan.
- 636 POSZTÓS Ildikó Piroska**
A spanyol Tóth Tihamér-jelenség. — El caso de Tihamér Tóth.
= 18 (2006) 3–4. sz. 17–34. Tan.
- 637 MÉSZÁROS István**
Mindszenty [József] és Barankovics [István]. Mindszenty, a döntőbíró. — Mindszenty and Barankovics. Mindszenty, the adjudicator.
= 18 (2006) 3–4. sz. 35–57. Tan.
- 638 MIKLÓS Péter**
The connection between catholicism and politics. Outline of the history of ideas: Europe and Hungary. — A katolicizmus és a politikum kapcsolata. Eszmetörténeti vázlat: Európa és Magyarország.
= 18 (2006) 3–4. sz. 59–67. Tan.
- 639 GLESZER Norbert**
Zsidó búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zárandoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. — Jewish pilgrimages today. Restructuring of pilgrimages to miracle-working Rabbis at the turn of the century.
= 18 (2006) 3–4. sz. 69–94. Tan.
- 640 NAGY Márta**
A magyaországi macedovlachok regionális tudata a műalkotások tükrében. — Regional identity of Macedovlachs in Hungary as reflected in works of art.
= 18 (2006) 3–4. sz. 95–104. Tan.
- 641 SOMORJAI Ádám OSB**
Adalékok Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát kinevezéséhez és lemondásaihoz. — Further data on the nominations and resignations of Krizosztom Kelemen archabbot of Pannonhalma.
= 18 (2006) 3–4. sz. 105–142. Forrás
- 642 TÓTH Sándor László**
Kosztolnyik J. Zoltán. 1930–2006.
= 18 (2006) 3–4. sz.143–159. Nestr.
- 643 MOLNÁR Gábor**
Egy bogotai magyar szociális projekt története. Interjú P. Musó Péter SJ-vel. 2. rész. — History of a hungarian social projekt in Bogota. Interview with P. Péter Musto SJ. Part 2.
= 18 (2006) 3–4. sz. 161–187. Adattár
- 644 ZVARA Edina**
Egyháztörténeti könyvek és kiadványok. 2005, 2006. — Books concerning ecclesiastic history. 2005, 2006.
= 18 (2006) 3–4. sz. 189–215.
- 645 MÉSZÁROS István**
Farkas Gábor, Farkas: A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. [Kiad. az]: OSzK, Scriptum Rt. Bp. — Szeged, 2001. 258 p. /A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai. 3./ [Ism. - -].
= 18 (2006) 3–4.sz. 217–219.

- 646** MÉSZÁROS István
Nógrád megyei lelkészek és tanítók díjlevelei. 1784–1804. [Kiad. a]: Nógrád megyei Levéltár. Salgótarján, 2002. 225 p. /Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 38./ = 18 (2006) 3–4. sz. 219–222.
- 647** MÉSZÁROS István
Gyürki László: Batthyány László és Körmen. Kiad. Körmen város Önkormányzata. Körmen, 2003. 80 p. [Ism. – -]. = 18 (2006) 3–4. sz. 222 p.
- 648** MÉSZÁROS István
Sasvári László: Görög elenika iskolák. Bp. 2004. 29 p. /Diaszpóra Kutatási Füzetek. 2./ = 18 (2006) 3–4. sz. 223–224.
- 649** SARNYAI Csaba Máté
Miklós Péter: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged, 2004. Bába K. 312 p. [Ism. – -]. = 18 (2006) 3–4. sz. 224–225.
- 650** OZSVÁTH Judit
Márton Áron: Házasság, család. Marosvásárhely, 2005, Mentor K. 196 p. [Ism. – -]. = 18 (2006) 3–4. sz. 225–227.
- 651** VÁRSZEGI Asztrik
Előszó. – Foreward. = 19 (2007) 1–2. sz. 5–6.
- 652** VAJDA Tamás
Művelődés- és gazdaságtörténeti adatok Szent Gellért Deliberáció-ja kapcsán. – Cultural- and economic-historical data in the Deliberatio of bishop Saint Gellért of Csanád. = 19 (2007) 1–2. sz. 7– 35. Tan.
- 653** TÓTH Péter
A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a késő-középkorban. – Canons of Csanád at universities in the late Middle Ages. (1364–1552). = 19 (2007) 1–2. sz. 37–58. Tan.
- 654** MIKLÓS Péter
A szegedi esperesi kerület 1848/49-es történetéhez. – To the history of the Szeged deanery in 1848–49. = 19 (2007) 1–2. sz. 59–67. Tan.
- 655** RÉVÉSZ Éva
Magyarok misszióban. A magyar verbita rendtartomány története. – Hungarians in mission. History of the Hungarian province of the Society of the Divine Word. = 19 (2007) 1–2. sz. 69–84. Tan.
- 656** SZENDE Ákos
Kereten kívüli piaristák, állami iskolákban. – „Over the limit” piarist fathers in state Schools. = 19 (2007) 1–2. sz. 85–108. Forrás
- 657** FÜLEP Katalin
„Dominus ac redemptor noster ...”, 1773. Két magyar nyelvű jezsuita dokumentum. 1773. – „Dominus ac redemptor noster ...”, 1773. Two Jesuits documents in Hungarian. = 19 (2007) 1–2. sz. 109–148. Forrás
- 658** ADRIÁNYI Gábor
Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására. – Vilmos Fraknói’s proposal to publish sources of the Vatican archives. = 19 (2007) 1–2. sz. 149–160. Forrás
- 659** SOMORJAI Ádám OSB
Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához. (1929–1932). – Contributions to the apostolic visitation and reform of the Benedictines in Hungary. (1929–1932). = 19 (2007) 1–2. sz. 161–202. Forrás
- 660** Horváth Tibor SJ 80 éves. – Tibor Horváth SJ is 80 years old. = 19 (2007) 1–2. sz. 203–204. Adattár
- 661** JÁVOR Egon OSB
[Ötven] 50 éves a magyar bencések alapítása, Woodside perjelsége Kaliforniában. – The fifty year old Benedictine Woodside priorate in California. = 19 (2007) 1–2. sz. 205–218. Szemle
- 662** SOMORJAI Ádám
„Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán. – A Vatikán keleti politikája és Magyarország. 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp. 2004, Kairosz. 250 p. – Ostpolitik des Vatikans. 1958–1978 gegenüber Ungarn. Herne, 2003, Verl. Tibor Schäfer. 181 p. (Ism. – -). = 19 (2007) 1–2. sz. 219–224.
- 663** VAJDA Tamás
Font Márta:A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp. 2005, Balassi K. 326 + XV. p. (Ism. – -). = 19 (2007) 1–2. sz. 225–234.
- 664** OZSVÁTH Judit
Marton József: Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága. Gyulafehérvár, 2005. 201 p. (Ism. – -). = 19 (2007) 1–2. sz. 234–236.

- 665** DÉNESI Tamás
Esperesi koronák a 18. századi veszprémi egyházmegyében. – Deanery meetings in the Diocese of Veszprém in the 18th century.
= 19 (2007) 3–4. sz. 5–17. Tan.
- 666** TENGELY Adrien
A Papi Tanács (1918–1919). – The Committee of the Lower Clergy (Papi Tanács) in 1918–1919.
= 19 (2007) 3–4. sz. 19–67. Tan.
- 667** ZSÓDI Viktor
A Szegedi Egyházmegyei Papnevelő Intézet története. [Szeged]. 1930–1955. – History of the Interbishopric Seminary in Szeged (1930–1955).
= 19 (2007) 3–4. sz. 69–87. Tan.
- 668** FEKETE Balázs
Közép-Európa-kutatás a Leuveni Katolikus Egyetemen. Adalékok egy kutatóintézet történetéhez. – Research on Central-Europe at the Catholic University of Leuven. Contributions to the history of a research institute.
= 19 (2007) 3–4. sz. 89–101. Tan.
- 669** BÁLINT László
P. Könyves Tibor SJ és az ÁVH. – P. Tibor Könyves SJ and the State Protection Authority (ÁVH).
= 19 (2007) 3–4. sz. 103–112. Tan.
- 670** BOHÁN Béla, P., SJ
Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. (Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból láttam). – Contributions to the 20th century history of the diocese of Szatmár.
= 19 (2007) 3–4. sz. 113–174. Tan.
- 671** SOMORJAI Ádám OSB
Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros-primásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967. – Archival sources from the United States on cardinal József Mindszenty, primate of Hungary.
= 19 (2007) 3–4. sz. 175–221. Forrás
- 672** ADRIÁNYI Gábor
Válasz Somorjai Ádámnak.
= 19 (2007) 3–4. sz. 223–224. Szemle
- 673** Kubinyi András. 1929–2007. [Nekr., szerkesztőségi megemlékezés].
= 19 (2007) 3–4. sz. 225.
- 674** SZABÓ Miklós
[Kubinyi András. 1929–2007. Nekr.]
= 19 (2007) 3–4. sz. 226–227.
- 675** SOLYMOSI László
[Kubinyi András. 1929–2007. Nekr.]
= 19 (2007) 3–4. sz. 227–229.
- 676** LASZLOVSZKY József – ROMHÁNYI Beatrix, F.
[Kubinyi András. 1929–2007. Nekr.]
= 19 (2007) 3–4. sz. 229–231.
- 677** MIKLÓS Péter
Mészáros István: Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztényen párt” problematikájához. Bp. 2005, Eötvös József K. 114 p. (Ism. – –).
= 19 (2007) 3–4. sz. 233–235. p.
- 678** SOMORJAI Ádám
Utak és útvesztők. Egy rendhagyó könyv a pártállami kor egyháztörténetéből. [Négy tanulmány. Írták:] Lénárd Ödön, Timár Ágnes, Soós Viktor Attila [és] Szabó Gyula. Bp. 2006, Kairosz. 457 p. (Ism. – –).
= 19 (2007) 3–4. sz. 236–238.
- 679** MIHALIK Béla Vilmos
Koltai András: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába. [Kiad. a] Piarista Tartományfőnökség. Bp. 2007. 275 p. /Magyarország Piarista Multjából. 1./ (Ism. – –).
= 19 (2007) 3–4. sz. 238–
- 680** In memoriam Horváth Tibor. [Nekr. Szerkesztőségi megemlékezés].
= 20 (2008) 1–2. sz. 5.
- 681** MIKLÓSHÁZY Attila
P. Horváth Tibor SJ. (1927–2008). [Nekr.]
= 20 (2008) 1–2. sz. 6–7.
- 682** KEGLEVICH Kristóf
A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban. – The Cistercian general chapter and the Hungarian abbey in the Middle Ages.
= 20 (2008) 1–2. sz. 9–62. Tan.
- 683** BUZINKAY Péter
Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán (1895–1924). – Prelates as art collectors at the beginning of Modern Age (1895–1924).
= 20 (2008) 1–2. sz. 43–62. Tan.
- 684** SZOLLÁTH Hunor
Egy erdélyi református egyházközség, Szováta küzdelme a templomépítésért. – The struggle for building a church in the Calvinist diocese of Szováta.
= 20 (2008) 1–2. sz. 63–76. Tan.
- 685** CSÍKY Balázs
Alkalmazható-e a „klerikális fasizmus” fogalma Magyarországgal kapcsolatban? Észrevételek Bodó Béla cikkéhez. – Can the concept of „clerical fasism” be used in connection with Hungary?
= 20 (2008) 1–2. sz. 77–85. Tan.

- 686** BOHÁN Béla SJ
Emlékezés Pásztor Ferenc beregszászi plébános, püspöki helynökre. – Remembering Ferenc Pásztor, vicar of Beregszász, vicar-general of the diocese.
= 20 (2008) 1–2. sz. 87–97. Tan.
- 687** Magyar–szláv kapcsolatok a Kárpát–medencében. – Hungarian–Slav relationship in the Carpathian basin. (Konferencia, Szeged, 2007).
= 20 (2008) 1–2. sz. 99–166. Tan.
- 688** KOVÁCS Kálmán Árpád
Báró Koller és az illír politika berendezése az 1760–70-es években. – Baron Koller and the Illyrian Policy in 1760s–70s.
= 20 (2008) 1–2. sz. 99–115. Tan.
- 689** MIKLÓS Péter
Stanislavich Miklós csanádi püspök politikai és kulturális tevékenysége. – Political and cultural activity of Miklós Stanislavich, bishop of Csanád.
= 20 (2008) 1–2. sz. 117–122. Tan.
- 690** ORCSIK Károly
Federáció vagy központosítás? Válaszút előtt a születő délszláv állam. – Federalism or Centralisation?
= 20 (2008) 1–2. sz. 123–130. Tan.
- 691** SARNYAI Csaba Máté
Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus? Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyé-től való elcsatolásának 1848-as történetéhez. – Political and/or jurisdictional conflict?
= 20 (2008) 1–2. sz. 131–148. Tan.
- 692** TÓTH István
Az alföldi evangélikus papság szerepe a szlovák értelmiség nevelésében. – The role of the Lutheran clergy in educating ethnic Slovak intellectuals on the Great Hungarian Plain.
= 20 (2008) 1–2. sz. 145–148. Tan.
- 693** ZAKAR Péter
A pozsonyi Hazafiúi Egylet. – The Hazafiúi Association of Pozsony.
= 20 (2008) 1–2. sz. 149–158. Tan.
- 694** PÁL József
Hamvas Endre csanádi püspök a felvidéki magyarokért (1945–1948). – Activity of Endre Hamvas, bishop of Szeged–Csanád, to support highland Hungarians (1945–1948).
= 20 (2008) 1–2. sz. 159–166. Tan.
- 695** SOMORJAI Ádám OSB
Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségén való tartózkodásából, a követségi dokumentumok tükrében. – A month of cardinal Mindszenty at the American Embassy of Budapest (1971 júl.).
= 20 (2008) 1–2. sz. 167–194. Forrás
- 696** VIRT László
Mindig a kereszt fényében. Száz éve született Boros Béla érsek, temesvári titkos püspök. – Béla Boros, the secretly ordained bishop.
= 20 (2008) 1–2. sz. 195–203. Adattár
- 697** ZVARA Edina
Egyháztörténeti könyvek 2006/2007. – Books concerning ecclesiastical history 2006, 2007.
= 20 (2008) 1–2. sz. 205–225. Adattár
- 698** MAKÓ Gergő
Kozta László szerk.: Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriuma. Capitulum 2. Szeged, 2006, JATE Press. 133 p. (Ism. – –).
= 20 (2008) 1–2. sz. 227–229.
- 699** PÁL József
Miklós Péter: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmány. [Kiad. a]: JATE a Hallgatókért Alapítvány. Szeged, 2006, Univ. Szeged K. 234 p. (Ism. – –).
= 20 (2008) 1–2. sz. 229–231.
- 700** DARÓCZI Viktória
A magyar és német lakosság viszonya Verőcén a nyelvhasználat tükrében a 19. században egyházi források alapján. – Das Verhältnis der ungarischen und deutschen Bevölkerung von Verőce im Hinblick auf die Sprachverwendung in 19. Jahrhundert anhand von kirchlichen Quellen. – Language Usage of the Hungarian and German Population of Verőce reflected in 19th century sources.
= 20 (2008) 3–4, 5–52. Tan.
- 701** SZENDE Ákos
Egy katolikus tudós a horogkereszt és a Vörös Csillag árnyékában. Papp Károly geológus. – A Catholic Scholar in the Shadow of the Red Star and the Swastika. Károly Papp geologist. 1873–1963.
= 20 (2008) 3–4. sz. 53–92. Tan.
- 702** SARNYAI Csaba Máté
„... magának a vallásbölcseletnek súlypontja is tényleg a valláspszichológiába tolódik el ...”. Prohászka Ottokár és a valláspszichológia. – Ottokár Prohászka and the psychology of religion.
= 20 (2008) 3–4. sz. 93–97. Tan.

- 703** SZECSKÓ Károly
Kovrig Béla feljegyzése a 2. világháború alatti ellenálló tevékenységéről. – Béla Kovrig's records about his resistance during World War 2.
= 20 (2008) 3–4. sz. 99–102. Tan.
- 704** PONGRÁCZ Attila
Magyar egyházi élet Braziliában – a São Paulo-i magyar egyházak 1945–1990. – Hungarian Church life in Brazil – Hungarian congregations in São Paulo 1945–1990.
= 20 (2008) 3–4. sz. 103–116. Tan.
- 705** HORVÁTH Sándor
„Övök a mennyek országa”. Egyházüldözés a szombathelyi egyházmegyében. 1945–1957. – „Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven”. Persecution of the Church in the Episcopacy of Szombathely. 1945–1957.
= 20 (2008) 3–4. sz. 117–160. Tan.
- 706** MUCSI András
A református egyház missziói munkájának megbénítása 1948 után. – The Decay of the Missionary Activity of the Reformed Church after 1948.
= 20 (2008) 3–4. sz. 161–198. Tan.
- 707** BAGYINSZKI Ágoston
A Washington DC–környéki, Szent István királyról nevezett Amerikai Katolikus Közösség vázlatos története. – A Brief History of the Saint Stephen of Hungarian Catholic Community of the Washington Metropolitan Area.
= 20 (2008) 3–4. sz. 199–203. Adattár
- 708** ÁBRAHÁM Ádám
Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő–szemlélet hangsúlyváltásai a 15–18. században. Bp. 2006, Balassi K.
= 20 (2008) 3–4. sz. 205–208. Bibliogr.
- 709** MÉSZÁROS István
Koncz Lajos szerk.: Iskolák menekült magyaroknak német földön. 1945–1956. – Az írás megmarad. A németországi magyar gimnáziumok története. 1945–1956. Szerk., összekötő szöveg: Koncz Lajos. USA, 2008, Booksurge Publ.
= 20 (2008) 3–4. sz. 208–214. Bibliogr.
- 710** MAKÓ Gergő
Szegedi medievisztikai konferenciakötetek. A középkori egyháztörténeti kutatásokról.
= 20 (2008) 3–4. sz. 214–218. Bibliogr.

SZERZŐI NÉVMUTATÓ

- A**
ÁBRAHÁM ÁDÁM 708
ADRIÁNYI Gábor 13, 25, 40, 179, 239, 281,
399, 601, 658, 672
ALMÁSI Tibor 80
ARATÓ Orbán 83
AZZOLA, Friedrich Karl 22
- B**
BAÁN István 238, 259
BAGYINSZKI Ágoston OFM 707
BAJÁK László 4
BÁN László 29
BÁNHEGYI B. Miksa 211
BÁNK József 7
BARNA Gábor 43, 47, 82,
BEKE Margit 57, 201, 295
BÉLTEKY
– Ákos 158
– József 243
BENDÁSZ István ld. BORHALMI Gábor
BÉRCZI László Bernát – MOLNÁR Antal 527
BERTA Péter 235
BERTÉNYI Iván 8, 26
BITSKEY István 363
BLET, Pierre 344
- BOBA Imre 53, 172
BOHÁN Béla SJ 670, 686
BORHALMI Gábor 157
BOROVI József 237, 266, 285, 353, 519
BORSODI Csaba 423
BURA László 242, 260, 298, 343, 422, 476,
502, 572, 589
BUZINKAY Péter 683
- C**
CYWIŃSKI, Bohdan 184
- Cs**
CSAPODI Csaba 121, 282
CSÁSZTVAY Tünde 102, 134
CSESZKA Éva 517
CSÍKY Balázs 460, 685
CSORDÁS Eörs 9
- D**
DANKÓ László 2
DARÓCZI Viktória 700
DEÁK Ágnes 195
DEMETER József 129
DÉNESI Tamás 342, 665
DOHI Tamás 430

DÓKA Klára 32, 70, 84, 159, 169–170, 177,
234, 287, 294, 420, 475
DOMOKOS László 391
DREESBACH, Walter 77
DUDÁS Bertalan 67
DUFF, E. William 155

E

ELEK Lajos 98
EÖRDÖGH István 128
EÖTVÖS Péter 551
ERDŐ Péter 175, 288, 354, 621
ÉRSZEGI
- Géza 173, 191, 299, 350
- Márk Aurél 401
ESCH Arnold 200

F

FAZEKAS
- Csaba 108, 346, 407
- István 515
FLAGA, Jerzy 103
FORINTOS Attila 425
FORRAI Márta 370
FÖLDVÁRI Sándor 447, 508
FRAUHAMMER Krisztina, NAGYNÉ ld.
NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina
FÜLEP Katalin 657
FÜLÖP Éva 224

G, GY

GÁLCSIK Zsolt 110, 329, 481, 502, 557, 587
GALLA Ferenc 325
GÁSPÁR Dorottya 74
GERGELY Jenő 33, 99, 293
GLÜCK Jenő 56, 94, 115, 153, 167, 176, 194,
205, 249, 262, 274, 280, 312, 364, 396, 459,
478, 489, 497, 531, 543, 554, 566,
GYÓRI
- Éva 615
- János 503

H

HAL'KO, Jozef 624
HARDI (Gábor) Titusz 227, 455
HAUSEL Sándor 315
HEREIN Gyula 28
HERMANN Eged 82
HETÉNYI János 428
HETÉNYI VARGA Károly 405
HOLLER László 471
HORVÁTH
- Csilla 537
- Erzsébet 112, 187
- Gábor 491
- Sándor 705
- Tibor 1, 48, 101, 269, 286, 302–303, 660

HORVÁTHY Péter 392
HÖRÖMPŐ Zsolt 426
HUSZÁR Ágnes, VÁRDY ld.
VÁRDY HUSZÁR Ágnes

I

ILLÉS Pál Attila 168, 250

J

JAKÓ Zsigmond 553
JAMES L. John 61
JANKA György 64, 316
JÁNOS PÁL pápa, II. 245
JÁROLI József 290
JENEY-TÓTH Annamária 452–453
JESZENKOVITS Teréz 85
JÓZSA László 27, 45, 411, 548

K

KAKUCS LAJOS 547
KÁLMÁN Peregrin 521
KÁPOLNAI Iván 34, 126
KARNITSCHER Tünde Beatrix 526
KATONA Nándor 132
KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin 317
KATUS László 130
KEGLEVICH Kristóf 682
KELEMEN Miklós 263, 311, 419, 458, 498,
511, 524, 539
KENÉZ Győző 463
KEPPEL Csilla 542
KEREKES Károly 78
KÉRINGER Mária, PATKÓNÉ ld.
PATKÓNÉ KÉRINGER Mária
KERNITSCHER Tünde Beatrix 536
KEVEHÁZI László 375
KIRÁLY László 97
KLAMÁR Sára 606
KLEISTENITZ Tibor 603
KLOCZOWSKI, Jerzy 104
KNAPP Éva 17
KOLTAI András 193,438
KÓSA Károly 44
KOSZTA László 37, 79, 444
KOSZTOLNYIK Zoltán 454, 600
KOVÁCS
- Elisabeth 203
- Imre 3, 24
- Imre Endre 275
- János 51, 71, 92, 148, 272
- József 181
- K. Zoltán 406
- Kálmán Árpád 393, 496, 564, 688
- Teofil 415

KOVÁTS

- Dániel 540
- Péter 627

KŐHEGYI Mihály 69, 72, 86, 88, 114, 140, 142, 144, 146, 165-166, 178, 186, 188, 207, 254-258, 273, 278-279, 305, 332, 337-338, 357-359, 381, 384, 386-389, 410, 436-437, 439-440, 446, 448-449, 466, 470, 480, 532

KREDICS László 147

KRESTEN Ottó 198

KRISTÓ Gyula 390

KRUPPA Tamás 493

KUBINYI András 318

L**LAKATOS**

- Andor 586
- Pál 64, 90, 113, 116, 143, 196, 417

LASZLOVSZKY József 676

LÁZÁR Imre 418

LEHÓCZKY Miklós 479

LÉNÁRD Ödön 349

LOMBARDI, Lapo 314

LOTZ Antal 49, 54, 111, 319, 327

M

MAGYAR István Lénárd 16

MAJOR Márta 297

MAKÓ Gergő 698, 710

MAKOVICS ERIKA 292

MARTON Szabolcs 635

MARTOS Gizella 328

MÁTÉ Anita 588

MEDGYESI Konstantin 591

MERÉNYI-METZGER Gábor 208, 219, 240, 351, 409, 499, 550

MÉREY Klára, T. 320

MÉSZÁROS István 10, 31, 38, 58, 75, 93, 125, 182, 192, 284, 333-336, 378, 380, 383, 385, 414, 441-443, 456, 467, 495, 509-510, 512-513, 516, 523, 545, 709

METZGER Gábor ld.

MERÉNYI-METZGER Gábor

MIHALIK Béla Vilmos 679

MIKLÓS Péter 421, 451, 461, 477, 484-485, 487-488, 490, 504, 514, 526, 533, 538, 544, 568, 577-578, 590, 595, 597, 608, 617-618, 632, 638, 654, 677, 689

MIKLÓSHÁZY Attila 465, 681

MOLNÁR

- Antal 123, 152, 183, 271, 361, 457, 473, 494, 505, 518, 527, 592, 598, 614, ld. még: BÉRCZI László Bernát
- Gábor 559, 630, 643

MONA Ilona 41, 96, 366

MONOK István 138, 229, 251, 326

MÓZES Huba 248

MÓZESSY Gergely 424

MUCSI András 616, 706

MURADIN Jenő 319

N**NAGY**

- Ádám 145
- Ferenc 42
- István 522
- Mária 584
- Márta 605, 640
- Péter, PÜSPÖKI ld. PÜSPÖKI NAGY Péter

NAGYNÉ FRAUHAMMER Krisztina 291

NÉMETH

- Csaba 462
- László 374, 445, 500, 528, 546, 558, 570, 628

O

ORBÁN Imre 50, 59, 73, 118, 141, 147, 416,

ORCSIK Károly 690

P

PÁGYOR LÁSZLÓNÉ VITÉZ MÁRIA 499

PÁL József 87, 117, 171, 694, 699

PÁSZTOR Lajos 225

PATKÓNÉ KÉRINGER Mária 276, 289, 296, 309

PÉTERFI Gábor 435

PETROVICS István 226

PONGRÁCZ Attila 377, 604, 704

POUPARD, Paul 246

PROKOPP Mária 36

PUKÁNSZKY Béla 149, 164, 228

PURCSI Barna Gyula 233

PUSZTAI

- Bertalan 95, 574, 582, 599
- Gabriella 244, 321

PUSZTASZERI László 5

PÜSPÖKI NAGY Péter 231

R

RÁCZ Katalin, RÁDYNÉ ld.

RÁDYNÉ RÁCZ Katalin

RÁDYNÉ RÁCZ Katalin 91, 277

RAJKI Zoltán 368, 403

RAJNAI Judit 520

RÁSZLAY Tibor 11

REICHARDT

- Aba 221
- Gyula 30

RÉVÉSZ Éva 534, 594, 655

RIBAI M. Elma 267, 348, 371

RISKÓ Mariann 180

RÓNAI Zoltán 190
RUZSIK Vilmos 375, 506

S

SALAMON Lajos 352
SALIGA Irén 122, 552
SÁNDORFI Mária 555
SARNYAI Csaba Máté 247, 265, 301, 649, 691,
702
SAS Péter 322
SASVÁRI László 127, 154, 283
SÁVAI János 63, 89
SIKLÓSI Gyula 35
SIMÓ Attila 76
SISKA Gábor 339
SOLYMOS Szilveszter 212, 215–216, 223
SOMORJAI Ádám 12, 105, 133, 161, 206, 210,
217, 230, 641, 659, 662, 671, 678, 695
SOÓS Katalin 131
SROKA, Stanislaw A. 124, 174
SÜMEGI JÓZSEF 39, 52, 81, 620
SVOBODA József Adalbert 214

Sz

SZABÓ

- Attila 427
- Ferenc S.J. 367, 398
- Lajos
- Tamás 60
- Tibor 433

SZÁNTÓ Konrád 19, 62
SZARVAS Béla 156, 204, 252, 331, 464,
SZE BENI Olivér 323, 365, 492
SZECSKÓ Károly 197, 220, 347, 373, 709
SZÉKELY Adrás Bertalan 6
SZENDE Ákos 404, 607, 656, 701
SZENDREY [Tamás], Thomas 400
SZENTENDREY Katalin, KATONÁNÉ ld.
KATONÁNÉ SZENTENDREY Katalin
SZIGETI Jenő 397
SZILÁGYI
- Csaba 472
- István 55
SZILÁRDFY Zoltán 46, 556, 583, 629
SZILAS László 109, 202, 474, 602
SZITA Szabolcs 431
SZITTYAY Dénes 150
SZOLLÁTH Hunor 684
SZÖGI László 573
SZŐLLÓSI Réka 541
SZUROMI Szabolcs 360
SZŰCS Márton 181

T

T. MÉREY Klára ld.
MÉREY Klára, T.

TARJÁN Bence 525
TASI Réka 341
TEISZLER Éva 535, 580
TEMPFLI Imre 151, 236
TERDIK Szilveszter 369
TIMÁR Péter 408, 469
TOLNAY Gábor 468
TOMISA Ilona 304, 306–308, 324
TÓTH

- Endre 20
- Ferenc 106
- Gergely 581
- István 692
- István György 222
- János Aldemár 213
- Sándor László 139, 642
- 2Veremund 218

TÖRÖK István 501
TUSOR Péter 264, 310, 362,
TŰSKÉS Gábor 17

U

UDVARDY József 23, 50
UGRAI János 450
UZSOKI András 15, 21

V

VAJDA Tamás 340, 379, 382, 633, 652, 663
VAJK Gyula 66, 100
VÁRDY, Steven (Béla) 412–413, 529–530
VARGA
- Imre 14, 30
- Kálmán 394
- Károly ld. HETÉNYI VARGA Károly
- Lajos 372, 626
- Szabolcs 611
VÁRDY Béla 241, 261, 345, 356, 529–530
VÁRDY HUSZÁR Ágnes 241, 261
VÁRSZEGI Asztrik 120, 189, 209, 330, 651
VÁTH János 18
VELLADICS Márta 622
VESZPRÉMI László 486
VIDA István 65
VIRT László 696
VITÉZ Mária ld.
PÁGYOR Lászlóné Vitéz Mária

Z

ŽABOKLICKI, Krysztof 199
ZAKAR Péter 232, 693
ZOMBORI István 150, 483, 612, 634
ZVARA Edina 253, 270, 300, 355, 376, 432,
482, 507, 549, 593, 644, 697

Zs

ZSÓDI Viktor 667

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK 1-20. ÉVFOLYAMÁBAN MEGJELENT ÍRÁSOK
SZERZŐI MUTATÓJA
(1989-2008)

Ábrahám Ádám

Szabados György: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltozásai a 15-18. században. Bp. 2006, Balassi Kiadó. Ism. - - = 20 (2008) 3-4. sz. 205-208.

Adriányi Gábor

A magyar királyok apostoli címe. = 2 (1990) 77-87.

A magyar kormány intervenciója az 1. Vatikáni Zsinaton (1870). = 3 (1991) 121-126.

A szociális kérdés a német és a magyar katolikus egyházban 1891 előtt. = 7 (1995) 1-2. sz. 167-176.

Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei. = 1 (1989) 325-335.

Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752-1843). = 9 (1997) 3-4. sz. 19-28.

Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása. = 8 (1996) 3-4. sz. 61-72.

Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház. 1939-1945. = 11 (1999) 3-4. sz. 145-154.

Almási Tibor

Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. = 5 (1993) 1-2. sz. 120-141.

Arató Orbán

Ciszterci lelkiség - ciszterci küldetéstudat. = 5 (1993) 1-2. sz. 175-180.

Azzola, Karl Friedrich

Die Scheibenkreuzlatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran). - Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum kör alakú, tárcsába foglalt, keresztet ábrázoló sírlapja. = 2 (1990) 43-49.

Baán István

A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a 18. században. = 8 (1996) 3-4. sz. 51-60.

Ortodoxok és görögkatolikusok Miskolcon a 18. században. = 9 (1997) 1-2. sz. 5-18.

Bagyinszki Ágoston OFM

A Washington DC-környéki, Szent István királyról nevezett Magyar Amerikai Katolikus Község vázlatos története. = 20 (2008) 3-4. sz. 199-203.

Baják László

Szerémi György világgépe. = 1 (1989) 123-136.

Balogh László ld. Érszegi Géza ...

Bán László

Vallásos egyesületek Baja város 19. századi társadalmi életében. = 2 (1990) 113-116.

Bánhegyi B. Miksa

Bencés könyvkultúra a középkorban. = 8 (1996) 1-2. sz. 15-23.

Bánk József

Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok? = 1 (1989) 177-194.

Barna Gábor

A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. = 3 (1991) 209-244.

A Karmelita Rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján. Egyháztörténeti konferencia. (Kunszentmárton, 1990. október 15.) = 3 (1991) 147-149.

Barna Gábor - Hermann Egyed

A bátaszékiek máriacelli búcsújárása. = 5 (1993) 1-2. sz. 155-173.

Beke Margit

A Historia Domus fontossága, helye és gyakorlata. [Előadás]. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 9 (1997) 3-4. sz. 149-154.

Das Päpstliche Ungarische Kirchliche Institut in Rom. - A római Pápai Magyar Intézet. = 7 (1995) 3-4. sz. 185-203.

Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a 18-19. században. = 4 (1992) 65-69.

Bélteky Ákos

IKE konferenciák Erdélyben a második világháború után. = 6 (1994) 3-4.sz. 137-153.

- Bélteky József**
Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. = 8 (1996) 3-4. sz. 203-216.
- Bendász István ld. Borhalmi Gábor
- Bérczi László Bernát – Molnár Antal**
Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egyháztörténésszel. = 15 (2003) 1-2. sz. 183-191.
- Berta Péter**
A körülállók teendői a későközépkori keresztény halálközeli ritusaiban. = 8 (1996) 3-4. sz. 5-17.
- Bertényi Iván**
Heraldika és középkori egyháztörténet. = 1 (1989) 195-208.
Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. (A magyar királyok apostoli címe). = 2 (1990) 89-91.
- Bitskey István**
Az egri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687-1848). = 11 (1999) 1-2. sz. 65-74.
- Blet, Pierre**
Legenda az iratok tükrében. Kitértő vádak XII. Pius pápa ellen. = 10 (1998) 3-4. sz. 135-145.
- Boba Imre**
Egyháztörténeti vázlatok a középkorból. 1. Szent Metód és Szentopolk kapcsolata. 2. Szent Konstantin (Cirill), Szent Metód és a Boszniai Püspökség eredete. = (1994) 1-2. sz. 5-29.
Szent András-Zoerard: lengyel volt-e, vagy izraeli? = 4 (1992) 5-11.
- Bohán Béla SJ**
Emlékezés Pásztor Ferenc beregszászi plébános püspöki helynökre. = 20 (2008) 1-2. sz. 87-97.
- Borhalmi Gábor (Bendász István)**
Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye. = 6 (1994) 3-4. sz. 195-202.
- Borovi József**
Adalék a sajtópüspöki plébánia történetéhez. = 15 (2003) 1-2. sz. 19-32.
- Az 1947. évi Altötting-i zarándoklat vallási gyümölcse. = 10 (1998) 3-4. sz. 265-268.
- Egy Nógrád megyei régi anyakönyv. Kazár, 1695. = 8 (1996) 3-4. sz. 37-50.
- Egy olvasótársaság története. A Putnok-rimaszécsi esperes kerületek Olvasó Társasága és Kölsönkönyvtára. = 9 (1997) 1-2. sz. 151-154.
- Magyar katolikus lelkipásztori szolgálat Dél-Afrikában. 1960-1980. = 9 (1997) 3-4. sz. 71-82.
- Borsodi Csaba**
A szerzetesrendek feloszlátása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. = 12 (2000) 1-4. sz. 183-210.
- Borsodi Csaba ld. még: Érszegi Géza ...
- Bura László**
A jezsuiták Szatmáron. = 9 (1997) 1-2. sz. 19-35.
A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görögkatolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében). = 13 (2001) 3-4. sz. 103-120.
- A szatmári római katolikus egyházmegye 1945-1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete. = 12 (2000) 1-4. sz. 163-181.
- A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum (1804-1852). = 8 (1996) 3-4. sz. 107-136.
- Ave Maria in memoriam Scheffler János. = 9 (1997) 3-4. sz. 193-196.
- Felekezeti iskolaügy Erdélyben. (1918-2001). = 14 (2002) 1-4. sz. 253-268. Tan.
- Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja. Újvidék, 1991. 62 p. [Nekr.] = 9 (1997) 3-4. sz. 193-196.
- Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről. = 10 (1998) 3-4. sz. 117-133.
- Buzinkay Péter**
Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán. (1895-1924). 20 (2008) 1-2. sz. 43-62.
- Cywinski, Bohdan**
A katolikus egyház Szlovákiában a kezdetektől 1948-ig. Lengyelből ford. Somorjai Ádám. = 7 (1995) 1-2. sz. 261-278.

Csapodi Csaba

A magyar katolikus történészek egykori munkaközössége és a „Regnum” egyháztörténeti évkönyv. = 6 (1994) 1-2. sz. 7-18.

Bessenyei György és a katolicizmus. = 9 (1997) 3-4. sz. 29-40.

Császtvay Tünde

Hungarian culture and christianity 4. Congress on Hungarian Studies, Rome-Naples, September, 1996. – A magyar kultúra és kereszténység 4. kongresszusa magyar tanulmányokban. = 6 (1994) 1-2. sz. 243-245.

Itáliában a magyar művelődés és a kereszténység kapcsolatáról. = 5 (1993) 3-4. sz. 129-200.

Cseszka Éva

Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchenyi György alatt. = 15 (2003) 1-2. sz. 5-12. Tan.

Csíky Balázs

A Szent József Hospítium Egyesület. A Szentséges Jézus Szolgáloi Kis Társaságának magyarországi működése. (1925-1950). = 13 (2001) 1-2. sz. 101-121.

Alkalmazható-e a „klerikális fasizmus” fogalma Magyarországgal kapcsolatban?

Észrevételek Bodó Béla cikkéhez. = 20 (2008) 1-2. sz. 77-85.

Csordás Eörs

Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Pátrónánk ... = 1 (1989) 209-219.

Dankó László

A szarvasi róm. kat. plébánia története. = 1 (1989) 9-45.

Daróczy Viktória

A magyar és német lakosság viszonya Verőcén a nyelvhasználat tükrében a 19. században egyházi források alapján. = 20 (2008) 3-4. sz. 5-52.

Deák Ágnes

Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága. = 7 (1995) 3-4. sz. 83-96.

Demeter József

A magyarpéterlakai református egyházközség története. = 6(1994) 1-2. sz. 133-147.

Dénesi Tamás

Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). = 10 (1998) 3-4. sz. 87-115.

Dohi Tamás

A solti egyházmegye kötgylési jegyzőkönyveinek tartalomjegyzéke. (1817-1831). = 12 (2000) 1-4. sz. 357-384.

Dóka Klára

A kalocsai érsekség birtokai a 18-19. században. = 7 (1995) 1-2. sz. 89-152.

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1944. között. Összeállította, bev. Beke Margit. (München - Bp. 1992, Aurora). /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 12-13./ [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 286-288.

A nagyváradai római és görög katolikus püspökség birtokai a 18-19. század fordulóján. = 13 (2001) 3-4. sz. 77-101.

A nyitrai, besztercebányai és szepesi püspökség birtokai a 18-19. század fordulóján. = 12 (2000) 1-4. sz. 133-151.

A Váci Egyházmegyei Könyvtár térképgyűjteménye. = 6 (1994) 3-4. sz. 217-242.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján. (1778-1858). = 5 (1993) 1-2. sz. 181-201.

Balogh Margit - Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790-1992. Kronológia. Bp. 1993. /Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak. 1./ [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 288-290.

Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1995. [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 382-383.

„Egyház és közösség”. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 8 (1996) 3-4. sz. 89-90.

Kiadvány a pápalátogatás tiszteletére. in: Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 4. évf. 1991/1-2. Pécs. [Ism.] = 4 (1992) 271-273.

Patrocíniumok és búcsúk az egri egyházmegyében (1746). 1.Metem-konferencia. Bp. = 9 (1997) 3-4. sz.143-148.

Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történelmi áttekintés 1950-ig). = 2 (1990) 217-222.

Domonkos László

The tragedy of the Hunyadi dynasty. - Mátyás király utódlási gondjai. = 11 (1999) 3- 4. sz. 19-28.

- Dreesbach, Walter**
Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen den Weltkrieg. = 5 (1993) 1-2. sz. 79-110.
- Dudás Bertalan**
A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára. = 4 (1992) 263-266.
- Duff, E. William
Kim Philby's hungarian „Confessor”. - [Kim Philby magyar „Confessor”-a]. = 6 (1994) 3-4. sz. 155-177.
- Elek Lajos**
Nyitranagyker (Veliki Kýr, Szl.). Település- és plébániatörténet. = 5 (1993) 3-4. sz. 71-82.
- Eördögh István**
A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye. = 6 (1994) 1-2. sz. 127-132.
- Eötvös Péter**
Varga Katalin, S. (szerk.): Vitetnek ítélszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyvei. [Forrás]. ... közzéteszi, ford., bev. tanul., szerk. és jegyz. - - . Pozsony [Bratislava], 2002, Kalligram. 344 p. 2 térk. mell. = 15 (2003) 3-4. sz. 227-229. [Ism.]
- Erdő Péter**
A magyar és európai egyházmegyék alakulása az utóbbi tíz évben. = 10 (1998) 3-4. sz. 269-277.
Az esztergomi vikáriusi bíróság legrégebbi protocolluma. = 7 (1995) 1-2 sz. 63-72. Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 9 (1997) 3-4. sz. 91-97.
- Érszegi Géza**
De capella tempore Ludovici I. regis Hungariae constructa. - I. (Nagy) Lajos magyar király budai kápolnája. = 7 (1995) 3-4. sz. 27-33.
Pásztor Lajos. 1913-1997. [Nekr.] = 9 (1997) 3-4. sz. 197-199.
Róbert érsek oklevelei. = 7 (1995) 1-2. sz. 31-53.
- Érszegi Géza - Szögi László - Borsodi Csaba**
A Gyulafehérvári Érseki Levéltár. = 10 (1998) 3-4. sz. 227-234.
- Érszegi Márk Aurél**
Károlyi Mihály és a Szentszék. = 11 (1999) 3-4. sz. 171-181.
- Esch Arnold**
A római Porosz Történeti Intézet. 1888-1938. = 7 (1995) 3-4. sz. 179-183.
- Fazekas Csaba**
A felekezeti együttélés az erdélyi fejedelemségben. = 5 (1993) 3-4. sz. 237-238.
Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es Tanácsköztársaság idején. (Dokumentumközlés). = 10 (1998) 3-4. sz. 157-171.
Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról. (1849). = 11 (1999) 3-4. sz. 271-275.
- Fazekas István**
Die Konstruktion der Vergangenheit. Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuezeitlichen Ostmitteleuropa. Hrsg. von Joachim Bahlcke. Berlin, 2002, Drucker et Bumblot. /Zeitschrift für Historische Forschung. Beiheft 29./ [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 345-349.
- Flaga, Jerzy**
A lublini Katolikus Egyetem Lengyel Egyháztörténeti-Földrajzi Intézete. = 5 (1993) 3-4. sz. 201-212.
- Forintos Attila**
A Prohászka Ottokár püspöksége alatt kinevezett kanonokok életrajzi adatai. = 12 (2000) 1-4. sz. 233-245.
- Forrai Márta**
A tiszaujfalvai zárdatemplom építéstörténete. (1928-1943). = 11 (1999) 1-2. sz. 165-180.
- Földvári Sándor**
Kitka, Ioann: Katihiszisz malüj ... [„Kis katekizmus ...”]. [Ism.] = 14 (2002) 1-4. sz. 327-332.
Pirigyi István: Görög katolikus életrsorsok. Debrecen, 1998. [176] p. /A Debreceni Görög Kat[olikus] Egyházközség Kiadványa/. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 525-527.

- Fraknói Vilmos**–emlékülés. = 6 (1994) 1–2. sz. 247–248.
- Frauhammer Krisztina ld. Nagyné
Frauhammer Krisztina
- Fülöp Éva**
És kibocsátá Noé a galambot ... Forrásközlés. – Bencés rendtagok beszámolója 1945 tavaszán. = 8 (1996) 1–2. sz. 311–331.
- Galsik Zsolt**
A szécsényi evangélikus egyházközség canonica visitacio-ja 1928-ban. = 10 (1998) 1–2. sz. 245–276.
A szécsényi ferences kolostor feloszlása 1950-ben. = 11 (1999) 3–4. sz. 183–230.
A szécsényi [nyolcszáznegyvenötödik] 845. sz. Péter Barkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlásig (1934–1948). = 13 (2001) 3–4. sz. 175–214.
- Rácz Imre: Arló, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Hódoscsépány története egyházi levéltári források tükrében. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 241–242.
- Galla Ferenc**
Otrokocsi Fóris Ferenc gályarab Rómában. – (1888–1977) kézirata alapján közzéteszi: Borovi József. = 10 (1998) 1–2. sz. 185–201.
- Gáspár Dorottya**
Gondolatok a pannoniai ókereszténységről. = 5 (1993) 1–2. sz. 5–21.
- Gergely Jenő**
A katolikus egyház Magyarországon. 1919–1945. ld. Kőhegyi Mihály
A katolikus egyház Magyarországon 1945 után. ld. Kőhegyi Mihály
A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei. (1950 szeptember–november). = 2 (1990) 223–228.
A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége. (1919–1944). 1. METEM-konferencia. Budapest. = 9 (1997) 3–4. sz. 131–141.
A keresztényszocializmus ... ld. Pál József
Az észak-erdélyi görög–katolikus román egyházmegegyék jogállása és sérelmeik. 1940–1944. = 5 (1993) 3–4. sz. 83–94.
Giesswein Sándor–emlékünnepek. = 6 (1994) 1–2. sz. 248–249.
Glattfelder–emlékkonferencia Szegeden. = 5 (1993) 3–4. sz. 235–236.
- Glück Jenő**
A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848–49-es dokumentumai = 10 (1998) 1–2. sz. 51–57.
A hajdani nagyváradi egyházmegye dokumentumai. (1692–1846). = 11 (1999) 1–2. sz. 75–79.
A kolozsvári Szervátiusz Múzeum. = 15 (2003) 1–2. sz. 215–216.
Az aradi román nemzeti mozgalom újjászervezése. (1877–1892). = 11 (1999) 3–4. sz. 93–110.
Az erdélyi főrabbinátus. (1754–1877). = 14 (2002) 1–4. sz. 143–161. Tan.
Az erdélyi zsidó oktatás történetéből. = 6 (1994) 3–4. sz. 91–116.
Adatok a magyarországi görög–keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848). = 4 (1992) 51–63.
Adatok a pest–budai, budapesti román egyházi élet történetéhez. (1686–1919). = 9 (1997) 3–4. sz. 5–17.
Adatok a temesvári hitközség történetéből. (1848–1918). = 15 (2003) 3–4. sz. 77–86.
Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800–ig). = 7 (1995) 1–2. sz. 73–87.
Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez. (1940–1944). 9 (1997) 1–2. sz. 49–61.
Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól. = 5 (1993) 3–4. sz. 19–26.
Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban. = 8 (1996) 3–4. sz. 207–215.
Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata. [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 275–282.
Lépések az erdélyi zsinat–presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján (1919–1932). = 13 (2001) 1–2. sz. 91–100.
Lestyán Ferenc: A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között. 1920–1940. Kolozsvár, 2001, Glória K. 296 p. [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 246–247.
Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. 1–2. Kolozsvár, 1996, Glória K. [Ism.] = 9 (1997) 1–2. sz. 232–233.
Nagyváradi források a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez. (1793–1847). = 7 (1995) 3–4. sz. 61–81.
Nemzetközi judaisztikai ülés Kolozsvárott 1995. október 24–26. = 7 (1995. 4. sz. 243–7741014.
Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között. = 13 (2001) 3–4. sz. 147–153.

- Studia Judaica 1. – Studia Judaica 2. (Ed. Ladislaus Gyémánt, Pompiliu Teodor, Maria Radosa. [Babes-Bolyai Univ.] [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 252–255.
- Győri János**
Adalékok a jászkiséri római katolikus egyház történetéhez. = 14 (2002) 1–4. sz. 269–277. Tan.
- Hardi Gábor Titusz**
Lippay György, az egyházszervező. = 13 (2001) 1–2. sz. 21–57.
Söveges Dávid: Isten útja a bencéseken át. Kis bencés rendtörténet. Szerk., sajtó alá rend. Somorjai Ádám. Pannonhalma, 1996. /Rendtörténeti Füzetek. 1./ [Ism.] = 8 (1996) 1–2. sz. 361.
- Hausel Sándor**
Adatok a balassagyarmati görögkeleti közösség történetéhez. = 10 (1998) 1–2. sz. 85–108.
- Herein Gyula**
Budakeszi Makkós Mária története. = 2 (1990) 105–112.
Hermann Egyed ld. Barna Gábor
- Hetényi János**
Geiszbühl Mátyás sopronkőhidai börtönlelkész feljegyzései. = 12 (2000) 1–4. sz. 297–306.
- Hetényi Varga Károly**
Búcsú Szántó Konrádtól. [Nekr.] = 11 (1999) 3–4. sz. 257–262.
- Holler László**
Szent Demeter és a magyar királyi korona. = 13 (2001) 3–4. sz. 5–17.
- Horváth Csilla**
Katona István: A kalocsai érseki egyház története. = 15 (2003) 1–2. sz. 234–236.
- Horváth Erzsébet**
Beke Margit – Bárdos István szerk.: Magyarország kelet és nyugat metszéspontján. Nemzetközi történészkonferencia előadásai. Esztergom, 1994. ápr. 13–15. [Bp. 1995]. [Ism.] = 7 (1995) 1–2. sz. 282–284.
Dóka Klára: Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 249–250.
- Horváth Gábor**
Eltűntnek hitt egykori premontrei prépostság az erdélyi Mezőségen. = 14 (2002) 1–4. sz. 5–21. Tan.
- Horváth Sándor**
„Övék a mennyek országa”. Egyházüldözés a szombathelyi egyházmegyében. = 20 (2008) 3–4. sz. 117–160.
- Horváth Tibor**
Bowden, Henry Warner. Church history in an age of uncertainty, historical patterns in the United States. 1906–1990. = 9 (1997) 3–4. sz. 231–233.
Lectori salutem. = 1 (1989) 6–7.
Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. 1–2. Bp. 1993, 1996, Szent István Társulat. [Ism.] = 9 (1997) 3–4. sz. 234.
METEM Enciklopédia és METEM kiadványok. 1989–1995. = 9 (1997) 1–2. sz. 197–212.
METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok. = 3 (1991) 245–258.
METEM-kutatás, plébániatörténet. – METEM Encyclopedia and METEM vázlatok. = 5 (1993) 3–4. sz. 125–198.
Toronto vagy Esztergom a METEM szülővárosa? = 9 (1997) 3–4. sz. 83–87.
- Horváthy Péter**
V. László követei Villon Párizsában. = 11 (1999) 3–4. sz. 29–34.
- Hörömpő Zsolt**
A váci református egyház története és iratai. = 12 (2000) 1–4. sz. 247–272.
- Huszár Ágnes, Várdy ld.
Várdy Huszár Ágnes
- Illés Pál Attila**
Egyháztörténeti konferencia Lublinban 1996. szept. 2–6. = 8 (1996) 3–4. sz. 217–222.
Gapski, Henryk: Rekrutacja do zakonów meskich w Polsce. – A lengyel férfirendek utánpótlása. [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 283–286.
- Iskoladráma (Az) és a Barokk című konferencia tervezett előadásai Egerben. (1994. szeptember 1–3.) = 6 (1994) 3–4. sz. 267–268.**
- James, L. John**
Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága. (Ford. Petrovics István. A ...bibliográfiát

- átdolg. és ford. Mader Béla). = 4 (1992) 135–160.
- Janka György**
A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradai és a körösi görög katolikus egyházmegegyék felállításában. (1775–1779). = 10 (1998) 1–2. sz. 109–114.
- Janka György – Lakatos Pál**
A makói görög katolikus egyházközség canonica visitációja 1844–ben. = 4 (1992) 215–222.
- János pápa, II.**
Magyarság, kereszténység, kultúra. [Beszéd]. Elhangzott 1996. szeptember 14-én a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus résztvevőinek fogadásán. Ford. Szörényi László. = 8 (1996) 3–4. sz. 167–182.
- Járolí József**
A békéscsabai Credo Férfi egyesület története. 1939–1951. 1. METEM-konferencia, Budapest. = 9 (1997) 3–4. sz. 105–107.
- Jeney-Tóth Annamária**
Bubla László: Kiáltó szó az ecseri pusztáról. Emlékezéseim. Szentes, 1999. 121 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 538–539.
Kelemen Miklós: Heltai Gáspár. Bp. 1999. 71 p. /Unitárius Arcképcsarnok. 2./ [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 539–540.
- Jeszenkovits Teréz**
Az 1948–56 közötti évek. [Egy apáca visszaemlékezései]. = 5 (1993) 1–2. sz. 203–216.
- Józsa László**
A középkori Kunszentmárton temploma. = 15 (2003) 3–4. sz. 193–197.
A kunszentmártoni Kármel félévszázados története. = 3 (1991) 163–197
A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada. = 2 (1990) 93–104.
Gacsári Kiss Sándor: A római katolikus egyház története Szolnokon. Szolnok, 1997. 175 p. [Ism.] = 11 (1999) 3–4. sz. 296–299.
Megszentelt kövek ld. Tolnay Gábor [Ism.]
- Kakucs Lajos**
Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon. = 15 (2003) 3–4. sz. 151–191.
- Kálmán Peregrin**
Szatmári Irgalmas Nővérek Kínában. = 15 (2003) 1–2. sz. 77–88.
- Kápolna Iván**
Adalékok Mezőkövesd és környéke iskolaügyének történetéhez a 19. sz. derekáig. = 6 (1994) 1–2. sz. 67–79.
Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében. = 3 (1991) 7–52.
- Karnitscher Tünde Beatrix**
Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában. = 15 (2003) 1–2. sz. 230–234.
- Katona Nándor**
Két levél 1953-ból. [A békepapokról]. = 6 (1994) 1–2. sz. 231–234.
- Katonáné Szentendrey Katalin**
A szentendrei római katolikus plébánia története. = 10 (1998) 1–2. sz. 115–121.
- Katus László**
A szegvári plébánia története. = 6 (1994) 1–2. sz. 149–216
- Keglevich Kristóf**
A ciszterci nagykáptalan és a magyar apátságok a középkorban. = 20 (2008) 1–2. sz. 9–62.
- Kelemen Miklós**
A budapesti unitárius egyházközség története. = 10 (1998) 1–2. sz. 27–49.
Az unitárius egyház története a mai Magyarországon területén. = 9 (1997) 1–2. sz. 63–81.
Brassai Sámuel 19. századi iskola- és tudományreformálási törekvése. = 14 (2002) 1–4. sz. 163–170. Tan.
Egy 18. századbeli erdélyi unitárius püspök, Szentábrahám Mihály. = 12 (2000) 1–4. sz. 127–132.
Egy 19. századbeli erdélyi unitárius püspök: Aranyosrákosi Székely Sándor. = 13 (2001) 1–2. sz. 85–89.
Ferencz József erdélyi unitárius püspök kora és munkássága. = 15 (2003) 1–2. sz. 127–139.
Gaál György: „Múzsák és erények jegyében”. Kiad. az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 564 p. /Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjából/. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 336–337.
Gellerd Imre: Négyszáz év unitárius prédikációirodalma. = 15 (2003) 1–2. sz. 238–239.

Heltai Gáspár ... ld. Jeney-Tóth Annamária

Kenéz Győző

Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káptalan protokollumában. = 13 (2001) 1-2. sz. 171-185.

Keppel Csilla

Bajorország a katolicizmus és a protestantizmus választóján. = 15 (2003) 3-4. sz. 43-75.

Kerekes Károly

Szövetségújítás a Ciszterci rend és Cikádor, azaz Bátaszék között. 5 (1993) 1-2. sz. 111-113.

Kéring Mária ld. Patkóné Kéring Mária

Keveházi László

Evangélikus iskolák és könyvtáraik. 16-18. század. = 11 (1999) 3-4. sz. 81-91.

Király László

Az újszegedi római katolikus egyházközség oktatási intézményei 1948-ig. = 5 (1993) 3-4. sz. 51-70.

Kloczowski, Jerzy

Kelet-közép-Európa társadalom- és vallástörténeti atlasza. = 5 (1993) 3-4. sz. 213-222.

Knapp Éva ld. Tüskés Gábor

Koltai András

A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. = (1995) 3-4. sz. 41-60.

Nagy Márta szerk.: Új kegyesség: fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Bp. 1997, Metronóm. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 509-510.

Kósa Károly

Szerzetes rendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920-1950 között. = 3 (1991) 149-157.

Kosza László

Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elején. = 3 (1991) 73-88.

Ciszterci Rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején. 1142-1270. = 5 (1993) 1-2. sz. 115-128.

Kosztolnyik Zoltán

The three law books attributed to King St. Ladislas I. of Hungary and the political background of their enactment. – Szent László m. kir. három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere. = 13 (2001) 1-2. sz. 5-20.

Kovács [Erzsébet], Elizabeth

Bibliotheca Pontificum – a modern pápaságtörténet alapvetése és alapvonásai. Németből ford. Somorjai Ádám. = 7 (1995) 3-4. sz. 211-235.

Kovács Imre

A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története. = 1 (1989) 47-122.

Adatok a magyarországi premontreiek teológiai munkásságához a középkorban. = 2 (1990) 67-75.

Kovács Imre Endre

Campbell, Hamish: Szent Norbert, a premontrei rend alapítója, a béke apostola. Ford. Gábor Bálint József. [Kiad. a] Premontrei Prépostság. Csorna, 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 233-235.

Kovács János

A „Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratai-katalógusai” című sorozat újabb kötetéről. [Ism.] = 4 (1992) 273-277.

Galcsik Zsolt: A páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmasnővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlásig. (1875-1960). (Balassagyarmat, 1993). [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 272-273.

Hetényi-Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. 1. [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 228-230.

Magyarországi egyházi levéltárak térképei. 13-14. [század]. = 3 (1991) 282-284.

Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolánővérek bajai iskoláiban vezetett krónika. 1936-1948. Előszó: Kelemen Márton. A szöveget gondozta, jegyzetelte: Kőhegyi Mihály, Merk Zsuzsa. Bp. 1995. /Bajai Dolgozatok. 9./ [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 228-230.

Kovács K. Zoltán

In memoriam Békés Gellért. = 11 (1999) 3-4. sz. 263-270.

Kovács Kálmán Árpád

Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához. (1771-1772). = 11 (1999) 3-4. sz. 35-63.

- Adalékok az erdélyi vallásügy államtanácsi, kancelláriai és guberniumi tárgyalásaihoz. (1765–[17]73). = 14 (2002) 1–4. sz. 107–141. Tan.
- Báró Koller és az illír politika berendezése az 1760–70-es években. = 20 (2008) 1–2. sz. 99–115,
- Kovács Teofil**
- Tibori János: A tiszántúli ref. egyházkerület története. 1944–1986. 1–4. köt. Debrecen, 1995, 1996, 1998, 2000. 424, 154, 132, 240 p. [Ism.] = 11 (1999) 3–4. sz. 306–307.
- Kováts Dániel**
- Varga Lajos összegyűjtött írásai. [Ism.] = 15 (2003) 1–2. sz. 239–241.
- Kőhegyi Mihály**
- A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei. = 13 (2001) 3–4. sz. 165–174.
- A Magyar Katolikus Püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei. 1945–48 között. A kötetet gondozta: Beke Margit. Köln – Bp. 1996. /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. 14./ [Ism.] = 9 (1997) 1–2. sz. 240–243.
- Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Tomus 90. [Ism.] = 5 (1993) 1–2. sz. 217.
- Acta Historica. Ua. 98. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 265.
- Adatok Madaras egyháztörténetéhez. (1789–1835). = 7 (1995) 1–2. sz. 153–166.
- Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei. 1647–1674. Vál., sajtó alá rend. és bev. Tomisa Ilona. (Bp. 1992). [Ism.] = 6 (1994) 1–2. sz. 262–263.
- Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. 1527–1541. [Ism.] = 15 (2003) 1–2. sz. 217–218.
- Blazovich László szerk.: A Körös – Tisza – Maros-köz települései a középkorban. Szeged, 1996. /Dél-alföldi Évszázadok. 9./ [Ism.] = 10 (1998) 3–4. sz. 309–311.
- Blazovich László – Gézi Lajos: A Telegdiék pere. 1568–1572. Szeged, 1995. /Délalföldi Évszázadok. 6./ [Ism.] = 8 (1996) 3–4. sz. 243–244.
- Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1996. 197 p. /METEM-Könyvek. 11./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 301–302.
- Dóka Klára szerk.: Segédanyagok az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. [Ism.] = 7 (1995) 1–2. sz. 281–282.
- Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. (Előszó, szerk. Ságvári Ágnes. [Ism.] = 8 (1996) 3–4. sz. 245–246.
- Fasciculus rerum scholasticarum collegii Claudiopolitani unitariorum. I. 1626–1648. Prepared and arranged by Edit Dományházi, Miklós Latzkovits. Szeged, 1997. 201 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 510–511.
- Fáy Zoltán: Ferencesek Gyöngyösön. Bp. 1999. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 529–532.
- Feldtänzer, Oscar: Joseph II. und die donauschwäbische Ansiedlung. (Linz, 1990). 502 p. [Ism.] = 4 (1992) 269–271.
- Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása. (1848–1949). Bp. 1995. /METEM-Könyvek. 8./ [Ism.] = 7 (1995) 3–4. sz. 252–254.
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon. 1919–1945. Bp. 1997. 400 p. [Ism.] = 11 (1999) 1–2. sz. 284–287.
- Gergely Jenő: Ua. 1945 után. (Bp. 1991). [Ism.] = 5 (1993) 1–2. sz. 222–224.
- Gericz József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. /METEM-Könyvek. 9./ [Ism.] = 8 (1996) 3–4. sz. 250–252.
- Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház Háztörténetéből. (1644–1950). Ford., vál., jegyz. Szabó Attila. (Kecskemét, 1992). /Levéltári Füzetek. 6./ [Ism.] = 6 (1994) 1–2. sz. 269–270.
- Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Kiadó: Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály. Bd. 1. 1694–1840. = 5 (1993) 1–2. sz. 226–227.
- Kereszténység és szabadság. 34. Pax Romana Kongresszus. 1992. Lillafüred. [Ism.] = 6 (1994) 1–2. sz. 258–259.
- Komoly Pál: Pitvarosi tanulmányok. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 251–252.
- Körmendy József: Gr. Veolkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága. 1665–1720. Veszprém, 1995. /A Veszprémi Egyházmegye Múltjából. 16./ [Ism.] = 10 (1998) 3–4. sz. 305–307.
- Lábady Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben. (Bp. 1994). [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 271–272.
- Lakatos Andor: A kalocsai főszékeskáptalan levéltára. Kalocsa, 1998. 174 p. 7 t. [Kiad. a] Kalocsai Múzeumbarátok Köre. /Kalocsai

- Múzeumi Értekezések. 4./ [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 294-295.
- Lakos Endre. 1919-1969. Bp. - Szeged, 2000. 90 p. = 13 (2001) 1-2. sz. 275-276.
- Lele József: A tápaiak hite. Tápé, 1998. 291 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 295-297.
- Magyarországi zsidó hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rend. Frojimovics Kinga. Bp. 1994.) 1-2. [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 253-254.
- Molnár Ferenc: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997. 299 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 504-506.
- Muckenaupt Erzsébet: A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Bp. - Kolozsvár, 1999. 218 p. 83 t. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 527-529.
- Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömői faluban. Debrecen, 1998. /Gömör Néprajza. 51./ [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 299-301.
- Ökrész Károly: A temerini plébánia története. (Újvidék, 1992). [Ism.] = 6 (1994) 3-4. sz. 272-275.
- Örsi Julianna: Emberszötte hálók. [Összegyűjtött írások]. Túrkeve, 1998. 218 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 297-298.
- Pál József: Békepapok. [Katolikus békepapok Magyarországon 1950-1989]. (Bp. 1995). [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 230-232.
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden. (1919-1944). Bp. 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 243-244.
- Roos [Márton], Martin: Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas. Bd. 1. Regensburg, 1998. 334 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 523-525.
- Silling István: Kakasok szólalnak, Máriát kiáltanak. Adalék a vajdasági magyar achaikus népi imádságok variálódási vizsgálatához. Tótfalu, 1997. 135 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 290-291.
- Solymos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. Bp. 1996. 176 p. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 295-296.
- Szabadfalvi József: Herman Ottó, a parlamenti képviselő. 1879-1897. Miskolc, 1996. /Officina Musei. 5./ [Ism.] = 9 (1997) 3-4. sz. 236-239.
- Szabadi Sándor: „Kiáltó szó a pusztában ...”. Szilády János élete és kora. Kecskemét, 1993, Emmaus K. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 265-266.
- Szabadka igazgatástörténetéből. 1428-1918. Szerk. Magyar László. Szabadka [Subotica, Jug.] 1995. [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 307-309.
- Szathmári Tibor: Térképincsek Kalocsán. A Főszékesegyházi Könyvtár atlaszai, térképei, városképei. [Kiad. a] Főszékesegyházi Könyvtár. Kalocsa, 1988. 149 p. /Miscellanea. 3./ [Ism.] = 11 (1999) 1-2. sz. 299-300.
- Szili Ferenc: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába. 1860-1914. Kaposvár, 1995. 320 p. [Ism.] = 10 (1998) 1-2. sz. 287-289.
- Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből. 1. (Pécs, 1993). /Egyháztörténeti Tanulmányok. 1./ [Ism.] = 8 (1996) 3-4. sz. 246-250.
- Tari Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén. [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 263-264.
- Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. Pécs, 1997. 261 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 506-508.
- Török József: Századunk magyar főpapja? Grósz József érsek. Szeged, 1992. [Ism.] = 4 (1992) 277-278.
- Trogmayer Ottó: „... Messzelátó hegy gyanánt szolgált ...”. Szer monostor templomának építéstörténete. [Kiad. a] Csongrád megyei Múzeumok igazgatósága [és az] Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark KHT. Szeged, 1998. 115 p. 20 t. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 511-513.
- Ungváry Sándor: A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. (Bp. 1994). [Ism.] = 7 (1995) 1-2. sz. 284-286.

Kresten Ottó

A római Osztrák Kulturintézet Történeti Intézete. = 7 (1995) 3-4. sz. 159-169.

Kristó Gyula

Az első esztergomi érsekekről. = 11 (1999) 3-4. sz. 7-18.

Kruppa Tamás

Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az eredélyi püspökség visszaállítására Báthory István és [János] Zsigmond idejében. = 14 (2002) 1-4. sz. 39-75. Tan.

- Kubinyi András**
Vallásos társulatok a késő-középkori magyarországi városokban. = 10 (1998) 1-2. sz. 123-134.
- Lakatos Andor**
Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. = 7 (1995) 3-4. sz. 97-150.
- Lakatos Pál**
Beke Margit (szerk.): Simor János emlékkönyv. = 5 (1993) 3-4. sz. 250-251.
Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Bd. 1. 1694-1840. Kiadó: Kapocs Nándor és Köhegyi Mihály. [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 226-227.
Magyar egyházak és gyülekezetek Nagyváradon. (Szerk. Tőkés László. Kiad. a Királyhágómelléki Ref. Egyházker.) Nagyvárad, 1992. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 264-265.
Szent László király. (Összeáll. Szóke Gyula). (Kiad. a Szent László Alapítvány). [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 256-259.
- Lakatos Pál – Sümeginé Szép Mária – Sümegi József**
Az Oltáriszentség tisztelete és Krisztus véérének csodái a középkori Európában. = 12 (2000) 1-4. sz. 45-103.
- Lázár Imre**
Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. = 12 (2000) 1-4. sz. 105-125.
- Lehóczky Miklós**
Karácson Imre élete és munkássága. = 13 (2001) 3-4. sz. 155-163.
- Lénárd Ödön**
A közelmúlttal való szembenézés – lelkiismereti feladat. = 10 (1998) 3-4. sz. 209-226.
- Lombardi, Lapo**
Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán. Ford. Vigh Éva. = 10 (1998) 1-2. sz. 69-84.
- Lotz Antal**
A csanádi papság könyvkultúrája és könyvgyűjtése a reformkorban. = 10 (1998) 1-2. sz. 209-232.
- Bura László: Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 243-248.
- Ribóssy József nagysárréti esperes élete. (1775-1830). = 4 (1992) 15-23.
- Történetíró papok Csanád egyházmegyében. = 3 (1991) 259-280.
- Újjonnan feltárt néprajzi adalékok a csanádi püspökség területéről. = 10 (1998) 1-2. sz. 135-145.
- Magyar egyház az emigrációban. 1900-2000.** Archivum és lexikon tervek és kérés. 12 Deér (2000) 1-4. sz. 479-497.
- Magyar István Lénárd**
Az alvinci ferences krónika. = 1 (1989) 373-408.
- Major Márta**
Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. = 9 (1997) 3-4. sz. 157-191.
- Makó Gergő**
Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József 81905-1972) professzor születésének centenáriuma. = 20 (2008) 1-2. sz. 227-229.
Szegedi medievisztikai konferenciakötetek. A középkori egyháztörténeti kutatásokról. = 20 (2008) 3-4. sz. 214-218.
- Malkovics Erika**
Keresztény iskola – keresztény szokásrend. 1. METEM-konferencia, Bp. = 9 (1997) 3-4. sz. 121-129.
- Martos Gizella**
A mezőkövesdi plébánia könyvtárának 18. századi katalógusa. = 10 (1998) 1-2. sz. 233-243.
- Merényi-Metzger Gábor**
A csolti monostor tényleges és címzetes apátjai (1222-1994). = 10 (1998) 3-4. sz. 235-254.
A temesvári római katolikus egyházmegye cím- és névtára. = 15 (2003) 3-4. sz. 225-227. [Ism.]
Az aradi címzetes prépostok onomasztikonja. (1581-1915). = 14 (2002) 1-4. sz. 171-196. Tan.
Bjelik Imre tábori püspök katonai törzskönyvi lapja. = 11 (1999) 3-4. sz. 287-293.
Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban. = 8 (1996) 3-4. sz. 73-90.
Nagyváradí schematizmus. 1995. (Nagyvárad, 1995.) [Ism.] = 7 (1995) 3-4. sz. 254-255.
Püspöki helynökség Gyulán (1921-1924). = 8 (1996) 1-2. sz. 191-230.

- Mérey Klára, T.**
A vallás és az oktatás helyzete a Dunántlon 1810–12 között egy katonai jelentés alapján. = 10 (1998) 1–2. sz. 147–160.
- Mészáros István**
A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése. = 1 (1999) 221–256.
A nagyszombati jezsuita gimnázium és egyetem 17. századi anyakönyve. = 14 (2002) 1–4. sz. 97–106. Tan.
A szegedi „bajszos püspök jelentései 1952-ben. [Prazsák Mihály szegedi békepap]. = 7 (1995) 1–2. sz. 233–248.
A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve. Főszerk. Sümegh László. Bp. 2000. 304 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 332–334.
Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből. Összeáll. Bura László. Szatmárnémeti, 1998. 30 p. [Ism.] = 11 (1999) 3–4. sz. 304–305.
Berzeviczky Klára: A magyar katolikus klérus elítjének képzése. 1855–1918. Hittudományi Kar hallgatói. Bp. 2000. 148 p. /Fejezetek az ELTE történetéből. 21./ [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 334–336.
Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Kiad. a Hevesi Múzeumi Szervezet. Eger, 1997. 152 p. /Studia Agriensia. 16./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 297–299.
Boba Imre: Morávia története új megvilágításban. Bp. 1998. 197 p. /METEM-Könyvek. 11./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 301–302.
Egy „haladó katolikus”: Szekfű Gyula. = 15 (2003) 3–4. sz. 97–118.
Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. 3. 1948. Összegyűjt., bev., jegyz. Beke Margit. Bp. 1997, Szt. Geléért K. 234 p. [Ism.] = 11 (1999) 1–2. sz. 283–284.
Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában. = 15 (2003) 1–2. sz. 107–125.
Franzen, August: Kis egyháztörténet. [Ism.] = 13 (2001) 1–2. sz. 265–268.
Harangozó Ferenc: A csendlaki parókiától a szibériai hómezőig. Szerk., sajtó alá rend. Fancsal Andrásné. Kiadja: Gyürki László. Körmen, 2001. 174 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 337–339.
Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallóink. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs, 2001. 60 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 340–343.
Iskolatörténetünk barokk korszaka. = 6 (1994) 1–2. sz. 57–65.
Jákli István: Szent István, az ember. Bp. 1996, Bethlen Gábor Könyvkiadó. [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 290–291.
Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. [Kiad. a] METEM. Bp. 1997. 497 p. /METEM-Könyvtár.18./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 292–294.
Kalapis Zoltán: „Negyvennyolcnak nagy idejében”. Bácskaiak és bánátiak a szabadságharcban. Újvidék [Novi Sad, Jug.] – Szeged, 1998, Fórum. – Agapé. 175 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 513–515.
Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben. 1754–1948. = 5 (1993) 1–2. sz. 23–34.
Katolikus oktatási-nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvay József emlékirataiból). = 2 (1990) 201–216.
Koncz Lajos szerk.: Iskolák menekült magyaroknak német földön. 1945–1956. Az írás megmarad. A németországi magyar gimnáziumok története. 1945–1956. Szerk., összekötő szöveg: Koncz Lajos. USA, 2008, Booksurge Publ.
Középkori örökség protestáns kollégiumainkban. = 4 (1992) 71–78.
Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerk. Márton József. = 11 (1999) 1–2. sz. 277–279.
Mindszenty és a zalaegerszegi Notre Dame-iskola. = 9 (1997) 3–4. sz. 57–70.
Mózessy Gergely: Egyetemi lelkésziségek Magyarországon a 10. század első felében. A katolikus egyetemi lelkésziségek története. [Kiad. az] ELTE Levéltára. Bp. 1997. 163 p. [Ism.] = 11 (1999) 1–2. sz. 288–291.
Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gömöri faluban. Debrecen, 1998. 147 p. /Gömör Néprajza. 41./ [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 299–301.
Németh J. László: Egyháztörténeti feladatgyűjtemény. H. é. n. 145 p. – Németh J. László – Robotka Csaba: Történelmi feladatgyűjtemény. H. é. n. 145, 135 és 128 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 349–351.
Népszokásokra vonatkozó adatok a 16. század végéről. = 7 (1995) 3–4. sz. 35–40.
Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály templom. Kolozsvár, 1998, Glória K. 128 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 515–517.
Szent István és a magyar nevelésügy kezdetei. = 5 (1993) 3–4. sz. 5–18.

- Szónyi Benjámin és kora. 1717–1749. Tanulmányok Szónyi Benjáminról. Szerk. Imre Mihály. Kiad. a Bethlen Gábor Gimn., Hódmezővásárhely, 1997. 177 p. + ill. [Ism.] = 10 (1998) 1–2. sz. 294–296.
- Thun Albin: A magyar misszió végnapjai Kínában. Szerk., bev. tanulm. Fáy Zoltán. Szeged, 1997, Agapé. 168 p. = 11 (1999) 1–2. sz. 292–293.
- Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben. = 13 (2001) 1–2. sz. 59–65.
- Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1950). = 3 (1991) 89–106.
- Vécsey Antal: A nyíregyházi katolikus gimnázium története. 1921–1997.
- Nyíregyháza, 1998, Studium K. 130 p. 10 t. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 517–518.
- METEM Academic Award. – METEM Prizes honoring outstanding Hungarian Church Historians.** = 4 (1992) 267.
- Miklós Péter**
- „A jelen kor vészes napjaiban”. A földéaki templombúcsú 1848–ban. = 15 (2003) 1–2. sz. 173–181.
- A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjainak reakciója Mindszenty József 1945. október 18–i pásztorlevelére. = 14 (2002) 1–4. sz. 279–284. Tan.
- Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. = 13 (2001) 1–2. sz. 123–139.
- Adalékok a szőregi római katolikus plébánia 1848/49-es történetéhez. = 12 (2000) 1–4. sz. 153–161.
- Balogh Judit – Dienes Dénes – Szabadi István: Rákóczi iratok a Sárospataki Református Kollégium levéltárában. 1607–1710. [Kiad. a] Sárospataki Reform. Kollégium Gyűjteményei. 281 p. Sárospatak, 1999. /Acta Patakina. 1./ [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 536–538.
- Boros György unitárius püspök naplója. 1926–1941. [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 244–246.
- Dudás László szerk.: A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója. 1562–1819. Nyíregyháza, 1999. 139 p. /A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2./ = 13 (2001) 3–4. sz. 236–241.
- Fejér Lipót: A szécsényi Izr. Hitközségi Elemi Népiskola története. 75 éves fennállása alkalmából. 1870–1925. = 15 (2003) 1–2. sz. 218–220.
- Ivankovits János rozsnói püspök szegedi évei. = 13 (2001) 3–4. sz. 121–145.
- Janka György szerk.: Magyarországi Egyházi Levéltárosok [Egyesülete] konferenciája. Nyíregyháza, 1998. 160 p. /A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai. 2./ [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 233–236.
- La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede. = 15 (2003) 3–4. sz. 87–95.
- Magyar Zoltán: A lilimos herceg. Szent Imre a magyar kulturtörténetben. Bp. 2000, Europa. 169 p. [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 241–243.
- Puskely Mária: Dr. Batthyány László. 1870–1931. Bp. 2001, Szent István Társulat. 173 p. [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 247–249.
- Sasvári László: Ruszinok nyomában ...[Kiad. a] Belváros–Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. Bp. 2001. 43 p. [Ism.] = 14 (2002) 1–4. sz. 343–345.
- Sasvári László: Templomok ruszin örökségünkben. = 15 (2003) 1–2. sz. 237–238.
- Stanislavich Miklós csanádi püspök politikai és kulturális tevékenysége. = 20 (2008) 1–2. sz. 117–122.
- Miklósházy Attila SJ**
- Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelkipásztorkodás történetéhez. = 13 (2001) 1–2. sz. 223–262.
- P. Horváth Tibor SJ (1927–2008). 20 (2008) 1–2. sz. 6–7. [Nekr.]
- Molnár Antal**
- A kecskeméti jezsuita misszió (1633–1635). = 13 (2001) 3–4. sz. 47–60.
- A [nyolcvanöt] 85 éves P. Lukács László SJ közönte. = 7 (1995) 1–2. sz. 247–260.
- A veszprémi jezsuita misszió (1649–1677). = 11 (1999) 1–2. sz. 11–32.
- Az egri püspökség 17. századi történetéhez. = 14 (2002) 1–4. sz. 77–96. Tan.
- Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez. = 15 (2003) 1–2. sz. 13–17.
- Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években. = 6 (1994) 3–4. sz. 71–89.
- Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéiről). = 13 (2001) 1–2. sz. 67–83.
- Beszélgetés Szilas László jezsuita egyháztörténésszel. = 14 (2002) 1–4. sz. 285–292. Szemle
- Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tihamér OSB. = 6 (1994) 1–2. sz. 37–50.
- Tóth István György: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania. 1627–1707. – Misszionáriusok jelentései Magyarországról

- és Erdélyről. Róma - Bp. 1994. /Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1./ [Ism.] = 9 (1997) 1-2. sz. 225-228.
- Mona Ilona**
A „Rerum Novarum” hatása a magyar társadalomra. = 5 (1993) 3-4. sz. 45-50.
Kilencven éves a Szociális Missziótársulat. = 11 (1999) 1-2. sz. 87-99.
Slachta Margit és az iskolák államosítása. = 3 (1991) 127-132.
- Monok István**
A magyar művelődés és a kereszténység 4. Hungarológiai Kongresszusa. Róma-Nápoly, 1996. Szept. 9-15. = 8 (1996) 3-4. sz. 223-224.
Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása. /Kutatástörténeti áttekintés/. = 10 (1998) 1-2. sz. 203-207.
Benda Kálmán. (1913-1994). [Nekr.] = 6 (1994) 1-2. sz. 251-252.
Kiss Domonkos: Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján. Pannonhalma, 1996. /Pannonhalmi Füzetek. 38./ [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 363-365.
- Mózes Huba**
Baráti Tudósító. 1930-1932. [Kölozsvári iskolai lap]. = 8 (1996) 3-4. sz. 189-206.
- Mózessy Gergely**
Prohászka Ottokár és a székesfehérvári székeskáptalan. = 12 (2000) 1-4. sz. 211-232.
- Mucsi András**
A református egyház missziói munkájának megbénítása 1948 után. = 20 (2008) 3-4. sz. 161-198.
- Muradin Jenő**
Hosszú Márton (1894-1958), XI. Pius arcképfestője. = 10 (1998) 1-2. sz. 59-67.
- Nagy Ádám**
Kiss Bálint: A Békés-bánati Református Egyházmegye története. (1836). Közread. Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba - Szeged, 1992. /Dél-alföldi Évszázadok. 5./ = 6 (1994) 1-2. sz. 267-269.
- Nagy Ferenc**
Tanácskozások a Bernardinumban (1891-1993). = 3 (1991) 135-145.
- Nagy István**
A Jézus Társaság budai gimnáziuma. = 15 (2003) 1-2. sz. 89-106.
- Nagy Péter, Püspöki ld. Püspöki Nagy Péter
- Nagyné Frauhammer Krisztina**
A vendégkönyvek, mint a népi devotio új forrásai. 1.METEM-konferencia, Bp. = 9 (1997) 3-4. sz. 109-119.
- Németh Csaba**
A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása. = 13 (2001) 1-2. sz. 141-170.
- Németh László**
Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. [1.] = 14 (2002) 1-4. sz. 197-228.
Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. 2. = 15 (2003) 3-4. sz. 119-149.
Csorba László szerk.: Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális s egyházi intézetek Rómában. (1895-1995). Bp. 1998, Hg és Tsa K. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 521-523.
Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotondóban 1991 és 2003 között. = 15 (2003) 1-2. sz. 193-205.
Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben. = 11 (1999) 1-2. sz. 231-242.
- Orbán Imre**
Antiochiai Szent Margit legendája. = 12 (2000) 1-4. sz. 7-43.
Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései). = 4 (1992) 79-90.
Jákli István: "... A magyarokhoz küldetett". [Szent Wolfgang püspök]. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 260-262.
Kredics László - Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Bp. 1993, Akadémiai K. 141 p. /Fontes Minores and Historiam Hungariae Spectans. 4./ [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 271-272.
László Gyula: A Szent László-legendák középkori falképei. [Ism.] = 5 (1993) 3-4. sz. 262-264.
Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526). Köln, 1991. [Ism.] = 3 (1991) 281-282.

- Udvardy József: A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. (Bp. 1992). = 4 (1992) 279–280
- Orcsik Károly**
 Federáció vagy központosítás? Válaszút előtt a születő délszláv állam. = 20 (2008) 1–2. sz. 123–130.
- Págyor Lászlóné Vitéz Mária**
 Az érsekvadkertéri római katolikus elemi népiskola történeti és személyi adattára. (1713–1950). = 12 (2000) 1–4. sz. 307–356.
- Pál József**
 (Bárdos István -- Beke Margit szerk.): Egyházak a változó világban. (Esztergom, 1991.) [Ism.] = 5 (1993) 1–2. sz. 218–222.
 Békepapok ... ld. Kőhegyi Mihály
 Békés Gellért – Horváth Árpád szerk.: Megújuló egyház a megújuló társadalomban. (Vép – Szombathely – Pannonhalma, 1993). [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 290–294.
 Ferences harmadik rend ... ld. Kőhegyi Mihály
 Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1924–1944. Bp. 1993. [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 257–261.
 Hamvas Endre csanádi püspök a felvidéki magyarokért. (1945–1948). = 20 (2008) 1–2. sz. 159–166.
 Miklós Péter: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. [Kiad. a] JATE a Hallgatókért Alapítvány. Szeged, 2006, Univ. Szeged K. 234 p.
- Pásztor Lajos**
 Gerevich Tibor a Római Magyar Történeti Intézet működéséről. 1924–1926. = 8 (1996) 1–2. sz. 333–350.
- Pásztor Lajos köszöntése.** – (Keresztes Sándor nagykövet köszöntése. – Pásztor Lajos–bibliográfia). = 6 (1994) 3–4. sz. 243–250.
- [Patkóné] Kéringner Mária**
 Katonáné Szentendrey Katalin: A szentendrei katolikus egyház és plébánia története. 1002–1992. Szentendre, 1996, Hunga Coord K. [Ism.] = 9 (1997) 1–2. sz. 235–237.
 Plébániai könyvtárak a váci egyházmegyében. 1. METEM–konferencia. Bp. = 9 (1997) 3–4. sz. 99–103.
 Sándor Frigyes – Varga Lajos: A váci egyházmegye történeti földrajza. 1. METEM–konferencia. Bp. = 9 (1997) 3–4. sz. 155–156.
 Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből. Vál., sajtó alá rend., bev. Tomisa Ilona. Kiad. az MTA Néprajzi Kutatóintézet. [Ism.] = 9 (1997) 3–4. sz. 241–242.
- Péterfi Gábor**
 Mona Ilona: Slachta Margit. Bp. 1997, Corvinus. 298 p. [Ism.] = 12 (2000) 1–4. sz. 499–504.
- Petrovics István**
 Boba Imre. (1919–1996). [Nekr.] = 8 (1996) 1–2. sz. 351–360.
- Pongrácz Attila**
 Dr. Jordán Sándor Emil OSB. (1912–1999). [Nekr.] = 11 (1999) 1–2. sz. 271–275.
 Magyar egyházi élet Brazíliában – a São Paulo-i magyar egyházak. 1945–1990. = 20 (2008) 3–4. sz. 103–116.
- Poupard, Paul**
 Megnyitó beszéd (a 4. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Róma, 1996. szept. 9. Ford. Bratinka József). = 8 (1996) 3–4. sz. 173–177.
- Prokopp Mária**
 Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár. (A Szépművészeti Múzeum Sassette-táblaképe). = 3 (1991) 65–72.
- Pukánszky Béla**
 Mészáros István: „...Kimaradt tananyag ... A diktatúra és az egyház 1945–1956.” 1. [köt.] Bp. 1993, Márton Áron K. – Ua. 2. [köt.] 1994, Márton Áron K. [Ism.] = 6 (1994) 1–2. sz. 274–276.
 Mészáros István: A soproni Bencés Gimnázium. (Bp. 1994, Bencés K.) – [Uő]: A budapesti és a csepeli bencés gimnáziumok. (Bp. 1994, Bencés K.) [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 269–271.
 Varga László: A pannonthalmi Szent Benedek-rend népiskolai és általános iskolái az egyházmegyei tanügyigazgatás tükrében (1919–1948). Pannonhalma, 1996. [Ism.] = 8 (1996) 1–2. sz. 361–363.
- Purcsi Barna Gyula**
 Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz. 1–2. (Pannonhalma, 1995, 1996, Bencés K.) [Ism.] = 8 (1996) 1–2. sz. 379–381.

- Pusztai Bertalan**
Gálóc történeti etnodemográfiája. (1747–1989). = 5 (1993) 3–4. sz. 27–44.
- Pusztai Gabriella**
Előzetes megfontolások az egyházi iskolákba járók társadalmi háttérének vizsgálatához. = 10 (1998) 1–2. sz. 161–165.
Kimaradt generációk. Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez. = 8 (1996) 3–4. sz. 156–165.
- Pusztaszeri László**
Scitovszky János hercegprímás politikai portréja. = 1 (1989) 137–169.
- Püspöki Nagy Péter**
Mons Sacer 996–1996. – Pannonhalma ezer éve. Szerk. Takács Imre. 1–3. (Pannonhalma, 1996). = 8 (1996) 1–2. sz. 366–373.
- Rácz Katalin ld. Ráczyné Rácz Katalin
- Ráczyné Rácz Katalin**
A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai. 1803–1903. (Összeáll. Eördögh István. Szeged, 1992). = 5 (1993) 1–2. sz. 227–228.
Bertényi Iván – Dóka Klára szerk.: Magyar egyháztörténeti évkönyv. 2. köt. (Bogyay Tamás emlékére). Bp. 1996. [Ism.] = 9 (1997) 1–2. sz. 238–240.
- Rajki Zoltán**
A H. N. adventista egyház irattárának forrásai. = 11 (1999) 3–4. sz. 231–240.
A H. N. adventista egyház története Magyarországon 1956–1958 között. = 11 (1999) 1–2. sz. 109–152.
- Rajnai Judit**
A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakonybéli Rendi Tanárképző. = 15 (2003) 1–2. sz. 33–76. Tan.
- Rászlay Tibor**
Az irgalmasság erénye a középkorban. = 1 (1998) 257–278.
- Reichardt Ábá**
Levéltárunk forrásközlései (1579–1924). [Pannonhalmi főapátság]. 8 (1996) 1–2. sz. 237–286.
- Reichardt Gyula ld. Varga Imre
- Révész Éva**
Kereszténység és államiság Baranyában. = 15 (2003) 1–2. sz. 220–222.
- Ribai M. Elma**
A leghűségesebb város hűségesei gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. = 9 (1997) 1–2. sz. 155–191.
Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata BolDOG Apor Vilmostal és Mindszenty [József] bíborossal. = 11 (1999) 1–2. sz. 181–201.
Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (Isteni Megváltó Leányai). 1883–1950. = 10 (1998) 3–4. sz. 181–207.
- Riskó Mariann**
A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944–től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében. = 7 (1995) 1–2. sz. 177–196.
- Robotka Csaba ld. Németh J. László – Robotka Csaba
- Rónai Zoltán**
Compostella és a magyarok. (Santiago de Compostella, spanyolországi zarándokhely). = 7 (1995) 3–4. sz. 11–25.
- Ruzsik Vilmos**
Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete Kolumbiában. = 11 (1999) 1–2. sz. 243–244.
Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában. (1975. április 9–25.) = 14 (2002) 1–4. sz. 293–306. Adattár
- Salamon Lajos**
A háromszor újjászületett templom történetéből. [Pakod – Pacud katolikus temploma]. = 10 (1998) 3–4. sz. 255–263.
- Saliga Irén**
A Regnum repertórium. 1936–1948. = 6 (1994) 1–2. sz. 19–36.
- Sarnyai Csaba Máté**
Horváth Mihály kultuszminiszter felhívása az 1849. augusztus 20-án tartandó katolikus autonómia kongresszus megtartására. = 9 (1997) 1–2. sz. 147–150.
„... magának a vallásbölcseletnek súlypontja is tényleg a valláspszichológiába tolódik el ...”.

- Prohászka Ottokár és a valláspszichológia. = 20 (2008) 3-4. sz. 93-97.
- Perspektívák és lehetőségek az egyháztörténeti kutatásban. = 9 (1997) 3-4. sz. 225-230.
- Politikai és/vagy egyházkormányzati konfliktus? Megjegyzések a Muraköz zágrábi egyházmegyéjéről való elcsatolásának 1949-es történetéhez. = 20 (2008) 1-2. sz. 131-143.
- Scitovszky primás levele Eötvöshöz (1848). = 8 (1996) 3-4. sz. 179-187.
- Sas Péter**
- A kolozsvári Szent Mihály templom ld. Mészáros István
- Bíró Vencel, a piarista rendfőnök és történetírő. = 10 (1998) 1-2. sz. 167-173.
- Sasvári László**
- Görögajkú ortodoxia a 16-20. században. = 6 (1994) 3-4. sz. 117-154.
- Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. = 6 (1994) 1-2. sz. 81-125.
- Román ortodoxok (görögkeletiek) a mai Magyarországon. = 9 (1997) 3-4. sz. 41-56.
- Sávai János**
- Jegő Ézsaiás: Én itt maradtam. /Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedéből./ [Közread. - -]. = 4 (1992) 169-214.
- Somorjai Ádám és Zombori István szerk.: A katolikus egyház Magyarországon. (Bp. 1991). [Ism.] = 5 (1993) 1-2. sz. 224-225.
- Siklósi Gyula**
- Kara Murteza pasa tornya és a Szent Donát kápolna Székesfehérváron. = 3 (1991) 53-64.
- Simó Attila**
- Nyárádszentmárton lelkipásztorai. Közveteszi: Demeter József református lelkész. = 5 (1993) 1-2. sz. 35-78.
- Siska Gábor**
- Szent László korának politikai viszonyai a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. = 10 (1998) 3-4. sz. 5-23.
- Solymos Szilveszter**
- A magyar bencés kongregáció szerepe a római Szent Anzelm Kollégium és a bencés konföderáció létrejöttében. = 8 (1996) 1-2. sz. 117-135.
- A Maurinus breviárium bevezetése a magyar bencés kongregációban. = 8 (1996) 1-2. sz. 99-115.
- A pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer. = 8 (1996) 1-2. sz. 25-48.
- Szent Zoerard-András (Szórád) ... ld. Kóhegyi Mihály
- Vidlics Ferenc pannonhalmi perjel naplótöredéke az Egyetemi Könyvtárban [Budapest]. (1710-11). = 8 (1996) 1-2. sz. 295-310.
- Somorjai Ádám**
- A magyarországi bencés rend 20. századi történetének rövid vázlata 1953-ig. = 8 (1996) 1-2. sz. 137-148.
- A Szent Gellért Hittudományi Főiskola évkönyveinek három évfolyama. 1-7 (1911-1817), 8-10 (1940-1943), 11-22 (1958-1989). [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 365.
- Bencés monostorok Magyarországon a 10-16. században. = 8 (1996) 1-2. sz. 9-14.
- Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségén való tartózkodásából a követségi dokumentumok tükrében. = 20 (2008) 1-2. sz. 167-194.
- Egyháztörténeti disszertációk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán (1863-1993). = 8 (1996) 3-4. sz. 251-265.
- Magyar egyháztörténeti témájú disszertációk a Bécsi Egyetemen. (1831-1948). = 6 (1994) 1-2. sz. 235-242.
- Ónody Olivér: O cutto dos santos Húngaros no Brasil e a história de igreja católica roman húngara no Brasil. = 7 (1995) 3-4. sz. 245-251.
- Szent Adalbert műve és jelentősége. = 5 (1993) 3-4. sz. 223-228.
- Somorjai Ádám - Uzsoki András**
- A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988-1989-ben. = 1 (1989) 259-324.
- Soós Katalin**
- Der Schauprozeß Gegen Kardinal Mindszenty im Spiegel Österreichischer Gesandtschaftsberichte. - A Mindszenty József-kirakatper a Spiegel-ben. (Osztrák követségi beszámoló). = 6 (1994) 1-2. sz. 217-230.
- Sroka, Stanislaw A.**
- Lengyelek a szepességi káptalanban a 14. században. = 7 (1995) 1-2. sz. 55-61.
- Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. század első felében. = 6 (1994) 1-2. sz. 51-55.

- Sümegei József**
Az Aetas egyháztörténeti számáról. Szerk. Koszta László. (1991/2). = 3 (1991) 285–286.
Az Oltárszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon. = 3 (1991) 107–119.
Adatok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához. = 5 (1993) 1–2.sz. 143–154.
- Sümegei József ld. még: Lakatos Pál
- Sümeeginé Szép Mária ld. Lakatos Pál
- Svoboda József Adalbert**
Missale Vitonianum. 1781. = 8 (1996) 1–2. sz. 87–98.
- Szabó Attila**
A kalocsai Sárköz plébániái. Levéltári ismertető. = 12 (2000) 1–4. sz. 273–296.
Helytörténeti részletek a kecskeméti ... ld. Kőhegyi Mihály
- Szabó Ferenc SJ**
Prohászka Ottokár és a „római iskola” teológiája: a Collegium Romanum szellemi befolyása. = 11 (1999) 3–4. sz. 127–144.
A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata. = 11 (1999) 1–2. sz. 101–108.
- Szabó Lajos**
Utolsó szalmaszál. [Önéletírás. Kiad. a METEM és a Kazinczy Ferenc Társaság]. Bp. 2000. 352 p./Metem-Könyvek. 28./ = (199) – sz.–.–
- Szabó Tamás**
Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholizismus in Siebenbürgen. – Antonio Possevino tevékenysége az erdélyi katolicizmus megújítása érdekében. = 4 (1992) 91–133.
- Szabó Tibor**
A hazai egyházi anyakönyvezés kronológiája, egyetemes jelentősége. = 12 (2000) 1–4. sz. 423–478.
- Szántó Konrád**
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése. Bogyay Tamás írásainak jegyzéke). = 2 (1990) 7–16.
Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága. (Kiadás). = 4 (1992) 161–168.
- Szántó Konrád OFM. [Nekr.]** = 11 (1999) 3–4. sz. 5.
- Szarvas Béla**
A Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája Olaszországban. Fábry Antal (1902–1985) emlékére. = 10 (1998) 1–2. sz. 281–286.
A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának. = 13 (2001) 1–2. sz. 187–221.
A Szent László Társulat 90 éve és a szórványban élő magyarok pasztorációja. = 6 (1994) 3–4. sz. 179–194.
A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. [1.] = 7 (1995) 3–4. sz. 237–241.
A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban. [2.] = 8 (1996) 3–4. sz. 255–227.
- Szebeni Olivér**
A baptista egyház történeti gyűjteményei. = 10 (1998) 1–2. sz. 175–178.
A hutteri testvérek hazai kódexeiről. = 14 (2002) 1–4. sz. 23–38. Tan.
Adatok az amerikai magyar baptisták történetéhez. = 11 (1999) 1–2. sz. 81–86.
- Szecső Károly**
Adalékok Kriston Endre egri segédpüspök 1945-ös internálásának történetéhez. = 10 (1998) 3–4. sz. 173–180.
Egri adalék 1948-ból a Magyar Kommunista Párt egyházpolitikájának vizsgálatához. = 11 (1999) 1–2. sz. 225–229.
Heves megyei adatok a római katolikus papság és a volt szerzeteseknek, a párt és a kormány egyházpolitikája elleni küzdelméről az 1956. november 4. és 1961 szeptembere közötti időszakról. = 8 (1996) 1–2. sz. 231–235.
Kovrig Béla feljegyzése a 2. világháború alatti ellenálló tevékenységéről. = 20 (2008) 3–4. sz. 99–102.
Szmrecsányi Lajos egri érsek. (1851–1943). = 7 (1995) 3–4. sz. 151–158.
- Székely András Bertalan**
Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus változások Pável Ágoston életművében. = 1 (1989) 171–176.
- Szende Ákos**
Az egykori Szent István Akadémia tagjairól. = 11 (1999) 3–4. sz. 241–255.

- Egy katolikus tudós a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Dr. Papp Károly geológus. = 20 (2008) 3-4. sz. 53-92.
- Szendrey [Tamás], Thomas**
A centennial history of St. Elisabeth church of Cleveland, Ohio. – A cleveland-i (Ohio) Szent Erzsébet-templom százéves története. = 11 (1999) 3-4. sz. 155-169.
- Szent István**-napok Kalocsán. (Történeszek napja). = 6 (1994) 1-2. sz. 247. = 6 (1994) 3-4. 267.
- Szigeti Jenő**
A H. N. adventista egyház indulása az egykori Jugoszlávia területén. (1900-1918). = 11 (1999) 3-4. sz. 111-125.
- Szilágyi Csaba**
Szántó Arator István Historia anni jubilaei 1575 [...] című munkájának ismertetése. = 13 (2001) 3-4. sz. 19-45.
- Szilágyi István**
Szent lépcsők – Szentlépcsők. = 4 (1992) 25-50.
- Szilárdfi Zoltán**
A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája. = 3 (1991) 197-208.
- Szilas László**
A jezsuiták Magyarországon 1773-ban. = 13 (2001) 3-4. sz. 61-76.
A Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténelmi Kara. = 7 (1995) 3-4. sz. 205-209.
† P. Arató Pál S.J. (1914-1993). [Nekr.] = 5 (1993) 3-4. sz. 239-240.
- Szita Szabolcs**
Genfi iratok az egyházi embermentés 1944-1945. évi történetéhez a győri egyházmegyében és Pannonhalmán. = 12 (2000) 1-4. sz. 385-395.
- Szittyay Dénes**
Szántó (Arator) István SJ (1540-1612) élete és munkássága. – Zombori István:
Szittyay Dénesről és leveles kötetéről. = 6 (1994) 3-4. sz. 5-33.
- Szolláth Hunor**
Egy erdélyi ref. egyházközség, Szováta, küzdelme a templomépítésért. = 20 (2008) 1-2. sz. 63-76.
- Szöllősi Réka**
Az Édenkert növényi szimbolikájának értelmezése középkori ábrázolások tükrében. = 15 (2003) 3-4. sz. 5-41.
- Szuromi Szabolcs**
A keleti egyházfegyelem befolyása a korai zsinatokon. = 11 (1999) 1-2. sz. 5-10.
- Szűcs Márton – Kovács József**
Halottak hallgatása. – Requiem 40.000 1944-ben ártatlanul kivégzett bácskai magyarért. = 7 (1995) 1-2. sz. 197-231.
- T. Mérey Klára ld. Mérey Klára, T.
- Tarján Bence**
Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a 18. században. = 15 (2003) 1-2. sz. 141-172.
- Tasi Réka**
Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban. = 10 (1998) 3-4. sz. 69-85.
- Teiszler Éva**
Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. = 15 (2003) 1-2. sz. 223-230.
- Tempfli [Imre], Emmerich**
Melancht[h]on und die Synode von Erdőd. 1545. = 8 (1996) 3-4. sz. 19-35.
Ein Land und vier Religionen. – [Egy haza, négy vallás]. = 6 (1994) 3-4. sz. 35-70.
- Terdik Szilveszter**
„Madonna delle Vittorie”. A pócsi Mária tiszteletéről Venetóban. = 11 (1999) 1-2. sz. 153-164.
- Timár Péter**
A középkori Magyarország települési és egyházi topográfiája. Kutatási beszámoló. = 11 (1999) 3-4. sz. 277-286.
Tari Edit: Pest megye középkori templomai. [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 270-275.
- Tolnay Gábor**
Józsa László: Megszentelt kövek. – Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Szeged, 1999. /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 4./ [Ism.] = 13 (2001) 1-2. sz. 268-270.

Tomisa Ilona

- Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai. Kiad. a METEM. [Ism.] 1. Kalocsai főegyház-megye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1994. 9 (1997) 3-4. sz. 235-236.
2. Váci egyházmegye. Összeáll. Patkóné Kéringér Mária. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 239-240.
3. Székesfehérvári egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 240.
4. Veszprémi egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp. 1997. = 9 (1997) 3-4. sz. 240-241.
- Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. [Egyházi adózás]. = 10 (1998) 1-2. sz. 179-184.

Tóth Endre

- A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. = 2 (1990) 17-33.

Tóth Ferenc

- Kétszáz éve született Lonovics József csanádi püspök. = 5 (1993) 3-4. sz. 229-234.

Tóth István

- Az alföldi evangélikus papság szerepe a szlovák értelmiség nevelésében. = 20 (2008) 1-2. sz. 145-148.

Tóth István György

- Pannonhalmi bencés misszió 1658-ból. (Roman garsteni apát két Rómában őrzött levele). = 8 (1996) 1-2. sz. 287-294.

Tóth János Aldemár

- A pannonhalmi gazdálkodás története a 18. század derekán. = 8 (1996) 1-2. sz. 49-85.

Tóth Sándor László

- Gabriel, Astrik L.: The Paris studium. Selected studies. – Párizs-kutatás. Válogatott tanulmányok. [Ism.] = 6 (1994) 1-2. sz. 253-258.

Tóth Veremund

- A Szent Gellért kolostor Brazíliában. = 8 (1996) 1-2. sz. 149-190.

Török [István], Stephen

- Hungarian catholicity and their churches in America. Tracing the history of the first twenty-five years. (Revised and annotated by Steve Béla Várdy.) = 14 (2002) 1-4. sz. 229-252. Tan.

Tusor Péter

- A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában. (A kongregáció alapításától 1689-ig.) = 11 (1999) 1-2. sz. 33-64.
- Nemesi és polgári érdekérvényesítési törekvések a katolikusok és reformátusok kassai Recepta Religio-vá válásában. = 10 (1998) 1-2. sz. 5-26.
- Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita. = 9 (1997) 1-2. sz. 83-146.

Tüskés Gábor – Knapp Éva

- A barokk kori búcsújárás forrásai. = 1 (1989) 409-424.

Udvardy József

- A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban. = 2 (1990) 51-66.

Ugrai János

- Fazekas Csaba szerk.: Fialat egyháztörténészek írásai. [Tanulmánykötet]. Miskolc, 1999. 251 p. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 533-536.
- Új alapítvány az egyháztörténeti kutatásért. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány (HEHA). = 7 (1995) 1-2. sz. 279.

Uzsoki András

- A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása. = 2 (1990) 35-41.
- Kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra. = 1 (1998) 357-371.

Uzsoki András ld. még: Somorjai Ádám

Vajda Tamás

- Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997, Püski K. 663 p. [Ism.] = 11 (1999) 1-2 sz. 280-282.
- Capitulum 1. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből. Szerk. Koszta László. [Kiad. a] Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 1998. [Ism.] = 12 (2000) 1-4. sz. 518-521.
- Legenda és valóság: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási jegyzőkönyvének és legendájának kapcsolata. = 10 (1998) 3-4. sz. 25-68.
- Tölgyesi József szerk.: Mészáros István-bibliográfia. Veszprém, 1997, Veszprémi Egyetemi K. 64 p. = 11 (1999) 1-2. sz. 287-288.

Vajk Gyula

Az 1956-os események és következményei. [Visszaemlékezés]. = 4 (1992) 243-262.
Visszaemlékezés Shvoy Lajos püspökre. (1943-1961). = 5 (1993) 3-4. sz. 95-124.

Várdy, Steven (Béla)

Glant, Tibor: A Szent Korona kalandja. 1945-1978. Debrecen, 1997, Kossuth Egyetemi K. 181 p. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 301-304.
Magyar misszionáriusok és az első magyar egyházközösség Amerikában. = 10 (1998) 3-4. sz. 147-155.
Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Ed. by József Pál and Ádám Somorjai. [Ed.] Accad. d'Ungheria in Roma. - METEM, Roma. - Pannonhalma, 1997. 233 p. 22 t. [Ism.] = 11 (1999) 3-4. sz. 300-301.
Saying good-bye to a friend: Thomas Szendrey. = 15 (2003) 1-2. sz. 211-213.
Studia Nova. - Új Tanulmányok. A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettud. Karának Tud. Közl. [Ism.] = 10 (1998) 3-4. sz. 303-305.
Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála. = 15 (2003) 1-2. sz. 207-210.

Várdy Béla - Várdy Huszár Ágnes

[A] magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején. = 9 (1997) 1-2. sz. 37-47.

Várdy Huszár Ágnes - Várdy Béla

Az amerikai magyar egyházközösségek megszületése és kifejlődése. = 8 (1996) 3-4. sz. 91-105.

Várdy István ld. Várdy Béla

Várdy Steven Béla ld. Várdy Béla

Varga Imre

A Canonica Visitatio. = 1 (1989) 337-355.

Varga Imre - Reichardt Gyula

A győri székesegyház főesperesség alsó esperesi kerületei plébániáinak összeírása 1748-ban. (Michael Nagy: Conscriptio ... c. latin munkájának magyar fordítása). = 2 (1990) 117-200.

Varga Kálmán

Egy templomépítő főúr a 18. században: Grassalkovich I. Antal. = 11 (1999) 3-4. sz. 65-80.

Varga Lajos

Adatok a pásztói plébánia történetéhez. Küzdelem a totális diktatúra ellen. = 11 (1999) 1-2. sz. 203-224.

Várszegi Asztrik

[Előszó]. Lectori salutem. = 7 (1995) 3-4. sz. 5-10.
Előszó (az 1000 éves Pannonhalma c. kötetéhez). Foreword. = 6 (1994) 1-2. sz. 5-6.
Előszó ... ua. = 8 (1996) 1-2. sz. 7.
Gabriel Asztrik professzor köszöntése. = 10 (1998) 1-2. sz. 277-280.

Váth János

A balatonalmádi róm. kath. egyházközösség története. = 1 (1989) 425-432.

Veszprémi László szerk. Az első és második kereszties háború korának forrásai. Bp. 1999, Szent István Társulat. 246 p. [Középkori Keresztény Írók. 1./] 13 (2001) 3-4. sz. 237-241. Ism.

Vida István

Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. (1935-1949). = 4 (1992) 223-242.

Virt László

Mindig a kereszt fényében. Száz éve született Boros Béla érsek, temesvári titkos püspök. = 20 (2008) 1-2. sz. 195-203.

Vitéz Mária ld. Págyor Lászlóné Vitéz Mária

Żaboklicki, Krzysztof

A lengyel történészek Rómában Fraknoi Vilmos idejében és a Lengyel Könyvtár megalapítása. = 7 (1995) 3-4. sz. 171-177.

Zakar Péter

Rónay Jácint: Napló. (Válogatás. Sajtó alá rend., utószó: Hölvényi György). Bp. - Pannonhalma, 1996. [Ism.] = 8 (1996) 1-2. sz. 374-379.

Zakar Polikárp O. Cist.

A pozsonyi Hazafiúi Egylet. = 20 (2008) 1-2. sz. 149-158.7

A Zirci Ciszterci Rend apátja és egyháztörténész köszöntése. = 9 (1997) 1-2. sz. 193-196.

Zombori István

Kőhegyi Mihály (1934-2001). [Nekr.] = 13 (2001) 3-4. sz. 231-232.

Szittyay Dénesről in: Szittyay Dénes: Szántó (Arator) István ...

Zvara Edina

Egyháztörténeti könyvek (és kiadványok) - Books concerning ecclesiastic history.

7 (1995) 1-2. sz, 1995/1. = 8 (1996) 3-4. sz. 229-241.

1995/2. = 9 (1997) 1-2. sz. 213-224.

1995/3, 1996. = 9 (1997) 3-4. sz. 201-223.

1995/4, 1996/2, 1997/1. = 10 (1998) 3-4. sz. 279-301.

1995/5, 1996/3, 1997/2, 1998 = 11 (1999) 1-2. sz. 245-270.

1999-2000 = 12 (2000) 1-4. sz. 423-478.

2000-2001 = 13 (2001) 3-4. sz. 215-229.

2001-2002 = 14 (2002) 1-4. sz. 307-325.

2002-2003 = 15 (2003) 3-4. sz. 203-223.

2003-2005 = 17 (2005) 1-2. 205-223.

2005-2006 = 18 (2006) 3-4. 189-215.

2006-2007 = 20 (2008) 1-2. sz. 205-225.

Zsódi Viktor

A Szegedi Egyházmegyei Papnevelő Intézet története 1930-1955 között. - History of the Interbishopric Seminary in Szeged (1930-1955). = 19 (2007) 3-4. sz. 69-87.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

A.	= Ausztria	KGRE	= Károlyi Gáspár Református Egyetem
AHP	= Archivum Historiae Pontificae (Róma)	konf.	= konferencia
bev.	= bevezető, bevezette	közrem.	= közreműködött
BME	= Budapesti Műszaki Egyetem	ld.	= lásd
Bp.	= Budapest	Lo.	= Lengyelország
Braz.	= Brazília	m.	= magyar, megye
c.	= című, címzetes	m. kir.	= magyar királyi
Can.	= Canada	mell.	= melléklet
Col.	= Columbia	Módsz.	= Módszertan
cs.	= család	nekr.	= nekrológ
E.	= Egyetem	No.	= Németország
EAK	= Egyesült Arab Köztársaság	OKNE	= Országos Katolikus Nők Egyesülete
Egyiptom	= Egyesült Arab Köztársaság	Ol.	= Olaszország
ELTE	= Eötvös Lóránd Tudományegyetem	OSzK	= Országos Széchényi Könyvtár
ek.	= egyházkerület	p.	= pagina
ekö.	= egyházközség	pp	= püspök
em.	= egyházmegye	PGE	= Pápai Gergely Egyetem
évf.	= évfolyam	PPKE	= Pázmány Péter Katolikus Egyetem
fi.	= folyóirat	rend.	= rendezte
ford.	= fordította, fordító	RMK	= Régi Magyar Könyvtár
főem.	= főegyházmegye	róm. kat.	= római katolikus
gör. kar.	= görög katolikus	Sp.	= Spanyolország
hgp.	= hercegprímás	sz.	= szám, század, szent
ism.	= ismertetés, ismerteti	szerk.	= szerkeszti, szerkesztette
Izr.	= Izrael	Szl.	= Szlovákia
izr.	= izraelita	t.	= tábla
jegyz.	= jegyzet(elte)	Tan.	= Tanulmány
jkv.	= jegyzőkönyv	Tsa K.	= Társa Kiadó
Jug.	= Jugoszlávia	Tud. Közl.	= Tudományos Közlemények
K.	= Kiadó	ua.	= ugyanaz
KALÁSZ	= Katolikus Legények	uó.	= ugyanő
KALOT	= Katolikus Legények	USA	= Amerikai Egyesült Államok
KEKD	= Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség		

TÁRGYMUTATÓ

A, Á	adattár
Ábel Ferenc jezsuita misszionárius, szlovák 525	~ népiskola, elemi, római katolikus, Érsekvadkert (1713–1950) 429
Acta Historica ld. Acta Universitatis Szegediensis de József Attila	~ ferences rendház, Baja, házfőnökök 480
Acta Universitatis Szegediensis de József Attila ~ Acta Historica, folyóirat 119	~ templomok, falusi, középkor 466
Adalbert, szent 105	adózás, egyházi 324
adatgyűjtés, egyházi emigráció, magyar (1900–2000) 434	Adriányi Gábor, ism. 579
	Adventista Egyház, Magyarország (1945–1958) 368
	„Aetas”, folyóirat 52
	AHP = Archivum Historiae Pontificae (Róma)

akadémiák

- ~ Magyar Tudományos Akadémia, Szent István-tagok 404
- ~ Római Lengyel Akadémia, lengyel törté-
nészek 199

Akadémia-díj, METEM 68

alakulás, egyházmegyék, magyar és európai
(1990–2000) 354

alapítás(ok)

- ~ jezsuita misszió és gimnázium
 - Székelyudvarhely (Odorhei, R.)
(1651) 152
- ~ kolostor-alapítások, Ciszterci Rend
(1142–1270) 79

alapító, Jordán Emil, Szent Gellért Kolostor,
Brazília (Br.) 218

állam – egyház

- ~ gondolkodás,
Magyarország, középkor 257
- ~ viszony
 - (1914–1945) 77
 - (1950 nov.–dec.) 33

állami iskolák, vallásos nevelés (1949–1950) 38

államiság, kereszténység, Barana m. 534

államosítás, iskolák, Slachta Margit (1948) 41

Altötting (No.), kegyhely, zarándoklat (1947)
353

Alvinc, krónika, ferences (1688) 16

András

- ~ m. kir., I., nagyobbik Szent István–legen-
da 86
- ~ szent ld. Zoerard–András, szent

antiochiai szent Margit ld. Margit, sz.,
antiochiai

anyag, judaisztikai, könyvtárak, Erdély
(1800–ig) 176

anyakönyv

- ~ Kazár (Nógrád m.) (1695) 237
- ~ Nagyszombat (Trnava, Szl.), gimnázium
és egyetem (17. sz.) 495

anyakönyvezés, egyházi 433

apácázárda, Budapest, emlékezés 85

apát(ok)

- ~ Csolt (Békés m.), monostor (1222–1994)
351
- ~ Roman garsteni, levelek (1658) 222

apátságok (főapátságok)

- ~ Pannonhalmi Főapátság
- ~ gazdaságok (1945 tavasza) 224
- ~ Levéltára (1579–1924) 221

Apor Vilmos, kapcsolat, Isteni Megváltó Leá-
nyai, női szerzet 371

apostoli cím, magyar királyok 25–26

Arad (R.)

- ~ megye
 - minoriták (15–18. sz.) 554
 - névtár, prépostok (1581–1945) 499
 - román nemzeti mozgalom
(1877–1892) 396

~ város

- Püspöki Levéltár, forrás 56

Aranyosrákosi Székely Sándor, unitárius pp
(19. sz.) 458

Arató Pál SJ, nekrológ 109

Arator István ld. Szántó (Arator) István

archaikus népi imádságok, Vajdaság

(Vojvodina, Jug.) 384

arkkép

- ~ Pius pápa, XI., Hosszú Márton
festőművész 313
- ~ Scitovszky János, követ, hercegprímás,
politikai arckép 5
- ~ unitárius, Heltai Gáspár 453

Arló, egyházi levéltári források 110

Árpádházi

- ~ Erzsébet, sz. ld. Erzsébet, árpádházi,
szent
- ~ Margit, szent. ld. Margit, szenr,
árpádházi

Árpád–kor, irgalmasság erénye 11

átdolg., ford. Mader Béla 61

atlasz

- ~ társadalomtörténeti, Kelet–Közép–Euró-
pa 104
- ~ vallástörténeti, Kelet–Közép–Európa 104

Autonómiai Kongresszus ld. Katolikus Autonó-
miai Kongresszus

avatás

- ~ boldoggá, Batthyány–Strattmann László
558
- ~ szentté, Margit, Árpád–házi 340

Ave Maria, Mirzaty Dan, zeneszerző 298

B

Bács–Kiskun megyei Levéltár ld. levéltárak

Bahlcke, Joachim, ism. 515

Bácska

- ~ betelepítések, II. József (1784) 69
- ~ részvétel, szabadságharc (1848–49) 441

bácskai magyarok, kivégzettek (1944) 181

Bács–Kiskun megyei Levéltár, zsidóüldözés, do-
kumentumok 255

Bahlcke, Joachim ism. 515

Baja

- ~ Ferences Rend, Historia Domus
(1694–1950) 90
- ~ Ferences Rendház, házfőnökök, adattár
480

- ~ Miasszonyunkról Nevezett Szegény
Iskolanővérek
- iskolai krónika (1936–1948) 272
 - vallásos egyesületek (19. sz.) 29
- Bajorország**
~ választ, protestantizmus vagy katolicizmus 542
- „bajszos püspök” ld. békepap
- Bakonybél**, Rendi Tanárképző, bencés tanárképzés 520
- Balassagyarmat**, görögkeleti közösség 315
- Balassi Bálint Múzeum, Esztergom, sírlep, tárcsás kereszt 22
- Balogh
- ~ Elemér szerk. 379
 - ~ Judit, ism. 451
- Balatonalmádi**
~ egyházközség-történet, római-katolikus 18
- ~ Historia Domus 19
- Balogh Margit, ism. 170
- Bánát
- ~ részvétel, szabadságharc (1848–49) 441
 - ~ ld. még: Békés–Bánát
- Baptista Egyház, történeti gyűjtemények 323
- baptisták, magyar, Egyesült Államok 355
- „Baranya”, folyóirat, emlékszáma, pápalátogatás 70
- Baranya m.**, kereszténység, államiság 534
- „Baráti Tudósító”, iskolai lap, Marianum, Kolozsvár (Cluj–Napoca, R.) 248
- barátság, Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek 195
- Bárdos István szerk., ism. 87, 187
- Bárkányi János Cserkészcsapat, Szécsény (1934–1948) 481
- Barna Gyula ld. Purcsi Barna Gyula
- barokk kor
- ~ búcsújárás, források 17
 - ~ irodalompartoló főpapok, Eger 336
 - ~ magyar iskolatörténet 125
- Bars**, főesperesség, egyházlátogatási jegyzőkönyvek (1647–1674) 142
- Báta**, monasteriológia 81
- Bátaszék**
~ és Ciszterci Rend, szövetségújítás 78
- ~ monasteriológia 81
- Bátaszéki Emlékkonferencia 78–84
- bátaszékiek, búcsújárás, Mariazell (A.), kegyhely 82
- Báthory–cs. 493
- ~ Erdély, valláspolitikai, Báthory István idején 493
- Báthoryak, Erdély, valláspolitikai 493
- Batthyány
- ~ József érsek idején, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 309
 - ~ László, életrajz 490
- Batthyány–Strattmann László, boldoggá avatás 558
- Bazil rend ld. Szent Bazil Rend
- Bécs** (A.), egyetem, disszertációk, magyarságtörténeti (1831–1984) 133
- befolyás, magyar zsinatokra, keleti egyházfegyelem 360
- Beke Margit
- ~ ism. 234
 - ~ kötetgondozó, ism. 278
 - ~ szerk., ism. 87, 187, 380
- békepap(ok)
- ~ katolikus, Magyarország (1950–1989) 273
 - ~ levelei, Magyarország (1953) 132
 - ~ Prazsák Mihály, Szeged, jelentés (1952) 182
- Békés Gellért
- ~ ism. 171
 - ~ nekrológ 406
- Békés
- ~ m., oklevelek, Buda, káptalan, protokollumában 463
 - ~ megyei Levéltár, forrás, Karácsonyi János pályája 240
- Békés–Bánát**, református em. (1836) 145
- Békéscsaba**, Credo Férfi egyesület (1939–1951) 291
- Bencés Rend*
- ~ gimnázium, iskolatörténet
 - Budapest 164
 - Csepel 164
 - Sopron 164
 - ~ kollégium, Szent Anzelm Kollégium, Haudek Ágoston 216
 - ~ monostorok, Magyarország (10–16. sz.) 210
 - ~ tanárképzés, Rendi Tanárképző, Bakonybél 520
- Bencés
- ~ Kongregáció, Magyarország, birtokok (1848–1949) 207
 - ~ Misszió, Pannonhalma, Roman garsteni apát, levelek (1658) 222
 - ~ tanárképzés (1819–1949) 520
- Benda Kálmán, nekrológ 138
- Benedek remete, élete és kultusza Magyarországon 410
- Benedek Rend*
- ~ könyvkultúra, középkor 211
 - ~ Magyarország
 - (10–16. sz.) 210

- (20. sz.) 217
- ~ Pannonhalmi 227, 412
 - (1996–1996) 231
 - főkönyvtár, RMK 229
 - gazdálkodás (18. sz. közepe) 213
 - hiteleshely, középkor 212
 - iskolaügy (1919–1948) 228
- Bernardinum, tanácskozások (1891–1933) 42
- Bertényi Iván szerk., ism. 277
- Berzeviczy Klára, ism. 510
- Bessenyei György, katolicizmus 282
- beszéd, megnyitó, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 246
- Besztercebánya**
 - ~ püspökség, birtokok (18–19. századforduló) 420
- betelepítések, Bácska, II. József (1784) 69
- bibliográfia
 - ~ Boba Imre 226
 - ~ Bogyay Tamás 19
 - ~ egyháztörténeti könyvek 253, 270, 300, 355, 507
 - ~ Gabriel Asztrik, egyháztörténet 61–62
 - ~ Mészáros István, ism. 382
 - ~ Pásztor Lajos– 160
 - ~ Vanyó Tihamér OSB egyháztörténész 123
 - ~ Zakar Polikárp, egyháztörténész 268
- Bibliotheca Pontificum ld. Pápai Könyvtár
- bíboros(ok)*
 - ~ Bíró Vencel, piarista, megemlékezés 322
 - ~ Mindszenty József, Santo Stefano Rotondo 528
 - ~ Pecorari, Jacob, ciszterci, pápai követ 80
- Bilkei Irén, ism. 532
- bíráskodás, egyházi, Magyarország, középkor 379
- bíróság, helynökségi, Esztergom, jegyzőkönyv 175
- birtok(ok)
 - ~ Bencés Kongregáció, Magyarország (1848–1949) 207
 - ~ Esztergomi Érsekség 517
 - ~ Kalocsai Érsekség (18–19. sz.) 177
 - ~ Nagyváradi Püspökség (18–19. századforduló)
 - görög katolikus 475
 - római katolikus 475
- Bitskey István, ism. 336
- Bjelik Imre tábori pp, katonai törzslap 409
- Blazovich László, ism., szerk. 254, 359
- Blennerhasset, Lady és Haynald Lajos érsek, barátság 195
- Boba Imre
 - ~ bibliográfia 226
 - ~ ism. 338
- ~ nekrológ 226
- Bogyay Tamás
 - ~ bibliográfia 19
 - ~ egyháztörténet-írás 19
 - ~ emléke, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 277
 - ~ ford. 53
 - ~ születésnap, köszöntés 19
- Boldogasszony ld. Kármelhegyi Boldogasszony
- „Boldogasszony Anyánk ...”, egyházi ének 9
- Boros György unitárius pp, napló (1926–1941) 488
- Borovi József közreadó, ism. 325
- Borsod-Gömör-Kishont** vm., ref. egyházlátogatás 563
- Borsodszentgyörgy**
 - ~ egyházi levéltári források 110
- Bowden, H. W., ism. 302
- börtön és munkatábor, emlékezés (Harangozó Ferenc) 512
- börtönlelkész ld. Geiszbühl Mátyás
- Brassai Sámuel, iskolai és tudományos reformtörekvések (19. sz.) 498
- Brassai Líceum ld. Kolozsvár, Unitárius Kollégium
- Bratinka József, ford. 246
- Brazília**
 - ~ magyar szentek tisztelete (20. sz.) 206
 - ~ Szent Gellért Kolostor, Jordán Emil alapító 218
 - ~ szórvány magyarság, lelki gondozás 206
- brevariium ld. Maurinus Brevariium
- Bubla László, ism. 452
- Bucelin, Gabriel, ism. 94
- búcsújárás
 - ~ források, barokk kor 17
 - ~ Mariazell (A.), kegyhely, bátaszékiek 82
 - ~ Radna, kegyhely, radnaiak 47
- búcsúk és patrocíniumok, egri em. (1746) 294
- Buda**
 - ~ gimnázium, Jézus Társasága 522
 - ~ káptalan, protokollum 463
 - ~ királyi kápolna, Lajos, I., m. kir. Nagy 191
- Budakeszi**, kegyhely, Makkos-Mária 28
- Budapest**
 - ~ apácázárda, emlékezés 85
 - ~ bencés gimnázium, iskolatörténet 164
 - ~ Egyetemi Könyvtár, naplótöredék 223
 - ~ egyházközség, unitárius, egyháztörténet 311
 - ~ Katolikus Autonómiai Kongresszus, Horváth Mihály püspök (1849) 265
 - ~ METEM-konferencia, 1. 287–296
 - ~ román egyház (1868–1919) 280

~ Ruszin Kisebbségi Önkormányzat 514
~ Szent Margit Gimnázium, évkönyv 509
Bura László
~ ism. 111
~ ism., szerk. 560

C

Campbell, Hamish, ism. 275
Canonica Visitatio ld. egyházlátogatás
Chieri (Ol.), Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája 331
Cikádor ld. Bátaszék
cím, apostoli, magyar királyok 25–26
címerek és szertartások, halotti, főpapi temetés (18–19. sz.) 57
címerkutató, Prímási Levéltár, Esztergom 234
címerter és egyháztörténet, középkor 8
címter ld. név- és címter
Cirill és Metód, délszláv hagyomány 172
ciszterci
~ bíboros, Jacob Pecorari, pápai követ 80
~ küldetéstudat 83
~ lelkeség 83
Ciszterci Rend
~ és Bátaszék, szövetségújítás 78
~ Hervay Ferenc Levente egyháztörténész 527
~ kolostoralapítások (1142–1270) 79
civil szerveződés, katolikus egyházközség (1919–1944) 293
Cleveland (Can.)
~ Szent Erzsébet-templom, templomtörténet 400
Collegium Germanico–Hungarorum ld. Pápai Magyar Egyházi Intézet
Compostella (Sp.), zárándokhely, szt. Jakab–legenda 190
„Confessor”, magyar, Kim Philby 155
Congregatio ld. Sacra Rituum
Credo Férfi egyesület, Békéscsaba (1939–1951) 291
Csanád
~ egyházmegye
• történetíró papok, adattár 497
~ megye
• Lonovics József püspök, emlékezés 106
• papság, könyvkultúra, reformkor 327
Csanádi Püspökség ld. püspökségek
Csepel, bencés gimnázium, iskolatörténet 164
Csergő Benedek, ism. 248
cserkészcsapat ld. Szécsény
Csiksomlyó (, R.) ferences könyvtár 448
Csolt (Békés m.), monostor, apátok (1222–1994) 351

Csorba László ism. 445
Csúzy Zsigmond prédikációi, magyar szentek 341

D

Dél–Afrikai Köztársaság, magyar katolikus lelképásztorok (1960–1980) 285
Dél–Amerika, Mindszenty József bíboros (1975) 506
Délkelet–Dunántúlról, kivándorlás (1860–1914)
~ Egyesült Államokba 332
~ Horvát–Szlavóniába 332
délszláv hagyomány, Metód és Cirill 172
Demeter
~ József, ism. 76
~ szent, kapcsolat, magyar korona 471
diáksztrájk és megtorlás, Zalaegerszeg (1948) 297
Dienes Dénes, ism., szerk. 451, 563
Diós István szerk., ism. 303
disszertációk
~ egyháztörténeti, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1863–1993) 161
~ magyar egyháztörténeti, Bécs (A.), egyetem (1831–1984) 133
Dlugosz, Jan 53
Dóka Klára
~ ism. 51, 112, 307–308
~ szerk., ism. 186, 277, 304
dokumentumok
~ Bács–Kiskun megyei Levéltár, zsidóüldözés 255
~ Érseki Levéltár, Gyulafehérvár (Alba Julia, R.) (1848–1849) 312
~ Esztergomi főem. (1919) 346
~ Nagyváradi em. (1692–1816) 364
~ Drágfi Gáspár, Philipp Melanchthon, Erdőd, zsinat (1545) 236
Draskovich György, zsinat, Szombathely, Győr em. (1579) 193
Drávaszög, református egyháztörténet 165
Dudás László szerk. 485
Dunántúl, vallás és oktatás (1810–1812), katonai jelentés 320

E, É

Éden ld. Paradicsom
Eger
~ egyházpolitika, Magyar Kommunista Párt (1948) 373
~ főpapok, irodalompartolók, barokk kor 336
~ Iskoladráma és a barokk, konferencia (1994) 163

- ~ katolikus egyetem, szervezés (1754–1948) 75
 - ~ püspökség (17. sz.) 494
 - ~ Szmracsányi Lajos érsek 197
 - égi-, földi szféra, összekötő, szent lépcsők 55
 - Egri em.*
 - ~ búcsúk és patrocíniumok (1746) 294
 - ~ szerepe művelődésben (1697–1848) 363
 - egyesítés, német (1996–2001) 515
 - egyesületek ld.
 - Credo Férfi egyesület
 - Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete
 - OKNE, nőmozgalom 555
 - Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár
 - Szent József Hospitium Egyesület
 - Szociális Misszió Társulat
 - egyesítés, német (1996–2001) 515
 - Egyesült Államok**
 - ~ magyar
 - baptisták 365
 - egyházközösségek (1850–tól) 241
 - katolikusok és templomaik 501
 - misszionáriusok, első egyházközösségek 345
 - vallási élet, századforduló 261
 - ~ történetírás története 302
 - Egyesült Államokba, kivándorlás
 - ~ Délkelet–Dunántúlról (1860–1914) 332
 - egyetem
 - ~ Bécs (A.)
 - ~ Budapest, Pázmány Péter Katolikus (10863–1963) 161
 - ~ Eger, katolikus, szervezés =1754–1948) 75
 - ~ ? Károlyi Gáspár Református
 - ~ Lublin (Lo.), Katolikus 103
 - ~ Nagyszombat, anyakönyvezés (17. sz.) 495
 - ~ Róma, Pápai Gergely Egyetem (1931–1973) 202
 - Egyetemi Könyvtár, Budapest, naplótöredék 223
 - egyetemi lelkészségek, katolikus, Magyarország (20. sz. első fele) 383
 - egyetemszervezés, katolikus, Eger (1754–1948) 75
 - egyház(ak)*
 - ~ **adventista**
 - Pécel, irattár, források 403
 - Jugoszlávai (1900–1918) 397
 - állam, gondolkodás, Magyarország, középkor 257
 - ~ **baptista**
 - és állam ld. állam – egyház
 - és közösség 287
 - és társadalom, megújuló, Pax Romana-kongresszus – Szombathely–Vép (1993) 171
 - ~ **evangélikus**, iskolák és könyvtárak (16–18. sz.) 395
 - ~ **görögkatolikus**, Kárpátalja, visszaemlékezések (1944–1992) 180
 - ~ **római katolikus**
 - lengyel menekültek, Magyarország (1939–1945) 399
 - magyar 89
 - (1944 után) 88
 - magyar–német, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
 - Magyarország (1919–1945) 381
 - segítség IX. Piusnak (1846–1878) 464
 - ma (1990–es évek) 87
 - magyar, Nagyvárad (Oradea, R.) 143
 - román
 - Budapest (1868–1919) 280
 - Pest–Buda (1686–1868) 280
- Egyházaspakod** ld. Pakod (Pacud)
- egyházfegyelem, keleti befolyás, magyar zsinatok 360
- egyházi*
- ~ adózás 324
 - ~ anyakönyvezés 433
 - ~ bíraskodás, Magyarország, középkor 379
 - ~ ellenállás, papi sorsok (1945 után) 92
 - ~ embermentés, genfi iratok, Győr em. (1944–1945) 431
 - ~ emigráció, magyar, adatgyűjtés (1900–2000) 434
 - ~ ének, „Boldogasszony Anyánk ...” 9
 - ~ és települési topográfia, Magyarország, középkor 408
 - ~ források
 - levéltári, egyházi, Járdánháza 110
 - népesség, Mezőkövesd és környéke, 19. sz. 34
 - ~ iskolák
 - iskolatörténet (1948–1998) 244
 - védelmében, tüntetés, Sopron (1948) 267
 - ~ iskolások, társadalmi háttér (1990–es évek) 321
 - ~ könyvtárak, Magyarország, kéziratkatalogusok 71
 - ~ levéltárak
 - Magyarország, térképek (13–14. sz.) 51
 - térképgyűjtemények 112
 - ~ tanügyigazgatási, római–katolikus (1560–1950) 10

- ~ ügyek kongregációja, levéltár, forrás, magyar egyháztörténet (1803–1903) 91
 - egyházkerület(ek)*
 - ~ Erdély, zsinat–presbiteri (1919–1932) 459
 - egyházközség(ek)*
 - ~ Budapest, unitárius egyháztörténet 311
 - ~ első, Egyesült Államok, magyar misszionáriusok 345
 - ~ és plébánia, Magyarország (1945 előtt) 288
 - ~ evangélikus, Szécsény, egyházlátogatás 329
 - ~ görögkatolikus egyházközség
 - ~ görögkeleti, magyar, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793–1874) 194
 - ~ Görömböly, görög–katolikus (18. sz.) 238
 - ~ Győr, főesperesség 30
 - ~ Gyula, evangélikus, alapítás 462
 - ~ iratai (1950–ig) 32
 - ~ katolikus, civil szerveződés (1919–1944) 293
 - ~ magyar, Egyesült Államok (1850–tól) 241
 - ~ Magyarpéterlaka (Petralica de Mures, R.), református 129
 - ~ Szécsény, egyházlátogatás 329
 - ~ Újszeged, római katolikus, oktatási intézmények (1948–ig) 97
 - ~ ld. még: plébánia
 - egyházközség–történet*
 - ~ Balatonalmádi, római–katolikus 18
 - ~ Szarvas, római–katolikus 2
 - ~ ld. még: plébánia–történet
 - egyházlátogatás 14*
 - ~ Borsod-Gömör-Kishont vm. 563
 - ~ Makó, görögkatolikus egyházközség (1844) 64
 - ~ Szécsény, evangélikus egyházközség 329
 - egyházlátogatási jegyzőkönyvek*
 - ~ Batthyány József érsek, Esztergom 309
 - ~ feldolgozása 186
 - ~ forrás, Püspöki Levéltár, Székesfehérvár (1778–1868) 84
 - ~ főesperesség, Bars (1647–1674) 142
 - ~ katalógusa
 - Kalocsa főem. 304
 - Székesfehérvár em. 307
 - Vác em. 306
 - Veszprém em. 308
 - ~ könyvtártörténeti hasznosítás 325
 - egyházmegyé(k)*
 - ~ alakulása, magyar és európai (1990–2000) 354
 - ~ Békés–Bánáti em.
 - egyháztörténet, magyar, református (1836) 145
 - ~ Egri em.
 - patrocíniumok és búcsúk (1746) 294
 - Volkra Ottó pp, élete és munkássága 357
 - ~ Esztergomi főem.
 - dokumentumközlés, Tanácsköztársaság (1919) 346
 - ~ Győri em.
 - genfi iratok, egyházi embermentés (1944–1945) 431
 - zsinat, Szombathely (1579) 193
 - ~ Kalocsai főem.
 - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 304
 - ~ Nagyvárad em.
 - dokumentumok (1692–1846) 364
 - görög–katolikus em. felállítása (1775–1779) 316
 - névtár (1995) 208
 - ~ Pécsi em.
 - egyháztörténet 256
 - ~ Solt em.
 - jegyzőkönyvek, közgyűlési, tartalomjegyzék (1817–1831) 430
 - ~ Szatmár em.
 - Rómától elszakadás, kísérlet (1945–1956) 422
 - ~ Székesfehérvári em.
 - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 304
 - ~ Temesvár em.
 - cím- és névtára 550
 - ~ Váci em.
 - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 306
 - plébániai könyvtárak 289
 - történeti földrajz 296
 - térképgyűjtemény, Egyházmegyei Könyvtár 159
 - ~ Veszprém em.
 - jegyzőkönyvek, egyházlátogatási, katalógus 306
- Egyházmegyei**
- ~ Könyvtár, Vác, térképgyűjtemények 159
 - ~ Központ, Szeged, kapcsolat, Szentszék 544
- egyházpolitika*
- ~ Erdély (1773) 564
 - ~ Magyar Kommunista Párt, Eger (1948) 373
- egyházszervező, Lippay György 455

egyháztörténész

- ~ Hervay Ferenc Levente ciszterci. interjú 527
- ~ Szilas László, jezsuita, interjú 505
- ~ Vanyó Tihamér OSB, bibliográfia 123
- ~ Zakar Polikárp, bibliográfia 268

Egyháztörténészek Találkozója ld. Fialat Egyháztörténészek ...

egyháztörténet

- ~ és címertan, középkor 8
- ~ Esty Miklós irathagyatéka 523
- ~ Gabriel Asztrik, bibliográfia 61–62
- ~ Jászkesér, katolikus 503
- ~ Kalocsai Érsekség 537
- ~ katolikus 467
 - Szlovákia, kezdetektől 184
- ~ Madaras (Mädäras, R.) (1789–1835) 178
- ~ magyar
 - disszertációk, Bécs (A.), egyetem (1831–1984) 133
- ~ tanulmányok, METEM Vázlatok, METEM Enciklopédia 48
- ~ Magyarország (1790–1992) 170
- ~ Pécsi em. 256
- ~ református, Drávaszög 165
- ~ Szatmár em., római–katolikus 414
- ~ Szlovákia, kezdetektől 184
- ~ Szolnok, római katolikus 411
- ~ Szőreg, plébániatörténet, római katolikus (1848–49) 421
- ~ tanulmányok 450
- ~ Tiszántúli egyházkerület, református (1933–1986) 415
- ~ Újszentiván, plébániatörténet, római katolikus 461
- ~ unitárius, Budapest, egyházközség 311
 - Magyarország (Trianon után) 263
- ~ Vác, református 426

egyháztörténeti

- ~ adalékok, Esty Miklós irathagyaték (1945–1973) 523
- ~ disszertációk, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (1863–1993) 161
- ~ emlékek, múzeumok, Izrael 249
- ~ évkönyv, Regnum, magyar katolikus történészek 121
- ~ feladatgyűjtemény 516
- ~ gyűjtemények 323
- ~ Konferencia
 - Esztergom (1991) 87
 - Lublin (Lo.)(1996), Kelet–Európa, kereszténység 250
- ~ könyvek, bibliográfia 253, 270, 300, 355, 376, 432, 482, 507, 549
- ~ kutatások, HEHA–alapítvány 185

egyháztörténetírás

- ~ Bogyay Tamás 19
- ~ módszertan 13

Egyiptom, Lásza János zarándokútja (1483) 418

egyletek

- ~ Szent László Társaság, minoriták 156
- ~ vallásos egyesületek, Baja (19. sz.) 29
- együttélés, felekezeti, erdélyi fejedelemség 108
- elemi népiskola, római katolikus, Érsekvadkert, adattár (1713–1950) 429
- életsorsok, görög katolikus 447
- ellenállás
 - ~ egyházi, papi sorsok (1945 után) 92
 - ~ Pásztó, plébániatörténet 372
- előkészítés, kézirat, nyomdai korrekció 15
- előszó, MEV 1, 120, 189, 209
- első egyházközségek, magyar misszionáriusok, Egyesült Államok 345
- ember, István, I., m. kir. 333
- embermentés, egyházi, genfi iratok, Győr em. (1944–1945) 431
- emigráció, egyházi, magyar, adatgyűjtés (1900–2000) 434
- emlékek, egyháztörténeti, múzeumok, Izrael 249
- emlékezés
 - ~ 1956–ra
 - ~ apácázárda, Budapest 85
 - ~ Bogyay Tamásra, Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 277
 - ~ börtön és munkatábor (Harangozó Ferenc) 512
 - ~ Fábry Antalra 331
 - ~ Hám Jánosra 343
 - ~ Lonovics József püspökre, Csanád m. 106
 - ~ Shvoy Lajos püspökre (1943–1961) 100
- emlékhelyek, szent Jakab, Magyarország 547
- emlékiratok, Lendvay József, reformkor 31
- emlékkonferencia ld.
 - Bátaszéki Emlékkonf.
 - Glattfelder Gyula–Emlékkonf.
 - Kunszentmártoni Emlékkonf.
- emlékkönyv
 - ~ Márton Áron 378
 - ~ Simor János 113
- emlékszám, „Baranya”, folyóirat, pápalátogatás 70
- emlékülés, Fraknoi Vilmos–, (1993) 136
- emlékünnepek, Giesswein Sándor (1993) 137
- ének, egyházi, „Boldogasszony Anyánk ...” 9
- Eördögh István, ism. 91
- Eötvös Józsefhez, levél, Scitovszky János prímástól (1848) 247

- építéstörténet
 ~ Szer monostora 440
 ~ Tiszaujfalú, zárdatemplom (1928–1943) 370
- Erdély**
 ~ Báthory- cs., valláspolitikai 493
 ~ egyházpolitika (1773) 564
 ~ Észak-Erdély
 - görögkatolikus román egyházmegyék (1940–1944) 99
 - hitközségek (1867–1914) 566
 - zsidó hitközségek (1940–1944) 262
 ~ evangélikus egyházker., zsinat-presbiteri (1919–1932) 459
 ~ felekezeti iskolaügy (1918–2001) 502
 ~ Ferencz József unitárius pp (1835–1928) 524
 ~ főrabbinátus (1754–1877) 497
 ~ IKE-konferenciák (1945 után) 158
 ~ iskolaügy, felekezeti (1918–2001) 502
 ~ judaisztikai anyag, könyvtárak (1800–ig) 176
 ~ katolicizmus megújítása, Antonio Possevino 60
 ~ katolikus egyház, képzés és közérzet 560
 ~ Mezőség, premontrai prépostság 491
 ~ misszionáriusok jelentései 271
 ~ tanulmánygyűjtemény 334
 ~ vallási türelem 151
 ~ valláspolitikai
 - Báthoryak 493
 - Staatsrat-é (1771–1772) 383
 ~ vallástörténet 151
 ~ vallásügy (1765–1773) 496
 ~ zsidó oktatásügy =1780–1913) 153
- erdélyi fejedelemség, felekezeti együttélés 108
 Erdélyi Püspökség, templomok, középkor 274
 erdélyiek, pietizmus, Halle (No.) 536
- Erdőd**
 ~ zsinat, Philipp Melanchthon, Drágfi Gáspár (1545) 236
- erény, irgalmasság, Árpád-kor 11
- érsek(ek)*
 ~ Batthyány József, Esztergom, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 309
 ~ Esztergom, névtár 390
 ~ esztergomi és krakkói püspök, vita (14. sz.) 124
 ~ Grósz József, esztergomi 72
 ~ Haynald Lajos
 - és Lady Blennerhassett, barátság 195
 - Kalocsa, közéleti – politikai szerep 196
 ~ Kalocsai főem. (1000–1526) 50
 ~ Klobusiczky Péter, kalocsai (1752–1843) 281
 ~ Robert, oklevelek (1226–1239) 173
 ~ Széchényi György 517
 ~ Szmrecsányi Lajos, Eger 197
- Érseki Levéltár
 ~ Gyulafehérvár (Alba Julia, R.) 350
 - dokumentumok (1848–1849) 312*érsekség(ek)*
 ~ Esztergomi
 - birtokok 517
 ~ és Kalocsai Érsekség, viszony (13. sz. elejei) 37
 ~ vikáriátus, hódoltsági 518
- Érsekvadkert**
 ~ elemi népiskola, római katolikus, adattár (1713–1950) 429
- Erzsébet, Árpádházi sz., tisztelet, Kolumbia (Kol.) 375
- esperes(ek)*
 ~ Ribóssy József, Nagysárrét 54
- esperességek (főesperességek)*
 ~ Főesperesi Levéltár, Hajdúdorog 485
 ~ főesperesség
 ~ Bars, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 142
 ~ Győr, egyházközségek 30
- Esterházy János 436
 Esty Miklós irathagyatéka, egyháztörténet (1945–1973) 523
- Esztergom**
 ~ Balassi Bálint Múzeum, sírlap, tárcsás kereszt 22
 ~ birtokok, érsekségi 517
 ~ Egyháztörténeti Konferencia (1991) 87
 ~ Főem., Tanácsköztársaság (1919), dokumentumközlés 346
 ~ helynökségi bíróság, jegyzőkönyv 175
 ~ Prímási Levéltár, címerkutatás 234
 ~ vagy Toronto (Can.), METEM szülővárosa ? 286
 ~ vikáriátus, hódoltsági 518
- Esztergomi Érsekség ld. *érsekségek*
 Eucharisztia-oltár, táblakép, Sassetta István
 ~ Szépművészeti Múzeum, Budapest 36
- Európa**
 ~ Kelet-Közép-Európa
 - társadalomtörténeti atlasz 104
 - vallástörténeti atlasz 104
 ~ Oltáriszentség-tiszteletm középkor 417
 európai és magyar egyházmegyék, alakulás (1990–2000) 354
 evangélikus egyház ld. egyház, evangélikus évkönyv
 ~ Karácsonyi János Kat. Gimn. 561

- ~ Regnum, egyháztörténeti, magyar katolikus történések 121
 ~ Szent Gellért Hittudományi Főiskola 230
 ~ Szent Margit Gimnázium, Budapest 509
 Ezeréves Pannonhalma ld. MEV 8 (1996)
- F**
- Fábray Antalra, emlékezés 331
 falképek, Szt. László–legenda, középkor 118
 falusi templomok, adattár, középkor 466
 Fancsali Andrásné, közrem. 512
 Fáy Zoltán
 ~ ism. 449
 ~ szerk. 385
 Fazekas Csaba, ism. 450
 fegyelem ld. egyházfegyelem
 fejedelemség, erdélyi, felekezeti együttélés 108
 Fejér Lipót, ism. 533
 Fejérvári Boldizsár, ford. 467
 feladatgyűjtemény
 ~ egyháztörténeti 516
 ~ történelmi 516
 feldolgozás, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 186
 Feldtänzer, Oscar, ism. 69
 felekezeti
 ~ együttélés, erdélyi fejedelemség 108
 ~ iskolaügy, Erdély (R.) (1918–2001) 502
 felhívás, Horváth Mihály, autonómia–kongresszus (1849) 407
 felosztás
 ~ ferences kolostor, Szécsény (1950) 402
 ~ szerzetesrendek (1950) 423
 Ferences
 ~ Harmadik Rend, Szeged (1919–1944) 279
 ~ kolostor, Szécsény, felosztás (1950) 402
 ~ könyvtár, Csíksomlyó 448
 ~ krónika, alvinci 16
 ~ Rend, Baja, Historia Domus (1694–1950) 90
 ~ Rendház
 • Baja, házfönökök, adattár 480
 • Kecskemét, helytörténet (1644–1950) 146
 ferencesek, Gyöngyös 449
 Ferencz József püspök, unitárius, Erdély (1835–1928) 524
 férfirendek, utánpótlás, Lengyelország (L.) 168
 festőművész, Hosszú Márton, XI. Pius pápa, arckép 313
 Fialat Egyháztörténések Találkozója, Miskolc (1997) 301
- fiatalok, Szeged, tanyavilág, KALOT, KALÁSZ 562
 folyóirat
 ~ „Acta Historica”, Acta Universitatis Szegediensis de József Attila 119
 ~ „Aetas” 52
 ~ „Baranya”, emlékszám, pápalátogatás 70
 ~ „Jerusalem” 167
 ~ „Regnum”, repertórium (1936–1946) 122
 ~ „Studia Judaica” 115
 ~ „Studia Nova”, Károlyi Gáspár Ref. Egyetem Tudományos Közleményei 356
 Font Zsuzsa, ism. 536
 fordította
 ~ Bogyay Tamás 53
 ~ Bratinka József 246
 ~ Gábor Bálint József 275
 ~ Petrovics István 61
 ~ Somorjai Ádám 184, 199, 203
 ~ Szörényi László 245
 ~ Vigh Éva 314
 ford., átdolg. Mader Béla 61
 Főris Ferenc, Otrokocsi ld. Otrokocsi Főris Ferenc
 forrás
 ~ adventista egyház, Pécel, irattár 403
 ~ Békés megyei Levéltár, Karácsonyi János pályája 240
 ~ búcsújárás, barokk kor 17
 ~ egyházi, levéltári, Hódoscspány 110
 ~ egyházi népesség, Mezőkövesd és környéke (19. sz.) 34
 ~ görögkeleti m. egyházak, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793–1847) 194
 ~ keresztes háborúk 486
 ~ levéltár, egyházi ügyek kongregációja, magyar egyháztörténet (1803–1903) 91
 ~ Pannonhalmi Főapátság Levéltára (1579–1924) 221
 ~ Pannónia, kereszténység (4–8. sz.) 20
 ~ Püspöki Levéltár, Arad (R.) 56
 ~ vatikáni, Magyarország elleni intervenció (1919) 128
 főapátságok ld. apátságok, főapátságok
 főegyházmegye ld. Esztergomi, Kalocsai
 főesperesség ld. esperességek, főesperességek
 főiskola ld.
 Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Szent Gellért Hittudományi főiskolai évkönyv ld.
 Szent Gellért Hittudományi Főiskola, évkönyv
 főkönyvtár, Benedek Rend, Pannonhalma, RMK 229
 főszékeskáptalan ld. Kalocsa

Földeák

- ~ templombúcsú (1848) 526
- földi-, égi szféra, összekötő, szent lépcsők 55
- földrajz, történeti, Váci em. 296
- főpapi temetési szertartások és halotti címerek (18–19. sz.) 57
- főpapok, Eger, irodalompartolók, barokk kor 336
- főrabbinátus, Erdély (1754–1877) 497
- főszékeskáptalan ld. káptalanok, főkáptalanok, főszékeskáptalanok
- Fraknói Vilmos
 - ~ ism. 239
 - ~ Római Lengyel Akadémia, történészek 199
- Fraknói Vilmos–emlékülés (1993) 136
- Frankl Vilmos ld. Fraknói Vilmos
- Franzen, August, ism. 467
- Frojimovics Kinga, ism. 258

G

- Gaál György, ism. 511
- Gábor Bálint József, ford. 275
- Gabriel Asztrik
 - ~ bibliográfia, egyháztörténet 61–62
 - ~ ism. 139
 - ~ születésnap, köszöntés 330
- Gacsári Kiss Sándor, ism. 411
- Gál Miklós, unitárius 311
- Galcsik Zsolt, ism. 148
- Gálocs** népessége (1747–1989) 95
- gályarab, Otrókocsi Főris Ferenc, Róma (Ol.) 325
- gályarabper, jegyzőkönyvek (1674) 551
- Gapsky, Henryk, ism. 168
- gazdálkodás
 - ~ Benedek Rend, Pannonhalma
 - (18. sz. közepe) 213
 - (1945 tavasza) 224
- Géczy Lajos, ism. 254
- Geiszbühl Mátyás börtönlelkész, Sopronkőhida 428
- Gellérd Imre, ism. 539
- Gellért, szt. 94
- genfi iratok, egyházi embermentés, Győr em. (1944–1945) 431
- Gerevich Tibor, Magyar Történeti Intézet, Róma (Ol.) (1924–1926) 225
- Gergely Jenő, ism. 88, 117, 170, 381
- Gerics József, ism. 257
- Giesswein Sándor, emlékünnepek (1993) 137
- Gilicze László, közreadó 145
- gimnázium(ok)*
 - ~ bencés

- Buda 522
- Budapest, iskolatörténet 164
- Csepel, iskolatörténet 164
- Gyula, Karácsonyi János Kat. Gimn., évk. 561
- Sopron, iskolatörténet 164
- ~ és egyetem, Nagyszombat (Trnava, Szl.), anyakönyv (17. sz.) 495
- ~ és misszió, jezsuita alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152
- ~ katolikus, Nyíregyháza, iskolatörténet (1921–1997) 443
- ~ Szent Margit, Budapest, évkönyv 509
- Glant Tibor, ism. 413
- Glattfelder Gyula püspök
 - ~ emlékkonferencia 107
 - ~ Temesvár (Timișoara, R.), sajtóviesszhang 243
- gondolkodás, egyház, állam, Magyarország, középkor 257
- gondozás, lelki
 - ~ szórvány magyarság 156
 - Brazília 206
 - Olaszország 204, 252
- Gömör** m. 337
 - ~ Harmac (Szl.) 337
- Gömörpéterfalva** (Petrovce, Sl.), jogi néphagyományok 337
- görög katolikus(ok)
 - ~ életsorsok 447
 - ~ Görömböly, egyházközség (18. sz.) 238
 - ~ Kárpátalja, egyház, visszaemlékezések (1944–1992) 180
 - ~ Körös, em. felállítása (1775–1779) 316
 - ~ Makó, egyházközség, egyházlátogatás (1844) 64
 - ~ Miskolc, görög katolikusok és ortodoxok (18. sz.) 259
 - ~ Nagyvárad (Oradea, R.)
 - em. felállítása (1775–1779) 316
 - püspökség
 - birtokai (18–19. századforduló) 475
 - ~ ortodoxia, Magyarország (16–20. sz.) 154
 - ~ román egyházmegyéék, Észak–Erdély (1940–1944) 99
 - ~ Szamoshat (Szatmár m., R.) 476
- görögkeleti
 - ~ egyházközség, magyar, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793–1847) 194
 - ~ közösség, Balassagyarmat 315
 - ~ plébániatörténet, magyarországi románok (1792–1848) 56
- görögkeleti ld. még ortodox

Görömböly, görög-katolikus egyházközség (18. sz.) 238
 Grassalkovich I. Antal, templomépítő (18. sz.) 394
 Gregoriana ld. Pápai Gergely Egyetem
 Grósz József érsek 72
Gyöngyös, ferencesek 449
Győr em.
 ~ embermentés, egyházi, genfi iratok (1944–1945) 431
 ~ főesperesség, egyházközségek 30
 ~ Szombathely, zsinat (1579), Draskovich György 193
Gyula
 ~ plébániaalapítás, evangélikus 462
 ~ Püspöki Helynökség (1921–1924) 219
Gyulafehérvár (Alba Julia, R.)
 ~ Érseki Levéltár 350
 • dokumentumok (1848–1849) 312
 gyűjtemények
 ~ prédikációk, unitárius 539
 ~ történeti, Baptista Egyház 323
 ~ ld. még: térképgyűjtemények
 Gyürki László, kiadó 512

H

H. N. Adventista ... ld. Adventista egyház
 habánok ld. Hutteri testvérek
 hagyomány
 ~ délszláv, Cirill és Metód 172
 ~ és haladás, iskolaügy (17. sz.) 456
 ~ magyar protestáns kollégiumok, középkor 58
Hajdúdorog, Főesperesi Levéltár 485
 „haladó katolikus”, Szekfű Gyula 545
 halálközeli rítusok, keresztény, közelállók teendői, késő-középkor 235
Halle (No.)
 ~ pietizmus, erdélyiek 536
 halotti címerek és szertartások, főpapi temetés (18–19. sz.) 57
 Hám János emlékezete 343
 Harangozó Ferenc, ism. 512
Harmac (Szl.), Gömör m., jogi néphagyományok 337
 Harmadik Rend ld. Ferences Harmadik Rend hasznosítás, könyvtártörténeti, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 325
 hatalom megszilárdítása, módszertan 297
 hatás, Rerum Novarum, pápai körlevél, magyar társadalom 96
 háttér, társadalmi, egyházi iskolások (1990–es évek) 321
 Haudek Ágoston, Szent Anzelm Kollégium, benecés 216

Haynald Lajos érsek
 ~ és Lady Blennerhassett, barátság 195
 ~ Kalocsa, közéleti – politikai szerep 196
 HEHA = Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
 ~ alapítvány, egyháztörténeti kutatások 185
 Heltai Gáspár, unitárius arckép 453
 helynökségi bíróság, Esztergom, jegyzőkönyv 175
 helytörténet, Ferences Rendház, Kecskemét (1644–1674) 146
 hercegprímás, Scitovszky János 5
 Herman Ottó, parlamenti képviselő (1879–1897) 305
 Hervay Ferenc Levente, egyháztörténész, ciszterci, interjú 527
 Hetényi Varga Károly, ism. 92, 513
 Heves m., papság, szerzetesek – kormány, szembenállás (1956–1961) 220
 hidegháború idején, Magyarország, Szentszék, kapcsolat 314
 Historia Domus 295
 ~ Baja, Ferences Rend (1694–1950) 90
 ~ Balatonalmádi 19
 hiteleshely, Pannonhalma, Benedek Rend, középkor 212
 hitélet, Szeged–Tápé 387
 hitközségek, zsidó
 ~ Erdély (1867–1914) 566
 ~ Észak-Erdély (1940–1944) 262
 ~ Temesvár (Timișoara, R.), történet (1848–1918) 543
 Hittudományi
 Főiskola ld. Magyar Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája
 Szent Gellért Hittudományi Főiskola
 ~ Karok, magyar, professzorok 7
 hitvallásos iskolák, Románia (1920–1940) 489
 hódoltság kora (török)
 ~ Esztergom, érsekség, vikáriátus 518
 ~ magyar reformáció 188
Hódoscsépány, levéltári források 110
 Horváth
 ~ Árpád szerk., ism. 171
 ~ Mihály felhívása
 • Katolikus Autonómiai Kongresszus (1849) 265, 407
 Horn Ede, zsidó politikai, reformtörekvés 565
Horvát-Szlavónia
 ~ kivándorlás, magyarok, Délkelet-Dunántúlról (1860–1914) 332
 Hosszú Márton, festőművész, XI. Pius pápa, arckép 313
 Hölvényi György, sajtó alá rend. 232
 humanista, Pável Ágoston, kultúraszervező 6

Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996)
~ magyarság, kereszténység, kultúra 245
~ megnyitó beszéd 246
~ művelődés, kereszténység, magyar 251
Hunyady-cs. 391
Hutter Jakab 492
hutteri testvérek, magyar kódexek 492

I

Ignác, szt., loyolai 260
IKE = Ifjúsági Keresztény Egyesület
IKE-konferenciák, Erdély (1945 után) 158
ikonográfia
~ Kármelhegyi Boldogasszony 46
~ szentek, Pongrác 556
imádságok, achaikus, népi, Vajdaság
(Vojvodina, Jug.) 384
Imre
~ Mihály szerk., ism. 335
~ sz., magyar kulturtörténet 487
indulás, Monumenta Vaticana Hungariae
Historiam Illustrantia (1882) 239
interjú, Szilas László jezsuita történész 505
internálás, Kriston Endre segédpüspök (1945)
347
intervenció
~ magyar kormány, Vatikáni Zsinat (1870)
40
~ Magyarország ellen, vatikáni források
(1919) 128
intézetek, magyar, Róma (Roma, Ol.)
(1895–1995) 445
intézmények, oktatási, Újszeged, római katoli-
kus egyházközség (1948–ig) 97
irathagyatékek ld. iratok
iratok
~ egyházközségi (1950–ig) 32
~ genfi, egyházi embermentés, Győr em.
(1944–1945) 431
~ hagyatékek, Esty Miklós, egyháztörténet
523
~ ismeretlen, Pázmány Péter 264
irattár, Pécel, adventista egyház, források 403
Irgalmas Nővérek
~ szatmáriak, Kína 521
~ szécsényiek 148
irgalmasság erénye, Árpád-kor 11
irodalmi munkásság, premonstreiek, Magyaror-
szág, középkor 24
irodalompártoló főpapok, Eger, barokk kor 336
iskola (iskolák)
~ állami, vallásos nevelés (1949–1950) 38
~ államosítás, Slachta Margit (1948) 41
~ egyházi, Gyula, Karácsonyi János
Kat.Gimn., évk. 561

• iskolatörténet (1948–1998) 244
• védelmében, tüntetés, Sopron (1948)
267
~ és könyvtárak, evangélikus egyház
(16–18. sz.) 395
~ és tudomány-reformok, Brassai Sámuel
(19. sz.) 498
~ hitvallásos, Románia (1920–1940) 489
~ keresztény, szokásrend, keresztény 292
Iskoladráma és a barokk, konferencia, Eger
(1994) 163
iskolai
~ és tudományos reformtörekvések, Brassai
Sámuel (19. sz.) 498
~ krónika, Miasszonyunkról Nev. Szegény
Iskolanővérek, Baja (1936–1948) 272
~ lap, „Baráti Tudósító”, Marianum, Ko-
lozsvár (Cluj-Napoca, R.) 248
iskolások, egyházi, társadalmi háttér (1990–es
évek) 321
iskolatörténet
~ bencés gimnázium
• Budapest 164
• Csepel 164
• Sopron 164
~ egyházi iskolák (1948–1998) 244
~ katolikus gimnázium, Nyíregyháza
(1921–1997) 443
~ Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), unitárius
kollégium 439, 511
~ magyar
• barokk kor 125
• katolikus (1945–1975) 149
~ Mezőkövesd (19. sz. közepéig) 126
~ Szécsény, Izraelita Hitközségi Elemi Nép-
iskola (1870–1925) 533
iskolaügy
~ Benedek Rend, Pannonhalma
(1919–1948) 228
~ Erdély, felekezeti (1918–2001) 502
~ hagyomány és haladás (17. sz.) 456
ism. az ismertetett művek szerzői, szerkesztői
stb.
~ Bahlcke, Joachim 516
~ Balogh Margit 170
~ Bárdos István szerk. 87, 187
~ Beke Margit 234
• kötetgondozó 278
• szerk. 87, 187
~ Békés Gellért szerk. 171
~ Bertényi Iván szerk. 277
~ Berzeviczy Klára 510
~ Bilkei Irén 532
~ Bitskey István 336

- ~ Blazovich László 254
 • szerk. 359
- ~ Boba Imre 338
- ~ Borovi József közreadó 325
- ~ Bowden, H. W. 302
- ~ Bucelin, Gabriel 94
- ~ Bura László, szerk. 111, 560
- ~ Campbell, Hamish 275
- ~ Csergő Benedek 248
- ~ Demeter József 76
- ~ Dienes Dénes szerk. 563
- ~ Diós István szerk. 303
- ~ Dóka Klára 51, 307–308
 • szerk. 112, 186, 277, 304
- ~ Eördögh István 91
- ~ Fejér Lipót 533
- ~ Font Zsuzsa 536
- ~ Fraknoi Vilmos 239
- ~ Frojimovics Kinga 258
- ~ Gaál György 511
- ~ Gabriel Asztrik 139
- ~ Galcsik Zsolt 148
- ~ Gapsky, Henryk 168
- ~ Géczy Lajos 254
- ~ Gellérd Imre 539
- ~ Gergely Jenő 88, 117, 170
- ~ Gerics József 257
- ~ Harangozó Ferenc 512
- ~ Hetényi Varga Károly 92, 513
- ~ Horváth Árpád szerk. 171
- ~ Imre Mihály szerk. 335
- ~ Jakabffy Tamás, szerk. 560
- ~ Jákli István 141, 333
- ~ Jakó Zsigmond 334
- ~ Kapocs Nándor kiadó 30
- ~ Katona István 537
- ~ Katonáné Szentendrey Katalin 276
- ~ Kis Bálint 145
- ~ Kiss Domonkos 229
- ~ Kitka, Ioann 508
- ~ Komoly Pál 114
- ~ Koszta László 52
- ~ Kőhegyi Mihály kiadó 90
 • szöveggond. 272
- ~ Körmendy József 357
- ~ Kredics László 147
 • munkatárs 308
- ~ Kristó Gyula 86
- ~ Lábady Károly 165
- ~ Lele József, ifj. 562
- ~ Lestyán Ferenc 275
- ~ Magyar László 358
- ~ Makk Ferenc 86
- ~ Merényi-Metzger Gábor, összeáll. 561
- ~ Merk Zsuzsa szöveggond. 272
- ~ Mészáros István 149, 164
- ~ Nagy Janka Teodóra 337
- ~ Nagy Mihály 30
- ~ Németh J. László 516
- ~ Ónody Olivér 206
- ~ Orbán Imre 50
- ~ Oscar Feldtänzer 69
- ~ Ökrész Károly 166
- ~ Pál József 274, 279
- ~ Patkóné Kéringér Mária összeáll. 306
- ~ Petróczki Zoltán, összeáll. 561
- ~ Puskely Mária 233
- ~ Rác Imre 110
- ~ Rónay Jácint 232
- ~ Robotka Csaba 516
- ~ Ságvári Ágnes szerk. 255
- ~ Sándor Frigyes 296
- ~ Sasvári László 514, 538
- ~ Solymosi László 147
- ~ Somorjai Ádám 89
 • szerk. 227
- ~ Sümegh László 509
- ~ Szabadfalvi József 305
- ~ Szabadi Sándor 144
- ~ Szabó Attila 145
- ~ Szili Ferenc 332
- ~ Szittay Dénes 150
- ~ Takács Imre 231
- ~ Tomisa Ilona 142
- ~ Tomisa Ilona 309
- ~ Tóth István György 271
- ~ Tökés László szerk. 143
- ~ Török József 72
- ~ Udvardy József 73
- ~ Ungváry Sándor 188
- ~ Varga Lajos 296, 540
- ~ Varga László 228
- ~ Vidlics Ferenc 223
- ~ Zombori István 89, 150
- ismeretlen iratok, Pázmány Péter 264
- Isteni Megváltó Leányai, női szerzet
 ~ kapcsolat: Mindszenty József, Apor Vilmos 371 .
- Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek, szerzet
 ~ Sopron (1863–1950) 348
- István, I., m. kir., szt.
 ~ az ember 333
 ~ magyar nevelésügy, kezdetek 93
- Ivánkóvits János pp, szegedi évek 477
- Izrael** (Izr.), múzeumok, egyháztörténeti emlékek 249
- izraelita Hitközség Elemi Népiskola, Szécsény 533

J

- Jakab, szent
~ emlékhelyek, Magyarország 547
~ legendák, zarándokhely, Compostella (Sp.) 190
- Jakabffy Tamás, ism., szerk. 560
- Jákli István, ism. 141, 333
- Jakó Zsigmond, ism. 334
- Janka György szerk. 484
- Járdánháza**, egyházi levéltári források 110
- Jászkisér**, egyháztörténet, római katolikus 503
- Jász–Nagykun–Szolnok m.**, szerzetes rendek (1920–1950) 44
- Jegő Ézsaiás, napló (1821–1849) 63
- jegyzőkönyvek
~ egyházlátogatási
 - Batthyány József 314
 - feldolgozása 186
 - forrás, Püspöki Levéltár, Székesfehérvár (1778–1868) 84
 - főesperesség, Bars (1647–1674) 142
 - katalógus
 - Kalocsa főem. 304
 - Székesfehérvár em. 307
 - Vác em. 306
 - Veszprém em. 308
 - könyvtártörténeti hasznosítás 325
- ~ gályarabper 551
- ~ helynökségi bíróság, Esztergom 175
- ~ közgyűlési, Solt em. (1817–1831) 430
- ~ Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások
 - (1919–1944) 168
 - (1945–1948) 278
- ~ Paritásos Bizottság (1950) 33
- jelentés(ek)
~ katonai, vallás és oktatás, Dunántúl (1810–1812) 320
- ~ misszionáriusok, Erdélyről, Magyarországról 271
- ~ Prazsák Mihály békepap, Szeged (1952) 182
- Jerusalem”, folyóirat 167
- Jezsuita
~ Ábel Ferenc misszionárius, szlovák 525
- ~ egyháztörténész, Szilas László, interjú 505
- ~ gimnázium és egyetem, anyakönyv
 - Nagyszombat (Trnava, Szl.) (17. sz.) 485
- ~ misszió
 - Kecskemét (1633–1635) 473
 - Veszprém (1649–1677) 361

- ~ misszió és gimnázium
 - alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152

jezsuiták

- ~ Magyarországon (1773) 474
- ~ Pozsony (Bratislava, Sl.) (1635–ig) 342
- ~ Szatmárnémeti (Satu Mare, R.) (1581–től) 2

Jézus Társasága Gimnáziuma, Buda 522

jogi néphagyományok

- ~ Gömör m. 337
- ~ Gömörpéterfalva (Petrovce, Sl.) 337
- ~ Harmac (Sl.) 337

Johannes Longinusz ld. Dlugosz, Jan

Jordán

- ~ Emil alapító, Szent Gellért Kolostor, Brazília 218
- ~ Sándor, nekrológ 377

Józan Miklós, unitárius 311

József, II., betelepítések, Bácska (1784) 69

judaisztikai

- ~ anyag, könyvtárak, Erdély (1800–ig) 176
- ~ Konferencia ld. Nemzetközi ..

Jugoszlávia

- ~ adventista egyház (1900–1918) 397.

K

Kalapis Zoltán ism. 441

KALÁSZ, fiatalok, Szeged, tanyavilág 562

Kalocsa

- ~ *érsekség*
 - birtokok (18–19. sz.) 177
 - egyháztörténet 537
 - és Esztergomi, viszony (13. sz. eleje) 37
- ~ *főegyházmegye*
 - egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 304
 - egyháztörténet 537
 - érsekek (1000–1526) 50
 - Haynald Lajos érsek, közéleti – politikai szerep 196
 - Klobusiczky Péter érsek (1752–1843) 281
 - Szent István–napok
 - (1993) 135
 - (1994) 162
- ~ *Főszékesegyházi Könyvtár, térképek* 389
- ~ *főszékeskáptalan*
 - középkor 29, 73
 - levéltár 386

KALOT, fiatalok, Szeged, tanyavilág 562

kanonok(ok), Prohászka Ottokár kinevezései, névtár 425

- kapcsolat
- ~ Apor Vilmos és Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
 - ~ Demeter szent és magyar korona 471
 - ~ Károlyi Mihály és Szentszék 401
 - ~ kereszténység és magyar művelődéstörténet 102
 - ~ magyar – olasz 445
 - ~ magyarok, Kelethez – Nyugathoz 187
 - ~ Magyarország, Szentszék, hidegháború idején 314
 - ~ Mindszenty József és Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
 - ~ osztrák–magyar protestáns 438
 - ~ Rómával, Szent László kora, politikai viszonyok 339
 - ~ Sacra Rituum Congregatio és katolikus egyház 362
 - ~ Szentszék és Egyházmegyei Központ, Szeged 544
 - ~ Szirmiummal és Szlavóniával, Szentopolk és Metőd 172
- Kapocs Nándor, kiadó, ism. 90
- kápolna (kápolnák)
- ~ Buda, királyi, Nagy Lajos I., m. kir. 191
 - ~ Kunszentmárton 468
 - ~ Székesfehérvár, Szt. Demeter– 35
- Kapornak**, konvent, levéltár, oklevelek 532
- káptalan(ok), főszékeskáptalanok
- ~ Buda, protokollum, oklevelek, Békés m.-re 463
 - ~ Kalocsai Főszékeskáptalan, középkor 29
 - ~ Szepességi, lengyelek (14. sz.) 174
- Kara Murteza pasa tornya, Székesfehérvár, műemlékek 35
- Karácson Imre, élete és munkássága 479
- Karácsonyi János pályája, forrás, Békés megyei Levéltár 240
- Kármelhegyi Boldogasszony, ikonográfia 46
- Kármelita Rend
- ~ Kunszentmárton (1940–1990) 45
 - letelepedés (1850) 43
- Károlyi Gáspár Református Egyetem Tudományos Közleményei, Studia Nova 356
- Kárpátalja**
- ~ görögkatolikus egyház, visszaemlékezések (1944–1992) 180
 - ~ szeminárium és líceum (1776–1949) 157
- katalógus
- ~ egyházlátogatási jegyzőkönyvek
 - Kalocsa főem. 304
 - Székesfehérvár em. 307
 - Vác em. 306
 - Veszprém em. 308
 - ~ könyvtári, plébánia, Mezőkövesd (18. sz.) 328
- katekizmus, kis-, ruszin 508
- katolicizmus
- ~ és Bessenyei György 282
 - ~ megújítása, Erdély, Antonio Possevino 60
 - ~ vagy protestantizmus, válaszut, Bajorország 542
- Katolikus** (ld. még: görög katolikus, római katolikus)
- ~ Autonómiai Kongresszus, Horváth Mihály püspök, Budapest (1849) 265, 407
 - ~ békepapok, Magyarország (1950–1989) 273
 - ~ egyetem ld. Pázmány Péter Katolikus Egyetem
 - ~ egyház, Erdély, képzés és közérzet 560
- Katolikus egyetem, Lublin (Lo.)
- ~ egyetemszervezés, Eger (1754–1948) 75
 - ~ egyház
 - kapcsolat, Sacra Rituum Congregatio 362
 - magyar 89
 - (1944 után) 88
 - magyar – német, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
 - Magyarország (1919–1945) 381
 - segítség IX. Piusnak (1846–1878) 464
 - ~ egyházközség
 - civil szerveződés (1919–1944) 293
 - római, oktatási intézmények, Újszeged (1948–ig) 97
 - ~ egyháztörténet 467
 - Szlovákia, kezdetektől 184
 - ~ gimnázium, iskolatörténet, Nyíregyháza (1921–1997) 443
 - ~ iskolatörténet, magyar (1945–1975) 149
 - ~ lelkipásztorok, magyarok, Dél–Afrikai Köztársaság (1960–1980) 285
 - ~ mozgalmak, szociális irányú, Magyarország (1935–1949) 65
 - ~ oktatás–nevelés, Zala m., reformkor 31
 - ~ papképzés (1855–1918) 510
 - ~ plébániatörténet, római, Szegvár 130
 - ~ Püspökkari Tanácskozások, jegyzőkönyvek (1919–1949) 169
 - ~ templom, Pakod (Zala m.) 352
 - ~ történészek, magyar, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
- katolikusok
- ~ és reformátusok, vallásügy, Magyarország, kora–újkor 310
 - ~ és templomaik, magyar, Egyesült–Államok 501

- ~ görög katolikusok, Szamoshat (Szatmár m., R.) 476
- ~ magyar, Egyesült Államok 501
- Katona**
 - ~ Gyuláné ld.
 - Katonáné Szentendrey Katalin
 - ~ István, ism. 537
- katonai**
 - ~ jelentés, vallás és oktatás, Dunántúl (1810–1812) 320
 - ~ törzslap, Bjelik Imre tábori pp 409
- Katonáné Szentendrey Katalin, ism. 276
- Kazár**, Nógrád m., anyakönyv (1695) 237
- Kecskemét**
 - ~ Ferences Rendház, helytörténet (1644–1950) 146
 - ~ jezsuita misszió (1633–1635) 473
 - ~ Szent Erzsébet–templom, templomtörténet 3
- kegyhely**
 - ~ Altötting (No.), zarándoklat (1947) 353
 - ~ Budakeszi, Makkos–Mária 28
 - ~ Máriaradna 446
 - ~ Mariazell (A.), búcsújárás, bátaszékiek 82
 - ~ Radna, búcsújárás, radnaiak 47
 - ~ Kelemen Miklós, ism. 453
- Kelet–Európa**, kereszténység, Egyháztörténeti Konferencia, Lublin (Lo.) (1996) 250
- Kelethez – Nyugathoz, kapcsolat, magyarok 187
- keleti**
 - ~ egyházfegyelem, befolyás magyar zsinatokra 360
 - ~ kereszténység, Szatmár m. (R.) 476
- képviselő, parlamenti, Herman Ottó (1879–1897) 305
- képzés és közérzet, katolikus egyház, Erdély 560
- kereszt(ek)**
 - ~ Kunszentmárton 468
 - ~ tárcsás, sírlap, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 22
- keresztény**
 - ~ halálközeli ritusok, közelállók teendői, késő–középkor 235
 - ~ iskola, keresztény szokásrend 292
 - ~ szerzetesség 233
 - ~ szokásrend, keresztény iskola 292
- kereszténység**
 - ~ államiság, Baranya m. 534
 - ~ és kultúra, magyar, kongresszus 134
 - ~ és magyar művelődéstörténet, kapcsolat 102
 - ~ és szabadság, Pax Romana–kongresszus (Lillafüred, 1992) 140
- ~ Kelet–Európa, Egyháztörténeti Konferencia, Lublin (Lo.) (1996) 250
- ~ keleti, Szatmár m. (R.) 476
- ~ Örményország 478
- ~ ld. még: ókereszténység
- ~ magyar művelődés, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 251
- ~ magyarság, kultúra, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 245
- ~ Pannónia, források (4–8. sz.) 20
- keresztényszocializmus, Magyarország 117
- keresztes háborúk, források 486
- Keresztes Sándor, köszöntő 160
- késő–középkor, halálközeli keresztény ritusok, közelállók teendői 235
- kezdetek, magyar nevelésügy, Szent István 93
- kézirat, előkészítés, nyomdai korrektúra 15
- kéziratkatalógusok, Magyarország, egyházi könyvtárak 71
- kiadó
 - ~ Gyürki László 512
 - ~ Kapocs Nándor, ism. 90
 - ~ Kőhegyi Mihály, ism. 90
- kiadványok, METEM (1989–1995) 269
- Kína**
 - ~ Irgalmas Nővérek, szatmáriak (1933–1973 ?) 521
 - ~ magyar misszió, kiutasítás (1952) 385
- kinevezések, Prohászka Ottokáré, kanonokok, névtár 425
- „kirakatper”, Mindszenty József 131
- királyi
 - ~ kápolna, Buda, Nagy Lajos, I., m. kir. 191
 - ~ Katolikus Főgimnázium előbb: Római–Katholikus Püspöki Líceum
- királyok, magyar, apostoli cím 25, 26
- kis katekizmus, ruszin 508
- Kis Bálint, ism. 145
- Kisebbségi Önkormányzat ld. Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
- Kishont vm. ld. Borsod-Gömör-
- Kiss Domonkos, ism. 229
- Kitka, Ioann, ism. 508
- kitüntetés, köszöntés, Pásztor Lajos 160
- kiutasítás, magyar misszió, Kína (1952) 385
- kivándorlás
 - ~ Délkelet–Dunántúlról
 - ~ Horvát–Szlavóniába (1860–1914) 332
 - ~ Egyesült Államokba (1860–1914) 332
- kivégzett bácskai magyarok (1944) 181
- Klobusiczky Péter érsek, Kalocsa (1752–1843) 281
- kódex(ek)
 - ~ magyar, Hutteri testvérek 492
- kollégium ld. Szent Anzelm Kollégium

- kollégium(ok)
 ~ protestáns, magyar, hagyomány, középkor 58
 ~ unitárius, Brassai Líceum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 511
 ~ bencés, Szent Anzelm Kollégium, Haudek Ágoston 216
- kolostor ld. Szent Gellért Kolostor
- kolostor-alapítások, Ciszterci Rend (1142–1270) 79
- Kolozsvár** (Cluj-Napoca, R.)
 ~ kollégium, unitárius, iskolatörténet 439, 511
 ~ Nemzetközi Judaisztikai Konferencia (1995) 205
 ~ Szervátiusz Múzeum 531
 ~ templom, Szent Mihály, templomtörténet 442
- Kolumbia**, Árpádházi szent Erzsébet-tisztelet 375
- Komoly Pál, ism. 114
- konferenciák
 ~ Bátaszéki Cisztercita Emlék- 78–84.
 ~ Egyháztörténeti
 • Esztergom (1991) 87
 • Lublin (1996) 250
 ~ Glattfelder Emlék- 107
 ~ Ifjúsági Keresztény Egyesület 158
 ~ Iskoladráma és a barokk 163
 ~ Kunszentmártoni Emlékkonferencia 42–47
 ~ Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 484
 ~ METEM-konferencia 287–296
 ~ Nemzetközi Judaisztikai Ülés 205
- Konföderáció ld. Szent Anzelm Konföderáció kongregáció ld.
- Bencés Kongregáció
- Egyházi Ügyek Kongregációja
- Magyar Bencés Kongregáció
- kongresszus ld.
- Hungarológiai Kongresszus
- Katolikus Autonómia Kongresszus
- Pax Romana-Kongresszus
- konvent(ek)*
 ~ Kapornak, levéltár, oklevelek 532
 ~ Zalavár, levéltár, oklevelek 532
- kormány
 ~ magyar, intervenció, Vatikáni Zsinat (1870) 41
 ~ papság, szerzetesek, szembenállás, Heves m. (1956–1961) 220
- Kormos László, közreadó 145
- korona
 ~ magyar (1945–1878) 413
- kapcsolat, szent Demeter 471
- korrektúra, nyomdai, kézirat előkészítés 15
- Kosztai László, ism. 52
- Kovács Sándor, szerk. 488
- Kőhegyi Mihály
 ~ kiadó, ism. 90
 ~ nekr. (1934–2001) 483
 ~ szöveggondozás 272
- Kölcsonkönyvtár ld. Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár
- könyvek, egyháztörténeti, bibliográfia 253, 270, 300, 507
- könyvkultúra
 ~ Magyarország, Benedek Rend, középkor 211
 ~ papság, Csanád m., reformkor 327
- könyvtár(ak)
 ~ Budapest, Egyetemi Könyvtár, naplótöredék (Vidlics Ferenc) 223
 ~ Csíksomlyó, Ferences Könyvtár 448
 ~ Erdély, judaisztikai anyag (1800–ig) 176
 ~ és iskolák, evangélikus egyház (16–18. sz.) 395
 ~ és levéltárügy, Nagyvárad 553
 ~ Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára, térképek 389
 ~ Mezőkövesd, plébániai könyvtár, katalógus (18. sz.) 328
 ~ Pannonhalma, Benedek Rend, Főkönyvtár, RMK 229
 ~ Putnok-Rimaszécs (Rimavská Seč, Szl.)
 • Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár (1834–1863) 266
 ~ Róma (Roma, Ol.)
 • Lengyel Könyvtár 199
 • Pápai Könyvtár, pápaság történet 213
 ~ Váci em.
 • Egyházmegyei Könyvtár, térképgyűjtemény 159
 • plébánia-könyvtárak 289
- könyvtári katalógus, Mezőkövesd, plébánia (18. sz.) 328
- könyvtártörténeti hasznosítás, egyházlátogatási jegyzőkönyvek 325
- könyvek ld. egyháztörténeti könyvek
- körlevél, pápai, Rerum Novarum, hatása, magyar társadalom 96
- Körmeny József, ism. 357
- Körös**
 • görög katolikus em. felállítása (1775–1779) 316
- Körös - Tisza - Maros-köz, települések, középkor 359
- köszöntés (köszöntő)

- ~ kitüntetés, Pásztor Lajos 160
 - ~ születésnap
 - Bogvy Tamás 19
 - Gábrriel Asztrik 330
 - Keresztes Sándor 160
 - Lénárd Ödön 513
 - Lukács László 183
 - kötetgondozó, Beke Margit, ism. 278
 - követ(ek)
 - ~ Párizs, V. László m. kir.-é, Villon kora 392
 - ~ Pecorari, Jacob, ciszterci bíboros, pápai követ 80
 - ~ Scitovszky János, hercegprímás, politikai arckép 5
 - követelmények, egyházközség-történet-írás 13
 - közelállók teendői, halálközeli keresztény ritusok, késő-középkor 235
 - közéleti - politikai szerep, Haynald Lajos érsek, Kalocsa 196
 - középkor
 - ~ adattár, falusi templomok 466
 - ~ címertan és egyháztörténet 8
 - ~ Erdélyi Püspökség, középkor 274
 - ~ Európa, Oltáriszentség-tisztelet 39
 - ~ Kalocsai Főszékeskáptalan 29, 73
 - ~ Körös - Tisza - Maros-köz 359
 - ~ magyar egyháztörténet 444
 - ~ Magyarország
 - állam, egyház, gondolkodás 257
 - könyvkultúra, Benedek Rend 211
 - magyar protestáns kollégiumok, hagyomány 58
 - Szent Vér-tisztelet 39
 - ~ Pannonhalma, Benedek Rend, hiteleshely 212
 - ~ Paradicsom, növényi szimbolika 541
 - ~ Pest m., templomok 469
 - ~ Szent László-legendák, falképek 118
 - közérzet és képzés, katolikus egyház, Erdély 560
 - közgyűlési jegyzőkönyvek, Solt em. (1817-1831) 430
 - közigazgatás, Szabadka (Subotica, Jug.) (1428-1918) 358
 - közösség
 - ~ és egyház 287
 - ~ görögkeleti, Balassagyarmat 315
 - közreadó
 - ~ Borovi József, ism. 325
 - ~ Gilicze László 145
 - ~ Kormos László 145
 - közrem.
 - ~ Fancsali Andrásné 512
 - ~ Udvari István 508
 - ~ Várdy Béla 501
 - ~ Zelles László 514
 - krakkói püspök és esztergomi érsek, vita (14. sz.) 124
 - Kredics László
 - ~ ism. 147
 - ~ munkatárs, ism. 308
 - Kristó Gyula, ism. 86
 - Kriston Endre segédpüspök internálása (1945) 347
 - krónika
 - ~ alvinci, ferences (1688) 16
 - ~ iskolai, Miasszonyunkról Nev. Szegény Iskolanővérek, Baja (1936-1948) 272
 - kultúra és kereszténység
 - ~ magyar, kongresszus 134
 - ~ magyarság, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 245
 - kultúraszervező, Pálvel Ágoston, humanista 6
 - kultúrtörténet, magyar, szent Imre 487
 - kultusz ld. tisztelet
 - Kunszentmárton**
 - ~ kápolnák, kereszték, szobrok, temetők 468
 - ~ Kármelita Rend (1940-1990) 45
 - letelepedés (1850) 43
 - ~ templomtörténet 27, 548
 - Kunszentmártoni Emlékkonferencia (1990) 42-47
 - kutatás(ok)
 - ~ egyháztörténeti, HEHA-alapítvány 185
 - ~ remetetelep, Tihany 21
 - küldetésstudat, ciszterci lelkiség 83
 - külföldi lelkipásztorkodás, római katolikus egyház 465
- L**
- Lábady Károly, ism. 165
 - Lajos, I., m. kir., Nagy, kápolna, Buda 191
 - Lakatos Andor, szerk. 386
 - Lakos Endre (1919-1969) 470
 - lap, iskolai, Baráti Tudósító, Marianum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 248
 - Lászlai János, zarandokút, Egyiptom (1483) 418
 - László, I., m. kir., szent 116
 - ~ követei, Párizs, Villon kora 392
 - ~ törvénykönyvek 454
 - Latin-Amerika, magyar misszionáriusok 559
 - legenda
 - ~ András-Zoerard, szt., származás 53
 - ~ és valóság, Margit, szt., Árpád-házi 340
 - ~ Szent István-legendák, nagyobbik, I. András, m. kir. 86
 - ~ Szent László-legendák, falképek, középkor 118

- ~ Szent Jakab, zarándokhely, Compostella (Sp.) 190
- Lele József, ifj. ism. 387, 562
- lelkészség(ek)
- ~ egyetemi, katolikus, Magyarország (20. sz. első fele) 383
- ~ magyar, Róma (Ol.)
- 1945–1963 500
 - 1963–1973 546
- lelki gondozás
- ~ szórvány magyarság 156
- Brazília 206
 - Olaszország 204, 252
- lelkipásztorkodás, római katolikus, külföld 465
- lelkipásztorok
- ~ Dél-Afriai Köztársaság, magyar, katolikus (1960–1980) 285
- ~ Nyárádszentmárton (Mitrești, R.) 76
- lelkiség, ciszterci, küldetéstudat 83
- Lénárd Ödön piarista tanár, születésnap, köszöntés 513
- Lendvay József, emlékiratok, reformkor 31
- Lengyel
- ~ Könyvtár, Róma (Ol.) 199
- ~ menekültek, Magyarország, katolikus egyház (1939–1945) 399
- ~ történészek, Római Lengyel Akadémia, Fraknoi Vilmos 199
- lengyelek, Szepességi Káptalan (14. sz.) 174
- Lengyelország, férfirendek, utánpótlás 168
- lépcsők ld. szent lépcsők
- Lestyán Ferenc, ism. 275, 488
- letelepedés, kármelita rend, Kunszentmárton (1850) 43
- level(ek)
- ~ békepapoké, Magyarország (1953) 132
- ~ Mindszenty Józseftől, Pápai Magyar Egyházi Intézet, Róma (Ol.) 374
- ~ Roman garsteni apát, Pannonhalma, Bencés Misszió (1658) 222
- ~ Scitovszky János primástól Eötvös Józsefhez (1848) 247
- levéltár(ak)
- ~ Bács-Kiskun megyei Levéltár, zsidóüldözés, dokumentumok 255
- ~ Békés megyei Levéltár, forrás, Karácsonyi János 240t
- ~ egyházi
- Magyarország, térképek (13–14. sz.) 51
 - térképgyűjtemények 112
 - ügyek kongregációja ld. ott
- ~ Gyulafehérvár (Alba Julia, R.), Érseki Levéltár (1848–49) 312, 350
- ~ Hajdúdorog, Főesperesi Levéltár 485
- ~ Kalocsa, székeskáptalani 386
- ~ Kapornak, konvent, oklevelek 532
- ~ Pannonhalmi Főapátság Levéltára, forrásközlések (1579–1924) 221
- ~ Sárospatak, Református Kollégium Levéltára, Rákóczi-iratok 451
- ~ Szent Bazil Rend, Máriapócs, monostor 67
- ~ Zalavár, konvent, oklevelek 532
- levéltári források, egyházi
- ~ Arló, Borsodszentgyörgy, Hódoscsépány, Járdánháza 110
- levéltárügy ld. Nagyvárad, könyvtár- és levéltárügy
- lexikon ld. Magyar Katolikus Lexikon
- liceum és szeminárium, Kárpátalja (1776–1949) 157
- Lippay György egyházszerző 455
- Lillafüred**, Pax–Romana kongr., (1992), kereszténység és szabadság 140
- Lonovics József püspök, Csanád m., emlékezés 106
- Loyolai szt. Ignác ld. Ignác, szt., loyolai
- Lublin** (Lo.)
- ~ Egyháztörténeti Konferencia (1996), Kelet-Európa, kereszténység 250
- ~ Katolikus Egyetem 103
- Lukács László SJ, történész, születésnap, köszöntés 183

M

- Madaras** (Mädäraş, R.), egyháztörténet (1789–1835) 178
- Mader Béla, ford., átdolg. 61
- magyar
- ~ baptisták, Egyesült Államok 365
- ~ Bencés Kongregáció
- Maurinus Breviárium 215
 - szerepe, Szent Anzelm Konföderáció, Róma (Ol.) 216
- ~ „Confessor”, Kim Philby 155
- ~ egyházak, Nagyvárad (Oradea, R.) 143
- ~ egyházi emigráció, adatgyűjtés (1800–2000) 434
- ~ egyházközségek
- Egyesült Államok (1850–től) 241
 - görögkeleti, Nagyvárad (Oradea, R.), forrás (1793–1847) 194
- ~ egyháztörténet
- disszertációk, Bécs (A.), egyetem (1831–1984) 133
 - forrás, levéltár, egyházi ügyek kongregációja (1803–1903) 91
 - középkor 444

- tanulmányok, METEM Vázlatok, METEM Enciklopédia 48
 - ~ és európai egyházmegyéek, alakulás (1990–2000) 354
 - ~ hittudományi karok, professzorok 7
 - ~ intézetek, Róma 80L.) (1895–1995) 445
 - ~ iskolatörténet, barokk kor 125
 - ~ katolikus
 - egyház 89
 - (1944 után) 88
 - iskolatörténet (1945–1975) 149
 - lelképásztorok, Dél–Afrikai Köztársaság (1960–1980) 285
 - történések, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
 - ~ katolikusok és templomaik, Egyesült Államok 501
 - ~ királyok
 - apostoli cím 25–26
 - István, I., szt. 86
 - Lajos, I., Nagy 191
 - László I., szt. 116
 - ~ kódexek, hutteri testvérek 492
 - ~ Kommunista Párt, Eger, egyházipolitika (1948) 373
 - ~ kormány, intervenció, Vatikáni Zsinat (1870) 40
 - ~ korona (1945–1978) 413
 - kapcsolat, szent Demeter 471
 - ~ kultúra és kereszténység, kongresszus 134
 - ~ kultúrtörténet, szent Imre 487
 - ~ lelkészség, Róma (Ol.)
 - 1945–1963 500
 - 1963–1973 546
 - ~ misszió, Kína, kiutasítás (1952) 385
 - ~ misszionáriusok
 - Egyesült Államok, első egyházközsegek 345
 - – Latin-Amerika 559
 - ~ művelődés, kereszténység
 - Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 251
 - ~ művelődéstörténet és kereszténység, kapcsolat 102
 - ~ német katolikus egyház, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
 - ~ Nemzeti Függetlenségi Front, Mindszenty József, pásztorlevél (1945) 504
 - ~ népszokások (16. sz. vége) 192
 - ~ nevelésügy, kezdetek, Szent István kora 93
 - ~ papság, üldöztetés (1948–1977) 349
 - ~ protestáns kollégiumok, hagyomány, középkor 58
 - ~ reformáció, török hódoltság alatt 188
 - ~ szentek
 - Csúzy Zsigmond prédikációi 341
 - tisztelete, Brazília (20. sz.) 206
 - ~ szórvány, lelki gondozás, Brazília 206
 - ~ tagozat, Vatikáni Rádió 367
 - ~ társadalom, hatás, Rerum Novarum, pápai körlevél 96
 - ~ történelem, tankönyvek (1945–1975) 149
 - ~ vallási élet, Egyesült Államok, századforduló 261
 - ~ városok, vallásos társulatok, késő–középkor 318
- Magyar
- ~ Egyháztörténeti
 - Enciklopédia Munkaközösség ld. METEM
 - Évkönyv, Bogyay Tamás emlékére 277
 - Vázlatok
 - előszó 1, 120, 189, 209
 - repertórium 1(1989) – 15(2003) 552
 - ~ Jezsuita Rend Hittudományi Főiskolája, Chieri (Ol.) 331
 - ~ Katolikus Lexikon 303
 - ~ Katolikus Püspökkari Tanácskozások, jegyzőkönyvek
 - (1919–1944) 189
 - (1945–1948) 278
 - ~ kódex(ek), Hutteri testvérek 492
 - ~ László, ism. 358
 - ~ Nemzeti Függetlenségi Front és Mindszenty József (1945) 504
 - ~ olasz kapcsolatok 445
 - ~ Történeti Intézet, Róma (Ol.), Gerevich Tibor (1924–1926) 225
 - ~ Zoltán, ism. 487
 - ~ zsinatok, keleti egyházfegyelem befolyása 360
- magyarok
- ~ bácskaiak, kivégzettek (1944) 181
 - ~ kapcsolat, Kelethez – Nyugathoz 187
- Magyarország**
- ~ adventista egyház (1945–1958) 388
 - ~ békepapok levelei (1953) 132
 - ~ Bencés Kongregáció, birtokok (1848–1949) 207
 - ~ bencés monostorok (10–16. sz.) 210
 - ~ Benedek Rend
 - (10–16. sz.) 210
 - (20. sz.) 217
 - könyvkultúra, középkor 211
 - ~ egyetemi lelkészségek, katolikus (20. sz. első fele) 383

- ~ egyház, állam, gondolkodás, középkor 257
- ~ egyházi
 - bíraskodás, középkor 379
 - könyvtárak, kéziratcatalógusok 71
 - levéltárak, térképek (13–14. sz.) 51
- ~ egyházközösség és plébánia (1945 előtt) 288
- ~ egyháztörténet (1790–1992) 170
- ~ elleni intervenció, vatikáni források (1919) 128
- ~ emlékhelyek, szent Jakab– 547
- ~ görög ortodoxia (16–20. sz.) 154
- ~ jezsuiták (1773) 474
- ~ katolikus
 - békepapok (1950–1989) 273
 - egyház (1919–1945) 381
 - mozgalmak, szociális irányú (1935–1949) 65
- ~ keresztényszocializmus 117
- ~ lengyel menekültek, katolikus egyház (1939–1945) 399
- ~ Mária-tisztelet 9
 - Makkos-Mária 28
- ~ németiség 437
- ~ ókatolikus mozgalmak 127
- ~ Oltáriszentség-tisztelet, középkor 39
- ~ premontrieiek, irodalmi munkásság, középkor 24
- ~ remete, élete és kultusza
 - Benedek 410
 - Zoerard-András, szent 410
- ~ román ortodoxok 283
- ~ Szent Vér-tisztelet, középkor 39
- ~ Szentszék, kapcsolat, hidegháború idején 314
- ~ templomok, ruszin 538
- ~ topográfia, települési és egyházi, középkor 408
- ~ unitárius egyháztörténet (Trianon után) 263
- ~ vallásügy, katolikusok és reformátusok, kora-újkor 310
- ~ Wolfgang püspök, szt. 141
- ~ zsidók összeírása (1944 április) 258
- magyarországi
 - ~ Egyházi Levéltárosok Egyesülete, konferencia 484
 - ~ románok, plébániatörténet, görögkeleti (1792–1848) 56
- Magyarországról, misszionáriusok jelentései 271
- Magyarpéterlaka** (Petralica de Mures, R.), református egyházközösség 129
- magyarság
 - ~ kereszténység, kultúra, Hungarológiai Kongr., Róma (Ol.) (1996) 245
 - ~ szórvány, lelki gondozás 156
 - Brazília 206
 - Olaszország 204, 252
- Makk Ferenc, ism. 86
- Makkos-Mária, kegyhely, Budakeszi 28
- Makó**, görögkatolikus egyházközösség, egyházlátogatás (1844) 64
- Margit, sz.
 - ~ Árpádházi
 - és Margit, sz., antiochiai, tisztelet, párhuzam 59
 - szentté avatás 340
 - valóság és legenda 340
 - ~ antiochiai
 - és Margit, sz., Árpádházi, tisztelet, párhuzam 59
 - legenda 416
- Máriacell** ld. Mariazell
- Máriakálnoki Vendégeknyv 291
- Máriapócs**, monostor, Szent Bazil Rend, levéltár 67
- Máriaradna**, kegyhely 446
- Mária-tisztelet
 - ~ Magyarország 9
 - Makkos-Mária 28
 - pócsi, Venetoban (Ol.) 369
- Mariazell** (A.)
 - ~ kegyhely, búcsújárás, bátaszékiek 82
- Maros-köz – Körös – Tisza, települések, középkor 359
- Márton
 - ~ Áron-émlékkönyv 378
 - ~ **József, szerk. 378**
- Mártonfalva** ld. Kunszentmárton
- Martyr Candidatus ld. szentek, Pongrác
- Mátyás, I., m. kir., utódlás 391
- Maurinum ld. Maurinus Breviárium
- Maurinus Breviárium, Magyar Bencés Kongregáció 215
- mecenatura ld. irodalompártolás
- megalakulás, METEM, tevékenység 12
- megemlékezés, Bíró Vencel piarista 322
- megnyitó beszéd, Hungarológiai Kongresszus, Róma (Ol.) (1996) 246
- megszilárdítás, hatalom, módszertan 297
- megtorlás, diáksztrájk, Zalaegerszeg (1948) 297
- megújuló egyház és társad., Pax Romana-kongr. (Szombathely-Vép, 1993) 171
- Melanchthon, Philipp, zsinat, Erdőd, Drágfi Gáspár (1545) 236
- Merényi-Metzger Gábor, összeáll., ism. 561
- Merk Zsuzsa szöveggond., ism. 272
- Mészáros István
 - ~ bibliográfia 382

- ~ ism. 149, 164
- METEM**
- ~ Akadémia-díj 68
 - ~ Enciklopédia Munkaközösség, egyháztörténet, tanulmányok 48
 - ~ Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, tanulmányok 48
 - ~ megalakulás, tevékenység 12
 - ~ kiadványok (1989–1995) 269
 - ~ konferencia, 1., Budapest 287–296
 - ~ kutatás, plébániatörténet 101
 - ~ szülővárosa, Toronto (Can.) vagy Esztergom? 286
- Metód**
- ~ és Cirill, délszláv hagyomány 172
 - ~ és Szventopolk, kapcsolat Szirmiummal és Szlavóniával 172
- MEV**
- ~ előszó 1, 89, 209
 - ~ repertórium 1(1989) – 15 (2003) 552
- Mezőkövesd**
- ~ és környéke, népesség, egyházi források, 19. sz. 34
 - ~ iskolatörténet (19. sz. közepéig) 126
 - ~ plébánia, könyvtári katalógus (18. sz.) 328
- Mezőség** (Erdély), premontrei prépostság 491
- Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek
- ~ Baja, iskolai krónika (1936–1948) 272
- Mindszenty József bíboros**
- ~ Dél-Amerika (1975) 506
 - ~ kapcsolat, Isteni Megváltó Leányai, női szerzet 371
 - ~ „kirakatper” 131
 - ~ levelek, Pápai Magyar Egyház Intézet (Róma, Ol.) 374
 - ~ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504
 - ~ Notre Dame Iskolák, Zalaegerszeg (1929–1948) 284
 - ~ pásztorlevél, Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504
 - ~ Santo Stefano Rotondo 528
 - ~ szentbeszédek 380
- minoriták**
- ~ Arad (15–18. sz.) 554
 - ~ Szent László Társaság 156
- misszió**
- ~ jezsuita
 - Kecskemét (1633–1635) 473
 - Veszprém (1649–1877) 361
 - ~ magyar, Kína, kiutasítás (1952) 385
- Mirzaty Dan zeneszerző, Ave Maria 298
- misekönyv, Missale Vitonianum, Pannonhalma (1781) 214
- Miskolc**
- ~ Fiatal Egyháztörténészek Találkozója (1997) 301
 - ~ ortodoxok és görög-katolikusok (18. sz.) 259
- Missale Vitonianum, misekönyv, Pannonhalma (1781) 214
- misszió és gimnázium, jezsuita, alapítás, Székelyudvarhely (Odorhei, R.) (1651) 152
- misszionárius(ok)**
- ~ Ábel Ferenc, jezsuita, szlovák 525
 - ~ jelentései, Erdélyről, Magyarországról 271
 - ~ magyar, első egyházközségek, Egyesült Államok 345
 - ~ magyarok, Latin-Amerika 559
- módszertan**
- ~ egyháztörténetírás 13
 - ~ hatalom megszilárdítása 297
- Molnár**
- ~ B. Lehel, szerk. 488
 - ~ Ferenc, ism. 436
- Mona Ilona, ism. 435
- monasteriológia, Bába, Bátaszék, Zebegény 81
- monostor(ok)**
- ~ Csolt (Békés m.), apátok (1222–1994) 351
 - ~ Máriapócs, Szent Bazil Rend, levéltár 67
 - ~ Magyarország, bencés (10–16. sz.) 210
 - ~ Szer 440
- Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia**, indulás (1882) 239
- Morávia** története 338
- Mózessy Gergely, ism. 383
- mozgalom (mozgalmak)**
- ~ katolikus, szociális irányú, Magyarország (1935–1949) 65
 - ~ ókatolikus, Magyarország 127
 - ~ román nemzeti, Arad (R.) (1877–1892) 396
- Muckenhaupt Erzsébet, ism. 448
- munkásság ld. irodalmi munkásság
- munkatábor és börtön, emlékezés 512
- munkatárs, Kredics László, ism. 308
- múzeumok ld.
- Balassi Bálint Múzeum, Esztergom
- Izrael, egyháztörténeti emlékek 249
- műemlékek**
- ~ Székesfehérvár
 - Kara Murteza pasa tornya 35
 - Szent Demeter-kápolna 35
- művelődéstörténet, magyar, és kereszténység, kapcsolat 102

- N**
- Nagy
 ~ Janka Teodóra, ism. 337
 ~ Lajos m. kir. ld. Lajos, I., m. kir., Nagy
 ~ Mihály, ism. 30
 nagyobbik Szent István–legenda, I. András, m. kir. 86
Nagykunság, szociográfia 388
Nagysárrét
 ~ Ribóssy József esperes 54
Nagyszombat (Trnava, Szl.)
 ~ gimnázium és egyetem, jezsuita, anyakönyv (17. sz.) 495
Nagyvárad (Oradea, R.)
 ~ görög–katolikus em. felállítás (1775–1779) 316
 ~ könyvtár- és levéltárügy 553
 ~ magyar egyházak 143
 ~ püspökség, római katolikus, birtokai (18–19. századforduló) 475
 Nagyvárad em.
 ~ dokumentumok (1692–1816) 364
 ~ névkönyv 208
 napló
 ~ Boros György unitárius pp (1926–1941) 488
 ~ Jegó Ézsaiás (1821–1849) 63
 naplótöredék, Egyetemi Könyvtár, Budapest 223
 napok ld. Szent István–napok
 nekrológ
 ~ Arató Pál SJ 109
 ~ Békés Gellért 406
 ~ Benda Kálmán 138
 ~ Boba Imre 226
 ~ Jordán Sándor 377
 ~ Kőhegyi Mihály (1834–2001) 483
 ~ Pásztor Lajos 299
 ~ Scheffler János 298
 ~ Szántó Konrád 405
 ~ Szendrey Tamás történész 529–530
 német
 ~ egyesítés (1996–2001) 515
 ~ magyar katolikus egyház, szociális kérdések, párhuzam (1891 előtt) 179
 Németh J. László, ism. 516
 németség, Magyarország 437
 nemzeti mozgalom, román, Arad (1877–1892) 396
 Nemzetközi Judaisztikai Konferencia, Kolozsvár (Cluj–Napoca, R.) (1995) 205
 népszerűség
 ~ egyházi források, Mezőkövesd és környéke, 19. sz. 34
 ~ Gálócs (1747–1989) 95
 néphagyományok, jogi, Gömör m.
 ~ Gömörpéterfalva (Petrovce, Sl.), Harmac (Sl.) 337
 népi imádságok, archaikus, Vajdaság (Vojvodina, Jug.) 384
 néprajz, vallási megnyilvánulások, Csanádi Püspökség 319
 népszokások, magyar (16. sz. vége) 192
 név- és címtár, Temesvári em. (Timișoara, R.) 550
 nevelés, vallásos, állami iskolák (1949–1950) 38
 nevelésügy, magyar, kezdetek, Szt. István 93
 névkönyv, Nagyvárad em. 208
 névtár
 ~ anyakönyv, Kazár, Nógrád m. (1695) 237
 ~ érsekek, Esztergom 390
 ~ kanonokok, Prohászka Ottokár kinevezései 425
 ~ plébániák, Sárköz (Kalocsa) 427
 ~ prépostok (1581–1945) Arad (R.) 499
Nógrád m., Országos Papi Bizottság 557
 Norbert, szt., rendalapító, Premontrei Rend 275
 Notre Dame Iskolák, Zalaegerszeg, Mindszenty József (1929–1948) 284
 női szerzetek ld. szerzetek, női
 nőmozgalom ld. OKNE
 növényi szimbolika, Paradicsom, középkor 541
Nyárádszentmárton (Mitrești, R.), lelkipásztorok 76
Nyitra
 ~ püspökség, birtokok (18–19. századforduló) 420
Nyitra**nagykér** (Veliki Kýr, Sl.)
 ~ plébániatörténet 98
 ~ településtörténet 98
 nyomdai korrektúra, kézirat előkészítés 15
 Nyugathoz – Kelethez, kapcsolat, magyarok 187

O

 ókatolikus mozgalmak, Magyarország 127
 ókereszténység, Pannónia 74
 oklevelek
 ~ Békés megyére, budai káptalan protokollumában 463
 ~ Kapornak konvent, regeszták 532
 ~ Robert érseké (1226–1239) 173
 ~ Zalavár konvent, regeszták 532
 OKNE ld. egyesületek
 oktatás és vallás, Dunántúl (1810–1812), katonai jelentés 320
 oktatás–nevelés, katolikus, Zala m., reformkor 31

oktatási intézmények, római katolikus egyház-
község (1948–ig) 97
oktatásügy, zsidó, Erdély (1780–1913) 153
olasz–magyar kapcsolatok 445
Óltáriszentség–tisztelet, középkor
~ Európa 417
~ Magyarország 39
Olvasó Társaság és Kölcsökönkönyvtár
~ Putnok – Rimaszécs (Putnok – Rimavská
Seč, Sl.) (1834–1863) 266
Ónody Olivér, ism. 206
onomasztikon ld. névtár
Orbán Imre, ism. 50
Országos Papi Bizottság, Nógrád m. 557
ortodoxia, görög, Magyarország (16–20. sz.)
154
ortodoxok
~ és görög–katolikusok, Miskolc (18. sz.)
259
~ románok, Magyarországon 283
osztrák–magyar protestáns kapcsolatok 438
Osztrák Történelmi Intézet, Róma (Ol.) 198
Otrokocsi Főris Ferenc gályarab, Róma (Ol.)
325

Ö

Ókrész Károly, ism. 166
önkormányzat ld. Ruszin Kisebbségi Önkor-
mányzat
Örményország, kereszténység 478
Örsi Julianna, ism. 388
összeáll.
~ Dóka Klára, ism. 307
~ Patkóné Kéringér Mária, ism. 306
összeírás, zsidók, Magyarország (1944 április)
258
összekötő, földi-, égi szféra, szent lépcsők 55

P

Pacud ld. Pakod
Pakod (Zala m.), katolikus templom 352
Pál József, ism. 274, 279, 412
pályakép, Karácsonyi János, forrás, Békés me-
gyei Levéltár 240
Pannonhalma
~ Bencés Misszió, Roman garsteni apát, le-
velek (1658) 222
~ Benedek Rend 227, 412
• (996–1996) 231
• főkönyvtár, RMK 229
• gazdálkodás (18. sz. közepe) 213
• hiteleshely, középkor 212
• iskolaügy (1919–1948) 228
~ ezer éve ld. MEV 8 (1996)

~ Főapátság, gazdálkodás (1945 tavasza)
224
~ Missale Vitonianum, misekönyv (1781)
214

Pannonhalmi

~ Évkönyv ld. Szent Gellért Hittudományi
Főiskola, évkönyv
~ Főapátság Levéltára, forrásközlések
(1579–1924) 221

Pannónia

~ kereszténység, források (4–8. sz.) 20
~ ókereszténység 74

pápa ld. Pius, XI.

Pápai

~ Gergely Egyetem, Róma (Ol.)
(1931–1973) 202
~ Könyvtár, Róma (Ol.), pápaságtörténet
213
~ körlevél, Rerum Novarum, hatása, ma-
gyar társadalom 96
~ követ, Jacob Pecorari ciszterci bíboros 80
~ Magyar Egyházi Intézet, Mindszenty Jó-
zsef–levelek 274

pápalátogatás, folyóirat, „Baranya”, emlékszá-
m 70

pápaságtörténet, Pápai Könyvtár, Róma (Ol.)
213

papi sorsok, egyházi ellenállás (1945 után) 92
papképzés, katolikus (1855–1918) 510

papok, történetíró, Csanád em., adattár 49

papság

~ Csanád m., könyvkultúra, reformkor 327
~ magyar, üldöztetés (1948–1977) 349
~ szerzetesek – kormány, szembenállás, He-
ves m. (1956–1961) 220

Paradicsom, növényi szimbolika, középkor 541
párhuzam

~ Árpád-házi Margit és Antiochiai Margit,
szentek tisztelete 59

~ katolikus egyház, szociális kérdések, ma-
gyar – német (1891 előtt) 179

Paritásos Bizottság, jegyzőkönyvek (1950) 33

Párizs (Paris, Fr.)

~ követek, László, V., m. kir.–é, Villon kora
392

~ tanulmányok 139

parlamentari képviselő, Herman Ottó

(1879–1897) 305

pártok

~ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és
Mindszenty József (1945) 504

Pásztó, plébániatörténet, ellenállás 372

Pásztor Lajos

~ bibliográfia 160

~ köszöntés, kitüntetés 160

- ~ nekrológ 299
- pasztoráció** ld. lelki gondozás
- pásztorlevél, Mindszenty József bíborosé
- ~ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (1945) 504
- Patkóné Kéring Mária összeáll., ism. 306
- patrocíniumok és búcsúk, Egri em. (1746) 294
- Pável Ágoston, humanista, kultúraszervező 6
- Pax Romana-kongresszus
- ~ Lillafüred (1992), kereszténység és szabadság 140
- ~ Szombathely-Vép (1993), megújuló egyház és társadalom 171
- Pázmány Péter
- ~ ismeretlen iratok 264
- ~ Katolikus Egyegym, egyháztört. disszertációk (1863-1993) 161
- Pécel**, adventista egyház, irattár, források 403
- Pecorari, Jacob, ciszterci bíboros, pápai követ 80
- Pécsi em., egyháztörténet 256
- Pehm József ld. Mindszenty József
- per
- ~ gályarab-, jegyzőkönyvek 551
- ~ Telegdi-család, Csanádi püspökség 254
- Pest m.**, templomok, középkor 469
- Pest-Buda**, román egyház (1686-1868) 280
- Petróczi Zoltán, ism., összeáll. 561
- Petrovics István, ford. 61
- Philby, Kim, magyar „Confessor” 155
- piarista, Bíró Vencel, megemlékezés 322
- pietizmus, Halle, erdélyiek 536
- Pintér Gábor, szerk. 467
- Pirigyi István, ism. 447
- Pitvaros**, tanulmányok 114
- Pius pápa
- ~ IX. magyar katolikus egyház segítsége (1846-1878) 464
- ~ XI., arckép, Hosszú Márton festőművész 313
- ~ XII., elleni vádak 344
- plébánia
- ~ alapítás, evangélikus, Gyula 462
- ~ és egyházközösség, Magyarország (1945 előtt) 288
- ~ könyvtárak, Váci em. 289
- ~ könyvtári katalógus, Mezőkövesd (18. sz.) 328
- ~ névtár, Sárköz (Kalocsa) 427
- plébaniatörténet
- ~ Magyarország, románok, görögkeletiek (1792-1848) 56
- ~ METEM-kutatás 101
- ~ Nyitranagyker (Veliki Kyr, Sl.) 98
- ~ Pásztó, ellenállás 372
- ~ Sajópüspöki (1270-1965) 519
- ~ Szegvár, római katolikus 130
- ~ Szentendre, római katolikus 317
- ~ Szőreg, római katolikus (1848-49) 421
- ~ Temerin (Jug.) 166
- ~ Újszentiván, római katolikus 461
- plébaniatörténet-írás, követelmények 13
- pócsi Mária-tisztelet, Veneto (Ol.) 369
- politikai
- ~ arckép ld. arckép
- ~ közéleti szerep, Haynald Lajos érsek, Kalocsa 196
- ~ viszonyok, kapcsolat Rómával, Szt. László kora 339
- politikus, Horn Ede zsidó, reformtörekvések 565
- Pongrác ld. szentek
- Porosz Történeti Intézet, Róma (Ol.) (1888-1936) 200
- Possevino, Antonio, Erdély, katolicizmus megújítása 60
- Pozsony** (Bratislava, Sl.), jezsuiták (1635-ig) 342
- Prazsák Mihály békepap, Szeged, jelentés (1952) 182
- prédikáció(k)
- ~ Csúzy Zsigmond, magyar szentek 341
- ~ unitárius 539
- ~ ld. még: szentbeszéd
- prédikátor, Szőnyi Benjámín, református 335
- premontrei
- ~ prépostság, Mezőség (Erdély) 491
- ~ rend
- alapító, szent Norbert 275
 - Magyarország, irodalmi munkásság, középkor 24
- prépost(ok), Arad m. (R.), névtár (1581-1945) 499
- prépostság, premontrei, Mezőség (Erdély) 491
- primás, Scitovszky János, levél, Eötvös József-hez (1848) 247
- Prímási Levéltár, Esztergom, címerkutatás 234
- professzorok, hittudományi karokon, magyar 7
- Prohászka Ottokár
- ~ „római iskola” teológiája 398
- ~ székesfehérvári székeskáptalan 424
- protestáns
- ~ kapcsolatok, osztrák-magyar 438
- ~ kollégiumok, magyar, hagyomány, középkor 58
- protestantizmus vagy katolicizmus, válaszút, Bajorország 542
- protokollum, budai káptalan 463
- Puskely Mária, ism. 233

Putnok– Rimaszécs (Putnok – Rimavská Seč, Sl.)

~ Olvasó Társaság és Kölcsonkönyvtár (1834–1863) 266

püspök(ök)

~ krakkói és érsek, esztergomi, vita (14. sz.) 124

~ Bjelik Imre, katonai törzslap 409

~ Lonovics József, Csanád m., emlékezés 106

~ Scheffler János, Szatmár m. (R.) 111

~ Shvoy Lajos, emlékezés (1943–1961) 100

~ Szentábrahám Mihály, unitárius (18. sz.) 419

~ Volka Ottó, Veszprém em. (1665–1720) 357

~ Wolfgang, szt., Magyarország 141

Püspöki

~ Helynökség, Gyula (1921–1924) 219

~ Levéltár

• Arad (R.), forrás 56

• Székesfehérvár, egyházlátóhszádi jegyzőkönyvek
– forrás (1778–1868) 84

~ Líceum ld. Római–Katholikus Püspöki Líceum ...

Püspökkari Tanácskozások ld. Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások

püspökség(ek)

~ csanádi (17. sz.) 457

• néprajz, vallási megnyilvánulások 319

• Telegdi–cs., per 254

~ besztercebányai, birtokok (18–19. századforduló) 420

~ egri (17. sz.) 494

~ nagyvárad, római és görög katolikus, birtokai (18–19. századforduló) 475

~ nyitrai, birtokok (18–19. századforduló) 420

~ szepesi, birtokok (18–19. századforduló) 420

~ veszprémi, urbárium (1524) 147

R

rabbinátus ld. főrabbinátus

Rácz Imre, ism. 110

rádió ld. Vatikáni rádió

Radna, kegyhely, búcsújárás, radnaiak 47

reformáció, magyar, török hódoltság alatt 188

református

~ egyházközség, Magyarpéterlaka (Petralica de Mures, R.) 129

~ egyházmegye, Békés–Bánát (1836) 145

~ egyházlátogatás, Borsod-Gömör-Kishont vm. 563

~ egyháztörténet

• Drávaszög 165

• Tiszántúli egyházkerület (1944–1986) 415

• Vác 426

~ és katolikusok, vallásügy, Magyarország, kora–újkor 310

~ Kollégium, Sárospatak, levéltár, Rákóczi–iratok 451

~ prédikátor, Szőnyi Benjámín 335

reformkor

~ emlékiratok, Lendvay József 31

~ katolikus oktatás–nevelés, Zala m. 31

~ papság, Csanád m., könyvkultúra 327

reformtörekvések

~ rassai Sámuel, iskolai és tudományos (19. sz.) 498

~ Horn Ede, zsidó politikus 565

régészeti kutatás, remetetelep, Tihany 21

Regnum, egyháztörténeti évkönyv, magyar katolikus történések 121

„Regnum”, folyóirat, repertórium (1936–1946) 122

remeték

~ Benedek, élete és kultusza Magyarországon 410

~ Zoerard–András, szent,

• élete és kultusza Magyarországon 410

• származás, legenda 53

remetetelep, Tihany, régészeti kutatás 21

rendalapító, Szt. Norbert, Premontrei Rend 275

rendek ld.

Benedek

Ciszterci

Ferences

férfirendek

Kármelita

Szent Bazil

– ld. még: szerzetek

rendház(ak)

~ Ferences Rendház

• Baja, házfőnökök, adattár 480

• Kecskemét, helytörténet (1644–1950) 146

repertórium, folyóirat

~ MEV 1(1989) – 15 (2003) 552

~ Regnum”, folyóirat (1936–1946) 122

Rerum Novarum, pápai körlevél, hatása, magyar társadalom 96

részvétel, szabadságharc, Bácska–Bánát (1848–49) 441

Ribóssy József esperes, Nagysárrét 54

rítusok, halálközeli, keresztény, közelállók teendői, késő–középkor 235

- RMK, Benedek Rend, Pannonhalma, főkönyvtár 229
- Robert érsek, oklevelek (1226–1239) 173
- Robotka Csaba, ism. 516
- Róma (Ol)**
- ~ Hungarológiai Kongresszus (Róma – Nápoly, Ol., 1996)
 - kereszténység, magyar művelődés 251
 - magyarság, kereszténység, kultúra 245
 - megnyitó beszéd 246
 - ~ Lengyel Könyvtár 199
 - ~ magyar intézetek (1895–1995) 445
 - ~ Magyar Lelkésztség
 - 1945–1963 500
 - 1963–1973 546
 - ~ Magyar Bencés Kongregáció szerepe, Szent Anzelm Konföderáció 216
 - ~ Magyar Történeti Intézet, Gerevich Tibor (1924–1926) 225
 - ~ Osztrák Történeti Intézet 198
 - ~ Otokocsi Főris Ferenc gályarab 325
 - ~ Pápai Gergely Egyetem (1931–1973) 202
 - ~ Pápai Könyvtár, pápaságtörténet 213
 - ~ Pápai Magyar Egyházi Intézet 201
 - ~ Porosz Történeti Intézet (1888–1936) 200
- „római iskola” teikógiája és Prohászka Ottokár 398
- római katolikus (csak azt jelezzük, ami ettől elterít pl. görög keleti, evangélikus stb.)
- Római**
- ~ Katolikus Püspöki Líceum
 - Szatmárnémeti (Satu Mare, R.) (1804–1852) 242
 - ~ Lengyel Akadémia, történészek, Fraknói Vilmos 199
 - ~ Pongrác ld. szentek
- román**
- ~ egyház
 - Budapest (1868–1919) 280
 - Pest–Buda (1686–1868) 280
 - ~ egyházmegyek, görögkatolikus, Észak–Erdély (1940–1944) 99
 - ~ nemzeti mozgalom, Arad (1877–1892) 396
 - ~ ortodoxok Magyarországon 283
- Roman garsteni apát, levelek, Pannonhalma, Bencés Misszió (1658) 222
- Románia**
- ~ iskolák, hitvallások (1920–1940) 489
- románok, magyarországi, görögkeleti plébánia-történet (1792–1848) 56
- Rómával kapcsolat, politikai viszonyok, Szent László kora 339
- Rónay Jácint, ism. 232
- Roos Martin, ism. 446
- ruszin(ok)
- ~ Budapest 514
 - ~ kis katekizmus 508
 - ~ templomok, Magyarország 538
- Ruszin Kisebbségi Önkormányzat 514
- S**
- S. Varga Katalin ld. Varga Katalin, S.
- Sacra Rituum Congregatio, kapcsolat, katolikus egyházzal 362
- Ságvári Ágnes szerk., ism. 255
- Saint Vanne ld. Missale Vitonianum
- Sajópüspöki**
- ~ plébániatörténet (1270–1965) 519
- sajtó alá rend. Hölvényi György 232
- sajtóvisszhang, Glattfelder Gyula püspök, Temesvár (Timișoara, R.) 243
- Sándor Frigyes, ism. 296
- Santiago de Compostella ld. Compostella
- Sárospatak, Református Kollégium Levéltára, Rákóczi-iratok 451
- Sárköz** (Kalocsa), plébániák, névtár 427
- Sárospatak**, Református Kollégium, levéltár, Rákóczi-iratok 451
- Sas Péter, ism. 441
- Sassetta István, táblakép, Eucharisztia-oltár
- ~ Szépművészeti Múzeum, Budapest 36
- Sasvári László, ism. 514, 538
- Scala Santa-tisztelet 55
- Scheffler János
- ~ nekrológ 298
 - ~ püspök, Szatmár m. (R.) 111
- schematizmus ld. névkönyv
- Scitovszky János
- ~ követ, hercegprímás, politikai arckép 5
 - ~ prímás, levél, Eötvös Józsefhez (1848) 247
- segédpüspök, Kriston Endre, internálás (1945) 347
- segítség, katolikus egyház, IX. Piusnak (1846–1878) 464
- Shvoy Lajos püspök, emlékezés (1943–1961) 100
- Sienai István ld. Sassetta István
- Silling István, ism. 384
- Simor János–emlékkönyv 113
- sírlap, tárcsás kereszt, Balassa Bálint Múzeum, Esztergom 22
- Slachta Margit 435
- ~ iskolák államosítása (1948) 41
- Solt** em., közgyűlési jegyzőkönyvek (1817–1831) 430

- Solymosi
 ~ László, ism. 147
 ~ Szilveszter, ism. 410
- Somorjai Ádám
 ~ ford. 184, 199, 203
 ~ ism. 89, 412
 ~ szerk., ism. 227
- Sopron**
 ~ bencés gimnázium, iskolatörténet 164
 ~ egyházi iskolák védelmében, tüntetés (1948) 267
 ~ Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek, szerzet (1863–1950) 348
- Sopronkőhida**, Geiszbühl Mátyás börtönlelkész 428
- sorsok, papi, egyházi ellenállás (1945 után) 92
- Staatsrat erdélyi valláspolitikája (1771–1772) 393
- Strattmann László ld. Batthyány-Strattmann László
- „Studia Judaica”, folyóirat 115
- „Studia nova”, folyóirat
 ~ Károlyi Gáspár Református Egyetem Tudományos Közleményei 356
- Sümegeh László, ism. 509
- Sümegei László főszerk. 509
- Szabadfalvi József, ism. 305
- Szabadi Sándor, ism. 144
- Szabadka** (Subotica, Jug.), közigazgatás (1428–1918) 358
- szabadság és kereszténység, Pax Romana-kongresszus (Lillafüred, 1992) 140
- szabadságharc, részvétel, Bácska–Bánát (1848–49) 441
- Szabó Attila, ism. 145
- Szántó (Arator) István SJ 150
 ~ ism. 472
- Szántó Konrád, nekrológ 405
- származás, Szent András–Zoerard, legenda 53
- Szarvas**, egyházközség–történet, római–katolikus 2
- Szathmári Tibor, ism. 389
- Szatmár** (R.)
 ~ em., római katolikus egyháztörténet 414
 ~ m.
 • keleti kereszténység 476
 • Scheffler János mpp 111
- Szatmári Irgalmas Nővérek, Kína (1933–1948) 481
- Szatmárnémeti** (Satu Mare, R.)
 ~ jezsuiták (1581–től) 260
 ~ líceum, Római–Katholikus Püspöki Líceum (1804–1852) 242
- századforduló, magyar vallási élet, Egyesült Államok 261
- Széchenyi György érsek, Esztergom 517
- Szécsény**
 ~ Bárkányi János Cserkészcsapat (1934–1948) 481
 ~ egyházközség, evangélikus, egyházlátogatás 329
 ~ ferences kolostor, felosztatás (1950) 402
 ~ iskolatörténet, Izraelita Hitközségi Elemi Népiskola (1870–1925) 533
 ~ Szent Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek (1875–1950) 148
- Szeged**
 ~ Egyházmegyei Központ, kapcsolat, Szent-szék 544
 ~ Ferences Harmadik Rend (1919–1944) 279
 ~ Glattfelder Gyula–emlékkonferencia 107
 ~ Prazsák Mihály békepap, jelentés (1952) 182
 ~ tanyavilág, fiatalok, KALOT, KALÁSZ 562
- Szeged–Tápé**, hitélet 387
- Szeged–Újszeged**
 ~ oktatási intézmények, római katolikus egyházközség (1948–ig) 97
- szegedi évek, Ivankovits János pp 477
- Szegvár**, római katolikus plébániatörténet 130
- Székely Sándor, Aranyosrákosi ld. Aranyosrákosi Székely Sándor
- Székelyudvarhely** (Odorhei, R.)
 ~ jezsuita misszió és gimnázium, alapítás (1651) 152
- Székesfehérvár** em.
 ~ egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 307
 ~ műemlékek
 • Kara Murteza tornya 35
 • Szent Demeter–kápolna 35
 ~ Püspöki Levéltár, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, forrás (1778–1868) 84
- Székesfehérvári Székeskáptalan, Prohászka Ottokár 424
- székeskáptalan (főszékeskáptalan)
 ~ Buda, protokollum, oklevelek Békés m–re 483
 ~ Kalocsa, középkor 29
 ~ Székesfehérvár, Prohászka Ottokár 424
 ~ Szepesség, lengyelek (14. sz.) 174
- Székfű Gyula „haladó katolikus” 545
- szembenállás, papság, szerzetesek – kormány, Heves m. (1956–1961) 220
- szeminárium és líceum, Kárpátalja (1776–1949) 157

Szendrey Tamás történész, nekrológ 529–530

Szent

- ~ András ld. András-Zoerard, szent
 - ~ Anzelm
 - Kollégium, bencés, Haudek Ágoston 216
 - Konföderáció, Magyar Bencés Kongregáció szerepe, Róma (Ol.) 216
 - ~ Bazil Rend, levéltár, Máriapócs, monostor 67
 - ~ Demeter
 - kapcsolat, magyar korona 471
 - kápolna, Székesfehérvár, műemlékek 35
 - ~ Erzsébet-templom
 - Cleveland ld. ott
 - Kecskemét, templomtörténet 3
 - ~ Farkas ld. Wolfgang, szent
 - ~ Gellért
 - Hittudományi Főiskola, évkönyv 230
 - Kolostor, Brazília, Jordán Emil alapító 218
 - ~ ld. még: Gellért, szent
 - ~ István ld. István, I., m. kir., szt.
 - ~ Akadémia, tagok 404
 - ~ legenda, nagyobbik, I. András, m. kir. 86
 - ~ napok, Kalocsa
 - (1993) 135
 - (1994) 162
 - ~ Jakab-legendák, zarándokhely, Compostella (Sp.) 190
 - ~ József Hispitiium Egyesület (1925–1950) 460
 - ~ László
 - ~ ld. László, I., m. kir., szent
 - ~ legenda, falképek, középkor 118
 - ~ László Társaság, minoriták 156
 - ~ lépcsők, összekötő, földi-, égi szféra 55
 - ~ Margit ld. Antiochiai, Árpádházi
 - ~ Margit Gimnázium, Budapest, évkönyv 509
 - ~ Mihály templom, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), templomtörténet 442
 - ~ vér-tisztelet, Magyarország, középkor 39
 - ~ Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek ld. Irgalmas Nővérek
 - ~ Wolfgang ld. Wolfgang püspök, szent
- szentbeszéd, Mindszenty József bíboros 380
- szentek
- ~ magyar, Csúzy Zsigmond prédikációi 341
 - ~ tisztelete, Brazília (20. sz.) 206
 - ~ párhuzam, Antiochiai Margit és Árpádházi Margit 59
 - ~ római, Pongrác, ikonográfia 556
 - ~ ld. még: nevük alatt

Szentendre

- ~ egyháztörténet 276
 - ~ plébániatörténet, római katolikus 317
- Szentendrey Katalin ld. Katonáné Szentendrey Katalin
- Szentmártonszállás** ld. Kunszentmárton
- Szentopolk és Metód, kapcsolat Szirmiummal és Szlavóniával 172
- Szentszék
- ~ Károlyi Mihály, kapcsolat 401
 - ~ Magyarország, kapcsolat, hidegháború idején 314
 - ~ Szeged, kapcsolat, Egyházmegyei Központ 544
- szentté avatás, Margit, Árpád-házi 340
- szepesi püspökség, birtokai (18–19. századforduló) 420
- Szepességi Káptalan (14. sz.), lengyelek 174
- Szépművészeti Múzeum, Budapest
- ~ táblakép, Eucharisztia-oltár, Sassetta István 36
- Szer monostor, építéstörténet 440
- Szerémi György vilásképe 4
- szerep, egri em., művelődésben (1697–1848) 363
- szerk.
- ~ Bárdos István, ism. 87, 187
 - ~ Beke Margit, ism. 87, 187
 - ~ Békés Gellért ism. 171
 - ~ Dóka Klára, ism. 186, 277, 303–304
 - ~ Horváth Árpád ism. 171
 - ~ Imre Mihály, ism. 335
 - ~ Ságvári Ágnes, ism. 255
 - ~ Somorjai Ádám, ism. 227
 - ~ Tökés László, ism. 143
- szertartások és halotti címerek, főpapi, temetési (18–19. sz.) 57
- Szervátiusz Múzeum, Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.) 531
- szervezés, egyetem-, katolikus, Eger (1754–1948) 75
- szerveződés, civil, katolikus egyházközség (1919–1944) 293
- szertet(ek)
- ~ Isteni Megváltóról Nevezett Irgalmasnővérek, Sopron (1863–1950) 348
 - ~ női, Isteni Megváltó Leányai
 - kapcsolat, Apor Vilmos, Mindszenty József 371
 - ~ Sz. Vincéről Nevezett Irgalmasnővérek, Szécsény (1875–1950) 148
- szertetes rendek
- ~ felosztatás (1950) 423

~ Jász-Nagykun-Szolnok m. (1920–1950)
44
szerzetesek, papság – kormány, szembenállás,
Heves m. (1956–1961) 220
szerzetesség, keresztény 233
Szilády János 144
Szilas László jezsuita egyháztörténész, interjú
505
Szili Ferenc, ism. 332
Szirmiummal és Szlavóniával kapcsolat,
Szentopolk és Metód 172
Szittyay Dénes, ism. 150
Szlavóniával és Szirmiummal kapcsolat,
Szentopolk és Metód 172
Szlovákia, katolikus egyháztörténet,
kezdetektől 184
Szmrecsányi Lajos érsek, Eger 197
szobrok, Kunszentmárton 468
szociális
~ irányú katolikus mozgalmak, Magyaror-
szág (1935–1949) 65
~ kérdések, magyar – német katolikus egy-
ház, párhuzam (1891 előtt) 179
~ Misszió Társulat ld. egyesületek
szocializmus, keresztényszocializmus, Magyar-
ország 117
szociográfia, Nagykunság 388
szokásrend, iskola, keresztény 292
Szolnok, egyháztörténet, római katolikus 411
Szombathely
~ Győr em., zsinat (1579), Draskovich
György 193
~ Pax–Romana–kongresszus, megújuló egy-
ház és társadalom (1993) 171
Szórád, szent ld. Zoerard–András, szent
szórvány magyarság, lelki gondozás 156
~ Olaszország 204, 252
~ Brazília 206
Szőnyi Benjámin református prédikátor 335
Szőreg, római katolikus plébániatörténet
(1848–49) 421
Szörényi László, ford. 245
szöveggondozás
~ Kőhegyi Mihály, ism. 272
~ Merk Zsuzsa, ism. 272
szövetségújítás, Bátaszék és Ciszterci Rend 78
születésnap, köszöntés
~ Bogyay Tamás 19
~ Gábrriel Asztrik 330
~ Lénárd Ödön 513
~ Lukács László SJ, történész 183
szülőváros, METEM, Toronto (Can.) vagy Esz-
tergom ? 286

T

táblakép, Sassetta István, Eucharisztia-oltár
~ Szépművészeti Múzeum, Budapest 36
tábori pp ld. Bjelik Imre
tagok, Szent István Akadémia 404
Takács Imre, ism. 231
tanácskozások, Bernardinum (1891–1933) 42
tanárképzés, bencés (1819–1848) 520
tankönyvek, magyar történelem (1945–1975)
149
tanulmánygyűjtemény, Erdély 334
tanulmányok
~ egyháztörténeti 450
~ magyar egyháztörténet, METEM Vázla-
tok, METEM Enciklopédia 48
~ Párizs–tanulmányok 139
~ Pítvaros 114
tanügyigazgatás, egyházi, római–katolikus
(1560–1950) 10
tanyavilág, Szeged, fiatalok, KALOT, KALÁSZ
562
Tápé ld. Szeged–Tápé
tárcsás kereszt, sírlap, Balassa Bálint Múzeum,
Esztergom 22
Tari Edit, ism. 466, 469
társadalmi háttér, egyházi iskolások (1990–es
évek) 321
társadalom
~ és egyház, megújuló, Pax–Romana–kong-
resszus, (Szombathely–Vép, 1993) 171
~ magyar, hatás, Rerum Novarum, pápai
körlevél 96
társadalomtörténeti atlasz, Kelet–Közép–Euró-
pa 104
társulatok, vallásos, magyar városok, késő–kö-
zépkor 318
Telegdi-család, per, Csanádi püspökség 254
telep, remete-, régészeti kutatás, Tihany 21
települések, Körös – Tisza – Maros–köz, közép-
kor 359
települési és egyházi topográfia, Magyarország,
középkor 408
településtörténet, Nyitra nagyker (Veliki Kýr,
Sl.) 98
Temerin (Jug.), plébániatörténet 166
Temesvár (Timișoara, R.)
~ Glattfelder Gyula püspök, sajtóvisszhang
243
~ zsidó hitközségtörténet (1848–1918) 543
Temesvári em., név– és címár 550
temetési szertartások és halotti címerek, főpapi
(18–19. sz.) 57
temetők, Kunszentmárton 468

- templom(ok)
- ~ Cleveland, (Can.), Szent Erzsébet-, templomtörténet 400
 - ~ Egyesült-Államok, magyar katolikusok 501
 - ~ Erdélyi Püspökség, középkor 274
 - ~ falusi, adattár, középkor 466
 - ~ Kecskemét, Szent Erzsébet-templom, templomtörténet 3
 - ~ Magyarország, ruszin 538
 - ~ Pakod (Zala m.), katolikus 352
 - ~ Pest m., középkor 469
 - ~ Tiszaújfalú, zárda-, építéstörténet (1928–1943) 370
- templombúcsú, Földeák (1848) 526
- templomépítő, Grassalkovich I. Antal (18. sz.) 394
- templomtörténet
- ~ Cleveland (Can.), Szent Erzsébet- 400
 - ~ Kecskemét, Szent Erzsébet-templom 3
 - ~ Kolozsvár (Cluj-Napoca, R.), Szent Mihály- 442
 - ~ Kunszentmárton, középkor 27, 538
- teológia, „román iskola”-é és Prohászka Ottokár 398
- térképek
- ~ Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 389
 - ~ Magyarország, egyházi levéltárak (13–14. sz.) 51
- térképgyűjtemények
- ~ egyházi levéltárak 112
 - ~ Egyházmegyei Könyvtár, Vác 159
- testvérek ld. hutteri
- tevékenység, METEM, megalakulás 12
- Thun Albin, ism. 385
- Tihany**, remetetelep, régészeti kutatás 21
- Tilkovszky Lóránt, ism. 437
- Tisza** – Körös – Maros-köz, települések, középkor 359
- Tiszántúli Egyházkerület, református egyháztörténet (1944–1986) 415
- Tiszaújfalú**, zárdatemplom, építéstörténet (1928–1943) 370
- tisztelet
- ~ Árpádházi szent Erzsébet, Kolumbia 375
 - ~ magyar szentek, Brazília (20. sz.) 206
 - ~ Mária-tisztelet ld. ott
 - ~ Oltáriszentség, középkor
 - Európa 417
 - Magyarország, középkor 39
 - ~ Szent Vér, Magyarország, középkor 39
 - ~ szentek tisztelete ld. ott
- Tomisa Ilona, ism. 142, 309
- topográfia, Magyarország, települési és egyházi, középkor 408
- Toronto** (Can.) vagy Esztergom, METEM szülővárosa? 286
- torony, Kara Murteza pasáé, Székesfehérvár, műemlékek 35
- Tóth István György, ism. 271
- Tőkés László szerk., ism. 143
- Tölgyesi József, szerk. 382
- török hódoltság alatt, magyar reformáció 188
- Török József, ism. 72
- történelem tankönyvek, magyar (1945–1975) 149
- történelmi feladatgyűjtemény 516
- történész, Lukács László SJ, születésnap, köszöntés 183
- történészek
- ~ lengyel, Római Lengyel Akadémia, Fraknoi Vilmos 199
 - ~ magyar, katolikus, Regnum, egyháztörténeti évkönyv 121
 - ~ napja ld. Szent István-napok
- történet
- ~ Morávia 338
 - ~ történeírásé, Egyesült Államok 302
- történeti
- ~ földrajz, Váci em. 296
 - ~ gyűjtemények, Baptista Egyház 323
 - ~ Intézet ld. Magyar Történeti Intézet (Róma)
- Osztrák Történeti Intézet
- történetírás története, Egyesült Államok 302
- történetíró papok, Csanád em., adattár 49
- törvénykönyvek, László, I., m. kir. 454
- törzslap, katonai, Bjelik Imre tábori pp 409
- Trogmayer Otto, ism. 440
- tudomány- és iskola-reformok, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
- tudományos és iskolai reformtörekvések, Brassai Sámuel (19. sz.) 498
- Tudományos Közlemények ld. Károlyi Gáspár Református Egyetem
- U**
- Udvardy József, ism. 73
- Udvari István, közreműködő 508
- Új Tanulmányok, folyóirat ld. Studia Nova
- Újszeged**, oktatási intézmények, római katolikus egyházközség (1948–ig) 97
- Ungváry Sándor, ism. 188
- unitárius
- ~ arckép, Heltai Gáspár 453
 - ~ egyháztörténet
 - Budapest, egyházközség 311
 - Magyarország (Trianon után) 263
 - ~ Gál Miklós 311

~ Józán Miklós 311
 ~ kollégium, Kolozsvár (Cluj–Napoca, R.)
 • Brassai Líceum 511
 • iskolatörténet 439
 ~ prédikációk 539
 ~ püspök
 • Aranyosrákosi Székely Sándor (19. sz.) 458
 • Szentábrahámi Mihály (18. sz.) 419
 urbárium, Veszprémi Püspökség (1524) 147
 USA ld. Egyesült Államok
 utánpótlás, férfirendek, Lengyelország 168
 utódlás, Mátyás, I. m. kir. 391
 üldöztetés, magyar papság (1948–1977) 349

V

Vác em.

~ egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 306
 ~ Egyházmegyei Könyvtár, térképgyűjtemények 159
 ~ plébániai könyvtárak 289
 ~ történeti földrajz 296
 vádak Pius pápa XII. ellen 344
 Vajdaság (Vojvodina, Jug.), archaikus népi imádságok 384
 választút, Bajorország, protestantizmus vagy katolicizmus 542
 vallás és oktatás, Dunántúl (1810–1812), katonai jelentés 320
 vallási
 ~ élet, magyar, Egyesült Államok, századforduló 261
 ~ megnyilvánulások, néprajz, Csanádi Püspökség 319
 ~ türelem, Erdély 151
 vallásos
 ~ egyesületek, Baja (19. sz.) 29
 ~ nevelés, állami iskolák (1949–1950) 38
 ~ társulatok, magyar városok, késő-középkor 318
 valláspolitikai
 ~ Báthory–cs., Erdély 493
 ~ Staatsrat-é, Erdélyben (1771–1772) 393
 vallástörténet
 ~ Erdély 151
 ~ Kelet–Közép–Európa, atlasz 104
 vallásügy
 ~ Erdély (1765–1773) 496
 ~ Magyarország, katolikusok és reformátusok, kora-újkor 310
 valóság és legenda, Margit, szent, Árpád–házi 340
 Vanyó Tihamér OSB, egyháztörténész, bibliográfia 123

Várdy

~ Béla, közrem. 501
 ~ Steve Béla ld. Várdy Béla

Varga

~ Lajos, ism. 296, 540
 ~ László, ism. 228

városok, magyar, vallásos társulatok, késő-középkor 318

vatikáni

~ források, Magyarország elleni intervenció (1919) 128
 ~ rádió, magyar tagozat 367
 ~ zsinat, intervenció, magyar kormány (1870) 40

Vatikánváros, levéltár ld.

egyházi ügyek kongregációja, levéltár

Vécsey Antal, ism. 443

védelem, egyházi iskolák, tüntetés, Sopron (1948) 267

Vendégkönyv ld. Máriakálnoki Vendégkönyv 291

Veneto, pócsi Mária-tisztelet 369

vér ld. Szent Vér

Veszprém em.

~ egyházlátogatási jegyzőkönyvek, katalógus 308
 ~ jezsuita misszió (1649–1677) 361
 ~ Volka Ottó püspök (1665–1720) 357

Veszprémi

~ László, szerk. 486
 ~ Püspökség ld. püspökségek

Vidlics Ferenc, ism. 223

Vigh Éva, ford. 314

vikáriátus, Esztergom, érsekség, hódoltsági 518

világkép, Szerémi György 4

Villon kora, Párizs, László, V., m. kir. követei 392

Vince ld. Szent Vince

visszaemlékezés (Bubla László) 452

viszony(ok)

~ állam – egyház 33
 • (1914–1945) 77
 ~ Esztergomi Érsekség és Kalocsai Érsekség (13. sz. eleje) 37
 ~ politikai, Szent László kora, kapcsolat Rómával 339

visszaemlékezések, görögkatolikus egyház, Kárpátalja (1944–1992) 180

vita, esztergomi érsek, krakkói püspök (14. sz.) 124

vizitáció ld. egyházlátogatás

Volkra Ottó püspök, Veszprém em.

(1665–1720) 357

Wolfgang püspök, szt., Magyarország 141

Z

- Zakar Polikárp, egyháztörténész, bibliográfia 268
- Zala** m., katolikus oktatás–nevelés, reformkor 31
- Zalaegerszeg**
- ~ diáksztrájk és megtorlás (1948) 297
 - ~ Notre Dame Iskolák, Mindszenty József (1929–1948) 284
- Zalavár**, konvent, levéltár 532
- zarándok, Lászlai János, Egyiptom (1483) 418
- zarándoklat, Altötting (No.), kegyhely (1947) 353
- zárdatemplom ld. templom
- Zebegény**, monasteriológia 81
- Zeller László, közreműködő 514
- zeneszerző, Mirzaty Dan, Ave Maria 298
- Zimányi Vera–tisztelet, tanulmányok 585
- oerard–András, sz., remete, élete és kultusza Magyarországon 410
- Zombori István, ism. 89, 150

Zs

- zsidó
- ~ hitközségek
 - Erdély (1867–1914) 566
 - Észak–Erdély (1940–1944) 262
 - ~ oktatásügy, Erdély (1780–1913) 153
 - ~ összeírása, Magyarország (1944 április) 258
 - ~ politikus, Horn Ede, reformtörekvés 565
 - ~ történet, Temesvár (Timișoara, R.) (1848–1918) 543
- zsidóüldözés, dokumentumok, Bács–Kiskun megyei Levéltár 255
- Zsigmond, 493
- zsinat(ok)
- ~ Erdőd, Philipp Melanchthon, Drágfi Gáspár (1545) 236
 - ~ magyar, keleti egyházfegyelem befolyása 360
 - ~ Szombathely, Győr em. (1579), Draskovich György 193
 - ~ Vatikáni, intervenció, magyar kormány (1870) 40
- zsinat–presbiteri egyházkerületek, evangélikus
- ~ Erdély (1919–1932) 459

KISS GERGELY*

A KÖZÉPKORI MAGYAR EGYHÁZSZERVEZET KIALAKULÁSA (10. SZÁZAD VÉGE – 12. SZÁZAD ELEJE)

Az István-kori egyházszervezet kialakításának szakaszai és problémái**

Közismert tény, hogy az első királyunk idején megkezdett egyházszervezés bizonyos keresztény hagyományok meglétével már számolhatott elsősorban a Dunántúl, illetve Erdély térségében.¹ A szakirodalom eddig is több alkalommal rámutatott arra, hogy az Szt István-kori egyházszervezet kialakítása nem egy pillanat műve volt, hanem egy hosszabban elnyúló folyamaté, amelynek végpontja, mintegy betetőzése jóval túlmutatott első királyunk életén.

E folyamat belső szakaszolásában azonban az utóbbi időben történt lényegesebb változás. Legutóbb Koszta László hívta fel a figyelmet a keresztény egyházszervezet kialakítása belső periodizációjának lehetőségére, Géza korától a Szent István halálát követő évtizedekkel bezárólag.²

Nem kérdéses, hogy István király célja az önálló magyar egyházszervezet kialakítása volt, s erre a vállalkozásra az egyházi előírásoknak (kánoni szabályoknak) megfelelően előzetes pápai felhatalmazással került sor, azaz az uralkodó jogot nyert az önálló magyar egyháztartomány kialakítására. Nem lehet mellékes – cseh és lengyel práhuzamok alapján³ –, hogy István határozott koronaszerezési törekvése, azaz az önál-

* Az itt következő öt tanulmány (Kiss Gergely, Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Tamási Zsolt és Marton József írása), a 2009. április 21-én Pécsen tartott gyulafehérvári-pécsi egyházmegyei konferencián hangzott el.

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási ösztöndíj (BO/00530/08/2) támogatásával készült.

1 A Dunántúl vonatkozásában nyilvánvalóan a salzburgi érsekség fennhatósága alatt a IX. században (is) működő egyházak helyekre (Quinque Basilicae, Mosaburg, Savaria, stb.), ill. egyházszervezetre gondolatunk, amelynek meglétéről a *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* c. forrás tanúskodik: *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*, caput VI, X, XI, XIV. Kiadása: PAULER - SZILÁGYI 1900, 306-307., 309-311., 313. A VI., X. és XIV caput magyar fordítása: LOSEK 1996, 150. A frank uralomra, illetve Salzburg Pécs térsége feletti joghatóságára vonatkozólag azonban kételyek is megfogalmazódtak. VÉKONY 1986, TÓTH 1991, TÓTH 2001, 37-38. Az erdélyi bizánci térítés hagyománya az erdélyi gyula bizánci megkeresztelkedésére (953 körül) vezethető vissza, amelyről Skylitzés történetíró tudósít. Kiadása: Skylitzés

2 KOSZTA 1996, 105-115.

3 A csehek esetében a prágai püspökség megalapításakor (973-976) még I. Ottó birodalomszervező politikája érvényesült, amely azzal járt, hogy Prága a mainzi érsek alárendeltje lett. A lengyelek esetében a helyzet bonyolultabb. A 968-ban létrehozott poznańi püspökség a német egyház (Magdeburg) befolyása

ló magyar királyság megvalósítása egyben szemléletes kifejeződése volt a magyar egyháztartomány megszervezése igényének, olyan formán, hogy állama mind világi, mind egyházi szempontból ne a Német-Római Császárság alárendeltjeként, hanem önállóan csatlakozzon a keresztény királyságok körébe.⁴ Az elvi felhatalmazás⁵ mellett szükséges volt a megfelelő kánonjogi szabályok betartása. A magyarországi világi egyházszervezet kialakításában valószínűleg a pseudo-isidorus-i kánonjogi gyűjtemény játszott szerepet, amely egy országban (*regnum*), amelynek élén egy király áll, egy érseki székhely és 10–12 annak alárendelt püspökség felállítását javasolta.⁶ E mellett a kánonjog önálló egyháztartományként ismert el egy területet minimálisan egy érsekség és négy püspökség megléte esetében is.⁷ Ezek ismeretében már maga az uralkodó rendelkezett a továbbiakban az egyházszervezet kialakításáról, mintegy magát is az egyház képviselőjének tekintve.⁸ Azt már nehezen lehetne eldönteni, hogy a két elvi megfontolás, illetve lehetőség közül melyik jutott uralkodó szerepre, úgy is megfogalmazhatjuk, hogy esetlegesen mindkét elv megtartását szem előtt tartotta az uralkodó. Szigorúan a világi egyházszervezetre koncentrálva az érsekségi és püspökségi szervezet kialakításában a következő szakaszok határozhatók meg:

1. 997–1010 KÖRÜL

Ebben a periódusban – amennyiben elfogadjuk, hogy a minimális cél az egy érseki székhely és négy püspöki egyházmegye kialakítása volt – a szervezés területileg elsősorban a Kárpát-medence nyugati felére, azon belül is jórészt a Dunántúlra koncentrálódott. A legkorábbi, a veszprémi egyházmegye felállítását (997 körül)⁹ kö-

alatt állt. Ezzel szemben az 1000-ben III. Ottó személyes részvételével létrehozott gnieznoi érsekség (és a neki alárendelt, ekkor már létező krakkó, wroclawi és kolobrzegi püspökség) lényegében az önálló lengyel egyháztartomány elismerését jelentette. Mindennek hátterében a császári politika megváltozása állt: III. Ottó és II. Szilveszter pápa ugyanis inkább egy keresztény birodalom ideáját tartotta szem előtt. A csehekre ld. pl.: KEMPF 1966., 271–274., HUBER 1973, 28–39., a lengyelekre: KEMPF 1966, 274–275., GIEYSZTOR 1979, PANZRAMM 1969, 6–7., 11., SAPPOK 1937, 20–21., 74–78., ALTHOFF 1998, PFEIFFER 1973, 78., PARISSE 1994, 797–800., SCHLESINGER 1962, 21–51., 60–83., KŁOCZOWSKI 1994, 899–900., HEHL 2000, CONZE 1992, 18., FONT 2005, 89., 100., STRZELCZYK 2000a, STRZELCZYK 2000b, BAGI 2003.

4 KOSZTA 1996, 105–107.

5 Erre a ravennai zsinaton kerülhetett sor, mint azt a kutatás általában feltételezi: GYÖRFFY 1977, 150–152., KOSZTA 1996, 108. Ugyanakkor arra is utalnunk kell, hogy ennek forrásbázisa tulajdonképpen csak feltételezni engedi ezt az eseményt. Vö.: DHA 20.

6 KOSZTA 1996, 108–109., GERICS - LADÁNYI 1996, 11.

7 KOSZTA 1996, 108–109.

8 Ezt a felfogást érthetően erőteljesen hangoztatja a Hartvik-féle István-legenda Könyves Kálmán egyházipolitikai elképzeléseinek megfelelően. Vö.: GERICS - LADÁNYI 1996, 12.; GERICS 1987, 220–231.

9 Itt valószínűleg az játszott szerepet, hogy Veszprém rendelkezett korábbi keresztény hagyományokkal, Géza nagyfejedelem felesége, Sarolt valószínűleg itt tartotta székhelyét, ezzel hozható összefüggésbe egy, a püspökség felállítását megelőző egyház felépítése. Veszprém központ jellege Gizella és István házassága nyomán erősödött meg igazán, ez magyarázza az első egyházi központ létrehozását, még az érsekség megszervezését megelőzően. Veszprém a későbbiekben is erősen kötődött a királynékhoz, a veszprémi püspök koronázta a királynét. Az 1009. évi birtokösszeírás pedig arról tanúskodik, hogy a püspökség a Dunántúl nyugati, észak-nyugati részét foglalta el, kizsírítva onnét ezzel az esztergomi érsekséget, amely így azzal párhuzamosan, de inkább utána jöhetett létre. Ebből az oklevélből feltűnően

vette az esztergomi (1001) – szimbolikus módon az érseki szék az uralkodó, s nem a királyné székvárosába került.¹⁰ Ezt követően, vélhetően igen korán (legfeljebb 1009-ig¹¹) sor került a győri püspöki szék kialakítására, bár erre vonatkozólag pontos adatokkal nem rendelkezünk. Az eddig létrehozott központok helyzetéhez képest 1003 körül Szt. István a Kárpát-medence keleti, dél-keleti részén, Erdély területén hozott létre egy újabb püspökséget, az erdélyi gyula leverését követően. Önmagában meglepő ez a területi különbség, amelyet még inkább fokoz az előző három, illetve ez utóbi között mutatkozó jellegbeli eltérés. Nyilvánvaló, hogy a szilárd központtal ekkor még nem rendelkező erdélyi egyházmegye létrehozása sokkal erőteljesebben fejezte ki annak missziós-pasztorációs feladatát.¹² Eger esetében (1005–1009) – a közvetlen kabar vonatkozások mellett – szintén a meglévő szervezet „egyszerű” területi továbbfejlesztésével számolhatunk. Itt annyiban mégis mások a körülmények, hogy a kabar törzsek vezetőjének, Aba Sámuelnek a megnyerése békés úton történt meg („dinasztikus” házasság, udvari tisztség), annyiban viszont azonosak, hogy a politikai megegyezést itt is az egyházszerkezeti integráció követte.¹³

Az 1003 körüli időtől az 1009-ig terjedő időszak további alapításairól meglehetősen keveset lehet tudni, mindazonáltal feltételezhető, hogy az egyházszerkezet kialakításának megkezdett folyamata tovább folytatódott, s vélhetőleg egyszerre több terület esetében is felmerült az egyházi igazgatási székhely felállításának terve. Pécs és Kalocsa jelenthette ezt a továbblépést. Az előbbi (1009¹⁴) esetében egyértelműen a dunántúli egyházszerkezet kiépítésének utolsó fázisával van dolgunk. Kalocsa tekintetében – mint azt Koszta László feltételezte – a pécsi egyházmegyével párhuzamosan létrehozott szomszédos egyházmegye kialakításáról lehet szó.¹⁵

hiányzik Somogy megye, e tekintetben újabban vita bontakozott ki. A püspökség felállítására általában ld.: GUTHEIL 1977, 43–66., 101–105., 115–117., KRISTÓ 1988, 213–214., 226–230., 239–262. NÉMETH 1967, PÜSPÖKI NAGY P. 1988, THOROCZKAY 2002, 484–485. Vö.: DHA 52–53. A Somogy megye területére vonatkozó vitára ld: SOLYMOSI 1999, SOLYMOSI 2001, KRISTÓ 2000, KRISTÓ 2002, ZSOLDOS 2001, ZSOLDOS 2002, értékelése: KISS 20006a, 90.

10 GYÖRFFY 1977, 150–152., KOSZTA 1996, 108. Vö.: DHA 20., GYÖRFFY 1969, 199–225., KRISTÓ 1988, 331–345., THOROCZKAY 2002, 485–487.

11 Győr igen korai alapítás lehetett, erre utal, hogy 1009-ben már itt állítják ki a pécsi püspökség ún. alapítólevelét, ill. az ugyanez évi veszprémi határleíró oklevél szövege egy azzal nyugatról szomszédos egyházmegyét sejtet. DHA nr. 58., 52–53. Vö.: KRISTÓ 1988, 262–283., THOROCZKAY 2002, 485.

12 THOROCZKAY 2002, 487–488.

13 KOVÁCS 1987, 9–13., KRISTÓ 1988, 395–427., THOROCZKAY 2002, 489.

14 A Dunántúl utolsó egyházmegyéje a pécsi volt. 1009-es alapítólevele, annak határai – ha nem is minden szempontból hitelesen – azt mutatják, hogy ez a püspökség foglalta el a Dunántúl dél-nyugati szegletét. DHA 58. KRISTÓ 1985, SZENTPÉTERY 1918, GYÖRFFY 1952–1953, KRISTÓ 1988, 283–305., THOROCZKAY 2002, 488–489. A pécsi püspökség alapítólevele interpolált, ennek ellenére hitelesnek tekinthető a nyugat-dél-nyugati és a keleti (Duna menti) határvonal leírása, egyedül a szerémségi határvonal esetében merül fel nehézség, az ugyanis az interpolált rész. Erről részletesen: KISS 2001.

15 KOSZTA 1996, 108–109. Itt most természetesen nem lehet részletesen kifejteni, hogy Kalocsa püspökségként vagy érsekségként jött-e létre. Erra a kérdésre eltérő magyarázatok születtek. Egyes vélemények szerint érsekségként jött létre, amelyet az indokolt, hogy feladata a fekete magyarok megtérítése volt, tehát missziós szerepet töltött be. KRISTÓ 1988, 442–456. A missziós feladatok szervezésére ugyanakkor nincsenek kézzelfogható adatok a korai időszakból, sőt még a fekete magyarok földrajzi elhelyezése is problematikus. Ld. még általában: UDVARDY 1991, GYETVAI 1987, 31–50., KATONA 2001. Más vélemény szerint Kalocsa eredetileg püspökség lehetett, az érseki rang tulajdonképpen csak a ko-

Veszprém, Esztergom és Győr megszerzése azon a területen, azokban a központokban törént, ahol István leginkább erős pozíciókkal rendelkezett. Kialakításuk tudatos elgondolásra utal. Ezzel szemben az erdélyi részek egyházi megszerzése nem illeszkedik bele egyértelműen ebbe az elképzelésbe. István a hatalmát megkérdőjelező erdélyi gyula leverése után annak egykori uralmi területét egyházilag is igyekezett biztosítani, különös tekintettel az ekkor itt még feltehetőleg működő bizánci térítésre. Úgy is megfogalmazhatjuk, hogy István eredeti célja vélhetőleg a nyugati részek (a Dunán túl, esetleg a Dunától északra eső területek nyugati fele) egyházi megszerzése volt, amely ekkor még nem válhatott teljessé az erdélyi egyházmegye kialakításának „kényszere” miatt. Hasonló, mégis kissé eltérő szándék tapintható ki Eger esetében, ahol az új terület bevonását az egyházszervezetbe békés megegyezés előzte meg.

Az egyházi igazgatást tehát, nyilvánvalóan István terveinek megfelelően, kezdetben a Duna vonaláig terjesztették ki (Pécs), s ezzel párhuzamosan indult meg a Dunától keletre eső, az eddigiekkel szomszédos egyházmegyék (Eger, Kalocsa) kialakítása. Mindezek figyelembe vételével elmondhatjuk, hogy az egyházszervezet kialakításában az 1009. év határkőnek bizonyult. Nyilvánvalóan nem lehet véletlen, hogy a pécsi püspökség alapítólevelét Győrben egy pápai legátus, Azo, jelenlétében állították ki.¹⁶ Ez legalábbis arról tanúskodik, hogy az egyházszervezésre adott felhatalmazás után is élénk figyelemmel kísérte a pápaság a magyar egyházi hierarchia szervezet kialakítását, igyekezett a megadott felhatalmazás teljesítését ellenőrizni.

2. AZ 1030-AS ÉVEK

Szt. István uralkodási idejére már csak egy püspökség, a csanádi megszerzése esik. Ez tulajdonképpen a második szakasz, amelynek során – az erdélyihez hasonlóan – a hatalom elismertetése (Ajtony legyőzése) nyomán került sor az egyházszervezet kialakítására (1030).¹⁷ A hagyomány ugyan Szt. István uralkodásához köt még több püspökséget, ez azonban kizárható. Ennek nem pusztán kronológiai akadályai vannak, hanem az is felhozható, hogy indokolt volt-e egyáltalán további egyházmegyék szervezése. Ha térképre vetítjük az 1038-ban biztosan létező egyházmegyéket, valamint figyelembe vesszük a többi egyházmegye (*Vác, Bihar, Nyitra* és *Zágráb*) területi kiterjedését, könnyen látható, hogy Szt. István uralkodásának végén az általa uralt területek egyházi igazgatása – mai szóval élve – elérte a teljes lefedettséget.

rai egyházszervezésben és a korona-szerzésben kitüntetett szerepet betöltő Asztrik(-Anasztáz) nevére szólt, ezzel kívánta munkáját az uralkodó elismerni (tituláris érsekség). A Hartvik-legenda előadásán alapuló magyarázatot Koszta László fejtette ki. KOSZTA 1996, 110., KOSZTA 2000a, KOSZTA 2000b. 44. Harmadik lehetőségként felmerült az is, hogy Kalocsa a kárpát-medencei ortodox metropólia székhelye volt, ez azonban nem bizonyítható. GYÖRFFY 1952–1953, KOSZTA 1996. Vö.: BAÁN 1995, BAÁN 1997, BAÁN 1999, KISS 2007, 61–62. Végül olyan elképzelés is napvilágot látott, amely szerint 1002 körül jött létre Kalocsa, majd ennek területéből vált ki Pécs. THOROCZKAY 2002, 488.

16 „[...] *cum consensu sanctissimi apostolici et in presencia eius nunciū Asonis episcopi* [...]”. DHA 58.

17 Amint arról a Pozsonyi Évkönyvek és a nagyobbik Gellért legenda beszámol, a püspökség felállítására rögtön Ajtony leverését követően sor került. THOROCZKAY 2002, 489–491.

A 11. század közepétől a 12. század elejéig létrejövő püspökségek döntő többsége nem tekinthető teljes mértékben új szervezeteknek. Természetesen maguk a központok újak voltak, de az egyházmegyék rendre más meglévő püspökség, érsekség territóriumán jöttek létre.

Az átalakításra mutat Vác megszervezése (az esztergomi és az egri egyházmegye rovasára), alapítása I. Géza (1074–1077), de lehet, hogy már Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) idején megtörtént.¹⁸

Ugyancsak átszervezésre utal Bihar, amelynek kialakítása vélhetőleg összefüggésbe hozható a dukátus megszervezésével (I. András /1046–1060/ korában), első (ismert) püspöke, Leodvin, 1054-ben bukkan fel. A bihari püspökség biztosan másodlagosan alakult egyházmegye, erre utal az, hogy tőle délre, Zaránd megye területén működött a középkorban az egri püspökség zombolyai (pankotai) főesperessége. Bihar esetében még további átalakítás is történt I. László (1077–1095) korában, ekkor került át a püspökség központja a jobban védhető Váradra.¹⁹

A zágrábi püspökség azonban már új alapítás (1080-as évek), amely az eddig kevésbé lakott határszéli területek benépesülésével és megszervezésével állhat összefüggésben. A zágrábi püspökség kezdetben csak Zágráb szűkebb környezetére terjedhetett ki, és csak később érte el a Dráva-Száva közötti területen a pécsi püspökséget. Ez magyarázza azt, hogy miért csak viszonylag későn indulnak meg a joghatósági viták Zágráb, Pécs és Veszprém között bizonyos Dráva menti, verőcei egyházak felett. A püspökség területével kapcsolatban arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy már vélhetőleg az alapítás idején hozzá tartozott a Dráva-Mura közötti terület (bekcsényi főesperesség) is.²⁰

Nyitra esetében az első kézzelfogható adat a 12. század elejéről származik, az 1111-es és 1113-as zabori oklevelekből következőleg ekkor már létezett itt püspökség, amelynek területe az esztergomi egyházmegyéből vált ki (erre utal, hogy mindkét egyházmegyében létezett nyitrai főesperesség). Azt sajnos nehéz megmondani, hogy miért került sor az alapításra. Elképzelhető, hogy e lépés mögött az húzódik meg, hogy a messzi esztergomi központból bajos lehetett e távoli területet irányítani, és ezért jött létre itt új egyházmegye, mindez azonban csak feltételezés.²¹ Újabb vélemény szerint a korábbi és a 11. században csak megerősödő egyházi hagyományok indokolták az új püspökség felállítását. Erre utalhat az, hogy Nyitra és Zobor vidékén alakult ki a két itteni remete, Zoerard-András és Benedek magyarországi kultusza, illetve utalhatunk a korábbi, 9. század végi előzményekre is. Az is felmerült, hogy a püspökség kialakításá-

18 GERICS 1995, MEZEY 1970, KUBINYI 1983, KRISTÓ 1988, 223–224., 428–442., KOSZTA 2001, THOROCZKAY 2002, 491.

19 GYÖRFFY 1987, 916. Úgy vélte, hogy az áthelyezés azért következett be, mert Várad forgalmasabb hely volt. Ennél azonban logikusabb azt feltételezni, hogy a védelmi szempontok játszottak közre, ugyanis a 11. század második felében a keletről betörő besenyők útvonala a meszesi kapun vagy a Király-hágón keresztül vezetett a tiszántúli területre. KRISTÓ 1988, 223–224., 474–482., MAKK 1992, THOROCZKAY 2002, 491. Ez utóbbi szerző mind Vác, mind Bihar esetében számol a szentistváni alapítás lehetőségével.

20 HOLUB 1929, 29–33, 405–408., KRISTÓ 1988, 248–250., 305–330., SZEBERÉNYI 1999, különösen 50–51., KISS 2006b.

21 KRISTÓ 1988, 331–335.

nak magja a nyitrai (társas)káptalan lehetett, amely pl. Kálmán törvényeiben kitüntetett szerepet kapott, a székeskáptalanok mellett csak itt, és Pozsonyban lehetett istenítéletet tartani.²²

A világi egyházszervezet kialakulásának bemutatásánál fontos hangsúlyozni, hogy az eddigi kutatás általában egész egyházmegyék kialakulását vázolta fel olyan értelemben, hogy azok területét már az alapítás idején későbbi területi kiterjedésükkel azonosította. Kérdés azonban, hogy milyen területi kiterjedéssel rendelkeznek a 11. század eleji egyházmegyék. Erre nézve biztosnak tűnő adatokkal csak Veszprém és Pécs esetében rendelkezünk.

Veszprémet illetően az 1009. évi oklevél négy várat (Veszprém, Visegrád, Kolon, Fejér) rendelt határaival együtt a püspökség fennhatósága alá, így határozta meg annak területét.²³ E felsorolásban nem szerepel Somogy. Ebben a tekintetben felmerült, hogy Somogyban a pannonhalmi apát gyakorolta a püspöki jogokat. Utóbb, a zágrábi püspökség felállításának idején, az 1090-es esztendőben ezen jogát elvesztette, Somogy immár a veszprémi püspökség fennhatósága alá került.²⁴ Ez a püspöki joghatóság azonban a pannonhalmi apát esetében a 11. században nem igazolható, pusztán tizedszedési jogot élvezett. Somogy megye hiánya pedig azzal magyarázható, hogy ekkor még nem volt önálló, eredetileg Kolon vagy Veszprém megyéhez tartozott.²⁵

A pécsi püspökség interpolált alapítólevele valójában inkább a határokat írja le. Területe a kutatások alapján Tolna, Baranya területének egészére, a Dráva-Száva közben pedig Pozsega és Valkó megyékre terjedt ki. Érdekes, hogy az alapítólevél – leszámítva a keleti határt, amely éppen egy 13. századi átdolgozás eredményeképpen módosult a szövegben – a püspökség déli-dél-nyugati határát egyáltalán nem írta le, ami arra utal, hogy ekkor még igazgatható egyházak és lakosság hiányában erre nem is volt szükség. Ugyanakkor a 12–13. század fordulóján ez a helyzet már nem állt fenn, amely jól tetten érhető a pécsi, a veszprémi és a zágrábi püspök joghatósági pereiben.²⁶

Esztergom esetében a kutatás rámutatott arra, hogy az egyházmegye az alapítás időszakában korántsem volt olyan nagy kiterjedésű,²⁷ mint a 11. század végén, amikor az észak-magyarországi részekben egyedül csak a váci és az egri egyházmegyékkel osztozott. Úgy tűnik, hogy növekedése a terület benépesülésével állhatott összefüggésben, azzal párhuzamosan gyarapodott az egyházmegye is, területe, ilyen értelemben nem rendelkezett zárt határokkal a peremterületek irányában. Eger és az erdélyi egyházmegye esetében is hasonló tapasztalhatunk, elsősorban a Kárpát-medence északkeleti határvidékén. Nem véletlen, hogy az egri egyházmegye akkor már óriási területén új igazgatási egység jött létre Biharban.²⁸ Erdély esetében, mint ismeretes, még az egyházmegyei központ helye sem tisztázott, amely annak területi értelemben vett kiforrat-

22 ORTVAY 1891, 64–100., KRISTÓ 1988, 345–352. A nyitrai káptalan és a püspökség megszervezésének lehetséges összefüggésére Thoroczkay Gábor hívta fel a figyelmemet: THOROCZKAY 2008.

23 DHA 52.

24 KRISTÓ 2000, KRISTÓ 2002.

25 SOLYMOSI 1999, SOLYMOSI 2001, ZSOLDOS 2001, ZSOLDOS 2002. Vö.: KISS 2006a, 90.

26 KISS 2001.

27 KRISTÓ 1988, 331–335.

28 Arra, hogy a bihari egyházmegye az egri egyházmegye rovására nyerte el területét, abból következtethetünk, hogy Bihar déli határán a későbbiekben is létezik az Egerhez tartozó pankotai főesperesség. Vö.: KRISTÓ 1988, 331., 471–474.

lanságát mutatja. Ugyanígy nem véletlen, hogy az egri és erdélyi egyházmegyék között is éppen a Máramaros vidéke feletti fennhatóság váltott ki nézeteltérést.

A fenti megállapítások összegzéseként azt mondhatjuk, hogy az István-kori egyházszervezet kialakítása (legalábbis legfelső szinten) egy hosszabb folyamatként ragadható meg, s minimálisan is legalább három szakaszra osztható. A mégoly hiányos forrásanyag ellenére is e folyamat modellezhető. Ennek legalapvetőbb eleme az lehetett, hogy az uralkodó csak az uralma alatt álló területén tudta az egyházszervezés folyamatát támogatni, ellenőrizni. E programszerű elképzelés világosan kitapintható Szt. István egyházszervezési munkájában. Mégis, vannak kisebb eltérések is. Az 997/1001–1009 közötti időszakban intenzív szervezés folyt az uralkodó hatalma alatt álló területen (Esztergom, Győr, Pécs, Kalocsa, és bizonyos értelemben Veszprém is), amely kiegészült az újonnan szerzett területek egyházi igazgatás alá vonásával, ám ennek itt vagy fegyveres konfliktus, vagy politikai megegyezés volt az előzménye (Erdély, Eger). Ez utóbbi „csoportba” sorolható Csanád is. Szt. István halála után ez a modell azonban módosult. Az újabb egyházmegyék – egy, a zágrábi kivételével, amely a magyar uralom kiterjedésével magyarázható – már nem „üres” területeken jöttek létre. Ha igaz az a feltetelezés, hogy a váci püspökség alapítása Orseolo Péterhez kapcsolódik, akkor elképzelhető, hogy ennek oka a szentistváni politika folytatása volt. Bihar létrejötté feltehetőleg összefügg a dukátus megszervezésével, így ennek oka inkább a dinasztikus hatalommegosztásban kereshető. Nyitra esetében pedig vélhetően az a legvalószínűbb magyarázat, hogy a püspökség létrehozása mögött egy erős helyi egyházi hagyomány állhatott.

A másik fontos jellegzetesség, hogy a létrehozott egyházmegyék közül többnek a területe is változásokon esett át. Ez a folyamat kétirányú volt. Egyfelől a 11. század közepe és a 12. század eleje között létesült egyházmegyék (Vác, Bihar, Nyitra) egyházigazgatásilag már „lefedett” területen jöttek létre meglehetősen sajátos okokból. Másfelől időben és területenként eltérő lendülettel indult meg az egyházmegyék terjeszkedése a peremterületek irányába, amely azután főleg a 14. században éles határ- és joghatósági vitákhoz vezettek.

IRODALOM

ALTHOFF, G.

- 1998 *Thietmar I. (Thietmar, Bischof von Merseburg)*. In: *Lexikon des Mittelalters* VIII, (1998) 694–695.

BAÁN I.

- 1995 „Turkia metropolitája”. *Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. Századok* 129 (1995) 1167–1170.
- 1997 *The Foundation of The Archbishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of The Second Archdiocese in Hungary*. In: *Early Christianity in Central and Eastern Europe*. Ed. URBAŃCZYK, P., Warszawa, 1997. 67–73.
- 1999 *The Metropolitanate of Tourkia. The Organization of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages*. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*. Hrsg. V. GÜNTER PRINZIG und MACIEJ SALAMON.

- Wiesbaden, 1999. (Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik, Band 3.) 45–53.
- BAGI D.
2003 *Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán-kori magyar belpolitikával. Századok 137 (2003) 349–380.*
- CONZE, W.
1992 *Geschichte Ostmitteleuropas von der Karolingerzeit bis ins 18. Jh.* München, 1992.
- DHA
Diplomata Hungariae antiquissima edendo operi praefuit Georgius Györffy. Volumen I. 1000–1131. Budapestini, 1992.
- FONT M.
2005 *Keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században.* Bp., 2005.
- GERICS J.
1987 *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Bp. 1987.
1995 *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához).* In: GERICS J.: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Szerk. Zombori I., Bp., 1995. 174–185.
- GERICS J. – LADÁNYI E.
1996 *A Szentsek és a magyar állam a 11. században.* In: *Magyarország és a Szentsek kapcsolatának ezer éve.* Szerk.: Zombori I. METEM. Bp. 1996.
- GIEYSZTOR, A.
1979 *The Consolidation of the State and the Christianization of Poland in 966.* In: *History of Poland.* Ed. GIEYSZTOR, A. – KIENIEWICZ, S. – ROSTWOROWSKI, E. – TAZBIR, J. – WERESZYCZKI, H.,: Warszawa, 1979. 47–50.
- GUTHEIL J.
1977 *Az árpádkori Veszprém.* Veszprém, 1977.
- GYETVAI P.
1987 *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén.* München, 1987.
- GYÖRFFY Gy.
1952–1953 *A száveszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása.* In: *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei.* I-II. 1952 325–362. 1953. 69–104.
1969 *A magyarországi egyházszervezésről újabb források alapján.* *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei* 1969. 199–225
1977 *István király és műve.* Bp., 1977.
1987 *A lovagszent uralkodása.* In: *Magyarország története tíz kötetben. I. Előzmények és magyar történet.* Főszerk. SZÉKELY Gy., szerk. BARTHA A. Bp., 1987. I/2. 894–940.
- SKYLITZÉS, IOANNÉS
Synopsis historiarum (részletek). In: HKÍF. Ford. Moravcsik Gy. A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ Gy. Szeged. 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) 152 –153.

- HEHL, E.-D.
 2000 *A gnieznói érsekség alapítása egyházi szempontból.* In: *Európa közepe 1000 körül.* Szerk. WIECZOREK, A. – HINZ, H.-M., Stuttgart, 2000. 305–307.
- HOLUB J.
 1929 *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története.* Pécs, 1929.
- HUBER, A. K.
 1973 *Die Metropole Mainz und die böhmischen Länder.* In: *Sacrum Pragense Millenium 973–1973.* Königstein, 1973. (Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien Band III.) 24–57.
- KATONA I.
 2001 *A kalocsai érseki egyház története.* Kalocsa, 2001.
- KEMPF, F.
 1966 *Die Missionierung der Slawen und Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert.* In: *Handbuch der Kirchengeschichte.* Hrsg. von HUBERT JEDIN. Bd. III/1.: *Die mittelalterliche Kirche.* Freiburg – Basel – Wien, 1966. 267–283.
- KISS G.
 2001 *A pécsi püspökség megszervezése és területi kiterjedése.* In: FONT M. (szerk.): *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 53–68.
 2006a *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században.* Bp., 2006.
 2006b *Holub József és az egyházi igazgatástörténet. (A Zala megye története a középkorban egyházigazgatási vonatkozásai).* In: *Történések és jogtörténések Holub Józsefről.* Szerk.: SZEKERES R., Pécs, 2006. 25–33.
 2007a *Az egyházi kormányzat a középkori Magyarországon (1000 – 1526).* In: FONT M. – FEDELES T. – KISS G. – RAFFAYNÉ KÁLSECEZ K.: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Egyetemi tankönyv.* Pécs, 2007. 101–136.
- KŁOCZOWSKY, J.
 1994 *Die Ausbreitung des Christentums von der Adria bis zur Ostsee: Christianisierung der Slawen, Skandinavien und Ungarn zwischen dem 9. und dem 11. Jahrhundert.* In: *Bischöfe, Mönche und Kaiser (642–1054).* Geschichte des Christentums Bd. 4. Hrsg. Von G. DRAGON, P. RICÉ und A. VAUCHEZ. Deutsche Ausgabe bearbeitet und herausgegeben von E. BOSHOFF. Freiburg – Basel – Wien. 1994. 883–920.
- KOSZTA L.
 1996 *A keresztény egyházszerkezet kialakulása.* In: *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság hazája korai történetéről.* Szerk.: KRISTÓ Gy. – MAKK F., Szeged, 1996. (Szeged-könyvek 2.) 105–115.
 2000a *Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején.* In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: KOSZTA L., Kalocsa, 2000. 29–50.
 2000b *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban.* In: *A középkori Dél-alföld és Szer.* Szerk.: KOLLÁR T., Szeged, 2000.
 2001 *A váci püspökség alapítása.* *Századok* 135 (2001), 363–376.
- KOVÁCS B.
 1987 *Az egri egyházmegye története 1596-ig.* Eger, 1987.

- KRISTÓ Gy.
 1988 *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp., 1988.
 2000 *Joghatóság Somogy felett Szent István korában*. *Turul* 73 (2000/1-2.), 1-5.
 2002 *Néhány vármegye kialakulásának kérdéséhez*. *Századok* 136 (2002), 469-484.
- KUBINYI A.
 1983 *A középkori Vác 1526-ig*. *Vác története I*. In: *Studia Comitatus* 13 (1983), 49-76.
- LOŠEK, F.
 1996 *A pannóniai népek megtérése*. In: *A honfoglaláskor írott forrásai. (A honfoglalásról sok szemmel II. Főszerk.: GYÖRFFY Gy.) Szerk.: KOVÁCS L. - VESZPRÉMY L. Bp., 1996.*
- MAKK F.:
 1992 *Megjegyzések a Szent László korabeli magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez*. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 96 (1992), 13-25.
- MEZEY L.
 1970 *A váci püspökség kialakulása*. In: *Váci egyházmegyei almanach 1970*. 13-33.
- NÉMETH P.
 1967 *Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez*. In: *Székesfehérvár évszázadai I*. Szerk.: KRALOVÁNSZKY A., Székesfehérvár, 1967. 117-124
- ORTVAY T.
 1891 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. I., Pécs, 1891.
- PANZRAMM, B.
 1969 *Der Einfluss der deutschen Besiedlung auf die Entwicklung des schlesischen Pfarrsystems*. In: *Beträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Gedenkschrift für Kurt Engelbert*. Hrsg. v. B. STASIEWSKI, Köln - Wien, 1969. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands Bd. 6.) 1-35.
- PARISSE, M.
 1994 *Die Reichskirche (um 900 bis 1054)*. In: *Bischöfe, Mönche und Kaiser (642-1054)*. Geschichte des Christentums Bd. 4. Hrsg. Von G. DRAGON, P. RICÉ und A. VAUCHEZ. Deutsche Ausgabe bearbeitet und herausgegeben von E. BOSHOFF. Freiburg - Basel - Wien. 1994, 797-820.
- PAULER Gy. - SZILÁGYI S.
 1900 *A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére*. Bp., 1900. (reprint Bp., 1995).
- PFEIFER, W.
 1973 *Die Bistümer Prag und Meissen*. In: *Sacrum Pragense Millenium 973-1973*. Königstein, 1973. (Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien Band III.) 77-109.
- PÜSPÖKI NAGY P.
 1988 *Szent István egyházszervezete*. In: *Szent István és kora*. Szerk. GLATZ F., Bp., 1988. 59-81.

- SAPPOK, G.
 1937 *Die Anfänge des Bistums Posen und die Reihe seiner Bischöfe von 968. 1498.* LEIPZIG, 1937. (Deutschland und der Osten. Quellen und Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen Bd. 6.)
- SCHLESINGER, W.
 1962 *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter. Band I. Von den Anfängen kirchlicher Verkündigung bis zum Ende des Investiturstreites. Band II. Das Zeitalter der Deutschen Ostsiedlung (1100–1300).* Graz, 1962. (Mitteldeutsche Forschungen 27/I-II.) I. 1–101., II. 36–43.
- SOLYMOSSI L.
 1999 *Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században, Turul 72 (1999), 100–107.*
 2001 *Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában. Turul 74 (2001/1–2.), 38–43.*
- SRH
Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. (Reprint: Bp., 1999)
- STRZELCZYK, J.
 2000a *A kereszténység felvétele Lengyelországban az írott források alapján.* In: *Európa közepe 1000 körül.* Szerk. WIECZOREK, A. – HINZ, H.-M., Stuttgart, 2000. 297–299.
 2000b *A gnieźnoi találkozó és az érsekség alapítása.* In: *Európa közepe 1000 körül.* Szerk. WIECZOREK, A. – HINZ, H.-M., Stuttgart, 2000. 302–304.
- SZEBERÉNYI G.
 1999 *A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházszerkezeti vonatkozásai.* In: *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének közleményei 1.* Szekszárd, 1999. 39–51.
- SZENTPÉTERY I.
 1918 *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele.* Bp., 1918.
- THOROCZKAY G.
 2002 *Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei.* In: *Szent István és az államalapítás.* Szerk. VESZPRÉMY L., Bp., 2002. 482494.
 2008 *Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról.* *Századok* 142 (2008) 359–374.
- TÓTH E.
 2001 *Sopianae: a római város, mint Pécs elődje.* In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk. FONT MÁRTA. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs Történetéből 9.) 27–42.
 1991 *A Quinque Basilicae – Quinque Ecclesiae helynevek lokalizálásához és értelmezéséhez.* In: *A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 36 (1991) 101–107.
- UDVARDY J.
 1991 *A kalocsai érsekek életrajza.* Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 11.)

VÉKONY G.

- 1986 *A Karoling Birodalom délkeleti határvédelme kérdéséhez*. In: *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1986) 58–60.

ZSOLDOS A.

- 2001 *Somogy megye korai történetének forrásairól*. *Turul* 74 (2001/1–2.), 44–50.
2002 *Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója”*. *Századok* 136 (2002), 679–690.

GERGELY KISS

THE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN CHURCH STRUCTURE IN MEDIAEVAL TIMES
(FROM THE END OF THE 10TH UNTIL THE BEGINNING OF THE 12TH CENTURY)

Stages and problems in establishing the structure of the Church during the reign of St. Stephen

The establishment of church structure was a relatively long process in Hungary, lasting from the end of the 10th until the beginning of the 12th century. This period can be broken down to three stages (997-1009; the 1030's, the middle of the 11th century – the beginning of the 12th). At the turn of the century, the structure of the Church could only be established due to a favourable emperor-policy (of Otto III, a Holy Roman Emperor), advocating the organization of an independent lay authority (enthronement), as well as a church province. When the first dioceses were formed, they covered areas ruled by the emperor (Esztergom, Győr, Pécs, Kalocsa, and in a way Veszprém), as well as two newly acquired areas (Eger and Transylvania), where armed conflict or a political pact preceded church municipalism. Csanád also belongs to this category. Following the death of St. Stephen, the pattern changed, and new dioceses were formed in the territory of already existing ones (Vác, Bihar-Várad, Nyitra), Zágráb being an exception. At the same time, different goals were set (continuing St. Stephen's policy, ducatus, reinforcing local church customs). Early church structure has a unique aspect: dioceses established in the third stage were formed in areas that were already „covered”, and outlying areas of the Carpathian Basin were reached with variable intensity during a longer process, lasting until the 14th century.

FEDELES TAMÁS

AZ ALBENIEK A PÉCSI EGYHÁZMEGYE ÉLÉN*

Az Alsáni Bálint halálát követő, mintegy másfél esztendő időszak során a pécsi püspöki szék üresedésben (*sede vacante*) volt.¹ Az egyházmegye ebben az időszakban Zsigmond király (1387–1437) egyik legmegbízhatóbb hívének, a külhoni eredetű Eberhard főkancellárnak az irányítása alá került. A pfalzi származású klerikus 1393-ban szebeni prépostként és pápai káplánként tűnt fel a forrásokban.² Vélhetőleg már ekkor a királyi kancellária munkatársa volt.³ 1397-ben a zágrábi püspökséget nyerte el, melyet néhány esztendő megszakítással élete végéig (†1419) kormányzott.⁴

Politikai súlyát mutatja, hogy az 1397-es temesvári országgyűlésen a külföldiek ellen hozott intézkedések hatálya alól a törvénycikk Eberhardot és két társát kivette.⁵ 1402-ben Bebek Imrével közösen viselte a szlavón és a dalmát-horvát bán méltóságát.⁶ 1404-ben, Kanizsai János bukását követően ő nyerte el a főkancellári méltóságot, melyet élete végéig betöltött.⁷ Közben egy rövid ideig (1406–1409) a váradi püspökség

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00057/08/2. sz.) támogatta.

- 1 1408. dec. 19–1410. márc. 29. ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1310–1457*. In: *Középkori magyar adattár*. 2001. (PC CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft. Bp.) [a továbbiakban: ENGEL 2001]. (Pécsi püspök) – Vö. KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. [a továbbiakban: KOLLER.] III. 199–308.
- 2 Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1-6. II/1-3. Bp., 1881–1909. [reprint: 2000] [a továbbiakban: MV] I/3. 238.
- 3 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984. [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1984.] 47.
- 4 ENGEL 2001. (Zágrábi püspök)
- 5 Stiborici Stibor vajdáról és Maternus erdélyi püspökről van szó. Vö. *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Ed. BÓNIS, G. – BÁCSKAI, V. Bp., 1976. II. 1458–1490. Ed. BÓNIS, G. – ÉRSZEGI G. – TEKE Zs. Bp., 1989. [a továbbiakban: DRH] I. 167–168.; KNAUZ NÁNDOR: *Az 1397. évi országgyűlés végzése*. In: *Magyar Történelmi Tár*, III (1857) 191–242, itt: 226–227.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *A Konstanzi Zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Bp., 1958. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 9.) [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1958.] 77.
- 6 SÜTTŐ, Szilárd – ENGEL, Pál: *Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie von Alben in Ungarn. Südost-Forschungen*, 54 (1995) 23–48. [a továbbiakban: SÜTTŐ – ENGEL 1995.] 32.; ENGEL 2001. (szlavón bán, dalmát-horvát bán)
- 7 BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. [a továbbiakban: BÓNIS 1971.] 98.; HOENSCH, Jörg: *Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*. München, 1996. [a továbbiakban: HOENSCH 1996.] 114, 119.; ENGEL 2001. (udvari kancellár, udvari főkancellár). Süttő Szilárd és Engel Pál ugyan Zsigmond első hosszabb távolléte idején (1412–1419) Eberhardot is a király vikáriusának tartották, az uralkodó azonban – okleveles adatok alapján – Garai

élén állt. Ennek talán a legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy a Luxemburgi Zsigmonddal szemben fellépő trónkövetelő, Nápolyi László vereségét (1403) követően a Tiszántúlon és Erdélyben megmaradt párhíveit így szemmel tarthatta.⁸ Valószínűsíthető, hogy pécsi szerepvállalása mögött is részben a nápolyi párt maradványainak felszámolása állhatott. Nápolyi Lászlónak ugyanis úgy látszik Pécssett (és az egyházmegye területén) is voltak párhívei. Szerémi István, az ellenkirály káplánja és familiárisa 1405-től a pécsi székeskáptalan javadalmasa, majd 1411 és 1424 között éneklókanonokja volt.⁹ Eberhardnak az ellenpárt híveivel szembeni magatartását jól szemlélteti, hogy a felkelésben aktívan résztvevőknek az általa irányított bizottság előtt kellett bizonyítaniuk (1405–1410) az uralkodó iránti lojalitásukat.¹⁰

Ugyanakkor az egyházmegye feletti ellenőrzés megszerzésének további lehetséges motivációit sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Zsigmond 1404-től kezdve mintegy hat esztendőn keresztül indított hadjáratokat Bosznia ellen.¹¹ A sikeres offenzívákhoz a közvetlen határterületen megfelelő háttérre volt szüksége. Mindenek előtt a bánságok voltak stratégiai szempontból fontosak. Így a macsói bánság, élén Maróti János,¹² a szlavón és a dalmát-horvát bánság élén Zsigmond apósa, Cillei Hermann,¹³ míg a temesi ispáni címmel összekapcsolt délvidéki megyék élén Ozorai Pipo¹⁴ biztosította a stabil királyi hatalmat. A bánságok mellett – katonai potenciáljuk miatt – természetesen a déli egyházmegyék is fontos szerepet játszottak az ország védelmi rendszerében. A pécsi püspökség különösen jelentős volt e szempontból, hiszen a hadjáratok során a királyi sereg több alkalommal is a dioecesis területén vonult fel, illetőleg tért vissza, amint Zsigmond itineráriuma mutatja.¹⁵

Miklós nádort, és Kanizsai János esztergomi érseket nevezte ki vikáriussá. Vö. SÜTTŐ – ENGEL 1995. 33.; Zsigmond-kori oklevéltár. I–X. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR – BORSA IVÁN – C. TÓTH NORBERT. Bp., 1951–2007. [a továbbiakban: ZsO] IV. Nr. 1534.; KONDOR MÁRTA: *A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori történetéhez. Századok*, 142. (2008) 2. sz. 403–436. [a továbbiakban: KONDOR 2008.] 410, 419. (Az adatra C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmem.)

8 BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától az 1566. évig*. In: Uő: *A váradi püspökség története*. I. Nagyvárad, 1883, 231.; MÁLYUSZ 1984. 59.

9 FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) [a továbbiakban: FEDELES 2005.] 450–451. (Nr. 368.)

10 HOENSCH 1996. 126.

11 ENGEL PÁL: *A 14–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez*. In: Uő: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette a jegyzeteket gondozta CSUKOVITS ENIKŐ. Bp., 2003. (Milleniumi Magyar Történelem. Historikusok.) 494–511, itt: 503–504.

12 1397, 1398–1402, 1402–1410. ENGEL 2001. (Macsoi bán)

13 1406–1408: ENGEL 2001. (Dalmát-horvát bán, Szlavón bán)

14 1404–1426: ENGEL 2001. (Temesi ispán); ENGEL PÁL: *Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete*. In: Uő: *Honor, vár, ispánság* (ld. a 11. jegyzetet) 47–301. itt: 258–260.

15 A király tartózkodási helyei az egyházmegye területén 1407 és 1409 között a következők. 1407: aug. 2. Gara, aug. 7–8. Nevna, aug. 9–10. Dragotin, aug. 16–17. Árki, aug. 28–szept. 1. Pozsegavár. 1408: márc. 15. Izdenc, ápr. 8–17. Diakó, máj. 4. Erdőd, máj. 5–6. Gara, máj. 7. Diakó, máj. 17. Dragotin; majd Boszniából visszatérve okt. 16–21. Pozsegavár, okt. 30. Valpó, nov. 7–15. Pécs, nov. 16. Pécsvárad. 1409: máj. 1. Mohács, majd a temesi ispánság területéről hazatérőben: jún. 27. Diakó, júl. 1. Pozsegavár, júl. 13. Pécs, júl. 15. Bata. Vö. ENGEL PÁL – C. TÓTH NORBERT: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Bp., 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) 86–89. és C. TÓTH NORBERT: *A lelezi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei*. Nyíregyháza, 2006. 90/163. (Ez utóbbi munkára C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmem, melyet ehelyütt is köszönök.)

Ugyanakkor az is figyelemreméltó körülmény, hogy Eberhard családi és szövetségi politikájába is tökéletesen illeszkedett a Dél-Dunántúl és a Dráván-túl egy részét magában foglaló püspökség megszerzése. A szintén németajkú Cillei familiával, akikkel kezdettől fogva szoros szövetségben állt a főkancellár,¹⁶ méltóságai és birtokai révén gyakorlatilag befolyásuk alatt tartották Szlavóniát és a Dunántúl déli részét. Eberhardot nővére gyermekei is követték Magyarországra, s közülük négyen – nagybátyjuk révén – meghatározó szerepet játszottak a Zsigmond-korban. Az egyházi pályára lépő *neposok* számára pedig az üresedésben lévő pécsi püspökség, amely az ország leggazdagabb egyházmegyéi közé tartozott, kiváló előrelépési lehetőséget és egzisztenciát biztosíthatott.

Eberhard ugyan mindössze egyetlen oklevélben szerepel a pécsi püspökség kormányzójaként,¹⁷ azonban ténylegesen Alsáni Bálint halálát követően egészen 1410 áprilisáig ő adminisztrálta az egyházmegyét.¹⁸ Fa Mátyás pécsi püspöki vikáriusi tevékenysége is alátámasztja e megállapítást. Ő első alkalommal egy 1409. július 25-én kelt diplomában tünt fel általános pécsi helynökként.¹⁹ Egy másfél hónappal később, ugyancsak általa kiállított oklevél intitulációjából tevékenysége körülményeinek további részletei válnak ismertté. Eszerint a pécsi káptalan konszenzusával (*per honorabile capitulum ecclesie Quinque-Ecclesiensis predictae ex consensu*), továbbá Eberhard zágrábi püspök, királyi főkancellár, a pécsi püspökség gubernátora akaratából (*voluntate... Eberhardi... gubernatoris episcopatus Quinqueecclesiensis*) látta el feladatát (*electus et constitutus*).²⁰ A vikárius egyházi javadalmai is egyértelművé teszik az Eberhardhoz fűződő kapcsolatát, ugyanis egyidejűleg veszprémi és fehérvári kanonokként tevékenykedett. A veszprémi püspökség élén pedig a szóban forgó időszakban a főkancellár egyik unokaöccse, Albeni János állt.²¹ A két fentebbi oklevélből az is egyértelmű, hogy Mátyás lelkiekben általános helynökként (*vicarius in spiritualibus generalis*) tevékenykedett. Az egyházmegye világi ügyeit a főkancellár egy másik neposa, Albeni Petermann intézte a püspökség *occupatoraként* (1409).²²

Az Albeni család eredetével kapcsolatban több tanulmány is született,²³ melyeknek köszönhetően meglehetősen pontosan ismerjük a família leszármazását. A család e szerint a mai Rheinland-Pfalz tartomány, az egykori Veldenz grófság területén volt törzsszökös. A névadó települések, Nieder- és Oberalben ma Kusel járásban találhatóak. Mint-hogy a 14. században családi kapcsolatok révén a Sulzbach familiával is rokonságba kerültek, az említett család kihalta után az Albeniek szerezték meg birtokaikat.²⁴

16 ENGEL PÁL: *Szent István birodalma*. Bp., 2001. (História Könyvtár, Monográfiák 17.) 175.

17 1409. szept. 10.: KOLLER III. 303.; ENGEL 2001. (Pécsi püspök)

18 ENGEL 2001. (Pécsi püspök), KOLLER III. 302.

19 „vicarius in spiritualibus generalis, in ecclesia Quinque-Ecclesiensis”: KOLLER III. 299. (Reg.: BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk. BALOGH ELEMÉR, Bp., 1997. /Jogtörténeti Tár 1/1./ [a továbbiakban: BÓNIS 1997.] Nr. 1878.; ZsO II/2. Nr. 6855.)

20 KOLLER III. 303. (Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 1883.; ZsO II/2. Nr. 7049.)

21 1406. nov. 19–1410. márc. 29.: ENGEL 2001. (Veszprémi püspök)

22 ZsO II/2. Nr. 7246.

23 WERTNER MÓR: *Alben. Turul*, 28 (1910) 173–178. [a továbbiakban: WERTNER 1910.]; SÜTTŐ–ENGEL1995.; SCHOLL, ERWIN: *Die Inschrift einer ehemaligen Hölzer Glocke als historische Quelle der Heimatgeschichte. Bohnentaler Heimathefte* 1999/2. 40–52. [a továbbiakban: SCHOLL 1999.] 44–46. (A tanulmányra Johannes Naumann hívta fel a figyelmet, melyet ezúton is köszönök.)

Eberhard egyik leánytestvére révén került rokonságba az Albeniekkel. A mindezidáig ismeretlen nevű leány Albeni Rudolffal kötött házasságot, mely frigyből kilenc gyermek született.²⁵ Közülük Petermann, János és Henrik játszott szerepet a pécsi püspökség történetében. Az egyre nagyobb befolyással rendelkező Eberhard Zsigmond királytól jelentős birtokadományokat eszközölt ki unokaöccsei számára, így pl. megkapták Medvevárat (e várról és uradalomról Medveinek is nevezik a családot),²⁶ Rezit, Tátikát és Keszthely mezővárost.²⁷

Petermann pécsi működéséről az említett adaton kívül nem rendelkezünk további információkkal, azonban e hiátus dacára is felettebb valószínű, hogy egészen testvérenek, Jánosnak pécsi püspökké történő kinevezéséig – nagybátyja megbízásából – részt vett az egyházmegye kormányzásában. Ezt követően pedig élete végéig (†1414) dalmát-horvát bánként működött.²⁸

A széküresedés időszakából még egy fontos momentumot kell megemlítenünk. 1409 szeptemberében ugyanis egy kuriális bíborost, Giordano Orsinit (kb. 1360–1438) nevezte ki a Szentszék a püspökség *commendatorá*vá.²⁹ A patinás itáliai családból származó főpap jelentős egyházi karriert futott be. Így többek között választott nápolyi érsek (1400), presbiter kardinális (1405) albanoi püspök (1412), a vatikáni Szt. Péter bazilika főesperese (1434) volt. A Konstanzi Zsinat (1414–1418) ötödik ülészakának elnökeként tevékenykedett; számos alkalommal vezetett pápai legációt Európa különböző országaiba. Jeles humanistaként kiterjedt levelezést folytatott, valamint egy 300 kéziratot kötetből álló kollekción gyűjtött össze, melyet a vatikáni Szt. Péter bazilikára hagyott.³⁰ Jóllehet befizette a pápai kamarának a kinevezéséért járó *servitiumot*,³¹ azonban az egyházmegye irányításában ténylegesen nem vett részt.

24 SÜTTŐ – ENGEL 1995, 25–26.; SCHOLL 1999, 44–45.; János zágrábi püspökről a következőket jegyezte fel a kor ismert krónikása: „a zágrábi püspök, aki Pécs püspöke is volt (családja a Veldenz grófságban lévő Sulzbachtól származott, és Ebtschnek nevezte magát, Magyarországon pedig igen nagy hatalomra tett szert)”. Vö. Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta SKORKA RENÁTA. Bp., 2008. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.) 140.

25 János, Petermann, Hermann, János, Henrik, Rudolf, Erzsébet, Magdolna, Loreta. SÜTTŐ – ENGEL 1995, 48.

26 ENGEL PÁL: *Középkori magyar genealógia*. In: *Középkori magyar adattár*. 2001. (PC CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft. Bp.) [a továbbiakban: ENGEL 2001a.]

27 MÁLYUSZ 1984, 58.

28 ENGEL 2001. (Dalmát-horvát bánok)

29 1409. szept. 4.: EUBEL, CONRAD: *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*, Bd. I–II. 2. Aufl., Münster, 1913–1914; Bd. III., Münster, 1910. [a továbbiakban: EUBEL] I. 431.

30 Életére ld. KÖNIG, ERIK: *Kardinal Giordano Orsini (†1438)*. Freiburg i. Br., 1906. (Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte V. Bd. 1. Heft); S. CELENZA, CRISTOPHER: *The will of cardinal Giordano Orsini (ob. 1438)*. In: *Traditio*, 51 (1996) 257–286. (A tanulmány ismeretét Herwig Weiglnek köszönöm.)

31 KOLLER III. 303.; *Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis*. Excerptis: HOBERG, HERMANNUS. Città del Vaticano, 1949. (Studii e Testi 144.) [a továbbiakban: HOBERG 1949.] 98.

Eberhard unokaöccsei közül az ugyancsak az egyházi pályára lépő János futotta be a legfényesebb karriert. A vélhetőleg Meisenheimben született ifjú a 8. században alapított, s a 12. századtól a zweibrückeni grófok kegyurasága alá tartozó, a metzi egyházmegyében fekvő hornbachi Benedek-rendi apátság tagja lett.³² Magyarországi pályafutását természetesen nagybátyjának köszönhette. Első magyar egyházi javadalma a topuszkói ciszterci monostor apáti méltósága lett. A zágrábi egyházmegyében fekvő intézmény élén első alkalommal 1399 nyarán tűnt fel, melyet 1405 februárjáig irányított.³³ Ezt követően a pannonhalmi bencés apátság élére került (1405–1406),³⁴ majd pedig választott püspökként állt a veszprémi egyházmegye élén (1406–1410).³⁵ Noha a Szentszék sem a topuszkói, sem pedig a veszprémi egyházi méltóságában nem erősítette meg, az intézmények kormányzásában – úgy tűnik – senki sem akadályozta. E körülmény Zsigmond Rómához fűződő viszonyának volt a következménye, ugyanis miután IX. Bonifác pápa nyíltan Nápolyi Lászlót támogatta, az uralkodó kiadta a királyi tetszvényjogot (*placetum regium*), s az egyházi javadalmak betöltését saját hatáskörébe vonta.³⁶

Jánost 1410. augusztus 13-án nevezte ki a pápa pécsi püspökké.³⁷ A kinevező bullából megtudjuk, hogy Orsini bíboros, az egyházmegye *commendator*a mivel nem tudta érvényesíteni a püspökségre vonatkozó jogát lemondott róla. A püspökséget pedig János áldozópapnak, hornbachi szerzetesnek adományozta a pápa, melyről értesítette a pécsi káptalant, az egyházmegye híveit, a kalocsai érseket és az uralkodót.³⁸ János szeptember 22-én vállalta, hogy a következő esztendő február 2-ig megfizeti a kinevezésért esedékes illetéket.³⁹

Források hiányában nem tudjuk, hogy mikor és hol történt püspökké szentelése, s püspöki tevékenységéről is meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Két pécsi helynökét ismerjük, közülük az első a már fentebb említett Fa Mátyás volt, aki utolsó alkalommal 1411 nyarán szerepelt pécsi vikáriusként. Szolgálatai jutalmaként a veszprémi és a fehérvári javadalmait mellett a pécsi székeskáptalanban is stallumhoz jutott.⁴⁰

32 SÜTTŐ – ENGEL 1995, 36.; Az apátságra ld.: FELL, HANS: *Hornbach*. In: *Die Männer- und Frauenklöster der Benediktiner in Rheinland-Pfalz und Saarland*. In Verbindung mit REGINA ELISABETH SCHWERDT-FEGER bearbeitet von FRIEDHELM JÜRGENSMEIER. St. Ottilien, 1999. (Germania Benedictina, Bd. IX.) 177–229. – Vö. KOLLER III. 309–324.

33 1399. jún. 18.: „nos frater Johannes de Alben, abbas monasterii Beate Mariae Virginis in Thoplica” birtokokat adott zálogba. WERTNER 1910. 174.; ZsO II/1. Nr. 5925.

34 MÁLYUSZ 1984, 58.; A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. I–XII/B. Bp., 1902–1916. [a továbbiakban: PRT] III. 347.; ENGEL PÁL: *Zsigmond bárói: rövid életrajzok*. In: *Művészet Zsigmond király korában*. I–II. Szerk. BEKE LÁSZLÓ – MAROSI ERNŐ – WEHLI TÜNDE. Bp., 1987. I. 405–458. [a továbbiakban: ENGEL 1987.] 413.

35 1406. nov. 11–1410. márc. 29.: ENGEL 2001. (Veszprémi püspök)

36 1417-ben a zsinat bíborosaival Zsigmond elismertette a mindenkori magyar uralkodók főkegyúri jogát. Vö. MÁLYUSZ 1958.

37 EUBEL I. 431.

38 ZsO II/2. Nr. 7850.

39 Commune servitium címén 3300 aranyforint, valamint a bíborosi kollégium számára öt servitium minutum fizetésére kötelezte magát. KOLLER III. 309–310. Reg.: ZsO II/2. Nr. 7938.

40 FEDELES 2005. Nr. 93.

1418-ban *Rendewi* Tamás aszúági főesperes, pécsi kanonok látta el a helynöki teendőket.⁴¹ Püspöksége javait akár pereskedés útján is megvédte, amint ezt, pl. Pál bátai apát ellen a kúriánál folytatott tizedpere is mutatja.⁴²

Pécsi kormányzása idején a székeskáptalan tagjai között több, a központi adminisztrációban fontos feladatot ellátó személyt találunk. Különösen figyelemre méltóak a kancellárián, Eberhard, majd János irányítása alatt dolgozó pécsi (és zágrábi) javadalmasok, akik ily módon az Albeni családdal szoros kapcsolatban álltak.⁴³ Közülük Gatalóczi Mátyás pályafutása kiemelkedő, aki Eberhard támogatásával került a királyi kancelláriára. A zágrábi székeskáptalanban először egy kanonoki stallumot (1410) kapott, majd a préposti méltóságot (1412) nyerte el. Ezzel párhuzamosan János püspök biztosított számára egy pécsi kanonoki javadalmat (1412), majd 1428-tól a pécsi székeskáptalan préposti méltóságát viselte egészen 1437-ig. A királyi kancellárián protonotariusként (1412–1423), majd a titkos kancellária alkancellárjaként működött (1424–1433), az Albeniek főkancellársága idején. Később főkancellárként működött a váci, majd veszprémi püspöki szék birtokosaként.⁴⁴

János 1419. november 5-én már a zágrábi püspökség kormányzója volt,⁴⁵ majd ezt követően 1421. február 26-án helyezte át V. Márton a pápa a nagybátyja halála folytán üressé vált zágrábi püspökségre,⁴⁶ melyet egészen 1433-ban bekövetkezett haláláig irányított.⁴⁷ Egy esztendővel később maga Zsigmond terjesztette be folyamodványát a Szentszék elé János érdekében, hogy az üresedésben lévő bélai bencés apátság javadalmát elnyerhesse.⁴⁸ A pápa eleget téve a kérésnek, a török támadások folytán pusztulásnak indult apátságot *commendába* adta neki, melyet valószínűleg élete végéig kezében tartott.⁴⁹

Albeni János nem csupán a zágrábi egyházmegyét „örökölte” nagybátyjától. 1420. augusztus 12-én *postulatus* zágrábi püspökként a főkancellári hivatalban mutatható ki,⁵⁰ s ettől kezdve élete végéig vezette a királyi írószervet. Ezt megelőzően, 1409-től kezdve már királynéi kancellár, majd 1423-tól a titkos, valamint a német kancellária vezetését is rá bízta az uralkodó.⁵¹

A familia mindhárom egyházi pályára lépett tagjáról elmondható, hogy Zsigmondot nem csak tanácsaikkal, szakértelmükkel segítették, hanem – világi pályán tevékenyke-

41 FEDELES 2005. Nr. 335.

42 LUKCSICS I. Nr. 89.; SÜMEGI JÓZSEF: *Szanoi Gergely fia Pál, bátai apát (1400–1424)*. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, XXX (2008) 265–280, itt: 273.

43 BÓNIS 1971, 111.

44 Életrajzát ld. FEDELES, Tamás: *Matthias von Gatalócz Propst von Pécs/Fünfkirchen (1428–1437)*. In: *Specimina Nova. Pars Prima Sectio Mediaevalis II*. FONT, MÁRTA Hrsg. Pécs, 2003. 77–82.

45 C. TÓTH NORBERT: *Hiteleshely és a királyi különös jelenlét*. In: *Századok*, 135 (2001): 2. 409–428. [a továbbiakban: C. TÓTH 2001.] 421.

46 LUKCSICS PÁL: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp., 1931–1938. (*Monumenta Hungariae Italica*. 1–2.) [a továbbiakban: LUKCSICS] I. Nr. 343.

47 ENGEL 2001. (Zágrábi püspök)

48 LUKCSICS I. Nr. 438.

49 LUKCSICS I. Nr. 520.; PRT XII/B. 426.

50 C. TÓTH 2001, 421–422.

51 1423. máj. 6.: ZsO X. Nr. 528.; BÓNIS 1971, 104.; Megjegyzendő, hogy a korábban megfogalmazott nézetet, miszerint 1423-tól egyúttal a cseh királyi kancelláriát is Albeni János irányította volna, az újabb kutatások cáfolták. Vö. SÜTTŐ – ENGEL 1995, 34–35.

dő családtagjaikhoz hasonlóan – a hadjáratokban is részt vettek. Eberhardról tudjuk, hogy harcolt többek között a törökök, a nápolyi párt felkelői, az osztrákok ellen, s a boszniai hadjáratokban is részt vett. Egy alkalommal nyíltalát érte a kezén, egy másik esetben pedig saját kezüleg vágott le öt törököt.⁵² A korszak főpapjaihoz hasonlóan bandériumai élén János is több hadjáratban vett részt. 1413-ban nagybátyjával, testvérével, Petermann horvát, Garai János volt temesi és Csupor Pál szlavón bánokkal Hervoja ellen vonult csapatai élén a király parancsára.⁵³ 1420-ban és 1425-ben Csehországban vett részt a husziták elleni hadjáratokban,⁵⁴ 1430-ban Pozsony környékén harcolt a cseh eretnekek ellen.⁵⁵ Az Albeni rokonság lojalitását és szolgálatait elismerendő az uralkodó a birtokadományok mellett címerbővítést is engedélyezett számukra (1426), mely a család tekintélyét tovább növelte.⁵⁶

Mályusz Elemér megítélése János papi hivatástudatával szemben véleményem szerint talán kissé túlzó. A kiváló historikus megfogalmazása szerint ugyanis pályafutásából „mindaz hiányzik, ami a papi hivatástudattal kapcsolatban lehet. Az egyházi tisztségeket csak azért halmozta, hogy az értelmiségi pályán gátlástalanul előre törjön. Könnyű szívvel cserélgette a szerzetesrendeket, magát a szerzetességet pedig a világi papsággal, a püspökségeket pedig jövedelmezőségük szerint értékelte.”⁵⁷ A püspök 1433-ban, Pécsen kelt végrendelete nézetem szerint az idézett megállapításnál sokkal árnyaltabb képet tár elénk.⁵⁸ A pécsi és a zágrábi székesegyház, s az ott működő székeskáptalanok, a császmái társaskáptalan, a dombrói egyház, a bélai, a topuszkói monostorok, a zágrábi ferences, domonkos, a garicsi pálos, a császmái domonkos kolostorok, a zágrábi és a császmái ispotályok számára kegyszereket, liturgikus ruhákat, könyveket és kézpénzt hagyott. Több kegyes alapítványt is tett saját, illetőleg elhunyt családtagjai üdvössége érdekében. Misealapítványai közül ehelyütt a pécsi székesegyház prebendáriusai számára létrehozottat említjük meg. Eszerint a konfraternitásba tömörült prebendáriusok minden újhold csütörtökén szentmisét mutattak be, a testvérületen kívül élők pedig a gyászszolozsmát végezték el a püspök lelki üdvéért.⁵⁹

52 SÜTTŐ – ENGEL 1995, 33.

53 KONDOR 2008, 416.

54 SÜTTŐ – ENGEL 1995, 35.

55 ENGEL 1987, 413.

56 1426. máj. 1.: ALTMANN, WILHELM: *Die Urkunden Kaiser Sigismunds*. Bd. II. Innsbruck, 1897–1900. (Regesta Imperii XI.) Nr. 6629. Az alább ismerttetendő címert egy arany koronával egészíthették ki. Az oklevél szövegét ld. SÜTTŐ – ENGEL 1995. 46–47/131. jegyzet.

57 MÁLYUSZ 1984. 58.

58 A márc. 14-én kelt testamentum kiadásai: *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. FEJÉR, GEORGIUS, Buda, 1829–1844. I–XI. [a továbbiakban: CD] X/7. 436–438.; KOLLER III. 347–350; *Povjestni spomenici slob. kralj. Grada Zagreba pri stolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I–XVII. Collegit et sumptibus ejusdem civitatis edidit JOANNES BAPTISTA TKALČIĆ – EMILIUS LASZOWSKI. Zagreb, 1889–1941. II. 72–74.

59 KOLLER III. 349. Említi: TIMÁR GYÖRGY: *A középkor az írásos források alapján*. In: *Sásd*. Szerk. FÜZES MIKLÓS. Sásd, 1982. 101–152.

Eberhard unokaöccsei közül vélhetőleg Henrik volt a legfiatalabb.⁶⁰ Jánoshoz hasonlóan ő is a Szt. Benedek rend tagja lett: a trieri egyházmegyében lévő, a 10. században Szt. Móric és Szt. Péter tiszteletére alapított Tholey monostorának volt a szerzetese.⁶¹ A família ismert tagjai közül egyedül az ő esetében tudunk egyetemi tanulmányokról beszámolni. 1398 júniusában a heidelbergi egyetem *artes* fakultására iratkozott be,⁶² azonban további stúdiumairól, esetleges akadémiai grádusáról nem rendelkezünk információkkal.

Nem tudjuk mikor érkezett Magyarországra, mindenestre 1406 tavaszán – nagybátyja támogatása által – a garamszentbenedeki bencés apátság élén találjuk.⁶³ Hivatalviselése idején (1406–1407) folytatódta az apátság és a templom épületének korábban megkezdett újjáépítési munkálatai, melyeket Eberhard zágrábi és Upori István erdélyi püspökök búcsúengedélyeikkel támogattak.⁶⁴ 1407 tavaszán Zsigmond kegyúri jogával élve a kolozsmonostori bencés konvent élére nevezte ki.⁶⁵ Korántsem volt azonban zökkenőmentes az apátság átvétele, ugyanis egy esztendővel később a forrásokban egy bizonyos Fridel szerepelt a monostor apátjaként.⁶⁶ Henrik erdélyi jelenlétéről, tevékenységéről a legkorábbi említés 1410-ből származik. Jakó Zsigmond feltételezése szerint Fridelt a konvent választotta meg, kihasználva a nagy nyugati egyházszakadás okozta bizonytalan egyházzpolitikai helyzetet. Valamikor 1409 folyamán vélhetőleg át kellett adnia az apátságot Henriknek, mindenestre 1410 január végén már ténylegesen ő volt az apát, ugyanis ekkor vette őt és konventjét védelme alá a király.⁶⁷ XXIII. János ellenpápa 1411 augusztusában nevezte ki végül kolozsmonostori apátját, s e kinevezést később (1415) az egyetemes zsinattal is megerősíttette.⁶⁸

Henrik hat fős kísérettel vett részt a Konstanzi Zsinaton, amint Riechenthal Ulrich krónikájából megtudjuk.⁶⁹ Ugyancsak jelen volt a tanácskozáson testvére, János dal-

60 MÁLYUSZ 1984, 59. Vö. KOLLER III. 324–383.

61 HEBLER, Makarius: Tholey. In: *Die Männer- und Frauenklöster der Benediktiner in Rheinland-Pfalz und Saarland*. In Verbindung mit Regina Elisabeth Schwerdtfeger bearbeitet von Friedhelm Jürgensmeier. St. Ottilien, 1999. (Germania Benedictina, Bd. IX.) 849–894.

62 „Heinricus de Alben conventualis in Tholeygia dioc. Treuer.” *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1804*. Hrsg. v. TOEPKE, GEORG. Bd. I–III. Heidelberg, 1884–1893. (Ndr. Nedeln/Liechtenstein 1976.) I. 67.

63 1406. ápr. 31.: SÜTTŐ – ENGEL 1995, 36.

64 PRT XII/B. 76, 103.

65 1407. márc. 24.: ZsO II. Nr. 5399.

66 1408. márc. 18.: ZsO II. Nr. 6006.

67 *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) [a továbbiakban: *Kolozsmonostor*] I. 41–48. Henrik apátságának eseményeit Jakó Zsigmond foglalta össze, majd néhány évvel később a vonatkozó részt újra közölte: JAKÓ ZSIGMOND: *A kolozsmonostori apátság és hiteleshely a szekularizációig*. In: *Uő: Társadalom, Egyház, Művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 1997. (METEM Könyvek 18.) 133–241, itt: 155–161.

68 BEKE ANTAL: *A kolozsmonostori konvent levéltára. Történelmi Tár*, 19 (1896) Nr. 97.; CD X/5. 631–634.; FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székhel*. I–III. Bp., 1901–1903. [a továbbiakban: FRAKNÓI 1901–1903.] I. 334.

69 „H. von Alba, apt zů den siben Bůrgen inn Ungern, was auch zů Constenz inn der Statt, mit sechs personen”: RIECHENTHAL, ULRICH VON: *Das Concilium so zů Constantz gehalten ist worden, des jars do*

mát-horvát bán is,⁷⁰ s az ő neve mellett ábrázolta a krónikás a család címerét.⁷¹ Az ismert adatok alapján Henrik konstanzi jelenléte 1416 májusa és 1417 júliusa között igazolható.⁷² 1416-ban a konzílium engedélyezte számára, hogy bármely püspökkel apáttá szenteltethesse magát.⁷³

Apátságának idejéből különösen birtokmegőrző tevékenysége jól dokumentált. A monostor birtokainak megtartása, gyarapítása érdekében minden eszközt igénybe vett. Több alkalommal az uralkodó vette védelmében Henrik kérésére a konvent javait, sőt befolyásos nagybátyja révén az intézmény birtokairól kiállított hamis oklevelekről hiteles átiratokat szerzett.⁷⁴ 1413-ban András őrserzetest fosztotta meg egy időre javadalmától, mivel károkat okozott az apátság jószágaiban.⁷⁵ Lelkiismeretes munkáját bizonyítja, hogy inventáriumot készíttetett az apátság birtokairól, kegyszereiről, valamint könyveiről.⁷⁶ Mindemellett nagy gondot fordított a joghatósága alá tartozó plébániák híveinek megfelelő lelki gondozására. Ügyelt a templomok állagmegóvására, továbbá igyekezett magasán képzett klerikusokat javadalomhoz juttatni. 1418-ban szőlők, bizonyos tizedjövödelmek, és malmok jövedelmét kötötte le az apátsági templom liturgikus szükségleteire.⁷⁷

Bátyja zágrábi áthelyezését követően, 1421. február 26-án nevezte ki a Szentatya Henriket pécsi püspökké.⁷⁸ Első alkalommal ugyanazon esztendő szeptemberében sze-

man zalt von der geburdit unsers erlösers M. CCCC. XIII. jar. Mit allen handlungen in Geystlichen und weltlichen sachen, auch was dis mals für Pöpst, Kayser, König, fürsten und herrn u. Geystlichs und weltlichs stands, sampt de botscafften oder Legationen, der Königreychen, Landen und Stetten, die zu Constantz erschinen seind, mit irem wappen Contrafect, und mit andern schönen figuren und gemal, durchaus gezieret. Gedruckt und vollendet inn der Kayserlichen Statt Augsburg, durch Heinrich Steyner, im Monat Decembris, Anno, M. D. XXXVI. [a továbbiakban: RIECHENTHAL] 139.

70 Jakó Zsigmond megállapítása szerint a pécsi püspökséget viselő János testvérével vett részt a tárgyalásokon. Azonban a krónikában a következőt találjuk: „Johannes graf zu alben und hoptman zu dalmatia” RIECHENTHAL 139.; KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás*. Nagyvárad, 1885, 63.

71 A jobbra dőlő, kerekaltpú pajzs fekete mezejében arany cölöp került ábrázolásra. Thallóczy véleménye szerint a címer Henrikkel hozható kapcsolatba. (THALLÓCZY LAJOS: *Magyar vonatkozású czimerek Reichenthal Ulrik és Grünenberg Konrád czimeres gyűjteményéhez*. In: Uő: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrejzi tanulmányok*. Bp., 1909. 387–388.) 1426-ban címerbővítést kaptak Zsigmondtól, mely értelmében egy koronát illeszthettek a pajzson álló sisakra. Vö. SÜTTŐ – ENGEL 1995, 46–47/131. j.

72 *Kolozsmonostor* I. 45.

73 PRT XII/B. 78.

74 *Kolozsmonostor* I. 46.

75 *Kolozsmonostor* I. 47.

76 PRT XII/B. 79. Henrik könyvek iránti érdeklődését mutatja, hogy püspöki kinevezését követően Kolozsmonostorról magával vitte új székhelyére az egyházi méltóságokról készült munkát. Korábban tüzre vetett egy zsolozsmáskönyvet, mivel tulajdonosa leprás lett. Vö. MADAS EDIT: *Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon, 1000–1526*. In: MADAS EDIT – MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2003.² 58.

77 *Kolozsmonostor* I. 47.; PRT XII/B. 79.

78 EUBEL I. 431.; LUKCSICS I. Nr. 342.; ZsO VIII. Nr. 227. Két 1421. máj. 4-én kiállított királyi oklevél méltóságsorában érdekes módon Grafeneck Frigyes szerepel pécsi püspökként. (ZsO VIII. 482–483.) Ő augsburgi püspökként már korábban commendába kapta a szekszárdi apátságot. (PRT XII/B. 58.) Vélhetőleg a gazdag pécsi egyházmegyére is szemet vetetett, azonban a püspöki széket végül nem nyerte el. Vö. ENGEL 2001. (Pécsi püspök), EUBEL I. 431.

repelt pécsi püspökként egy királyi oklevél méltóságsorában.⁷⁹ A püspök nevében ügyvédje, István éneklőkanonok Rómában kötelezettséget vállalt a kinevezésért járó 3300 forint illeték egy éven belüli megfizetésére.⁸⁰ A vállalt határidőt azonban túllépte, ugyanis még 1423 augusztusában is még törlesztette a *servitiumot*.⁸¹

Az ő esetében sem rendelkezünk adatokkal püspökké szenteléséről. A főpapi teendők végzésének folyamatos biztosítása érdekében Konrad Frank karmelita szerzetest alkalmazta segédpüspökként (1423).⁸² Ez az adat a pécsi karmelita rendház története szempontjából is figyelemre méltó. A konvent az 1372-es alapítását követően hosszabb időszak alatt népesült be. 1410 tájára keltezhető az a levélrészlet, amely arról tájékoztat, hogy Eberhard zágrábi püspöknek kulcsszerepe volt a konvent alapításában.⁸³ Két unokaöccse püspöksége idején bizonyosan tovább fejlődött a konvent, s talán nem véletlen, hogy Henrik egy (pécsi) karmelita barátot választott suffraganeusának. A pécsi konvent létrehozását ezek alapján egy több évtizedes folyamatként értékelhetjük, melyben a német származású püspökök játszottak döntő szerepet.⁸⁴

Püspökként pápai megbízásokat is teljesített. 1422-ben a zágrábi egyházmegye védelmével bízta meg V. Márton, ugyanis a püspökség javait többen is elfoglalva tartották.⁸⁵ 1437-ben Kórógyi Fülöp és Maróti Anna el nem hált házasságának felbontására kapott mandátumot IV. Jenő pápától.⁸⁶ Egy esztendővel később a veszprémi püspökkel együtt azzal bízta meg a Szentatya, hogy Péter pécsváradi apáttól hűségesküet vegyenek ki.⁸⁷ Az eskütételre Pécssett, a Szt. András kápolnában került sor Henrik püspök, és számos klerikus jelenlétében.⁸⁸

Henrik püspök minden lehetséges eszközzel támogatta a katolikus hit tisztaságának megőrzését. 1421–1422-ben pécsi várnagya, Bólyi Gergely a királyi csapatokkal vett részt Zsigmond husziták ellen vezetett csehországi hadjárataiban.⁸⁹ 1425–1426-ban a

79 ZsO VIII. Nr. 946. Érdekes módon azonban egy 1422. jan. 25-én kelt királyi diploma *series dignitatum*a választott püspökként említi. Vö. ZsO IX. Nr. 84.

80 1421. júl. 14.: ZsO VIII. Nr. 760.

81 Különböző összegű részletekben (1421. nov. 4-től) folyamatosan törlesztette adósságát. ZsO VIII. Nr. 1088, 1212–13, 1215, 1252; IX. Nr. 1049; X. 1022.

82 KOLLER III. 336–337.; „...per Venerabilem in Christo Patrem, dominum Conradum Frank Ordinis Fratrum Beate Marie Virginis Dei Genitricis de Monte Carmelo, Dei et Apostolice Sedis gracia episcopum Lidensem, suffraganeum Quinqueecclesiensem” KOLLER IV. 250. Konrad Eubel kézikönyvében felsorolja a liddai püspököket, de köztük nem említi a pécsi karmelitát. Vö. EUBEL II. 196.

83 „Dominus Eberhardus episcopus Zagrabiensis fundator ipsius Claustris Sancte Ladislai” REGÉNYI, Kund Miklós: Die Ungarische konvente der oberdeutschen Karmelitenproviz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001 (METEM-Bücher Bd. 31), 54/67. j.

84 Uo. 54–55, 63. A tulajdonképpeni alapító, Koppenbachi Vilmos püspök (1361–1364) is német származású volt. ZIMMERMANN, HARALD: *Der fünfkirchner Bischof Wilhelm von Koppenbach und die siebenbürger Sachsen*. Einige Überlegungen. In: in honorem Gernot Nussbacher. Ed. Nazare, Daniel–Nazare Ruxandra, Popovici Florin Bogdan. Braşov, 2004. 251–267.

85 LUKSICS I. Nr. 437.

86 KOLLER III. 362–364.; Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2464.

87 KOLLER III. 369–370.

88 1439. ápr. 14.: KOLLER III. 370–372.

89 1422-ben összesen tíz esetben engedélyezték a várnagy számára egy per halasztását. Az egyik esetben „ad amicabilem litteratoriam petitionem domini Henrici episcopi Quinqueecclesiensis eo, quod idem (G. de Bool) in regium exercitum versus regnum Bohemie exercituancium more forest profecturus”. ZICHY VIII. 39–40.

püspöki bandérium is részt vett a hadjáratokban, vélhetőleg a főpap vezetésével.⁹⁰ E feltételezés mellett szól, hogy akkor testvére, János püspök is részt vett a harcokban, amint fentebb említésre került. 1426-ban minden valószínűség szerint elkíserte bátyját a nürnbergi birodalmi gyűlésre, ahol a zágrábi főpap Zsigmondot képviselte, majd onnét érkezett a cseh frontra.⁹¹ Minthogy különösen kedvező fogadtatásra találtak a huszita eszmék a Szerémségben, ahol egykori prágai diákok népszerűsítették e tévtanokat,⁹² immár a pécsi egyházmegye híveit kellett a tévelygésektől megóvni. Henrik püspök a hit tisztaságának megóvása okán, valamint az eretnekség további terjedését megakadályozandó, 1428-ban Pécsen, a székesegyház közelében kápolnát alapított Szt. Móric és mártírtársai tiszteletére.⁹³ Az előírás értelmében a kápolna javadalmát egy kanonoki stallummal egyesítette. A jelentősnek mondható javadalmat azért hozta létre, hogy annak mindenkori birtokosa – akinek az előírás szerint képzett teológusnak, ill. prédikátornak kellett lennie⁹⁴ – a székesegyházban tartott prédikációival megakadályozza az egyháziak és a hívek tévelygéseit. A kápolna patrocíniuma nem volt túl gyakori a középkori Magyarországon, a pécsin kívül mindössze nyolc előfordulása ismert.⁹⁵ A védőszent választásának hátterében minden bizonnyal Henrik Tholey-hez való kötődése állt, hiszen a monostor társvédőszentje Szt. Móric volt.

Zsigmond király utasítása értelmében Henrik pécsi és Kelemen győri püspöknek kellett volna a magyar főpapokat képviselniük a Bázeli Zsinaton (1431–1437), azonban az ország zászlósurai és főpapjai megakadályozták az utazásukat. Néhány hónappal később, 1432 októberében Henrik és testvére János püspök Bachenstein János egyházbíró doktort, zágrábi kanonokot küldték képviselőként Bázelba.⁹⁶ Végül 1433. február 19-én érkezett Henrik a zsinat városába.⁹⁷ 1433. március 3-án jegyezték be a zsinat résztvevői közé a püspök, valamint két pécsi kanonok nevét.⁹⁸ Henrik 1436-ban felhatalmazást kapott a zsinattól, hogy egyházmegyéje területén 2000 forint hadisegélyt (*subsidium*) szedjen a klérustól annak érdekében, hogy az eretnekek ellen (*contra*

90 1425-ben Máréi Gunya Mihály kapott perhatalmazási engedélyt (György-napról Mihály-nap nyolcadára), mivel ő „sub banderio reverendi in xpo (Christo) patris domini Henrici episcopi Quinqueecclesiensis versus partes Bohemie more exercituantiam asseritur profecturus, allato”. *A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára*. Szerk. KAMMERER ERNŐ – NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ, I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. [a továbbiakban: ZICHY] VIII. 165.

91 Erre utalhat esetleg, hogy a sereg az Alpokon túli rész felé indult. „...banderio episcopi ecclesie Quinqueecclesiensis ... versus partes Transalpinas profecturus fore declarabatur.” ZICHY VIII. 4–5.

92 ANDRIĆ, STANKO: *Kapisztrán Szent János csodái*. Bp., 2009, 48.

93 KOLLER III. 340–345.; LUKCSICS I. Nr. 977, 992.

94 „...magister, aut baccalaureus formatus in theologia, seu alias ad predicationis officium, ut prefertur exercendum idonea existeret...” LUKCSICS I. Nr. 341.

95 MEZŐ ANDRÁS: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 40.) 357.

96 1432. okt. 10-én vették fel Jánost a zsinat résztvevői közé. Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Concils von Basel. Hrsg. v. HALLER, Johannes, BECKMANN, Gustav, WACKER-NAGEL Rudolf and Hans Georg, COGGIOLA, Giulio, HERSE, Hermann, DANNENBUER, Heinrich, HARTMANN, Alfred, PÉROUSE, Gabriel. Bd. I–VIII. Basel, 1896–1936. [a továbbiakban: CB] II. 242.; Vö. FRAKNÓI 1901–1903. II. 15–16.

97 „Eadem septimana venit episcopus Quinqueecclesiensis ad Basileam.” CB V. 42.

98 „Incorporati fuerunt ... episcopus Quinque Ecclesiarum, Thomas scolasticus maior in eadem ecclesia, dominus Johannes Jegir canonicus in eadem ecclesia.” CB II. 361. Az illető skolasztikus azonos lehet Rendewi Tamás olvasókanonokkal. Vö. FEDELES 205. Nr. 335.

hereticos) – káptalanának felügyelete mellett – bandériumot állíthasson.⁹⁹ 1439-ben ugyancsak a zsinattól kapott engedélyt arra, hogy egyházmegyéje kiközösítésben lévő klerikusait ő vagy vikáriusa feloldozhassa.¹⁰⁰

Püspöki tevékenységének megítélését meglehetősen negatív irányba befolyásolja az egyházmegyes klérus és Marchiai Jakab boszniai ferences vikárius konfliktusa. A ferencesek obszerváns ágához tartozó szerzetes a husziták felkutatására, megtérítésére vállalkozott az ország déli végein. Henrik püspök melegen üdvözölte a vikárius érkezését, s egyházmegyéje lelkeskedő papságának írt „körlevelében” az itáliai ferences inkvizítor támogatására buzdított.¹⁰¹ Hamarosan azonban a dioecesis eretnekek által legveszélyeztetettebb, délkeleti szegletében a klérus ellene fordult, több faluból elűzték a vizsgálatot folytatókat, s mi több Bácsi Simon marchiai főesperes Újlakon exkommunikálta Jakabot.¹⁰² A pápa Marchiai Jakab védelmében Zsigmond császárhoz intézett leveléből arra is fény derül, hogy az inkvizítor prédikációban a vidéki papság körében tapasztalt visszásságokat (pl. a nyilvános ágyastartást) is ostorozta,¹⁰³ s vélhetőleg ez lehetett az összetűzés legfőbb oka. A király ezt követően ellentmondást nem tűrve szólította fel a püspököt és a székeskáptalant, hogy azonnal fogadják vissza Jakabot és segítőt, hogy munkájukat folytathassák.¹⁰⁴ A konfliktus végül rendeződött, ugyanis az esztergomi érsek előtt Bácsi Simon főesperes és Marchiai Jakab ünnepélyes keretek közt kibékültek.¹⁰⁵

Egyházmegyéje javait is igyekezett gyarapítani, illetőleg védeni. 1424-ben csere folytán jutott a püspökség egy házhoz Budán.¹⁰⁶ Noha Henrik nem látott el kormányzati feladatokat, azonban prelátusként tagja volt a királyi tanácsnak, így a királyi udvar közelében, Budán is szállásra volt szüksége. Néhány zálogügyletéről is tudunk,¹⁰⁷ de a

99 1436. máj. 4.: „Super supplicatione domini episcopi Quinque Ecclesiensis, petentis imponii super clerum sue diocesis caritativum subsidium II^M florenorum auri Hungaricalium ad erigendum bannerium contra hereticos etc., placuit et admissa est ut petitur, ita tamen quod huiusmodi subsidium per unum canonicum a capitulo dicte ecclesie nominandum unacum domino episcopo predicto vel ab eo loco sui deputando levetur et exigatur pecunieque inde levate convertantur in usus expressos in supplicatione.” CB IV. 122.

100 1439. jún. 27.: „Super supplicatione reverendi patris dominis episcopi Quinqueecclesiensis petentis, ut per se vel vicarium suum quoscunque presbiteros et clericos sue diocesis a quibuscunque excommunicationis etc. sententiis semel absolvere possit ad biennium etc.: concordant omnes sacre deputaciones quod admittatur, et admissa est, ut petitur.” CB VI. 42.

101 1437. jan. 24.: KOLLER III. 355–356.; CD X/7. Nr. 442.

102 FRAKNÓI 1901–1903. II.; TÓTH-SZABÓ PÁL: *A cseh-husziták mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Bp., 1917. 160–161.; Zsigmond király a püspökhöz és a káptalanhoz írt parancsában: „Jacobum de Marchia, vicarium Bosnae ac inquisitorem haeretice...vestri e medio, et de vestris confinibus procul fugassetis”: vö. KOLLER III. 359.; CD X/7. 857.

103 1437. jún. 9.: „et sacerdotes regni...qui [sc. fratres Ordinis B. Francisci – FT] in illo verbum Dei predicant, ut concubinas, quas publice tenent, dimittant et aliter honeste vivant.” KOLLER III. 329.; CD X/7. 878–879.

104 1437. aug. 23.: KOLLER III. 359.; CD X/7. 856–858.

105 1438. máj. 11.: KOLLER III. 367–369.

106 LUKCSICS I. 774.; 1435. szept. 30-án egy budai ház cserélt gazdát, amely a várban „prope S. Georgium in vicinitatibus domorum ... Georgii archiepiscopi Strigoniensis ... Henrici episcopi Quinque-Ecclesiensis sitam” KOLLER III. 350.

107 1432-ben 600 forintért vette zálogba Mérévár felét. Két esztendő múlva 400 aranyforintot adott Gét birtok zálogjogáért. ZICHY VIII. 477, 536–537.

kor embereként a hatalmaskodástól sem riadt vissza.¹⁰⁸ 1440-ben viszont Rómában tett panaszt többek ellen, mivel a püspökség javait elfoglalva tartották.¹⁰⁹ Az említett kápolna építtetése mellett Henrik nevéhez köthető a százi püspöki mellékrezidencia várrá történő kiépíttetése, bővítése is.¹¹⁰

Albeni Henrik püspököt 1444 februárjában említik utoljára a kútfők. Vélhetőleg az év végén, vagy a következő esztendő tavaszán hunyhatott el.¹¹¹ A várnai csatában valószínűleg már nem vett részt, hiszen a középkori átlagos életkort szem előtt tartva, a 60-as éveiben járó főpap már idősnek számított.¹¹² A középkori püspökök közül Alsáni Bálinté mellett csupán Henrik sírfedlapja maradt korunkra. A domborművű sírkövön főpapi ornátusba öltözött, fején infulát viselő, melle előtt két kezében kelyhet tartó alak látható. A fejét bojhos csücskű párnán nyugtató főpap jobb oldalán pásztorbot került ábrázolásra. Gótikus minuszkulás kiegészített felirata a következő: hic est sepultvs henricvs episcopus quinque ecclesiensis de ... anno domini millesimo quadringetesimo (itt nyugszik Henrik pécsi püspök az Úr 144... évében). Az utolsó számjegy hiánya abból eredhet, hogy a püspök halálát követően már nem vésték rá a sírkőre.¹¹³ Koller József tudósítása szerint Albeni Henriket a székesegyház északi oldalán álló Keresztelő Szt. János Kápolnában temették el.¹¹⁴

108 Pl. 1436: ZICHY VIII. 654–655.

109 LUKCSICS II. Nr. 685.

110 BUZÁS GERGELY: *A pécsi egyházmegye építészeti emlékei*. In: *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES TAMÁS – SARBÁK GÁBOR – SÜMEGI JÓZSEF. Pécs, 2009. (*A Pécsi Egyházmegye Története I.*) 611–713.

111 KOLLER III. 336.

112 Születési évét csak hozzávetőlegesen határozhatjuk meg. Minthogy a középkorban az egyetemi tanulmányokat általában 14 éves korban kezdték, így amennyiben Henrik 1398-ban 14 évesen iratkozott be a heidelbergi egyetemre, akkor 1384 táján születhetett. A 15. század ismert életkorú magyar főpapok átlagéletkora 54 év volt. Vö: FÜGEDI ERIK: *A XV. Századi magyar püspökök*. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1981. 90.

113 A fedlap méretei: 216×195,5×16,5 cm. LŐVEI PÁL: *Albeni Henrik sírköve (†1444)*. In: *Művészet Zsigmond király korában*. I–II. Szerk. BEKE LÁSZLÓ – MAROSI ERNŐ – WEHLI TÜNDE. Bp.; 1987. II. 303–304.

114 „Sepultus est ad latus septemtrionale cathedralis ecclesiae Quinque Ecclesiensis in sacello S. Joannis Baptistae.” Vö. KOLLER III. 336.

TAMÁS FEDELES

ALBENIES AT THE HEAD OF THE DIOCESE OF PÉCS

The Albeni family was native in the state of Rhineland-Palatinate (Germany), but several members of the family had an outstanding career in Hungary. Eberhard, lord chancellor, Bishop of Zagreb and Várad, supporter of King Sigismund, was the first to arrive, followed by two nephews, the sons of Rudolf Albeni. Eberhard was governor of the Pécs Episcopate during the vacancy (1408–1410) following the death of the cardinal bishop, Bálint Alsáni, while one of his nephews, Petermann Albeni was his occupator. János Albeni used to be a monk in the Order of Saint Benedict in Hornbach. In Hungary, he was first the abbot of the Cistercian Monastery of Topuszkó (1399–1405), and then the abbot of the Benedictine Monastery of Pannonhalma (1405–1406). In 1406, he was appointed to serve as a bishop in Veszprém, and on August 13th, 1410, the pope appointed him to serve as a bishop in Pécs.

His younger brother, Henrik Albeni, used to be a monk in the Order of Saint Benedict in Tholey. In 1416–17, he participated in the Council of Constance. Following his brother's transfer to Zagreb, on February 26th, 1421, the pope appointed him to serve as a bishop in Pécs. He took part in the fight against the heretical Hussites, and fought in Czech land with the bishop's banderia in 1425–1426. He participated in the Council of Basel. The bishop died sometime after February of 1444, and was buried in the Chapel of St. John the Baptist, once standing at the northern side of the cathedral.

SARBAK GÁBOR

REMETÉK A JAKAB-HEGYEN

Megjegyzések a pálos rend pécsi kezdeteihez

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján hozzávetőlegesen meg tudjuk állapítani, hogy maguk a pálosok hogyan látták a különböző korokban saját rendjük történelmét. A történelmi és irodalmi forráskritika eszköztárának alkalmazásával a források értékéről, megbízhatóságáról, elfogulatlanságáról vagy éppen célzatosságáról alkothatunk megközelítően valóság-hű képet. A 15. és a 16. század írott emlékeinek feldolgozása éppen ezért van folyamatban, ugyanakkor égetően szükség lenne a 17. és 18. századi rendi történetírás és általános rendi irodalom¹ módszeres elemzésére, mivel ezekből alakult ki a pálosokról ma általánosan elterjedt felfogás. A rend feloszlásakor ez a kép megmerevedett, és magyarországi rendi élet hiányában nem tudott módosulni, nem tudott fejlődni és modernizálódni, amint a rend nyilvánvalóan modernizálódott volna a megváltozott szellemi és társadalmi feltételek közepette.² A terjedelmében is hatalmas feloszlás előtti irodalom áttekintése nem kis feladat, ám a megfelelő szaknyelvi latin tudás birtokában ma sokkal könnyebben lenne elvégezhető mint akár két-három évtizeddel ezelőtt. A rendtörténet és a rend megítélésének ma kényesnek érzett pontjai (Remete Szent Pál alakja, esztergomi Özséb szerepe, újabban pedig a pálosok eredetéről terjesztett hiedelmek) már a korábbi rendi irodalom előtt sem voltak ismeretlenek, az *akkori* fogalmazás és tárgyalásmód változásainak nyomon követése nem kis haszonnal járna a pálos rendtörténet és a mai pálos lelkiség szempontjából sem.

Az elsőség – sokszor megválaszolhatatlan – kérdése mindig is foglalkoztatta az emberiséget: ki mondta először, ki találta fel, honnan ered? A *primus inventor* mindig különleges tiszteletben részesült. Nem véletlenül, hogy Gyöngyösi Gergely rendtörténetének első fejezete a remeteélet magyarországi kezdeteit ismerteti, a második pedig Vác remetével foglalkozik: mégpedig pontosan úgy, ahogyan a történetíró általános perjel a

1 Elsősorban Andreas Eggerer, Gasparus Mallechich, Pongrácz Ignác, Matthias Fuhrmann, Nicolaus Benger és Orosz Ferenc munkásságára gondolunk. – A Fejezetek a pécsi és az erdélyi egyházmegye középkori történetéből c. konferencián, Pécsen, 2009. április 21-én elhangzott előadás szerkesztett változata. A szerző az MTA-OSZK Res libraria Hungariae kutatócsoport tagja. A dolgozat az OTKA K 72105 sz. programja támogatásával készült.

2 Röviden érdemes utalni a mai helyzetre: a rend minden jel szerint sikeresen éli meg és közvetíti a történelemből örökölt és a mai követelményeknek megfeleltetett spiritualitását, természetesen azzal a megszorítással vagy inkább nehézséggel tetézve, hogy az igényeket alakítani is kell.

16. század első negyedében látta.³ A legújabb történeti kutatások nyomán is vitathatatlan, hogy a pécsi egyházmegyében már korán létrejöttek azok a remeteközösségek, amelyeket ma pálos kolostorokként emlegetünk.⁴ Mindeddig megkérdőjelezhetetlennek tűnt, hogy a Jakab-hegyi kolostor⁵ a pálos rendi források alapján időrendben az első a pálos kolostorok sorában a középkori Magyar Királyságban. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez az elsőség – több más rendtől eltérően – nem járt együtt semmiféle kitüntetett állapottal, valódi vagy éppen csak tiszteletbeli elsőséggel. Nem a Jakab-hegyi kolostor lett a rend központja, semmiféle *primus inter pares* szerepet nem játszott: ez az igény a pálos forrásokban fel sem merült. A 16. század elején, amikor a saját múltjuk, történetük iránti fokozott érdeklődés írásban is alakot öltött, egyáltalán nem érezték külön tárgyalásra érdemesnek a Jakab-hegyi kolostor renden belül elfoglalt helyét.

A Magyarországon közismert és kedvelt pálos rend története a kezdetektől fogva elválaszthatatlan Pécestől. A Jakab-hegyi vagy patacsi remetéket, pálosokat hosszú történelmük során – a rendi kötelek mellett – természetes módon elsősorban a közelben fekvő püspöki székhelyhez fűzték szoros szálak. Közel a városhoz, a Jakab-hegyen található a Gyönyösi által írásba foglalt rendtörténetben a sorrendben elsőként említett pálos kolostor romjai. Ennek ellenére nem az elsőnek tartott kolostor lett a *monasterium principale*,⁶ vagyis rendi központ: az ország politikai központjától messze feküdt, és a remeték, azaz a későbbi pálosok korai történetét meghatározó rendi vezetők nem itt tevékenykedtek. A 14. század első éveiben tudatosan a Budához közeli Buda-szentlőrincet építették ki rendi központtá.⁷

A rend a 13. század folyamán a Magyar Királyságban jött létre az addig egymástól elszigetelten élő remeték és remeteközösségek egyesülésével.⁸ A rend megszerveződésének folyamata több mint egy fél évszázadot vett igénybe, míg 1308. december 13-án és a következő év január 15-én Gentilis bíboros, pápai *legatus de latere* az ágostonos regula használatát és önálló alkotmány megszerkesztését engedélyezte Budán az eléje járó remetéknek.

Egyházi jogi szempontból nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a remeték rendje szerveződése a Magyar Királyságban a lehető legrosszabbkor kezdődött el és ment végbe. Az 1215. novemberében, három *sessió*ban ülésező IV. Lateráni zsinat 13. cikke új szerzetesrendek alapításának tilalmáról szól: „Hogy a szerzetesrendek közötti túlságosan nagy eltérés Isten egyházában súlyos zavart ne okozzon, szigorúan megtiltjuk, hogy valaki a továbbiakban új szerzetesrendet alapítson; de ha valaki be akar lépni egy szerzetesrendbe, a már elismertek közül válasszon egyet. Ugyanígy, ha valaki új szerzetesházat akar alapítani, a már elismert rendek regulája és tanítása közül válasszon. Azt is megtiltjuk, hogy valaki több különböző monostorban élhessen szerzetes-

3 *Vitae fratrum*, c. 1–2., p. 35–36.

4 Patacs 1225-ben, Bodrogszigete 1282 előtt, Bajcs 1283-ban, Szentlászló pedig 1295-ben létesült, vö. Hervay összeállítása, in: *Vitae fratrum*, p. 228.

5 *Vitae fratrum*, c. 3., p. 37–38. – A kolostor teljes történetére vonatkozó fontos adatokat, köztük az Inventarium megfelelő részeit a DAP második kötete (149–158) tartalmazza.

6 „... monasterium principale et caput ordinis heremitarum in Hungaria supra Budam ad honorem sancti Laurentii fundatum, amaenissimum et totius regni solatium delectabile...” *Vitae fratrum*, c. 83., p. 177.

7 Vö. BENCZE 1993.

8 Vö. ELM 2000.

ként, s hogy egy apát több monostor előjárója legyen.”⁹ Nem lett igazán hatásos ez a tiltás, ezért a II. Lyoni Zsinaton¹⁰ 1274-ben a *Religionum diversitatem nimiam* kezdetű 23. *constitutio* lényegében ugyanezt megismételte már név szerint is felsorolva a négy bevett koldulórendet.¹¹ E *constitutio* sorsa is természetesen a folyamatos pápai módosítás lett, annak ellenére, hogy ezt is szervesen beillesztették a kánonjog egyre hatalmasabb gyűjteményébe. Az 1311-ben üléselő Vienne-i zsinat központi kérdése a templomos lovagok ügye volt. A szerzetesrendek csak a kolduló rendek szegénységének megítélésekor – különösen a ferences szegénység értelmezésekor – lettek tárgyalási pont.¹²

A JAKAB-HEGYI REMETÉK ÉS A PÉCSI PÜSPÖK

Kezdetben természetesen a pécsi püspök mint *ordinarius loci* gyakorolta az egyházmegyéje területén fekvő és lassan pálos kolostorokká alakuló remetetelepek fölött a *iurisdictiót*, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a remetéknek meg kellett jelenniük az egyházmegyei zsinatokon, és választott előjáróikat be kellett mutatni a püspöknek.

Bertalan pécsi püspöknek (1219–1251)¹³ tisztában kellett lenni remetéi egyházi helyzetével, ezért érthető, hogy életük szabályozására és saját felügyeletének biztosítására *modus vivendit* (ez Gyöngyösi megfogalmazása) adott nekik. Mindezt kizárólag Gyöngyösi Gergelynek a 16. század húszas éveiben összeállított rendtörténete harmadik és negyedik fejezetéből tudjuk.¹⁴ A harmadik fejezet ismerteti a patacsi Szent Jakab monostor püspöki alapítását, itt élhetnek *vita eremiticát a solitarii* néven emlegetett remeték. Bertalan földekkkel is ellátta a monostort, ezeknek a határait azonban nem jelezte ki. Ennek pótlása Antonius perjelre maradt, aki Achilles püspökkel (1251–1252)

9 Bellus Ibolya fordította magyarra. – „13. *De novis religionibus prohibitis*. Ne nimia religionum diversitas gravem in ecclesia Dei confusionem inducat, firmiter prohibemus, ne quis de caetero novam religionem inveniatur, sed quicumque voluerit ad religionem converti, unam de approbatis assumat. Similiter qui voluerit religiosam domum fundare de novo, regulam et institutionem accipiat de religionibus approbatis. Illud etiam prohibemus, ne quis in diversis monasteriis locum monachi habere praesumat, nec unus abbas pluribus monasteriis praesidere.” A teljes zsinati anyag hamarosan az egyetemi oktatás része lett, majd bekerült a IX. Gergely pápa által 1234. szeptember 5-én kihirdetett *Rex pacificus* bulla kíséretében a bolognai egyetemnek megküldött dekretálisai közé (X 3.36.9: FRIEDBERG II,607). Vö. ERDŐ 1998, 188–191., SZUROMI 2006.

10 Az első Lyoni Zsinaton (1245) a szerzetesrendek kérdése nem volt a tárgyalandó pontok között; II. Frigyes elleni rendeletek, a szaracénok és a Szentföld kérdése foglalkoztatta leginkább a zsinatot.

11 A ferencesek, domonkosok, ágostonos remeték és karmeliták kivételével nem lehet semmiféle új remeterendet, remeteközösséget alapítani: „Religionum diversitatem nimiam, ne confusionem induceret, generale consilium consulta prohibitionem vitavit. Sed quia [...] aliquorum praesumptuosa temeritas diversorum ordinum, praecipue mendicantium [...] effrenatam quasi multitudinem adinvenit, repetita constitutione districtius inhibentes, ne aliquis de cetero novum ordinem aut religionem inveniatur vel habitum novae religionis assumat [...]. § 2. Sane ad Praedicatorum et Minorum ordines, quos evidens ex eis utilitas ecclesiae universalis proveniens perhibet approbatus, praesentem non patimur constitutionem extendi.” VI 3.17.1: FRIEDBERG II, 1054–1055.

12 A zsinatokról: JEDIN 1998, 53–68.

13 Vö. KOSZTA 2007.

14 *Vitae fratrum*, c. 3–4., p. 37–38.

átíratta Bertalan oklevelét és a határokat írásban is rögzíttette.¹⁵ A bizonyító okleveleket a patacsi monostorban őrzik, állítja Gyöngyösi a 16. század elején.

A rövid, alig tizenöt soros, levél-formában megírt és Gyöngyösi által *modus vivendine* nevezett szabályzat általánosságokban mozog, és egyedül Gyöngyösi rendtörténetében maradt az utókorra. Nem véletlen, hogy eredetiségét Mályusz és Fügedi¹⁶ egyaránt kétségbe vonták. A szöveg szerint, akik a közös szerzetesi életre (*vita communis*) szövetkeztek, azoknak saját kezük munkájából (*labor manuum*) kell maguk számára szerény életet (*vita mediocris*) biztosítaniok. Ruházatuk egyszerűsége különbözteti meg őket más klerikusoktól. Az erények gyakorlása és a példamutatás révén az örök bölcsesség ízeleléséhez kell eljutniok. Biztosnak tűnik, hogy kezdetben nem volt felszentelt papjuk, mivel a püspök meghagyta nekik, hogy „ecclesias devote frequentent”.¹⁷ Fügedi Erik helyesen állapította meg, hogy erre a levélre a későbbiekben sohasem hivatkoztak, többek között ezért sem tartotta eredetinek, bár Bertalan püspök szervező munkáját valósnak fogadta el.¹⁸

A patacsi kolostorról és remeteiről a rendtörténet elején két, rövid fejezetben pusztán ennyi olvasható. Ezután következnek az Eusebiusról szóló hosszabb fejezetek. Tehát a rend időrendben *első* kolostora – várakozásainkkal ellentétben – sem kezdetben nem volt kivételezett helyzetben, sem a későbbiekben nem játszott semmiféle vezető szerepet a rend életében. Pedig kétségtelen, hogy a 15. század vége és a 16. század elejének rendi köztudatát írásba foglaló és nyilván több ponton meghatározó Gyöngyösi számára Patacs volt az első, egyértelműen pálosként működő kolostor. A Gyöngyösi számára elérhető források írták ezt vele. Ezt a képet csak *sámunkra* változtatja meg, hogy Solymosi László a legutóbb kimutatta, hogy a Gyöngyösi fogalmazatában szereplő „Insula Pilup”, azaz Pilupsziget, Szent Ilona kolostorként már 1221-ben létezett, és a mai Révfülöp tóparti részén lehetett.¹⁹

Vegyük sorra, mit tartalmaz még a *Vitae fratrum* a harmadik és a negyedik fejezet után a Jakab-hegyi kolostorról, amelynek lakóit a rendtörténet szerint 1315-ben Szent Ágoston rendjén lévő remete testvéreknek (*fratres heremite ordinis sancti Augustini*) hívtak.²⁰

1424-ben Péter, általános perjel Tamás, jení vicarius útján kivizsgálattja, vajon „Ladislaus apostata, nobilis de Fyred” elvitt-e kétszáz forintot Patacsról, amint János, pécsi éneklőkanonok (*cantor*) patacsi oklevelében áll.²¹

1479-ben Szombathelyi Tamás általános perjel Kelemen, pécsi literátus – 1467 és 1487 között főesperes – lelki üdvéért a Jakab-hegyi kolostorban mondandó 220 forintos misealapítványt tett.²² A következő fejezetben, és három évvel később, az 1482-es

15 Az oklevél 1252. december 28-án kelt, és *Yrug*, azaz Ürög néven említi a monostort. Úgy tűnik, hogy a Patacs és az Ürög név egymás mellett élnek, és ugyanazt a remeteközösséget jelentik. – Ürögben volt egy ágostonos kanonok kolostor is Szűz Mária titulusú templommal, GYÖRFFY I, 400.

16 Mályusz szerint: „stílusában és tartalmában egyaránt későinek látszik,” MÁLYUSZ 1971, 257–258., „semmitmondó szabályok”, FÜGEDI 1985, 239.

17 *Vitae fratrum*, c. 4., p. 37–38.

18 Vö. FÜGEDI 1985, 239.

19 Az 1263. évi felsorolásban nem véletlenül szerepelt első helyen, vö. SOLYMOSI 2005.

20 *Vitae fratrum*, c. 12., p. 46.

21 *Vitae fratrum*, c. 42., p. 87., vö. FEDELES 2005, 176. sz.

22 FEDELES 2005, 197. sz.; „Clemens literatus de Quinqueecclesiis” *Vitae fratrum*, c. 63., p. 132.

évnél ismét egy Kelemen pécsi literátus konfráteréről szerzünk tudomást, akiről Gergely általános perjel meghagyta a patacsi remetéknek, hogy halála után a rend ruhájában temessék el.²³ Nem zárható ki, hogy a két Kelemen egy és ugyanazon személy volt.

1482-ben az éppen Budán tartózkodó – „nunc Bude commorans” – Bertalan aranyműves, pécsi polgár 400 aranyforintért adta el városi kőházát a Jakab-hegyi pálosoknak, vagy ahogy Gyöngyösi fogalmazott: Péter, patacsi perjel megvette a kőházat.²⁴ A tekintélyes összegű vételár alapján esetleg a ház kiváló minőségére vagy központi fekvésére lehet következtetni.²⁵ Gyöngyösi az ügyletre vonatkozó adatot a Jakab-hegyi kolostor házi levéltárában találta meg feltehetően 1520-ban, vizitációs látogatásakor, és az erről készített kivonatra hivatkozott rendtörténetében. Az általa összeállított Inventariumban azonban a pontosság kedvéért a budai káptalan által kiállított okleveleket is megemlíttette.²⁶ Nem ez az egyetlen, városban található, szerzetesi tulajdonban lévő ház: például Budán a közeli szentlőrinci pálos főkolostornak volt háza, benne kápolnával, de több pálos és egyéb rendi kolostor is házbirtokos volt a középkori Budán.²⁷ Jó lenne tudni, vajon pécsi házukat bérbe adták²⁸ vagy valamiféle gazdasági lerakatnak használták vagy éppen szállásnak, amikor a városban kellett tartózkodniuk ügyeik intézése során. Egyik lehetőség sem zárható ki. Egyébként a bajcsi kolostor egy évvel később, 1483-ban Mátyás királytól Tótfalu birtok mellett még egy házat is kapott Siklósön, melynek felhasználásáról szintén nincsenek adataink.²⁹ A baranyai Szentlászló kolostor is háztulajdonos lett 1502-ben András festő jóvoltából, aki belépett a rendbe, és pécsi házát a kolostornak adományozta.³⁰ A háztulajdonok területén országos összehasonlításban nemigen lehetett a pécsi egyházmegyei pálosoknak szegyenkezniök... Pécshez kapcsolódik két pálos adat: 1416-ban György általános perjel Miklós pécsi vikáriussal visszavonatta Ferenc, veszprémi *suffraganeus* oklevelét, miszerint a köznép ne temetkezzen a pálosokhoz, és alamizsnát se adjon nekik.³¹ A *Vitae fratrum* utolsó oldalain (ezt már nem Gyöngyösi szerkesztette) olvasható egy példázat (*exemplum*) 1524-ből a Krisztushoz boldogan megtérő Tamás fráteréről. Ebből tudomást szerzünk két novíci-

23 *Vitae fratrum*, c. 64., p. 134.

24 *Vitae fratrum*, c. 64., p. 134. – Érdeemes a műben sok helyen olvasható „eodem anno” kitételekre felhívni a figyelmet: ezek pontosítása általában az előtte található évszám segítségével óvatosan ugyan, de elvégezhető. Ebben az esetben ez 1480-at eredményezne: az Inventarium azonban megadja az 1482-es évet, amiben nem érdemes kételkedni (Inventarium = DAP II,150). – A *Vitae fratrum*ban sok „házas” adat található.

25 A pécsi házakról bővebben lehet majd olvasni Fedeles Tamás megjelenés előtt álló dolgozatában (Pécs terei, épületei és használatuk a középkorban): szívességet köszönöm.

26 Inventarium = DAP II,150.

27 Végh András könyvéből szinte mindent megtudhatunk a szerzetesrendek budai házairól, VÉGH 2006–2008.

28 Erre római példák vannak bőségesen: WEINRICH 1998.

29 Inventarium = DAP I,2.

30 „1502: Andreas pictor, postea heremita factus donavit huic domum suam Quinqueecclesiensem in platea beati Thome inter suos villicos in literis iuratorum de eadem expressos existentem.” Inventarium = DAP II,405. – 1504-ben Nagyvátyi Fábiánnak, Pécssett a Szt. László utcában álló kőházát 50 forintért vették meg a szentlászlói pálosok. DAP II,156 és 405. Vö. PETROVICS 2001, 181–182.

31 „Anno Domini 1416 idem Georgius generalis per dominum Nicolaum vicarium Quinqueecclesiensem fecit retractari litteras domini Francisci suffraganei ecclesiae Wesprimiensis, in quibus praeceperat communi populo, ne in monasteriis nostris sepeliantur, nec elemosinas darent fratribus nostris.” *Vitae fratrum*, c. 41., p. 85.

usról, akik még a világban lévén a „provisor castri Quinqueecclesiensis” szolgálatában álltak.³²

AZ ÁLTALÁNOS PERJEL VIZITÁCIÓS ÚTJAI

A rend egészére és ezen belül a patacsi kolostorra vonatkozó adataink egy részét annak is köszönhetjük, hogy a pálos általános perjel (*prior generalis*), Gyöngyösi Gergely, kötelező évi vizitációs útjai során az útbaejtett kolostorok okleveleit átvizsgálta és ezekből kivonatot készített, amelyek az általa összeállított Inventariumban ránk maradtak. Hervay Ferenc ezek alapján állapította meg, hogy a rendi alkotmányból adódó kötelességüknek milyen útvonalat bejárva tettek eleget az általános perjelek. Hervay szerint négy utazással lehetett célt érni. Az első utazás alkalmával mintegy 33 kolostort (tehát az összesnek majdnem a felét!) keresett fel a generális perjel: ezek között voltak a pécsi egyházmegyeiek is. Budaszentlőrincről indulva Nosztre, Család, Elefánt, Thal (Máriavölgy), Ranna, Bécsújhely,³³ Monyorókerék, Csáktornya, a szlavóniai rendházak mint Lepoglava, Streza, Garic, Remete, Dobrakuca, Szentbenedek érintésével jutott el – a minket most közvetlenül foglalkoztató – Bajcsra, Szentlászlóra, a Szent Megváltó kolostorba, Bodrogszigetre és Patacsra.³⁴ Innen továbbhaladva Szerdahely érintésével Somogyban folytatta útját.

A 15. század második felében a pécsi egyházmegyében található hat pálos kolostor mennyiségben elmaradt a veszprémi egyházmegye területén található 27 kolostortól és a 17 egri egyházmegyéstől is.³⁵ Patacs földrajzi fekvése a helyi ügyintézéshez jó volt, országos központtá váláshoz azonban nem volt megfelelő. Az ekkoriban már megragadható, alacsonyabb igazgatási szervezetben (*vicaria*) sem játszott vezető szerepet, a baranyai *vicaria* központja Szentlászló kolostora lett.³⁶

A teljesség igénye nélkül felsorolt adatok talán kellő mennyiségű fényt vetnek a Pécs török elfoglalása előtti pálos kolostor és a közeli püspöki székváros lakói közti sokoldalú kapcsolatokra. A pálos kolostori közösséggé átalakuló kezdeti remetecsoport életét nagyon nagy mértékben ebben a kapcsolatrendszerben kell elképzelnünk. A remetei magányban áhított, kívülről egyszerűnek tűnő *vita contemplativa* megvalósítására csak a zajos *vita activa* által biztosított élethelehetőségek minimális megteremtése után kerülhetett sor. A feladat azonban így sem volt egyszerű.

IRODALOM

BENCZE Zoltán – SZEKÉR György

1993 *A budaszentlőrinci pálos kolostor*. Budapest, 1993. (Monumenta historica Budapestinensia, VIII.)

32 „De quodam fratre feliciter ad Christum migrante.” *Vitae fratrum*, c. 97., p. 195–198.

33 A Sopron melletti Wondorf nem szerepel az Inventariumban.

34 HERVAY 1984, 161.

35 HERVAY 1984, 170.

36 HERVAY 1984, 168.

DAP

Documenta artis Paulinorum, I–III. Kiad.: Gyéressy B., Hervay Ferenc. Budapest, 1975, 1976, 1978. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, X, XIII, XIV.)

ELM, KASPAR

2000 *Eremiten und Eremitenorden des 13. Jahrhunderts*. In: ELM, KASPAR (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*. Berlin, 2000, 11–22.

ERDŐ PÉTER

1998 *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*. Bp., 1998. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae, 3.)

FEDELES TAMÁS

2005 *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.)

FRIEDBERG II

Corpus iuris canonici. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognouit et adnotatione critica instruxit Aemilius FRIEDBERG. Pars secunda: Decretalium collectiones. Lipsiae, 1881.

FÜGEDI ERIK

1985 *Tarnai Andor könyvének margójára*. *Századok* 119 (1985) 232–243.

HERVAY FERENC

1984 *A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon*. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. H. BALÁZS ÉVA, FÜGEDI ERIK, MAKSAY FERENC. Bp., 1984, 159–171.

Inventarium

GYÖNGYÖSI, Gregorius: *Inventarium privilegiorum omnium et singularum domorum ordinis heremitarum sancti Pauli primi heremite*. In: Egyetemi Könyvtár, Budapest, Cod. Lat. 115. („Liber viridis”), f. 1–89., cfr DAP

JEDIN, HUBERT

1998 *A zsinatok története*. Bp., 1998.

KOSZTA LÁSZLÓ

2007 *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan püspök (1219–1251)*. In: KOSZTA LÁSZLÓ: *Írásbeliség és egyházszervezet*. Szeged, 2007, 23–44.

MÁLYUSZ ELEMÉR

1971 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971.

PETROVICS ISTVÁN

2001 *A középkori Pécs polgárai*. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. FONT MÁRTA. Pécs, 2001, 163–196. (Tanulmányok Pécs Történetéből, 9.)

SOLYMOSI LÁSZLÓ

2005 *Pilissziget vagy Fülöpsziget? A Pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez*. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. ANGI JÁNOS és ifj. BARTA JÁNOS. Debrecen, 2005, 11–23.

SZUROMI Sz. Anzelm

2006 *A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége teológiai, jogi és történelmi szempontból. Teológia* 40 (2006) 85–95.

VÉGH ANDRÁS

2006–2008 *Buda város középkori helyrajza. 1–2. BTM, Bp., 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestinensia, 15–16.)*

Vitae fratrum

GYÖNGYÖSI, Gregorius: *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Ed. Franciscus L. HERVAY. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, XI.)

WEINRICH, LORENZ

1998 *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)*. Berlin, 1998. (Berliner historische Studien, Bd. 30, Ordensstudien XII.)

GÁBOR SARBAK

HERMITS ON JAKAB-HILL
CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE PAULINE FATHERS IN PÉCS

The history of the Pauline Fathers is inseparable from the city of Pécs. The Pauline Fathers of Jakab-hill had a long and strong connection to the bishopric of Pécs. However, it was not this monastery that became the centre of the order, the *monasterium principale*. It was far from the political centre of the country and the leaders of the order did not reside there. On the contrary, they were building up the centre of the order in Budaszentlőrinc, near Buda from the first years of the 14th century.

In the beginning the bishop of Pécs as ordinarius loci had jurisdiction over the hermits of the diocese.

In the second half of the 15th century there were 27 monasteries in the diocese of Veszprém, 17 monasteries in the diocese of Eger and only 6 monasteries in the diocese of Pécs. Jakab-hill was well situated in the diocese, but it was not suitable for a national centre of the Pauline Fathers.

TAMÁSI ZSOLT

AZ ERDÉLYI EGYHÁZMEGYE 1848-BAN

Szcitovszky János tevékenységének hatása az erdélyi egyházmegyében*

Az erdélyi római katolikus egyházmegye forradalmi évek alatti történetének néhány mozzanatát vázoljuk jelen tanulmányban. Elsősorban azokat az eseményeket igyekszünk rekonstruálni, amelyekre a forradalom ideje alatt pécsi püspökként, majd a szabadságharc bukása után esztergomi érsekként és Hercegprímásként Szcitovszky János utasításaival jelentős hatást gyakorolt. Ennek megfelelően előbb a pozsonyi törvénykezést,¹ s az azt követő petíciós akciót vázoljuk, majd a nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei zsinatnak vonatkozó pontjainak² bemutatása után a szabadságharc után a megtorlás problematikájára reflektálunk.

„Az egyház... a világrendítő eseményeknek sem közönyös szemlélője nem lehet, sem az azokban nyilatkozó isteni gondviselés ujjmutatásainak elhanyagolója” – írja az esztergomi káptalani gyűlés határozata, Csiktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspöknek címezve.³ A maga során Kovács Miklós püspök válaszelevelében rámutat, hogy „mennél lángolóbb szívemnek óhajta, a szabadság és jogszerű függetlenség magyar földjén, szabadnak, jogszerűen függetlennek és virágzóknak látni a kath[olikus] egyházat, mely az emberiséget a szabadság, egyenlőség és testvériség jézusi eszméire először tanítá meg.”⁴ Érdeemes megfigyeznünk, hogy a főpapok által kiadott – hasonló tartalmú – pásztorlevelek a forradalmi kormány felszólításai előtt kerültek nyilvánosságra. Azaz mindenképpen óvatosan kezelendők azok a korábbi felvetések a történeti irodalomban, amelyek ezeket csupán közvetlen állami ráhatás eredményének tekintik. Természetesnek tekinthető, hogy a politikai hatóságok a legtöbb politikai aktusnál igénybe vették az egyház közreműködését. A kapcsolat az állami vezetés és az egyház között 1848-ban azonban nem volt felhőtlen. Főleg a radikális liberálisok hatalomátvétele után kezd változni a viszony. Az egyház-ellenes hangulatot a különböző izgatások is erősítették, amelynek sok szomorú

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült

1 Elsősorban a 20. törvénycikk és a viszonzóság problematikáját.

2 Itt a teljes zsinati munkálat bemutatására nincs lehetőségünk. Csak azokat a munkálatokat foglaljuk össze, amely témákról a javaslatokat Szcitovszky János pécsi püspöknek kellett beküldenie minden egyházmegyének, a nemzeti zsinatra való összegzés végett.

3 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GYÉFKL), Püspöki Iratok (PI.) – 389.d. 3.cs. 687/1848. – *Az esztergomi káptalani gyűlés határozata*, Esztergom, 1848. Május 2.

4 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 687/1848. – Gyulafehérvár, 1848 Május 20.: *Csiktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök válaszelevele az esztergomi főkáptalanhoz*.

példája ismert.⁵ Ugyanakkor e főpásztoroknak egy nagyon kényes egyensúlyi állapotot kellett fenntartaniuk, s ebben a szerepben nehéz volt megtalálni a helyes utat. Arisztokratizmus, nemzeti érzés, az uralkodóhoz való hűség, demokratizmus, új, modern eszmék, az egyház hagyományos, hatalmi státusza és a tanítás következetes képvisellete között kellett a kivezető utat megtalálniuk.⁶ Az egyházellenes hangulat a védekezés irányába indította el az Egyház vezetőit.

A reformkori országgyűlések megindulása óta egyre világosabbá vált, hogy a politikai jövő meghatározása a radikális liberálisok kezébe kerül. A liberalizmus képviselői egyértelműen a „haladás ellenségének” kikiáltott Egyház ellen tettek lépéseket.⁷ Ennek ellenére a papok az új rendszerben a jozefinista rendszernek még érvényben levő, hátrányos intézkedéseinek elsöprésében reménykednek.⁸ A hatalomra került liberális kormányzás és az egyház között kompromisszumkészség is megfigyelhető. Egyházi oldalról azzal, hogy lemondtak a tizedről, az államvallási státuszról, és beleegyeztek a főkegyúri jognak a polgári kormányzat általi gyakorlati érvényesítésébe; az adott körülmények között hozzájárultak az aligha elkerülhető változásokhoz. A másik oldal, a liberális reformelit részéről is megnyilvánult bizonyos mértékű gyakorlati kompromisszumkészség. A kompromisszum pillanatnyi volt. Az egyház 1848 tavaszán csak részben érte el helyzetének és vagyonának stabilizálását a kialakuló liberális polgári berendezkedésben, és az új rendszernek sem sikerült az egyháziakat teljességgel maga mellé állítania.⁹ A törvények megalkotói Kossuth hatása alatt tevékenykedtek. Biztos fellépése, szuggesztív ereje, rétori előadása s meggyőző ereje ellenállhatatlanul vonzotta magához a hallgatóságot. A pozsonyi országgyűlés teljesen a liberálisok vezetése alatt állt, ahol egyházellenes hangulat uralkodott.¹⁰

A pozsonyi országgyűlés 1848. március 23-án a 3. törvénycikkben az új miniszteri közigazgatás alá rendelte az egyházzal kapcsolatos ügyintézkést. A felelős miniszteriális rendszer átveszi a királyi jogkörét.¹¹ A püspökök és az alsóházi képviselők hiába tiltakoztak az ellen, hogy a királyi főkegyúri jogokat ezentúl a minisztérium gyakorolja. Az egyház ugyanis számolt azzal, hogy a kormányok gyakran cserélődnek, s így nehezen elképzelhető egy ilyen törvény alkalmazása, ha egy vallásellenes, protestáns,¹² vagy csak akár egy közömbös kormányzat gyakorolná a királyi főkegyúri jogot. A 13 törvénycikk elfogadta a tizedről való lemondást. Az alsóház törvényjavaslat a főrendek által is elfogadásra talált. A püspökök a maguk nevében szintén lemondtak a tizedről.¹³ Érde-

5 MESZLÉNYI ANTAL: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, Szent István, 1928, 40–41.

6 ELMER ISTVÁN (szerk.): *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben*, Budapest. Új Ember, 1999, 18.

7 ADRIÁNYI GÁBOR: *Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849-ben*. In: *Vigília* 1998/10, 722.

8 LUKÁCS: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*, 44–45.

9 SARNYAI CSABA MÁTÉ: *A katolikus papság és a politika: 1848 tavaszán*. In: *Vigília* 1998/10, 743

10 KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929, 264.

11 TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális katolicizmus történetéhez*. Budapest, 1941, 17.

12 Lonovics csanádi püspök utalt először erre a lehetőségre. – TÖRÖK, 20.

13 FOGARASY MIHÁLY: *„Átmeneti szabadság” – Emlékirat az 1847/8 országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől*. Pesten, 1848. Nyomtatott Trattner–Károlyi betűivel, 81.

mes megjegyezni, hogy a Szentszék is elfogadta a magyar katolikus papság áldozatkész-ségének e példáját,¹⁴ de azért a szentszéki követ figyelmeztetett, hogy „*ugyan ezen klérus valamennyi javaitól megfosztassék, abba sohasem fog a pápa belemenni*”.¹⁵ A 20. törvénycikk a vallásfelekezetek közötti egyenlőség kimondásával megszüntette a katolikus vallás eddigi államvallás jellegét. A katolikus egyház ugyanis 1848-ig államvallás volt. A törvényjavaslat főbb pontjai a következők voltak: bevett vallásnak nyilvánítódik az unitárius vallás; minden bevett vallásra és felekezetre nézve tökéletes egyenlőség és viszonyosság érvényes; minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi köz-álladalmi költségek által legyenek fedezve;¹⁶ a bevett felekezetek iskoláiba felekezetre való tekintet nélkül szabadon lehessen járni, illetve, hogy e bevett vallásokhoz tartozó katonákat saját felekezetükhöz tartozó lelkészek lássák el.¹⁷ Az alsóházban szinte vita nélkül szavazták meg e javaslatokat. A főrendeknél a helyzet másként alakult. Itt első-sorban a vallási egyenlőség és *viszonyosság* fogalmához szólt hozzá Szcitovszky János pécsi püspök, aki határozottan hangoztatta és kifejezte reményét, hogy e fogalom alatt nem óhajtanak beleszólni a katolikus egyház belső szerkezetébe is¹⁸ (püspöki, lelkészi kinevezések, dogmatikus elveken alapuló egyházi jogok) megszorításokkal vagy csonkítással. Ugyanakkor arra is kitért, hogy szükséges egy törvényjavaslat elkészítése arra vonatkozóan, hogy a tulajdonjog megsértése nélkül legyen alkalmazható az a javaslat, mely szerint közálladalmi költségből fedezendő a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükséglete. A vita eredményeként a „*tökéletes egyenlőség és viszonyosság*” kitételhez egy záradékot toldanak: „*saját hitelvei és egyházi szerkezete sértetlensége mellett*”. Az alsótáblához ily formában visszaküldött javaslat nem keltett nagy tetszést. Kossuth nem is titkolta, hogy ez az észrevétel mennyire bosszantja. Kossuth ekkor azt is kijelentette, hogy az egyház belső szerkezetébe igenis, bele akar szólni.¹⁹ Ő meg volt győződve, hogy a katolikus egyház az, amelytől csak venni kell, adni semmit sem szükséges. Álláspontját igazolja az a vitája is, amelyet ekkor a bakonybéli apáttal folytatott a *viszonyosság* kapcsán.²⁰ Kifejti, hogy „*fontolgatván a Főtisztelendő úr által majdan teendő kérelmeket, nem találtam mást, mi a [fiszelt] uraknak másvallásúak irányában sérelmes lehet, minthogy nőtlenek. Én kinyilatkoztatom, hogy valamint minden egyéb viszonyokban, úgy coelibatus eltörlésében is szívesen nyújtok segédkezet, amennyiben rajtam áll*”.²¹ Az említett apát nem maradt adós a felelettel. Rámutatott, hogy igenis, van, amit kérnie a katolikus egyháznak is. Ugyanis, míg a protestánsok szabadon választhatják szuperin-

14 Van olyan nézet is, hogy a tizedről való lemondás miatt – mivel ez a pápa megkérdése nélkül történt – megróvásban részesült a magyar klérus. – TOMCSÁNYI LAJOS S. J.: *A főkegyúr szerepe a püspökök ki-nevezésénél*. Budapest, 1922, 47.

15 *Religio és Nevelés*, 1848. I. 423, apud MESZLÉNYI, 67.; ELMER, 12.

16 Ezen elv részletes alkalmazására vonatkozó törvényjavaslatot nem fogalmaztak meg, hanem a következő országgyűlésre halasztják.

17 MESZLÉNYI, 75.

18 ELMER, 12.

19 TÖRÖK, 24.

20 VARGYAS Endre, *Magyar szabadságharcz története 1848–49-ben. A magyar nép számára*. Budapest, Mehner Vilmos, 1879, 283.

21 MESZLÉNYI, 79. Kossuth sértő hangvétele ez esetben sem tekinthető kirívó esetnek, amint kortársa, Hunfalvy Pál is megjegyzi, „*Kossuth... nagy szónoklatti tehetség, azonban inkább fényes, mint alapos... meghajthatatlan dac, ki semmit se tud tenni, anélkül, hogy ne sértsen...*” – HUNFALVY PÁL: *Napló 1848–1849*. Szépirodalmi kiadó, 1986, 145.

tendenseiket, addig a katolikusok érsekeit, püspökeit a király nevezi ki. Ugyanakkor a katolikus egyházat a patronátusi jog is törvényileg köti, ami hiányzik a protestánsoknál. Ugyanez a helyzet a zsinatokkal is. Hasonlóan, míg a protestánsok szabadon küldhetik diákjaikat a külföldi iskolákba, használva az alapítványukat, a katolikusoknak hiába vannak az alapítványaik, előbb kérelmezniük kell, hogy tanulni küldhessenek valakit. Emlékeztet az alapítványok kezelésére,²² s más hasonló jogokra, amelyek esetében a protestánsok szabadságot élveznek, de a katolikusok kezét megköti a királyi beleegyezés várása.²³ Nem is szólva a placetum jogról,²⁴ ami megköveteli egyházi ítélet kihirdetése előtt a kormány helybenhagyását.²⁵ Annak ellenére, hogy az apát érvelése ellen cáfolat nem hangzott el, az alsóház egyszerűen elvetette a betoldott záradékot, s így változatlanul küldte vissza a törvényjavaslatot.

Szcitovszky továbbra is sürgette a záradék betoldását, minden aggodalom elhárítása miatt. A hasonlóan nyilatkozó püspökök óvásával az alsótábla mit sem törődött. Kereken kijelentette, hogy a záradékot nem fogadja el.²⁶ A katolikus vezetőség ezért egyházi és világi tagok bevonásával, elkezdte a tárgyalásokat a katolikus autonómia biztosításának módozatáról.²⁷ Nem többletjogok igénylését akarták, hanem csak azoknak a szabadságjogoknak a biztosítását, amelyet a protestánsok már élveztek. E jogok felsorolását már a bakonybéli apát megtette a Kossuthal folytatott vitában a *viszonosság* kapcsán igényelt záradék kapcsán. A megszővegezett kívánságokat április 7-én Rónay János Csanád megyei követ ismertette. Kérték, hogy a katolikusoknak is adják meg azokat a jogokat, amelyeket a másvallásúaknak már megadtak: A katolikus egyháznak a polgári hatalommal való viszonya egyedül a törvény által rendeztessék, *akárcsak* a másvallásúak esetében, s az ellenkező gyakorlat szüntettessék meg; A zsinatok tartását szabadon engedélyezzék; Legyen biztosítva a katolikusoknak *is* saját iskoláiknak alapítási és igazgatási joga; A katolikusoknak *is* szabad legyen saját alapítványaikat – azokat is, amelyeket eddig a királyi helytartótanács alatt voltak – függetlenül kezelni.²⁸ A kérés tárgyalását javasolta ugyan Deák Ferenc, de Kossuth ragaszkodott korábban megfogalmazott álláspontjához. Most az időhiányra hivatkozva tiltakozott, hogy április 10-ig – amikor is a király Pozsonyba érkezik – újabb kérdést vegyenek fel a tárgyalásokba.²⁹ Este 10-kor úgy határoztak a rendek, hogy újabb kérdést nem fognak már tárgyalás alá venni. A katolikus ügy tehát „elkészt”.³⁰ Az idő rövidsége valóban nem adhatott lehetőséget arra, hogy egy új kérés tárgyalását napirendre tűzzék, de a helyzet dilemmája az, hogy a 20. törvénycikk megszüntetése előtt a katolikus egyház államvallási helyzetből nem igényelhetett autonómiát, a

22 Az alapítványok közül Szász Károly minisztersége alatt is *csak a nem katolikusoké* hiányzott az állam kezelése alatt. – F. KISS ERZSÉBET: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987, 450.

23 Részletes kifejtése ezen sérelmeknek, FOGARASY, passim.

24 „... a placetum...a múlt századi pápa-ellenes jog-eszmék ferde teoriáiból keletkezvén, természetesen meg kell annak szünnie mindenütt, hol szabadabb institutiók lépnek a burokraticus kormány-rendszerek helyébe. A vagy az annyira gyűlölt censurát talán fönn tartani akarnátok a pápai iratok ellenében? Mi akkor titeket sajnálnánk, kik a féltékenység hatalmával palástolt erőtlenségeketek a placetum gyenge sánczaival veszitek körül, melyeken a hirlapi nyilvánosság úgy is túl tesz.” – Uo. 81.

25 MESZLÉNYI, 79–81.

26 KARÁCSONYI, 245.

27 FOGARASY, 81.

28 MESZLÉNYI, 84.

29 ELMER, 14.

30 FOGARASY, 81.

szavazás után viszont hiába igényelt, mert erre „nem volt idő”. Szcitovszky pécsi püspök is elismeri: „*A számos katolikus egyházi és világi rendűeknek kérelemlevele (petíciója) a tendők rendkívüli halmaza és az országgyűlést berekesztő határ-időnk nyílsebességű közeledése miatt már nem tárgyalhatván csak a miniszter Elnöknek kedvező válasz mellett a jövő országgyűlési tárgyalásra átadatott*”.³¹

A szentesített törvénycikk, még az óhajtott záradékok hiányában is alapul szolgált a katolikus autonómia-mozgalomnak.³² Fontos rámutatnunk arra, hogy ezek a törvénycikkek Erdély helyzete szempontjából az unió kimondása után lettek fontosak. Erdélynek 1848 előtt nem csak elméleti, hanem gyakorlatilag is kiépített autonómiája volt. Az 1848: 20. tc. által biztosított teljes egyenjogúság csak a „*magyarhoni egyházra nézve novum, mert Erdélyre nézve csak újabb megerősítése annak az eddig is fennállott teljes egyenjogúságnak, ami ott a régi erdélyi törvények alapján eladdig is megvolt*”.³³ Erdélyben az autonómia jogi megalapozása a fejedelmi korszakban már megtörtént, amikor a Katolikus Státus, mint a püspök hiányában működő világiak fórumává vált. Ugyanis a korabeli törvénykezés értelmében az erdélyi országgyűlésnek katolikus pap nem lehetett tagja. A katolikus érdekek képviselőit katolikus főurak vállalták. A fejedelemség megszűnésével sem veszítette érvényét az erdélyi katolikus önkormányzat, hanem megszilárdult és tovább erősödött.³⁴ A Diploma Leopoldinum utáni korszakban az erdélyi ügyeket a Gubernium intézte. Itt tárgyalták a vallási ügyeket is. 1696 óta a katolikus tanácsosok Katolikus Tanácsot (Consilium Catholicum) alkottak. Ebből lett az az állandó bizottság, amely a teljes Katolikus Státust képviselte. Mária Terézia idejében jött létre a vallási alap kezelésére a Catholica Commissio (1767).³⁵ Az 1848-as unió után a magyarországi törvénykezés érvénybe lépett itt is. Erdélynek is az elsősorú érdeke az egyházi önkormányzat biztosítása lett. Gyakorlatilag, akárcsak a magyarországi püspökök, Erdély is kívánta a szentesített 1848: 20. törvénycikk alkalmazását, a teljes szabadságot.

Az autonómia elérését célozta meg az 1848: 20. törvénycikk elfogadását megelőző, április 7-ki „elkészt” petíció. A törekvés az elnapolással nem szűnt meg a katolikus egyház részéről. Április 9-én az alsó- és felsőház katolikus tagjai újabb tanácskozást tartottak. Újra megfogalmazták, hogy az *egyenlőség és viszonyosság* alapján csak azt kérik, ami a többi felekezettel számára már biztosítva van.³⁶ E törvény a katolikus egyháznak történelmi szoros viszonyát az állammal ugyan megszüntette, azonban ugyanakkor megszabadította a „*nyomasztó pártfogoltság*” függése alól. A magyar püspöki kar konkrét tennivalóként elhatározta, hogy kérelmüket nyilvánosságra hozzák. A következő országgyűlésen azáltal igyekeztek célt érni, hogy kérésüknek tömegbázist biztosítsanak, melynek kivitelezését a későbbiekben elkezdődő aláírásgyűjtésben tervezték megvalósítani. Ezt konkrét formába úgy óhajtották megoldani, hogy a plébániákon aláírandó íveket a plébánosok az espereseknek, azok pedig a püspököknek adják be. A püspökök az országgyűlésre fogják elvinni az aláírt íveket. Szcitovszky János pécsi püspök az egy-

31 SARNYAI CSABA MÁTÉ: *A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban*. In. SARNYAI CSABA Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*, Budapest, 2001, 67.

32 SALACZ GÁBOR: *Egyház és Állam Magyarországon a dualizmus korában*. München, 1974, 28.

33 FORSTER JÁNOS: *A püspökmegyei zsinat*, Gyulafehérvár, Papp György könyvsajtója, 1907, 23.

34 MARTON JÓZSEF: *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár, 1994, 75.

35 Katolikus Bizottság. – Uo. 103–104.

36 TÖRÖK, 11.

házmegyék számára megszövegezi a körlevelet, amelybe aláírási mintát is küld a püspököknek³⁷ (*Alulírottak a bevett minden vallásra nézve törvényszerűleg kimondott viszonosság elve szerint óhajtjuk és követeljük, hogy mi katolikusok a vallás- és iskolaalapítványi javadalmakat magunk, minden más vallásnak befolyása nélkül kezelhessük és azokról szent Egyházunk és iskoláink szükségéire rendelkezessünk*).³⁸ Szcitovszky felhívását megelőzően az esztergomi főkáptalan körlevele rámutat, hogy az érdekek érvényesítésére a legjobb megoldás a nemzeti zsinat tartása. *„Hogy a catholicus közösség ekképp mellőzött petícióját sorsára nem hagyhatja, és hagyni nem fogja, az a dolgok természetéből, és minden oldalról nyilvánuló catholicus közvéleményből világos. S hogy e közérzelem kifejezésére szükséges megyei és nemzeti zsinatok, s egyházi gyülekezetek tartása, már csak ennél fogva is korunk elutasíthatatlan igénye lőn, melynek kielégítése közvetlenül az egyház főnökeit, még pedig haladéktalanul illeti: arról, e főkáptalan legalább, oly tökéletesen meg van győződve, hogy minden, a dolog természetében fekvő, s a győzhetetlen indokok elősorolásától fölmentettnek véli magát, azon föltevésben, miszerint az idő körülményei s ezekhez mért teendőink felől másképpen ítélni nem is lehetséges...”*³⁹ Ezért ajánlják az egyházmegyei zsinatok megszervezését, mintegy előkészítőül a nemzeti zsinatra.

A fentebbi két felhívásnak a visszhangja erőteljes volt Erdélyben is. A többi püspök-höz hasonlóan az erdélyi is felszólítja híveit, hogy minél nagyobb számban írják alá a petíció-formulát. Kovács Miklós püspök kéri, hogy május folyamán a petíciók aláírására kerüljön sor az egyházmegye területén: *„szíveskedjék a religio és egyház legszentebb ügyében szerkesztett, ide mellékelt, s a legközelebbi erdélyi országos, s ha itt célt nem érnének, a magyarhoni nemzeti gyűlésre is múlhatatlanul beadandó pontokat egy, minél előbb tartandó kerületi gyűlésben hatályos közremunkálásával pártolni, indokolni és lehetőleg felvilágosítással e közügyünket oda vezetni, hogy a kerületbeli plebános urak, legszentebb jogaink érzetétől áthatva, a meggyőződés és keresztény szeretet útján minden rendű híveiket egyházunk érdekében megnyerni, s az aláírásra bírni siessenek... s az így elkészült íveket még e folyó hó lefolyta előtt hozzánk beküldeni buzgólkodják”*.⁴⁰ A petíciók aláírását szorgalmazó körlevelének kiküldéséről értesíti a magyar püspöki kart is. Az esztergomi káptalannak írt válaszlevelében rámutat, hogy *„felszólításunk az erdélyi megyében termékeny földre talált, úgy hogy örömmel írhatom, hogy a magyarhoni katolikusoknak általunk is elfogadott petíciója, egy-rokonszenv és pártolásra buzdító levél kíséretében megýemben épen azon naptól fogva járja a körutat, melyben önök felszólítása költ”*.⁴¹

A forradalmi hangulat által előidézett bizonytalanság az aláírások kapcsán is érezette hatását. A papság felelősségtudatát bizonyítja az az óvatosság, amellyel a petíció kérdését kezelik. Kedves István kanonok, kolozsvári plebános, miután a petíció aláírására buzdító felhívást megkapta, ennek az óvatosságnak ad hangot. *„Jött hozzám K[ár-oly] Fejérvári consistoriumtól írt cím alatt, egy felszólítás is, s a mellett a katholika Egyház*

37 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 703/1848. – Szcitovszky pécsi püspök körlevele az esperesekhez, 1848. Május 20. Átküldve Csiktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspöknek is., 2,3-as alpontja.

38 MESZLÉNYI, 89–90.

39 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 687/1848. – Az esztergomi káptalani gyűlés határozata, Esztergom, 1848. Május 2.

40 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848, 389.d. 11.cs. 821/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 1.: Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez. Aláírás nélkül.

41 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 687/1848. – Gyulafehérvár, 1848 Május 20.:Csiktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök válaszelevele az esztergomi főkáptalanhoz.

érdekében írt, s az ország Gyűlésére bé adni intézett négy pontból álló petitio is, de a felszólítás, bár is ha tartalmában az tűnik ki, mintha a M[éltósá]gos consistorium nevében írva volna, senkitől sincs aláírva, sem számmal szokás szerint ellátva, pedig abban az parancsolatik, hogy tartsak sietve Esperesi gyűlést, holott is a petitios ívet a Plébánus urakkal írassam alá nemcsak, hanem a Világi Rendből is mind magam szereztessenek, kik közül a kik írni tudnak, kivált a Főbök Személyesen, mások nevében pedig az e tárgyban tartandó Mege Gyűlés írja alá a peticios ívet”.⁴² Kifejti, hogy a petíció tartalmával messzemenően egyetért, viszont „a mostani forradalom idején ily kényes dologban minden aláírás nélkül Felsőség nevében tett felszólításra én lépést nem tehetek, hacsak Ex[cellenti]ád, vagy a M[éltósá]gos Consistoriumtól hiteles erejű, s tekintélyes Parancs által fel nem szólítottam”. A püspök válaszelevelében megnyugtatta az aggodalmaskodó plébánost. „A Magyar Nemzet Gyűlésre beadandó petitioék szétküldése, s az Espereseknek az iránti fölszólítása hírem nélkül nem történt; hogy pedig ezen fölszólítás alá nem íratott, s hivatalos szám alatt nem küldetett, az éppen óvatosságból tétetett, nehogy a világi katolikusok azt gondolják, hogy az egyházi kormány ez ügyben is parancsolólag akar fellépni, és a világiakat valamire erőltetni kívánja a maga érdekében, hanem úgy tétetett az indítvány, hogy lássa, értse mindenki, miszerint ez által a katholika religio egyház szent ügye s az egész katolikus Státus érdeke karoltatott föl s ezt meg értvén önkényt járuljon aláírásával az ügy Pártolásához, hogy e szerént mentől több önkénytes aláíró eszközöltessen s az egész kath[olikus] Status képviseltessen”. Levelében a püspök továbbá megrója az aggodalmaskodó plébánost, nem az óvatosságáért, hanem azért, mert furcsának tartja, hogy annak ellenére vonatkozott a petíció aláíratásától, hogy tudatában volt annak, hogy miért nem került hivatalos iktatószám és aláírás a felhívásra. A petíciót sürgető felhívásról ugyanis a gyulafehérvári papsággal tartott gyűlésen döntöttek, amelyen részt vett Keserő Mózes és Vitos Gergely,⁴³ akiktől Kedves István plébános a gyűlésen elhangzottakat személyesen is megtudhatta. Ezért a püspök felszólítja a kolozsvári plébánost, hogy „ez ügyben avatott káplány Vitos Gergelyt maga mellé véve intézkedjék”.⁴⁴ Kedves István óvatosságát valóban elmarasztalhatnánk, ha más kerületekben is hasonló helyzettel nem találkoznánk. A felhívás félreérthetőségét azonban az egyházmegye más pontjairól érkező levelek is bizonyítják. „Mohó nyugtalansággal ölelők a Nagy Méltóságod pecsétji alatti nyalábot abból vizsgálatot merítendő, abban leendőink iránytűjét feltalálándók, de zsibbadt merültség lankasztá lelkeink szent örömet: mert az óhajtvá várt Fő Pásztori leirat helyett, idegen kezektől költ minden hitelesség nélküli iratokat lelénk” – írják a Gelencén tartott esperesi tanácskozás jegyzőkönyvből a püspöknek átküldött kivonatban a kézdi-orbai kerület papjai is.⁴⁵ Ugyancsak erre hivatkozik a csíksomlyói beadvány is.⁴⁶ Az óvatosságnak tudható be, hogy elsősorban a nemzeti feszültségektől is terhes kerületekben az aláírás-

42 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 634/1848. – Kolozsvár, 1848. május 10.: *Kedves István plébános, kolozs-dobokai kerületi esperes levele Kovács Miklós püspökhöz.*

43 Mindketten Kolozsváron tevékenykednek. Előbbi, mint kanonok, iskolaigazgatóként, utóbbi püspöki titkári teendőket is ellátva.

44 GYÉFKL PI. – 393.d. 36.cs. 634/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 11.: *Kovács Miklós püspök válaszelevele Kedves István plébánosnak.*

45 GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 688/1848. – Gelence, 1848. Pünkösdi hava 17.: *Kádár Antal esperes és Elek István jegyző által aláírt esperesi tanácskozási jegyzőkönyv, átküldve Kovács Miklós püspöknek.*

46 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban:* Csíksomlyó, 1848. június 4.

hoz szükséges gyűlést össze sem hívják. Brassóban például az Unió kiváltotta feszült hangulat miatt⁴⁷ csupán a nép képviselőit hívja egybe az esperes, de így is csak néhány helység (Barót, Miklósvár, Sepsiszentgyörgy, Szentiván) képviselői voltak hajlandók aláírni a petíciót.⁴⁸ Medgyesen szintén az unió kérdése zavarta meg az aláírást. Az itteni lakosság nem hajlandó az aláírásra, amíg az Uniót az uralkodó meg nem erősíti.⁴⁹ Azt se feledhetjük azonban, hogy ezek a feszültségek nem mindig okoztak hasonló gondot. Abrudbányán, az Érchegységnek⁵⁰ a polgárháború viharaiban sokat szenvedett bányavidéki esperesi kerületének központjában Kovács József esperes éppen a változások miatt sürgeti, hogy a magyar katolikusság is tegye meg a szükséges lépéseket. Amint rámutat, „*az oláhság ezereként nyomul Balásfalva felé nemzetisége és szabadsága s alapítványai törvényesítése felett értekezendő. A szászok tulajdonai mellett harcolnak, a protestánsok különbféle petíciókkal lépnek fel. Szóval mindenki óvatos tulajdona felett*” – tehát ne a katolikusok legyenek azok, akik saját érdekeikért ne állnának ki. Ezért is sürgeti a petíciók minél nagyobb számban történő aláírását.⁵¹

A petíciók aláírását megzavarta az izgatási sorozat, amely során arra bujtogatták az embereket, hogy ne adják nevüket e kéréshez. A leggyakrabban azt az érvt használták fel, hogy ha aláírják az íveket, akkor hozzájárulnak az elengedett dézsma és tized visszaállításához.⁵² Megpróbálták elhíttetni a néppel, hogy aki aláírja a petíciót, arra nézve visszaáll a régi tized-gyakorlat, aki pedig nem írja alá, az tovább élvezheti a forradalmi kormány által biztosított szabadságjogokat. A csikszentgyörgyi beadvány sommásan foglalja mindezt össze: „*Hogy némely megyéken nem írták alá, másokban meg kevesen, annak oka egyfelől bizonyos rossz lelkű emberek bujtogatása, másfelől a tisztitilalom*”.⁵³ A bujtogatás kapcsán konkrét esetet említenek: „*Szent Imrén egy polgári főtisztviselő az 1. pontot úgy értelmezte a népnek, mintha a papok ez által a mostani keperendszert akarnák országos törvénnyé emelni s a népet e tekintetben is még inkább terhelni, minek következtében senki alá nem irt. E miatt nem lehetett aláírásra bírni a szentmártoniakat, szentlélekiet s a szentkirályiak közül igen keveset*”. A bujtogatás széleskörű sikerét bizonyítja, hogy ugyancsak a kepe-fizetésre való hivatkozással⁵⁴ tudták távol tartani az aláírástól a csiksomlyói lakosságot,⁵⁵ akárcsak a fenyédieket is.⁵⁶ A bujtoga-

47 A szászok köztudottan az unió ellenzői voltak, Brassó pedig jelentős szász szellemi központ.

48 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Brassó, 1848. június 18.

49 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Erzsébetváros, 1848. június 28.

50 Az itt többségben élő román lakosság az 1848. májusában tartott balászfalvi gyűlésig nem látott problémát az unió elfogadása és nemzeti, de elsősorban társadalmi követelések közt, viszont ezt követően a szászokhoz hasonlóan az ellenforradalom oldalára sodródtak. Ennek lett a következménye az erdélyi polgárháborús konfliktus-sorozat a magyar és román lakosság közt.

51 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – Abrudbánya, 1848. május 16: *Kovács József esperes jelentése Kovács Miklós püspöknek*.

52 TÖRÖK, 40.

53 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Csikszentgyörgy, 1848. Május 22.

54 Ez önmagában is furcsa, hiszen a tized és dézsma eltörlése az elmaradt jogharmonizáció miatt nem szüntette meg a Székelyföldön alkalmazott kepe-rendszert.

55 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Csiksomlyó, 1848. június 4.

tás sikeréért a beadvány szerint a forradalom teremtette zavaros helyzet a felelős. „Bé-
kés időben valamennyien vannak e kerületben aláírásra képesek, mind aláírták, vagy írat-
ták volna magukat, de most, midőn itt a dolgok bonyolulni kezdetek, sikerült némelyeknek
híveink szívébe e petitio iránt gyanút ébreszteni”.

A forradalmi lelkesedésben levő lakosságra azáltal is hatottak, hogy a katolikus egy-
házat, mint forradalom-ellenes, reakciós szervezetet mutatták be. A zalatnai beadvány
rámutat: „kértelenítetttem őszintén vallani, miszerint sokan a tisztek közül, mint igen igen
műveltek, és messze látók az aláírást megtenni vonakodtak. Ugyanis némelyeknél a pontok
nem bírnak elegendő világossággal. Mások a papi jószágok pártolását vélik ez által sürget-
tetni. Sőt olyak is találtattak, kik nem vélték aláírhatónak már csak azon ürügyből, ne ta-
lántán nevéük a Magyar Ministerium eleibe följutva, mint nem liberalis szellemek, követke-
zőleg hivatalokra nem alkalmazhatók tűnjenek”.⁵⁷ Ennek az érvelésnek az alapja az volt,
hogy ha az egyház a forradalmat támogatná, akkor nem végezne aknamunkát minden-
féle petíciókkal a forradalmi kormány ellen.⁵⁸ A *Közlöny, Népbárát* sajtóorgánumok iz-
gatással vádolják a papságot, püspököket.⁵⁹ A hatás nem is maradt el.⁶⁰ Sok helységről
kitöltetlenül érkeztek vissza a petíciós ívek. Azt se feledhetjük el, hogy maga a klérus
radikális része a petíció-akciót a katolikus érdekek partikuláris képviselői ügyének tar-
tották, s éppen ezért nem is járultak hozzá.⁶¹ Az aláírás megtagadásánál az a sajátos
érv is szerepelt, hogy a petícióban foglaltakat az első népképviselői országgyűlésen
könnyebben képviselhetik a világiak, ha „pártatlannak” tűnnek. A felvinci beadvány bi-
zonyítja ennek a gondolatnak a létét, kiemelve, hogy Gróf Kemény József és az
aranyosszéki királybíró csak azért nem írták alá, hogy így szabadabban tudják az ügyet
képviseelni az országgyűlésen.⁶²

Annak ellenére, hogy Kovács Miklós püspök május elején kiküldött körlevelében azt
szorgalmazta, hogy az aláírási íveket a hónap végéig küldjék be az esperesek, a fenti okok
miatt ezek csak jelentős késéssel érkeztek be. A késéshez mindenképp hozzájárult, hogy a
május 1-én kiküldött, aláírás nélküli felszólításnak,⁶³ amint már láttuk, nem mertek en-
gedelmeskedni az esperesi kerületek. A második, immár hiteles felszólítást csupán május
20-án tartott gyulafehérvári papi gyűlést követően küldi szét a püspök. A gyűlésen kieme-
lik: „mivel a petíció ívet kísérő körlevél minden aláírás nélkül bocsátott ki... azért püspök
urunk azon aláírás nélkül kibocsátott körlevelének és a hozzá csatolt petíciónak tekintélyt

56 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Fenyéd, 1848. június 25.

57 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Zalatna, 1848. Május 23.

58 MESZLÉNYI, 91–93.

59 TÖRÖK, 40.

60 „amit a Törvény határoz, ellenére nem szólunk”, „az 1. pontot úgy értelmezte a népnek, mintha a papok ez által a mostani keperendszert akarnák országos törvénné emelni”; „sikerült némelyeknek híveink szívébe e petitio iránt gyanút ébreszteni” – hasonló izgatások járultak tehát hozzá a nép félrevezetéséhez. GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*.

61 ZAKAR PÉTER: *Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben*. In SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest, 2001, 59.

62 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Felvinc, 1848. május 29.

63 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848; 389.d. 11.cs. 821/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 1.: *Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez. Aláírás nélkül*.

adandó, körlevelet bocsátand a megye minden espereséhez”.⁶⁴ E felszólítás hatására az esperesek az aláírási íveket május 22-e után szét is küldik a plébánosoknak, másolatban.⁶⁵ Kivételt csupán a kászonújfalvi aláírási ív képez, amelyet aláírva már május 21. keltezés-sel be is küldnek a püspökségre. A többi petíciós jegyzőkönyv május 22 és július 10-e közötti keltezéssel érkezik be a püspöki központba. Kovács Miklós püspök az összesített aláírási íveket július 6-ai keltezéssel küldi el a magyar püspöki karnak.⁶⁶ A petíciós ívek „230 ezer számból álló római katolikusok petitioi” címet viselik. E számhoz járul még hozzá a marosvásárhelyi, jelentősebb késéssel beérkezett jegyzőkönyv, amelyet csupán augusztus 10-i iktatóval küldenek a püspökségre.⁶⁷

A tervbe vett nemzeti zsinatra való készülődés Erdélyben már 1848. májusában, még az unió tényleges életbe lépése előtt elkezdődött. Kovács Miklós erdélyi püspök a munkálatok során igyekezett szoros kapcsolatot fenntartani a magyar egyházmegyékkel, egységes szempontok szerint szervezni a zsinati előkészítő munkálatokat. A konkrét tennivalók megbeszélése érdekében a május 18-ai levelében a gyulafehérvári papság „*pünkösdi hó 20-án reggeli 10 órára a mostani körülményekben az egyház részéről szükséges teendők feletti tanácskozás végett, a praeposti terembe összehívatnak*” Kovács Miklós püspök által.⁶⁸ Itt elhangzik a püspök nyilatkozata, amelyben a zsinatok értékét hangsúlyozza. A hozzászólások után határozat hozatott, hogy ugyan egyelőre a zsinat tartása nem lehetséges, de hogy az Unió után az egyházmegyéket annak tartása készületlenül ne találja, a kibocsátandó körlevélben az esperesek felszólítottassanak, hogy a megyei zsinatra az anyagot kezdjék el összegyűjteni.⁶⁹ Kovács Miklós püspök körlevelében egyházmegyéje papjaival közli a zsinat tartásának szükségességét, és felszólítja papjait, hogy készüljenek fel a tanácskozásra.⁷⁰ Körlevelének szétküldését nem tekinti csupán egyházmegyéjén belüli kérdésnek, még aznap, vagyis május 20-án Szcitovszky János pécsi püspököt is tájékoztatja erről.⁷¹

A zsinat tartását az Unió megvalósulása tehetette csak lehetővé. A pozsonyi országgyűlésen született törvénycikket az Unióról az erdélyi országgyűlés május 30-án megszavazta, a király június 10-én megerősítette. A szentesítésre majd június 11-én került sor.⁷² Szemere Bertalan belügyminiszter az Unióról szóló nyomtatott levelét június 14-én küldi meg Kovács Miklós püspöknek.⁷³ Ezzel párhuzamosan Kovács Miklós részletes tájékoz-

64 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848. – Gyulafehérvár, 1848. május 20.: *A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve.*

65 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 821/1848. – Szamosújvár, 1848. május 31: *Gajzágó Kristóf esperes levele Kovács Miklós püspökhöz*; GYÉFKL PI. – 393.d. 37.cs. 823/1848. – Gyergyószentmiklós, 1848. május 27.: *Mészáros Antal beadványa, a kerületi papság véleményét tolmácsolva Kovács Miklós püspöknek*

66 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – Kolozsvár, 1848. július 6.: *Kovács Miklós erdélyi püspök megküldi a petíciós íveket Fogarasy Mihály választott püspöknek.*

67 GYÉFKL PI. – 391.d. 24.cs. 824/1848. – *Összegyűjtött aláírások a petícióval kapcsolatban*: Marosvásárhely, 1848. augusztus 10.

68 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848: *Kovács Miklós püspök tanácskozásra hívó levele a fehérvári papsághoz*, 1848. május 18.

69 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848: *A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve, Gyulafehérvár, 1848. május 20.*

70 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 707/1848. – *Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848, május. [20.]*

71 GYÉFKL PI. – 389.d. 2. cs. 703/1848. – *Kovács Miklós püspök levele a pécsi püspökhöz, 1848. május 20.*

72 F. KISS, 164.

73 GYÉFKL PI. – 392.d. 35.cs. 857/1848; 392.d. 35.cs. 868/1848. – *Szemere Bertalan nyomtatott körlevele Magyarországnak és Erdély egyesüléséről. 1848. június 14.*

tatást kér az egyházmegyei zsinatnak most már aktuális megtartására a magyarországi püspököktől: „*mikorra fog a nemzeti zsinat kihirdettetni? Hol fog tartatni és kinek elnökle alatt? Mily arányban fogja minden megye követeit felküldeni? Mik lesznek főbb tárgyai? Fog-nak-e világiak is megjelenni, és mily arányban? sat.*”⁷⁴ Az erdélyi püspök július 1-én kelt körlevelében most már konkrétan felszólítja egyházmegyéje papságát, hogy készüljenek az egyházmegyei zsinatra. Tanácsa az egyházmegyei zsinat programbeszéde is lehetne: „*egyszersmind atyailag figyelmeztetek benneteket: miszerint megemlékezvén hivatástokról és a mostani nehéz idők körülményeiről, el ne induljatok a világ fiainak mindent összezavarni kívánó után, hanem a Szentlélek segítségül hívása, a régi egyházi zsinatok munkáinak szorgalmas forgatása, a katolika egyház igényeinek szemmel tartása, és a körülmények komoly megfontolása után oda irányoztatok munkálataitok és véleményeiteket, hogy a polgári törvényeknek tiszteletbe tartása mellett, mindenütt és mindenben az Isten dicsősége, az egyház szilárdítása és az emberiség boldogítása legyen fő czélotok...*”⁷⁵

Az esperes-kerületi előkészítő tanácskozások alapját a magyar püspöki kartól kapott 21, majd 25-re kipótoltt tanácskozási pontok jelentették. A tárgyalandó kérdések⁷⁶ egy öt szakaszra felosztott csoportosításban kerülnek megvitatásra. Az öt csoportos felosztás szükségességét magyarázza, hogy a nemzeti zsinatra javasolt pontok kapcsán a magyar püspöki kar öt bizottságot nevezett ki, mindenik bizottság élére egy-egy püspököt állítva. Az egyházmegyei zsinaton megfogalmazott véleményeket a megfelelő témakörökből véleményezés végett nekik kellett megküldeni. Az öt csoportba felosztott, tárgyalásra javasolt pontok ilyen jellegű sorrendjét Hám János küldte meg Kovács Miklós erdélyi püspöknek.⁷⁷ Ennek megfelelően a következő csoportosítás alakult ki:

A: Lonovics József egri érseknek lesz beküldendő

1. A katolikus egyház függetlensége, az Anyaszentegyház fejével való szabad közlekedés, minden egyházi áhítatos és iskolai alapítványoknak – ide értve azokat is, melyek eddigelé a Helytartó Tanács által kezeltettek – legfelsőbb felügyelés melletti szabad kezelése, úgy szinte a katolikus iskoláké is.
2. Catholicum Institutum alapítása, a jó és olcsó könyveket kiadó társulat pártolása és terjesztése.
3. Az egyházi lapnak biztosítása.
20. Az ürességben lévő püspökségek betöltése.
21. Az alesperesek kinevezésének módja⁷⁸
25. Az otthoni egyházi pénztár és iskolaügy kezelése iránti intézkedés.

B: Zichy Domokos veszprémi püspöknek lesz beküldendő

4. A vasárnap, ünnepnapok és böjtök megtartása iránti intézkedés.
6. A délutáni isteni tisztelet és szolgálat célszerűbb elrendezése, egyszersmind a cselédek és dolgozó néposztály vasár- meg ünnepnapokon tanítása.

74 GYÉFKL PI. – 389.d. 10.cs. 745/1848. – Gyulafehérvár, 1848. június 4: *Kovács Miklós erdélyi püspök levele Fogarasy Mihály választott skodári püspökhöz.*

75 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 873/1848. – *Kovács Miklós 1848. július 1-én kelt körlevele.*

76 Az alábbi listában megtaláljuk a kérdés sorszámát is, a csoportos beosztással párhuzamosan.

77 GYÉFKL, PI. – 389.d. 3.cs. 994/1848. – Pest, 1848. július 20.: *Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról.*

78 Utólag javasolt tárgyalási pont. – GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 850/1848. – Pest, 1848. június 13.: *Fogarasy Mihály választott skodári püspök válaszelevele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz.* A Hám János által küldött listán szerepel még: „*kanonokok kinevezési módja*” is.

8. Áhítatos társulatok behozatala, a nép buzgalma ébresztése és ápolása végett.
 9. A gyermekek első áldozati szertartásának elintézése.
 10. Az év végén tartandó délutáni isteni tisztelet elrendezése.
 14. Szent mise előtt, vagy után mondassék a nép jelenlétében imádság élő szóval a pápáért, királyért, egyházi, világi felsőbbség, katolikus egyházért, népért stb. egy meghatározandó formula szerint.
 17. A búcsúknál olykor előfordulni szokott visszaélések elhárítása.
- C: Szcitovszky János pécsi püspöknek lesz beküldendő
5. Pro synodo solum nationali: az egyházi csődöknek egyházi javadalmazás irányábani célszerű elrendezése, életbe léptetése.
 12. A plébániák instructus fundusa iránti célszerűbb intézkedés.
 15. Az elaggott papok jobb ellátása iránti intézkedés.⁷⁹
 18. A pappérnek készpénz, vagy deputátumokban méltányos megváltása.
 19. A patronátus kérdése, azzal járó teher viselése és joggyakorlatára nézve.
 22. A plébánosok és káplánok congruája iránti óhajtásnak kivétele s kitudása.⁸⁰
- D: Rudnyánszki József besztecebányai püspöknek lesz beküldendő
7. A római s eddig használatban lévő rituálék nyomán egy új s valamennyi deák szertartású megyékben behozandó oly rituálénak kiállítása, melyben a szentségek és szent szertarások kiszolgáltatásának alkalmával, némely épületes imádságok anyanyelven lennének használandók, némely célszerű oktatások formulái mellett.
 13. A Moldvai katolikus magyarok ügye.⁸¹
 24. A Kollonich-féle szerződés megszüntetése a püspökök és más javadalmas főpapok irányában.
- E: Ocskay Antal kassai püspöknek lesz beküldendő
11. Általában a világi és szerzetes klérus irányában a fegyelem korszerű szilárdítása, – az utolsó nemzeti zsinat irományaiából használtassanak a haszonvehető.
 16. Miképp lehetne behozni a klérusra nézve a külföldön oly üdvös hatású közönséges lelki gyakorlatokat.
 20. Az otthoni egyházi pénztárak és iskolai ügy kezelése iránti intézkedés; ez a szám az A. alatt is folytatódik.⁸²

A továbbiakban a C. pontban foglalt, elsősorban anyagi vetületű kérdésekre reflektálunk, hiszen ezeket kellett Szcitovszky János pécsi püspöknek beküldeni. Az erdélyi

79 E téma mellett szerepel még a „*Moraliter deficiensek*” kérdése is, a Kovács Miklós erdélyi püspök által beküldött zsinati munkálatokról szóló beszámolójában. – GYÉFKL, Egyházmegyei Zsinatok (EZs), d. I. 1/e. 1085/1848. – Kovács Miklós püspök átirata az egri érsekhez, a veszprémi, pécsi, besztecebányai, kassai püspökökhöz, illetve Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez, Kolozsvár, 1848. szeptember 6.

80 Ehhez csak a Hám János által küldött listán még hozzáillesztik: „*a Semináriumok kellő elrendezése*”.

81 A Fogarasy Mihály által küldött listán e sorszámnál más szerepel: *Pro synodo solum nationali: „a szerfellet sok czimzetes apát- s prépostságok megszüntetése.”* Az erdélyi egyházmegye esperesi kerületeihez küldött, megvitatásra szánt pontok közt ez is szerepelni fog, a zsinaton viszont már nem tárgyalták. Egyetlen, zsinatot előkészítő beadvány említi a kérdést, itt is csak annyit jegyezve meg, hogy, fölösleges azokat megszüntetni, hiszen kit zavar a cím, ha azzal úgyse jár javadalom. – GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: 1848. augusztus 16.: *Keresztes József ferences tartományfőnök beadványa.*

82 Vagyis az ürességben levő püspökségek betöltésének kérdése e csoportnál is tárgyalandó.

egyházmegyei zsinat 1848. szeptember 1-én nyílt meg. Gyakorlatilag két nap alatt (szeptember 1–2.) sorra került a magyar püspöki kar által javasolt kérdések, illetve a *körülményeink és az idő kívánata szerint felmerülő kérdések* tárgyalása is. Az ennyire gyors és hatékony munkálatait lehetőségességét magyarázza, hogy a magyarországi püspökök által megküldött pontok jelentős részét a zsinati tanácskozást megelőző vegyes státusgyűlés már tárgyalta és megfogalmazta a véleményét. Időrendben ugyanis a vegyes státusgyűlés munkálatai kerültek először sorra. Amikor Kovács Miklós erdélyi püspök a státusgyűlést és az egyházmegyei zsinatot is konkrétan meghirdette, július 18-án kelt körlevelében,⁸³ már akkor jelezte, hogy egyes kérdésekre már a vegyes státusgyűlésen sor fog kerülni: „*az Egyház függetlensége, a Catholicum Institutum alakítása, a Katolika Egyház Status és Kormányhozi viszonyinak meghatározása... egyházi, iskolai és alapítványi ügyeinket*”. Ezek kapcsán ugyanis fontosnak tartja „*az egyházi és világi Katolikusoknak együtt bővebben értekezni*”. Ezért „*az értelmesebb egyházi és világi Katolikusokat, nem különben a kerületek képviselőit jövő Augustus hónap 27-ik napján Szabad Királyi Kolosvár városában tartandó Katolikus Státus gyűlésre*” hívja meg. A meghívó végén záró rendelkezésként olvashatjuk, hogy a jelenlevő papság által „*azután külön papi gyűlésben a zsinati pontok fognak tanácskozás alá vétetni*”. A két tárgyalási sorozat közös megnyitására, a tárgyalások menetére vonatkozóan pontos időrendi beosztást dolgoztak ki.⁸⁴ Ennek megfelelően az ünnepélyes megnyitásra augusztus 27-én, vasárnap kerül sor. Ezt követően tizenegy órától a püspök röviden előadja a két (vegyes státusi és zsinati) gyűlés célját és bizottságokat nevez ki a tárgyalandó témák rendszerezésére.⁸⁵ A bizottsági gyűlések a zsinati elnökséget hivatalból ellátó püspöknél lennének, a kolozsvári püspöki rezidencián, délután öt órától. Augusztus 28, 29, 30-án délelőtt maguk a tárgyalások, délután pedig a jegyzőkönyvek készítése került sorra. A státusgyűlési munkálatokra e megszabott rendnek megfelelően került sor, a végleges jegyzőkönyvet viszont csak a szeptember 1–2 között megtartott zsinati munkálatok után rögzítik, a vegyes státusgyűlés utolsó munkálati napján, vasárnap, szeptember 3-án. A zsinati munkálatok végül szeptember 4-én zárulnak. A két gyűlés tehát egymást kiegészítve tárgyalta a különböző kérdéseket. A C. pont alatti kérdések zsinati tárgyalása szeptember 1-én délutánra voltak tervezve, de a kérdések fontossága és időigényessége miatt csak 2-án délelőtt került sor a megvitatásukra.

Elsőként a kápláni és plébánosi vizsgák, vagy ahogy a korabeli egyházi nyelvhasználatban gyakorolták, az *egyházi csődöknek*⁸⁶ *javadalom elnyerése irányába történő rendezése* került sorra. A jelenlevők tárgyalását a jegyzőkönyv a következőkben rögzíti: *a csődület nem pártoltatik*. Pedig a tridenti zsinat⁸⁷ eléggé egyértelműen előírta ennek megtartását. Ezért is egyesek, a tridenti előírás szellemében e „csődületet” megtarthatónak vélték, csupán a számát redukálták volna egyszeri alkalomra. Forster János helyesen mutat rá, hogy ekkor, 1848-ban a kérdéssel kapcsolatosan alapos félreértés történt. Hiszen a zsinatoló atyák a „csődületet”, amely gyakorlatilag a plébánosi vizsgát

83 GYÉFKL PI. – 389.d. 3.cs. 945/1848. – Kolozsvár, 1848. július 18.: *Kovács Miklós püspök körlevele*.

84 GYÉFKL PI. – 389.d. 4.cs. 945/1848. – *A Katholicus Státus Gyűlés és zsinati tanácskozás Rende*

85 Természetesen e bizottságok kinevezése jóval korábban megtörtént, e dokumentum is kiemeli: „...[N]ota] b[ene]: ha már kinevezett két rendbeli bizottmány s annak munkálata elégségesnek nem találattik.

86 Megüresedett egyházi javadalmaknak és hivataloknak pályázat útján való betöltésére képesítő vizsga.

87 *Conc. Trid.* Sess. XXIV. c. 28. de reform.

jelentette, félreértelmezték, s a teológiát végző leendő lelkipásztorok tanulmányaikat záró vizsgájával keverték. Ezért a végleges jegyzőkönyv furcsa megoldást javasol: „a *theológiai tanulmányok bevégezte után, a lelkipásztorkodásra kimenő növendékek, a theológiai tanárok és az e végre kinevezendő ügyevezett zsinati vizsgálók által a püspöki szentszék előtt megvizsgáltatni rendeltetnek*”. Az ilyen formában történő vizsgáztatás azonban csak az elméleti ismeretek ellenőrzését tette volna lehetővé, márpedig a plébánosi vizsga célja a gyakorlati lelkipásztori tudnivalók elsajátításának a felmérése is.⁸⁸ Az teljesen más kérdés, hogy a zsinati vizsgálatoknak az addigi gyakorlattól eltérően egyszeri alkalomra való csökkentése megnyugtatóan rendezte volna azt a problémát, amely fennállt az új javadalom, megürült egyházi hivatalok betöltése kapcsán. A választmányi munkálat ilyen szellemben készítette elő javaslatát, amelynek megvitatása során a tervezett módszer már nem került be a jegyzőkönyvbe. Ezért kevés kivétellel a teljes választmányi dokumentumot utólag áthúzták, de szerencsére a zsinati akták közt a levéltárban megőrizték,⁸⁹ és így lehetőségünk van e javaslatot is megismerni.

A választmányi dokumentumban kifejtik, hogy a papok áthelyezése csak nagy szükség esetén történjen, s főleg ne legyen anyagi vonzata.⁹⁰ A zsinatra készülve az esperei kerületek javasolják, hogy a pap elmozdítása az érintett személy beleegyezésével történjen, eltekintve attól a helyzettől, ha egyházi bíróság döntésével mozdítják el őket.⁹¹ A gyulafehérvári papság beadványa arra is rámutatott, hogy az alsópapság jogai legyenek biztosítva a felsőbbek önkényével szemben.⁹² A méltányosságot a zsinaton résztvevők a helyezések kapcsán azáltal tartják kieszközölhetőnek, hogy egyes plébániák között ne létezzen javadalom szempontjából szembetűnő, hanem csak a munkához és fáradsághoz mért *illő* különbség. A választmányi jegyzőkönyv a plébánosi vizsgát (Concursus) szükségesnek tartja, mégpedig a gyakorlat által is igazolt formában: három év segédlelkészi szolgálat után lehessen jelentkezni plébánosi vizsgára, amelynek sikeres letétele után plébániai javadalomhoz és állomáshoz juthatna – természetesen a megyéspüspök kinevezése által. Ez összhangban állt a püspök szabad és teljes adományozási jogával, egyházmegyéje területén az egyházi hivatalokat tekintve; ugyanakkor a tridenti zsinat előírásával is, amely kijelenti, hogy „*minden lelkészettel járó állomás csak oly egyházi személy által, ki az eleve megtartott csődület és vizsgálat nyomán arra alkalmasnak találtatott, töltsék be*”.⁹³ A nagyobb plébániák elnyerése esetére egy alaposabb, komolyabb vizsgát irányozna elő ez a választmányi javaslat, amelynek helyszínét is megjelölik: Gyulafehérváron vagy Csíkszeredában. A plébánosi vizsgák tárgyát tekintve elsősorban a lelkipásztorkodási és egyházbizományi ismeretekből való vizsgázást részesítenék előnyben. A választmány ilyen vizsgák letétele alól felmentést adna a lelkipász-

88 FORSTER, 112–121.

89 GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Választmányi munkálat azon zsinati tárgyakról, melyekről készüendő megyezsinati munkálat a pécsi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő.*

90 Eredetileg a szövegben az is szerepelt, hogy áthelyezésre *mennél ritkábban* kerüljön sor, de ezt a részt kihúzták, még a teljes szöveg kihúzása előtt.

91 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Abrudbánya, 1848. augusztus 1.: *Bányavidéki kerület beadványa.*

92 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa.*

93 SZEREDY JÓZSEF: *Egyházbizományi. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona Tartományaira, a keleti és protestáns egyházakra.* II. Pécs, 1874, 324. §. 702–704.

torkodásban hat évet letöltött papoknak, a teológia és filozófia paptanároknak, a középtanodai tanároknak, amennyiben azok tanárkodásuk előtt három évet lelkipásztorkodásban töltöttek. A vizsga módjával kapcsolatosan még azt is megfogalmazták, hogy az írásban és ne szóban történjen. A további felsorolt elvek a választmány részéről kissé ellentmondanak az előbbieken ismertetteknek. Eddig ugyanis a hangsúlyt az egyzszeri plébánosi vizsga sikeres letételére helyezték. A dokumentum további részleteiben azt fejtegetik, hogy a megürült plébániai állomás megpályázásának lehetőségét hirdesék meg az egyházmegyében, tűzzenek ki három kérdést, amelyeknek a megfejtését a püspökségre kellene beküldeni. A legjobb eredményt elérőt – természetesen, ha erkölcsi jelleme ellen nincs kifogás – a püspök a megüresedett helyre nevezze ki. Vagyis minden helyezést verseny. „*conkursus*” előzne meg.⁹⁴ Talán ezért az ellentmondásosan összeszerkesztett elvekért nem fogadja el a zsinat a választmányi javaslatot, s nyilatkozik a *csődület* gyakorlata ellen. Ez a hozzáállás magyarázhatja, hogy a zsinati vizsgálók kinevezése – az előbbi hozzáállás miatt, mint szükségtelen – ekkor elmaradt. Ezt a hiányosságot a későbbiekben, mint az egyházmegyei zsinat érvényességét megkérdőjelező problémát kezeli Nádasdy Ferenc kalocsai érsek. Ez derül ki ugyanis a zsinati jegyzőkönyvvel kapcsolatos megjegyzéseiből.⁹⁵

A *plébániák instructus fundus*-a⁹⁶ kapcsán a korabeli áldatlan állapotokon igyekeztek javítani. Ugyanis elsősorban a fiatal papoknak okozott komoly gondot, hogy amikor állomáshelyükre megérkeztek, sok esetben egy üres szobát találtak. Ehhez járult hozzá a papok végrendelkezésének kapcsán felmerülő probléma is: a berendezési tárgyakat sokszor a rokonok vitték el.⁹⁷ Ahogy a zsinatra készülve Keresztes József ferences tartományfőnök kissé ironikusan megfogalmazta, „*papi javakkali visszaélés igen nagyra nőtt, úgy hogy aki az elhalálozott papéból valamit elragadhat, szinte azt hiszi, hogy búcsút nyer*”.⁹⁸ A zsinat az előző napon a szabad végrendelkezés elve mellett foglalt állást, ezért a *fundus* kérdésében új módszert kellett kidolgoznia, hogy a plébániák minden esetben és mindig céljuknak megfelelően használhatók, beköltözhetőek lehessenek. A kerületek előkészítő tanácskozásai túlságosan nem is részletezték a kérdést,⁹⁹ amiért könnyen ment ebben az új elvben egyetérteni. A zsinaton végül az az elv került tehát elfogadásra, hogy maga a berendezés, az *instructus fundus* legyen a lehető legegyszerűbb,

94 Keresztes József ferences tartományfőnök ugyan elfogadja, hogy az alkalmasság előtérbe kerülését ez előmozdíthatná, de arra is rámutat a zsinatot előkészítő beadványában, hogy ha versenyvizsga formájában történik, s olyan valaki nyeri meg, akit a közösség nem szívesen lát, annak ott nyugodt élete nem lesz. – GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: 1848. augusztus 16.: *Keresztes József ferences tartományfőnök beadványa*.

95 GYÉFKL, PI, 389. d. 3. cs. 1357/1848. – *Nádasdy Ferenc kalocsai érsek levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz*.

96 A plébánia berendezési tárgyai.

97 FORSTER, 121–122.

98 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: 1848. augusztus 16.: *Keresztes József ferences tartományfőnök beadványa*.

99 A marosi kerület például azt hangoztatta, hogy ha az állam elvállalta, akkor rendezze is. – GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Marosvásárhely, 1848. augusztus 12.: *Marosi kerület beadványa*. A gyergyói kerület és a gyulafehérvári papság arra hivatkozik, hogy ezt a kérdést a püspök által kiadott nyomtatott rendelet már megoldotta, tehát kár erről vitatkozni. – GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*; Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa*.

s tartozzon a plébániai leltárába. Így ezek a használati tárgyak, bútorok mindig lehetővé tennék áthelyezések és helyüresedések esetén az azonnali szolgálat elkezdését. A pécsi püspöknek küldött kivonat kissé jobban részletezi a kérdést, mint maga a zsinati jegyzőkönyv. Az utóbbi felsorolja, mi tartozzon az *instructus fundus*-ba: egy festett ágy, négy szék, egy asztal, egy könyv és ruhatartó. A cselédszobában egy festetlen ágy, szék és asztal legyen. Ugyanakkor a jegyzőkönyv szövege javasolja, hogy ahol az *instructus fundus* ennél gazdagabb, minden egyebet el kell adni, s a begyűlő pénz maradjon a plébánián, a plébánosról az utódára való átruházás kötelessége mellett.¹⁰⁰ Az *instructus fundus*nak a pénzben való továbbítását az előkészítő kerületi tanácskozások azért javasolták, mert a bútorok elévülnek, kopnak. Állandóan restaurálni kell azokat. Ráadásul vannak olyan bútorok, amelyek egyes papoknak megfelelőek, míg mások számára fölöslegesek. Tehát esetenként pénzért megveheti valamely tárgyat az a pap, akit elhelyeznek.¹⁰¹ A pécsi püspöknek küldött kivonatból az derül ki, hogy a felsorolt bútorzat beszerzése csak ott történjen meg, ahol mindez hiányzik, máshol „*az oly tárgyakat pedig, melyek haszonvehetőek, s az állomás körülményeihez alkalmazottak, becsű mellett egyik egyénről a másikra, kellene átszállítani*”.¹⁰² Ugyanakkor fontos kiegészítésként említhető e dokumentumból, hogy a végrendelet nélkül meghalt papok könyveit egy *felállítandó* kerületi könyvtárnak kell átadni. Tehát egyrészt kiderül ebből, hogy ilyen kerületi könyvtár nincs, másrészt a könyvtárak létrehozásának igénye viszont megvan. Ez az igény a plébánosi vizsgákkal kapcsolatosan is megfogalmazódott, és a zsinati jegyzőkönyvbe is bekerült.

A papi nyugdíjalap (*az elaggott papok jobb ellátása iránti intézkedés*) kérdése kapcsán a választmány által kidolgozott javaslat elfogadása körül nem voltak nézeteltérések, akárcsak az előbb tárgyalt *instructus fundus* kapcsán sem. Miután a nyugdíjalap kezelésével megbízott Ráduly János kanonok beszámolóját meghallgatták, javasolják, hogy a számadást a továbbiakban évente, a zsinat előtt mutassák be. A zsinatra készülve a legtöbb esperesi gyűlésen sor került a fenti kérés megfogalmazására, hiszen az egyházmegegyes papság egyik meghatározó óhaja volt betekintést nyerni az egyházmegyei pénzügyekbe. Az előkészítő jegyzőkönyvek egy része azért sem tartalmazott a kérdésben részletesebb javaslatot, mert ennek kidolgozása előtt a meglévő alapról szóló beszámolóra voltak kíváncsiak.¹⁰³ A továbbiakban a papok nyugdíjának megemelésének szükségességében a jelenlévők egyetértének. Ennek kapcsán az előkészítő jegyzőkönyvek többféle javaslattal is előálltak. A gyulafehérvári papság a nyugdíj mértékét tekintve két kategóriát állítana fel, kor és érdem szerint.¹⁰⁴ Torda-Aranyos kerület beadványa javasolja, hogy a *canonica portio* és stóla pénzen kívül a nyugdíj feleljen meg az addigi fizetésnek. Szomorúnak tartják, hogy az elaggott papok nem számíthatnak többre mint

100 GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. 1085/1848. *Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve*. Második ülés, 2. pont.

101 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Kolozsvár, 1848. augusztus 8.: *Kolozs–Dobokai kerület beadványa*; Kanta, 1848. augusztus 9.: *Kézdi–orbai kerület beadványa*.

102 GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Vélemény azon zsinati tárgyokról, melyekről készítendő megegyezsinati munkákat pécsi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő*, C. b. 18.

103 GYÉFKL PI. – 389.d. 37.cs. 893/1848: Kolozsvár, 1848. július 2.: *Kolozs–Doboka kerület beadványa*; GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Csíkszentmárton, 1848. augusztus 1.: *Alcsiki és házsónszéki kerület beadványa*; Szeben, 1848. augusztus 10.: *Szebeni és fogarasi kerület beadványa*.

104 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa*.

200 „rossz forintra”. Ezzel magyarázzák, hogy amikor már a hívek szolgálatát alig vagy éppen hiányosan is tudja ellátni a nyugdíjkorhatárt elért pap, nem hajlandó nyugdíjba vonulni. Akik viszont önnön hibájuk miatt mennek nyugdíjba, azok a rendes nyugdíjnak csak felét kapják meg.¹⁰⁵ A belső-szolnoki kerület évi 300 forintot javasol a nyugdíj mértékéül.¹⁰⁶ A kerületi javaslatok összegzéseként a zsinaton a papok a következő álláspontot képviselték: mivel a pénzalap eddig a Szepessy-féle Statútum előírása szerint az elhunyt papok vagyonának egy negyed részével gyarapodott, azonban e rendelkezést az előző nap délutánján revideálták, az aktív papság évenkénti adózásával kívánták az ebből származható veszteségeket pótolni. Az előkészítő tárgyalások során mindenik kerület ezt a megoldást támogatta, csupán ennek mértékét nem határozták meg pontosabban. A gyergyói kerület felajánl erre a célra évi 20 forintot, kérve, hogy más kerületek is ezt tegyék.¹⁰⁷ A Kézdi-orbai kerület beadványa az ezt szolgáló tőke gyarapításához a papok részéről adót javasol: 40 év alatti papok évi 1 pengő forintot, az idősebbek pedig 2-öt fizessenek be.¹⁰⁸ A zsinat során sem került sor arra, hogy pontos összegben megállapodjanak. Zárógondolatként kiemelik azt is, hogy az elaggott papokat ne kötelezzék a Gyulafehérváron lakásra, hanem öregségüket ott tölthessék, ahol a „legkellemesebben vélik eltölthetni”. A helyre vonatkozó javaslatukat az előkészítő tárgyalások során azzal indokolták, hogy nem kívánják az elaggott papokat a vétkesekkel való együttlakásra kötelezni.¹⁰⁹ Ennek kapcsán a kerületek javaslatai egybecsengnek, csupán Zerich Tivadar teológiai tanár beadványa maradt a régi gyakorlat partolásánál, javasolva, hogy a gyulafehérvári aggházba töltsék nyugdíjukat a papok.¹¹⁰ A zsinaton a többség által képviselt nézet került elfogadásra.

A papbérnek készpénz által, vagy deputatumokban méltányos megváltása kérdése kapcsán az egyházmegyei zsinat visszautal a vegyes státusgyűlés döntéseire, amely már rendezte az 1848. augusztus 29-én sorra került ülésén. A kérdés tárgyalására a vegyes státusgyűlésen az alapítványok kezelése kérdésével kapcsolatosan került sor. Az akkor megfogalmazott elv szerint a Státus maga kívánt gondoskodni papjairól. Ugyanis a pozsonyi törvénykezéskor, az 1848:13 tc. elfogadását követően – amely a papi tized eltörlését mondta ki – megfogalmazott kárpótlási ígéretet az állam csak akkor tudta volna az adott helyzetben zökkenő mentesen megvalósítani, ha az egyházi alapítványok kezelését is megkapta volna. Ezekről az egyház azonban nem mondhatott le. A zsinati jegyzőkönyv visszautal a státusgyűlési határozatra e kérdésben, azonban ebből még nem derül ki egyértelműen a gyakorlati megoldás. A részletek kidolgozása ugyanis a Státusgyűlésen elmaradt. E hiányt próbálta pótolni a választmányi jegyzőkönyv, amelynek átmeneti megoldás-javaslatát az egyházmegyei zsinat nem rögzíti jegyzőkönyvében: „*Erdeleyben a papbér mimódoni megváltása iránti értekezés, egy a kath[olikus] status vegyes*

105 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Felvinc, 1848. július 31.: *Torda–Aranyos kerület beadványa.*

106 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Szamosújvár, 1848. augusztus 2.: *Belső–Solnok kerület beadványa.*

107 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa.*

108 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Kanta, 1848. augusztus 9.: *Kézdi–orbai kerület beadványa.*

109 Vö. például: GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Brassó, 1848. július 20.: *Barcai dékánatus és a sepsimiklósi kerület beadványa.*

110 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. augusztus: *Zerich Tivadar teológiai tanár beadványa.*

üléséből kiküldendő, egyházi és világi férfiakkól álló bizottmánynak teendője leend; úgy mindazonáltal, hogy a hol eddig kepe fizettetett a papoknak, ott, ezen ügy eldöntéséig, a kepe-fizetési tartozás szoros kötelességül fennmarad”.¹¹¹ Ugyanis ha ezt a javaslatot elfogadják, az ellene mondott volna a státusgyűlésen megfogalmazott kepe-eltörési elvnek. Ilyen ellentmondásba a kérdéses kepe intézmény hátrányait tapasztaló papság nem nagyon egyezhetett bele. Tehát egyelőre maradt inkább a bizonytalanság, s az anyagi nélkülözés, amely mind fokozottabbá fog válni a bekövetkező események során.

Szintén a státusgyűlés által már tárgyalt témára kerül sorra, amikor a *patronátus kérdése, az azzal járó terhek viselése s joggyakorlata* leküldött tárgyalási pont kapcsán fogalmazzák meg véleményüket a zsinaton résztvevők. A probléma lényege szintén a pozsonyi törvénykezéshez köthető. Az egyébként komoly vívmánynak számító jobbágság eltörlése¹¹² más szempontból ugyanolyan komoly problémát vetett fel az egyházat tekintve. A kegyuraknak komoly jövedelmi veszteséget jelentett ez a törvény, amelynek következtében esetleg a kegyúri kötelezettségeik alóli kibújás is lehetségessé vált. Talán ezért is szorgalmazták a magyarországi püspökök, hogy az egyházmegyei zsinaton e kérdéssel kapcsolatosan megfogalmazzák a lehetséges járható utat.¹¹³

Mivel az egyházmegyei zsinaton a vegyes státusgyűlés döntéseit veszik alapul, ezért ennek bemutatásával fogunk élni. A státusgyűlésen a bizottmány által előkészített javaslat került egyértelmű elfogadásra, különösebb viták nélkül. A hatályos egyházi jogi megfogalmazást átvéve tisztázták, ki tekinthető kegyúrnak és milyen jogokkal rendelkeznek.¹¹⁴ Ezt követően, helyesen érzékelve a már jelzett problémát,¹¹⁵ felsorolják a kegyurak kötelezettségeit is. Ennek megfelelően a továbbiakban is a kegyurak kötelessége lenne az egyházat javadalmakkal ellátni. Ugyanakkor kiemelik, hogy mivel a *Catholica Comissio* megszűnt, annak kegyúri jogát a vegyes Státusgyűlésből kinevezendő vegyes bizottmány fogja gyakorolni. Azon helységekből, ahol az eddigiekben a kegyúri kötelességeknek eleget tettek, de jelenleg erre nem került sor, a kegyúri jogot megtarthatónak vélik. Sőt, kiterjesztik a kegyúri jogokat olyan helységekre is, ahol a kegyúri jog a plébániai közösséget a jog gyakorlása nélkül illette. Tehát a státusgyűlés nem helyez kilátásba megszorító intézkedéseket arra az esetre, ha a kegyúri címet viselő egyén vagy testület a javadalmat nem biztosítja. A kegyúri jogok töretlen további biztosítását fogalmazzák meg. Az egyházmegyei zsinat a státusgyűlési döntéseket szó szerint veszi át jegyzőkönyvébe. Ez a megoldás végső soron az esperesi kerületek előkészítő tanácskozásainak eredményével nem igazán áll összhangban, ami a státusgyűlésen és a zsinaton részt vevő képviselők kompromisszumkészségéről árulkodik.

111 GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Vélemény azon zsinati tárgyakról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat pécsi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő*, C. d. 16.

112 1848: 4. tc.: „Az úrbériségben eddig feküdt úri szolgálat, dézsma, és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek”.

113 FORSTER, 131.

114 GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 31-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve*, 440. 44. pont; SZEREDY, 328 §, 329 §, 332 § 714–727.

115 *Jól lehet pedig a jelen politikai átalakulás egyesek és testületek jövedelmeiben kisebb-nagyobb csökkenést idézett elő* – GYÉFKL EZs, d. I. 1/e. *Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 29-kén tartott hatodik üléséből, a Kath. Status teendőinek előleges megvitatására kiküldött bizottmánynak Jegyzőkönyve*.

Ugyanis a gyulafehérvári papság, az alcsíki és kászsónszéki kerület, a torda-aranyosi kerület, a belső-szolnoki kerület, a kézdi-orbai kerület, illetve Zerich Tivadar teológiai tanár és Keresztes József ferences rendfőnök beadványai mind a kötelesség teljesítéséhez kötötték a patronátusi jogok gyakorlását.¹¹⁶ Ugyanakkor esetenként a meglévő jogok csökkentését is javasolták. Az alcsíki és kászsónszéki kerület a községek papválasztási jogát oly formában redukálnák, hogy csak a püspök által javasolt hat személyből választhassanak.¹¹⁷ A gyergyói kerület a püspök által javasolt három személy közül választás jogát hagyná meg a községeknek.¹¹⁸ A belső-szolnoki kerület a választási jog teljes megszüntetését kérte, és javasolja, hogy a püspök papjait az érdemre való tekintettel helyezze el.¹¹⁹ A patronátusi jog biztosítását hangoztató kerületek közül kettő ezt a jogot az államra, illetve a minisztériumra ruházná.¹²⁰ Végző soron a státusgyűlésen és ezt követően a zsinaton is elfogadott elvet csupán egyetlen kerület fogalmazta meg a zsinatra készülve, a szebeni és fogarasi kerület. Ők beadványukban kifejezik: „*úgy vélekedünk, hogy a választási jogot meg kell adni az egyházi közönségeknek még ott is, ahol eddig nem gyakoroltatott, fennmaradván a Kamara és Fő Kormányzók által eddig gyakorlott kegyuraságra nézve az eddigi gyakorlat, a nép általi, nem pedig a püspöki felajánlás következtében*”.¹²¹

A délelőtti tárgyalás utolsó részében a *plébánosok és káplánok congruája* kérdését már csak röviden tárgyalát. Ennek oka, hogy a következő tárgyalási pontra (*szemináriumok ügye, papi fegyelem*) koncentrálnak már. Így a papok ellátásával kapcsolatban újrafogalmazták a Státusgyűlésen, s ugyanakkor az egyházmegyei zsinaton is már megfogalmazott elveket a papok bérezésével kapcsolatban, újra csak utalva arra, hogy végző soron saját alapból óhajtják rendezni. A korábbi tárgyalásokon már szó volt arról, hogy egy, az egyesített magyar egyházi alapítványokból kialakítandó közös alapból biztosítsák a fizetéseket. Mivel e kongrua kapcsán az összes magyar egyházmegyét érintő tervezett közös alapra hivatkoznak, a résztvevők nem döntenek, hanem javasolják, hogy a tervezett nemzeti zsinat rendezze e kérdést. A zsinati jegyzőkönyv nem rögzíti mindazt a javaslat-sort, amelyet eléggé egybecsengően konkrét fizetési kulcsrendszer kidolgozásával az esperesi kerületek előkészítő tanácskozásain kidolgoztak. Alapvetően egybecsengenek az előkészítő jegyzőkönyvek a papok készpénzzel történő fizetése kérdésben. Ezen állandó fizetés mellett a canonica portio, tehát saját költségen megművelhető földterület biztosítását

116 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa*; Gyulafehérvár, 1848. augusztus: *Zerich Tivadar teológiai tanár beadványa*; Csíkszentmárton, 1848. augusztus 1.: *Alcsíki és kászsónszéki kerület beadványa*; Felvinc, 1848. július 31.: *Torda–Aranyos kerület beadványa*; Kanta, 1848. augusztus 9.: *Kézdi–orbai kerület beadványa*; 1848. augusztus 16.: *Keresztes József ferences tartományfőnök beadványa*.

117 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Csíkszentmárton, 1848. augusztus 1.: *Alcsíki és kászsónszéki kerület beadványa*.

118 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa*.

119 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Szamosújvár, 1848. augusztus 2.: *Belső–Solnok kerület beadványa*.

120 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Erzsébetváros, 1848. augusztus 9.: *Erzsébetvárosi kerület beadványa*; Udvarhely, 1848. augusztus 17.: *Udvarhelyi kerület beadványa*.

121 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Szeben, 1848. augusztus 10.: *Szebeni és fogarasi kerület beadványa*.

csupán két kerület javasolta: a kolozs-dobokai¹²² és a barcai dékánátus és sepsimiklósi kerület.¹²³ A fizetési kulcsrendszer kapcsán a papság az ezt biztosító keret boncolgatása nélkül konkrét javaslatokkal állt elő. Csupán a ferences rendfőnök¹²⁴ és a gyulafehérvári papság jelzi, hogy először meg kell nézni, mekkora a fizetésre fordítható összeg, majd azt követően lehet fizetési kulcsrendszert kidolgozni.¹²⁵ A belső-szolnoki kerület beadványa ezzel szemben rámutatott, hogy ha a fizetési alap nem elegendő, a hiányt pótolja az állam, „*melynek a pap is polgára és hivatalnoka*”.¹²⁶ A kolozs-dobokai beadvány inkább a vallási alapból történő kiegészítést javasolja.¹²⁷ A konkrét fizetési kulcsrendszernek a zsinaton elmaradt rögzítése azért történhetett meg, mert a javaslatok jelentősebb eltéréseket tartalmaztak. Az egyik javaslat-csoport három kulcsos fizetési rendszert javasolt. Zerich Tivadar teológiai tanár külön csoportban három-három kategóriás fizetést ajánl a plébánosoknak és káplánoknak: plébánosoknak 1200, 1000 és 800 forint fizetést, a káplánoknak 500, 400 és 300 ezüst forint fizetést.¹²⁸ Azonos javaslatot olvashatunk a gyergyói kerület tanácskozási jegyzőkönyvében is. Ők a fizetés mértékét három csoport szerint javasolják: „*elsőhöz fognak tartozni a legnépesebb megyék lelkészei 1200 pengő forint fizetéssel, a második osztályba tartoznának a népes megyék 1000 pengő forint fizetéssel, a gyengébbe, vagy nem oly számos lelkekből álló megyék a harmadik osztályba 800 pengő forint fizetéssel. A káplánoknak, ha városiak, évi fizetése legyen 400 pengő forint, ha falusiak, 300 pengő forint, ha lelkészi helyettesek, vagy úgynevezett administratorok 500 pengő forint. A kántorok fizetése a lelkészekre nézve fennebb érintett három osztályhoz képest lenne 500, 400 és 300 pengő forint*”.¹²⁹ Kétkulcsos fizetési rendszert javasolnak a kolozs-dobokai kerület papjai, kérve, hogy évi fizetés legyen, aminek összege ne legyen kevesebb, mint évi 800 forint, népesebb közösségeknél érje el az 1000–1200-at.¹³⁰ A belső-szolnoki kerület csupán a káplánok és plébánosok kategóriáját különbözteti meg a fizetés szempontjából. Javaslatuk szerint a plébánosok fizetése 600–1200, káplánok 300–500 pengő forint körül kellene, hogy legyen.¹³¹ A torda-aranyosi kerület papsága a konkrét javaslatoktól eltekintve csak azt kéri, hogy a fizetési kulcsrendszerrel vegyék figyelembe „*a szolgálati időt, úgy a teendő pásztorokdás körüli fáradozást és népességet*”. A segédlelkészeknek is legyen önálló

122 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Kolozsvár, 1848. augusztus 8.: *Kolozs-Dobokai kerület beadványa.*

123 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Brassó, 1848. július 20.: *Barcai dékánátus és a sepsimiklósi kerület beadványa.*

124 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: 1848. augusztus 16.: *Keresztes József ferences tartományfőnök beadványa.*

125 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa.*

126 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Szamosújvár, 1848. augusztus 2.: *Belső-Szolnok kerület beadványa.*

127 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Kolozsvár, 1848. augusztus 8.: *Kolozs-Dobokai kerület beadványa.*

128 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. augusztus: *Zerich Tivadar teológiai tanár beadványa.*

129 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1.: *Gyergyói kerület beadványa.*

130 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Kolozsvár, 1848. augusztus 8.: *Kolozs-dobokai kerület beadványa.*

131 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Szamosújvár, 1848. augusztus 2.: *Belső-Szolnok kerület beadványa.*

fizetése, hogy élelmezésükben ne függjenek előjáróiktól. Mindenképp el szeretnék törölni a papok jövedelmei közötti nagy különbségeket, tehát szerintük egységes fizetés rendszerre volna szükség.¹³² Ugyancsak ezt javasolja az erzsébetvárosi kerület beadványa is,¹³³ anélkül, hogy konkrét összegre való utalást tenne. Ettől a gyulafehérvári papság javaslata is tartózkodott.¹³⁴ A bányavidéki kerület papsága „csak annyit” kért, hogy a papság fizetését egyrészt növeljék, másrészt biztosítsák.¹³⁵ Ezeket az eltérő javaslatokat a zsinati munkálat nem hozta közös nevezőre, annál is inkább, mert amint láttuk, az egységesség elve miatt a kérdés végső rendezését az elmaradt nemzeti zsinatra hagyta.

A Szcitovszky János pécsi püspöknek beküldendő pontok elemzése után szükségesnek látjuk az egyházmegyei zsinat jellegét tekintve kiemelni, hogy a zsinat egyházi jogi szempontból többnyire csak a papi gyűlés-minősítéssel került be a szakirodalomba,¹³⁶ mit forrásaink alapján úgy érezzük szükséges korrigálni. A forradalmi helyzetben nyíltabban és bátrabban nyilatkozó papság alapvető vágyairól, elképzeléseiről ad beszédes képet a jegyzőkönyv, de még inkább a végleges jegyzőkönyv összeállítása előtt a jegyzők által helyben készített piszkozatok. Ezek esetenként túlzó, felforgató eszméket tartalmaznak, de nagyobb részt építő javaslatokat is olvashatunk bennük, amelyek egy részét a második vatikáni zsinat valósította meg. Kovács Miklós püspök jó érzékkel tudta a túlfűtött törekvést ellensúlyozni. Egyházi jogi tisztánlátása és jó diplomáciai érzéke lehetővé tette, hogy a tárgyalásokon elhangzó túlzó javaslatok kapcsán is a püspök az érvényben levő szabályoktól való eltérést meg tudja akadályozni. Ezért is az egyházmegyei zsinat érvényessége nem vitatható el. A zsinat jogosságának megkérdőjelezése elsősorban annak a következménye, hogy az elmaradt nemzeti zsinatot Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök 1849-ben megpróbálta megtartani, ahol viszont a magyar egyház teljes függetlenségét mondta volna ki.¹³⁷ Ezt Róma az anglikán szakadáshoz hasonló tervnek látta, s ezért a szabadságharc leverését úgy értékelte, mint „végtelen előnyt a magyarországi egyház ügye számára”. A forradalmi láz hatásának minősítődik, s így egyben veszélyesnek is a zsinatolás. A pápa, IX. Piusz rendeletében meg is hagyta, hogy „a megyei zsinatokat boldogabb időkre halasszák, mert az ál-szabadságnak kárhóztos szelleme számtalanokat az egyháziak közül is elkábított, kik nem azon szabadságot, mely Krisztus Urunktól való keresik, hanem azt, mely hizlaltván a testet, és a testi érzékeknek tömjénez, a lelket azonban megöli”.¹³⁸ Ez a háttére annak, hogy a történetírásban nem csak leértékelődött az 1848-as zsinatok szerepe, hanem magát a zsinati jelleget is elvitatták.

132 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Felvinc, 1848. július 31.: *Torda–Aranyos kerület beadványa.*

133 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Erzsébetváros, 1848. augusztus 9.: *Erzsébetvárosi kerület beadványa.*

134 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Gyulafehérvár, 1848. július 31.: *Gyulafehérvári papság beadványa.*

135 GYÉFKL PI. – 389.d. 11.cs. 1010/1848: Abrudbánya, 1848. augusztus 1.: *Bányavidéki kerület beadványa.*

136 Egyetlen helyen olvasható, hogy Csíktusnádi Kovács Miklós 1848-ban „egyházmegyei zsinatot tartott Kolozsváron” – JAKUBINYI GYÖRGY: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia.* Gyulafehérvár 2004², 31.

137 A pécsi püspök, Szcitovszky János Bécsbe ment és formális feljelentést tett erről a nunciaturán. Ezt a gesztusát Bécs később a primási székkal honorálta, Eördögh István: *Az 1848 49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttére a szentszéki iratok fényében.* In: *Aetas*, 1996. 2–3.

138 Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum 1849, 1277/1849.

A harmadik terület, ahol a leginkább kézzel fogható Szcitovszky János, immár kinevezett Hercegprimás hatása az erdélyi egyházmegyékbe történetekre, az a megtorlás korszaka. A szabadságharc leverése után önvédelemből a katolikus egyházi vezetőség arra törekedett, hogy az egyháziak forradalmi ténykedését minimalizálva mutassa be, s így a számonkérés terhe alól klerikusait mentesítse. A jól kigondolt, megtervezett és végrehajtott utasítások eredményeként valóban nagyon sok pap kerülhetett el a megtorlást, de ez szükségszerűen együtt járt a katolikus egyház szerepvállalásáról a történetírásba berögzülő téves megítélésével. Szcitovszky János primás és a Viale Prelá bécsi nuncius hosszas közbenjárására a felsőpapság büntetését többnyire törölni, vagy enyhíteni lehetett. Különösen veszélyeztetett helyzetben voltak azonban azok a papok akikre a kormányrendeletek kihirdetésének feladata jutott. Szcitovszky János pécsi püspök, 1849 júliusában¹³⁹ Ferenc József által „*kegyelmesen kinevezett magyarországi Primás*” kezdettől azon munkálkodott, hogy a világi hatalom által elítélt papokat mentse, ügyük tárgyalása egyházi bíróság elé kerülhessen. A felelősségre vonások által érintett klerikusok egy részét úgy sikerült kivonni a Haynau rémuralom vésztörvényszékeinek eljárása alól, hogy egyházi fenyítékben részesítették, majd többségüket viszonylag rövid idő múlva újra alkalmazták. Erre jogalapot biztosított, hogy Szcitovszky IX, Piusz pápától felhatalmazást kért és kapott az irregularitás¹⁴⁰ vétkébe esett papok feloldozására.¹⁴¹ Ehhez viszont előbb el kellett érni, hogy a papság ügyeinek tárgyalása a szentszéki bíróságokhoz kerüljön. Ilyen jellegű gyakorlattal már rendelkezett, még pécsi püspöksége idejéből. Tehát nem volt új ötlet 1849. augusztusában annak megpróbálása, hogy az egyházi szentszékekhez utalják a politikailag kompromittált klerikusok ügyeinek tárgyalását. Ehhez biztató előjel volt a császári biztosoknak az a gyakorlata, hogy az általuk megszállt területeken csak akkor fenyegetőztek a papok katonai vizsgálatával, ha a császári proklamációk felolvasását nem sikerült elérnie az egyházmegye vezetőségének.¹⁴²

Szcitovszky augusztus 23-án kelt levelében¹⁴³ az egyházmegyék vezetőit felszólítja, hogy részletes és pontos kimutatást küldjenek be hozzá a forradalom és szabadságharc

139 „Ő császári királyi Apostoli Felsége folyó év Július 21-kén legmagasb határozatánál fogva Hám János püspöknek lemondása által megüresedett Esztergomi érsekségre, s ezzel öszvekapcsolt magyarország primásságára, Nagykéri Scitovszky Keresztély Jánost pécsi megyés püspököt legkegyelmesben kinevezni méltóztatott.” – OSZK, Kisnyomtatványtár 1848/162: Ő császári királyi Apostoli Felsége ...Szcitovszky Keresztély Jánost ... kinevezni méltóztatott / Haynau.

140 Szabálytalanság. Az egyházi előírások szerint az a pap, aki a papi szelidség ellen vét, az a szabálytalanság vétkébe esik, ami a fel nem szenteltekénel szentelési akadálnak minősül. A papi szelidség hiányának (defectus lenitatis) egyik jele a fegyverviselés. Háború esetén az egyházzog igazságos és igazságtalan háború közt tesz különbséget. Az igazságtalan háború esetében még akkor is a szabálytalanság vétké áll fenn, ha az ellenség közül egy is elesik vagy megcsonkul az illető bármilyen jellegű közreműködésével (fegyverforgatás, lelkesítés...). SZEREDY JÓZSEF: *Egyházzog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. I., 158. §, 325.

141 ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest, 1999, 105.

142 Például a székesfehérvári egyházmegyében 1849. februárjában Gaál Eduárd ezzel fenyegetőzött, minek eredményeként a helynök felszólítására az esperesek gyorsan jelentették, hogy a kerületeikben minden a legnagyobb rendben van. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár I. – No. 454 – 110, 143, 160, 161 és 165/1849, apud Mózessy Gergely: *A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben* In: Csurgai Horváth József szerk.: „Kit szolgáltatok egy árva hon volt...” – Közlemények Székesfehérvár város múltjából; Székesfehérvár, 2000, 203.

143 Egri Főegyházmegyei Levéltár – 830/1849. *Szcitovszky János Primás körlevele*, 1849. augusztus 23.

ideje alatt tapasztalt politikai magatartásáról a papságnak. Tekintve ennek célját – „megmutatni, hogy a Clerusnak nagyobb része ő Felsége iránti hitét, a fennforgó politikai zavarok között is megtartotta” – eleve megkérdőjelezhető a beküldendő beszámoló objektivitása. A beküldendő jelentések struktúráját is meghatározza: első pontként azok nevét kéri felterjeszteni, kik „a gondjuk alá bízott népet és ifjúságot ő Felsége és a törvényes rend iránti hűség és engedelmisségben megtartani törekedtek és ezáltal jutalomra méltókká lettek”. Vagyis pozitív megközelítésben mutatná be a katolikus egyháziak magatartását, s hogy ezt a magatartást még inkább kidomboríthassa, külön kéri, hogy „e kérdés felfejtésénél minden egyes emberről egyes események elősorolandók, oly pontossággal, hogy a leírás a próbát minden tekintetben kiállhassa”. A második pontban viszont csak felsorolni kéri azok neveit, kik hűtlenségi vétekbe estek. Az ő esetükben külön kéri kiemelni, hogy „teljes személyes szabadságba helyeztetve lévén” estek a hűtlenség bűnébe. Velük kapcsolatosan azt is kéri tudatni, hogy sor került-e egyházi megbüntetésükre, s ha igen, mi módon. A világi bíróságok hatásköre alól másként nem menekíthetőek a papok. A harmadik pontnál azok neveit kéri beküldeni, kik „félelemből, kikerülhetetlen erőszak, vagy édesgetés által vezetettek hűtlenségre, a nélkül, hogy magokat jókor szaladás által megmenthették volna”. Tehát, akiket más módon nem lehet menekíteni, a terhes körülmények kényszerítő erejére való hivatkozással szeretné a felelősség alá vonástól menekíteni. Szcitovszkynak sikerült átvinnie ezt a pozitív megközelítést a hatóságoknál, s ennek megfelelően a császári királyi kormányzat már 1849. november 22-én 4767/7 szám alatt kiadott rendeletében kéri az egyházmegyéktől azok neveinek felterjesztését, aki „a forradalmi kormány zsarnokoskodása miatt fogságot, vagy meghurcolást” szenvedtek, hogy ezek a papok „ne maradjanak méltánylás nélkül.”¹⁴⁴

Az erdélyi egyházmegyében a püspök, Csíktusnádi Kovács Miklós előbb a helyzetfelmérésre törekszik, s így a kezdeti megtorlásokat nem tudja megakadályozni. A szeptemberi szentszéki ülés rámutat, hogy az 1848. október 9-én Gyulafehérvárra érkező püspök „eleinte az utak bántortalansága és a megtagadott katona-kíséret, azután egy nagyon súlyosan ránehezedett több hónapig tartó betegség miatt kénytelenített itt maradni, honnan különben a vár-ostromlási négy hónap lefolyása alatt¹⁴⁵ megyéje papjaival és a váron kívül lévő minden más egyénnel való közlekedéstől merőben el volt zárva, és így papjainak sem politikai, sem egyházi cselekvényeiről tiszta, részletes és hiteles adatokon épült tudomással nem bírhat”.¹⁴⁶ A beszámolót Kedves Istvántól kolozsvári apátplébánostól várja, akit 1849. május 18-án nevezett ki korlátozott jogkörrel püspöki helynöknek. A püspök a papság mentését szeretné felvállalni, ezért van szüksége a beszámolóra, hogy „miket a politica megenged (...) hogy ha szükségesnek látom, s kivihetőnek tapasztalom, lépéseket tehessenek”.¹⁴⁷ A helynök a maga során éppen a legzavarosabb helyzetekről rendelkezik a legkevesebb információkkal. Szeptemberi beszámolójában rámutat, hogy „az én helytességemet nem mindenütt fogadták el, mint Gyergyóban, és Felcsíkon másutt határozatilag

144 Győri Egyházmegyei Levéltár, Miscelanae, 13–14. csomó, 1101/1849: A győri választott püspöktől és káptalani helytettől a győri polgármesternek írt levele, 1849. december 17.

145 Itt arra a négy hónapra utal a jegyzőkönyv, amíg az erdélyi egyházmegye kormányzását a kinevezett püspöki helynök, Kedves István kolozsvári esperes látta el: 1849. május közepe – augusztus vége.

146 GYÉFL PI. – 393.d. 2.cs. 286/1849. – Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve.

147 GYÉFL PI. – 389.d. 4.cs. 84/1849; 393.d. 5.cs. 84/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 15.: Kovács Miklós erdélyi püspök levele Kedves István ideiglenes helynöknek.

is érvénytelennek nyilatkoztatták és azt hivatalosan is megírták, mint Udvarhelyt, azért az ily esperestéségekből ide hozzám nem is jövén hivatalos tudósítás, a papok állásáról csak hírből tudhatok valamit”.¹⁴⁸ Azt azonban tudja, hogy a forradalom és szabadságharc alatt „több papok katonák lettek, nem kevesen elfajultak, és botránkoztatók lettek”.¹⁴⁹ Augusztus 26-án kelt levelében utalt már rá, hogy „még micsoda változások történtek közelebből az osztrák sereg bevonulása alkalmával? tisztán nem tudhatom, annyit hallottam hogy politikai vétségek miatt nevezetesen Csíkban és Gyergyóban igen sok papokat elfogtak”.¹⁵⁰

Az elfogott papok kérdése automatikusan felvetette a problémát, hogy ezek ügyében a püspöknek szabad-e, vagy sem közben járni a polgári hatóságoknál. A kérdés kapcsán tartott püspöki szentszéki tanácskozás kiemeli, hogy mivel a papok a magyar kormány felől a Közlönyben megjelentek kihirdetésére kötelezve voltak, s Kedves István ideiglenes püspöki helynök körlevele is erre szólította fel a őket, ezért a fogoly papok ártatlanok, a püspöknek tehát közben kell járnia.¹⁵¹ A fogoly papok érdekében történő közbelépésre kéri a püspököt egyébként már augusztus 26-án kelt levelében Kedves István is, rámutatva, hogy ezeket a „terhes körülmény és kénytelenség vitt gondolatlan lépésre”, s amennyiben a püspök nem tudja őket kimenteni a fogságból, s egyházközségeik élére visszaállítani, „a nép lelki pásztorok nélkül maradván kétségbe esik s elpusztul”.¹⁵² Ezt a megközelítést támasztja alá Szcitovszky János primásnak augusztus 23-ai körlevele is, amelyet az erdélyi szentszék szeptember 12-én tárgyalt.¹⁵³ Jól megértve a primás körlevelének célját, rámutatnak, hogy a püspök, amíg tehetette a törvényes hatalom iránti engedelmességre intette papjait. Szerencsés körülménynek tekinthető, hogy a szabadságharc ideje alatt a gyulafehérvári ostromzár miatt már nem kellett állást foglalnia, s így erről most nem kell számot adnia. A már elfogott papokkal kapcsolatosan azt az érvt fogalmazzák meg, hogy a vétkesnek talált pap „nem önszíve hajlama szerint, hanem a magoknak halál-fenyegetés által engedelmességet kicsikaró, és a fejférvári várat kivéve, egész Erdélyt hatalmukban tartó Kossuthpártiak kényszerítése miatt kénytelenített cselekedni, hogy életét megmenthesse”. A következő lépés az egyházi vétségek kiemelését célozta már meg, szembe a politikai bűnökkel. A püspök megfogalmazza, hogy „mennyeivel fájdalmasabban esett atyai szívemnek, a helyreállott közlekedés után értesülni azon vakmerő féltelenségről, melyet papjaimnak egynémelyike nemcsak polgári, hanem egyházi téren is elkövetni nem irtózott”.¹⁵⁴

Az egyházmegye papsága a bizonytalankodó állásfoglalás miatt súlyos megpróbáltatás elé került. Egyedül a küküllői kerületből nincs adatunk meghurcolt papokról. A teo-

148 GYÉFL PI. – 393.d. 5.cs. 225/1849. – Kolozsvár, 1849. szeptember 7.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

149 GYÉFL PI. – 394.d. 16.cs. 86/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 21.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

150 GYÉFL PI. – 393.d. 5.cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

151 GYÉFL PI. – 395.d. 37.cs. 255/1849. – Gyulafehérvár, 1849. augusztus 29.: *A Gyulafehérváron tartott Szent Széki gyűlés jegyzőkönyve. Lejegyezte Lönhárt Ferenc.*

152 GYÉFL PI. – 393.d. 5.cs. 212/1849. – Kolozsvár, 1849. augusztus 26.: *Kedves István ideiglenes püspöki helynök jelentése Kovács Miklós püspöknek.*

153 GYÉFL PI. – 393.d. 1849:2.cs. 286/1849. Gyulafehérvár, 1849. szeptember 12.: *A püspöki szentszék gyűlésének jegyzőkönyve.*

154 GYÉFL PI. – 393.d. 6.cs. 490/1849. – Kolozsvár, 1849. október 27.: *Kovács Miklós püspök levele Ráduly János kanonokhoz.*

lógiai tanárok közül Betegh Imre fogságba kerül, viszont már 1849-ben szabadulva plébánosként tevékenykedhet. Tanár társát, Cziriél Antalt, annak ellenére hogy lelkesítő beszédei miatt az osztrák katonatisztektől a „kicsi Kossuth” melléknevet kapta, szintén áthelyezéssel (Offenbányára) sikerült megmenteni a fogságtól. Freudl Károly Vízaknára helyezett plébános Szebenbe kerül fogságba, Gábor János gyulafehérvári főtanodai tanárt Kolozsvárt zárják be, de ugyanebben az évben már káplán is ugyanitt. Reinisch Lajost, a szebeni Terézárház igazgatóját 1850-ben 2 év fogságra ítélik, 19 hónapot tölt börtönben. A hunyadi kerületből György Xavér ferences szerzetes került fogságba, vele együtt Schmidtberger József kerületi esperest, hátszegi plébánost is meghurcolják. Keserű Mózes kanonokot, a kolozsvári tanárt állásából felfüggesztik, pénzbírságot vetnek ki rá. Simon Jukundián ferences szerzetes ellen vizsgálatot indítanak. Vitos Gergely kolozsvári kerületi jegyző, kolozsvári káplán a számonkéréstől félve 1849-ben menekül, 1856-ban jön haza. Szabó János és Csató János tábori lelkészként kerülnek fogságba. Eismann Miklós tábori lelkész menekülni próbál, de 1849. augusztus 30-án kolera járványban meghal. A szintén tábori papként is tevékenykedő Lőrincz Károly a nagyszebeni ferences kolostorból kialakított börtön foglya lett, honnan 1852-ben szabadul.¹⁵⁵ Veszely Károly brassói káplán hadbíróság elé kerül, a halálos ítélettől csak fiatal kora menti meg. A fogságból 1850-ben menekült. A Gubernium kérte, hogy a papi tevékenység alól mentsék fel, s küldjék kolostorba.¹⁵⁶ Györffy Lajos szászrégeni plébános 1849. október 2-án kerül fogságba, s 1850-ben szabadul. Márkos János marosvásárhelyi paptanárt 1852-ben fogják bebörtönözni, két évig raboskodik ezt követően. Ferenci József nagykászoni plébános, ki többször és nyíltan szónokolt a szabadságharc ügye mellett, a fogságot egy hadnagyának köszönhetően kerülhette el.¹⁵⁷ A kászonyakabfalvi plébánost, Jánosi Lajost kötél általi halálra ítélik. Büntetését 10 év fogságra változtatva Olmützbe vitték, ahonnan 1859-ben szabadult. Kovács Ignác Csíkszentsimonban, szülőfalujában tevékenykedő papot 1849. augusztus 15-én Szebenben katonai bíróság elé állítják, a falura is sarcot vetve ki. Márkos János csíkszentimrei lelkészt két év fogságra ítélik. Apja a püspök közbenjárását kérte a kegyelem kieszközlése végett, de ez eredménytelen maradt. Tankó Albert csíkszentgyörgyi plébánost, alcsíki esperest kötél általi halálra ítélik, ezt 12 év fogságra változtatják, de 1851-ben sikerült szabadulnia, mikor is megszökött a gyulafehérvári börtönből. A következő évben, 1852-ben meghalt. Bodó János ferences szerzetes, a csíksomlyói tanoda tanára fogságba kerül, Dombi Gergely balánbányai plébánost 1850-ben megfosztják plébániájától, majd a következő évben Zetelakára kap kinevezést. Sebestyén Gábor csíkszeredai plébánost 1849-ben elfogták,

155 Zakar Péter adatai szerint 1851-ben már szabadlábban van, Nagyágon látva el segédlelkészi teendőket. – ZAKAR: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben*, 140.

156 A kolostorba küldés általános gyakorlattá vált, az egyházi büntetések letöltésére. Akiket sikerült kivonni a világi hatóság büntetése alól, s csupán szentszéki tárgyalással elítélni, többnyire saját költségükön vezekelnek egy-egy kolostorban (úgynevezett deficienciákban), általában 1–4 hónapot.

157 Mivel szabadlábban marad, a kialakult helyzetről személyesen is tudósíthatja a püspököt. 1849. októberében írt levelében rámutat, hogy „Egész Törvényhatóságunkban, s így a mi kerületünkben is a papság a szónak teljes értelmében a megvetésnek és gúnynak tárgya leve. Ezt pedig szüle a népnek azon balhiedelme: mintha a honunkat s főképp Székely földünket sújtó csapásoknak legfőbb oka a papság volna!! Megerősíté őt ezen meggyőződésében némely legbuzgóbb példás feddhetetlen életű paptársainknak... körünkből való erőszakos elhurczoltatása.” – GYÉFL PI. – 394.d. 11.cs. 494/1849. – Nagykászón, 1849. október 8.: *Ferenci József nagykászoni plébános levele Kovács Miklós püspöknek.*

kötél általi halálra ítélik, amit 10 év fogságra változtatnak. Olmützben raboskodott 1856-ban történt szabadulásáig. 1849-ben elfogják Puskás Tamás csíksomlyói és Gyenge András csíkszentmihályi plébánost, viszont „*testi gyengeségök miatt az első Csík Szereda mellől a második pedig a Székely Udvarhelyről házukhoz vissza bocsátatván*” megszabadultak. Albert Mihály Gyergyóújfalusi plébánost 1849 augusztus 1-én elfogják, viszont ágyban fekvő beteg lévén, csak később vetik fogságba. Csíksomlyón, Marosvásárhelyt, majd pedig Gyulafehérvárt raboskodott, honnan 1851-ben szabadult. Andrassy Antal Gyergyóalfalvi plébánost 1849-ben elfogják, útközben Szeben felé, föbe lövi magát. Fejér József gyergyószentmiklósi káplán Nagyszebenben, Udvarhelyt és Csíksomlyón volt börtönben. Gyórfy János gyergyóremetei lelkész a nemzeti mozgalmaktól távol maradt, mégis ő az első, akit Gyergyóból Dorschner ezredes letartóztat. 1849-től 1856-ig börtönben van. Feljelentése az egyházközség részéről történt. Jákobi Sándor gyergyói örmény szertartású káplán hazafias szónoklataiért komáromi várfogságot kap. Lakatos Ferenc gyergyószentmiklósi káplán, aki a menekülő paptársait rejtegette,¹⁵⁸ nyolc évig lesz fogoly Komáromban. Lázár Alajos gyergyócsomafalvi plébános elkerülhette a börtönt, mivel egyházközsége kiállt mellette. Mészáros Antal gyergyószentmiklósi bebörtönzött plébános szabadlábba helyezéseért a hívek és a kerület papsága szintén igyekeztek a császári katonai kormányzóságnál közbe járni, de sikertelenül. Sánta Imre kilyénfalvi plébánost hadi törvényszék elé akarták állítani, mit viszont „*a Király Bíró Tekintetes Végh András úr közbe jövetelével*” elkerülhetett. Simon Endre tölgyesi lelkész Simonel tölgyesi román pap feljelentése alapján kerül fogságba. 1851-ben szabadult. Dávid Antal ferences szerzetest a korondi plébánosnak¹⁵⁹ sikerül a hegyekben évekig rejtegetni. Keresztes Márton örmény szertartású papot 1849-ben börtönre ítélik, de ő elbujdosik. 1858-ban királyi kegyelmet kap, viszont, utána is csak lelkigyakorlatokat tarthat. Mátyás Domokos székelypálfalvi plébánost 1851-ben, engedve a Gubernium követelésének, a püspök elhelyezi. Molnár Ferenc parajdi plébánost 1851-ben történő szabadulás után szintén áthelyezik. Sólyom Antal székelyszenttamási plébános elmozdítását viszont már megtagadta a püspök. Kozma Simon nyújtodi plébánost beszédei miatt négy év fogságra ítélték, amiből hármat töltött le, Lázár Márton berecki plébánosnak sikerült tisztáznia magát ez a vád alól. A fenti példák arra engednek következtetni, hogy a püspök szerette volna menteni papjait, viszont a körülmények közt nem mert mindig elég erélyes lenni, illetve a helyzetismeret hiányában nem tudta maradéktalanul alkalmazni a Szcitovszky János által kiharcolt védekezési formát: a vétkes papságnak szentszéki elítélését, büntetését.

Összegzésként elmondható, hogy az erdélyi egyházmegye a forradalom és szabadságharc kezdetétől annak bukásáig folyamatosan kereste és felhasználta a kapcsolatot a magyarországi egyházmegyékkel, így Szcitovszky János püspök szervezői munkája visszhangra talált az egyházmegyében. A forradalmi törvénykezés hozta változásokban az erdélyi püspök a petíciós akcióval, az egyházmegyei zsinattal felvette a küzdelmet az egyház jogainak biztosítására a megváltozott helyzetben, követve a magyar püspöki kar utasításait. Sajnálatos módon a szabadságharc és polgárháborús konfliktusok ideje alatt a püspök a gyulafehérvári vár ostroma miatt elszigetelődött egyházmegyéjétől, így rálátása sem lehetett a forradalmat elkötelezetten támogató papsága ténykedéseire.

158 Keresztes Márton, Farcádi Kovács Mihályt, Bardócz Jánost, Veszelyi Károlyt.

159 Kovács György. Ő is 1850-ben fogságba kerül, de 1851-ben purifikálják.

Ennek ellenére a megtorlás árnyékában viszont a Szcitovszky által kidolgozott védekezési formákat igyekezett, a politikai helyzet lehetőségeinek függvényében alkalmazva kompromittálódott papjait menteni. Még ha Erdély uniójával kapcsolatosan nem is volt tökéletes a politikai jogharmonizáció, az egyházi vonalon ennek az uniónak a szelleme erőteljes, meghatározva az egyházkormányzat tevékenységét, hozzáállását, eljárását, működését.

ZSOLT TAMÁSI

THE DIOCESE OF GYULAFÁHÉRVÁR (ALBA IULIA) IN 1848.
THE EFFECT OF JÁNOS SZCITOVSZKY IN THE TRANSYLVANIAN DIOCESE

The Transylvanian diocese was in continuous contact with the Hungarian dioceses during the 1848-49 Hungarian Revolution and War of Independence. The activity of János Szcitovszky was influential in the diocese. The bishop was fighting for the rights of the Church in the changing legal circumstances with petitions, and with the help of the diocesan council. In his actions he followed the guidelines of the Hungarian Catholic Bishops' Council. Unfortunately, as a result of the siege of the Gyulafahérvár castle (today Alba Iulia, Romania) the bishop was separated from the rest of the diocese. He was not aware of the actions of the diocesan priests who supported the war of independence. During the post-war retaliations Szcitovszky tried to save his priests.

MARTON JÓZSEF

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADALÉKOK A GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ

Az erdélyi keresztény ember sajátos magatartása évszázadok folyamán formálódott. Lelkületét sok minden alakította. Magyarázkodásunk közben azonban hamar zsákutcába jutunk, ha csupán Erdély földrajzi tájegységéből és zordabb éghajlatából kiindulva próbáljuk érzékeltetni az erdélyi ember lelkületének nyitját. Az igazság jobb megközelítése végett szükségesnek véljük az ezeréves főegyházmegye keresztény múltját felidézni, közelebről megismerni. Érdemes, sőt ajánlatos történetéből olyan „egyháztörténeti morzsákat” gyűjtögetni, melyek évszázadok folyamán hozzájárultak a püspökség formálódásához s benne Isten népének alakulásához. Ha ezeket az „egyháztörténeti morzsákat” egy csokorba fogjuk, és – körülményeik összefüggésében – közelebről szemléljük, akkor állíthatjuk, hogy az erdélyi keresztény ember lelkületének titkára bukkantunk.

Jelen eszmefuttatásunkban – a megengedett keretek között – mozaikszerűen próbálunk odafigyelni az egyházmegye jelentősebb eseményeire, és az egyháztörténelmet meghatározó személyiségekre. Megítélésünk szerint, még ha válogatás-szerűen is tesszük ezt a „morzsa-gyűjtést”, célravezető lesz: feleletet kapunk alapvető kérdéseinkre.

Már pusztán az a tény, hogy Szent István király ezer esztendővel ezelőtt megalapította az önállóan működő latinritusú püspökséget, jelzi, hogy az erdélyi tájakra akkor megtelepült és magának életfeltételeket teremtett magyar nép vagy annak legalábbis nagyobb része már jó néhány évtizeddel előbb megejtette a honszerzést (a történészek általában 920-as évektől számítják).

Az egyházmegye elnevezése és központjának pontosítása körül a történészek és az egyháztörténészek el szoktak csemegézni. Egyrészt a területről való elnevezés (erdélyi) miatt, mely elüt a latin egyházi szokástól, inkább bizánci gyakorlatot sugall, másrészt egyeseknek a püspöki központ holléte okoz gondot, helyesebben kínál lehetőséget a tudományos eszmefuttatásaikhoz.

Mi, anélkül, hogy kezünkben tartanánk a gyulafehérvári főegyházmegye (1932-ig „erdélyi püspökség”) Szent István király által kibocsátott alapítólevelét, a korabeli dokumentumok és az azokat értelmező egyháztörténészek egybehangzó véleménye alapján az erdélyi püspökség alapítását 1009. esztendőre tesszük, és a központot – a régészeti eredményeket is figyelembe véve – Gyulafehérvárban jelöljük meg.¹

1 ISTRATE, DANIELA MARCU: *A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002)*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2008, 17.

A gyulák székhelye, a stratégiai jelentőségű Gyulafehérvár, kiváló központnak bizonyult a frissen alakult magyar királyság keleti része társadalmi és egyházi szervezetének kiépítésében. Szent István miután 1002/03-ban katonai beavatkozással felszámolta a gyulák erdélyi különállását, Erdélyt nemcsak politikailag kapcsolta uralma alá, hanem „egyházilag” is.² Erdélyben ekkor már nem volt ismeretlen a kereszténység. Évszázadokon keresztül a népvándorlás korában különféle népelemek keresztényként tűntek fel és tűntek el. A magyar honszerzést követő időben, 952/953-ban Szent István unokabátyja, Zombor Gyula Konstantinápolyban megkeresztelkedett, és magával hozta Hierotheosz görög püspököt, mint „Turkia” püspökét és kíséretét. Hierotheosz székhelyét egyes történészek Gyulafehérvárra, mások Száva-szentdemeterre (Sirmium, mai: Mitrovica) teszik.³ A görög missziós püspök által elkezdett evangelizálás ötven év múlva felerősödött, és Gyulafehérvár központtal megszerveződött az erdélyi egyházmegye.⁴

Az egyházmegye püspökeit a legrégebbi oklevelek *Episcopus Ultrasyvanus*- vagy *Transilvaniensis*-nek, 1187-től *Episcopus Transylvanus*-nak (erdélyi püspök) nevezik. Az erdélyi elnevezés egészen sajátos. Ennek valószínű magyarázata, hogy a Szent István által tervezett tíz püspökség közül akkor az „erdélyinek” kiszemelt székhelye (Gyulafehérvár) nagybátyjának, Gyulának volt a birtokában. Mások ebben annak az előzménynek továbbélését feltételezik, hogy itt 953 óta létezett egy görög rítusú missziós püspökség. A Szent István által alapított erdélyi püspökség természetesen latin rítusú, de neveként megtartotta a területre utaló elnevezést.⁵

Egyházi jogi helyzetéről elmondható, hogy alapításától – 900 éven keresztül – 1930-ig a kalocsai érsekségnek, 1930-tól 1991-ig a bukaresti érsekségnek volt a suffraganeus (alárendelt) püspöksége, 1991. augusztus 5-től pedig önálló érsekség.⁶

Az egyházmegye területe kezdetektől fogva napjainkig nagy kiterjedésű.⁷ Magyarázható ez: a középkor időszakában a gyér lakossággal, az újkortól elkezdődött népsűrűsödés után pedig a vallási és etnikai megoszálással. A középkor folyamán a történelmi Erdély két folyóvölgye – a Maros középső része (Gyulafehérvár és környéke) és a Szamos – volt a legsűrűbben lakott terület, ahol még a latin püspökség létrejötte előtt kimutatható a kereszténység nyoma. De a Kárpátok övezte terület minden részét a kereszténnyé lett magyar nép vitalitása, erős életkedve és élni akarása népesítette be és kultiválta. Természetesen, ezzel kapcsolatban nem hallgathatjuk el az ország keleti és déli

2 SZEREDAI ANTAL: *Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae*. Albae Carolinae 1790. 1.; LÁNYI Károly: *Magyar egyháztörténelmét átdolgozta Knauz Nándor I.* Esztergom, é. n. 332.

3 Vö. *Encyclopaedia Hungarica I.* (szerk. Bagossy László). Hungarian Ehtic Lexicon Foundation 1992, 736.

4 Vö. ICZKOVITS EMMA: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Budapest, 1939, 7.; ENTZ: *A gyulafehérvári székesegyház*. 74.; BALICS LAJOS: *A római katolikus egyház története Magyarországon. I. kötet. Szent István koronázásától Szent László király haláláig. 1000–1095*. SzIT. Budapest, 1885, 90.

5 KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1988, 482.

6 JAKUBINYI GYÖRGY: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*. Gyulafehérvár, 2004, 20.

7 A mai érsekség, kevés eltéréssel a történelmi Erdély területén fekszik. Nyugati határa az Érc-hegység, keleten és délen a Keleti és Déli Kárpátok íve zárja körül. A bezárt terület nagysága 58 254 km². A középkorban a püspökséghez tartozott még a krasznaí, Közép-szolnoki, ungi, szatmári, ugocsai vármegyéken kívül, egy ideig, a máramarosi vármegye is. Ld. BEKE ANTAL – ORTVAY TIVADAR: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Budapest, 1892, 614–627.

övezetének biztonságát szervező magyar királyok (Szent László, II. Géza, II. Endre, Nagy Lajos) telepítési politikáját sem. Legtöbbször a „vendégek” (*hospesek*: szászok, románok stb.) kiváltságokban részesültek, s az „öslakók” (értjük ezen: a Gyulafehérvár és Várad környéki székelységet) kényszerültek továbblépésre, nehezebb életkörülmények közé kerülvé.

A latin püspökség megszervezésével Erdély egyházilag, gazdaságilag és társadalmilag egyaránt kapcsolódott „Nyugathoz”. Európa szellemi, lelki, gazdasági fejlődése a virágzó középkorban nem hagyta érintetlenül az egyházmegyét. Bár egyértelműen minden (gazdasági-, társadalmi-, egyházi-) szempontból igazolható a fokozatos felzárkózás, az állandós „lemaradás” is bizonyítható. Az európai felzárkózásban nem kis szerepet játszottak az egyházmegye vezetői. Főpapjaink folyamatosan meghonosították azt az intézményrendszert és európai normákat, melyek az itt élő keresztény népet kultúrájában és civilizációjában emelték fel. Kimutatható, hogy:

- a városi gótikus templomok mellé ispotályok épültek;
- a kolostorok lakói iskolai feladatokat is elláttak;
- a külső-ellenség rabló támadásainak kivédése érdekében is védelmet biztosító falusi kőtemplomokban és várfalakban sem volt hiány;
- az idegenbe zarándokoló erdélyiek lelki- és az úton szerzett gazdasági és egyéb kulturális tapasztalataikat itthon hasznosították;
- a közösségi összetartást ápoló vallási és világi társulatok sokasága fogta egybe az embereket;
- az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit – szervezett formában – szinte minden nagyobb közösségben gyakorolták.

Az erdélyi főpásztorok az egyházszervezésben és kultúrmunkában nem maradtak magukra. Papok és szerzetesek, falusi és városi hívek sorakoztak föl mögöttük. Egyházmegyei szinten igazolható a tehetősebb emberek és közösségek részéről megnyilvánuló vallásos áldozatkészség és áhítat, mely kézzelfoghatóan a templomok és szerzetesi kolostorok építésében, ékesítésében mérhető le. A középkor az egyéni dicsőség hajhászását nem kedvelte, s ezért a mecénásokra és jótévedőkre vonatkozó okmányok, feliratok ekkor elég ritkák. Csupán néhány oklevél gyér megjegyzése vet egy-egy fénysugarat az ismeretlen alapítókra és adakozókra.⁸

Csak csodálni tudjuk azt a vallásos lelkiületet és áldozatkészséget, amely a középkorban végig, leginkább a veszélyes törökbetörések állandósulásának korszakban nyilatkozott meg. Jobbára tekintélyesebb egyházközösségek, vallásos földesurak, falusi neme-

8 Pl. Mykud bán 1288-ban egész falut ajándékozott az erdélyi püspökségnek „Szent Mihály egyháza építésére”, a kalotaszegi Mikola fia, Kemény bőkezű adományát a gyerőmonostori gyönyörű Árpád-kori templom dicséri. A hatalmasok mellől a kevésbé tehetősek sem maradtak le. Például: Bakányi Péter és felesége kolozsvári polgárok 1372-ben a Magyar-utcai telküket a kolozsvári Szent Mihály-egyháznak adták. Somkerei Erdélyi János Suk határában (Kolozs megye) lévő két halastavat a kolozsvári domonkosoknak adja, hogy lelke üdvéért és Szűz Mária dicsőségére minden nap örökös szentmisét mondjanak. Jakab, kolozsvári ötvös neje, Anna misealapítványt tesz (egy ház, fél hold szőlő, egy bekötött misekönyv, 50 aranyforint) a Szent Katalin társulatnak, s úgy rendelkezik, hogy a Szent Katalin-oltárnál minden héten két misét mondjanak: kedden a férje, szombaton a saját üdvéért. György, kolozsvári kőfaragó özvegye, Magdolna (Szent Ferenc harmad-rendjének a tagja) a különféle miserendelkezései között nem feledkezik meg arról sem, hogy egy éven át minden hétfőn is énekeltesen gyászmisét s elmondassa a halottak zsolozsmáját is. Ld. BALOGH JOLÁN: *Magyar mecénások Transzilvániában*. Hítel 2 (1937) 123–124.; PÁSZTOR: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. 79–93.

sek buzgalmának és nagylelkűségének köszönhetően Erdély-szerte gótikus templomok és kápolnák épültek, illetve gazdagodtak értékes kelyhekkkel, miseruhákkal, orgonákkal, falfestményekkel stb. Újjáépítették, gótizálták a 15. században a régi templomokat. Igen sok erdélyi erőd-templom megerősítése, várfallal való körül-vétele a Jagelló korokban fejeződött be.⁹

Erdélyből a tanulni vágyó ifjak – lehetőségeik szerint – külföldi egyetemekre mentek (még ha legtöbbször csak „megfordultak”, tanulmányaikat nem fejezve be), és az ott kialakított kapcsolataikat a maguk léthelyzetének erősítésére, és a hazai társadalom egészének javára is hasznosították.

Természetesen, mindezen kulturális fejlődés csak az egyházi és társadalmi élet összefonódásával képzelhető el. Ez akkor így volt lehetséges, és így volt eredményes. Az egyházi és társadalmi egybenövésnek minden káros következménye mellett (pl. dézsma, dézsma-megváltás, és az ebből keletkezett bonyodalmak) Erdély népességének sokkal nagyobb előnye származott, mint kára. Kialakult egy olyan társadalmi és gazdasági rendszer, mely elfogadható megélhetési lehetőséget biztosított az itt élő embereknek. Állításunkat bizonyítja az a tény, hogy Erdély világa vonzotta az idegeneket, a létbizonytalanságba került szomszédos népelemeket. Évszázadokon keresztül Erdélyben a szervezett formában betelepített vagy még inkább az alkalmoszerűen bevándorlók otthonra találtak. A befogadó régió egységes vallású népe viszont képes volt integrálni a bevándorló nép elitrétegét – vallásilag és társadalmilag egyaránt.

Állíthatjuk továbbá, hogy középkor végére az erdélyi katolikuság felemelkedett a nyugati világ lelki és szellemi szintjére. A városokban iskolák és kórházak működtek. A hívek egyházukhoz ragaszkodtak. A tehetősebb keresztények javaikból szerzetesi kolostoroknak és egyházközségi templomoknak, kápolnáknak végrendeletileg nagylelkűen hagytakoztak. Szabadon jöhettek és mehettek az új eszmék hirdetői. Európa akkori kommunikációs alapnyelvén – latinul – értekezhetek, hitbéli kérdésekben disputákat rendezhettek a német és az olasz teológusok, mert itt értő közösségre találtak.

A magyar királyság összeomlásakor a szultáni erőszakkal önálló állammá kényszeredett Erdélyben új helyzet teremtődött társadalmilag és vallásilag egyaránt. Régióknak ez a metamorfózisa kedvező teret biztosított a Wittenbergből elindult reformáció terjedésének. Luther eszméi előbb a szászok között honosodtak meg, és a szász prédikátorok közvetítésével a vegyes lakosú városokban (elsősorban: Kolozsváron) jutottak el a magyar lakossághoz.¹⁰

9 A számos templomalapító és adományozó közül kiemelkedik Hunyadi János neve, akinek mecénási tevékenysége új lendületet adott az erdélyi építészetnek. A tövisi és csíksomlyói ferences templomok és kolostorok, a marosszentimrei és alsóorboi templomok, a kolozsvári domonkos kolostor, melyeket részben ő maga épített, részben építkezésüket tovább folytatta. Hunyadi János legnagyobb gondot a gyulafehérvári katedrálisra fordított, ahová temetkezni kívánt, és ahová el is temették 1456-ban. Ld. BALOGH JOLÁN: *Magyar mecénások Transzilvániában*. uo.

10 Kolozsvár az erdélyi reformációnak valóságos katalizátora lett. A reformáció kiinduló pontjának tekinthető a „kincses városban” Enyedi Adorján Wolphardus plébános 1544-ben bekövetkezett halála. Az új papválasztásra Wittenbergből hazasietett két pap – Vízaknai Gergely és Helth / Heltai Gáspár – közül a kolozsváriak Heltait választották meg plébánosuknak. Hamarosan az új plébános köré gyülekeztek a Luther tanaiért lelkesedő fiatalok. Heltai fő munkatársa a tüzes szavú Dávid / Hertel Ferenc (1510 k. – 1579) lett. Igehirdetésük eredményeként a magyarok körében is nagy erőre kapott előbb a lutheranizmus, majd a kálvinizmus. Hamarosan az új plébános köré gyülekeztek a Luther tanaiért lelke-

A politikai és társadalmi átalakulásban kibontakozó erdélyi reformációt – kezdetben – Fráter György kemény kézzel visszafogta. Amíg élt, addig a katolikus egyház „lát-szólag” érintetlen maradt. Halála után (1551. december 17.) megszűnt a reformáció terjedésének hatalmi fékezése, s az addig visszafojtott szenvedélyek egyszeriben átszakították a gátakat, és pusztító áradatként veszélyeztették a katolikusok régi pozícióit.¹¹ Talán ennek a következménye, hogy több erdélyi városban (Kolozsváron, Besztercén, Segesváron, Nagybányán stb.) lefoglalták a szerzetesházakat és elűzték a szerzeteseket.¹²

Rövid ideig (1551–1556) Ferdinánd uralma alá került Erdély, és Bornemissza Pál (1499–1579) személyében a katolikusok püspököt kaptak (1553–1556), akinek viszont 1556-ban, a szászsebesi országgyűlés (március 8.) végzése értelmében távoznia kellett az országból. Ugyanezen év korozsvári országgyűlésének (november 25.) határozata államosította a püspökségi javakat, a székeskáptalanokat (Gyulafehérvár, Nagyvárad), a kolozsmonostori konventet, a szerzetesi kolostorokat, és egyéb egyházi javakat, és mint országos jövedelmet Izabella és János Zsigmond rendelkezésére bocsátotta.¹³ Ezzel a rendek az erdélyi egyházmegyét érintő legsúlyosabb intézkedést hozták meg, intézményrendszerét zúzták szét. Most már a magyar katolikusok körében is akadálytalanul terjedhetett a reformáció.

A katolikus ellenállók hatalmi vagy más eszközökkel félreállították. Tíz év múlva, 1566. március 10-én megnyílt tordai országgyűlésen a túlsúlyba került protestáns rendek az országból még a katolikus papokat is kitiltották.¹⁴ Ez a tendenciózus törvény csak tovább növelte a katolikusok felmorzsolódását, helyesebben lehetővé tett a biztositott az „egységesnek” indult reformációs hullám feldarabolódásához.¹⁵

A sokat emlegetett 160 évi (16. század második fele és a 17. század) püspöknélkülség, szentírási reminiscenciával fogalmazva: „hét ínséges esztendőként” (vö. *Ter* 41, 31) vonul be az egyházmegye történelmébe. Közben jött népét az „éhhaltól” megmentő „József”: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király, akinek régi vágya akkor teljesült, amikor Erdélybe beküldhette a jezsuitákat. A protestáns rendek azért is kénytelenek voltak elfogadni a jezsuiták tanítói szolgálatát, mert ebben az időben Erdély képzett tanítók hiányában szenvedett. A jezsuiták (12 atya) Leleszi János vezetésével

sedő fiatalok. Heltai fő munkatársa a tüzes szavú Dávid / Hertel Ferenc (1510 k.–1579) lett. Igehirdetésük eredményeként a magyarok körében is nagy erőre kapott előbb a lutheranizmus, majd a kálvinizmus. Kolozsváron 1548/49-ben megjelent Francesco Stancaró (mh. 1574) reformátor, akinek tevékenysége nagyban gyorsította a hitújítás radikalizálódását, teológiai tételei az antitrinitarizmus kialakulásához vezettek. Ld. JÁSSZAY KÁROLY: *Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron*, in: Erdélyi Tudományos Füzetek (szerk. György Lajos), 94. sz. Cluj-Kolozsvár 1937, 3.; ZOVÁNYI: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, 169–172.

11 JAKÓ ZSIGMOND: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)* I. 1289–1484. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17. Akadémiai Kiadó. Budapest 1990, 86.

12 EOE. I. 383.

13 VESZÉLY: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. 168.

14 *Egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi rendben való személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból meg térni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak.* – Ld. SZILÁGYI SÁNDOR: EOE. II. 302–303.; VESZÉLY: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. 176.

15 SZAKÁLY FERENC: *A harmadik székizma százada*. In: *Vigília* 5 (1999) 332.

1579 őszi érkeztek meg.¹⁶ Első állomáshelyük a kolozsmonostori apátság és a gyulafehérvári fejedelmi udvar volt.¹⁷ A hivatásuknak élő atyák rendszeresen miséztek, prédikáltak, gyóntattak, áldoztattak. *A nép özönével ment a templomba s könnyezve adott hálaát Istennek, hogy ismét láthat és halhat katolikus papot*¹⁸ – olvasható Szántó István jelentésében. Látványos és tartalmas szertartásaikon szívesen vettek részt a más felekezetű hívek is. Buzgó munkájuk révén a katolikusok lelkileg és számbelileg is növekedtek.¹⁹

1581-ben a jezsuiták Kolozsvár városában is megtelepedhettek. Akadémiájuk alapítólevelét Báthori István király 1581. május 12-én írta alá, melyet a következő évben XIII. Gergely pápa is megerősített.²⁰ Iskolájukban nemes és szegény ifjak, papságra készülő és világi tanulók, katolikus és nem katolikus vallásúak részére tanulási lehetőséget biztosítottak.²¹ A diákok között jeleskedett Pázmány Péter, aki 13 éves korában katolizált.²²

Az „engedetlen” jezsuiták nem törődve a diétai tilalommal az elárvult katolikusokat pasztorálták (predikáltak, misszióztak, lelkigyakorlatokat tartottak, szentségeket szolgáltattak ki), erőt és öntudatot öntve beléjük. Tíz éves eredményes munkájuk felkeltette a protestánsok féltékenységét és irigységét. Az erdélyi rendek Báthori István halála után kísérletet tettek a jezsuiták kiűzésére. 1588-ban, a megyesi országgyűlésen Báthori Zsigmond nagykorúsításának feltételül a jezsuiták kitiltását szabták meg.²³ A törvényileg száműzött atyák rövid ideig elhagyták az országot, de a tiltás ellenére már három év múlva visszajöttek. Az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlés semmisnek nyilvánította a megyesi határozatot, és megengedte a jezsuitáknak, hogy visszatérhessenek Kolozsmonostorra, Kolozsvárra és Gyulafehérvárra.²⁴ Törvényileg biztosított erdélyi missziójuk kérész életű lett.²⁵ Bocskai István fejedelem a jezsuitákat önhatalmúlag

16 Ld. MESZLÉNYI: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. 122.; FRAKNÓI: *Magyarország összeköttetései a Római Szent-Székkal* III. 167–195.; SZITTYAI DÉNES: *Szántó (Arator) István SJ. (1540–1612) élete és munkássága*, in: *Magyar Egyháztörténelmi vázlatok*. VI/ 3–4 (1994) 5–35.; VERESS: *Bevezető*. 9–10.

17 Erdélybe jött atyák többsége lengyel és olasz, de vannak közöttük magyarok is, pl.: Leleszi János, Báthory Zsigmond nevelője, Szántó (Arator) István, a római magyar kollégium alapítója, a neves Biblia-fordító, akinek munkáját használta fel Káldi György, és a székely származású Ladó Bálint. Ld. MESZLÉNYI: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. 127.

18 Szántó István levele (1581. szeptember 1.) in: VERESS Endre: *Fontes rerum Transsylvanicarum* I. 1911, 174.

19 1579 karácsonytól 1580 húsvétjáig csak Kolozsváron és környékén a katolizálók száma elérte a 300-at. Ld. Wujek jelentése (1581. április 12.) in: VERESS: *Fontes rerum Transsylvanicarum* I. 124.

20 Az alapítólevél teljes latin szövegét közli VERESS: *Fontes rerum Transsylvanicarum* I. 127–132.

21 1585-ban a hallgatók száma elérte a 450-et, melynek egynegyede protestáns volt. Ld. MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó. Budapest 1981, 243.

22 FRAKNÓI V.: *Pázmány Péter és kora*. Budapest 1868, 18.; Copeci 1585. március 10-én kelt jelentése szerint „a bentlakók között szerepelt 16 lutheránus lelkészfiú és a görög keleti püspök unokája.” In: VERESS: *Fontes rerum Transsylvanicarum* II. 1913, 89.; T. *Ki térítette meg Pázmány Pétert a kath. vallásra?* In: *Közművelődés* XXIV/1–2 (1901) 2–3, 12–13.

23 A kiűzés részletes dokumentációját, és történetét lásd EOE, III. 80–95; *Monumenta Antiquae Hungariae (1550–1579)*, Vol. I. Ed. L. LUKÁCS S. I. Romae, 1969, 262–266, 268–274, 281–373.; VESZÉLY: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. 188–190.

24 VESZÉLY: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. 228.; *Erdély és a Szentszék a Báthory korszakban*. 185–186.

25 Báthori Zsigmond lemondása és Vitéz Mihály meggyilkolása után előállt zűrzavaros politikai helyzetben Székely Mózes hajdú és a helyi protestánsok feldúlták a Farkas utcai házukat, az atyákat durván

(1606) kitiltotta, mely tilalmat Rákóczi Zsigmond által összehívott kolozsvári országgyűlés (1607) – a katolikus főurak tiltakozása ellenére – megerősítette: *soha az szerzet többé az országba ne vétessek, és senki se jószágában se házában azféle szerzetet ne tarthasson.*²⁶ Kiutasításuk nem jelentette a végleges eltávozásukat. Többen világi papi ruhában, vagy rejtőzködve, vagy álnéven maradtak. A 17. században mintegy 120 jezsuita apostolkodott a fejedelemség területén. Bethlen Gábor enyhített a helyzetükön, több helyen (pl. Monostoron) iskolát nyithattak. Életük azonban állandóan veszélyben forgott, ezért lakóhelyüket is gyakran változtatták. Ekkor került bele a jezsuita lelki-könyvekbe az a szólás-mondás: *a jezsuitának készen kell lennie elmennie mindenhová, még Erdélybe is.*²⁷

Katolikus szempontból a jezsuiták néhány évtizedes jelenléte hasznosnak bizonyult. Hitükben erősítették meg, és öntudatra ébresztették a katolikus híveket, ugyanakkor ki-neveltek egy olyan katolikus főnemesi generációt, amelyik – számban és súlyban – védős szerepet játszott a katolicizmus számára az „ínséges esztendőkből” (vö. *Ter 41, 30*).²⁸

1690-től Erdély a Habsburg Birodalom részeként önálló *Gubernium*, Kormányzóság lett. Közjogi és vallási helyzetét I. Lipót által kibocsátott *Diploma Leopoldinum* szabályozta.²⁹ Ez az impériumváltás az erdélyi katolicizmust előnyös helyzetbe hozta. Hagyományaikhoz híven, de birodalmi érdekből is, a katolikus Habsburg uralkodók a katolikus egyházat pártolták. Uralmuk idején megindult az egyházmegye restaurációja. Ebben az egyházmegyes papság mellett jelentős szerepet játszottak a 18. század folyamán a jezsuiták és az obszerváns ferencesek.³⁰

Az erdélyi egyházmegye történetének egyik legdöntőbb eseménye, hogy 1716-ban visszatért a megyéspüspök Gyulafehérvárra, és ezzel a katolikus egyház élete rendes mederbe terelődött.

Kiépült a katolikus hitvallásos iskolarendszer. Ezt koronázta meg 1753-ban Sztojka Zsigmond Antal püspök, amikor megalapította az egyházmegye legfontosabb intézményét, a Papnevelőt.³¹

A katolikus egyház azonban – a 19. századba lépve – nemcsak az udvari támogatást élvezte, hanem a jozefinista szellemű királyok gyámkodását, helyesebben bábáskodását

bántalmazták, Niger Jánost atyát és Néri Emánuel frátert megölték (1603). Vö. BALÁZS: *Felekezeti és fikció.* 119–132.; NYÖGÉR A.: *Az egyházi inquisitio.* In: *Közművelődés* XXV/50 (1902) 400.

26 VESZÉLY: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok I.* 235.

27 MONOSTORI PÁL: *Jezsuiták Erdélyben.* In: *Erdélyi Tudósító* XX/6 (1941) 80–81.

28 Ld. HORN ILDIKÓ: *Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában.* In: *Pázmány Péter és kora* (szerk. Harghittay Emil), Piliscsaba 2001, 81–91.; FRAKNÓI: *Magyarország összeköttetései a Római Szent-Székkal* III. 220–262.

29 Magyar szövegét ld. GYÁRFÁS ELEMÉR: *Bethlen Miklós kancellár.* Dicsőszentmárton 1924, 187–192.

30 A jezsuiták a Fejedelemség végnapjaiban – nem egészen „törvényesen” – működő iskoláikat (Monostor, Gyulafehérvár, Udvarhely, Marosvásárhely, Nagyszeben) továbbfejlesztették, ugyanakkor az iskolavárosokban és a környékbeli falvakban eredményesen misszióztak. De a fő munkaterületük ismét Kolozsvár lett. I. Lipót császár visszaadta nekik az állami tulajdonban lévő egykori jezsuita birtokokat, valamint az óvári templomot és iskolát (1693). 95 éves kényszerszünet után, 1698. november 17-én újra megnyitották akadémiájukat. Munkájuk egy számadat segítségével is érzékeltethető: 1770-ben készült hivatalos jelentés szerint Kolozsváron az első betelepedésüktől kezdve 744 jezsuita tanár 20.487 ifjút tanított. Tanítványaik közül többen választották a papságot. A növendékek tanulási lehetőségét elősegítette altorjai Apor István által az iskola mellett létesített szeminárium (fiúnevelő intézet), a máig emlegetett „Szent Jóska” (1948-ban államosították).

31 Vö. MARTON J.: *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig.* Márton Áron Kiadó. Budapest 1993, 73–90.

is szenvedte. Konkrét példának hadd említsük meg – az ezer éves pécsi egyházmegyével közös püspökünk – *Szepesy Ignác* esetét.³² 190 évvel ezelőtt, 1819-ben kapott kinevezést a gyulafehérvári püspöki székre.³³

Szepesy Ignác kora szellemtörténetének sajátos egyénisége. Történelmet formáló arcél. Erdély nagyjainak sorában méltóképpen foglal helyet.³⁴ Személyét az egyháztörténészek mégis nagyon ellentmondásosan ítélik meg. Hermann Egyed anyaországi egyháztörténész szerint: „Jámbor életű és igen buzgó főpap volt, de rapszodikus és makacs jellem”.³⁵ Ezzel szemben az erdélyiek egyértelműen pozitívan írnak róla. Beke Antal gyulafehérvári kanonok, történész szerint: „...a tudományok és művészetek szeretete, apostoli áldozatkészsége feledhetetlen emlékü főpásztorra avatták az érdemekben kitűnt erdélyi püspököt.”³⁶ Bagossy Bertalan szatmári kanonok szerint: „Szepesy Ignác nagy teológus, kiváló egyházi író és szónok, az édes nemzeti nyelv szeretetteljes művelője” volt.³⁷

Megfontoltságát és józanságát félreértelmezték, későjosefinisztikus és febronianus szellemiségnek minősítették. Pedig sok mindenben meghaladta korát, egyik-másik rendelkezésével a 2. vatikáni zsinatban kicsúcsosodó liturgikus mozgalom előfutárának is tekinthető.

Papjaira támaszkodó, buzgó főpap, egyházmegyéjének igazi lelkipásztora volt. Kormányzásának első évében majdnem ötven plébániát látogatott meg. Egész Erdély érezte hét éves főpásztori munkáját: anyagi támogatásával templomok, plébániák, iskolák épülnek és szépülnek. Szinte szerzetesi igénytelenség és szerény életmódja sokban hozzájárult ahhoz, hogy adományaival és gondoskodásával mások bajain segíteni tudjon. Különösen szívén viselte a szegények sorsát.³⁸

Nagy gondot fordított a papi hivatások ápolására. A reábizott népnek szent és tudós papokat akart nevelni, ezért a papságra készülő ifjaknak testi és lelki fejlődését a lehetőségek szerint elősegítette, de a papnövendékektől egész szívét és egész munkát kívánt.

32 1780. aug. 13-án született Egerben. Gyermekkorától óta papi hivatást érzett. Ez fokozta munkakedvét, imádságos, komoly életre sarkalta. 15 éves korában az egri szemináriumba lépett. 1797-ben a pesti egyetemen bölcséleti- és 1802-ben a bécsi egyetemen hittudományi doktorrá avatták. 1803. évben szentelték pappá Egerben. Nagy ügybuzgósága, nyelvtudása, írói és szónoki készsége az érseki aulában jó szolgálatot tett. Sok munkája mellett az érseki liceumban tanított hittant, bölcséletet és jogot. 1817-ben a király az egri préposti címet adományozta neki.

33 1819. július 28-án Rudnay Sándor esztergomi érsekké kinevezésével megüresedett az erdélyi püspöki székre. Az erdélyi Gubernium a püspöki székre eddigi érdemeire való tekintettel a 68 éves Fangh István erdélyi nagyprépost-püspöki helynököt ajánlotta, egyben kérte a királyt, hogyha korára való tekintettel kinevezni nem akarná, akkor Szepesy Ignácot tegye. A király tényleg Szepesyt nevezte ki 1819. szeptember 29-én az erdélyi püspöki székre. Még ugyanazon napon a Gubernium belső titkos tanácsossá választotta. Kinevezését VII. Pius pápa 1820. február 27-én erősítette meg.

34 KRÖBL. M. ÁRPÁD: *Szepesy Ignác püspök*. In: *Egyház és élet. Erdélyi katolikus Évkönyv*. (Szerk. Eröss Alfréd). Kolozsvár 1941, 38–44.; – Kröbl M. Árpád erdélyi egyházmegyes pap 1920-ban védte meg latin nyelvű doktori disszertációját *Ignatii Szepesy – In Synodo Dioecisana Anni 1822*. címen.

35 HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Aurora Könyvek. München, 1973, 405.

36 BEKE ANTAL: *Az Erdély egyházmegyei Papnövelde történeti vázlata*. Károly-Fehérvár 1870, 68., 72.

37 BAGOSSY BERTALAN: *A jozefinizmus hatása s az erdélyi egyházmegyek küzdelme ezek ellenében*. In: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene* (szerk. GYÁRFÁS E.). Dicsőszentmárton 1925, 187.

38 HERMANN EGYED: *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*. Különlenyomat Klebelsberg Kono Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből. Budapest 1936, 2.

Figyelemreméltó szándéka volt, hogy a végzős papnövendékeket a kolozsvári jogi akadémiára küldje. Fontosnak tartotta, hogy papjai jól ismerjék az ország társadalmi viszonyát, s „a hazai jogi és társadalmi viszonyok ismeretében, mi egy pap életében oly fontos, kellő jártasságot szerezzenek”. Önmaguk, igazságuk, egyházi jogaik megvédése csak felkészülten lehetséges. Erdélyben ez fokozottabban áll akkor, amikor az ifjak előtt igazából csak két pályaválasztási lehetőség volt: a papi és a jogi. A közhivatalnokoknak minden területen jogi ismeretekkel kellett rendelkezniük. A papot népének és egyházának sorsa kényszerítette jogi jártasságra.³⁹ Törvénykönyve is sokat várt el az egyházmegyes papságtól. Megkívánta a helyben-lakást: „Ha nincsen káplánja, akkor még egy napot sem engedélyezhet távolmaradásra a püspök. Az esti kilenc órai plébánián kívüli tartózkodás a püspök ítéletétől függő büntetés alá esik”.⁴⁰ A papnak semmiféle más öltözetet nem szabad viselnie, hanem csak sarokig érő és nem testhez szorított reverendát. A viszontagságos időben sűrű kabátot használjon, de ne előkelőt. A papok, kispapok szakállt és hosszú haját nem viselhetnek”.⁴¹ A plébánosokat kötelezte, hogy rendszerességgel írják a *Domus* Históriait.⁴²

A papnevelő intézet fenntartását máig is hasznosan érintő intézkedése volt Törvénykönyvének azon előírása, mely arra kötelezte a végrendelező papokat, hogy vagyonuk 1/4 részét a papnevelde céljaira és a papi nyugdíjalapra hagyományozzák.⁴³

Szepesy erdélyi főpásztorkodásának (1819–1826) legjelentősebb emléke az 1822-es nemzeti zsinat előkészítéseként megrendezett egyházmegyei zsinat (1822. április 13–17.), és a nyomtatásban megjelentetett törvénykönyv (*Statuta*).⁴⁴ A *Statuta* nemcsak az esztergomi primással és az uralkodóval, hanem a Szentszékkel is konfliktusba hozta.

A *Statuta* megjelenése után a rendkívüli ügyek kongregációja megbízta Anton Kohlmann (1771–1836) jezsuita teológust, hogy tanulmányozza át és erről készítsen referátumot. A felsőbb egyházi körök negatív ítélete miatt, sajnos, az egyházmegye lelki megújulását szolgáló *Statuta* lett Szepesy püspök „kimozdítója”. Kohlmann atya referátumára a Szentszék azt kívánta tőle, hogy vonja vissza a zsinat valamennyi végzését, és gondoskodjék egy újabb egyházmegyei zsinatról. A további tárgyalásokat Pietro Ostini bécsi internuncius végezte, aki végső megoldásul Szepesynek egy üresedésben lévő püspökségre helyezését ajánlotta.

A nyomtatott *Statuta* – utólagos megítélés alapján – kihatásaiban felmérhetetlen (Hermann Egyed szerint: „terméketlen”⁴⁵), az akkor félreértett mivolta ellenére – hivatkozási alapként szolgált a későbbi erdélyi zsinatoknak –, termékenyítően hatott az egyházmegye életére, a protestáns miliőben élő papokat és híveket megacéloította és

39 BEKE A: *Az erdély-egyházmegyei papnevelde történeti vázlat*. In: Egyházi és Iskolai Hetilap, Gyulafehérvár 39 (1870) 313.

40 *Statuta* Pars I. Sectio V. § 17. 29. oldal.

41 *Statuta* Pars I. Sectio V. § 18. 30. oldal.

42 *Statuta* Pars I. Sectio V. § 25. 31. oldal.

43 *Statuta* Pars II, Sectio XVI, § 2.

44 Rudnay Sándor primás által meghirdetett pozsonyi nemzeti zsinatra való előkészületül Szepesy püspök Gyulafehérváron 1822 április közepén megtartotta az egyházmegyei zsinatot. A zsinat határozatait könyv formájában („*Statuta Almae Diocesis Transsilvaniae Anno 1822 die 17-ma aprilis in Synodo Dioecessana publicata, et Concordibus votis approbata. Claudiopoli. Typ. Lycei Regii. 1822*”, 253 oldal) ki is nyomtatta.

45 HERMANN: *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*, 26.

öntudatosabbá tette. Egyik-másik határozata máig érvényben maradt. Több, főleg liturgikus témájú rendelkezése a 2. vatikáni zsinat Sacrosanctum Concilium konstitúcióval utólag szentesítődött is. Szigorú törvényei a normalitás határán mozogtak.

Szepesy Törvénykönyvét elküldte Rudnay primásnak, hogy jóváhagyás véget a nemzeti zsinat elé terjessze. A primás ezt megtagadta, mire Szepessy még a zsinat előtt *Statuta* címen kinyomtatta, amiért a pápával és a királlyal is összeütközésbe került. I. Ferenc császár az ő jóváhagyása nélküli kiadást kifogásolta. XII. Leó pápa – a szentszéki kivizsgálás után – kötelezte, hogy a törvénykönyvet vonja vissza. Szepesy ennek „csak” olyan formán tett eleget, hogy körlevélben tudatta papjaival a Statutából kihagyandó részeket, melyek nagyjából a Szentszék által kifogásolt paragrafusokkal voltak azonosak.⁴⁶

Az erdélyi püspök nem jelent meg személyesen a nemzeti zsinaton, csak képviselőit küldte el. Utólag pedig tiltakozott, és a király előtt is panaszt emelt azért, hogy a nemzeti zsinat a szerzetes-provinciálisokat az esztergomi primás alá rendelte, s ezzel – felfogása szerint – püspöki jogot sértett.⁴⁷

Szepesy Ignác püspök igyekezett az egyházmegyei zsinat döntéseit a mindennapi keresztény élet szabályává tenni. Értékes és józan határozatait egyházi körökben mégis jozefinizmussal bélyegezték.

A Törvénykönyv az egyházmegye vezetésében kiemeli a püspök szerepét, de nem biztosít neki korlátlan jogokat. Felhatalmazza „a kanonokokat és a főespereseket, hogy a Statuta-i határozatokat megszegő püspököt meginthessék.”⁴⁸ A püspök személyével kapcsolatban a következőket találjuk: „Valahányszor a püspök szent ok miatt meglátogatja a templomot (...), előtte ne hajtsanak térdet, kézcsók se alkalmaztassék. Az imádásra kitett Oltáriszentség előtt se a püspököt, se a kanonokokat ne incenzálják”.⁴⁹

A Szentszék referense, Anton Kohlmann szerint az ilyen gyakorlatok nemcsak hogy kibébitik a püspök hatalmát, hanem újdonságukkal megzavarják a népet, csökkentik az Isten iránti kegyeletet, és botrányt okoznak.

Akkor visszaélésnek, ma korát meghaladó tettnek számított, hogy Szepesy püspök 1822. április 12-én, Fehérvásárnap a zsinaton jelenlevő 60 papjával *koncelebrált* a gyulafehérvári székesegyházban. A Statutum végzései között megtalálható a koncelebrálás előírása: „Amikor a püspök főpapi misét celebrál, minden jelenlevő pap albával és stólvával koncelebráljon”. Apró pontossággal részletezi a koncelebrálás módozatát.⁵⁰ Továbbá előírja, hogy „mise közben ugyanabban a templomban más oltáron misézni tilos.”⁵¹

Jozefinista hatást véltek felfedezni abban a rendelkezésében is, mely csak négy körmenetet (vetések megáldása, húsvéti, úrnapi, keresztjáró napok) engedélyezett. Pedig azoknak olyan keretet szabott – püspöki intézkedéseivel kiegészítve⁵² –, hogy ma is Er-

46 Vö. MESZLÉNYI: *A jozefinizmus kora*, 255–276.

47 HERMANN EGYED: *Az 1833-i erdélyi egyházmegyei zsinat*, 15.

48 *Statuta Pars I, Sectio I, § 26.* oldal.

49 *Statuta Pars I. Sectio I, § 4.* oldal.

50 „A koncelebráló papok felírják nevüket és a püspöki ceremonáriusnak korán reggel átadják azért, hogy az elegendő ostyát és bort készítsen elő, amit az oltárra helyeznek”. Ld. *Statuta Pars I. Sectio VII. § 26.* 54. oldal.

51 Uo.

52 Gyulafehérvári Érseki Levéltár: 1827. március 31-én a virágvasárnapi körmenetről, 1827. június 11-én az úrnapi körmenetről intézkedik.

dély-szerte a körmeneteket eszerint végzik. Megtiltotta a szentmise előtti *Aspergest* (ha az akadályozta a mise időbeli megkezdését).⁵³ Megkívánta az egyes szertartások közötti fontossági sorrend betartását, és a babonasághoz vezető gyakorlatokat nyesegette.⁵⁴

Az egyházmegyei zsinatokra parlamentáris tárgyalási módot írt elő; a határozatokat a zsinati tagok szótöbbsége dönthette el, és a püspök, hogy ne befolyásolja a részvevőket, csak utoljára szavazhatott.⁵⁵

Kohlmann atya észrevételeit úgy összegezte, hogy a Statuta „átvette azokat az állami törvényeket, amelyekkel a protestánsoknak kedvez ... II. Józseftől kezdve a vallásügyet szabályozó összes császári rendeleteket”.⁵⁶ Tény, hogy a Statuta magáévá tette a fejedelemségi törvényeket (*Approbata Constitutiones*), amelyek Erdélyben meghatározták a más vallásúakkal szembeni magatartást. A vallási türelemről szóló, valamint a házassággal kapcsolatos törvényeket úgy vette be a szinódus szövegébe, ahogy az már a gyakorlatban volt.⁵⁷ Általánosságban azonban elutasította azokat a törvényeket, amelyek a katolikus egyház hitével és fegyelmével ellenkeztek.⁵⁸

Habár Szepesy püspök Erdélyben áldásos főpásztori munkát fejtett ki,⁵⁹ a Statuta miatt nem maradhatott. 1827-ben Pécsre helyezték át, ahol apostoli buzgósággal még tíz évig működött. Új püspöki székhelyén jogakadémiát és nyomdát alapított. Papjaival lefordíttatta a Szentírást, és saját költségén kiadta. Ekkor is meggyült a baja a kormánnyal, mert a kiadáshoz nem szerezte meg a királyi *placetumot*. A Vulgata alapján átdolgoztatott és kiadott Szentírásból juttatott egykori egyházmegyéjének is. Új katekizmust íratott. A pécsi egyházmegyéjében a hívek igényének tett eleget, amikor eltörölte a délutáni istentiszteletek latin nyelvét, s a litániák mondását magyar, német és horvát nyelven rendelte el. Bármennyire is „összeütközésben” volt a pápával és a királlyal, jó szándékú alkotásai miatt egyformán nagyra becsülték, úgyhogy Rudnay halála után sokáig a legkomolyabb primásjelöltek között szerepelt, csak egészségi állapota akadályozta meg előreléptetését, 57 éves korában (1838) meghalt.⁶⁰

Most a 2. vatikáni zsinat után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a püspök személyét nem minősíthetjük „rapszodikus és makacs jellemnek”, hanem nagyon is öntudatos,

53 „Aki a templomon kívül szenteltvízzel hintegetik a népet és emiatt fontosabb egyházi szertartásban – nevezetesen: szentmise – késedelmeskednek, a vízzel való meg-hintés töröltessék el”. Ld. Statuta Pars II. Sectio III. § 13. 119. oldal.

54 „A szentsírt színházhoz hasonlóan ne állítsák fel, hanem vagy a kápolnában vagy méltó módon feldíszített oltáron”. „Az oltárról vagy a falakról a deformált vagy kevésbé tiszta gondolatot ébresztő szentképeket távolítsák el”. A Statuta rendelkezése szerint a keresztúti képeket, amelyek megfelelő módon vannak megfestve, csak az ájtatosságok alatt tegyék ki. Elvként mondta ki a Statuta, hogy „minden olyan vallásos gyakorlat, amely a jámborságot nem képes előmozdítani, javíttassék meg”. Ld. Statuta Pars II. Sectio XVIII. § 1–2. 177. oldal.

55 Statuta Pars II. Sectio XX. § 4. 184–185. oldal.

56 HERMANN: *A katolikus egyház története Magyarországon*. München 1973, 405.

57 Statuta Pars II, Sectio II. § 1–22. 122–136. old.

58 KRÖBL MEDÁRD ÁRPÁD: *Ignatii Szepesy – In Synodo Diocesana Anni 1822*. Dissertatio ad Lauream. Roma 1920, 40., 95.

59 Pietro Ostini 1827. október 28-án kelt jelentésében tömeges katolizálásokról számol be a görög keletiek és a reformátusok köréből. Tür község 63 református családja (260–270 hívővel) 1827 márciusában együttesen tette le a hitvallást. – Arch. Segr. Vat. Di Stato Nunz. Di Germ. 1826–28. fasc. 247. No. 148. *Conversio Protestantium in Transsylvania.*; Idézi MESZLÉNYI: 284–286.

60 Lodovico Altieri nuncius 1838. július 24-én kelt jelentése, In: Arc. Segr. Vat. Di Stato. 1837–39. Idézi MESZLÉNYI: *A jozefinizmus kora*, 369.

egyházmegyéjének helyzetét felmérő és legjobb belátása szerint cselekvő nagy püspököknek. Erdélyi püspöki működése meghatározó jellegű, intézkedései a későbbi korszakokra is kihatással voltak. Utódai (Kovács Miklós, Haynald Lajos, Lönhárt Ferenc vagy Márton Áron) józan püspöki cselekedeteinek gyökerét a Szepesy által hozott döntésekben vagy a „püspökségébe került” 1822-ik évi egyházmegyei zsinatban is kereshetjük.

Szepesy Ignác tragédiájából is érzékelhetjük, hogy az államegyházi rendszer jozefinista változata – a látszólagos előny ellenére – milyen sokat ártott a katolikus egyháznak. További következményei, hogy Erdélyben évszázadok óta felgyülemlett és meg nem oldott társadalmi-, gazdasági- és etnikai feszültségek 1848-ban nemcsak az uralkodóházzal szemben nyilvánultak meg, hanem az államilag előnyben részesített katolikus egyházat is kikezdték.

Egy megosztott társadalomban, mely különben a század folyamán a nacionalizmus alapját hordozta magában, kellett hogy magára találjon a katolikus egyház a forradalom, a Bach-korszak és a dualizmus idején. Ebben a „magára-találásában” nagy szerepet játszottak a tekintélynek örvendő főpapok, papok, szerzetesek és hívek egyaránt. A forradalom püspöke, Kovács Miklós kiegyensúlyozottságával és józanságával,⁶¹ a Bach-korszak püspöke, Haynald Lajos, nagy tudásával és hazafiasságával,⁶² valamint a dualizmus két nagy kaliberű főpapja: Fogarasy Mihály, az egyház ügyéért keményen küzdő és fáradságot nem ismerő magatartásával⁶³, és Lönhárt Ferenc pedagógusi érzékével és realitásával⁶⁴ – jó pásztorként jártak elől. Egyszerre voltak lelkipásztorok és kulturális feladatokat (elsősorban iskolák) végző főpapok.

A dualista korszakot átítató szabad szellem kihatással volt az erdélyi egyházmegye papjaira és híveire egyaránt. Általánosságban megállapítható, hogy a társadalom „keresztény” jellege erősen meggyöngült. Az állami oktatásnak „hatalmas előrenyomulása” kikezdte a hitvallásos iskolarendszert. Az egyháznak tehetetlenül kellett tapasztalnia, hogy a társadalomban betöltött eddigi szerepére továbbá nem tartanak igényt, fokozatosan kiszorítják. Kulturális és társadalmi szolgálatát egyelőre még „megtűrik”, de észrevehetően akadályokat gördítettek az egyházi intézmények (hitvallásos iskolák, kórházak, árvaházak, öreg otthonok és mások) működtetése elé.

A szegénységgel küzdő egyházmegyének a századfordulón volt egy minden szempontból – lelkileg és anyagilag – „nagyon gazdag” püspöke: Gr. Mailáth Gusztáv Károly, aki apostoli lelkületével, önzetlen nagylelkűségével órállóként állt az egyházmegye élén. Akkor (a századfordulón) senki sem sejtette, hogy az erdélyi egyházmegye életében olyan nagyméretű változás fog bekövetkezni, mint ezeréves történelme folyamán soha.

Mailáth negyven éves püspöksége egybeesett híveinek kisebbségi sorsba kerülésével, és a jogaikért folytatott nehéz küzdelemmel. A főpásztor a megváltozott politikai és társadalmi viszonyok között mindent megtett, hogy hívei hitéletüket szabadon gyakorolhassák. Vezetésével a két világháború között a gyulafehérvári egyházmegye hívei – minden fajtájú hátrányos megkülönböztetés ellenére – kifejezetten öntudatra ébred-

61 Ld. TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF: *Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1848–49-es forradalomban*. Kolozsvár, 2007.

62 KÓHALMI-KLINSTEIN JÓZSEF: *Vázlatok Haynald Lajos életéből*, Pozsony–Budapest, é. n.

63 Vö. MARTON JÓZSEF: *Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága*. Gyulafehérvár, 2005, 5–201.

64 BILINSZKY LAJOS – PROKUPEK SÁMUEL: *Lönhárt Ferenc erdélyi püspök élete*. Nagy-Szeben, 1894.

tek, összetartozásuk tudata és egyházhűségük erősödött, az iskolai és más egyházi intézményeik iránti ragaszkodásuk és áldozatkészségük megnőtt.

1938. év nagy változásokat hozott az egyházmegye belső életében, elsősorban hierarchiájának csúcán. XI. Pius pápa elfogadta visszavonulását az évek óta betegeskedő Mailáth G. Károly püspöknek, és 1938. május 28-án az egyházmegye kormányzását Vorbuchner Adolf, addigi segédpüspökre bízta, aki szeptember 10-én meghalt. Egyházmegyénk története szempontjából fontos intézkedése volt, hogy halála előtt húsz nappal, az ideiglenesen plébánosi megbízással lelkipásztorkodó kolozsvári papot, Márton Áront kanonikká és kolozs-dobokai főesperessé nevezte ki (1938. augusztus 21.). Ezzel a Szentszék figyelmét Márton Áronra terelte. Állításunkkal azt is megkockáztathatjuk, hogy az ő rövid püspöksége útkészítő szerepnek minősült, Vorbuchner nélkül nem biztos, hogy Márton Áron püspök lett volna.

Márton Áron a lehető legkritikusabb helyzetben került az egyházmegye élére. Megfontolt, határozott magatartásával és az emberekhez közel álló személyiségével tartószlopa lett az egyensúlyából kibillentett népének (1980-ig). Olyan idők jártak, amikor a lelkipásztori munkában az „építkezésekről” a „megmaradásra” tevődött át a hangsúly. És mégis, minden külső szorítás ellenére, ebben a keresztény-üldözési korszakban, lelki megújulásról beszélhetünk. Hitükhöz és papjaikhoz ragaszkodó hívek, plébániai hitoktatásra szorított gyermekek és fiatalok, templomokban vigaszt kereső és nyerő emberek a megpróbáltatásokban való kitartásukkal és egyházhűségükkel az őskeresztények magatartására emlékeztetnek. Büszkeség tölt el bennünket ma, ha a megalkuvást nem ismerő vértanúinkra és hitvallóinkra gondolunk.

Márton Áron püspök-hitvalló azt a papját választotta (1971-ben) segédpüspökévé, – akinek éppen milleniumi évünkben van 100. születésnapja –, a 13 évig nehéz börtönt szenvedett dr. Jakab Antalt. Jakab Antal püspökutódként folytatta a küzdelmet, és kormányozta az egyházmegyét 1990-ig.⁶⁵

Ma dicskedve emlegetjük, hogy a kommunista korszakban a katolikus egyház nem szerepelt az államilag jóváhagyott 14 egyházfelekezet között. Csak megtúrt egyház volt, a felszámolás minden veszélyének kitéve. Mert Márton Áron és katolikus püspöktársai nem voltak hajlandók olyan működési szabályzatot (statútumot) szerkeszteni, amilyent elvártak volna az állami hatóságok. Az általuk készített statútum-tervezet nem nyert hivatalos elfogadást, mert az őrizte az egyház függetlenségét.

Romániában törvényen kívülre került a katolikus egyház, de „megtúrtságának” minden hátránya (főleg bizonytalan létezése) mellett megvolt az a nagy előnye, hogy nem kellett megalkudnia, és a papság – az adott körülmények között – lelkiismerete szerint pasztorálhatta a híveket. Az ún. „bizonytalanságban” (a magukra-maradottságban) papok és hívek erősebben kapaszkodtak (tunk) a gondviselő Istenbe, Márton Áron püspököt idézve: *Az egyetemes bizonytalanság napjaiban megbizonyosodtunk afelől, hogy egyedül vagyunk és a magunk erején kívül csak Istenre támaszkodhatunk.*⁶⁶

65 Ld. részletesebben LÉSTYÁN FERENC: *Erdélyi Szibéria*. Kiadja a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség. 2003, 3–288.

66 *Beszéd a kolozsvári közgyűlésen 1940-ben*, in: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 1 (2000) 31–32.

JÓZSEF MARTON

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY
OF THE DIOCESE OF GYULAFEHÉRVÁR (ALBA IULIA)

The author reviews the history of the diocese of Gyulafehérvár (today Alba Iulia, Romania) founded in 1009. Besides discussing the historical events he analyses the activity of bishops and archbishops of the diocese. As the long history cannot be covered in a short article the author selects some of the most remarkable events and actors.

ALBERT ANDRÁS

GRÓF BETHLEN MIKLÓS PROTESTÁNS POLITIKUS ÉS
A DIPLOMA LEOPOLDINUM

*„Erdélyi Sólón, akinek köszönheti Erdély a’ Leopoldinum
Diplomát, és sok egyéb megmaradására tartozó jó dolgokat”
(Bod Péter)*

BEVEZETÉS

A 17. századvégi Erdélyi fejedelemség állapota és sorsa szervesen egybefonódott a Bethlen Miklóssal. Élete és munkássága hűen tükrözi a korabeli erdélyi állapotok és viszonyok alakulását.

Bethlen Miklósnak, korának egyik legnagyobb politikusaként korán rá kellett ébrednie a 17. századi Erdély valóságára, megfogyatkozott, létért küzdő ország belső ellentmondásaira, politikai pártharcaira és politikusainak rövid látására, az uralkodó tekintélyének, magának a fejedelemség politikai hatalmának gyengülésére. A „szegény fejedelem erőtlensége és az uraknak ezzel az erőtlenséggel való visszaélések” ellenére hitt abban, hogy neki küldetése van. Úgy érezte, hogy hivatása, Isten előtti felelőssége nem engedik őt, hogy a nehézségek ellenére meghátráljon. Véleményt nyilvánít, harcba száll az erdélyi protestantizmusért és az erdélyi államiság intézményeiért. Az erejét meghaladó feladat teljesítésében az isteni gondviselés és eleve elrendelés tudata vezeti őt élete végéig.

Politikusi rátermettségének és tisztánlátásának köszönhetően létrejött az erdélyi rendek és a Habsburg udvar közötti egyezés jogi dokumentuma, a *Diploma Leopoldinum* hitlevél (1691). Ez a diploma Bethlen Miklós kancellár politikusi pályájának egyik legnagyobb sikere volt. E tanulmány Bethlen Miklósnak a 17. századvégi Erdélyi fejedelemség államiságának átmentése érdekében kifejtett erőfeszítéseire és a Diploma Leopoldinum politikai, valláspolitikai jelentőségére összpontosít.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG VÉGNAPJAI

Bécsnek 1683-as felszabadítása majd Buda várának 1686-os visszavétele, a Habsburg hatalom térhódítása Magyarországon előrevetítette a viszonylag még független Erdélyi fejedelemség bekebelezését a Habsburg birodalomba. I. Lipót császár-királynak

és udvarának titkos terve szerint ügyes diplomáciai taktikával és erős katonai erővel kell ezt végrehajtani.¹

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és udvari tanácsa Thököly birtokainak elkobzását és egy bizottság Bécsbe való kiküldését határozta el, amelyet a gyulafehérvári gyűlés el is fogadott. 1686. június 26-án Haller János vezette erdélyi küldöttség Dietrichstein Ferdinand herceggel, Badeni Hermann örgróffal és Strattman Henrik gróffal való tárgyaláson létrehozták a 21 pontból álló „bécsi egyezményt”. Az egyezményben I. Lipót császár-király biztosítja az erdélyi fejedelemség belső autonómiáját és a négy bevett vallás zavartalan működését.² Az egyezmény 19. pontja azon feltétele, hogy a kolozsvári és dévai várban császári őrsegett álmásoztassanak, az országgyűlés ellenállása miatt meghíusult. Bethlen Miklós ez irányú kérését sem fogadták el a rendek. A Habsburgoknak kedvező hadiszerencse megváltoztatta a politikai körülményeket. Az erdélyi rendeket Lipót már nem tekintette egyenlő tárgyaló feleknek. A császár-király közvetítón keresztül tárgyalt, de a feltételeket ő diktálta. Az 1687. október 27-én megszületett a balázsfalvi szerződés.³ Az 1687-es pozsonyi országgyűlés bezárása után Erdély meghódolása és a Magyar Királysághoz való visszacsatolása körvonalazódott ki. Lotharingiai Károly herceg kivonulása után katonai igazgatás alá vonták Erdélyt. Az erdélyi nyomorúságos állapotokról Bethlen Miklós emlékiratában tájékoztatta a német katonai parancsnokot. Abban kéri az erdélyi törvények, vallásszabadság és vagyonbiztonság biztosítását.⁴

Az újonnan kinevezett Caraffa katonai parancsnok felszólítására 1688. május 9-én aláírták a hódolatiratot, amelyben feltétel nélkül átadják Lipótnak és örökösének.⁵ Ennek elfogadását Bethlen Miklós és Apor István ellenezték és az irat országgyűlés elé terjesztését szorgalmazták.⁶ A levelezések és követjárások időszakában az erdélyi országgyűlés egy bizonyos értelmező bizottsággá fokozódott le. Az erdélyi országgyűlés határozatait nem vették figyelembe. I. Lipót császár-király ígéretekkkel válaszolt az erdélyi rendek kéréseinek, de érdemi határozatok nem születtek a diploma kiadása ügyében. Az időközben kitört török háborúk és Thököly Imre erdélyi hadi sikerei azonban beleszóltak a Habsburg udvar erdélyi politikájába.

1 Bécsben már 1683-ban megszületett egy terv Erdély jövőbeni meghódoltatásáról. Dunod jezsuita atya 1685-ben egy elkészült 23 cikkelyt tartalmazó szerződéssel érkezett Erdélybe. Ezt a szerződést az 1685. február 25-re egybehívott fogarasi országgyűlésen kívánta elfogadtatni. Nagyon ügyesen adta elő mondanóját. I. Apafi Mihály fejedelemnek a keresztény szövetségbe való belépését kínálta fel. Kiváló taktikával említette meg a Portának azt a törekvését, amely szerint Erdélyt Lengyelországnak akarja átadni. A Habsburg udvar védelméről biztosította a fejedelmet. Dunod követ törekvései eredménytelenül záródtak. Vö. ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. IV. 1687–1712. Bp., 1897, 3–5.

2 Tractatus super protectione Transylvaniae initus, qui Viennensis sive Hallerianus vulgo audit. Sylloge Tractatum aliarumque Actorum etc. Szász Károly 11.

3 A balázsfalvi szerződés foglaltak biztosították az erdélyi fejedelemség belső autonómiáját és a négy bevett vallás egyenjogúságát. Vö. SZÁSZ KÁROLY: *Sylloge Tractatum*. 30.p. – KÖVÁRY LÁSZLÓ: *Erdély története*. Kolozsvár, 1859. V. 182. (a továbbiakban: KÖVÁRY 1859.)

4 Moribunda Transylvania ad pedes Augusti Imperatoris Leopoldi projecta.

5 Katona, Hist. Crit. XXXV. 563.p „...submissime supplicantes út invictissimus Imperator, Dominus noster Clementissimus, ex innata sua clementia, libertates et privilegia nostra, in specie vero liberum exertitium in religionibus hactenus receptis benignissime confirmare ... dignetur.” Vö. SZÁSZ: *Sylloge Tract.* 44.

6 Moribunda Transylvania ad pedes Augusti Imperatoris Leopoldi projecta.

Teleki Mihálynak a *zernyesti* csatában (1690) történt halála után Bethlen Miklós számára megnyílt a politikai síkon való kibontakozás lehetősége. Erdély politikai elitjének figyelve egyre inkább feléje fordult. A fejedelmi tanács, amelynek tagja volt igénybe vette meglátásait és tanácsait. Ő volt a legképzettebb és legtehetségesebb politikus a tanácsban és az egész fejedelemségben. Bár csak egy éve volt tagja a tanácsnak őt tekintették politikai vezetőjüknek.⁷ A közmegbecsülés és tisztelet mellett azonban nagy volt azok táborára is, akik féltették hatalmi bázisukat, amelyeket még I. Apafi Mihály fejedelemtől (1661–1691) kaptak meg. Erdély egyetlen koncepciózus, józanul gondolkodó politikusként felmérte, hogy ha elfogadják az *1687. évi törvényeket* a Habsburg-ház örökös magyar királyságáról, akkor elvesztik Erdély másfél százéves önálló államiságában összegezett gazdasági, társadalmi és művelődési önrendelkezését. Attól tartott, hogy a zernyesti csata utáni győzelem hatása alatt az erdélyi rendek egyértelműen csatlakoznak Thökölyhez. Politikusi meglátása szerint a Thököly fejedelemsége kérész életű lesz és csak idő kérdése a Habsburgok visszatérése Erdélybe. Politikusi meglátása szerint az újonnan bevonuló császári csapatok úgy fognak bánni Erdéllyel, mint egy fegyverrel meghódított tartománnyal. Az erdélyi viszonyokat tükrözte az a féltékenység és bizalmatlanság, amely vele szemben megnyilvánult. A közállapotok, és az ellenzői mentalitására vet fényt az a szigorú *Instructio* kezdetű irata, amelyet Ő adott ki. A bizalmatlanság bizonyítékául szolgált az a tény, hogy nem őt akarták követként Bécsbe küldeni. Erélyes fellépése és maga ajánlása után komoly feltételekkel bízták meg a Bécsi követjárással. A kormányzótanács utasította Bethlent Erdély köz- és magánviszonyai változatlan fenntartásának kieszközlésére (diploma) és II. Apafi Mihály megválasztott fejedelemnek az országban tartására és megerősítésére. A Kolozsvárt székelő államtanács Thököly győzelméről az udvart Keszei János által tudósította, de egyben megsürgette a fejedelem confirmációját. Keszeinek nagyon hitelesen kiadták a választ szeptember 4-én. Ilyen zavaros időben nem tartják helyesnek megerősíteni II. Apafi Mihályt, mert kiskorúsága miatt nem alkalmas az ország vezetésére. Az udvar véleménye szerint helyette az ideiglenes kormány vezesse továbbra is azt. A veszedelem nem olyan nagy, mint azt vélték első látszatra.⁸ Az események azonban nem az Udvar politikájának kedveztek. Thököly Imre kalandos hadjárata 1690. augusztus 21-én győzelemmel végződött. Október 8-án a török visszafoglalta Belgradot. A nagy riadalmat keltett hírre, hogy a császári főhadserg elpusztult a bécsi udvar stratégiát változtatott és tárgyalóasztalhoz ült az erdélyi követtel, Bethlen Miklóssal. A bécsi kormány ekkorra már engedékenyebb lett az erdélyi politikával kapcsolatban, az erdélyi állam státuszát illetően.⁹ Az erdélyi tanácsurak egy része Kolozsváron keresnek me-

7 GYÁRFÁS ELEMÉR: *Bethlen Miklós kancellár (1642–1716)*. Székfoglaló, Dicsőszentmárton, 1924, 81. (a továbbiakban GYÁRFÁS 1924.)

8 A Ministerial Konferenz In Rebus Transilvanicis úgy dönt még ekkor, hogy Erdély politikai berendezkedésének kérdése maradjon függőben. Másfél héttel később 1690. augusztus 10-én Bécsbe érkezett a Habsburgpárti erdélyi rendek követe egy segélykérő levéllel a kezében. Kéri II. Apafi Mihály fejedelemségét és a Habsburg birodalom viszonyát szabályozó Haller-diploma megerősítését kérték. Vö. TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Teleki Mihály (Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig)*. Budapest, 1972, 318.

9 Vö. *Czegei Wass György és Wass László naplói 1659–1739*. Közli NAGY GYULA. Bp. 1896. (MHHS 35.) 96. (A továbbiakban: *Wass György Naplója*) – LUKINICH IMRE: *A bethleni Bethlen család története*. Budapest, 1927, 392–393.

nedéket II. Apafi Mihály fejedelemmel. Innen küldték Bethlen Miklóst Bécsbe a Habsburg Birodalom és Erdély kapcsolatának rendezésére. Bethlent a *Ministerialkonferenz*hez irányítják a tárgyalások megkezdésére.

Bethlen bécsi követségét a „*Sudores et cruces* „ című emlékiratában és az „*Önéletírásban* „ örökíti meg. Különösen Kinsky kancellár tanúsít nagy megértést és segítőkészséget az erdélyi ügy iránt, aki beadványokkal, tervezetekkel próbált segíteni és nyomást gyakorolni az udvari körökre. A követjárás még sem ennek, hanem Bethlen Miklós politikusi, karizmatikus egyéniségének és külföldi tekintélyének köszönhetően lett sikeres. Az ő diploma tervezete tartalmazta Erdély gazdasági, művelődési, vallási, közigazgatási, kormányzási önállóságát Habsburg főség alatt.

Bethlen Miklós 1690. augusztus 31-én indult Kolozsvárról és egy hetes utazás után szeptember 8-án érkezett meg Bécsbe. A *Ministerialkonferenz* szeptember 16-án fogadta Bethlen Miklóst. Az erdélyi fejedelmi tanács követeként írásban nyújtja be a tanács kívánalmait.¹⁰ Az öt pontban összefoglalt felterjesztésben a tanács kéri, hogy a császár adjon további támogatást Erdélynek és üzze ki onnan Thökölyt.¹¹ II. Apafi Mihály maradjon Erdélyben, mert eltávóztatása esetén belpolitikai zavar és felekezeti feszültség keletkezne. A tanács garanciát vállal az ifjú fejedelem neveltetésére és nagykorúságáig Erdély kormányzására. Tekintettel arra, hogy Thököly olyan török athnámét ígér, amelyben Erdély politikai helyzetét szabályozzák a Portához, a tanács fontosnak tartja, hogy I. Lipót is adjon ki egy Diplomát Erdélynek. Csak katonai erővel nem lehet megtartani Erdélyt I. Lipót hűségén. A következő pontokban pedig hangsúlyozottan követelik a portio, a kvártély megszüntetését, a jezsuiták behozatalának megtiltását és a fejedelmi donatióinak eltörlését. A követelések között jelentős helyet foglal el a katolikus püspökség visszaállítása elleni tiltakozás és II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítése. Ezek súlyos követelések voltak az erdélyi fejedelmi tanács részéről. Végül pedig Thököly hívei birtokainak elkobzását követelik. Ez az a pont, amely a későbbiekben az alku tárgyává vált és amely a Diploma Leopoldinum első, 1690. októberi változatához vezetett. I. Lipót császár-király és udvara tisztelettel fogadta Bethlent, amelyet több hetes tanácskozás követett.

Bethlen bécsi tartózkodása alatt „kettős diplomáciát” folytatott. I. Lipóthoz közeli és befolyásos politikusokat próbálta megnyerni a tervezet ügyének. A császár-király válaszára várva nem tétlenkedett. A rendelkezésére álló időt az ügy érdekében tevékenykedett. Bizalmas tárgyalásokat folytatott Ajlers titkárral, Kinsky és Stratmann kancellárral. Az udvarban működő két politikai csoport, a Kinsky – és a Stratmann – csoporthoz terjesztett 18 pontos tervezethez megnyerte az angol, a brandenburgi és a holland diplomaták támogatását.¹² Visszaemlékezéseiben központi helyet szentel annak elbeszélésére, hogy milyen módon segítettek a tárgyalásokon az angol, porosz és holland protestáns államok diplomatái.¹³ Bethlen helyesen állapította meg, hogy a

10 Österreichische Staat Archiv- Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vortrage an den Kaiser Karton 7. (A továbbiakban: ÖStA.-HHStA-Vortr. Karton.)

11 A nép és egyes főrendek Thököly Imréhez pártoltak. II. Apafi Mihály és a tanács urak I. Lipót hűségén maradtak. Belpolitikai súlya és jelentősége abban állt, hogy az utóbbiakból tevődött össze az erdélyi kormányzat.

12 NAGY GÉZA: *A református egyház története 1608–1715*, I–II. köt. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008, 527.

13 „Az ekkor tőlem szerzett diploma dolgában Isten után főtanács és segédem volt Nicolaus Gotheфридus Dankelmann, a brandenburgiai elector követe. Véle közlöttem a diploma projektumát és minden írása-

nyugati protestáns államoktól távol és elszigetelten fennálló 17. századvégi Erdély egyedül csak a protestáns hatalmak támogatására számíthat. A vallás és a belső önállóság fenntartásának érdekében fontos volt a protestáns államokkal való kapcsolattartás. A 17. századi történelmi előzmények – a harmincéves háború (1618–1648) és a protestáns, gályarab-prédikátorok Nápolyban történő kiszabadítása (1676) mind azt bizonyították, hogy a Habsburg-hatalom árnyékában szükséges a holland, angol és porosz nemzetközi garancia az Erdélyi Fejedelemség államiságának megtartása érdekében. Bethlen politikai koncepciója is ezt tartalmazta. Elgondolása szerint a Bécsi Udvarral kötendő egyezmény betartására – Erdély jövőbeni státuszát illetően – egyedül csak a nemzetközi garancia lehet a biztosíték. A protestáns hatalmak diplomatai segítségét igénybe véve próbált politikai nyomást gyakorolni az Udvarra és érvényt szerezni a tervezetnek. A Kolozsvárt székelő államtanács Thököly győzelméről az udvart Keszei János által tudósította, de egyben megsürgette a fejedelem confirmációját. Keszeinek nagyon hitelesen kiadták a választ szeptember 4-én. Ilyen zavaros időben nem tartják helyesnek megerősíteni II. Apafi Mihályt, mert kiskorúsága miatt nem alkalmas az ország vezetésére. Az udvar véleménye szerint helyette az ideiglenes kormány vezesse továbbra is azt. A veszedelem nem olyan nagy, mint azt vélték első látszatra. Az események azonban nem az Udvarnak kedveztek. Thököly Imre kalandos hadjárata 1690. augusztus 21.-én győzelemmel végződött. Október 8-án a török visszafoglalta Belgrádot. A nagy riadalmat keltett hírre, hogy a császári főhadserg elpusztult a bécsi udvar stratégiát változtatott és tárgyalóasztalhoz ült az erdélyi követtel, Bethlen Miklóssal. A bécsi kormány ekkorra már engedékenyebb lett az erdélyi politikával kapcsolatban, az erdélyi állam státuszát illetően.¹⁴

A zernyesti csatavesztésnek köszönhetően (1690. augusztus 21.) Bethlennek sikerült elfogadtatnia azt a felterjesztését, amely szerint Erdélyt csak úgy tarthatják meg a törökkel szemben, ha Bécs biztosítja alkotmányát és a három nemzet autonómiáját.¹⁵ Az udvar belátta azt, hogy egy leigázott Erdély katonai erőket, kötné le és vonna el az Oszmán-Habsburg hadszíntérről. A törökkel szemben csak egy pacifikált Erdéllyel veheti fel a harcot.¹⁶

im és dolgaimat, szeretett és becsült engem ez az ember igen, mikor elbúcsúztam tőle, könnyezve csókolt meg. Istenfélő, búgó, nagy elméjű ember vala. Ez szerzette az alumniát az urától Enyedre. Az angliai követ, Milord Paget, és a hollandus Hemskirken, kik azután a karlovici békességet csinálták, ezek is tudták, de nem annyira, mint imez. A dolog elein csaknem rútul megbotlám tudatlanságból. A derek memoriálét én adám Stratmann cancellariusnak, holott a szokás szerént kellett volna adni az én conferenciám praesesének, Kinskynek, és ennek mondván együgyűségből, hogy amannak adtam, rettenetesen megharaguvék s mond: *Vestra dominatio generosa faciat, quod potest, ego facia, quod volo etc.* Mintha én mindent úgy tudtam volna, mint ő. De hazudék egy kicsinyt, hogy az ő excellenciája a praeses számára való még nem kész, minthogy annak szebben kell leíródni, melyet holnap elhozok. Megnyugovék rajta. Kapám maga Stratmannhoz s visszakérem tőle, mondván, hogy valamit kell corrigálnom benne, visszaadá. Én is kettőt iraték, a derekast vivém Kinskynek, és azután későbbre a párt Stratmannak.” – Ld. *Bethlen Miklós Élete leírása magától*. Szerk. V. WINDISCH ÉVA. Budapest, 1980, 820–821.

14 *Wass György Naplója* 96. p.

15 „Csuda dolog, hogy a declaratiot sem Carafa, sem az udvarban senki csak úgy nem hozta elé, mintha soha sem lett volna...” – *Bethlen Élete leírása magától*. 403.

16 Bethlen így ír erről az eseményről: „A diplomát megadák s engem a császár nevével, a vajdasággal holtig és úri, grófi titulussal, jószágokkal megkínálnak, de én reversálisomra nézve megvetém.” „A császár ajándékoza 200 aranyat, nyomó láncot, melyen a maga képe.” BETHLEN MIKLÓS: *Önéletírása*. II. kötet. 23.

A *Diploma Leopoldinum* eredeti formája¹⁷ megfelelt Bethlen tervezetének és elgondolásának Erdély jövőjét és státuszát illetően. 1690. szeptember 30-án újra összeült konferencia. A Bethlen által felterjesztett Diploma változatát tárgyaló konferencia állásfoglalásáról még eddig nem kerültek elő dokumentumok. Az 1690. október 2-án tartott tanácskozáson kiderült, hogy a *Ministerialkonferenz* határozata II. Apafi Mihály fejedelmként való elismerése ellen irányult. A *Ministerialkonferenz* határozata után Bethlen Miklós négyponos javaslatot tett Strattmannak és Kinskynek: 1. A négy bevett vallásfelekezet és annak tagjai továbbra is maradjanak meg jogaikban. A katolikus felekezetűeknek Kolozsvárott és Gyulafehérvárott adjanak át templomot. 2. A magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok, nemesítések, méltóságadományozások maradjanak érvényben. 3. Akik a katolikus püspök, a jezsuiták és más szerzetesrendek javait törvényesen birtokolják, maradjanak meg ezekben. 4. A törvények, szokások és a szász municipális jog megerősítendőek. Az ülés nem hozott érdemi döntéseket Bethlen által felvetett javaslataira. I. Lipót az október 2-án tartott konferencia után elrendelt egy titkos tanácskozást Erdély kormányzatáról. A tanácskozáson Bethlen Miklós mellett jelen voltak Kinsky, Stratmann, Waldstein, Heinrich Ernst Rüdiger Starhemberg és Caraffa. Ezen a tanácskozáson látható eredmény volt a Diploma Leopoldinum tervezetének felolvasása.

A bécsi udvar sietett kiadni és jóváhagyni a *Diplomát*, amelyet magáról a I. Lipót császárról neveztek el *Diploma Leopoldinum*nak. A helyzet teremtette lehetőségeket és az udvarban keletkezett pánikot Bethlen nagy sikerrel aknázza ki. Úgy „fogta nyakon a szerencsét”, használta ki a kedvező alkalmat, ahogy azt Zrínyi Miklós horvát bán politikájában látta. Felismerte a történelmi pillanatnak a súlyát és azonnal cselekedett. Józan politikusi mérlegelés után egyeztetette a Habsburg udvar és az erdélyi rendek érdekeit. Az ügyes politikai játszmának köszönhetően október 16-án kiállították a *Diplomát*, amelyet magáról I. Lipót császárról neveztek el *Diploma Leopoldinum*nak. Felismerte a nagy lehetőséget és azonnal cselekedett. Átlátta a játéktér reális határát, mindig mérlegelte a kockázatokat, egyeztetette a magukéval a Habsburg – ház dinasztikus érdekeit és józan kompromisszummal döntött. A diplomával biztosítani tudta az erdélyi fejedelemség belső önállóságát, de nem sikerült megteremtenie a nemzetközi garanciát.

17 Bethlen Miklósnak – 1690. szeptember 30-án – az erdélyi konferencia elé terjesztett első Diploma Leopoldinum változat szövege a következőket tartalmazta: 1. A császár tegyen ígéretet arra, hogy a négy bevett vallásfelekezet helyzete változatlan marad. A katolikusoknak Kolozsvárott és Gyulafehérvárott templomot adnak át. 2. Erdély törvényei és szokásai, a Tripartitum, a szászok municipális jogai megerősítést nyernek. 3. A királyok és fejedelmek donatiói megerősítendőek. 4. Az egyházakat és a fejedelmi tanácsot megerősítik immunitásaikban. A király nem létesít kamarákat Erdélyben. 5. Erdély igazgatását csak erdélyiek lássák el, vallásfelekezetre való tekintet nélkül, az idegenek (a királysági magyarok is) legyenek kizárva belőle. 6. Erdély főhadiparancsnok helyettese legyen erdélyi. 7. Az előterjesztés a Gubernium létrehozására vonatkozik: a rendek tesznek felterjesztést, a császár minden bevett vallásfelekezetből három személyt erősít meg a jelöltek közül. 8. Az előterjesztés e pontjáról a jegyzőkönyv nem tud. 9. A főbb tisztségek választással való betöltésének elvét mondja ki e pont. A császártól kapják fizetésüket és megbízatásuk 1 évre szóljon. 10. Az évi országgyűlések és octavalis törvényeszkok megtartását követelik. 11. Az alábbi pont ígéretet tesz, hogy a rendek nem kérnek kivételezést a Diploma hatálya alól. 12. Erdély adózásának szabályozását követelik. Béke idején évi 50 000, háborús időszakban 400 000 forint lenne a fizetendő pénz összeg. Bethlen Miklós végül azt követeli, hogy a Diplomát az angol, a svéd és a porosz király, továbbá a Német Birodalom protestáns fejedelmei garantálják. Vö. ÖStA-HHStA-Vortr. Karton 7.

Bethlen Miklós bécsi követségéből visszatérve november 12-én tájékoztatta a fejedelmi tanácsot a *Diploma Leopoldinum* körüli vitákról. A fejedelmi tanácsban és a rendek körében nagy felháborodás keltett hírek miatt a rendek kijelentették, hogy inkább kimennek hazájukból, minthogy kormányzót engedjenek behozni Erdélybe.¹⁸

Egy eléggé zűr-zavaros időszak után Fogarason 1691. január 31-én összeült az országgyűlés és megtárgyalta a kiadott Diplomát.¹⁹ Az országgyűlés véleménye megosztott a *Diplomával* kapcsolatosan. Az egyik rész a *Diplomát* csak azzal a feltétellel kívánta elfogadni, ha a bécsi udvar II. Apafi Mihályt megerősíti a fejedelemségben. A másik csoport azt javasolta, hogy a diplomát utasítsák vissza és kérjék csupán az Apafi megerősítését, egy harmadik kis csoport azt tanácsolta, hogy Apafi megerősítéséig ne a gubernátor, hanem a tanács kormányozzon. A rendek a Bécsből leküldött *Diploma Leopoldinum hitlevelet*²⁰ 1691. január 31-én.-án hosszas vita után elfogadták, és a hűségesküt letették I. Lipót császár-királynak.²¹ Az erdélyi rendek küldöttséget menesztettek Bécsbe. A követség májusban indult el. A küldöttség tagjai között találjuk Alvintzi Péter ítélőmestert és Klochner Györgyöt. Az utasítások szerint kérniük kellett, hogy a császár erősítse meg a kormányzót, úgy hogy az II. Apafi Mihály fejedelem nagykorúsításakor rezignáljon és a fejedelem javadalmazást kapjon. A rendek kéri továbbá a *Haller-féle diploma* egyes pontjainak módosítását. A Bécsben befejezett tárgyalások után lemondott Alvintzi Péter helyébe lépett Wass György szeptember 1.-én érkezett a császári székvárosba. A császár fogadta őket szeptember 4-én. A tárgyalások nem hoztak újabb eredményeket. A november 19-én megkezdett tárgyalásokon az erdélyi követekek azon szándéka, hogy a kiadott diploma néhány pontján változtassanak, eredménytelenül zárult. A császár válaszát Kinsky kancellár tolmácsolta december 12-én.

I. Lipót császár-király által ünnepélyesen megerősített diplomának (1691. december 4.) a tartalma lényeges különbségekkel jelent meg. Ez a diploma messze mögötte marad azoknak a kívánságoknak, amelyeket a rendek fogalmaztak meg és terjesztettek fel Bécsbe. Cserei Mihály (1667–1756) erdélyi történetíró sorai korhű képet rajzolnak a diploma kiállításának körülményeiről és annak jelentőségéről: „*Bizony gyönyörűséges diploma vala s nagy boldogságban és békességben élhattünk volna mellette, de a három*

18 Bádeni Lajos 1690. november 14-én *saját kezűleg* írt jelentése szerint. Vö. ÖStA-HHStA-Vortr. Karton 7.

19 *Wass György Naplója*, 116. – *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1898. XX. 67. (A továbbiakban: EOE)

20 Cserei Mihály történetíró lejegyzése szerint: A *Diploma* tizennyolc pontból állt: „1. Apafi fejedelemségről való assecuratio, ha arra való leszen. 2. Hogy több pápista szerzet be nem jő Erdélyben azokon kívül, kik eddig ott voltak. 3. A régi fejedelmek, királyok donációinak confirmatioja. 4. Az Approbata, Compillata Constitutióknak, a szászok municipale jussának confirmatioja. 5. A bevött szokásoknak, törvényes processusoknak eddig való szabadságának confirmatioja. 6. Mindenféle tisztségekre hazafiainak állítása. 7. A nótán és magvaszakadt jusson acquirált jószágoknak hazafiainak való adattatása. 8. A fő tisztségekre való candidatiók modalitása. 9. A tanács, tábla, ítélőmesterek felállítása. 10. Minden esztendőben országos gyűlések és törvényes octávák folytatása. 11. Az erdélyi gubernátor hivatala. 12. Esztendőnkint való ország contributioja, békességnek idején ötvenezer tallér, háborúság idejében négyszázezer német forint. 13. Az accisák tollalása. 14. A székely nemzet immunitatioja. 15. Szabad kereskedés megengedése. 16. Az árendákról való donatiók confirmatioja. 17. Az Erdélyben levő praesidium reformálása. 18. A szász natióon levő postálkodásnak, ingyen való gazdálkodásnak tollalása.” Vö. CSEREI MIHÁLY: *Erdély históriája (1661–1711)*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÚTI IMRE, Budapest, 1983, 245–246.

21 KÖVÁRI 1859, V. kötet, 217.

natiok között sok controversia, a négy religiok között való sok competentia szolgáltatata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiojára. Addig kezdék, ki egy, ki másfelé húzni-vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni, addig küldözének egymás ellen követeket a császár udvarában s magok kívánák, sollicitállák, hogy a diplomát a császár némely részében változtassa meg, magok járák, hogy Apafi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szégyent a fejedelemségből, a diplomát kifordíták s magunk s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének.”²²

Ilyen lényeges különbségek voltak: 1. Az ifjabb Apafi Mihály megerősítését kerülték meg Bécsben kiskorúságára hivatkozva. 2. Nem fogadták el Bethlennek azt a propozícióját sem, hogy a diplomát a protestáns hatalmak garantálják. 3. A kevésbé jelentős vagy inkább stiláris módosítást is tettek. Bethlen Miklós azt javasolta, hogy a 12 tagú tanácsban "legfeljebb" 3 katolikus legyen, a császáriak e helyett a „legalább” kifejezéssel éltek. A *Diploma Leopoldinum* Erdély helyét a Habsburg birodalmon belül jelölte ki. A fejedelemségnek nem függetlenséget, hanem egy belső önállóságot (közhatalmat) biztosított.²³ A Diploma Erdély helyét a Habsburg Birodalmon belül sokkal kedvezőbben és világosabban határozta meg, mint Magyarországot az 1687-es pozsonyi országgyűlési törvények alapján. Megerősítette Erdély jogrendjét kivéve az 1687-es pozsonyi országgyűlésen eltörölt záradékot a *Tripartitumból* (3. pontja) és a régi királyok és fejedelmek alkotmányait, tizedadományait, kiváltságleveleit, még ha azok régen a katolikus egyházhoz tartoztak is. (2. pont) A diploma 2. pontjának jelentősége abban állt, hogy az erdélyi protestáns iskolák és lelkészek jövedelmeiket, nagyobb részt a tizedekből és tizednegyedekből befolyt összegekből kapták. Az 1. pont alapján volt a Diplomának egy nagyon fontos valláspolitikai jelentősége, amely rávilágít arra, hogy Erdély legfontosabb történeti specifikuma a 17. század végén a vallási berendezkedés. A *Diploma Leopoldinum* ígéretet tett arra, hogy a bevett vallások rendszerébe semmilyen újítás (innovatio) nem fog hozatni. A templomok, a lelkészek, és az iskolák jogi állapota érintetlen marad továbbra is. Nem lesz más papság vagy egyházi személyek behozatala.²⁴ A katolikusok megbékítésére elrendelte, hogy a katolikusok új templomot építhetnek Kolozsvárott az imaházuk helyére. Gyulafehérváron megújíthatják a hajdan Báthori Kristóf által építtetett, romos állapotban lévő templomot, és ugyanazon szabadsággal gyakorolhatják vallásukat és építhetik templomaikat, mint a többi bevett vallás hívei. Ez a rendelkezés elvileg elhárított minden akadályt a katolikus vallásegyenlősége elől. Ez a diploma fenntartotta Erdély alkotmányát és több mint 150 éven át ez volt annak jogi alapja. Bethlen Miklós minden sikere ellenére azonban egy dologban tévedett. Elállt attól az eredeti tervétől, amely szerint a megállapodás a Habsburg udvar és az erdélyi rendek között angol és holland közvetítéssel jött volna létre. Ez a terve azonban merev ellenál-

22 Vö. CSEREI MIHÁLY: *Erdély története (1661–1711)*. Bp., 1983, 78.

23 A Diploma Leopoldinum leszögezte, hogy békeidőben 50 000 forint, háborúban 400 000 forintadót fizet Erdély az Udvarnak. A kereskedelem szabadságát biztosítják, kiskorú fejedelem helyett a nagykorúság eléréséig a gubernátor fog kormányozni. A gubernátort és a hadsereg főparancsnokát a három nemzet választja meg. A fejedelemségben kis létszámú őrség lesz német generális parancsnoksága alatt. A generális a közügyekbe nem avatkozhat be.

24 A vallások szabad gyakorlatával azonban a protestáns vallások közül a református vallás elveszítette államvallási, uralkodói jellegét. A szabad vallásgyakorlat elviekben biztosította volna az anyanyelvi műveltséget és iskolázást – a magyar mellett – a más anyanyelvűeknek is.

lásba ütközött és végül elállt e tervétől. A Diplomának kieszközlésével nem sikerült megteremtenie a nemzetközi garanciát.

A bécsi követjárás idején megváltoztak az erdélyi politikai hatalmi viszonyok. Bádeni Lajos herceg kiüzte Thököly Imre seregét Erdélyből. Veteráni tábornok visszaverte Thököly betörési kísérleteit. A zavaros időszak után Fogarason 1691. január 31-én összeült az országgyűlés és megtárgyalta a kiadott Diplomát.²⁵ Az országgyűlés véleménye megoszlott a Diplomával kapcsolatban. Az egyik rész a Diplomát csak azzal a feltétellel kívánta elfogadni, ha a bécsi udvar II. Apafi Mihályt megerősíti a fejedelemségben. A másik csoport azt javasolta, hogy a Diplomát utasítsák vissza és kérjék csupán a II. Apafi Mihály megerősítését, egy harmadik kis csoport azt tanácsolta, hogy Apafi megerősítéséig ne a gubernátor, hanem a tanács kormányozzon. A rendek a Bécsből leküldött *Diploma Leopoldinum* hitlevelet 1691. január 31-én. -án hosszas vita után elfogadták, és a hűségesküt letették I. Lipót császár-királynak.²⁶

BEFEJEZÉS

A végnapjait élő Erdélyi fejedelemség utolsó nagyszabású és legjelentősebb történeti alakja, politikusa Bethlen Miklós kancellár. Az 1685-től 1691-ig tartó válságos, nehéz időszakban valamint azt követő másfél évtizedben hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt az erdélyi fejedelemség államiság intézményeinek, a protestáns egyházaknak valamint a vallási toleranciának.²⁷ A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt, hogy Erdély számára biztosítsa a 17. században elért eredményeket. Ezt sikerült is elérnie nagymértékben, mert az általa megszerzett *Diploma Leopoldinum* által egymaga, képes volt megmenteni a sok véráldozattal megszerzett életfeltételeket. Bethlen Miklós kancellár az égiektől gazdagon megáldott személyiség volt. Kiváltságos észbeli tehetsége és páratlanul álló képzettsége, széles politikai látóköre, társadalmi, gazdasági, élelátása valamint előrelátása, mélyen gyökerező vallásossága, nagy nyelvismerete kortársai fölé emelte. Szellemi kiváltsága vezérszerepet juttatott számára az erdélyi és a nemzetközi politikai életben, az erdélyi protestantizmusban és a művelődés terén egyaránt. Az ő élete, személyisége és munkássága elválaszthatatlan Erdélytől és a 17. századi erdélyi protestantizmustól. Politikusi arcélén egyik legrokonszenvesebb vonás, hogy minden kudarc ellenére sohasem adta fel célját, Erdély államiságának átmentését és ennek köszönhetően a *Diploma Leopoldinum* kieszközlését. A 17. századvégi Erdélyben munkálkodó gróf Bethlen Miklós lelkileg szemben állt a kormányzást átvevő Habsburg uralommal. Politikájában látszólag kész kompromisszumot kötni a Habsburg hatalommal, amíg a fejedelemség államisága és az erdélyi protestantizmus nincs veszélyben. Kész meghozni minden áldozatot azok érdekében. Bethlen Miklós protestáns meggyőződésű és műveltségű államférfi megingathatatlan és rendíthetetlen őre az önálló protestáns fejedelemség hagyományainak. Ebben rejlik az ő államférfiúi nagysága.

25 Wass György *Naplója*, 116. – EOE. XX. 67.

26 KÓVÁRI 1859. V. kötet, 217.

27 ILLYÉS GÉZA: *Bethlen Miklós a kancellár (1642–1716)*. In: Református Szemle, XXIII. 4. Kolozsvár, 1930, 19.

Gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár által kieszközölt *Diploma Leopoldinum*nak történeti jelentőségét abban kell látnunk, hogy a zűrzavaros politikai viszonyok ellenére e jogi dokumentumnak köszönhetően Erdélynek minden külső politikai nyomás ellenére sikerült megtartania belső önállóságát, alkotmányát, régi közjogának főelveit és az erdélyi bevett vallások közötti egyensúlyt. A Habsburg udvar minden törekvése ellenére sem tudta elérnie az erdélyi fejedelemség történelmi, kulturális és protestáns hagyományainak teljes megszüntetését. A *Diploma Leopoldinum* politikai, valláspolitikai jelentősége és a nemzeti, alkotmányos életre való hatása abban rejlik, hogy 158 évig egyensúlyban tartotta a Habsburg udvar és Erdély közötti viszonyt, valamint biztosította az alkotmányban lefektetett jogokat. A *Diploma Leopoldinum* az 1690-ig önálló Erdélyi fejedelemség belső autonómiáját biztosította 1848-ig. Ilyen értelemben mérföldkőnek számít az ügyes politikai játszmával kieszközölt *Diploma*. Politikai feszültségek, problémák akkor jelentkeztek az erdélyi politikában, amikor a központi hatalom a *Diploma* egyik vagy másik pontját megsértette s az országnak a *Diploma*ban körülírt jogait nem tartotta tiszteletben. Méltán állíthatjuk azt, hogy a *Diploma Leopoldinum* Erdély külön államiságának megszüntetésére irányuló, másfélszáz éves küzdelem sikeres befejezése volt.

ANDRÁS ALBERT

THE PROTESTANT POLITICIAN, COUNT MIKLÓS BETHLEN, AND THE DIPLOMA
LEOPOLDINUM

The last and most outstanding historical figure in the final days of the Principality of Transylvania was Miklós Bethlen, the chancellor. During the critical and difficult era between 1685 and 1691, and even during the following one and a half decade, he was a faithful watchman, leader and guardian of state institutions in the Principality of Transylvania, of protestant churches and of religious tolerance.

The *Diploma Leopoldinum*, procured by count Miklós Bethlen, chancellor of Transylvania, is an outstanding legal document in history, since right in the middle of great political commotion it enabled Transylvania to preserve its autonomy, its constitution, the main principles of its long-standing public law, and the balance between its well established religions. Thus the Habsburg Monarchy, hard as they tried, could not fully abolish the historical, cultural and protestant traditions of the Principality of Transylvania.

MELLACE KATALIN

„...SEMMI FELTÉTEL ALATT, SEMMI ÁRON”

Kossuth búcsújának valdens forrásai

Több évtizedes szópárbaj mottójaként állhat itt ez az idézet. A küzdelem két erős karakterű férfi között zajlott, akik közvetlenül személyesen sohasem találkoztak.¹ Eldönteni azt, hogy ki hívta ki a másikat párbajra, annyi, mint a tojás és a tyúk elsőbbségét vitatni. Az egyik Habsburg volt és születése arra jogosította, hogy birodalmának népei fölött uralkodjék, a másik viszont magyar hazafi, aki száműzetése idején kijelentette: *semmi feltétel alatt, semmi áron* nem akarja magát osztrák-magyaroknak vallani.²

1848-ban Európa történetének színpadán mind a ketten jelen voltak, csak éppen ellenfélként. A fiatalabbik Itáliában részt vett néhány csatában³ Joseph Radetzky tábornok oldalán, az érett férfi pedig a magyar kormányban, idővel annak élén, és az országgyűlésen küzdött hazájának szabadságáért. Az 1802. december 2-án trónra léptetett új császár, Ferenc második keresztnevét, a József nevet is fölvette uralkodói névnek, mintegy szimbólumaként annak, hogy uralma a konzervatív I. Ferenc és a reformer II. József⁴ ötvözetének a jegyében zajlik majd,⁵ bár közel félévszázados uralkodása alatt inkább Ferencnek bizonyult.

- 1 Csak protokolláris alkalmakkor voltak együtt jelen, így pl. István nádor főispáni beiktatásán, Pesten, 1847. október 16-án, vagy pár héttel később, november elején Pozsonyban, az utolsó rendi országgyűlés megnyitásakor.
- 2 1889 júniusában (öt évvel halála előtt) írta barátjának, Helfy Ignácnak: „*Magyarország törvényhozása indítatva találta magát az 1879: L. 23. t.- cz. által. oly feltételekhez kötni a magyar állampolgárság megtartását, melyek engem e velem született hontalanságomban is fennálló minőség elvesztésével sujtanak, ha csak a törvény hatálybaléptének napjától számított tíz év lefolyása előtt valamely „osztrák-magyar” consultól külföldön tartózkodási engedelmet nem kérek s nyerek, vagy valamely „osztrák-magyar” konsuli község anyakönyvébe magam be nem iratom, a mi annyit tenne, mint magamat osztrák-magyaroknak vallani, a mi soha életemben nem voltam, nem vagyok és soha nem is leszek semmi feltétel alatt, semmi áron és annyit tenne, mint alávetni magamat a magyar hazámat ezeréves államiságából kivetkötötető s lelke egész erejével perhorreskált osztrák-magyar közösségnek...*”, ld. *Kossuth Lajos iratai*. X. S.a.r. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. (továbbiakban: KLI X) 283.
- 3 Fiatal korától kezdve élénken érdekelték a katonai kérdések, amit csak tovább erősített az a tapasztalata, hogy 1848/49-ben koronájának megmentését a hadseregnek köszönhetette. Ezért ragaszkodott mindig a legfőbb hadúr szerepéhez, s különösen érzékenyen reagált arra, ha valaki ezt gyengíteni akarta, vagy netán kétségbe vonta hadvezetői képességeit, ld. MACARTNEY, C. A.: *L'impero degli Asburgo 1790-1918*. Milano, 1976, 456-457.
- 4 II. József uralkodását sokféleképpen értékelték: az osztrák liberálisok merész reformernek, a nacionalisták a nemzet hőseinek, az antiklerikálisok a hit és a az egyház megtisztítójának, a klerikálisok a hit és

Amit az érett férfi, Kossuth Lajos sürgetett – a polgári átalakulás legfontosabb tenivalóinak megvalósítását, és így a szabad és független Magyarország alapjainak lerakását –, így összegezte a kor- és küzdőtárs, Jókai Mór: „a magyarhoni jobbagyot, a bibliai Lázárnak ezt a képmását, szolgálai sorsából felemeltes az Isten áldásával tetézett asztalhoz ültetted, egy sorba a gazdagokkal és a nemesekkel, ki az emberi és honpolgári jogokat kiterjesztetted Szent István birodalmának minden lakójára, nem válogatva nemzetiségekben és hitvallásban, ki a honfenntartás és honvédelem terhét, az adófizetést és fegyverviselést megkönnyítetted a »misera plebs« vállán, s közös kötelességül osztád fel a haza minden lakójára, s a jogegyenlőség által a magyar nép millióiból magyar nemzetet alkottál.”⁶ Ám az ehhez vezető út hosszú és göröngyös volt, s a legfőbb akadályt – 1849 tavaszán legalábbis úgy látszott – a császár, a bécsi udvar politikája képezte. A magyar politikusoknak, élükön Kossuthal, 1848/49 során keserűen kellett tapasztalniuk, hogy az európai politikai egyensúly felett örökös hatalmak ragaszkodtak a Habsburg Birodalom fenntartásához. Különösen érvényes ez az angol külpolitikára, amelynek lényegét nagyszerűen foglalja össze Antonio Panizzi Bernardi paphoz intézett levelében.⁷

A „párbajban” a márciusi forradalom győzelme és az április törvények elfogadása Kossuth győzelmét hozta: a jobbagyfelszabadítást, a közteherviselést és a jogegyenlőséget Bécsnek el kellett fogadnia, és az önkényuralom győzelmekor sem lehetett visszacsinálni. Az 1848 szeptemberétől kibontakozó magyar ellenállásra és a Habsburg-trónfosztásra azonban a császár visszavágott, s ütései, bár nem voltak halálosak, igen mély, soha be nem gyógyuló sebeket ejtettek. A magyar nemzeti szabadságharc orosz segítséggel történő leverése és az azt követő kegyetlen megtorlás, a majd a tíz évig tartó totális önkényuralom a fiatal uralkodó látszólagos győzelmét mutatta. A vesztes Kossuthnak menekülnie kellett, népének pedig maradt a néma passzivitás, mint egyetlen fegyver.

Néhány szerencsétlen külpolitikai ballépés azonban rést ütött a Habsburgok európai hatalmán. 1859-ben, a második olasz függetlenségi háborúban elszenvedett vereség Lombardia elvesztését eredményezte. Néhány oldalvágástól Kossuth sem maradt mentes, hiszen a villafrancai fegyverszünet egy tollvonással törölte a tervezett fiumei-dalmáciai partraszállást, ami Magyarország felszabadítását célozta volna. Szerencsére Anglia osztrák-szimpatíája is fakult, ezért Kossuth újra reménykedhetett: hátha újabb

az egyház ellenségének, a demokraták a nép császárának, a nemesség ellenségének és a parasztok felszabadítójának stb. tekintették. Kossuth 1883. június 13-án kelt, Bereg vármegye közönségéhez intézett levelében a magyar alkotmányos reformerek szemszögéből mutatta be alakját: „ki tagadhatná, hogy azon intézkedések között is, melyeket II. József császár behozni megkísérlett, sok üdvös reformeszmé is volt? igen, de azok hazánk államiségének eltörlesztésével s nemzetiségünk elfojtásával voltak összekötte”, ld.: KLI X. 100.

5 MARINELLI, ELVIRA: *Gli Asburgo*. Roma, 2008, 114.

6 HENTALLER LAJOS: *Kossuth és kora*. Bp. 1894. (továbbiakban: HENTALLER 1894) 342.

7 Fejtő Ferenc szerint „Kossuth legnagyobb tévedése abban állt, hogy nem vette figyelembe, hogy a Szent Szövetség elmélete még érvényben volt”, ld. FEJTŐ, FRANÇOIS: *Requiem per un impero defunto*. Milano, 1991, 111. A magyar mozgástér csak tervekben létezett, egyébként csak kényszerpályán mozoghatott. Kossuth Duna-konföderációs tervének, akkor, nem volt reális alapja. Az angol diplomácia Ausztria mérleg-szerepében bízott, hogy vele együttműködve útját állja a francia expanzióknak a Földközi-tenger nyugati részén és az oroszoknak a keleti részén. ld. WALPOLE SPENCE: *The life of Lord John Russel*. II. London, 1889, 40–42., G. P. GOOCH: *The Later correspondens of Lord John Russel 1840–1879*. London, 1925., A. LUZIO: *Garibaldi, Cavour, Verdi*. Torino, 1924, 574–588.

háborúba keveredik Ausztria, és így az olaszországi magyar légió élén esetleg visszatérhet a szeretett hazába. Vágya azonban csak vágy maradt, míg végül az 1867-es kiegyezés után emigrációja önkéntes száműzetéssé vált.

Csapás csapást követett családi életében is. 1862. április 22-én meghalt egyetlen lánya, Vilma, akit idealizmusában és vonásaiban is hasonmásának tekintett. 1865. szeptember 1-én szeretett felesége, Meszlényi Teréz is örökre elköltözött. A sors persze Ferenc Józsefet sem kímélte, sem családi életében, sem a nagypolitika terén. 1866-ban a porosz győzelem Veneto tartomány elvesztését hozta, 1867-ben pedig – jelentős politikai engedmények árán – ki kellett békülnie a magyarokkal. Ez viszont Kossuth számára volt majdhogynem elviselhetetlen csapás, hiszen egész emigráns politizálása kudarcának kellett tekintenie, hogy Magyarország ismét önként összekötötte sorsát a – szerinte történelmileg halálra ítélt – Habsburg államalakulattal. Csalódásai sorozatának nyitánya Otto von Bismarck német kancellárhoz fűződik, akiről föl lehetett tétélezni, hogy valóban megkísérli a Habsburgok nagyhatalmi állásának megtörését – ám ehelyett a „vaskancellár” meglegedett⁸ Bécsnek a német egységből való kiszorításával. Deák Ferencben is csalódnia kellett, mert nem használta ki a birodalom königgrätzi vereségét a magyar pozíciók megerősítésére, ehelyett „beérte 48-cal”. És végül azt is meg kellett érnie, hogy Andrassy Gyula gróf, akit még 1849 májusa végén ő nevezett ki a magyar kormány sztabuli képviselőjének, 1867. június 8-án a császár – a szabadságharc vértanúinak „hóhéra” – fejére helyezte a magyar királyok szent koronáját.

A kiegyezés tehát a „nagy párbajban” ismét Ferenc József kardjának sikerét hozta. A politikai lehetőségek beszűkülését Kossuthnak persze már az 1866. évi háború végén tudomásul kellett vennie. Bismarck szerint „lejárt az ideje”, az olasz király már nem fogadta, Alfonso Lamarmora olasz tábornok, korábbi miniszterelnök nem válaszolt leveleire, Giuseppe Garibalditól és Bettino Ricasolitól, a legjelentősebb olasz nemzeti liberális és demokrata politikusoktól is csak udvarias közhelyek jutottak el hozzá. Párizsban is mindenki meg volt győződve arról, hogy Magyarország jövője Deák Ferenchez kötődik,⁹ az angolok pedig egyszerűen nem értették, hogy mit akar még Kossuth.

A politikai kudarcok mellett még keserűbb élménye lehetett Kossuthnak, amikor látnia kellett, hogy a magyar nép is elhagyta őt és az általa követett erkölcsi-politikai eszményeket: „*az én szavam hatásra már nem számíthat, tetterőmet nem életkorom, hanem maga nemzetünk elzsibbasztotta, s lyukat furogatni a vízbe nagyon háládatlan foglalatosság.*”¹⁰ Barátai, sorstársai is, egy-két kivétellel, a hazatérést választották. Tisztán elvi okokból szinte csak ő maradt, konokul, magányosan, mert szerinte „*nincs undorí-*

8 Ausztria kiszorítása (két rövid, de bravúrosan vezetett háború után: 1864, 1866) egyik feltétele volt a német egység porosz vezetéssel történő megteremtésének. A Habsburg Monarchia keretén belül támogatta a magyar autonómiát, ezáltal paralizálta az osztrák politika súlyát a német belügyekben, ugyanakkor ügyes diplomáciával segítette az osztrák állam fennmaradását. Ennek felbomlása esetén ugyanis az osztrák-németek megjelentek volna a német belpolitikában, és ez kétségessé tette volna a porosz szupremáciát. Ld. E. J. HOBBSAWM: *Il trionfo della borghesia 1848–1875*. Bari, 1976, 89–90.

9 MELLACE, KATALIN: *Italiani e ungheresi nelle lotte risorgimentali. La partecipazione dei fiumani 1848–1868*. Roma. 2002, 197.

10 Az idézet egy 1886. szeptember 8-án kelt, Helfy Ignáchoz szóló levélből való, de hangulatában Kossuth egész 1867 utáni emigráns korszakára érvényesnek tekinthetjük, ld. KLI X. 200. (A levél keltezése a kötetben sajtóhiba miatt téves.)

több valami, mint a convertált emigráns.”¹¹ Az ország a visszanyert alkotmányosság örömmámorában úszott, míg Kossuth Lajos torinói magányában tanulmányokba mélyedt, s többé közvetlenül nem avatkozott a politikába. Úgy döntött – ahogy az író Cseres Tibor megfogalmazta szép Kossuth-regényében – „a hazám sorsáért tevékenyen küzdő foglalatosságot abbahagytam.”¹² Nem konspirált többé, nem tárgyalt már az ördöggel sem, hiszen úgy gondolta, hogy ő tükör csupán, mely visszasugározza a néptől kapott fényt, világot – és „a mely perczen önbizalom-rontó cseliszövények folytán e világ meghomályosodott, én tehetetlenné váltam.”¹³

Közben mégis öreg feje állandóan a haza sorsával bibelődött.¹⁴ „Engem az alkalom, hazafiúi kötelességem önzéstelen teljesítésére mindig késznek fog találni – szögezte le az előbb idézett, a jászladányiaknak szóló levelében. – De, ha úgy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék, legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok s fogok végleheletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt, megcsönkítésére van irányozva.”¹⁵ Mert „kell, hogy oly emberek is legyenek, kik az elvet, mely életük vezérsillaga volt, nem adják fel semmi áron. Elvhűségük néha termő maggá lehet a jövő földében. Néha poraikból kél ki, mi életükből ki nem kelhetett. Ha martyrok nincsenek, a kereszt nem ül vala diadalt.”¹⁶ Ennek érdekében rengeteg levelet, újságcikket küldött haza, továbbra is élénk figyelemmel kísérte a hazai politikai életet, s hol lemondóan, hol felcsillanó reménységgel, fáradhatatlanul ismételte vezérgondolatait¹⁷ és adta tanácsait az otthoniaknak.

Kettős szerepet szánt magának. Egyfelől a tántoríthatatlan kiállást elvei mellett: „az osztrák ház uralmát Magyarország függetlenségével és önállásával incompatibilisnek hiszem.”¹⁸ Másfelől inteni nemzetét: „ne hagyja magát oly útra terelgetni, melyen a bécsi udvar bukásába Magyarország is beletemettetik. Ne ajánlkozzék Magyarország máglyának, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája az osztrák sást elégeti.”¹⁹ Hallassa a nemzet hangosan panaszsavát, ébredjen fel, ne legyen áldozata a közösügyes „impraktikus rögeszmének”!²⁰

Amikor tudomására jutott, hogy Hódmezővásárhelyen a 48-as párt képviselőnek választotta, felháborodott, mert már ezerszer megmondta, hogy nem lesz olyan magyar király alattvalója, aki egyúttal osztrák császár is.²¹ Szívének dobbanása ennek még a

11 Részlet Wagner Ferenchez, az ó-kanizsai választókerület elnökéhez 1870. október 15-én intézett leveléből, ld. *Kossuth Lajos iratai*. VIII. S.a.r. Kossuth Ferenc. Bp. 1900. (továbbiakban: KLI VIII) 316.

12 CSERES TIBOR. *Én, Kossuth Lajos*. Bp., 1981, 568.

13 Részlet a jászladányi választópolgárokhoz 1867. augusztus 5-én intézett leveléből, ld. KLI VIII. 33.

14 SZEKFŰ GYULA: *Az öreg Kossuth*. In: SZEKFŰ GYULA: *Nép, nemzet, állam*. Bp. 2002. (továbbiakban: SZEKFŰ 2002) 610.

15 KLI VIII. 33.

16 Részlet sokakhoz szóló, 1868. december 28-án kelt leveléből, ld. KLI VIII. 204.

17 A fentebb idézett, a jászladányi választóknak szóló levélben írja: „Az én vezérelvem tehát az: hogy hazánk állami függetlenségét s nemzeti önállását feladni, vagy annak megcsönkítésébe beléegyezni nemcsak nem kell, de nem is szabad semmi körülmények közt, semmi nyomás miatt, semmi áron”, ld. KLI VIII. 24.

18 Részlet Rudnay Józsefhez, a váci választókerület elnökéhez 1867. augusztus 20-án intézett leveléből, ld. KLI VIII. 42.

19 Részlet ugyanebből a levélből, ld. KLI VIII. 41.

20 KLI VIII. 42

21 SZEKFŰ 2002, 610.

gondolatától is megborzadt.²² „Soha! Ha mindjárt oly hófehér tiszta volna is a császár uram keze, mint aminő piszkos, a kiontott tenger magyar vértől, azé ott Bécsben”²³ – valotta állhatatosan. Véleményét őszintén kimondta – vagyis a „párbajban” kardját újra és újra megsuhintotta –, mert meg volt győződve arról, hogy a sajtóban közzétett leveleivel kapcsolatos laplefglalásokat, sajtópereket stb. nem a váci levélben megfogalmazott „amaz irtózatot három sor okozta”,²⁴ amelyben a Pragmatica Sanctiót támadta. Hanem inkább hatékony izgatása annak érdekében, hogy „ne hagyja magát a nemzet háborúba sodortatni a végett, hogy a bécsi kormány az elveszett németországi állást visszaszerezni megkísérelje.”²⁵

„Bizony, édes bátyám, komor időket élünk, – szomorkodott Kossuthnak szóló levelében Ihász Dániel ezredes, hűséges társa a száműzetésben –, de magunk vagyunk okai, mert a magyar nemzet nem szeret a jövő tükrébe pillantani; azt hiszi, ott valami rettentőt lát, s megleégszik így, ahogy van, s nem sokat gondol, ha napról-napra rosszabbul lesz”²⁶ A „turini remete” mégis mindig megújuló reménnyel szemlélt minden új helyzetet, amelyben esélyt látott a változásra. Így fogadta az 1869. évi választásokat is, a kiegyezés után a szabad politikai véleménynyilvánítás első alkalmát, amikor – úgy vélte – „a nemzet hivatva lesz nyilatkozni, vajjon helyesli-e a múlt országgyűlés által létrehozott új államjogot, helyreállítva találja-e általa az alkotmányt, megóva a nemzeti önállóságot s kielégítve a jogos várakozást, melyből az 1861-iki jeles feliratok alapján volt képviselőinek választásánál kiindult volt.”²⁷ Ha ugyanis a nemzet tekintélyes többsége az 1867-ben kialakított dualista közjogi berendezkedés ellen tiltakozna, akkor „az osztrák birodalommal összeolvadást repudiáló Magyarország nem tekintetnék Európa által azonosítottak azon kabinet politikával, mely ezen összeolvadástnak corolláriumaként”²⁸ – s ennél fogva mentes lenne ennek végzetes következményétől, a dinasztikus érdekek miatt vívandó háborútól is.²⁹ A választások eredménye azonban nem felelt meg várakozásainak, hiszen a feladott nemzeti önállóság visszaszerzésének vágya csak sóhaj maradt, és „a sóhaj nem mennydörgés, hogy megrázza a levegőt!”³⁰ Ezután egy ideig nem érintkezett közvetlenül senkivel a házában.

Érdeklődése a természet és a természettudományok felé fordult, hogy ott találjon némi vigasztalást. Ihász társaságában, vagy egyedül hosszú gyalogsétákat tett Torino környékén, a nyugati Alpok völgyeiben, melyek során növényeket és kőzeteket, fosszilis csigákat gyűjtött, mi több, tudományos igénnyel katalogizálta, amit talált. Lelkét azonban a melabús magány egyre inkább körülfonta, s ezen már senki sem segíthetett, sem Ihász ezredes, a szeretett sorstárs, aki „naponta kétszer bekukkant hozzá”, sem Luj-

22 Ezt a képet 1868. december 28-án kelt, sokakhoz intézett levelében említi, ld. KLI VIII. 203.

23 SZEKFÜ 2002, 610.

24 Részlet a *Pesti Napló* szerkesztőjéhez, Kemény Zsigmondhoz 1867. szeptember 28-én intézett leveléből, ld. KLI VIII. 79. Hozzátette, hogy már csak azért sem hiheti, hogy a felségsértési eljárások emiatt indultak, „mert hiszen más, de nem kevésbé világos szavakkal megmondtam én ugyanazt Deák Ferenchez intézett nyílt levelemben is” – márpedig amiatt, úgy tudta, senkit nem ért retorzió.

25 KLI VIII. 80.

26 HENTALLER 1894, 319.

27 Részlet sokakhoz 1869. január 11-én kelt leveléből, ld. KLI VIII. 205.

28 KLI VIII. 231–232.

29 KLI VIII. 232.

30 Részlet Bobory Károlyhoz 1870. február 18-án intézett leveléből, ld. KLI VIII. 262.

za húga, aki Ihsász halála (1881) után költözött hozzá Amerikából, hogy a háztartását vezesse. (Lujza asszony időnként hazalátogatott Magyarországra is és tárgyilagos, kendőzetlen híreket hozott bátyjának az otthoni állapotokról.) A sokban önként vállalt magányt nem enyhíthették sem az otthonról érkező vendégek, sem fiai, akik egy-egy napra felkeresték: „*Lajos olykor huszonnégy órára hazaugrik Susa-ból*”, „*Feri jó reggelt mond, midőn déltájban reggelizni hivatalából hazaszalad. Aztán este szemközt ülve kergetjük le az ebédet, többnyire szótlantul.*”³¹

A magyar látogatók hiába kérték, Kossuth nem üzent látványos módon haza, kitért a kérdések elől, hiszen „*a rég szem elől vesztett öreg száműzött szava [...], mint mindig, nyom nélkül siklik el, mint a játszi hab.*”³² Zeyk Józseftől, a szabadságharc egykori tisztjétől, később az Amerikai Egyesült Államok torinói konzulától is azt hallotta, hogy a nyolcvanas évek Magyarországa már nem érti az ő szavát³³ – akkor hát ... minek.

A súlyos anyagi gondok azonban az irás gályapadjához kötözték a hontalan³⁴ öregembert. Egy budapesti könyvkiadó, az Atheneum Társulat megvette „iratainak” – tkp. dokumentumokkal gazdagított visszaemlékezéseinek – közlési jogát, így az 1880-as évek elsősorban az *Irataim az emigrációból*³⁵ címmel tíz kötetesre tervezett vállalkozás nehéz, robotnak érzett munkájával teltek. Adósságai fedezése miatt vágott bele, és az érzékeny erkölcsi felfogású férfinak komoly lelkiismereti gondot okozott az, hogy el nem végzett munkáért vett fel pénzt. És bár elhagyván a nyolcvanast, fárasztotta nagyon az erőfeszítés, szövegéből mégis a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének friss hangja csendül ki, amikor ostorozza a zsarnokságot és dicsőíti a szabadságért küzdők hősiességét, az emigráció harcait, a magyar légiók felállítását. Csak a megbékélt – behódolt – Magyarországgal, s ennek vezetőivel nem tudott a békesség hangján szólni. Annál inkább fájt neki, hogy látnia kellett: idővel már azok is, akik hiveinek mondták magukat, udvari ebédekre, fogadásokra járnak és pl. melegen gratulálnak a trónörökös, Rudolf főherceg eljegyzéséhez. Helfy szerint, előre megfontolt stratégiából tettek így, mi több, józan tárgyilagosságból, mert hát nincs értelme a király ellen demonstrálni, „*s aki ilyen dolgokban részt nem akar venni, az maradjon, vagy legyen emigráns, s ne akarjon működni.*”³⁶ Kossuth visszapörölt: ő sohasem mondta, hogy illojalitással kell demonstrálni – de minek a lojalitással tüntetni, mikor hallgatni is lehet. Úgy érezte, lelke vérzik a „rabszolgalelkek” gyalázatossága miatt, mert az „prostituálja” a mártírok emlékét.³⁷

Neki maradt a sziklaszilárd hit az önálló magyar államiság teljes függetlenségében,³⁸ az elvben és irányban, melyhez „igénytelen nevét” hozzáfűzte a „megmásít-

31 SZEKFŰ 2002, 206.

32 Részlet Madarász Józsefhez 1874. február 20-án kelt leveléből, ld. KLI VIII. 487.

33 SZEKFŰ 2002, 571.

34 Ld. 2. jegyzet.

35 Az *Irataim az emigrációból* sorozatnak csak az első három kötete készült el Kossuth életében. Munkája nyomán a 4. és 5. kötetet Helfy Ignác adta közre, majd 1897-től, Helfy halála után Kossuth Ferenc vette át a szerkesztést és fejezte be végül a sorozatot..

36 SZEKFŰ 2002, 630–631.

37 SZEKFŰ 2002, 631.

38 Kossuth így beszélt erről a ceglédi 100-as küldöttségnek 1877. január 30-án: „*Én a magyar nemzet állami függetlensége nagy elvének jóformán utolsó képviselője vagyok az élők között. – Minden igénytelenségem mellett is egy kapocs vagyok az elévülhetetlen jog s az esélyek változandósága közt; letéteményese vagyok egy szent ereklyének, mely az ősök és a velem egykorú nemzedék vérel pecsételt hagyományából szállott kezemre, hogy annak az utódok számára rendületlen öre legyek. Istent hívom bizonyásággal, hogy e helyzetemre,*

hatatlan történelem”,³⁹ „mert egy olyan évezred, mint minő a magyarnak van, nem olyan szó, mint a kiáltó szava a pusztában. Megvan annak a maga történelmi kényszerűsége. Bölcső az, melyben a magzatnak a jövője ring. A magyar életrealitásának harminczöt év előtti hatalmas revolúciója nem egy felhevülési lob, melyet egy mákonyos álom leűt, egy szivülkötés volt az, melyben a történelem logikájának a törvénye nyilatkozott. Az a törvény érvényre jut. Az testet fog adni az igének...”⁴⁰ – jövendölte rendületlenül. Igaz ugyan, hogy ő tagadta próféta szerepét: „...én sem próféta, sem prófétának fia nem vagyok”,⁴¹ de a miskolci evangélikus lelkész, Zelenka Pál nála járva, erről mégis így tanúskodott: „prófétai alak, prófétai öltözet, prófétai hang és szó. Az a mélabús, zengzetes, érzelemtől rezgő, értelemben emelkedett hang: férfias komolyság és magyaros szivesség, csodálatos harmóniája e nagy férfú”.⁴²

Ami a szivességet illeti, persze inkább hódolat volt ez, mint valóság, hiszen tudjuk jól, hogy Kossuth még öregkorára sem vált jóságos öreggő, sohasem bocsájtott meg azoknak, akik ellene tettek (Szekfű Gyula szerint talán, egyedül Pulszky Ferencnek).⁴³ Szava, élőszóban és írásban egyaránt, ostorként csattant, hol azért, hogy lelkesítsen, nagyobb teljesítményre serkentsen, hol azért, hogy sértsen, büntessen. „Kardját” viszont csak a leginkább gyűlölt ellenféllel szemben húzta elő hüvelyéből, hogy vágjon, szúrjon vagy suhintson.

Sajnos az emberi szervezet, a biológiai óra könyörtelenül feléli a percek, s egyszerűen csak örökre megáll... A hosszú élet – emlegeti Kossuth is – a Gondviselés kegye, de, aki viseli, annak a késő öregség inkább „egy hosszú haldoklás, melyet kinossá teszen az, ha öntudatos.”⁴⁴ Az egyre idősebb Kossuthnak a hosszú élet megpróbáltatásai egymás után nyújtották be számlájukat. Először csak az álmatlanság és a köhögés gyötörte, majd „az agy egy napról másikkra veszi ruganyosságát, az emlékezet fiókjai egymásután becsukódnak, a gondolatok folyama csepegőssé lassul, az érzékek eltompulnak, a lelki, a testi erő darabonként szakadozik le az öreg ember tagjairól.”⁴⁵ Arcbaja krónikussá vált, gyomorvérzést kapott, látása is egyre gyengült, mégis hihetetlen akarattal birkózott a hanyatlás ellen. Éppen csak az elméje tisztaságát és önbecsülését nem tompította az öregedés. Annak a hírnek a hallatán, hogy *Iratai* népszerű kiadásban is megjelen-

melyet a változhatatlan múlt jelölt ki számomra, s a hazafiúi kötelességre, mely e helyetthez kötve van, nincs és nem lehet semmi befolyással semmi abból, ami bennem emberi: nem azért állok én még örállásomon, melyet a történelem parancsolt reám, mintha nekem abban kedvem telnék, hogy a jellemilányosság satnyaságai-val szemben rendíthetetlen következetességet fitogtassak; nincs bennem semmi hajlam ágaskodni, hogy másoknál magasabbnak hazudjam magamat. Ezek hiábavalóságok, mint a prédikátor mondaná. [...] az isten nem halt meg azért, hogy oltára elhagyatott, [...] [de, ha váratlan fordulat állna elő,] s az nem találna kapocsra, melybe magát beakassza, mivelhogy én örállásomat hűtlen elhagynám, ennek hazánk jövődjére oly bal végzetű következtetései lehetnének, miszerint én megérdemelném, hogy nevem emlékét nemzedékről nemzedékre átok terhelje, a míg magyar él”, ld. Kossuth Lajos iratai. IX. S.a.r. Kossuth Ferenc. Bp. 1902. (továbbiakban: KLI IX.) 149–150.

39 Részlet a hegyaljai evangélikus egyházmegye elöljáróságához 1892. szeptember 4-én intézett leveléből, ld. *Kossuth Lajos iratai*. X. S.a.r. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. (továbbiakban: KLI X.) 387.

40 Részlet ifj. Bölöny Sándorhoz 1883. március 15-én intézett leveléből, ld. KLI X. 36.

41 Részlet a 38. jegyzetben említett levélből, ld. KLI X. 387.

42 SZEKFŰ 2002, 628.

43 SZEKFŰ 2002, 623.

44 Részlet Budapest főváros tanácsához 1883. április 28-án intézett leveléből, ld. KLI X. 72.

45 KLI X. 72.

nek, feljajdult: „*most meg ponyvára kerülök, mint Argirus királyfi históriája, minő gyönyörű dolog lesz hallani a hetivásárokon, vegyenek egy darabka Kossuthot! Csak öt garas! Úgy kell nekem.*”⁴⁶ Amikor Helfy Ignác, legközelebbi elvbarátja, az 1884. évi választásokon elveszítette mandátumát, személyes sértésnek könyvelte el, hogy – miként öregkorának legjobb monográfusa, Szekfű Gyula írja – az elkorcsosult nemzet „*megint nem vette tekintetbe a függetlenség megszemélyesítőjének akaratát!*”⁴⁷

A sok keserűségbe időnként kis méz is cseppent: két kedves, fiatal lány derítette fel öreg napjait. 1884 nyarat Zeyk Saroltával, a már említett Zeyk József unokahúgával töltötte, 1885 tavaszán pedig az ügyeskezü festőnő, Parlaghy Vilma készített róla portrét. Színes pillangók röpte volt ez, hiszen igaza van Németh Lászlónak: „*nem folyhat le úgy egy férfiélet, hogy egyszer, mint idegen szárny a vizet, egy másik nő meg ne borzolja.*”⁴⁸ Kossuth is úgy örült ezeknek az élményeknek, mint a szomjazó a csörgedező pataknak.

Testi állapotának romlása⁴⁹ azonban nem volt titok az otthoniak előtt sem, hiszen leveleiben sűrűn panaszkodott erről. A vég közeledése őszinte aggodalommal töltött el mindenkit, így sokan – politikai elveiktől függetlenül – kegyelettel gondoltak rá. Sőt, a hivatalos politikának előre kellett gondolkoznia, így Tisza Kálmán miniszterelnök – Thallóczy Lajos szerint Andrássy Gyula közvetítésével – felterjesztést intézett a koronához, melyben arról szólt, hogy ...” *ha bekövetkezik az említett haláleset, Őfelsége legalázatosabb magyar kormányának az első pillanattól arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy még ha tekintetbe is vesszük, hogy az elhunyt élete utolsó pillanatáig kétségbe vonta (vitatta) még a meglévő törvényhozás jogosultságát, törvényhozási úton semmi sem történhet, a társadalmi köröket azonban, valamint a törvényhatóságokat senki nem fogja akadályozni részvétük kifejezésre juttatásában, gyászszertartások megrendezésében, esetleg mozgalom kezdeményezésében önkéntes adományokból létrehozandó emlékmű létrehozására; sőt azt sem lehet kizárni, hogy ebben a kormány tagjai is részt vehessenek, ha e célból adakozásra szólítják fel őket.*”⁵⁰

Az uralkodó válasza a szúrások egész sorozatát tartalmazta „*a kérdéses esetben netalán célba vett részvétnyilvánításoknál, gyászünnepélyek tartásánál stb. a tett előterjesztés érdekében is, a királyi hatóságok hivatalosan, testületileg részt nem vehetnek, valamint egy emlék felállítása iránt netán meginduló mozgalomnál és adakozásoknál kormányom tagjai részt ne vegyenek s más magasabb állásban lévő hivatalnokok és országos méltóságot viselő egyének is ettől tartózkodjanak. Adva az előterjesztés szerint elfoglalandó álláspont miszerint törvénykezési úton semmi sem tehető, még az esetben is fenntartandó, ha az illető holt tetemének hazahozataláról és az országban eltemetéséről lenne szó.*”⁵¹

46 SZEKFŰ 2002, 616.

47 SZEKFŰ 2002, 635.

48 NÉMETH LÁSZLÓ: *Villámfénynél*. In: NÉMETH LÁSZLÓ: *Szerettem az igazságot*. I. Bp. 1971, 261.

49 „... rágni nem tudok, tehát vagdalt hússal kínlódom, hogy nem alszom, hogy járni nem tudok, hogy hangot hallok, de a szavakat nem tudom megkülönböztetni, hogy az ízlés érzetét annyira elvesztettem, miként azt sem tudom, szalmát forgatok-e a számban, vagy tőrös csuszát, az persze mind örvedetes jó egészség, de az már komoly dolog, hogy rohamosan közeledem a teljes megvakulás felé. Olvasni már abszolút képtelen vagyok, úrni kínnal-bajjal még csak írhatok, ha bal kezemmel egy 10 kilogramm (!) súlyú nehéz üveglencsét tartok elhomályosult szemeim elé, mi szerint gyanítsam, nem lássam, hogy mi a mennyköt vakarint jobb kezem a papírra”, ld. SZEKFŰ 2002, 652.

50 BORUS JUDIT: *Kossuth, a főváros halottja*. = *Budapesti Negyed* 1994/1. (továbbiakban: BORUS 1994), ld. <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/03/borus.html#jegyz4>

51 Uo.

Kossuth a betegségből fölépült, a magyar kormány viszont tovább okoskodhatott, mit tegyen, hogy a nemzeti érzés és a királyi ellenérzés között föl ne morzsolódjon. Kapóra jött a koronázás negyedszázados jubileumának ünnepe. 1892 júniusában fényes külsőségek között Ferenc József Budapestet a magyar fő- és székváros rangjára emelte, a főváros pedig viszonzásul diszpolgárává választotta a királyt. Alig néhány hónapra rá, 1892. szeptember 14-én, pár nappal 90. születésnapja előtt, Budapest közgyűlése – annak ellenére, hogy Ferenc József, kabinetirodája útján, felszólította a főpolgármestert, akadályozza meg⁵² –, a száműzött Kossuth Lajost is a főváros diszpolgárává választotta.⁵³ Az erről szóló oklevelet a Kamermayer Károly polgármester vezette delegáció személyesen adta át Kossuthnak Torinóban.⁵⁴ A gesztus a szimbolikus összebékeltetést célozta, de nem érte el szándékát: a „párbajozók” kardja, tudjuk, nem tért vissza hüvelyébe. 1892 szeptemberében szerte a nagyvilágból – Amerikából, Angliából, Franciaországból és persze otthonról is – érkeztek a születésnapjára küldött gratuláló levelek és táviratok. A Függetlenségi Párt küldöttei személyesen is köszöntötték a torinói Valentino-kertben rendezett banketten. Az aggastyán számos levélben felelt a gratulációkra, néha meg-megcsillantva humorát is. Őszintén örült a budapesti diszpolgári titulushoz,⁵⁵ mégha ebben a nagy ellenséggel is kellett osztoznia.⁵⁶

1893 decemberében ledöntötte lábáról az influenza, ismét gyengélkedett, de 1894 január közepén már újra fenn járt, iratait rendezte, annak ellenére, hogy még nem múlt el a láza. Számlakönyvének vezetése továbbra is az ő gondja volt, s tette ezt egészen március közepéig, amikor ismét ágyának dőlt. Március 4-én súlyos tüdőgyulladás támadta meg. Nagyon szenvedett, járni már csak botra támaszkodva tudott. Elméje viszont továbbra is gondokkal volt tele, s ezek közül a legfontosabb az volt, hogy ne maradjon utána teljesítetlen kötelezettség, mert egyre inkább tudatában volt a közeli végnek. A *Budapesti Hírlap* március 11-i száma első oldalán tudósított Kossuth egészségi állapotáról: eszerint ismét kilábal az influenzából, de még gyengélkedik. Fiai állandó jelenléte a betegágyánál viszont azt jelezte, már nem sok jóra lehet számítani. Ettől kezdve a pesti

52 SZEKFÜ 2002, 645.

53 *Magyarország története 1890–1918*. Főszerk.: HANÁK PÉTER. 7/1. Bp. 1978. (továbbiakban: HANÁK 1978) 84.

54 SZEKFÜ 2002, 646.

55 A városi és községi diszpolgárságot (32 vármegye és 25 város tisztelte meg ezzel a címmel) Kossuth a szeretet és bizalom jelének, becses kitüntetésnek tartotta, de úgy vélte, nem változtatnak a hontalanná nyilvánítását indirekt módon kimondó törvény betűjén. Ahogy az aradi Mülek Lajosnak írta 1889. december 9-én: az 1879. évi L. törvény cikk világosan intézkedik ebben a kérdésben. Eszerint „a távollét folytonossága megszakítottatik az által, ha az eltávozott magyar állampolgárságának fenntartását bejelenti ... azon törvényhatóság első tisztviselőjének (alispán, polgármester), melynek területén a folyamodó lakik.” Hiába magyarázza tehát Tisza Kálmán miniszterelnök, hogy „a kik a tíz év alatt az ország valamely hatósága vagy városa által diszpolgárrá választatván, azt elfogadtá, maga a tény által igazolták, hogy honpolgárok akartak maradni”, ez nem felel meg a törvény betűjének. De még a konkrét helyzetnek sem, mivel maga Kossuth (ekkor még) nem részesült abban a megtiszteltetésben, hogy Budapest városa („mint-hogy 1836 óta, addig, míg hazám balsorsa száműzötté tett, az volt a lakhelyem”) őt diszpolgárává választotta volna. Azt őszintén óhajtotta, hogy ne fosszák meg magyar állampolgárságától, de világosan figyelmeztetett: „a mit a törvény elveszen, azt miniszteri nyilatkozat nem adhatja meg”, ld. KLI X. 318–319.

56 Azt persze Kossuth nyilván pontosan tudta, hogy a városok nemegyszer a külső hatalom nyomására osztogatták a diszpolgári címet (pl. megkapta annak idején Pest városától Julius Haynau tábornagy is, stb.).

újságok rendszeresen és részletesen tájékoztatták olvasóikat a volt kormányzó közérzetéről. A félelem és a remény egymást kergették a lapok hasábjain, miközben az olvasók aggodalma – az újsághírek tragikus hangvételével párhuzamosan – egyre növekedett. A különböző töltetű hírek, mint pl. a „gyengülő érverés, nehéz lélegzet, ájulás”,⁵⁷ vagy egy halvány remény pislákolása, amikor a fia, Ferenc táviratban tájékoztatta Helftyt: „bár imminens veszély nincs, atyám betegsége nagyon komoly”,⁵⁸ lehangolták vagy éltették a közvéleményt. A *Budapesti Hírlap* szerint március 16-án még tíz perces telefonbeszélgetésre is sor került a nagybeteg és Helfy között, aki még biztatni próbálta, mondván: az egész magyar nemzet érte könyörög.⁵⁹ Kossuth mélyen tisztelte a Gondviselés művét a történelemben,⁶⁰ azt mégsem tudta elhinni, hogy „a mindenséget alkotó és fenntartó nagy Isten az ő személyes bajainál speciálisan intervenálni kötelességének ismerje”⁶¹ – így válasza rövid volt és lakonikus: „hiába imádkozik, énrajtam már nem segít semmi...”⁶²

57 BORUS 1994.

58 BORUS 1994.

59 BORUS 1994.

60 Kossuth egyházi kötődését a budapesti gyászszertartás alkalmával így jellemezte Sárkány Sámuel evangélikus püspök: „Kossuth hívő tagja volt keresztény egyházának, híven vallotta a protestantizmus hitelveit, részt vett, míg országos gondjai engedték, egyháza ügyeinek intézésében, hosszú évtizeden át felügyelője volt a sámsónházi [evangelikus] egyháznak s távolról is melegen érdeklődött egyháza ügyei és sorsa iránt”, idézi HENTALLER 1894, 340–341. A „turini remete” leveleiben is hasonló kijelentéseket találunk. Finck János soproni polgármesternek 1883. július 18-án az evangélikus egyházzal azt jegyezte meg, hogy „magam is azon felekezethez tartozván, természetesen mindig érdekléltem hitrokonaim egyházi és iskolai történelme iránt”, ld. KLI. X. 113. Világnézete és a felekezeti mozzanatok kapcsolatáról így írt Kovács Jánosnak, a kolozsvári unitárius gimnázium igazgatójának 1884. március 18-án: „evangelikus szülőktől születtem, evangélikus vallásban neveltettem, s lelkemben jól érzem magamat Luthernek azon tana mellett, mely a lelkiismeretet emancipálta, midőn a keresztény vallás kútféjének a szentírást, edénynek pedig, melylyel azon kútfőből meríteni kell, nem a bármi néven nevezett tekintély diktátorságát, hanem az ész, az egyéni szabad ítéletet jelölte ki, melynek nincs megtiltva semmi sylabusok által, hogy azon másik, azon nem írott könyv revelációiból is merítsen, melynek neve: természet, s melynek úgy a porszemben, mint a virágok myriadjaiban nyilatkozó örök törvényei, örök törvényhozóra vallanak.” Az unitárius egyháznak azért jósolt sikert, mert szerinte „a fősúlyt nem transcendentalis speculatiókra, melyek eredete az indus védákra vezethetők vissza (Trimurti), nem mystikus dogmákra, melyeknek egynémelyikéről írva van: »credo quia absurdum«, hanem Krisztus erkölcsstanára, az emberszeretetre fekteti, mely a társaslányé alkotott emberiség tökéletesedésének törvénye, melynek uralma nélkül soha sem lesz megadva az emberiségnek az a nagy áldás, melyet Krisztus e szavakkal kívánt követőinek: »béke legyen veletek!«”, ld. KLI. X. 136. Különösen nagy hangsúlyt fektetett a protestáns autonómiára: „nemcsak azért – fejtegette Irataiban az 1860 elején szervezett glasgow-i politikai gyűlés előkészületeiről szólva –, mert a gondolat és a lelkiismeret szabadságát az emberek legérzékenyebb erkölcsi tulajdonának, s a velünk született jogok legbecesebbjének tartom, hanem különösen magyar particularis szempontból is mondhatom, hogy, ha hon volnék, a protestáns autonomia védelmében senkinél hátrább nem állanék”, ld. KLI II. 128. Az említett védelemre azért volt szükség, mert a bécsi kormányzat a magyarországi protestáns egyházak önkormányzati jogait az 1859-ben kibocsátott ún. protestáns pátenssel erősen korlátozta, így széleskörű tiltakozás bontakozott ki ellene. Ugyanitt Kossuth azt is megemlítette, hogy Magyarországról többen felkérték, igazságon a protestáns mozgalom támogatására Angliában, ám ő ezt határozottan elutasította: „én ahhoz nem nyújtom kezemet, hogy a világ rokonszenvének, s közfigyelmének folyama a függetlenség kérdéséről eltereltesék, s egy felekezeti ügy szűk csatornájába szorítassék.” ld. KLI II. 128. A fordítottját viszont szívesen népszerűsíti: ha a felekezeti sérelem elleni tiltakozásban a „nemzeti jogharc”, az osztrák önkény elleni tiltakozás nyilvánul meg.

61 SZEKFŰ 2002, 606.

62 BORUS 1894.

Kossuth ugyan nem volt templomjáró ember, Lujza huga viszont rendszeresen⁶³ látogatta Torinóban a valdensok közösségének a szertartásait, és Lajos bátyja is ezt a felekezetet tartotta a maga hitéhez legközelebb álló vallási közösségnek. Talán érdemes pár szóval kitérnünk e nevezetes felekezet nagyszerű múltjának nevezetesebb eseményeire.

A valdens közösség története a középkori eretnekmozgalmakig nyúlik vissza. Eredetét legenda övezi: eszerint egy lyoni kereskedő alapította a XII. században. Neve Pietro Valdo, de Giorgio Tourn szerint ez kétséges, mert, „*ha latin neve lett volna, akkor Valdus, ha provenzáli francia, akkor Valdés vagy Vaudés-nek hívták volna. Ugyanígy a Pietro név is az, s lehet, hogy a valdensok ragasztották rá, mivel őt tartották Péter követőjének azért, hogy Krisztus akarata szerint reformálja meg az egyházat*”.⁶⁴ Tanításáról azonban nemcsak korabeli feljegyzés nem maradt fenn, de a katolikus egyház szította kíméletlen üldözések minden más dokumentumot is megsemmisítettek egészen a 16. századig. A valdensok azonban szívósan túlélték a véres századokat a nyugati Alpok nehezen megközelíthető völgyeiben, és amikor a németországi vallásháborúk meghozták a protestantizmus követésének szabadságát, a svájci reformációhoz csatlakoztak. A valdensok tanítása, mint minden kereszténynek, az apostoli hitvallás, a Biblia alapjain nyugszik. Krisztus szavát, a szentlélek művét, a feloldozást, az örök életet szabadon akarták prédikálni, mint ahogy azt az apostolok tették. Isten szava, szerintük a szentírásban van, mert csak az lehet tanúja a próféták és az apostolok tanításainak. A Biblia, s annak a terjesztése állt munkájuk központjában. Nem véletlen, hogy a biblia francia nyelvre való fordítása is a nevükhöz fűződik, s a fordítás nem latinból, hanem az eredeti héber és görög nyelvű szövegből készült. Az *Új Testamentum* első valdens kiadása Rómában, a Giuseppe Mazzini vezette köztársasági kormányzat idején készült el 1849-ben, de természetesen azonnal bezúzták a visszatérő pápai hatóságok. 1870-től azonban, miután Róma az egységes olasz királyság fővárosa lett, itt is szabadon lehetett terjeszteni. Mivel az olasz Risorgimento egyben a katolikus egyház világi szerepének csökkentését, a pápai állam fölszámolását és a vallásszabadság liberális emberi jogi alapelveinek érvényesülését hozta magával, 1848 – de különösen 1870 – után a valdenesek előmerészkedhettek a piemonti hegyek közül, templomaik épültek az olasz nagyvárosokban és a közösség számos tagja figyelemreméltó közéleti, művészeti, tudományos stb. karriert futott be. A laikus, modern, politikailag, gazdaságilag, kulturálisan egységes, modern olasz állam kiépítésében a valdensok jelentős szerepet játszottak.⁶⁵

Visszatérve az Alpok aljára, március 19-én, József napján Kossuth huga, Ruttkayné fölkereste a valdensok torinói templomát⁶⁶ a Vittorio Emanuele korzón, és annak lelki-

63 „*La sœur de Kossuth, auditrice régulière des cultes*”, ld. HENRY APPIA: *Un portrait et sept dessins hors texte d'Henry Appia et de son père*. Geneve, [é.n.] (továbbiakban APPIA é. n.) 278.

64 TOURN, GIORGIO: *I valdesi. Identità e storia*. Claudiana–Torino, 2003. (továbbiakban: TOURN 2003) 35.

65 Joggal figyelmeztet rá Emanuele Fiume, a római evangélikus valdens templom lelképásztora: „*a katolikus vallás, még ha a hívők többségét is vallja magáénak, történelmileg nem nevezheti magát az olasz nép vallásának, hiszen IX. Pius pápa hajthatatlan ellenzője volt a nép egyesítésének*”, ld. FIUME, EMANUELE: *Venti settembre, una festa protestante? = Bollettino ai membri e agli amici della comunità*. 2008 settembre. – A valdensok történetét és hitelveit részletesen bemutatja Giorgio Tourn előbb idézet munkája.

66 Az első torinói protestáns templomot a XVIII. században emelték a városban letelepedő külföldi kereskedők és katonák a brit követ védőernyője alatt. 1825-ben a porosz királyi követ is engedélyt kapott a

pásztorával együtt imádkozott immár agonizáló bátyjáért. Erről magának a papnak, David Peyrot-nak⁶⁷ a naplójából is értesülhetünk⁶⁸ – egy olyan forrásból, amelyet eddig nem ismertek a Kossuth-kutatók. Az alábbiakban ennek az új forrásnak az adatait is felhasználva mutatom be Kossuth torinói búcsúztatásának eseményeit.⁶⁹

Kossuth ekkor már nem volt megmenthető. Másnap, március 20-án kezelőorvosai még megpróbálták mesterségesen lélegeztetni,⁷⁰ de már csak órái voltak hátra a földi létből, állapota reménytelenné vált. Családtagjai, fiai, Lajos Tódor és Ferenc, Lujza húga, néhány távolabbi rokona, orvosa, Basso, titkára, Aulich, Figyelmessy Fülöp ezredes és az utolsó idők kedveltjei, Eötvös Károly, Károlyi Gábor gróf álltak körül az ágyát. Ekkor már hozzájuk csatlakozott a Pestről érkező Helfy Ignác is. Mindnyájan érezték, hogy a vég elkerülhetetlen. Éjjeli tizenegy óra előtt öt perccel lélegzett utoljára. Az az ember, aki fél évszázaddal korábban életre lobbantotta a magyar nép reményeit, mint a tavasz a rügyet az ág hegyén, most nem várta be, hogy a természet virágba boruljon, elbúcsúzott örökre.

Néhány perces döbbenet után a táviratok tudatták a megváltozhatatlant, és az újságok megteltek a Kossuthról szóló cikkekkel. A következő napon megkezdték a holttest bebalzsamozását, s harmadnapra, 22-én koporsóba tették.

David Peyrot valdens lelkipásztornak is megsokasodott a tennivalója. Még aznap Kossuth Ferenc arra kérte, menjen el hozzájuk, mert tudni szeretne volna, hogy apja holttestét felravatalozhatják-e a templomban és azt is, hogy a pap vállalja-e⁷¹ a halott

kormánytól, hogy a követség területén – mint már korábban az angolok és a hollandok – kápolnát építtethessen. 1848. február 17-én bocsátotta ki Károly Albert szárd-piemonti király a valdensek polgári, politikai és vallási jogait biztosító rendeletét, és hamarosan tervbe vették egy templom építését a város központjában. A telek megvásárlását 1850 végén engedélyezte II. Viktor Emanuel király, az alapító letelezése pedig 1851. október 29-én került sor. A historizáló romantikus stílusú épületet két évre rá, 1853. december 15-én avatták fel Via della Meridiana és a Viale del Re (a mai Via Carlo Alberto és Corso Vittorio Emanuele II.) sarkán. A valdensek *tempio*-nak nevezik templomukat, mert az apostolok írásában a chiesa (görögül *ekkllesia*) nem helységet, hanem gyűlést jelentett. Éppen ezért a tempio nem szakrális hely, nincs oltár, nincsenek szentképek és amikor nincs összejövetel, zárva marad. A részletekre vonatkozóan ld. TOURN 2003, 13–17.

67 David Peyrot (1856–1915) a gazdag Peyrot d'Olanda család elsőszülött gyermeke volt. Teológiai tanulmányait Firenzében végezte. Felszentelése után Bordighera, Nizza, Serre di Angrogna templomának a pásztora. 1880-ban került Torinóba, ahol tizenhat évig szolgált. 1882-től a Société d'Histoire Vaudoise (SHV) tagja, 1889–1892-ig titkára, majd 1913-tól haláláig elnökhelyettese. Számos történelmi tanulmány szerzője, amit a társaság *Bulletin*-je adott ki. Ld. PEYROT, GIANNI e WANDA: *Una famiglia valdese attraverso i secoli. Peyrot ramo „R”*. Kézirat. [h.é.n.] 218–228. – Híres négyezer negatívából álló fotógyűjteménye, ami fényképész szünetét igazolja, ld. C. PAPINI: *Come vivevano. Val Pellice, Val d'Angrogna e Luserna fin de siècle (1870–1910)*. Torino, 1980.

68 „V. Madame Ruttkay. Le general Kossuth est mourant; je serte longtemps avec la soeur x pré avec elle...”, ld. *Diario del pastore valdese David Peyrot, ministro della chiesa di Torino nell'anno 1894*. Archivio della Società di Studi Valdesi, Carte della Famiglia Peyrot, sottoserie David Peyrot, fasc. 9, 139. (továbbiakban: *Diario* 1894).

69 Ezúton köszönöm meg Emanuele Fiumének, a római valdens templom lelkipásztornak szives közlését – elsősorban ez inspirált írásom elkészítésére. Köszönöm Gabriella Ballesio levéltáros asszony segítségét is, aki kérésre a Tavola Valdese Levéltárból (Torre Pellice) a kért dokumentumokat megküldte.

70 BORUS 1994.

71 Egy héttel a temetés után jelent meg Henry Appia cikke a *Le Temoin* lapban, ahol négy hasábon át ismertette Kossuth életrajzát és történelmi szerepét. Cikke végén megemlíti, hogy ami az elhunyt vallásosságát illeti, nem könnyű a helyzete, mivel a torinói papok nem lehettek jelen utolsó betegségénél, de azért

búcsúztatását. Peyrot válasza az első kérésre nemleges volt,⁷² hiszen a valdens szertartás szerint a holttestet nem szokás a templomban fogadni, sőt előfordulhat, hogy előbb történik meg a temetés, s csak utána következik a gyászszertartás.⁷³ Ám most különleges esetről volt szó, így a pap megígérte, hogy a fontosabb közösségi döntések meghozatalára hivatott felekezeti konzisztóriumhoz (Concistoro) fordul tanácsért. Ez meg is történt, és a torinói valdensok legfőbb vallási intézménye – az Úrvacsora szertartását követően – egyhangúlag engedélyezte a Kossuth család kérésének teljesítését.⁷⁴ „Henry Appia lelkész⁷⁵ 23-án meglátogatta a halottat és ő maga is meggyőződött a lakásbeli felravatalozás nehézségeiről... , de egy miniszteri utasítás megoldja a problémát.” – olvasható Peyrot naplójában.⁷⁶ Végre – a pap lelkiismeretes utánjárásának köszönhetően – Húsvét vasárnapján, éjfélkor, a halott Kossuth ravatalra került.⁷⁷

Hétfőn, egész nap érkeztek a halotti koszorúk és folyt a templom díszítése, kedden pedig a magyar küldöttségek helyezték el kegyeletük virágjait. Elsőként a parlamenti képviselők koszorúztak, miközben magyar diákok, nemzeti gyászruhában⁷⁸ álltak diszörséget a ravatalnál.⁷⁹ Budapest főváros és a megyék, városok küldöttei, az egyete-

örmellettették, hogy Kossuth számontartotta az evangélikus hitet és annak is örülnek, hogy ők hirdethetik az evangéliumot a koporsója mellett, valamint hazájának képviselői és Torinó hatóságai előtt. „Au point de vue religieux il nous est difficile de rien dire à son sujet car il était peu démonstratif sur ce point et les pasteurs de Turin n’ont pu être admis auprès de lui dans sa dernière maladie. Cependant ils sont heureux du défunt tient à rendre à la foi évangélique, heureux aussi de l’occasion qui leur est ainsi donnée de rendre eux-mêmes témoignage à l’Evangile en présence de son cercueil, des représentants de son pays et des autorités de Turin.” Ld. APPIA, HENRY: *Luis Kossuth. = Le Temoïn – Echo des Vallées Vaudoises* 1894. április 5. (továbbiakban: APPIA 1894) – Ennek ismeretében is tévesnek minősíthető a *The New York Times* tudósítása, mely szerint Peyrot jelen volt, amikor Kossuth meghalt: „The funeral oration was delivered by the pastor of the church, M. Peyrot, the evangelical preacher who was present at the bedside of Kossuth when he died.” – A *The New York Times* március 29-i száma közreadott egy cikket *Back to his native land* címmel, melyben részletezi a torinói gyászszertartást és röviden beszámol arról is, miként vették a hírt Rómában és Budapesten. A *Messaggero* olasz napilap 1894. március 21-i száma *La morte di Luigi Kossuth* címmel írt az utolsó órákról, és meglepő módon szintén úgy tudta, hogy Peyrot ott volt a halottas ágyánál: „Kossuth entrato in agonia alle 3,00 pomeridiane. Si è dovuto ricorrere alla respirazione artificiale mediante l’ossigeno. Il Pastore valdese Peyrot gli somministrò gli estremi conforti. I medici nella stessa ora si ritirarono. Da quel momento Kossuth perdetto completamente i sensi...” Lehetséges tehát, hogy az amerikai lap innen vette az információt. (A *Messaggero* cikkét idézi LANZA, GIOVANNI: *Immagine di Lajos Kossuth nei quotidiani italiani*. Tesi di laurea – manoscritto. Róma, 2003. A szerző birtokában.)

72 *Diario* 1894, 139.

73 Emanuele Fiume szíves szóbeli közlése.

74 *Diario* 1894, 139.

75 Enrico (Henry) Appia (1862–1901) Párizsban és Genfben végezte teológiai tanulmányait, majd franciaországi és belgiumi közösségeknél dolgozott lelkipásztorként és teológiai tanárként. Pályáján Torino után Genf következett, ld. *Necrologie. Monsieur Henry Appia = Le Temoïn – Echo des Vallées Vaudoises* 1901. július 4.

76 *Diario* 1894, 139.

77 *Diario* 1894, 140.

78 HENRY APPIA: *Henry Appia 1861–1901 – sa jeunesse – son activité. Souvenirs recueillis par sa famille*. [Geneve, 1905]. (továbbiakban: APPIA 1905) 279. – Appia részletes leírással szolgál a magyar diákok ruházatáról: „les étudiants hongrois montant la garde en costume national de deuil: bérts d’astrakan r grande plumes, dolmans d’astrakan, de soie ou de velours” (az örséget álló magyar diákok nemzeti gyászruhában: nagy tollal díszített asztrakán [báránybunda] süvegben és asztrakán, selyem vagy bársony dolmányban).

79 *Diario* 1894, 140.

mi ifjúság delegációja mind zászlókkal és koszorúkkal vonultak a templomba. A magyarok oly nagy létszámban voltak jelen Torinóban, hogy néhány napra magyar szótól volt hangos a város. A magyar honvédek veteránjai 1848-as egyenruhát viseltek.⁸⁰ Türr István és Csudaffy Mihály tábornokok, az 1848–49-es olasz veteránok, az 1848 és 1866 között zajló függetlenségi háborúk rokkantjai, a torinói, velencei, piacenzai, nizzai, alessandriai, albai, friuli hadastyánok, s végre tizenkét vörösinges garibaldista is mindnyájan katonai rendben, zászlók alatt érkeztek a ravatalhoz, hogy leróják kegyeletüket a Nagy Öreg előtt. I. Umberto király és Francesco Crispi miniszterelnök egyaránt kifejezte részvétét a gyászoló családnak, a miniszter pedig az olyan közeli elvbarátnak, mint Helfy Ignác⁸¹ és a Torinóba érkező magyar képviselőknek levélben írt a gyász miatt érzett fájdalomról.⁸²

A káprázatosan feldíszített, eddig ily nagyszerű látványt sohasem nyújtó templom⁸³ közepén magas ébenfa lábakon állt a koporsó, fejjel a szószék felé, körülötte elrendezve a bronz, porcellán, babér, és megszámlálhatatlan virágkoszorúk⁸⁴ fekete és nemzeti szalagú tarkasága, melyekből a szószékre, a padokra és a falakra is bőven jutott. A gyászszertartás március 28-án reggel 9-kor vette kezdetét, amikor a gyászoló család megérkezett és felzendült Chopin gyászindulója.⁸⁵ „A koporsó közvetlen közelében fiai, huga és unokaöccse foglaltak helyet. Rögtön mögöttük Torinó város rendőrfőnöke és polgármestere, valamint a magyar delegáció következett”⁸⁶ A szertartást David Peyrot olaszul celebrálta, míg a hitszónoklatot Henry Appia torinói lelkész franciául tartotta. A Protestáns Kórus Szövetség Luther-kórusdalait és Palestrina egyik imáját énekelte sok egyéb között, az orgonán pedig Chopin és Cherubini gyászindulóját játszották.⁸⁷ Végül Veres József, az orosházi kerület országgyűlési képviselője, evangélikus lelkész⁸⁸ magyarul zárta a búcsúztatást.⁸⁹

80 „Les Honvés sont représentés ainsi que les vétérans du 1848 dans l’uniforme qu’ils portaient à cette époque”, ld. B[onnet], E[tienne]: *Revue Politique*. = *Le Témoin – Echo des Vallées Vaudoises* 1894. március 29. (továbbiakban: BONNET 1894).

81 „A Kossuth családnak legelőször Umberto olasz király fejezte ki részvétét. Crispi miniszterelnököt kérte meg, hogy Turin polgármesterén, Signor Volin keresztül tolmácsolja a szavait: »Ófelsége a király meghagyta nekem, hogy bízam meg Önt azzal, hogy személyes részvétnyilatkozatát vigye meg a Kossuth testvérek dicső atyjuk halála alkalmából«, ld. a Fővárosi Közlöny 1894. április 3-i számát, idézi BORUS 1994. – Alberto Blanc külügyminiszter azonban arról értesítette március 28-án a bécsi nagykövetet, Constatino Nigrát, hogy a király nem a polgármester, hanem a torinói prefektus útján üzent Kossuth fiainak, és Francesco Crispi miniszterelnök a saját nevében táviratozott Helfy Ignácnak, ld. *I documenti diplomatici italiani. Seconda serie: 1870–1896*. XXVI. Roma, 1999. (továbbiakban: DDI 1999) 152.

82 *The New York Times* cikke 1894. március 29.

83 Appia szerint „Notre église de Turin ne verra jamais un spectacle pareil, et il decril avec details „cette manifestation grandiose... la decoration splendide...”, ld. HENRY APPIA, 279.

84 BONNET 1894. – A szerző több, mint száz koszorút említ. – Etienne Bonnet 1874-től Angrogna lelkésze volt, ahol iskolákat építtetett. 1883-ban ő kalauzolta Edmondo De Amicis olasz író, aki *Alle Porte d’Italia* című könyvében állított emléket az Angrogna-völgyben tett látogatásának.

85 HENTALLER 1894, 338–339.

86 *The New York Times* 1894. március 29.

87 BONNET 1894.

88 *Diario* 1894. 137.

89 Il verbale della seduta straordinaria del Concistoro valdese di Torino per accordare il permesso dei funerali. Carte della Famiglia Peyrot, sottoserie Davide Peyrot, fasc. 9, Archivio Chiesa Valdese di Torino, registro 36 (Archivio Tavola Valdese, Torre Pellice).

A templomi szertartás befejezte után, pontosan tíz órakor, egy négylovas kocsira helyezték a nagy halott koporsóját és a lassú gyászmenet elindult a vasútállomás felé. A menet élén haladtak a Városi Tanács örei lovon, akiket a város zenekara követett gyászindulókat játszva. Közvetlen ezután Torino polgármestere, majd Türr generális és Budapest alpolgármestere, utánuk pedig „*Magyarország minden részéből, és Erdélyből érkezett delegációk, a parlamenti képviselők, igen gazdag öltözékben és akik közül néhányan kitűntek szépségükkel*”⁹⁰ követték a koporsót.⁹¹ Az állomáson újra több gyászbeszéd hangzott el. Takács József ceglédi pap után parlamenti képviselők szóltak: Lukáts Gyula, Sturmán György, Helfy Ignác, Rohonczy Gedeon, Szentiványi Árpád, Károlyi Gábor gróf. E. A. Brayley Hodgetts egyenesen New York-ból érkezett a szomorú eseményre.⁹² Torino polgármestere, Voli a város nevében köszönt el Kossuthtól, majd Márkus József,⁹³ Budapest alpolgármestere, egy 30 tagú küldöttség vezetőjeként, a magyar főváros nevében átvette a koporsót s egyúttal köszönetét és háláját nyilvánította Torinónak a nemes és méltó búcsúztatásért. Helfy Ignác olaszul köszönte meg az olaszok szeretetét, mely a királytól kezdve az utolsó polgárig megnyilvánult Kossuth iránt.⁹⁴

Miközben az olasz nemzet búcsúzott vendégétől, kortársi becslések szerint kb. háromszázezer ember tolongott az utcákon – nemcsak a város és környékének a lakossága, hanem máshonnan is jöttek Garibaldi vörösingesei, több, mint húsz olasz szabadkőműves, mindegyik a céhének a címerével⁹⁵ és az olasz szabadságharc veteránjai. Magyarországon, valamint Róma, Berlin és Bécs, azaz a hármasszövetség nagykövetésein bizalmas diplomáciai táviratok és levelek siettek ide-oda, izgatottan arról cserélve véleményt, okoz-e komolyabb problémát, ahogyan a magyar nemzet búcsút szeretne venni rebbelis fiától. A hazai közvélemény nyomására ekkorra már köztudott volt, hogy odahaza, Magyarországon kell elhantolni a földi maradványokat, mintegy teljesítve kívánságát, miszerint – amiként Hentaller Lajos fogalmazott – „*az édes anyaföld ölelje keblére.*”⁹⁶ Erre egyébként a főváros díszpolgáraként hivatalosan is megvolt a joga. A temetést rendező bizottság a közös külügyminisztériumhoz folyamodott a Kossuth koporsójának hazaszállításához szükséges engedélyért, amit meg is kapott.⁹⁷

90 „*Les delegations de tous les coins de la Hongrie et de la Transylvanie, le bourgmestre de Buda-Pesth et les membres du parlement en costumes plus riches et parfois eux-mêmes d'une beauté remarquable*” – írja Henry Appia, ld. APPIA 1905, 279.

91 *The New York Times* 1894. március 29.

92 *Diario* 1894, 137.

93 *Diario* 1894, 142. Márkus József természetesen rendezte a szertartás költségeit is: 42 lirába került az egyházi cerimónia. Erről szintén Peyrot tudósít naplójában április 7-i bejegyzéssel, bár a vevény aláírásánál április 9-ét jelöli meg. „*Il sottoscritto dichiara aver ricevuto dall' Ill'mo Signor V. Borgomastro di Budapest la somma di Lire italiane quarantadue qual rimborso di spese fatte nel tempio Valdese per i funerali del compianto Luigi Kossuth. In fede Torino di 9 aprile 1894. Il Pastore Valdese D. P.*”

94 Hentaller Lajos 25 tagú küldöttséget említ, ld. HENTALLER 1894, 339.

95 *The New York Times* 1894. március 29.

96 HENTALLER 1894, 349.

97 „*Császári és királyi osztrák-magyar halottszállítási engedély. Miután alulírt főkonzulság Génúába vámentes és akadálytalan szállítását a Turinban 1894. március 20-án elhalt Kossuth Lajos úr kettős koporsóba és faládába jól elzárt bebalzsamozott tetemének, mely Turinból vasuton Cormonson, Nabresinan, Pragerhofon át Budapestre temetés okából szállítandó, amennyiben ez az Osztrák-Magyar Monarchia mindkét állam területét illeti, a szükséges egészségrendőri szabályok tekintetbe vételét kikötve megengedte:*”

A torinói állomásra természetesen David Peyrot is elkísérte a halottas menetet, és Veres Józseffel együtt mindketten papi tógájukban álltak a tömegben.⁹⁸ Voli polgármester gratulációját fejezte ki a búcsúztatás nagyszerű megszervezéséért.⁹⁹ Este kilenckor futott ki a két különvonat, az elsőn Kossuth Lajos, Meszlényi Terézia és Kossuth Vilma földi maradványaival (utóbbiakat a genovai temetőből emeltette ki és hozatta át Torinóba Károlyi Gábor), a másodikon pedig a nagyszámú magyar küldöttséggel. Elhangzott Bartók Lajos¹⁰⁰ költeménye is: „*Hazádba szállj, szabadság bujdosója, / S mint te, oly törhetetlen lesz nemzeded! / Csupán a szűk sír, mit néked adhat; / De szent oltára lesz az majd a magyarnak...*”¹⁰¹

A hamvak Budapestre szállításának útvonalán azonban változtatni kellett. Az eredeti terv szerint erre Fiumén keresztül került volna sor, ám amikor erről Ferenc József értesült, táviratban adott utasítást a magyar kikötőváros elkerülésére. Ezekben a napokban látta ugyanis vendégül a közeli Abbazia fürdőhelyen II. Vilmos német császárt,¹⁰² és tapintatlanságnak tartotta volna a dinasztia legnagyobb ellenségének „jelenlétét”. A szenvedélyes gyűlöletet még a halál sem tompította, s engesztelhetetlenségében méltó ellenfele volt az elhunytak – de Kossuth erre az utolsó szűrásra személyesen már nem felelhetett.

Mivel Ferenc József kitarzott a 1889-ben hozott rendelkezések mellett, Kossuth temetése politikai bonyodalmakat okozott. Jókai Mór levélben fordult egy nagyméltóságú úrhoz azért, hogy az uralkodó küldjön egy koszorút Kossuth koporsójára, felszabadítva ezzel a magyar törvényhozást, hogy az a magyar liberalizmus 48-ig való vezére iránt háláját kifejezhesse, amelynek célja a nemzeti megbékélés lett volna.¹⁰³ Az uralkodói parancs azonban megtiltotta az állami temetést, így sem a kormány, sem a törvényhozás hivatalosan nem vehetett részt a gyászszertartáson. Nigra bécsi olasz nagykövet magától Kálnoky Gusztáv gróf osztrák–magyar külügyminisztertől értesült úgy, hogy a budapesti konzuloknak nem ajánlják a részvételt, sőt az olasz konzul jelenlétét a császár személyes sértésnek venné.¹⁰⁴ Carlo Lanza berlini olasz nagykövetnek ugyan csak latba kellett vetnie diplomáciai képességeit, amikor Szőgyény-Marich László gróf, a Monarchia berlini nagykövete magyarázatot kért tőle Umberto király személyes részvétlyilvánításáért. Lanza próbálta megnyugtatni kollégáját, hogy az olasz királynak az osztrák császár iránti érzéseit nem befolyásolta ez a gesztus, és kérte megértését: Kossuth éveken át élt Olaszországban, és élete végéig sokszor kinyilvánította szeretetét vá-

Ezennel fölhivatnak a tetem útjába eső helységek összes polgári és katonai hatóságai, hogy a jelen alulírt mai naptól számitandó egy hónapra kiállított engedély felmutatása után útnak bocsássák és e szállítást minden lehető módon előmozdítsák”, ld. BORUS 1994.

98 *Diario* 1894, 140.

99 *Diario* 1894, 140.

100 Bartók Lajos (1851–1902) költő, drámaíró, a *Bolond Istók* szerkesztője, országgyűlési képviselő, jelen volt a temetésen, ld. *Diario* 1894, 137. – talán ő maga szavalta el versét.

101 A korabeli lapok után idézi BORUS 1994., továbbá ld. *La Gazzetta Piemontese* 1894. márc. 21. (Radó Antal olasz fordításában)

102 Costantino Nigra (Bécs, 1894. márcus 29.) – Alberto Blanc külügyminiszternek (R. 948/326), ld. DDI. 1999, 159.

103 Miskolczy Ambrus. *A Kossuth-ábrázolás technikái.* = *Korall* 2002, 21/22. 27.

104 Costantino Nigra (Bécs, 1894. márcus 27.) – Alberto Blanc külügyminiszternek, ld. DDI 1999, 150., Costantino Nigra (Bécs, 1894. márcus 29.) – Alberto Blanc külügyminiszternek (T. confidenziale 906.), ld. DDI. 1999, 158.

lasztott hazája iránt – és ezt figyelembe kellett venni, akármekkora volt is a bűne Ferenc József császár személye ellen.¹⁰⁵ Lanza arról is értesítette főnökét, hogy Szőgyény magyar létére „királypártibb a királynál”, és mély keserőséggel osztozott abban a fájdalomban, amit Ferenc Józsefnek a Kossuth-melletti tüntetések okoztak.¹⁰⁶ Mi több, írta jelentésében Lanza, Szőgyény nagykövettel értett egyet a német külügyminisztérium államtitkára, Adolf Marschall von Bieberstein báró is, midőn „*megvető kifejezésekkel illette Kossuth dolgait, aki még halála után is zavarba hozza a magyar kormányt.*”¹⁰⁷

A halott Kossuth, a „*nagy országháborító*”¹⁰⁸ tehát még halála után is folytatta a „párbajt”: a hozzá fűződő érzelmek¹⁰⁹ által kiváltott társadalmi-politikai hatás révén sújtott ellenfelére. Hazatérése birodalmi ügygé vált, mert sírbatétele a nemzeti kegyelet gyásza és impozáns tüntetése volt. Kossuth temetésén természetesen sokkal többen voltak jelen, mint ahányan 24 évvel később Ferenc Józsefet kísérték utolsó útjára. A történelem ítéletének formálása legkésőbb a temetés napján megkezdődik,¹¹⁰ mintegy igazolva a kossuthi jövendölést: „*a nép ösztönei adnak tápláló nedvet a történelem talajának, melyre a röppenő percz opportunizmusával számítgatásnak szele szikkasztólag hat.*”¹¹¹ Valójában azonban a budapesti megemlékezések és szertartások során is – ahogy Hanák Péter megjegyzi – a jelenleg megbékélt nemzedék múlt iránti kegyelete és múltat kamatoztató kultusza keveredett az eleven örökséget hordozók igazi gyászával.¹¹² Sokan voltak, akik osztoztak a gyászban, és persze voltak olyanok is, akik távolmaradtak. „Mindenki” persze nem lehetett ott – így ez utóbbiak nyilván találtak valamilyen kifogást: volt, aki a lojalitásával tüntetett a császár mellett – és talán voltak olyanok is, akik egyszerűen nem hittek már az eszmékben. Ők talán ezért álltak szemben azzal a Kossuthal, akiről így beszélt Henry Appia torinói lelkipásztor a március 28-i búcsúztatón: „*... a hazaszeretet és a hazáért vállalt száműzetés körülményei naggyá teszik az embert...*”¹¹³

105 Carlo Lanza (Berlin, 1894. április 1.) – Alberto Blanc külügyminiszternek, ld. DDI 1994, 164–165.

106 DDI. 1994, 165.

107 Uo.

108 Az ismert Kossuth-anekdota szerint a sárospataki református kollégium neves jogász professzora, Kövy Sámuel jegyezte meg róla: „*dominus Kossuthból, – ha meg nem javul, – még nagy országháborító fog válni*”, ld. HENTALLER 1894, 4.

109 Érdemes ismét kiemelni néhány sort Henry Appia már említett cikkéből. Csodálattal ír arról az általános gyászról, amit Kossuth halála kiváltott. Annak ellenére, hogy ez az ember – írja – hosszú évek óta távol maradt a politikai élettől, elevenen él sokak szívében. A gőz és villamos korában minden oly gyorsan követi egymást és a feledés homályába merül, de nem ő, aki még 40–50 év után is a magyar nép szeretetét és tiszteletét élvez. Ld. APPIA 1894.

110 KRÚDY GYULA: *A holt Kossuth Pestén*. In: KRÚDY GYULA: *Kossuth fia*. Bp., 1976, 78–83.

111 Részlet a hegyaljai evangélikus egyházmegye előljáróságához 1892. szeptember 4-én intézet leveléből, ld. KLI X. 387.

112 HANÁK 1978, 84–85.

113 Henry Appia úgy döntött, hogy a franciául, olaszul és magyarul elhangzó beszédeknek kerülniük kell a politikát és a dichimnuszot. Ő maga a *Zsidókhöz írt levél* XI. fejezetének sorait idézte, amelyek a hazájukat keresőkre vonatkoznak: „*Nous éviterons dans notre service, tenu en français, italien et hongrois, toute politique et tout panegyrique... D'Après les versets de Hébreux XI concernant ceux qui cherchent leur patrie, je montrerai comment le patriotisme et la qualité d'exilé pour la patrie peuvent grandir un homme, puis rappellerai qu'il y a quelque chose de plus grand, l'amour de la patrie éternelle et la vie du chrétien étranger et voyageur qui cherche la gloire, l'honneur et l'immortalité*”, ld. APPIA é. n. 279.

A budapesti Hősök terén álló impozáns történelmi szoborcsarnokban – Hunyadi János mellett – az egyetlen, aki államfő volt ugyan, de nem volt uralkodó: Kossuth Lajos. Bronz alakja Ferenc József szobrának a helyén áll, és senkiben nem merül fel a gondolat, hogy vissza kellene cserélni.

Ő győzött tehát a császárral vívott párbajában.

Kettejük konoksága, *a soha semmi feltétel alatt makacssága* viszont arra int, hogy „*a különböző elképzelések, változatok, alternatívák közül a történelemben általában az adott erőviszonyok közt a legvalószínűbbek válnak valóra. ... A viszonylag helyállónak tűnő nézeteket és megoldásokat nem ajánlatos hibátlannak, korrekcióra nem szoruló teljes igazságnak tekinteni*”¹¹⁴ Megtörténhet viszont, hogy egy államférfi által hirdetett eszme „*termő maggá lehet a jövődő földében*”.¹¹⁵ Minden történelmi cselekvőre igaz marad viszont a mérsékletességről szóló, görög eredetű latin mondás: *In medio stat virtus*.

KATALIN MELLACE

“...UNDER NO CONDITIONS”

WALDENSIAN RESOURCES OF THE FAREWELL OF KOSSUTH

Lajos Kossuth (1802-1894) spent the last 33 years of his exile in Italy, in Collegno and in Turin. Even though he did not attend church meetings, he held fast to his evangelist faith, and kept in touch with the Waldensian Church in Turin. History of the Waldensian community goes back to the mediaeval heresy movements. The persistent Waldens survived the bloody centuries in the out-of-the-way valleys of the Alps.

After 1848, but especially after 1870, the Waldens ventured to leave the mountains of Piedmont, built churches in major Italian cities, and several members of the community had an outstanding career in public, art, and scientific life. Thus, when Kossuth died in Turin in 1894, David Peyrot Waldensian priest accepted the request of the family and offered the community's pretty church, built in 1853, for the burial and farewell services of the prominent Hungarian patriot. The journal of the Waldensian priest and the documents of his community now add new and important pieces of information to what we already know about this outstanding political and cult historical event.

114 KOSÁRY DOMOKOS: *A magyar és európai politika történetéből*. Bp., 2001, 636.

115 KLI VIII. 204.

KLESTENITZ TIBOR

PROHÁSZKA OTTOKÁR SAJTÓSZERVEZŐ TEVÉKENYSÉGE

A Prohászka Ottokár által képviselt egyházi reformtörekvések fontos elemét alkotta a katolikus sajtó megújítása. Ennek célja az volt, hogy olyan sajtótermékeket bocsásson a hívők rendelkezésére, amelyek a katolikus világnézetet érvényesítve látják el a modernitás viszonyai között nélkülözhetetlenné váló hírszolgálatot. Prohászka e cél érdekében sokrétű tevékenységet fejtett ki: amellet, hogy rendszeres publicisztikai munkát végzett, a sajtó gyakorlati problémáinak megoldása is foglalkoztatta.

A Székesfehérvári Püspöki Levéltár és a korabeli katolikus sajtó forrásait felhasználva ezeknek a sajtópártoló erőfeszítéseknek a legfontosabb elemeit szeretném számba venni. Dolgozatomban megkíséreltem bemutatni Prohászka sajtóval kapcsolatos nézeteinek alakulását, az országos sajtómozgalom szervezésében betöltött szerepét, illetve ezzel összefüggésben az egyházmegye kormányzása során meghozott sajtótámogató rendelkezéseit.

AZ EGYHÁZ ÉS A SAJTÓ KÉRDÉSE A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A 19. századi Európában fokozatosan kiépültek a modern polgári államok, amelyek egyre nagyobb szerepet töltek be a társadalmi, kulturális és oktatási életben. Ennek következtében gyakran kerültek konfliktusba az egyházzal, amely korábban szinte monopóliumot élvezett ezeken a területeken. A világi hatalom érvényesítette elsőbbségét, amit a papság sokszor egyházüldözésékként érzékelt. A felvilágosodott és antiklerikális ideológiai irányzatok terjedése, a szekularizáció pedig a katolicizmus tudatformáló erejét és közéleti szerepét kérdőjelezte meg.¹ Ezek a folyamatok arra készítették az egyházat, hogy a korábbiaknál sokkal nagyobb mértékben próbáljon híveinek támogatására támaszkodni. A Vatikán egyik orgánuma már 1882-ben leszögezte, a hívők kötelessége, „hogy pótolják az államot egyházzvédő és segítő feladatában”; az egyházat meg kell védeni az állami túlkapásuktól, ami a hívők összefogását és megszervezését igényli.²

A katolikusok tömörítéséhez, a csoportöntudat megteremtéséhez és a közös célok érdekében való mozgósításhoz elengedhetetlen feladat volt a katolikus sajtó létrehozása-

1 NICHOLAS ATKIN – FRANK TALLETT: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750.* Oxford University Press. Oxford, 2003, pp. 143, 167.

2 *A világi katolikusok feladatai a jelen időkben. Kivonat a Civitá katholica után.* (sic!) In: *Religio.* 1882. december 9. pp. 372–373.

sa. A modern viszonyokhoz való alkalmazkodást célul tűző XIII. Leó pápa számos alkalommal hívta fel a sajtó fontosságára a hívők figyelmét. A pápa 1879 februárjában vendégül látta a világ katolikus újságíróit, akiknek kifejtette: az egyház ellenfelei a sajtót használják fel arra, hogy elfogult cikkeikkel észrevétlenül és fokozatosan elidegenítsék a híveket a vallástól, így a kor kedvezőtlen politikai és társadalmi jelenségei joggal tulajdoníthatóak a nyomtatott betűk hatásának. Ezért arra bízta az újságírókat, hogy a sajtó eszközeivel küzdjenek a hit és az egyház védelméért.³

XIII. Leó az 1882-ben kiadott *Lumen de coelo* kezdetű körlevelében adott cselekvési programot: „szükséges az iratok ellenében iratokat állítani, hogy így ugyanazon eszköz, mely oly nagyban mozdítja elő a romlást, az emberek üdvére és javára használtassék fel, s hogy az orvosság onnan vételessék, ahonnan a mérges baj származik” – írta. Egyben a hívők kötelességévé tette, hogy lehetőségeik arányában támogassák a katolikus sajtót.⁴ 1897-ben a pápa az *Officiorum ac munerum* konstitúcióban megtiltotta, hogy a katolikusok olyan lapokat olvassanak, amelyek „a vallást vagy a tiszta erkölcsöt szándékosan támadják.”⁵

Az egyház ezzel harcot hirdetett az antiklerikális, szociáldemokrata vagy kommunista elveket valló, illetve az ateista szellemiségű „rossz sajtó”, és az ideológiai szempontból semlegesnek tekintett, véleményt nem, csak híreket közlő „színtelen sajtó” ellen, arra bátorítva a híveket, hogy elkülönült katolikus laphálózatokat hozzanak létre, amelyek megvédik őket a károsnak ítélt szellemi hatásoktól. A pápaság ösztönzésének hatására, elsősorban a heves állam–egyház konfliktusokat megelőző nyugat-európai államokban, például Németországban, kiterjedt katolikus sajtóhálózatok kezdtek meg működesüket.⁶

Magyarországon a sajtót ezzel szemben a katolikus elit sokáig nem kezelte súlyának megfelelően. Noha a Vatikánból érkező sürgetések kiváltottak némi visszhangot, ám a hazai főpapság elsősorban nem a nyilvánosság erejétől, hanem továbbra is a hagyományos módszerektől, a kormány tagjaival ápolt személyes kapcsolatoktól várta az egyházi érdekek biztosítását, az alsópapság pedig a tömegsajtó megjelenésére konzervatív módon reagált, a célt a nép „gyermekded, naiv kedélyének” megvédésében, a hírlapolvasás igényének visszaszorításában látta,⁷ nem pedig a katolikus sajtó kiépítésében.

A helyzetet az 1890-es években az egyházipolitikai harc kitörése változtatta meg, amely néhány évre a liberális–katolikus szembenállást tette a hazai politika legfőbb törvonalává. Az eseményekre reagálva a pápa 1893. szeptember 2-án bocsátotta ki *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját, amelyben felszólította a főpapokat, hogy a katolicizmus érdekeinek védelmébe vonják be a laikusokat is. Az egyleti szervezkedés, a nagygyűlések tartása, a hívő képviselők választása mellett a pápa a sajtó ügyében is cselekvésre szólított fel.⁸

3 *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei.* Fordította PROHÁSZKA OTTOKÁR. Bp., 1891, p. 51.

4 RIESZ GÁSPÁR: *A katolikus sajtó kötelességszerű pártolásáról.* Hunyadi Mátyás Intézet. Bp., 1882, p. 1.

5 AUER ISTVÁN: *A katolikus sajtó jelentősége és felkarolása.* In: *Országos Pázmány Egyesület.* 1900. I. évf. 1. sz. p. 16.

6 ATKIN – TALLETT 2003 p. 242.

7 KISS MÁRIA RITA: *Bangha Béla sajtókonceptiója politológiai szempontból.* In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.* Szerk.: SARNYAI CSABA MÁTÉ. METEM. Bp., 2001, p. 151.

8 *Magyar Állam.* 1893. szeptember 8. p. 1.

A politikai feszültségek és a vatikáni bátorítás következtében az 1890-es években a hazai katolikus sajtó fejlődésnek indult, a példányszámok emelkedtek, és a rétegzettség is a nyugat-európai minták szerint alakult.⁹ 1902-ben már hatvannyolc katolikus orgánus jelent meg, köztük huszonhét politikai hetilap és öt napilap.¹⁰

PROHÁSZKA SZEREPE AZ ORSZÁGOS SAJTÓPÁRTOLÓ MOZGALMAK SZERVEZÉSÉBEN

Prohászka Ottokárra döntő befolyást gyakoroltak római tanulmányai, amelyek hatására XIII. Leó elgondolásainak hí követőjévé vált. A sajtó kérdésében is arra törekedett, hogy megvalósítsa a pápa elgondolásait: magyarra fordította az 1879-es üzenetet, és ennek szellemében maga is publicisztikai tevékenységet folytatott a Magyar Sion és az Esztergom munkatársaként. Szembeszállt a hazai papság körében a sajtóval kapcsolatban élő idegenkedéssel, és világosan különbséget tett a sajtó mint médium, illetve az általa közvetített, az egyház által kárhozottat eszmék között. Hangsúlyozta, hogy a hitvédelmi feladatok megoldásához már nem elegendők a hagyományos módszerek, és a modernitás nyújtotta eszközöket is fel kell használni: „nekünk is a nyilvánosság terére kell állítani az új gondolatok bűvös keretében a magunk igazát” – írta 1903-ban.

Prohászka bizalmatlanul szemlélte az általa is frivolnak, erkölcstelennek tartott tömegsajtó működését, ezért új, szilárd morális alapokon álló orgánusok szükségességét hangoztatta, amelyet a hívő közönségnek erkölcsi kötelessége támogatásban részesíteni.¹¹ A katolikus vezetésű sajtóban ezzel szemben egyenesen olyan eszközt látott, amely segíthet abban, hogy társadalmi téren oldja az egyház konzervativizmusát, és hozzájárulhat a belső fejlődéshez: „az elszigetelődés érzelmeszedés s a végnek kezdete volna, de éppen a sajtó lesz az elszigetelődés ellenszere, mert az eszközi a kapcsolatot a hit világa s a modern világ forгатaga között.”¹²

A sajtót a népnevelésre, a kultúra tömeges terjesztésére alkalmas eszközként írta le. Ehhez azonban bizonyos feltételek teljesülését látta szükségesnek, így egyrészt olyan újságírói munkát, amely a mindennapokban is érvényesíti a katolicizmus szellemét,¹³ illetve – ahogyan az 1895 előtti korszak egyetlen országos katolikus napilapja, a valóban rendkívül elavult Magyar Állam felett gyakorolt határozott kritikájából kiderül – a katolikus sajtó versenyképességét, szakmai minőségének javítását.¹⁴

Ezeknek a kérdéseknek a megoldására jött létre 1896-ban a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete, amelynek munkájában Prohászka a kezdetektől aktív szerepet játszott. 1903-ban a szervezet választmányának tagja lett, majd 1906. március 25-én megválasztották az egyesület elnökévé.¹⁵

9 DERSI TAMÁS: *Politikai küzdelmek a századvégi katolikus sajtó tükrében*. In: Uő: *Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok*. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1973, p. 19.

10 CZIKLAY LAJOS: *A magyarországi hírlapirodalom*. In: KISS JÁNOS – SZIKLAY JÁNOS: *A katolikus Magyarország*. I. köt. Stephaneum. Bp., 1902.

11 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A sajtó feladata a modern harcban*. In: *Összegyűjtött munkái*. Szerk.: SCHÜTZ ANTAL. Szent István Társulat. Bp., [1929.], XII. köt. pp. 51–53.

12 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Sajtóvasárnapra*. In: *Összegyűjtött munkái*. XVI. köt. p. 287.

13 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A sajtó irányítása*. In: *Összegyűjtött munkái*. XXI. köt. p. 27.

14 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Magyar Állam*. In: *Összegyűjtött munkái*. XXI. köt. p. 25.

15 *Országos Pázmány Egyesület*. 1903. IV.évf. 1.sz. p. 12.

Az egyesület a szakmai problémák tárgyalása mellett nagy hangsúlyt fektetett a katolikus újságírók csoporttudatának és az egyház iránti szolidaritásuknak a megerősítésére. Ezeknek a közösségépítő erőfeszítéseknek az egyik legkiemelkedőbb példája az egyesület 1908 októberében tartott római zarándoklata volt, amelynek során a résztvevőket X. Pius is fogadta. A küldöttség nevében Prohászka köszöntötte a pápát, aki támogatásáról biztosította a kezdeményezést: „[...] folytassátok mindig ilyen bátran a hit védelmét az ellenséges támadásokkal szemben. Az erkölcsök szentségét védelmezzétek meg az erkölcstelenség apostolaival szemben” – mondta. A pápa kifejezte egyetértését Prohászkaival, aki azt fejtegette, hogy az egyházat Magyarországnak már nem a Kelet, hanem a Nyugat ellen kell megvédelmeznie, mert az innen terjedő felvilágosodott eszmék „még a legjámborabb hívőket is” kételkedésbe ejtik.¹⁶

Prohászka célja tehát elsősorban az volt, hogy megóvja a hívőket a „rossz sajtó” által terjesztett világias szellemtől. Ezért különösen nagy érdeklődést mutatott a katolikus bulvárlapnak is nevezett Új Lap iránt, amelyet 1902-ben a Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége hozott létre. Az újság kiadóinak célja az volt, hogy a vidéki olvasókat megvédjék a krajcáros lapok által közvetített „destruktív” tanoktól. A lap arra vállalkozott, hogy a kisemberek érdekeit képviselje, „anélkül azonban, hogy elérhetetlen vágyakat támasztana bennük”.¹⁷

Az orgánum publicistái a fő ellenfélnek a szociáldemokratákat tartották, akik érvelésük szerint nem segítenek az embereknek, csak fölizgatják, majd a bajban magukra hagyják őket. Velük szemben bölcs vezetőkre van szükség, akik ismerik a nép helyzetét – szólt a lap arisztokrata fenntartóit támogató érvelés.¹⁸ A lap cikkírói a társadalmi feszültségek megoldását a hagyományos keresztény értékrend helyreállításától várták. Felfogásuk szerint a hitéleti reneszánsz egy csapásra megszünteti a szociáldemokrata zavarkeltés veszélyét is.¹⁹

Néhány közvetett jel arra mutat, hogy Prohászka személyesen is közreműködött tanácsaival az Új Lap irányításban. Amikor 1904 őszén az orgánum válságos anyagi helyzetbe került, a laptulajdonos Zichy János és Esterházy Miklós Móric grófok őt is meghívták a kiutat kereső szűk körű megbeszélésre.²⁰ A püspöki székét frissen elfoglaló főpap pedig egyik első körlevelét 1906 februárjában az Új Lap támogatásának szentelte. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a sajtót a világnézeti küzdelmek legfontosabb eszközének látta: „el fogjuk pedig veszíteni pozícióinkat kiváltképp most, mikor a szociáldemokratikus izgatás rávetette magát a népre s falut s tanyát eláraszt szegényletes sajtótermékeivel” – írta. Mivel úgy vélte, hogy a Népszavával szemben csak az Új Lap léphet fel eredményesen a nyilvánosság előtt, ezért a papság pártfogásába ajánlotta az orgánum ügyét.²¹

A századfordulón meginduló katolikus sajtótermékek, amelyek közül a Néppárt lapja, az Alkotmány volt a legfontosabb, hamarosan súlyos anyagi válsága kerültek. A Magyar Állam és az Alkotmány kiadói a püspöki kar segítségét kérték, amely Prohászka

16 X. Pius a magyarokhoz. In: *Alkotmány*. 1908. október 13. p. 1.

17 *Új Lap*. 1902. október 15. p. 1.

18 *Új Lap*. 1902. november 27. p. 1.

19 *Új Lap*. 1902. november 5. p. 2.

20 Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Levelestár. Zichy János Mihályfi Ákosnak 1904. november 7.

21 Székesfehérvári Püspöki Levéltár. (SzfvPL) 7122-326/1906. Prohászka Ottokár az Új Lapot ajánlja 1906. február 12.

Ottokárt bízta meg azzal, hogy tárgyaljon a kérelmezőkkel.²² A kar üléseit előkészítő bizottság 1906 januárjában szükségesnek találta a lapok fennmaradását, és e célra 50–60 ezer korona támogatást tartott indokoltnak. A testület azt javasolta, hogy a püspökök és káptalanok önkéntes alapon egy évre előre határozzanak meg segílyt a lapok számára.²³

A főpapok azonban az ajánlás ellenére sem tudtak megállapodni a segílyezés részleteiről. A katolikus sajtó mérvadó szereplői ezért az anyagi alapok biztosításának érdekében egy új társadalmi egyesület megalapítását határozták el. A folyamat 1906. június 10-én vette kezdetét, amikor az Országos Pázmány Egyesület Székesfehérváron vándorgyűlést tartott. A tagok ekkor megvitatták egy sajtótámogató mozgalom alakításának lehetőségét. Az egyesület javaslatokat fogalmazott meg a katolikus nagygyűlés számára, amely 1907-ben Pécsen határozott a Katolikus Sajtóegyesület felállításáról. Az osztrák minta alapján létrehozott új szervezet arra vállalkozott, hogy előmozdítsa az egyházi sajtó versenyképességét és terjesztését.²⁴

Az egyesület megalakulása hivatalosan 1907. november 4-én történt meg. Az első sorban reprezentatív szerepet betöltő Esterházy Miklós herceg mellett Prohászka választották meg a szervezet társelnökévé. Az egyesület létrejöttéről értesítették a pápát, aki köszöntötte a szervezőket.²⁵ Az eset érdekessége, hogy a pápai üzenet nemzetközi publicitást is kapott. A londoni *The Times* bécsi tudósítója a levélváltásról külön cikkben számolt be, amelyben egyben éles kritikát gyakorolt a nemzetközi katolikus sajtó szakmai színvonala felett.²⁶

A Sajtóegyesület vezetése a mindennapokban igen nehéz feladatot jelentett, hiszen az anyagi támogatás megszerzése érdekében a különböző katolikus lapérdekeltségek erős konkurenciaharcot vívtak egymással, ezért a vezetőségnek sokféle érdeket kellett kiegyensúlyoznia. A lapkiadók közötti feszültség mértékét jól mutatja, hogy 1908 novemberében a Pázmány Egyesület főtítkára elkeseredett hangvételű nyílt levélben mondott le megbízásáról, mert „a katolikus ügyek szereplői közt olyan pártos gyűlölség és torzsalkodás uralkodik, amely a szenvedélytől ment megértést és egységes működést sok tekintetben bénítja”.²⁷

A kiélezett helyzetben a Prohászka Ottokár által irányított vezetőség arra törekedett, hogy minél megfontoltabb döntést hozzon, ezért az eljárás igen sok időt vett igénybe. Az igazgatótanács már 1907. november 18-án tárgyalta a többek között a Magyar Állam, az Igaz Szó és a Pozsonyi Keresztényszociális Lap támogatását célzó indítványról, majd a döntést elhalasztotta. Márciusban az igazgatóság a vitatott anyagi kérdések megoldását egy különbizottságra bízta, amely májusban végül arra az elhatározásra jutott, hogy az elsőbbséget társadalmi fontosságára tekintettel az Új Lap támogatása kapja meg.

Az egyesület a végleges döntést szeptember 30-án hozta meg: az Új Lap havi 4600 korona támogatást kapott a szerkesztőség bővítéséhez és ahhoz, hogy napi hat oldalon

22 Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1892–1908. 1905. november 16–17.

23 EPL Cat. D/a/835–1906. A kalocsai érsek a primásnak 1906. február 4.

24 GERELY JÓZSEF: *A katolikus sajtó-pártolás országos szervezése*. Globus. Bp., 1907, p. 33.

25 *A pápa a Katolikus Sajtóegyesületnek*. In: *Alkotmány*. 1908. február 6. p. 1.

26 *The Pope and the Press*. In: *The Times*. 1908. február 7. p. 7.

27 *Az Országos Pázmány Egyesület főtítkárának lemondása*. In: *Magyar Állam*. 1908. november 25. p. 8.

jelenhessen meg, amíg az el nem éri a hétköznapi 45 ezres példányszámot. Az egyesület ugyanakkor az Alkotmány javára plusz négy oldal nyomdaköltségét vállalta magára.²⁸

A vezetőség tehát úgy döntött, hogy a támogatásokat nem arányosan osztja el a kérelmezők között, hanem a leginkább versenyképesnek tartott orgánumokat fogja segíteni. A döntés elsősorban az Új Lap esetében bizonyult sikeresnek, amely egy év alatt megháromszorozta az addigi húszezres példányszámát, majd 1910-ben elérte a napi hetvenezer példányt.²⁹ A Magyar Állam ugyanakkor, amely elesett a támogatástól, a fennmaradás utolsó esélyét is elvesztette, és 1908 decemberében kénytelen volt bezüntetni megjelenését.³⁰

A Katolikus Sajtóegyesület a lapoknak nyújtott anyagi támogatást országos gyűjtés segítségével teremtette elő. 1910 októberéig valamennyi egyházmegyében elrendelték az évenkénti sajtóvasárnap kötelező megrendezését, amelynek során a szószéken a katolikus sajtó fontosságáról kellett beszélni, előfizetésre kellett buzdítani, a perselypénz pedig az egyesületet illette.

Prohászka Ottokár természetesen az elsők között, 1909 szeptemberében rendelte el egyházmegyéjében a sajtóvasárnapot. Körlevelén az a szándék érezhető, hogy papságának konzervatív részét is meggyőzze az újszerűnek ható módszerek szükségességéről. Ezért kifejtette, hogy az egyháznak nem szabad elszigetelődnie, hanem teljes erejével az életre kell hatnia, így a „rossz sajtó” ellen a templomban is fel kell venni a harcot. A függetlenségi érzelmű klerikusok megnyugtatóására leszögezte, hogy a sajtópártolásra nem politikai, hanem erkölcsi indíttatásból van szükség. A püspök végezetül felkérte papjait, hogy személyesen is mutassanak példát, és rendeljék meg a katolikus lapokat.³¹

Bár a sajtóegyesület tevékenysége fontos segítséget jelentett a támogatott lapok számára, azonban összességében csak korlátozott eredményeket hozott. A számítások szerint a lapoknak az addigi színvonal fenntartásához évi százezer korona támogatásra lett volna szükségük, az egyesület azonban csak mintegy hatvanezret tudott biztosítani.³² A sajtóvasárnapok intézménye sem váltotta be a reményeket, a gyűjtés mellett a propagandafunkció háttérbe szorult, és sok helyen arról panaszkodtak, hogy az idősebb papi generációt nem sikerült meggyőzni a sajtóügy fontosságáról.³³

28 Kath. Sajtóegyesület. In: *Magyar Állam*. 1908. november 20. p. 6.

29 P. BUTTYKAY ANTAL: *Főtítkári jelentés*. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1917. május hó 16-án tartott IX. rendes (tisztújító) közgyűléséről*. Bp., 1917, p. 15.

30 *Magyar Állam*. 1908. december 2. p. 1.

31 SzfvPL Körlevelek 1909 No. 1863.

32 GERELY JÓZSEF: *Főtítkári jelentés*. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1913. május hó 15-én tartott V. rendes közgyűléséről*. Bp., 1913, p. 19.

33 A Katolikus Sajtóegyesületről részletesebben KLESTENITZ TIBOR: *A „sajtóapostolok.” A Katolikus Sajtóegyesület és az egyházi megújulási mozgalmak oszloposodási törekvései a századelőn*. In: *Századvég*. 2005. 2. sz. pp. 129–160.

A Sajtóegyesület viszonylagos sikertelensége, illetve az egyesület ellen indított közéleti támadások hatása, amihez az index-ügy is hozzájárult, elkedvetlenítette a főpapot. 1911 júniusában arra az elhatározásra jutott, hogy az év folyamán le fog köszönni az egyesület társelnökségéről,³⁴ amit azonban végül nem tett meg.

A helyzet alakulása az elvi kérdések megítélésében is hatott Prohászka. Bár fenntartotta véleményét arról, hogy a sajtó fontos közvetítő médium, de pesszimistább lett az ideális katolikus sajtó megteremtésének gyakorlati esélyeivel kapcsolatban: „jó újság az volna, mely az ízlést nem rontaná, az erkölcsi érzéket nem gyöngítené, az érzékiséget nem élesztené [...] ilyen jó újság nincs, mert ilyen olvasó sincs” – vélekedett 1912-ben.³⁵

Hasonló okokból tanúsított tartózkodást a Bangha Béla jezsuita atya vezette sajtó-hölgyek mozgalmával szemben is, amely az erőteljes propagandától remélte a katolikus sajtó hegemon helyzetbe kerülését.³⁶ Bár a püspök a Katolikus Sajtóegyesület 1912-es közgyűlésén örömmel üdvözölte a hölgybizottság által elért kezdeti sikereket, ugyanakkor félreérthetetlen kritikát fogalmazott meg Bangha irreálisnak tartott elképzeléseiről: „kidörzsölve a szemünkből az álomképeket sajtónk jövőjéről, nem tudom miféle nagyhatalmi helyzetéről, szétszakítva az illúziókat arról a vezető szerepről, melyet a jó sajtónak minden egyéb irányzat elnyomására szánánk, egy reális, konkrét cél lebeg szemünk előtt, s ez az, hogy a katolicizmusnak igazán tekintélyes, jó és modern sajtója legyen.”³⁷

A világháború kitörése következtében a főpap fenntartásai tovább növekedtek. Prohászka 1914 októberében jegyezte fel naplójában: „az újságokból az ember édes-keveset tud. Azok hazudnak napszámba s elhallgatnak minden kellemetlent. [...] Mennyit hazudtak s hazudnak ellenünk külföldön, s mennyit hazudnak a «mi érdekünkben».”³⁸ Mivel a háborús érdekekre hivatkozva a lapokat cenzúra alá helyezték, azok nem a közvélemény reális tájékoztatását szolgálták, hanem az állam érdekeinek megfelelően manipulált híreket adták közzé, egész Európában a háborús propaganda eszközeivé váltak.

Prohászka jól érzékelte a változásokat, azonban azokat nem a kivételes háborús jogszabályok hatásával, hanem kizárólag a lapkiadók megvásárolhatóságával magyarázta. 1916-os körlevelében például – a sajtó valódi befolyását alaposan túlértékelve – kifejtette, hogy a hadviselő hatalmak közötti közeledést és a békülési kísérleteket a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.³⁹ Pesszimizmusát érzékelteti, hogy 1916-ban az egyik anyaságra készülő lelki gyermekének azt tanácsolta: „ne olvasson sok újságot s

34 OSZK Levelestár. Prohászka Ottokár ismeretlen Székesfehérvár, 1911. június 15.

35 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Hatalmas modern katolikus sajtót!* In: *Összegyűjtött munkái*. XII.köt. p. 88.

36 KLESTENITZ TIBOR: *A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 2005. XVII. évf. 3–4. sz. pp. 94–95.

37 *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1912. május 20-án tartott negyedik rendes közgyűléséről*. Bp., 1912. p. 3.

38 *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek I. (1887–1918)* Szerk.: BARLAY Ö. SZABOLCS. Agapé. Szeged–Székesfehérvár, 1997. p. 371.

39 SzfvPL Körlevelek 1916. No. 1444.

ne beszéljen háborús, esztelen dolgokról, mert ez mind betegesen érinti a lelket s a nemtelen állatias ember körébe von le.”⁴⁰

Prohászka az addigi fejlemények hatására arra a következtetésre jutott, hogy a „rossz sajtó” elleni harc nem oldható meg csupán a versenyképes katolikus sajtó megteremtésével, mivel a kérdés szorosan összefügg a szellemtörténeti folyamatokkal. Ez a felismerés elvezette őt a sajtó kérdésének a korábbinál realistább felfogásához. Megállapította, hogy nem a sajtó okozza a modern ember elidegenedését az egyháztól – ahogyan azt XIII. Leó is tanította –, hanem a sajtó helyzete maga is csak tünete a vallástól való eltávolodásnak. „A sajtó függ irracionális hatalmaktól, függ az egész világ folyásától, függ az emberiségnek szellemi világától, a sajtó mindig átlag vetülete, visszatükröződése annak a szellemi világnak és szellemi forrongásnak, amely körülöttünk van” – írta 1915-ben. Ennek fényében úgy látta, a versenyképes katolikus sajtó megteremtése hosszú folyamat lesz, amely akár több generáció munkáját is felemésztheti.⁴¹

Prohászka Ottokár a Sajtóegyesület és a sajtóvasárnapok tapasztalataiból azt a következtetést vonta le, hogy sem a katolikus közönség, sem pedig a klérus többségének részéről nem alakult ki az egyházi sajtó fejlesztéséhez szükséges hozzáállás. Ezért a tízes évek közepén a sajtóügy terén az átfogó országos akciók helyett inkább a helyi viszonyok alakításának szentelt nagyobb figyelmet. A püspök első célja a papság mentalitásának megváltoztatása lett. 1913-as pásztorlevelében például azt hangsúlyozta, hogy „a sajtó az egyházi apostolságnak modern kiadása”. Kiemelte, hogy a „jó sajtót” terjesztő népfelvilágosító mozgalom sokakat eltávolít majd a keresztényellenes irányzatoktól, ezért a katolikus orgánumok támogatása lelkipásztori kötelesség. Ennek megfelelően kérte, világosítsák fel a híveket arról, hogy a „keresztényellenes sajtó olvasása a katolicizmus megcsúfolása”.⁴²

A püspök az elvi kérdések napirenden tartása mellett arra is kísérletet tett, hogy bevonja papságát a katolikus sajtó minőségi fejlesztésének munkájába. A Pázmány Egyesület és a Katolikus Sajtóegyesület részéről gyakran megfogalmazott az az igény, hogy a hiányzó vidéki tudósítói hálózatot pótolva a papság informálja a sajtót a fontosabb helyi hírekről. Prohászka már 1909-ben arról írt, hogy „ez a jónak mondott sajtó sok tekintetben nem felel meg jelzőjének, annak a nagy szónak, hogy jó s közreműködésünkre is van szükség”, ezért a papságot a helyi hírek továbbítására ösztönözte.⁴³

1916 folyamán egyházmegyei szinten kísérletek történtek a hírszolgáltatás egységes megszervezésére. A püspök Székesfehérvár katolikus napilapjának, a Fejérmegyei Naplónak a támogatása érdekében sajtóbizottságot hozott létre. A testület megállapította, hogy a hírszolgálat a papság részéről „igen gyenge” volt, legfeljebb a hitéleti hírek érkeztek be a szerkesztőségbe. A bizottság ezért igazságtalannak találta a klérus kritikáját arról, hogy a lap nem tudósít a vármegyét érdeklő eseményekről.

Az adonyi esperesi kerület beadványa nyomán az egész egyházmegyében megkezdődött az esperesi kerületi lapbizottságok szervezése, amelyek az intézményes sajtópártolásra vállalkoztak. A sajtóbizottság javasolta, hogy az új rendszert az egész országos sajtóra is terjesszék ki, Katolikus Sajtóbizottság név alatt. Ugyanakkor a bizottság attól

40 SzfVPL Prohászka Follinuszné Darnay Margitnak 1916. január 22.

41 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A katolikus sajtó esélyei*. In: *Összegyűjtött munkái*. XII. köt. p. 106.

42 SzfVPL Körlevelek 1913. No. 1895.

43 SzfVPL Körlevelek 1909. No. 1863.

tartott, hogy a kezdeményezés „nehéz mozgású és rövid életű” lesz, mert a korábbi hasonló próbálkozásokat is sokan egykedvűen fogadták az egyházmegyében.⁴⁴ Az óvatosság indokoltnak tűnhetett, hiszen a kezdeményezésről ez az egyetlen levéltári adat maradt az utókorra, ami alapján feltételezhető, hogy a kerületi lapbizottságok a megalakulás után nem fejtettek ki komolyabb tevékenységet.

A kísérlet ugyanakkor jelzi, hogy Prohászka ekkor már egyre inkább az egyház közéleti önvédelmének megszervezésére és a meglevő társadalmi mozgalmak központosítására törekedett. Ennek a háttérében az állt, hogy a püspök a felvilágosodott eszmeáramlatok befolyásnak növekedését érezte. Az egyház vezetői a világháború vége felé közeledve számoltak a társadalmi felfordulás, illetve az államhatalom antiklerikális irányzatokhoz kerülésének a lehetőségével, amivel szemben ismét megjelent a katolikus társadalmi szervezkedés gondolata.⁴⁵

Prohászka már 1915 októberében megállapította, hogy a hitetlenség „sajtójában s egyházellenes tömörülésekben szintén szervezkedve hódít: ezzel szemben nekünk is szervezeteket v.i. egyleteket kell alakítanunk.” Ezért egyházmegyei egyleti központ megalakítását határozta el, amelynek feladatul szabta, hogy segítse a helyi egyesületeket, és koordinálja működésüket.⁴⁶

A munkálatok azonban a szervezéssel megbízott kanonok halála miatt megszakadtak, ezért 1917 augusztusában ismét rendelkezett az egyházmegyei egyletek központi bizottságának megalakításáról. Az indoklásban kifejtette, hogy társadalmi szervezkedés fontos része a „jó sajtó” terjesztése, illetve az erkölcsrontó sajtó elleni agitáció.⁴⁷

Az új testület alakuló ülését november 29-én tartotta, amelyen elhatározták egy katolikus sajtóüggyel foglalkozó szakosztály felállítását. A püspök 1917. december 25-én tudatta papságával, hogy a szakosztályok nyomtatott kérdőíveket küldenek a plébániákra, amelyekre kötelesek választ adni.⁴⁸ Ekkor feltehetően a sajtószakosztály is tájékoztatást kért az egyes települések sajtóviszonyairól, azonban ennek nem maradtak fenn írásos nyomai.

1917 folyamán a világháború következtében fokozódó társadalmi feszültségek, illetve az ateista elveket valló kommunisták oroszországi hatalomátvételének hatására az országos katolikus sajtó területén is jelentős változások következtek be. A Bangha Béla vezette csoport az egyházi érdekek védelmében új, az alacsony elfogadottságú Katolikus Néppárthoz nem kötődő katolikus orgánumok alapítását vette tervbe, amit a Néppárt támogatói heves ellenkezéssel fogadtak. Bangha versenyképes, a tömegek megszólítására alkalmas hírlapok létrehozását tartotta szükségesnek. Az új lapok alapításának igazolására igen sötét képet festett a fennálló katolikus sajtóról: „ma lapjainkba legnagyobbjaink szinte szégyellnek írni”⁴⁹ – összegezte kritikáját.

Az egyházi folyóiratok hasábjain 1917 elejétől heves polémiák folytak a kérdéstről, amely a Katolikus Sajtóegyesület tagságát is megosztotta. 1917 februárjában az egyesület főtítkára arról tájékoztatta a püspököt, hogy a tisztújítás előtt a világi elnök sze-

44 SzfvPL 7122 A – 423/1916. A Fejérmegyei Napló Sajtóbizottsága Prohászkanak 1916. augusztus 30.

45 LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*. Szent István Társulat. Bp., 2005, pp. 87–88.

46 SzfvPL Körlevelek 1915. No. 1515.

47 SzfvPL Körlevelek 1917. No. 1368.

48 SzfvPL Körlevelek 1917. No. 2573.

49 BANGHA BÉLA: *A magyar katolikus sajtó kérdése*. In: *Magyar Kultúra*. 1917. január–június. pp. 248–251.

mélyét illetően nehézségek támadtak, és arra kérte Prohászka, hogy jelöljön egy minden irányzatnak megfelelő embert.⁵⁰ A tisztségre végül Majláth György gróftól választották meg, aki a két irányzat összebékítésére tett kísérletet.⁵¹ Az erőfeszítések elegendőek voltak arra, hogy megakadályozzák az egyesületen belül a nyílt szakítást.

Prohászka kezdetben teljesen egyértelműen a Bangha-féle elképzelésekkel szemben nyilvánított véleményt. Feltehetően ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy a kezdeményezéstől – sok kortársához hasonlóan – a katolicizmus politikai képviselőjének hatékonyságát féltette. A politikai katolicizmuson belül pedig éppen ebben az időszakban a püspök által támogatott keresztényszocialisták befolyásának a növekedése volt megfigyelhető, amelyet 1918 februárjában világosan jelzett a Katolikus Néppárt és a Keresztényszocialista Párt egyesülése.⁵²

Másrészt a püspök nem értett egyet a Bangha által a katolikus újságírás addigi munkája felett gyakorolt éles bírálattal sem. 1918 januárjában ezért a Pázmány Egyeület közgyűlésén elítélő szavakat mondott azokról, akik a kooperációt csak kritikában, a meglévő eredmények lekicsinylésében találják meg. „Mindig sajnálattal hallok az öntudatra ébresztésnek azt a módját, amely a katolicizmust mint haldokló oroszlánt állítja élénk” – mondta a szavait lelkes helyesléssel fogadó újságíróknak. A végkicsengetés ismételt a Bangha-csoport számára tartalmazott üzenetet: „dolgozzunk többet és panaszkodjunk kevesebbet és ne vessünk árnyékot mások tiszta munkájára!”⁵³

A Bangha által szervezett Központi Sajtóvállalat (KSV) irányítói és a néppárti körök hamarosan belátták, hogy az ellenségeskedés egyik oldal érdekeit sem szolgálja, ezért 1918 tavaszán megállapodás született arról, hogy a KSV által gyűjtött összegekből a néppárti sajtó is támogatáshoz fog jutni.⁵⁴ A felek közötti megegyezéssel a jelek szerint Prohászka Ottokár is egyetértett. Erre utal, hogy az egyházmegyei katolikus egyletek felügyelője áprilisban tájékoztatta a helyi közvéleményt a sajtóvállalat és a Néppárt közötti ellentétek megszűnéséről, ezért szorgalmazta a KSV részvényeinek terjesztését.⁵⁵

A püspök a rendezést követően a sajtóvállalat következetes támogatójaként szerepelt. Júniusban részt vett és beszédet tartott a részvénytársaság hivatalos alakuló közgyűlésén,⁵⁶ szeptemberben pedig nyilvánosan mondott köszönetet Banghának a „lassú és nehézkes” katolikus öntudat felébredésért.⁵⁷

50 SzfvPL 5865 Buttykay Antal Prohászkanak 1917. február 26.

51 *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1918. március 17-én megtartott X. rendes közgyűléséről.* Bp., 1918, p. 12.

52 GERGELY JENŐ: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923.* Akad. K. Bp., 1977, p. 70.

53 *Prohászka püspök a katolikus sajtómozgalomról és a sajtó munkásairól.* In: *Alkotmány.* 1918. január 27. p. 8.

54 EPL Cat. 44. 348/1919. Molnár János a primásnak 1918. október 10.

55 *Fejérmegyei Napló.* 1918. április 9. p. 2.

56 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A kereszténységért és magyarságért.* In: *A Központi Sajtóvállalat értesítője. Ünnepi szám.* Központi Sajtóvállalat, Bp., 1918.

57 *A Szociális Hét.* In: *Alkotmány.* 1918. szeptember 6. p. 3.

A Központi Sajtóvállalat a sikeres részvényjegyzési akció ellenére 1918 folyamán nem tudta megindítani tervezett orgánumait, mivel a forradalmat követően a Károlyi-kormány a papírhányra hivatkozva fenntartotta a 940/1917 számú rendeletet, amely miniszterelnöki engedélyhez kötötte az új lapok indítását, megnehezítve ezzel a frissen deklarált sajtószabadság gyakorlati érvényesülését. Az 1919 márciusában létrejövő Tanácsköztársaság pedig betiltotta a katolikus orgánumok kiadását, majd júniustól néhány orgánum kivételével a teljes hazai sajtó megjelenését szüneteltette.⁵⁸

A Központi Sajtóvállalat legfontosabb orgánumai, a Nemzeti Újság és az Új Nemzedék, 1919. szeptember 28-án jelenhettek meg először. Miután a forradalmakat követően széles rétegekben nyert teret az igény a keresztények közötti politikai összefogásra a sokak által destruktív „zsidó ideológiának” tekintett polgári radikalizmus, szociáldemokrácia és kommunizmus ellen, a KSV lapjai a felekezetek közötti összefogás érdekében nem kifejezetten katolikus, hanem keresztény lapokként határozták meg magukat, teret engedve a protestáns érdekek képviselőinek is.⁵⁹

Ez az irányzat azonban – ahogyan fő képviselője, Bangha Béla is tisztában volt vele⁶⁰ – megosztotta a katolikus közvéleményt, amelynek egy része attól tartott, hogy az általános politikai kereszténység a katolikus érdekek elsikkadását és hitközönnyt fog eredményezni. A Sajtóvállalattal szemben gyakran megfogalmazódott az a kifogás, hogy az alapítók eredeti céljával ellentétben nem szolgálja a katolikus öntudat erősítését: „mutassatok nekem egyetlen egy lapot, újságot ma a nagy megújulás időszakában, mely szent nevünket homlokán merné viselni”⁶¹ – panaszkodott például a Fejérmegyei Napló cikkírója 1919 karácsonyán.

Prohászka elképzeléseiben ekkor az a célkitűzés játszott a főszerepet, hogy „a keresztény-nemzeti kultúrára kellene hathatósabban rávezetni s ránevelni a népet”.⁶² Ezen a téren természetesen fontos feladat hárult a sajtóra, ezért a püspök határozottan kiállt a fennálló sajtóorgánumok mellett. Másrészt, miután a forradalmi megrázkódtatásokat követően politikai szerepet vállalt, szinte kötelességévé vált a keresztény-nemzeti politikát képviselő Központi Sajtóvállalat irányvonalának támogatása. A püspök már 1919 októberében kifejtette a nyilvánosság előtt, hogy elégedett az új lapokkal, elsősorban az Új Nemzedékkel, mert az „elszánt, nyílt, öntudatosan előkelő hangú”. A sajtóvállalattól azt várta, hogy legyőzi a „destruktív sajtó” közéleti befolyását.⁶³ Szintén ebből a megfontolásból támogatta a sajtókamara felállításának az ötletét és a kötelező tagság előírását, amelynek megítélése a katolikus újságírókat is megosztotta.⁶⁴

Prohászka védelmébe vette a felekezetek összefogásának politikáját is. Így például az Új Nemzedék matinéján tartott beszédében hangsúlyozta a Pannonhalma és Debre-

58 BUZINKAY GÉZA – KÓKAY GYÖRGY: *A magyar sajtó története*. I. köt. Ráció Kiadó. Bp., 2005, p. 202.

59 TÚRI BÉLA: *Programunk*. In: *Nemzeti Újság*. 1919. szeptember 28. p. 1.

60 NYISZTOR ZOLTÁN: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiadás. Pázmány Péter Irodalmi Társaság. Bp., 1941, p. 271.

61 FÁBIÁN GÁSPÁR: *A tetszhalott katolicizmus*. In: *Fejérmegyei Napló*. 1919. december 25. p. 4.

62 SzfvPL Prohászka Manndorff Gézájának 1920. október 17.

63 *Prohászka Ottokár a felebaráti szeretetről, nemzetvédelemről és a sajtóról*. In: *Új Nemzedék*. 1919. október 12. p. 3.

64 *Prohászka sajtókamarát sürget*. In: *Új Nemzedék*. 1921. július 3. p. 4.

cen közötti szivárványhíd, az új magyar meridián fontosságát,⁶⁵ és céljának tekintette, hogy mérsékelje a katolikusok és protestánsok közötti bizalmatlanságot.⁶⁶

A főpap ugyanekkor egy vonatkozásban nem tartotta magát az egyház hivatalos sajtópolitikájához. Noha a püspöki kar az erők egyesítésének jegyében az országos sajtó támogatását a Központi Sajtóvállalaton keresztül képzelte el,⁶⁷ Prohászka Ottokár egy másik kezdeményezésnek is segítséget nyújtott. A keresztényszocialista mozgalom vezetői 1920 augusztusában jelentették be, hogy a Népszava és a helyi szociáldemokrata orgánumok ellensúlyozásának igényével napilappá szeretnék fejleszteni A Nép című hetilapjukat. Ennek érdekében részvényjegyzést indítottak, ami azonban a tagság általános szegénysége miatt lassan haladt. Ezért azt kérték, hogy a püspökök ismét rendeljék el a mozgalom javára a kötelező sajtóvasárnapok megtartását.⁶⁸

Míg a kérelmet Esztergomban egyszerűen ad acta helyezték,⁶⁹ addig Prohászka, aki a lapot fontosnak tartotta a munkásság keresztény-nemzeti szellemre hangolása szempontjából, helyt adott a kérésnek.⁷⁰ A püspök részt vett az orgánum javára rendezett népünnepélyen is, és beszédet tartott a lap érdekében. Ugyanakkor már magának az ünnepélynek a körülményei is azt jelezték, hogy az ügy csak a szervezett keresztényszocialisták számára volt fontos, hiszen, ahogy az eseményről szóló tudósítás rögzítette, az arisztokraták, a jómódú középosztály és a földművesek nem vettek részt a gyűjtésben.⁷¹

Ismeretes, hogy Prohászka abban a reményben vállalt 1919 után közéleti és politikai szerepet, hogy a „kurzus” megvalósítja majd az általa szükségesnek látott szociális reformokat. Ez viszont elmaradt, és a püspök reményeit gyorsan követte a kor kisszerű politikája miatti csalódottság. Az ekkor szerzett gyakorlati tapasztalatok fényében ugyanakkor a sajtó szerepét is minden korábbinál negatívabban értékelte. 1920 decemberében arról panaszkodott, hogy a kormányban részt vevő keresztény pártiak és kisgazdák közötti megegyezést a régi intrikusok jelenléte, illetve a „pökhendi és tolakodó” újságírók folyamatos zavarkeltése akadályozza meg.⁷² Naplójában a zsurnaliszták, a „fejletlen, éretlen hadonászó tökmagok” felületességét kárhóztatta,⁷³ és ekkor már a katolikus újságírók előtt is érezhető kényszeredettséggel nyilatkozott a sajtó fontosságáról: „el kell ismerni, hogy az, ha nem is kultúrnevelő, de kultúrvédő eszköz, adott szükségesség és minden eszmeáramlat kénytelen szolgálatába állítani. Ha a keresztény irányzatot népszerűsíteni akarjuk, szükség van a sajtó szolgálatára”⁷⁴ – mondta 1923-ban az Pázmány Egyesület közgyűlésén.

A püspök a Központi Sajtóvállalat sorsának alakulásával is elégedetlen volt, aminek elsősorban politikai okai voltak. A vállalat ugyanis 1921 októberében, a királykérdés ki-

65 *Pannonhalma és Debrecen*. In: *Új Nemzedék*. 1919. december 9. p. 2.

66 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Se nem félni, se meg nem ijedni!* In: *Új Nemzedék*. 1921. január 1. p. 1.

67 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. Szerk.: BEKE MARGIT. I. köt. Aurora. München-Bp., 1992. 47.

68 SzfvPL 5865 Székely János, a keresztényszocialista szakszervezetek elnöke Prohászkanak 1920. augusztus 31.

69 EPL Cat. 46/2833–1920.

70 SzfvPL Körlevelek 1920. 1612. sz.

71 *A keresztényszocialisták sajtónapja*. In: *Fejérmegyei Napló*. 1920. augusztus 3. p. 1.

72 SzfvPL Prohászka Grosz Ferenchez (?) 1920. december 25.

73 PROHÁSZKA 1997. 195.

74 *Az Országos Pázmány Egyesület jubliáris közgyűlése*. In: *Nemzeti Újság*. 1923. május 18. p. 1.

éleződése miatt egyébként is feszült politikai légkörben határozott legitimista irányvonalat vett fel, majd a vállalat feletti irányítást 1922 márciusában a legitimista arisztokraták egy csoportja szerezte meg. A püspök, aki már a dualizmus időszakában is függetlenségi érzelműként volt ismert, elítélte ezeket a fejleményeket, és a Horthy Miklós kormányzóságát támogató keresztény-nemzeti politika mellett foglalt állást.⁷⁵

Elképzelhető, hogy részben osztotta a sajtóvállalattal szemben papságának körében megfogalmazódó kifogásokat is. A fehérvári klérus azt várta volna el a katolikus sajtótól, hogy ne szolgáljon pártérdekeket, ne használjon goromba hangot, és a munkatársak katolikus szellemben éljenek. A legfontosabb kívánalom azonban – a korábbi évekhez hasonlóan – a katolicizmus elveinek következetes érvényesítése maradt: „igazi meggyőződéses katolikus szellem és nem kurzus-kereszténység, nem konjunkturális hit legyen a főszempont; de ok nélkül ne hivatkozzék a vallással”.⁷⁶

Prohászka számára a legnagyobb problémát ugyanakkor az egyházmegye katolikus lapjának, a Fejérmegyei Naplónak a helyzete jelentette. Miután a lap 1922 végére válságos anyagi helyzetbe került, a püspök elfogadta egy másik helyi orgánum, a Fejérmegyei Friss Hírek kiadójának ajánlatát. A két újság a Napló neve alatt egyesült, a kiadó pedig elismerte az egyházmegye tulajdonosi és felügyeleti jogait, vállalta, hogy a lap „az öntudatra ébredt katolikusok védőjeként” fog fellépni, a politikában pedig keresztényszociális elveket vall, és segíti a munkások szervezkedését.⁷⁷

A püspök döntésében a keresztény felekezetek közötti együttműködés előmozdításának szándéka is közrejátszott, hiszen a Friss Hírek vezetésében elsősorban protestánsok dominálnak. Az egyezség azonban nem váltotta be a reményeket, mivel a lap hamarosan radikális irányvonalat vett fel, és folyamatosan támadta a városi tekintélyeket.⁷⁸ A lap szerkesztősége igyekezett feltárni a közélet korrupciós eseteit, amivel komolyan sértette a helyi hatalom érdekeit. Körükben 1925-re a lap megítélése annyira leromlott, hogy a város nemzetgyűlési képviselője felkérte a miniszterelnököt a Fejérmegyei Napló betiltására, mert úgy látta, hogy az tekintélyromboló irányvonallal a közrendet, a morált és a közbiztonságot fenyegeti. A kérést a város polgármestere is támogatta.⁷⁹

Prohászka számára rendkívüli csalódást jelentett a lap ügye, amelyet egyenesen püspöksége egyik legnagyobb hibájának tartott.⁸⁰ Annak érdekében, hogy az egyházmegyét ismét elfogadott orgánumhoz juttassa, új lap alapítását tervezte. Kérésére Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda vezetője járt el a terv érdekében a kormánynál, azonban nem sikerült eredményt elérnie. A miniszterelnöki sajtóosztály, arra az elvi álláspontra hivatkozva, hogy új vidéki lapot nem engedélyeznek, elzárkózott a kérés teljesítésétől.⁸¹ A kérdés megoldása végül Prohászka utódára, Shvoy Lajosra maradt.

75 Prohászka Ottokár az egységes keresztény frontról és a politikai helyzetről. In: Szózat. 1921. november 25. p. 1.

76 SzfvPL 7122–1898/1923. A székesfehérvári alsó kerület papsága a püspöknek a katolikus napisajtó ügyében 1923. szeptember 27.

77 SzfvPL 7122 A Szerződés a Székesfehérvárott megjelenő Fejérmegyei Napló és Fejérmegyei Friss Hírek politikai napilapok egyesítéséről 1923. január 6.

78 SzfvPL 7122–561/1928. Shvoy Lajos püspök a primásnak 1928. március 17.

79 SzfvPL 7122 A gróf Károlyi József a miniszterelnöknek 1925. április 16.

80 SzfvPL 1728 Neményi Lajos feljegyzései az egyházmegyei lapról és a Vörösmarty nyomdáról 1986.

81 SzfvPL 7122 A Kozma Miklós Prohászkanak 1925. június 25.

A húszas években, az országos politikából való kiábrándulása folytán Prohászka elősorban egyházmegyei szinten foglalkozott a sajtópártolás kérdésével. Törekvései a már 1915-ben elkezdett központosítási tervek megvalósítását célozták. A püspök továbbra is szükségesnek tartotta a papság társadalmi szerepvállalásának szabályozását, amit a világháborúnak tulajdonított erkölcsi süllyedés és a „léha korszellem” hatása miatt még sürgetőbb feladatnak látott.⁸² A Prohászka szándékainak megfelelő új szabályokat az 1924-es egyházmegyei zsinat foglalta írásba.

A sajtó ügyében a zsinat nem támaszkodhatott a többi egyházmegye példájára. Az új egyetemes egyházi törvénykönyv hatályba lépése utáni első hazai zsinatot a váci egyházmegyeében hívták össze, amely a sajtó kérdésében megelégedett a kötelező évi sajtóvasárnapok gyakorlatának törvénybe iktatásával, illetve annak általánosságban való leszögezésével, hogy a jó példa mutatása és a katolikus lapok terjesztésének megszervezése lelkipásztori kötelesség.⁸³ A veszprémi püspökség zsinati határozatából még ez is elmaradt, és itt csak a sajtóért tartott éves gyűjtést rendelték el.⁸⁴

A székesfehérvári zsinati törvények két paragrafusa foglalkozott a sajtó ügyével. A 85. § rendelkezett az Egyházmegyei Egyesületek Központi Bizottságának felállításáról, amelynek döntései a püspök jóváhagyása esetén kötelezőek voltak. A 91. § deklarálta, „a lelkipásztorkodás egyik legfontosabb feladata a katolikus sajtó támogatása s a romboló sajtótermékek irtása.” Ezért öt pontban foglalta össze a plébánosok kötelezettségeit. Eszerint évenként október első vasárnapján sajtónapot kellett tartani és a „jó sajtó” javára gyűjtést kellett rendezni. A plébános köteles volt megszervezni a katolikus lapok és népiratok terjesztését. Az erkölcstelen sajtótermékek, ponyvairodalom és naptárak terjesztését a csendőrség, illetve a közigazgatás közbelépésének kikérésével meg kellett akadályoznia. A papság köteles volt statisztikát vezetni a plébánia területére járó sajtótermékekről, amit minden januárban be kellett terjeszteni a püspöknek.

Az ötödik pont különösen érdekes, mert jelzi a püspöknek és a klérusnak a katolikus sajtótermékekkel szembeni kritikus viszonyulását: „a legjobbnak tartott sajtónál is megeshetik, hogy annak szerkesztésére káros, többnyire politikai befolyások nehezedenek s a lap irányát, ha részletekben is, a tökéletes keresztény ideáltól eltérítik”. Ezért a zsinat a Központi Bizottság köteletségévé tette, hogy feltárja a sajtónak a kereszténység elveitől való elhajlásait, és erre jóakaratóan figyelmeztesse az illetékeseket.⁸⁵

A rendelkezések jól átgondolt rendszert alkottak, amit pontosan jelez, hogy a későbbi egyházi törvénykezés számára is példaként szolgáltak. A következő években tartott egyházmegyei zsinatok minimális változtatásokkal vették át a székesfehérvári előírásokat.⁸⁶

82 MÓZESSY GERGELY: *Prohászka Ottokár és a székesfehérvári egyházmegyei zsinatok*. In: *Prohászka ébresztése II*. Szerk.: SZABÓ FERENC. Ottokár Püspök Alapítvány-Távlatok. Bp., 1997, p. 162.

83 *Decreta synodalia*. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Pallas. Bp., 1921. p. 62.

84 *Egyházmegyei határozatok és törvények*. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1923. p. 100.

85 *Decreta Synodalia*. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérváregyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Székesfehérvár, 1924. p. 91.

86 *A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve*. Martineum. Szombathely, 1927. p. 152.; *Decreta Sinodalia*. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Don Bosco

A zsinati intézkedések értelmében a papság a következő években rendszeresen beszámolt a sajtó helyzetéről, ami lehetőséget nyújt annak felmérésére, hogy Prohászka sajtópártoló elképzelései mennyiben voltak hatással az egyházmegyei klérus gondolkodására és tevékenységére.

„Van-e katolikus sajtó? Azt mondom, nincs. [...] Ennek az oka nem más, mint az, hogy nincsen katolikus öntudat. Mert amíg katolikus papok nem katolikus újságokat a katolikus lapokkal egyenrangúaknak vallják, amíg azokat pártolják, amíg szükségesnek tartják azok olvasását, hogy, amint mondják, tájékozva legyenek, addig nincs katolikus sajtó”⁸⁷ – mondta egy esperesi kerületi gyűlés szónoka 1925 októberében. A plébánosi jelentések által kirajzolt kép azonban nem támasztja alá ezeket a kritikus szavakat. A papság többsége – akár a püspök elvárásaihoz való alkalmazkodás szándékával, akár egyéni meggyőződésből – igyekezett eredményeket felmutatni a sajtópártolás területén, ami a dualizmus korában jellemző hozzáállás változását mutatja. Ehhez az egyház-kormányzat folyamatosan megnyilvánuló elvárásai mellett a Tanácsköztársaság által kiváltott sokkhatás is hozzájárulhatott, hiszen általánosan elterjedt vélekedés volt, hogy a kommunista uralmat a „rossz sajtó” propagandája készítette elő. Az idézett szavak ezért inkább arra mutatnak, hogy a papság körében ekkor már szinte kötelezőnek számított a sajtó elhanyagolása miatti önkritika és a fokozott munka követelése, amivel a beszéd készítője feltehetően jó benyomást kívánt tenni főpásztorára. (Erre utal legálábbis, hogy a beszédet teljes terjedelmében jelentéséhez csatolta.)

A mentalitás megváltozása természetesen ezzel együtt sem jelentette azt, hogy minden klerikus elsőrangúnak tekintette volna a sajtó ügyét, a plébánosok különböző intenzitással foglalkoztak a kérdéssel. Egyes településeken még a zsinat által megkívánt sajtóstatisztika elkészítése is gondot okozott, ha a helyi postahivatal üzleti titokra hivatkozva nem adott tájékoztatást a kézbesített sajtótermékekről. A klerikusok egy része belenyugodott ebbe, mások viszont vállalkoztak arra, hogy valamilyen kerülőúton mégis megszerezzék az adatokat.

A jelentések gyakran hivatkoznak a sajtó terjesztésének objektív akadályaira is, amelyek közül a hívek hozzáállása volt a leggyakoribb szempont. A szigetmonostori plébános például úgy vélekedett, hogy a falusiak „sajnálják a pénzt a nyomtatott betűért. Ennek megvan a maga jó hatása is, mert nem olvasnak rossz újságot sem.” Kislángi kollégája szintén azt hangsúlyozta, hogy „szellemi értékre a népünk nem akar pénzt adni.”⁸⁸

Ezek a kifogások valószínűleg nagyrészt indokoltak voltak, hiszen – elsősorban a kistelepüléseken – a modern újságolvasási szokások lassan hódítottak teret. Ezt támasztják alá azok a jelentések is, amelyek kiemelték, hogy újságot csak a helyi értelmiség olvas rendszeresen, a nép pedig kizárólag a kalendáriumokból tájékozódik.⁸⁹

A másik objektív probléma az újságolvasás iránti igény csökkenése volt, ami azonban az egész hazai sajtót jellemezte. Míg a világháborús események, majd az 1919 utáni

Nyomda. Rákospalota, 1930. p. 112.; *Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei*. Érseki Líceumi nyomda. Eger, 1921. p. 52.; *Statuta synodalia. Pécs egyházmegyei zsinati határozatok*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. Pécs, 1936. p. 163.

87 SzfvPL 4694 Pomáz, 1926. január. Melléklet: A katolikus sajtóról. A budai felsőkerület gyűlésén 1925. október 5-én felolvasta Schürger Ödön.

88 SzfvPL 4694 1/1927. Szigetmonostor, 1926. december 31.; Kisláng, 1925. január 29.

89 SzfvPL 4694 Nagyhantos, 1927. január 14.

mozgalmas belpolitika növelte az emberek hírigényét és jelentős keresletet gerjesztett a napisajtó iránt, addig a húszas évekre ez a hatás elmúlt, ami a példányszámok csökkenését eredményezte.⁹⁰ A nagytétényi jelentés például úgy értékelte, hogy a katolikus sajtó helyzete jelentősen romlott. A világháború alatt hatvan-hetven példány is elfogyott a katolikus napilapokból, azonban később a kereslet teljesen megszűnt, ezért a plébános inkább a hetilapok terjesztésével próbálkozott. Kislángon szintén úgy tapasztalták, hogy a Tanácsköztársaság bukása után némi fellendülés következett, 1925-ben viszont már a Központi Sajtóvállalat részvényesei sem igen fizettek elő a napilapokra, pedig kedvezményt kaphattak volna, és a hitbuzgalmi lapok példányszáma is csökkent.⁹¹

A nehézségek ellenére a klerikusok általában tettek a sajtópártolás érdekében valamilyen erőfeszítést. Ezek mértéke széles skálán mozgott. A legáltalánosabbnak az egyéni próbálkozások számítottak, míg néhány helyen már a szervezett sajtóterjesztéssel is megpróbálkoztak. A szabadbattyáni plébános például csak arról tett említést, hogy saját kiolvasott lapjait rendszeresen leadja a katolikus kör helyiségébe. A csóri pap jelentette, hogy a családlátogatások során sok nemkatolikus lapot talált, amelyek helyett a „jó lapokra” próbálta meg rábeszélni híveit. A vajtai plébános a hit mélyítése érdekében több családot rávett a hitbuzgalmi lapok olvasására, ám az év végén anyagi gondok miatt csak kevesen újították meg az előfizetést. Ercsiből azt jelentették, hogy 1916 óta árultatják az Új Lapot, 1919 óta pedig az összes keresztény lapot. Bár a jelentés szerint ennek nem lett látványos eredménye, de elérték azt, hogy néhány család már csak katolikus lapot olvasott.⁹²

A martonvásári plébános, aki a sok Budapestre ingázó munkás miatt közvetlenebb módon érzékelte falujában a „rossz sajtó” veszélyeit, a következőt jelentette: „a destruktív sajtó hatását úgy ellensúlyozom, hogy minden vasárnap a prédikáció végén elmondom a híveknek a keresztény világnézetre örvendetes heti világeseményeket.” [...] Híveimbe igyekszem beleszuggérálni a napilapok igazmondása iránti bizalmatlanságot.”⁹³ A buzgó sárpentelei pap, aki a küzdelemben még illegális eszközöket is alkalmazhatónak tartott, arról számolt be, hogy a faluba küldött „rossz lapokat” a postán magához vette és megsemmisítette.⁹⁴

Ha azonban az adott településen az erőfeszítések ellenére a statisztika azt mutatta, hogy magas maradt a „destruktív” lapok aránya, akkor a beszámolóok általában arra hívtakoztak, hogy ennek a nehezen meggyőzhető másvallású lakosság az oka. Pátkáról például azt jelentették, hogy a liberális Pesti Hírlap tizenöt példányban járt a faluba, de csak nemkatolikusoknak, a jó kereskedelmi és tárcarovat miatt. Adonyban úgy látták, hogy a katolikus értelmiség már pártolja a jó sajtót, a protestánsok viszont inkább liberális lapot olvasnak.⁹⁵

Néhány településen a klérus megkísérelt valamilyen szervezett formát adni a sajtópártolásnak. Pázmádon a pap katolikus olvasókört hozott létre, amely a keresztény la-

90 SIPOS BALÁZS: *A politikai újságírás mint hivatás*. Napvilág. Bp., 2004, p. 105.

91 SzfvPL 4694 16/1925 Nagytétény, 1925. január 31.; Kisláng, 1925. január 29.

92 SzfvPL 4694 33/1925. Szabadbattyán, 1925. június 21.; 68/1927. Csór, 1927. március 10.; Vajta, 1925. február 3.; 19/1926. Ercsi, 1926. január 1.

93 SzfvPL 4694 11/1925 Martonvásár, 1925. január 14.

94 SzfvPL 4694 14/1926 Sárpentele, 1926. február 4.

95 SzfvPL 4694 1/1926. Pátka, 1926. január 1.; 6/1927. Adony, 1927. január 3.

pokat járatta. A plébános ugyancsak arról panaszkodott, hogy az olvasókörből a nagygazdák cinikusan távol maradnak, és a káplánon kívül nincs sok támogatója. Más településeken a már működő hitbuzgalmi egyesületek kezdtek el a sajtóval foglalkozni. Így például Adonyban az anyák és lányok kongregációja külön sajtóterjesztő szakosztályt alapított. Budafokon az Oltáregyesület csoportvezetői vállalkoztak arra, hogy hivatonta meglátogatják a tagokat, a plébános pedig tőlük azonnal értesülhetett arról, ha valaki „rossz lapokat” olvasott. Az egyesület elérte azt, hogy a Népszava mellett – és annak ellensúlyozására – sok család A Szív című hitbuzgalmi lapot is megrendelte. Rácalmáson a keresztényszociális missziótársulat, a katolikus kör és a kongregáció propagandaosztálya igyekezett a faluba járó „rossz lapokról” lebeszélni a hívőket, és a helyiek ezt eredményesnek is ítélték.⁹⁶

Ugyancsak néhány településről a társadalmi mozgalmakkal kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatokról számoltak be. Bia plébánosa például arra kérte a hitközségi képviselőtestületet, hogy a hívek adatait rögzítő úgynevezett lélekkataszter összeállításakor minden családról jegyezze fel azt is, hogy milyen lapot olvasnak. Erre a testület tagjai „borzasztó lármában” törtek ki, és kijelentették, hogy ők erről senkit sem fognak fagatni. Ezért a plébános kénytelen volt elhalasztani az ügy rendezését.⁹⁷

A biai eset arra mutat, hogy bár a sajtó támogatásának gondolata a papság körében egyre elfogadottabbá vált, ez azonban még nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kérdést akár az egyházhoz szilárdabban kötődő hívek, az egyházközségek vezetői is hasonlóan fontosnak tartották volna.

* * *

Prohászka Ottokár püspöki pályáját a kezdetektől végigkísérte a gyakorlati sajtópártolás iránti érdeklődés. Emögött határozott elvi megfontolások álltak, hiszen az új kor követelményeihez való alkalmazkodás érdekében elengedhetetlennek látta a katolikus sajtó megerősítését. A huszadik század hajnalán Prohászka még kifejezetten pozitív várakozásokkal tekintett az újságírásra, mint amely képes lehet a modernizálódó egyház tanainak tömeges közvetítésére, ám a világháború, majd a keresztény kurzus időszakában szerzett tapasztalatainak hatására felfogása konzervatívabbá vált, egyre inkább csak a „szükséges rosszat” látta a sajtóban.

Ennek ellenére az egész tárgyalt időszakban következetesen fellépett a sajtópártoló mozgalmak érdekében. A dualizmus éveiben részt vett a katolikus újságírók szakmai szolidaritását erősítő Pázmány Egyesület működésében, és jelentős szerepet vállalt a Katolikus Sajtóegyesület megszervezésében, amelynek vezetése a kiadók közötti feszült ellentétek miatt különösen nehéz feladatot jelentett. 1919 után pedig annak ellenére is kiállt a keresztény-nemzeti irányvonalat hirdető Központi Sajtóvállalat mellett, hogy annak megítélésében a katolikus közvélemény sem volt egységes.

A korábbi vélekedésekkel szemben az újabb kutatás azt hangsúlyozza, hogy a püspök országos feladatai mellett egyházmegyéje kormányzását sem hanyagolta el. A sajtóügyek vizsgálata szintén ezt erősíti meg, hiszen Prohászka – ahogyan azt a világhábo-

96 SzfvPL 4694 Pázmánd, 1925. március 5.; 6/1927. Adony, 1927. január 3.; Budafok, 1926. február 6.; 33/1927. Rácalmás, 1927. január 30.

97 SzfvPL 4694 1/1926. Bia, 1925. december 31.

rú alatt az egyházmegyei sajtópártoló szakosztály megszervezése, később pedig az egyházmegyei zsinat intézkedéseinek betartatása jelezte – sokat tett azért, hogy meggyőzze saját papságát, rajtuk keresztül pedig a hívő közösséget a katolikus sajtó támogatásának fontosságáról.

TIBOR KLESTENITZ

OTTOKÁR PROHÁSZKA AS A PRESS-REVIVALIST

Reforming the Catholic press was a major element in the church reform pursuits represented by Ottokár Prohászka. In meeting the requirements of a new era, he deemed inevitable to strengthen the Catholic press. At the beginning of the 20th century, he had a positive outlook on journalism and publicism as a means of conveying the doctrine of a modernizing church to the public, but the World War, along with his experiences during the Christian course, changed his standpoint to a more conservative one, and he started to see it as something inherently bad but needful.

Nevertheless, he consistently stood up for press-promoting movements. The paper considers the bishop's role in how the Pázmány Egyesület (Pázmány Association) functioned while strengthening professional solidarity among Catholic journalists, in the organization of the Katolikus Sajtóegyesület (Catholic Press Association), aiming to assist press-enterprises, and uncovers his relationship to the Központi Sajtóvállalat (Central Press Enterprise) established by the Jesuit monk Béla Bangha. It also looks at the measures taken by Prohászka in the diocese of Székesfehérvár to persuade the priests and the followers to promote the press in action, outlines the measures adopted by the diocese synod of 1924, and analyzes some outstanding features of the proceeding press reports of the parish.

NAGY ISTVÁN

A KECSKEMÉTI ZSIDÓSÁG GAZDASÁGI HELYZETE 1938 ÉS 1943 KÖZÖTT*

1746-ig Kecskeméten a zsidók csak az országos vásárokon jelenhettek meg.¹ Leghamarabb a vásárok előtt három nappal, és legkésőbb a vásár után három nappal volt szabad a városban tartózkodniuk. Ez alatt a hat nap alatt összevásárolhattak mindenféle nyersterméket a lakosságtól.

1746-ban a város kizárólagos engedélyt adott négy óbudai zsidónak nyersbőr felvásárlására, de tartózkodásuk a városban csak a fentebb említett kikötések betartásával volt lehetséges.² 1759-ben a zsidók már nem ingyen kapták meg a tartózkodási engedélyt, hanem a város pénztárába fizetendő évi 80 f. haszonbér fejében.³ Az évek folyamán a Kecskemétre betelepedett, idegennek nyilvánított zsidók megélhetését a bőr- illetve a gyapjúkereskedelem jelentette.⁴ 1777-ben az úriszék eltiltotta a görög compániát a bőrkereskedelemtől – akik 1721 óta jelen voltak a városban és kereskedtek –, így a zsidók monopolhelyzetbe kerültek, mely ellenkezést váltott ki a kecskeméti tanácsban. Ennek eredményeképpen a Magyar Kancelláriának levélben tiltakoztak a zsidók bőrvásárlási egyedárusága miatt.⁵ Szerintük ugyanis a haszon csak néhány zsidó kezében összpontosult, s ez a vád nem volt teljes mértékben alaptalan.⁶

1791-ben a zsidóknak megengedték, hogy most már végelegesen betelepedjenek, de csak azoknak a zsidóknak adtak telepedési engedélyt, akik már korábban is tartózkodási jóváhagyást szereztek a városban.⁷

A hitközség 1801-ben alakult, 1810-ben lélekszámuk már elérte a 150 főt, így egy magánházat vásároltak a ma is álló zsinagóga közelében, melyet zsinagógaként használtak.⁸

* Rövidebb formában, 2008. 04. 23-án Szegeden hangzott el, a Kari Tudományos Napon.

1 HORNYIK JÁNOS: *A kecskeméti zsidók története*. Levéltári füzetek, Gyula 1988. 12. old. (továbbiakban: HORNYIK 1988)

2 A négy óbudai zsidó kereskedő: Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli Josep, Mandli Lebel. Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *Izraelíták a Duna-Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII-XIX. század*. Kiadja a Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1996. 38. old. (továbbiakban: Ö. KOVÁCS, 1996).

3 HORNYIK 1988, 13. old.

4 Ö. KOVÁCS 1996, 69. old.

5 Uo. 69. old.

6 Schweiger József és Salamon 1839-ben azt állították, hogy 800 mázsa gyapjút is összevásároltak. Hasonló forgalma volt Büchler Sándornak is, aki 500–600 mázsáról tett említést. Uo. 69–70. old.

7 SOMODI HENRIETTA: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi, Budapest, 2001. 91. old. (továbbiakban: SOMODI 2001)

8 „1814-ben kérték, hogy ezt a házat írják a hitközség nevére, a tanács azonban megtagadta a hitközség nevére írni a zsinagógaként használt házat, a zsidók ingatlanszerzési tilalmára hivatkozva, csupán a további békes használati jogot engedélyezte.” Ö. KOVÁCS 1996, 102. old.

1820-ban már rabbija is volt a hitközségnek, Braun Gábor személyében. A hitközség zsinagóga építésére szánta el magát, melynek alapjait 1817 végén tették le.⁹ Ennek eredményeképpen 1823-ban már templomuk is volt a zsidóknak.¹⁰ Szent Egyletet 1828-ban alapítottak.¹¹

Izraelita vallású Kecskeméten házat 1823-ban vehetett először, és az 1850-es évek második felében már 55 zsidónak volt a tulajdonában lakóház.¹²

A helyi zsidóság vagyoni gyarapodása folyamatos volt. A 18. század végén, de főként a 19. század elején a város pénzhiánnyal küszködött, így kénytelen volt az egyházi intézményeken kívül a magánszemélyektől is kölcsönt felvenni, többek között a zsidóktól is.¹³

1787 és 1848 között a kecskeméti zsidóság száma megtízszereződött.¹⁴ 1787-ben még csak 81 főt, majd 1848-ban már 808 főt számlált a korabeli összeírás.¹⁵

A helyi zsidó kereskedők folyamatosan építették ki kapcsolataikat a külföldi vásárokkal, amelyekből minden bizonnyal a város is jól profitált. A zsidó kereskedők folyamatosan építették ki kapcsolataikat külfölddel, mely nagy hasznot hozott mind nekik, mind a városnak. Közülük legjelentősebb Kohn Mór és Kecskeméthy Herz munkássága volt.¹⁶

A hitközség 1869-ben neológnek nyilvánította magát.¹⁷ A növekvő számú népesség hatására a meglévő zsinagóga szűknek bizonyult, így egy nagyobb építését határozták el, melynek a felavatására 1871-ben került sor.¹⁸ (1. kép). Ma ez a Tudomány és a Technika Háza.

A vallásos életben tapasztalt ellentétek már az 1840-es években is éreztették hatásukat.¹⁹ A hitközség lassan két „pártra” szakadt. Az egyik oldalon a tehetősebb, ke-

9 HORNYIK 1988, 32–33. old.

10 Ö. KOVÁCS 1996, 102. old.

11 „A jótékonyági és temetkezési feladatokat ellátó Szent Egylet alapításának időpontját a források két időpontra helyezik: 1828 és 1843.” Ö. KOVÁCS 1996, 102. old.

12 1818-tól 1848-ig csak egyéni elbírálás alapján, hivatalos engedéllyel vagy zálogcímen szerezhettek házat. Ö. KOVÁCS 1996, 85. old.

13 Ilyen volt például, amikor 1829-ben a városi perceptor 5000 váltóforintot vett fel Hellsinger Izsáktól egy zálogügy rendezése miatt.

Ö. KOVÁCS 1996, 77. old.

14 Ö. KOVÁCS 1996, 59. old. 3. Táblázat. A kecskeméti zsidóság létszáma 1787–1848.

15 A zsidók tizedenkénti elhelyezkedése is ismert a városban. 1818-ban 10, 1827-ben 11 tized volt a városban. „Az 1787-ben 81 zsidót jegyeztek föl, akik 16 családban éltek. [...] A legtöbben, kilenc család (41 fő) az első tizedben (városközpont) élt, négy család (19 fő) a hatodik tizedben (a városháza melletti rész, a piachoz közel), két család (11 fő) pedig a hetedik, illetve egy család a második tizedben lakott. [...] A nyolcadik tized nagy tömegekben szellérek által lakott városrészben nem jelöltek zsidó lakást.” Uo. 64. old.

16 Ö. KOVÁCS 1996, 112. old.

17 SOMODI 2001, 96. old.

18 ÚJVÁRI Péter: *Zsidó lexikon*. 1929. 458. old.

A zsidók létszámának gyarapodása nem állt meg. 1850-ben 939 főt, 1869-ben 1514 főt számlált a hivatalos, pontatlan és gyakran ellentmondásos népszámlálás. A számok azonban rávilágítanak arra, hogy mekkora mértékű volt a növekedés. Ö. KOVÁCS 1996, 107. old.

Az 1850-es évekbeli adatoknál érezhető a pontatlanság. Kovács Alajos statisztikájában ez a szám 613 fő volt. KOVÁCS ALAJOS: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Budapest, 1935. Horvánszky Viktor R.T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda. 4. Táblázat. Kecskemét népességének megoszlása vallás szerint. 9. old. (továbbiakban: KOVÁCS A. 1935)

19 Ö. KOVÁCS 1996, 97. old.

reszkedésben egyeduralmat élvező zsidók foglaltak helyet, akik a vallási normákat egyre kevésbé követték. A másik oldalon a kereskedésből, a vagyonszerzésből kiszorult zsidók helyezkedtek el, akik sokkal jobban kötődtek ortodox vallási kötelemeikhez.

A 19. század folyamán, a város életébe is mind jobban bekapcsolódtak a zsidók. 1873-ban a törvényhatósági bizottságban már kilenc zsidó névvel találkozhatunk, akiket a legtöbb adófizetők közül választottak ki.²⁰

A dualizmus időszakában a zsidók vagyoni helyzete a csúcson volt. Bankok, cégek alapítói, vagy igazgatósági tagjai is voltak már zsidók. Ilyen volt, az 1882 október 7-én alakult Kecskeméti Kereskedői Kaszinó, melynek elnöke a zsidó Fischer Miksa volt.²¹

Kecskemét lakossága 1825–1941 között, tehát 116 év alatt két és félszeresére nőtt, így az ország 7. legnagyobb városa lett.²² A zsidóság azonban nem szaporodott ilyen mértékben. (2. kép). 1880-ban százalékos arányszámuk 3,9% volt az összlakossághoz képest. Ez volt a valaha mért legnagyobb arányszám. Számukat tekintve, azonban 1910-ben voltak a legtöbben. Ekkor 2022 zsidó lakott a városban, de arányszámukat te-

20 Uo. 121. old. A kilenc törvényhatósági bizottsági zsidó tag: 1. Schwartz József, 2. Schweiger Fülöp, 8. Schwartz Dávid, 9. Schweiger József, 33. Milhoffer Frigyes, 44. Schwartz Mór, 52. Fantó Lipót. Egyéb okok miatt azután négy tag nevét kihízták az ideiglenes listáról: Schwartz József (városi bor- és sörkimerése miatt nem lehetett bizottsági tag), Milhoffer Frigyes (városi utcai világítás bérlője volt), Schwartz Mór (vásári és helyi piac helypénzszedés javadalmait bérelte) és Fantó Lipót (családjával már két éve Bécsbe költözött).

21 A kaszinó kereskedelmi dolgokban irányt adó szerepet játszott. Aktívan részt vett egyéb, kereskedők érdekeit képviselő egyesületekben is, ilyen volt például az 1904-ben alakult OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés). A Kecskeméti Kaszinó 1904-es vezetői: Brachfeld Vilmos elnök (az OMKE kerületi elnöke, s egyben az országos központi választmány tagja), Fispán Mór alelnök és Fuchs Samu választmányi tag, akik mindannyian izraelita vallásúak voltak. Péterné Fehér Mária – Mikolajcsik Lászlóné. 160. old.

A Fischer család az 1850-es években az egyik legtehetősebb család közé tartozott. Ö. KOVÁCS 1996, 115–116. old.

A zsidók tevékenyen részt vettek egyéb gazdasági területeken is: 1870-ben alakult a Benedek József és Fia Hűtőház és Jéggyár Rt.

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA – TÁNCZOS TIBORNÉ: *A Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai 1814–1953*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 2000. 48. old. (továbbiakban: PÉTERNÉ 2000).

1895-ben Goitein Miksa alapította a Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Bankot. Uo. 115. old.

1896-ban a Kecskeméti Egyesült Gőztéglagyár vezetői között megtalálható volt Fispán Mór. Uo. 54. old.

1906-ban az Első Kecskeméti Nyomda és Hírlapkiadó Rt. igazgatóságában helyet foglalt Fispán Mór, Adler Imre és Lőwy Gyula. Uo. 22. old.

1911-ben Schiffer Gyula bórkereskedő cipőgyárat alapított. Uo. 21. old.

1916-ban a Kecskeméti Központi Takarékpénztár vezetői között is jelen voltak a zsidók, mint például: Fodor Miklós, Fodor Sándor és Kecskeméti Lajos. Uo. 179. old.

A gazdasági válság után is újabb cégeknél találunk zsidó neveket:

1935-ben a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület vezetői között megtalálható volt Kecskeméti Mihály. Uo. 117. old.

1936-ban alakult a Kecskemét Városi Közhűtőház melynek egyik ügyvezetője Dr. Kenéz Zoltán volt. Uo. 50. old.

22 A XIX. század elején Kecskemétre a legtöbben – 60% – Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegyéből jöttek, különösen Gyón, Dabas, Irsa volt a fő kibocsátóhely. Népeességük 28%-a északról, 9%-a észak-nyugati irányból telepedett le. Az országhatáron túlról csupán csak 6,4% jött Kecskemétre. Kecskemét tekintetében a zsidók bevándorlás egyik fő oka az állat- és bórkereskedelem, valamint a gabonaforgalom. Ö. KOVÁCS 1996, 63. old.

kintve, ez már csak 3%, mely után egy folyamatos csökkenés volt megfigyelhető.²³ 1941-ben létszámuk már csak 1346 fő, amihez hozzá kell adni, azt a 174 főt akit zsidónak minősítettek, így a létszám 1520 főre módosul, ez arányait tekintve, ez 1,7%.²⁴

Amellett, hogy a zsidóság fogyása folyamatos volt az 1920-as és 1930-as években, a zsidók bevándorlása tovább folytatódott. A helybeli izraeliták alig több mint 40%-a volt csak a „bennszülött”, a többi Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegyéből, vagy az ország más részeiből vándorolt be.²⁵

A Kecskemétre betelepülni kívánó zsidó lakosság a több évszázados „letelepedési” szokásán nem változtatott, továbbra is a város belterületén vásárolt magának lakást. 1930-ban Kecskemét város belterületét tíz részre osztották, ennek alapján a legtöbben a III., IV. és V. tizedben helyezkedtek el.²⁶ A belterületen lévő lakosság 4,4%-a (1517 fő), és a külterületen élők csupán csak 0,1%-a (50 fő) volt zsidó. (3–5. kép).

Az első világháborúban 240 kecskeméti zsidó vett részt, közülük 43-an haltak hősi halált.²⁷

1919-ben és az 1920-as években a mint az országban mindenütt, így Kecskeméten is a helyi antiszemitizmus megnőtt, mely csak az évtized végére csillapodott.

Az 1920-as évek végétől azonban a helyi zsidó közösség egyre jobban bekapcsolódott a város vérkeringésébe.²⁸

Kecskemét a gazdasági válság után tovább fejlődött. 1938-ban 10 bankintézet, 14 ipari és kereskedelmi részvénytársaság, 26 magángyári gépi üzem, 17 biztosító társaság, hat mezőgazdasági szövetkezet és 51 társadalmi és gazdasági egyesület működött Kecskeméten, melyek tulajdonosai és vezetői között zsidók is voltak, köszönhetően egyre nagyobb befolyásuknak.²⁹ A gazdasági befolyásuk növekedését jól mutatja, hogy az

Az 1941. január 31-ei népszámlálás alapján a városok sorrendje: Budapest: 1164588, Szeged: 136375, Debrecen: 125969, Kolozsvár: 110418, Szabadka: 100751, Nagyvárad: 92798, Kecskemét: 87318 fő. *Magyar Statisztikai Évkönyv 1941.* Budapest, 1943.

23 KOVÁCS A. 1935, 4. Táblázat. Kecskemét népességének megoszlása vallás szerint. 9. old.

24 Központi Statisztikai Hivatal: *A zsidó népesség száma településként (1840–1941)* Budapest, 1993. Szerkesztette dr. KEPECS JÓZSEF. 44–45. old. Az izraelita vallásúak száma és aránya törvényhatóságokként az 1941-ben Magyarországhoz tartozott területen, 1840–1941 alapján. (továbbiakban: KEPECS 1993)

25 KOVÁCS A. 1935, 5. táblázat. 10. old.

26 KOVÁCS A. 1935, 6. táblázat. A népesség megosztás a négy fő vallásfelekezetre szerint 1930-ban a belterület kerületeiben és külterületeken. 11. old.

III. Széchenyiváros – Összes népesség: 4117 fő – izraelita: 229 (5,6%)

IV. Bethlenváros – Összes népesség: 5507 fő – izraelita: 466 (8,5%)

V. Rákóczi város – Összes népesség: 5558 fő – izraelita: 389 (7,0%)

27 Kecskeméti Lapok. Kecskeméti Lapok. 1930. február 23. 6. Borsodi József főrabbi a kecskeméti zsidók 186 éves történetéből ír könyvet.

28 Az 1919-20-as évekről 2010. április 30-án Szegeden (Rajzolatok a magyar történelemről) tartott konferencia előadásban fejtettem ki bővebben (Kecskeméti zsidók és a helyi antiszemitizmus az 1920-as években). A konferenciáról készülő tanulmánykötet megjelenése 2010-ben várható.

29 Kecskemét törvényhatósági jogú város Teljes Polgári név- és címtára alapján. Az 1938. közönséges évre IV. teljesen átdolgozott kiadás. Szerkesztette: dr. Bodócs Gyula (továbbiakban: Kecskemét név- és címtára 1938) és a Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompsz. 1937–1938. évre XIV. évfolyam I–II. kötet Szerkeszti: KALLÓS JÁNOS a pesti tőzsde főszerkesztője A Pesti Tőzsde kiadása. Budapest, 1937. II. kötet. alapján. (továbbiakban: Gazdasági, tőzsdei, pénzügyi kompsz. 1937–1938.)

A vastagon kiemelt nevek a későbbi forrásokban megjelentek, mint zsidók. Az azonban nem derült ki egyértelműen, hogy született izraeliták – az izraelita hitközség névsorán kívül –, kikeresztelkedettek vagy zsidónak minősítettek voltak-e. Ha egy név többször is szerepel, akkor csak egyszer közlöm azt az

iratot, ahol megtalálható.

Izraelitákat foglalkoztató bankok:

1. Magyar Nemzeti Bank kecskeméti fiókhélyzet. – Főnök: Fejér Ernő. Főnökhelyettes: dr. Nagymarjay István. Bírálótestületi tag: Gaál József, Katona József, Dr. Nagy Mihály, **Kecskeméti Mihály**, Papp György, Réthey Gyula, Sárkány Béla, Dr. Sárközy Jenő, **Ségner Lipót**, Dr. Szabó Iván, Tiringner Ferenc, Dr. Vaja Béla.

2. Magyar Általános Takarékpénztár Rt. kecskeméti fiókja. – Igazgatótanács: **Dr. Adorján Imre**, **Dr. Balázs István**. Halász Manó, Héjjas Pál, Dr. Horváth Lipót, ifj. Móczár Gábor. Igazgató: **Vajda Lajos**.

3. Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület. – Elnök: Sárkány Béla. Alelnök: Papp György. Vezérigazgató: Gerber Ferenc. Igazgatósági tag: Bodri Béni, Dékány László, Héjjas István, **Kecskeméti Mihály**, Koncz József, Kuczka János, Dr. Nagy Mihály, ifj. Szendrey Zsigmond, Zimay Pál.

4. Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Bank Rt. – Elnök, vezérigazgató: Dr. Szabó Iván. Alelnökök: Dr. Bóka Béla, **Dr. Donáth József**. Igazgatósági tag: Balogh József, Csósz József, **Dr. Kenéz Zoltán**, V. Nagy István, **Székely Ignác**, Bíró Artúr, Dr. Hári Géza, Dr. Pekár Imre, **Dr. Kecskeméti Miklós**, **Dr. Kertész Miksa**, **Kemény Sándor**.

5. Kecskeméti Magyar Bank Rt. – Igazgatósági elnök: Sándor István. Igazgatósági tagok: **Aszódi József**, Dr. Kerekes József, **Kertész Dezső**, **Dr. Markó Imre**, Dr. Révész László, **Spitzer Bernát**, Szél János, **Dr. Szigeti Mihály**. Felügyelőbizottsági elnök: Dr. Nagy Sándor. Tagok: **Fekete Mihály**, **Fleischmann Benő**, **Sipos Ferenc**.

6. Kecskeméti Hitelszövetkezet mint az OKH tagja. – Elnök: Füredi Lajos. Alelnök: Györffy Pál. Igazgatósági tag: Hatvani Pál, **Székely Sándor**, Szinnyai Mihály, Teölgyes Árpád. Felügyelőbizottsági tagok: Szél János, vitéz Szabó Mihály, **Dr. Rosenauer Miklós**.

Dr. Adorján Imre, Aszódi József, Balázs István, Dr. Donáth József, Fekete Mihály, Dr. Kenéz Zoltán, Székely Ignác, Dr. Kertész Dezső, Dr. Kertész Miksa, Dr. Markó Imre, Ségner Lipót, Spitzer Bernát, Dr. Szigeti Mihály, Vajda Lajos neve megtalálható az Izraelita Hitközség elöljáróinak nevei között. Kecskemét név- és címtára 1938. 237–238. old.

Kecskeméti Mihályról korábban volt szó.

Az 1939. évre érvényes zsidó választók névsorában szerepelt: Fleischmann Benő, Dr. Kecskeméti Miklós, Kemény Sándor, Dr. Rosenauer Miklós, Sipos Ferenc, Székely Sándor.

BKMÖL-Kecskemét IV/1928/a Kimutatások a zsidókról 2.

Kecskemét név- és címtára 1938. 264–291. old. Izraelitákat foglalkoztató iparvállalatok:

1. Első Kecskeméti Konzervgyár – Igazgatósági tagok: Dr. Halasy Tibor, báró Weiss Alfonz, báró Weiss Jenő, Gross Károly. (Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz. 1937–1938. 790. old.) Igazgató: **Lebovits Sándor**. Tisztviselő: Bóka Papp Gyula, Csibra Gézané, Deskó Pál, Erdélyi Károly, **Gergely László**, ifj. Juhász József, Knaute Béla, Kovanda Vendel, Laczy Julianna.

2. Magyar Általános Gyufaipari Rt. Kecskeméti Gépgyár Rt. – Igazgató: **Tauber Dezső**. Üzemi tisztviselő: Pál Armand. Üzemelnök: **Goitein Géza**. Irodai tisztviselő: **Weisz Miklós**.

3. Kecskeméti Forgalmi Rt. – Igazgatósági tagok: Kecskeméti Adolf, **Kecskeméti Mihály**, **Kecskeméti Sándor**. Felügyelőbizottsági tagok: **Kecskeméti Izidor**, **Kecskeméthy Hugó**, Dr. Kecskeméti László.

4. Kecskeméti Bútoriparosok Áruértékesítő Rt. – Elnök: id Rigó Zsigmond. Igazgatósági tagok: **Ségner Lipót**, Sárközy Endre, **Ségner József**, **Ségner Károly**. Üzletvezető: **Ségner Károly** (a két személy egy és ugyanaz). Könyvelő: Schrötter Erzsébet. Ügyész: **Dr. Fritz Imre**.

Kecskeméti Izidor, Kecskeméti Sándor, Tauber Dezső neve megtalálható az Izraelita Hitközség elöljáróinak nevei között. Kecskemét név- és címtára 1938. 237–238. old.

Az 1939. évre érvényes zsidó választók névsorában szerepelt: Dr. Fritz Imre, Gergely László, Goitein Géza, Kecskeméthy Hugó, Lebovits Sándor, Ségner József, Ségner Károly, Weisz Miklós.

BKMÖL-Kecskemét IV/1928/a Kimutatások a zsidókról 2.

A felhasznált listák nem tartalmazzak bizonyos neveket, habár arról tudni lehet, vagy sejtteni, hogy izraelitával van dolgunk: Kecskeméti Adolf, Dr. Kecskeméti László neve sehol sem szerepelt.

1. Benedek József és Fia. – Cégtulajdonosok: **Benedek Sándor**, **Benedek László** és **Benedek György** (izraeliták).

2. Kecskemét th. városi Központi Szeszőfőzde és Szeszfinomító. – Vezető: **Führer Izidor**, H. vezető: **Klein Gáspár**.

3. Városi Közhűtőház. – Ügyvezetők: Dr. balásfalvi Kiss Endre, **Dr. Kenéz Zoltán**.

4. Közhűtőház Hasznosító Kft. – Ügyvezetők: Dr. Szabó Iván, **Daróczi Dezső**, Mester László, Dr.

1938-as évre érvényes ipartestületi kiadványban, a vezetőségben már három zsidó testületi tag is megtalálható volt.³⁰ A legjelentősebb, túlnyomórészt zsidók kezében lévő magánvállalatok a következők: *Kecskeméti Forgalmi Rt. (a Kecskeméti család tulajdonában volt a vállalat, a zsidók aránya a vezetésben közel 100%), Kecskeméti Bútoriparosok*

Nóta István.

5. Első Kecskeméti Cement és Műkögyár. – Tulajdonos: Rosenbaum A. cég. Cégtulajdonosok: **Fispán Géza, Hay Árpád**. Tisztviselők: Balázs Ferenc, **Kaufmann Zsuzsanna, Kircz Mária**, Rózsa Erzsébet, Török Kató, Gémes István.

6. Schiffer Cipőgyár. – Cégtulajdonosok: **Székely Ignác, Székely Gyula, Székely István, Székely Imre**. Irodai és raktári tisztviselők: Barta Mihályné, Csupor Sándor, Dékány Árpádné, Harlacher Károlyné, Horváth Judit, Horváth Mária, **Kertész Mária**, Knöpfler Lászlóné, Leicht Magda, Nagy Jenő, **Sándor Gyula**, Virágh István, **Winkler Anna**.

7. Muth Sándor sárkögyár. – Cégtulajdonos: **Markó István**. Könyvelő: **Winkler László**.

8. „Petőfi”-könyvnyomda és könyvkötészet. – Tulajdonos: **Spitzer Vilmos**. Üzemvezető: **Spitzer Dezső**. Üzletvezető: **Spitzer József**.

Fispán Géza neve megtalálható az Izraelita Hitközség elöljáróinak nevei között. Kecskemét név- és címtára 1938. 237–238. old.

Az 1939. évre érvényes zsidó választók névsorában szerepelt: Führer Izidor, Klein Gáspár, Hay Árpád, Kaufmann Zsuzsanna, Kircz Mária, Markó István, Sándor Gyula, Spitzer Dezső, Spitzer József, Spitzer Vilmos, Székely Imre, Székely István, Winkler Anna, Winkler László.

BKMÖL-Kecskemét IV/1928/a Kimutatások a zsidókról 2.

Daróczi Dezső, Kertész Mária, Székely Gyula, neve csak a – BKMÖL-Kecskemét, IV/1928/a Kimutatások a zsidókról 2. – duplumok között szerepelt.

A felhasznált listák nem minden esetben tartalmazták az összes nevet, amelyről tudni lehet, hogy izraelita: Benedek Sándor, Benedek László és Benedek Sándor neve sehol sem szerepelt.

Kecskemét név- és címtára 1938. 283–284. old. Izraelitákat foglalkoztató biztosítók:

1. Astra Biztosító Rt. – Titkár: **Goitein Pál**.

2. Fonciere Általános Biztosító Intézet. – Fiókfőnökök: **Sipos Ferenc**, Ury László. Fiókfőnökhelyettes: Neményi Miklós.

3. Trieszti Általános Biztosító Társulat kecskeméti fiókgynöksége. – Vezető titkár: **Kecskeméti Hugó**. Tisztviselő: Gyenes Etelka.

Az 1939. évre érvényes zsidó választók névsorában szerepelt: Goitein Pál.

BKMÖL-Kecskemét IV/1928/a Kimutatások a zsidókról 2.

Kecskemét név- és címtára. 269. old. Izraelitákat foglalkoztató mezőgazdasági szövetkezet:

1. Kecskeméti Mezőgazdasági Szövetkezet. – Elnök: Bakacsi István. Igazgató: **Fispán Géza**. Ig. tag.: Felföldi Sándor. Felügyelőbizottság. Elnök: Dr. Bende László. Tagok: Laczi István, Pogány Imre, Poór István **Sipos Ferenc**, Zombory István.

Kecskemét név- és címtára. 329–332. old. Izraelitákat foglalkoztató egyesületek:

1. Háztulajdonosok Szövetsége. – Elnök: **dr. Fritz Imre**. Társelnök: dr. Koncz Mihály. Főtitkár: Szabó József.

2. Kereskedői Kaszinó. – Elnök: **dr. Schönberger Dezső**. Titkár: **dr. Gruder János ügyvéd**.

3. OMKE kecskeméti fiókja. – Elnök: **Kecskeméti Mihály**. Alelnök: **dr. Schönberger Dezső**. Titkárok: **dr. Kertész Miksa** és **Gerő Miksa**.

4. Magyar Kiviteli Cégek Orsz. Szöv. kecskeméti fiókja. – Elnök: **dr. Kertész Miksa**.

5. Országos Ügyvédszövetség helyi csoportja. – Elnök: **dr. Markó Imre**. Titkár: **Dr. Szívós Béla**.

Gerő Miksa neve megtalálható az Izraelita Hitközség elöljáróinak nevei között. Kecskemét név- és címtára 1938. 237–238. old.

Az 1939. évre érvényes zsidó választók névsorában szerepelt: Dr. Gruder János, Dr. Schönberger Dezső, Dr. Szívós Béla neve a felsorolt zsidó ügyvédek neve között található meg. BKMÖL-Kecskemét, IX.235/a 1939–1940.

30 BKMÖL-Kecskemét, IX. 216. 126/1939. Elöljárósági, rendes tagok közül: Schrötter Béla lakatos. Póttagok közül: Feldmann Sándor vízvezeték szerelő. Az ipartestületi szék tagjai közül: Hay Árpád alelnök.

Áruértékesítő Rt. (a Ségner-család tulajdona, a zsidók aránya a vezetésben 60%), Benedek József és Fia Rt. (a Benedek-család tulajdona, zsidók aránya a vezetésben 100%), Első Kecskeméti Cement és Működgyár (a Rosenbaum A.-cég tulajdona, a zsidók arányszáma a vezetésben 50%), (6. kép — Schiffer cipőgyár), Schiffer Cipőgyár (a Székely-család tulajdona, a zsidók arányszáma a vezetésben 50%) Muth Sándor Sírőkőgyár (a zsidók arányszáma a vezetésben 100%), „Petőfi” könyvnyomda és könyvkötészet (a Spitzer-család tulajdona, a zsidók arányszáma a vezetésben 100%).

Az első zsidótörvényt (XV. tc.), 1938-ban, mind az alsó-, mind a felsőház elfogadta. A törvény értelmében 20%-ban maximálta a zsidók számát a sajtókamarában, az ügyvédi-, mérnöki-, orvosi kamarában, színház és mozi, valamint egyes vállalatok értelmiségi munkaköreiben.³¹

Az 1937-es év végén már érződött a későbbi erős antiszemizmus első hulláma ugyanis a város hirdetőtábláin megjelent a „Keresztény Testvérek” című plakát, melyben felhívták a lakosságot, hogy „Most és Mindig Keresztény Kisiparosnál Keresztény Kereskedőnél vásárolj.”³²

A zsidók gazdasági befolyása miatt a törvény végrehajtása nem váratott sokáig, ugyanis Kecskemét városa maga is támogatta a zsidótörvényt. A törvényhatósági bizottság 1938. szeptember 29-én egyhangúlag (sic!) csatlakozott ahhoz az indítványhoz, amelyet Zala vármegye küldött a május 12-i üléséről. Ebben az iratban kifejtik, hogy a keresztény iparosokat védeni kell, a numerus clausus mielőbbi bevezetését kérték, és minden állami támogatást meg akartak vonni azoktól a gyáraktól, amelyek termékeiket „[...] alacsonyabb áron adják a zsidó fajhoz tartozó kisiparosok, és kiskereskedőknek, mint a magyar fajhoz tartozó kisiparosok és kiskereskedőknek.[...]”³³ A közgyűlés jegyzőkönyve azonban nem számol be arról, hogy a zsidó tagok hogyan reagáltak a döntéshez, ugyanis ekkor még 13 zsidó törvényhatósági bizottsági tagja volt a közgyűlésnek, akik közül hat kereskedő volt.³⁴

Az 1938-as év legnagyobb „átalakulása” a Benedek-féle telep „Hangya” bérletbe való vétele volt, december 4-én.³⁵ A telep az ország második legnagyobb baromfiexportőrre volt, az 1937–1938-as gazdasági évben a kivitelek 14,2%-át bonyolította le.³⁶ 1938. de-

31 GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris kiadó. Budapest, 2001. 139. old.

32 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 37974/1937

33 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 20874/1938. A törvényhatósági bizottság 1938. április 30-ai ülésén egyhangú lelkesedéssel fogadta a leendő zsidótörvényt. Ezen az ülésen is részt vettek a zsidó tagok. BKMÖL-Kecskemét, IV/1903/a 1938. 90. kötet.

34 Aszódi József kereskedő, Gerő Miksa kereskedő, Kecskeméti Mihály kereskedő, Kertész Menyhért kereskedő, dr. Schönberger Dezső kereskedő. BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 1988/1940. Kertész Miksa gyümölcskereskedő. BKMÖL-Kecskemét, IV/1905 1939.

35 *Kecskeméti Ellenőr*. 1938. december 4. 2. old.

Nemcsak ez az egy telep jutott a Hangya kezébe 1938-ban. SZUHAY MIKLÓS: *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962. 240. old. (továbbiakban: SZUHAY)

Az 1938-as szövetkezeti közgyűlés jelentése: „Az előző évben létesített debreceni telepen kívül a múlt év elején kezdte meg üzemét a kaposvári és a magyarkeresztúri telep. Majd megvásároltuk a Wattner cég török-szentmiklósi és a Hartmann cég szentesi (Élelmiszerkivitel Rt.), valamint szegedi telepeit és hosszúléjratú bérlet alakjában átvettük a kecskeméti és nagykőrösi Benedek-féle, valamint a kiskunhalasi és békéscsabai Schneider telepeket. [...]” Uo. 240. old.

36 A legnagyobb cég a kiskunhalasi Schneider cég volt, amely a kivitelek 23,08%-át bonyolította le. SZUHAY. 239. old.

cember 27-én egy helyi zsidó villanyszerelő panaszos levelében kérte, hogy a város használatában lévő írógépek javításával zsidó vallása ellenére őt bízzák meg.³⁷

1939. január végén, a kereskedőknek nagy „érvágást” jelentett, hogy a helyi Verbőci Bajtársi Egyesület kezdeményezésére a keresztény üzletek ablakaiban megjelent a „keresztény magyar üzlet” feliratú tábla.³⁸ A helyi Baross Szövetség Kék könyvében összegyűjtötte a kecskeméti keresztény magyar üzleteket, melynek listáját a polgármesteri hivatalba is eljuttatták. A hivatalos iratban sajnos ez a lista nem maradt fenn.³⁹ Két évvel később 1941-ben immáron hivatalosan is elrendelte, a Kereskedelem és Közlekedésügyi miniszter, a nemzsidók kezében lévő üzletek „keresztény magyar” üzlettel való megjelölését.⁴⁰

Az 1939/IV. tc. a második zsidótörvény, 20-ról 6%-ra, illetve 12%-ra módosította a zsidók arányszámát. A törvény szellemében kiadott 7720/1939. miniszteri rendelet 37. §-a értelmében kihirdették a kecskeméti zsidó iparosok arányszámát, mely 11,4% volt, létszámot tekintve ez 413 főt jelentett. Az iparigazolványokat, 1943-ban olykor kémpróbaszerűen is ellenőrizték.⁴¹ A rendelet 6%-ban maximálta az iparigazolványt, mégis a zsidó Blum Józsefet beválasztották ipartestületi póttagnak.⁴²

Kecskemét városa is árjásításba kezdett, melynek első lépése, a helyi szeszfőzde 1939. augusztus 26-án házi kezelésbe vétele volt.⁴³ Führer Izidor volt ekkor a szeszfőzde vezetője, aki hosszú évek alatt saját tőkéjét is befektette a méltán híres üzembe. A kisgyűlés 30.000 pengő kártérítést szavazott meg Führer számára, holott a befektetett összeg és a profit ennél jóval több volt.⁴⁴

A következő években, az árjásítások tovább folytatódtak. 1942-ben mind a hat zsidó kézben lévő bornagykereskedést felszereléseit igénybe vették,⁴⁵ a 1943-ra, a zsidó baromfikereskedéseket is felszámolták.⁴⁶

37 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/n 569/1938

38 Az első táblák 1939. január 26-án jelentek meg az üzleti negyedben Kecskeméten. A táblákat a Verbőci bajtársi egyesület nyomtatta, márciusra már 200 üzleten volt látható a Turul madaras tábla. *Hajnaldik.* 1939. január 26. 26. old. és március 2. 64. old.

39 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 14273/1940. Baross Szövetség keresztény cégek névjegyzéke megvétele tárgyában. A helyi Baross Szövetség már az 1920-as évek folyamán is a helyi zsidók ellen agitált. Konferencia előadás: A kecskeméti zsidóság és a helyi antiszemitizmus az 1920-as években. 2010. április 30. Szeged.

40 1941. 20338/II számú rendeletével

41 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 37509/1943.

42 *Kecskemét név- és címtára. 1940–1941.* 165. old.

43 BKMÖL-Kecskemét, IV/1903/c 1939. szeptember 27. 287–291. old.

1938. május 7-én a központi szeszfőzde átmeneti időre már a város kezelésébe került át, ideiglenes új vezetője vitéz Gyulai Lajos lett, mert a pénzügyminiszter nem hagyta jóvá Führer Izidor és a város közötti szerződést.

44 Két évvel (1941. novemberében) később a belügyminiszter még mindig nem tudott dönteni, hogy a megszavazott összeget a város kifizetheti-e. „Az iratokból úgy tűnik, hogy Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter volt az, aki a kifizetést ellenetzte, míg Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter elfogadta Kecskemét város érveit.” KARSAI LÁSZLÓ: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944.* In.: *Századok*, 138. évf. 6. szám. 1295. old.

45 1850/1942. M. E. rendelet alapján.

A hat pincészet: Kecskeméti Hercz cég pincéinek és felszereléseinek igénybevétele Prácser János és Sárközy Ilona részére.

Leitner és Kertész cég pincéinek és felszereléseinek igénybevétele Sárközy István és Jávorka József részére.

A második zsidótörvénnyel a zsidó üzletek kiigénylése előtt is megnyílt az út, melyet a keresztény lakosság előszeretettel ki is használt.⁴⁷ Az így átvett üzleteket a helyi sajtóban mindenki tudomására hozták.⁴⁸ A bérleteket is folyamatosan mondták fel, köztük az egyházak, a bankok és a város.⁴⁹ Ilyen volt például a Deutsch József által vezetett üzlet-helyiség (7. kép), illetve a Gottlieb Rudolf által bérelt Beretvás szálloda (8. kép).⁵⁰

Fleischmann Samu és Fia cég pincéinek és felszereléseinek igénybevétele Kiss István és Luszka Emil részére.

Grünfeld Gyula pincéinek és felszereléseinek igénybevétele dr. Tassy János részére.

Kecskeméti Forgalmi Rt. pincéinek és felszereléseinek igénybevétele a Duna Tiszaközi Bortermelők Pincészövetkezete, vitéz Héjjas Aurél és a Gazdák Szövetkezete részére.

Iczkovits Mór pincéinek és felszereléseinek igénybevétele Mészáros Ernő részére.

- 46 **Borkereskedés:** A hiányzó nevek: Fleischmann Benő, Forgalmi Rt, Führer Izidor, Grünfeld Gyula, Iczkovits Mór, Katz József, Kecskeméti Herc-cég, Kecskeméti Izidor, Kecskeméti Mihály, Kecskeméti Miksa, Kecskeméti Sándor, Leitner és Kertész dr., Schnitzer József, Steiner Arnold, Steinherz Simon és Jenő.

Baromfikereskedés: Az 1943–44-re érvényes Kecskemét név- és címtárából a következő zsidó nevek hiányoztak: özv. Aszódi Béláné, Aszódi György Gyula, ifj. Aszódi József, Aszódi Miklós, Aszódi József, özv. Feldmeier Lipótné, Grätzer Ferenc, Guttmann I. Lóránt, Halmos Miksa, Sandberg Salamon. Két cégben is változás történt: Közhűtőház Hasznosító Kft. Daróczi Dezső zsidó vezető helyett Remenár István lett. Productum Baromfi és Gyümölcskiviteli Kft. melyet Kertész Miksa zsidó és Simala János vezetett nem szerepelt a listában.

- 47 1942-ben 4 igénylés dokumentumait találtam meg:

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 1167/1942. Tárgy: Tóth Ferenc cukrászmester kérelme a Kada Elek u. 1. szám alatti üzlethelyiség bérletének felmondása és igénybevétele ügyében.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 2872/1942. Bóbán Mihály tollkereskedő üzlethelyiség igénylése iránt.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 3157/1942. Kovács Gyula kérvénye (lakott Kecskemét Vörösmarty utca 13. sz.) a Pollák-féle üzlethelyiség átutalása ügyében.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 3372/1942. Bóbán Mihály tollkereskedő üzlethelyiség igénylése iránt.

1943-ban az igénylések tovább folytatódtak:

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 475/1943. Horváth István és Lipóczi János kérelme üzlethelyiség igénybevétele tárgyában.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 1434/1943. Bor- Gyümölcs- és Zöldségértékesítő Kft. kecskeméti (Szabadság tér 1.) bej. cégnek a dr. vitéz Matolcsy Károlyné Lechner Ödön u. 1. sz. a. házában levő üzlethelyiség bárbevételének tudomásulvétele iránt.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 1466/1943. V. Tóth László illatszer kereskedő, kecskeméti Bem u. 10. sz. a. lakosnak üzlethelyiség kiigénylése iránt.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 V. Tóth László illatszer és fodrászcikk kereskedő Kecskemét Bem u. 10. sz. üzlethelyiség kiigénylése iránti kérelme.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 5431/1943. Kiss István és Berényi József kecskeméti Borz u. 4. sz. alatti lakos rőfös, divat kötött árú és gyermekruha kereskedőnek, Harsányi Károly szövet- és textilkereskedő zsidó vallású egyénnek a Nagykőrösi u. 10. sz. alatti házban levő üzlethelyiségre vonatkozó igény bejelentése és annak kiutalása iránt.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 6843/1943. BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 7399/1943. Tárgy: Dósai Béláné kérelme Blau Ilona Nagykőrösi utcai, Gerő Miksa és Fia, Haász Zoltán és Csillag Nővérek Barátok épületében levő üzlethelyiség igénybevétele ügyében. BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 8001/1943.

- 48 Kecskemét és vidéke. 1942. július 27. 2. old. Hirdetés „Üzletáthelyezés! Értesítem a mélyen tisztelt közönséget, hogy özv. Kellermann Józsefné Széchenyi-tér 5. sz. alatti villanyszerelési üzletét átvettem. A Fráter-utca 4. szám alatti villanyfelszerelési üzletemet IDE HELYEZTEM ÁT. [...] Korti Mihály villanyszerelőmester.”

- 49 Fischer Izsáknénak a római katolikus egyház bontotta fel a bérletét, így kénytelen volt az üzletét áthelyezni egy másik udvarhelyiségbe. BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 5612/1943.

További felmondások a katolikus egyház részéről: Langermann Endre vaskereskedő, özv. Szigeti

A kiigényelt üzletekkel kapcsolatban, pontos összesítő számadat sajnos, nem maradt fent, köszönhetően a levéltárban az '50-es években végbemenő selejtezéseknél. Az egyedüli támpontnak a Hajnalodik (egy 1938-ban alapított nyíltan antiszemita havi lap) 1942. évi 10. száma szolgált.⁵¹ A lap térképpel mellékelve mutatta be, hogy mennyi üzlet volt zsidó, illetve keresztény kézen a kecskeméti üzleti negyedben. A cikk az 1938-as és az 1942-es állapotot hasonlította össze. (9. kép). Ennek alapján 1938-ban 181 üzlet volt az üzleti negyedben, melyből 83 zsidó és 98 keresztény kézen volt. Számarányt tekintve a zsidók az üzletek 45,8%-át birtokolták. A szám kisebb, azonban a bevételeket tekintve nagyobb, ugyanis a teljes bevétel 59,6%-át a zsidó üzletek termelték ki.⁵² A cikk sajnálkozva említette meg, hogy 1942-re a helyzet nem sokat változott. A megmaradt 180 üzletből 59 volt izraeliták tulajdonában, ami 32,77%-nak felelt meg. A cikk végül megjegyezte, hogy az abszolút számot tekintve a fogyás kevés – 23 –, tehát az örösváltás lassan zajlott.

A Hajnalodik 1943. januárjában továbbra is foglalkozott a zsidó kereskedőkkel.⁵⁴ Szerintük továbbra is sok zsidótól vásároltak a kecskemétiak, főleg az 1934-ben alapított „Áruforgalom”-tól melynek 44 tagja közül csak 16 volt keresztény.⁵⁶ Az Áruforgalom egyik oszlopos tagja volt Fuchs Samu is. (10. kép).

Lipótné gépkereskedő.

Evangélikus egyházközség felmondása: „Luther-palotánkban élőszóval már felmondunk a Lebovits-üzlet tulajdonosának, a Fantó-cégnél és Kovács Sándor könyvkereskedőnek.” *Kecskeméti Közlöny*. 1942. május 2. 2. old.

A Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Rt. 1942. június 1-ei hatállyal mondott fel a Deutsch József által vezetett Deutsch-féle üzlethelyiségnek, melyet Kardos László keresztény frontharcos kereskedő kapott meg. BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 2636/1942.

További felmondás: Pataki Albert fűszerkereskedő Rákóczi út 6. szám alatt, a Leszámitó Bank épületében levő üzlethelyiséget Laczy Pál fűszerkereskedő részére igényelte határozatával. *Kecskeméti Közlöny*. 1942. május 16. 3. old.

Kertész Dezső bérletét a város haladéktalanul szeretne volna megszüntetni. Az 590/1942. M. E. sz. rendelet értelmében akkor mondható fel a bérleti szerződés, hogyha a bérlő forgalma 60%-al esik vissza. Mivel ez Kertész Dezső esetében csak 47,2% volt, melyet záró kimutatással is igazolt, így a felmondás nem volt végrehajtható. Ennek ellenére a főügyész megindította a felmondási eljárást (1942. szeptember 3.).

A város további igénybevételei:

Dénes Ákos és társai Gáspár András utca 10. szám alatti házában lévő és üresen álló üzlethelyiséget Molnár Albert fodrászmesternek utalta ki.

Az ortodox izraelita hitközség tulajdonát képező Bánk bán utcai házban levő ugyancsak üres üzlethelyiséget Retkes Mihály asztalosmester részére vette igénybe. *Kecskeméti Közlöny*. 1942. május 16. 3. old.

Kellermann Jenő villanyszerelőnek az Izraelita Hitközség bérházában a Nagykőrösi utca 5. sz. alatti üzlete.

Klein Miksa villanyszerelőnek a Nagykőrösi utca 3. szám alatti, Beretvás üzletházban levő üzlete.

Kertész Pál villanyszerelő Gáspár András utca 9. szám alatti, özv. Benedek Elekné házában levő üzletét igénybe vette. *Kecskeméti Közlöny*. 1942. május 31. 4. old.

Gábor Mihályné Kovács Erzsébet Nagykőrösi u. 10. és Pollák Nándor Nagykőrösi u. 4. szám alatti cipőkereskedők üzleteit vette igénybe a hatóság. *Kecskeméti Közlöny*. 1943. június 18. 7. old.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 27361/1942. BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 513/1943.

50 Beretvás-szálloda. Bérlő: Gottlieb Rudolf helyett Gyenes Pál. Beretvás-étterem szintén.

51 *Hajnalodik*. 1942. 10. szám A zsidóság térhódítása Kecskeméten 287–288. old.

52 243 000 pengőnyi üzletbérből 145 000-et.

53 *Hajnalodik*. 1943. I. szám Miért vásárol sok kecskeméti kisember zsidótól?

54 **Alföldi Ruhaipar, tulajdonosa Kocsis (Kohn) Károlyné, Aszódi Testvérek rőfös, Blau Ilona ilatszer, női divat, Bodócs Ferenc késes, Bódogh József festékraktára, Domján Balázs háztartási cikkek,**

A kiigénylésen kívül, a polgármester 1940. július 25-én 27 zsidó kereskedőtől a cukorreladási jogát is megvonta.⁵⁵ A fennmaradt cukorkészletet a zsidó kereskedők a raktárból még kiárusíthatták.

A legnagyobb csapást, azonban 1940. szeptember 17-én érte a zsidó kereskedők, ugyanis mind a piacokról, mind a vásárokról kitiltották őket, holott 1811 óta jelen voltak. Tehát közel 130 év után, zsidó nem árulhatott piacon, illetve vásáron.⁵⁶

Az intézkedések hatására, 1943 végére összesen egy (Fischer Béla) zsidó exportőr maradt.⁵⁷

A 2. zsidótörvény hatására, a magánszemélyeken kívül, a vállalatok is igényeltek „nem zsidónak tekintendő” tanúsítványokat. A vállalatok nagy részénél, a zsidó igazgatóság tagokat leváltották, de sok helyen kivételt tettek.⁵⁸ Egyik legjobb példa erre Lebovits Sándor, aki az Első Kecskeméti Konzervgyár igazgatója volt. Zsidó nagyvállalatok leginkább zsidó kézben maradtak, banknál is előfordult, hogy maradtak a zsidó vezetők. Mint például: a Schiffer Cipőgyár, a Muth Sándor-féle Sírkgőgyár, az Első Kecskeméti Cementgyár és a Kecskeméti Bútoriparosok Áruértékesítő Rt.⁵⁸ Nemcsak nagy-

Fantó Lipót fényképész, **Fehér Dávid** férfi és női konfekció, Fehér János szövet, posztó, Fehérvári Antal órás, **Feldstein és Deutsch** textilárú. **Fodor József** rövidárú, **Fuchs Samu** textilárú, Gábor cipőüzlet, **Goitein Jónás** ékszerész, Hamónia ruhanemű, Holczer Károly úridivat. **Kellermann Jenő** villamossági vállalata. **Kemény Izidor** kesztyű. **Kemény György** szücs. **Kemény József** női kabát. Kőrösi János üveg és porcelán. Kovács Jenő cipő. **Kovács Sándor** könyv. Kovács Menyhért fehérnemű-készítő. **Krausz Margit** női kalapok. Kultúra könyvkereskedés. László Divatház. **Langermann** vaskereskedés. Molnár Máté hentes. **Pollák Nándor** cipő. Réthey Gyula üvegkereskedő. **Robitsek Mária** kalapos. Selmeczi Testvérek bőröndös. **Ségner Lipót** bútoros. **Studio Klein Miksáné** villany-szerelés, kerékpár. Szabó János virágkertész. Dr. Szappanos Sándor tűzfakereskedő. Szand János kárpitos. **Szeles Emil** esernyős és újabban Korti Mihály villany. Kardos László fűszerkereskedő. Ellenőr: ifjú Timár Sándor ker. isk. tanár, majd ideiglenesen Juhász József. Jogtanácsos **dr. Dékány György** és **Aladár**.

Az intézőbizottság tagjai: elnök **Hegedűs Sándor** (Fuchs cég), tagok **Blau Ilona** cégtulajdonosa, Domján Balázs (keresztény), **Fehér Dávid**, **Deutsch László**, **Fodor József**, **Kemény Izidor**, cégtul. **Kemény József**, Kovács Jenő, Krausz Divatház cégtől **Pollák Nándor**.

A vastagon kiemelt nevekről egyértelműen megállapítható, hogy a cég, illetve az illető zsidó-e.

55 *Kecskeméti Ellenőr*. 1940. július 25. 2. old.

56 BKMÖL-Kecskemét, IV/1916 3/1940.

1941-ben, Brüller Lajos fellebbezést nyújtott be a határozat ellen, melyben kérte, hogy a helyi vásáron és a piacon árusíthasson. A fellebbezést 1943. február 22-én elutasították.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 27887/1941.

57 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 28549/1943. Kecskeméten lakó exportőrök név és címjegyzéke.

A összesítés 1943. szeptember 21-ei dátummal készült. 18 exportőr volt felsorolva, melyen magánszemélyek és vállalatok vegyesen helyezkedtek el.

58 Kecskemét név- és címtára 1940–41.

Vezető változások: 168. old.

Magyar Általános Gyufaipari Rt. Kecskeméti Gépgyár Rt. Igazgató: **Tauber Dezső** helyett Mendik István. 178. old.

Astra Biztosító Rt. Titkár: **Goitein Pál** helyett Tompos Antal (tisztviseelő). 185. old.

Városi Közhűtőház Kft. Másodigazgató: **Dr. Kenéz Zoltán** helyett Nóta István. 227. old.

Háztulajdonosok Szövetsége. Elnök: **dr. Fritz Imre** helyett Váry István.

Kereskedői Kaszinó. Elnök: **dr. Schönberger Dezső** helyett **Benedek György**.

A vastagon szedett nevek zsidók.

59 Változatlan:

Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Bank Rt. 1943-ra a bank alaptőkéjét 607.500 pengőről 850.000

vállalatoknál, de olykor a bankoknál is előfordult, hogy a zsidók többség megmaradtak. Ilyen volt például a Kecskeméti Magyar Kereskedelmi Bank is, melynek igazgatóságában és felügyelő bizottságában továbbra is találkozhattunk zsidó nevekkal, a zsidók aránya a vezetésben továbbra is 66% feletti volt.⁵⁹

A sorozatos végrehajtások ellenére, Kecskeméten 1943-ban még működött a Kecskeméti Kaszinó és az OMKE kecskeméti fiókja is zsidó vezetőkkel, ellentétben Kis-kunhalassal, ahol 1942 végén került sor a Kereskedő Egyesület utolsó ülésére.⁶⁰

A kor nagy problémáját a földkérdést is meg akarták oldani. A második zsidótörvény 16. §-a szerint, zsidó kézben lévő mezőgazdasági ingatlant ki lehetett igényelni, melyet a kecskemétiiek meg is tettek. Ráadásul, nem haszonbérbe akarták, hanem meg akarták venni a földeket.⁶¹ A polgármester elrendelte a birtokok összeírását,⁶² melynek összesen 89 zsidó birtokos tett eleget,⁶³ közel 1600 kataszteri hold nagysággal,⁶⁴

pengőre emelkedett.

Kecskeméti Hitelszövetkezet mint az OKH tagja.

Első Kecskeméti Konzervgyár.

Kecskeméti Bútoriparosok Áruértékesítő Rt. Emellett, 1943-ra a cég alaptőkéjét 50.000 pengőről 120.000 pengőre nőtt.

Fonciere Általános Biztosító Intézet.

Közhűtőház hasznosító kft.

Kereskedői Kaszinó.

Országos Ügyvédszövetség helyi csoportja. OMKE kecskeméti fiókja.

Hiányzik a listából az 1940–41-es összeíráson kívül:

Kecskeméti Forgalmi Rt.

- 60 Igazgató: Nagy István. Igazgatósági tagok: Sándor István, Dr. Kerekes József, **Kertész Dezső, Dr. Markó Imre**, Dr. Révész László, **Spitzer Bernát**, Szél János, **Dr. Szigeti Mihály**. Felügyelőbizottsági tagok: **Fekete Mihály, Fispán Géza, Sipos Ferenc**.

A vastagon kiemelt nevek zsidók.

A város legkisebb bankja (ezelőtt: Kecskeméti Magyar Bank Rt.), az elmúlt két év alatt, alaptőkéjét 120 ezerről, 500 ezerre növelte.

- 61 Végső. 194. old.

- 62 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 15573/1940.

- 63 8360/1939. M. E. számú rendelet A zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. törvénycikk földbirtokpolitikai rendelkezéseinek végrehajtásáról. MRT-1939. 1372-1391. old.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 26467/1939.

- 64 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 1975/1942.

A kézzel írott összesítő táblázatban 87 sorszám szerepel – a férj és feleség –, a lap alján utólag még 2 nevet tüntettek fel. A 71. bejegyzés szerint Dr. Újlaki Müller Pál és neje közel 1500 kataszteri hold földdel rendelkeztek, ez a szám irreálisan magas, valószínűleg elírás. Az irat 1941. július 15-én keletkezett, és feltünteti, hogy melyik ingatlan, melyik része lett már értékesítve.

A következő kimutatási részletből képet kapunk arról, hogy Kecskemét mekkora földterülettel rendelkezett:

Kecskemét 163.236 hold 1473 négyszögöl földdel rendelkezett. Ebből szántó – 87.647 hold 169 négyszögöl, kert – 590 hold 895 négyszögöl, rét – 16.781 hold 43 négyszögöl, szőlő – 12.060 hold 1045 négyszögöl, legelő – 21.345 hold 1345 négyszögöl, erdő – 14.217 hold 549 négyszögöl, nádas – 759 hold 840 négyszögöl, adómentes – 9834 hold 1387 négyszögöl.

BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 6818/1941. Városi statisztikai adatok. Magyar Városok Országos Szövetsége 2948/1940. számú körlevele II. kimutatás alapján.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a zsidó birtokok nagysága Kecskemét város földterületének 10%-a.

mely a város földterületének 10%-ának felelt meg. Erre 1700 igénylő jelentkezett.⁶⁵ 1941-ben ez 1281 holdra apadt, ugyanis addigra számos földeladás történt.⁶⁶ Az 1942/XV. tc. 3. §-a elrendelte, hogy a zsidó kézben lévő mezőgazdasági és erdőgazdasági ingatlant, át kell engedni.⁶⁷ Ez a folyamat, 1943 végére befejeződött,⁶⁸ egyidejűleg a kecskeméti zsidóság nagy részének gazdasági háttérbe szorításával, majd 1944-től kezdetét vették a magyarányú zsidó üzletkiigénylések is.

65 Kecskemét város jelentése a 8360/1939. M. E. számú rendelet 1. §-a alapján történt végrehajtásáról: „[...] az igénylők zöme az ingatlanokat tulajdonul óhajtja megszerezni. [...] ingatlanok tulajdonul juttatására csak abban az esetben tehető javaslat, ha a jelentkező a vételárnak a felét kézpénzben előre kifizeti. Ennek a feltételnek – sajnos – kevesen tudnak eleget tenni. Haszonbérletre alig pár jelentkező van, de a fentebb említett bizalmas körrendelet szerint a szőlőnek és a gyümölcsösnek haszonbérbeadása nemzetgazdasági szempontból lehetőleg kerüendő is, és jól lehet a bejelentett ingatlanok jórésze szőlő és gyümölcsös. [...]”

A fenti idézet egy olyan iratból származik, amelyben a város elutasítja az állam elővásárlási jogát a 4219. számú tkvi. betétben felvett ingatlan elidegenítésére, ugyanis „a szóbanforgó ingatlanra vonatkozólag az államot illető elővásárlási jog gyakorlását sem az 1939. évi IV. tc. 16 §-a, sem pedig az 1920. évi XXXVI. tc. 17. §-ának 4. pontja alapján nem tartom indokoltnak.”

BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 15573/1940.

66 BKMÖL-Kecskemét, IV/1910/c 134/1940.

67 *Kecskeméti Közlöny*. 1941. július 2. 6. old.

68 Magyar Törvénytár 1942. évi törvénycikkek. 94–97. old.

69 3600/1943. M. E. számú rendelet. A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942: XV. törvénycikk végrehajtásáról.

MRT-1943. II. kötet. 1403–1459. old.

MOL K 184 1943-27-252.295 (Ált. 6678)

1. Baum Henrikné 50. kat. hold 968 n.öl. 2. Bauer Emil és tsa 6 kat. hold 690 n.öl. 3. özv. Tárnok Józsefné és örökösei 13kat. hold 1497 n.öl. 4. Fleischmann Oszkárné 213 kat. hold. 5. Fürst Jenő 194 kat. hold. 6. özv. Gonda Miksáné 8 kat. hold 1400 n.öl. 7. Körösi József és tsa 7 kat. hold 670 n.öl. 8. Kecskeméti Mihály 22 kat. hold 1454 n.öl. 9. dr. Kecskeméti Miklós 23 kat. hold. 10. Dr. Lengyel Bertalan 8 kat. hold 990 n.öl. 11. özv. dr. Lówi Ödönné 46 kat. hold 1447 n.öl. 12. Gerő Miksa és tsa 33 kat. hold 1300 n.öl. 13. Markó István és 13 kat. hold. 14. Dr. Popper Elemérné 99 kat. hold 196 n.öl. 15. Dr. Rendes Dezsóné 94 kat. hold 534 n.öl. 16. Fisch Jenő és tsa 5 kat. hold 1461 n.öl. 17. Sebők Andor 98 kat. hold 955 n.öl. 18. Spitzer Bernát és tsa 191 kat. hold 1525 n.öl. 19. Weisz Fülöp 5 kat. hold 1379 n.öl. 20. Weisz Marton 5 kat. hold 526 n.öl. 21. Roboz Aladárné 11 kat. hold. az eredeti irat sérült. 22. Kempler Irma 8kat. hold az eredeti irat sérült. 23. Friedmann Sománé 14kat. hold az eredeti irat sérült. 24. Balázs Magda 1 kat. hold 427 n.öl. 25. Tárnoki Leiz Sándor 17 kat. hold 1294 n.öl. 26. Reiss Zoltánné 26 kat. hold 424 n.öl. 27. Kardos Izidor 1 kat. hold 1111 n.öl.

Egyben mély tisztelettel jelentem, hogy Kardos Izidor az ingatlana az 550.000/1942. F. M. rendelet alapján is bejelentésre kötelezett.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- IV/1903/a – Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. – Közgyűlési jegyzőkönyvek
- IV/1903/c – Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. – Kisgyűlési jegyzőkönyvek.
- IV/1905 – Kecskemét Város Igazoló Választmányának iratai.
- IV/1910/c – Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. – Iktatott iratok.
- IV/1910/n. – A polgármester félhivatalos levelezése.
- IV/1916 – I. fokú Iparhatóság iratai.
- IV/1928/a – Kecskemét Város és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye.
- IX. 216 – Kecskemét és Vidéke Ipartestület iratai.
- IX.235/a – Kecskeméti Ügyvédi kamara iratai
- XV/5 – Fotók és képeslapok gyűjtemény
- BKMÖL-Kecskemét – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kecskeméti részleg. M. E. – Miniszterelnöki.
- MOL – Magyar Országos Levéltár.
- n.öl – négyszögöl
- tc. – törvénycikk
- Uo. – Ugyanott.

BIBLIOGRÁFIA

- Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz. 1937–1938. évre XIV. évfolyam I-II. kötet* Szerkeszti: KALLÓS JÁNOS a pesti tőzsde főszerkesztője A Pesti Tőzsde kiadása. Budapest, 1937. II. kötet.
- GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris kiadó. Budapest, 2001.
- Hajnalodik. Az Alföldi Fiatal Értelmiség Nemzetpolitikai Szemléje*. Főszerkesztő: dr. KISS BARNABÁS. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – Igazgató Tóth László. Kiadja a Turul Szövetség Kecskeméti Kerülete.
- HORNYIK JÁNOS: *A kecskeméti zsidók története*. Levéltári füzetek, Gyula 1988.
- KARSAI LÁSZLÓ: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944*. In.: Századok, 138. évf. 6. szám.
- Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről*. (Írta és szerkesztette: SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998.
- KOVÁCS ALAJOS: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Budapest, 1935. Horvánszky Viktor R.-T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda.
- Kecskeméti Ellenőr*. Független Politikai Napilap. Felelős főszerkesztő: SÁNDOR ISTVÁN. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat Kecskemét – Dobos János.
- Kecskeméti Közlöny*. Politikai napilap. Felelős főszerkesztő: dr. HORVÁTH ÖDÖN. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt.
- Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név- és címtára alapján*. Az 1938–1944. közönséges évre IV. teljesen átdolgozott kiadás. Szerkesztette: dr. Bodócs Gyula.

- Központi Statisztikai Hivatal: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)* Budapest, 1993. Szerkesztette dr. KEPECS József.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1941.* Budapest, 1943.
- Magyar Törvénytár 1938–1942. évi törvénycikkek.* Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda Kiadása. Budapest, 1938–1942.
- Magyarországi Rendeletek Tára 1938–1943.* Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest 1939–1944.
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF: *Izraeliták a Duna-Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század.* Kiadja a Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1996.
- SOMODI HENRIETTA: *Zsidók Bács-Kiskun megyében.* Makkabi, Budapest, 2001.
- SZUHAY MIKLÓS: *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962.
- ÚJVÁRI PÉTER: *Zsidó lexikon.* 1929.

ISTVÁN NAGY

THE ECONOMIC SITUATION OF THE JEWS IN KECSKEMÉT BETWEEN 1938 AND 1943

In Kecskemét, the first Jews appeared in 1746. Their number decupled between 1787 and 1848. In 1880, their ratio reached 3.9%.

Kecskemét continued to progress after the economy crisis. In 1938, there were 10 banks, 14 industrial and commercial corporations, 26 private machinery plants, 17 insurance companies, 6 agricultural co-operations, and 51 social and economic associations in town, partially with Jewish owners and leaders, as they grew in influence.

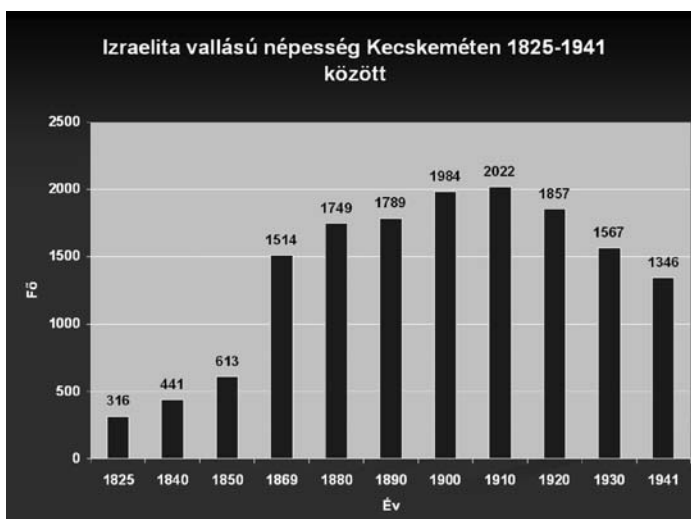
The second Jewish act, preamble 1939/IV. changed the ratio of Jews from 20% to 6% or 12%. In the spirit of this law and according to 37. § of the 7720/1939 ministerial edict, the ration of Jewish craftsmen was announced to be 11.4%, which meant 413 people.

The hardest blow on Jewish merchants was made on September 17th, 1940, when they were banned from both the marketplaces and from the fairs, where they had been present since 1811. Thus, after 130 years, Jews could not sell at the marketplace or on a fair.

3. § of preamble 1942/XV decreed that the Jews had to turn in all of their agricultural property and forestry. These procedures, lasting until the end of 1943, erased the economic influence of most Jews in Kecskemét.

1. A kecskeméti zsinagóga. Forrás:
BKMÖL-Kecskemét XV/5 Fotók és képeslapok
gyűjteménye

2. Izraelita vallású népesség Kecskeméten 1825–1941 között

Forrás: Kovács Alajos: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Horvátnszky Viktor R.-T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda. Budapest, 1935. 4. Táblázat. *Kecskemét népességének megoszlása vallás szerint*. 9. old. Az 1941-es adat forrása: *Központi Statisztikai Hivatal: A zsidó népesség száma településenként (1840-1941)* Budapest, 1993. Szerkesztette dr. Kepecs József. 26-27. old. Az izraelita vallásúak száma és aránya törvényhatóságokként az 1941-ben Magyarországhoz tartozott területen, 1840-1941 alapján.

3. Nagykőrösi utca

Forrás: Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről. (Írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998. 31. old.

4. Rákóczi út.

Forrás: Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről. (Írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998. 31. old.

5. Kecskemét-belváros

Forrás: BKMÖL-Kecskemét XV/5 Fotók és képeslapok gyűjteménye

6. Schiffer cipőgyár

Forrás: Kecskeméti Katona József Múzeum. Forrás: Kecskeméti Katona József Múzeum

7. Feldstein és Deutsch üzlete

Forrás: Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről. (Írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998. 34. old.

8. Beretvás szálloda

Forrás: Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről. (Írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998. 23. old.

9. Zsidó tulajdonban lévő üzletek száma

Forrás: Hajnalodik. 1942. 10. szám. A zsidóság térhódítása Kecskeméten 287-288. old.

10. Fuchs Samu üzlete

Forrás: Kecskemét anno. Képek a régi Kecskemétről. (Írta és szerkesztette: Székelyné Kőrösi Ilona). Kecskemét, Katona József Múzeum, 1998. 34. old.

MOLNÁR IMRE

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A LENGYEL MENEKÜLTEK

A magyar katolikus egyház lényeges szerepet vállalt a második világháború idején Magyarországra menekült lengyelek lelki gondozásának és megfelelő körülmények között való elhelyezésének kialakításában. Ismeretes, hogy maga a menekültkérdés mint témakör hosszú ideig tabunak számított a szocialista szemléletű magyar történetírás számára, mert nem illett bele abba a képletbe, amelyet a marxista-kommunista történetírás a magyarság 20. századi történelméről ideológiai szempontok alapján sugallni kívánt. A menekültek befogadása kapcsán tanúsított pozitív egyházi szerepvállalás ennek megfelelően kétszeresen is tabuizált témának számított. Csak az utóbbi évek történeti munkássága, elsősorban olyan kitűnő történészeknek köszönhetően, mint Kapronczay Károly, Adriányi Gábor, Csombor Erzsébet és mások fordították a figyelmet komoly történeti kutatások alapján erre a kérdésre. Elmondható ugyanakkor, hogy az ő eddigi kutatásaik és publikációik sem tudták e témát teljes mértékig kimeríteni, s e téren számos, eddig még rejtve lévő történeti tény vár feltárára és közlésre. Jelen dolgozatomban elsősorban az eddigi, e témára vonatkozó publikációkból kiindulva kíséreltem meg felvázolni azokat a fő kutatási szempontokat, amelyek alapján kielégítő választ kaphatunk az e témakör kapcsán az érdeklődőkben joggal felmerülő kérdésekre.

1. A MAGYAR ÉS A LENGYEL EGYHÁZ KAPCSOLATA

A téma fontos kiindulópontjának számít a magyar és a lengyel katolikus egyházi hierarchia két világháború közötti kapcsolatának feltérképezése. A menekültek lelki gondozása kapcsán mutatott lengyel-magyar egyházi egyetértés ugyanis olyan, szinte már olajozottnak tűnő együttműködésre utal, amely komolyabb háttérkapcsolatokat sejtet. Ez közel sem tűnik magától értetődő dolognak akkor, ha figyelembe vesszük a magyar katolikus egyház történelmileg is hagyományosnak mondható osztrák-német szervezeti orientáltságát. A menekültáradat szeptemberben indult meg, s október elején már Budapestre érkezik Karol Radonski wloclaweki megyés püspök, mégpedig nem valamilyen tapogatózó, felfedezőútra, hanem azért, hogy a civil menekült lengyel lakossággal együtt érkező katolikus lelkipásztorok összefogására, megszervezésére önállóan működő egyházi központot hozzon létre. Mindez nem kis feladatot jelentett, de e tény egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a központ működésével kapcsolatos szervezeti teendőket Radonski püspök, a lengyel püspöki kar megbízottjaként akadálytalanul végezhette Magyarországon. Ehhez szabad kezet magától a magyar hercegprimástól, Serédi

Jusztiniántól kapott, akivel közvetlen Budapestre érkezése után folytatott tárgyalásokat. Serédi a Lengyel Lelkészi Hivatal elnevezéssel létrehozott, működését 1940 márciusában megkezdő központ engedélyezése mellett támogatta egy lengyel nyelvű imakönyv és ugyancsak egy lengyel egyházi lap megjelentetését is. Ez utóbbi összeállítását az itt működő lengyel lelkészek végezték, tartalmáért viszont maga Radonski püspök volt a felelős. Serédi gondoskodott a hivatal irányítását vezető lengyel püspök irodai elhelyezésének és méltó anyagi javadalmazásának biztosításáról is.

A magyar püspöki kar német oriéntáltsága ellenére már korábban is jó kapcsolatokat tartott fenn a lengyel püspöki karral, ennek közismert bizonyítéka, a kőbányai lengyel templom

August Hlond bíboros által történt 1931-es felszentelése és ezt követően a lengyel Szent Erzsébet-rend nővéreinek a budapesti „lengyel házba” való letelepedése ügyében Hlond és Serédi között folyó aktív levelezés. Sokat mondó maga az a tény is, hogy ugyancsak a lembergi egyházmegye püspök, Hlond bíboros volt a vezetője a Magyar Eucharisztikus Kongresszuson részt vevő lengyel püspökkari delegációnak is. Ezt megelőzően Serédi Lengyelországba látogatott, ahol külön találkozott lengyel bíborostársával.

Serédi bíboros és Karol Radonski püspök megegyezése értelmében a magyar püspöki kar 1939. október 3-i határozata már konkrétan foglalkozott a lengyel menekültek lelkigondozásának problémájával és a megyés püspökök által egyhangúlag jurisdictiót adott azoknak a lengyel papoknak, akik saját püspökük felhatalmazása által a menekültek körében Magyarországon kívántak lelkipásztori tevékenységet végezni. A zavartalan lelkipásztori tevékenység alapfeltétele az ország területén való szabad közlekedés, illetve a táboron kívüli lakhatási engedély biztosítása volt. Az ehhez szükséges formalitások biztosítása érdekében a lengyel papokat az ordináriusok „a szükséghez képest oszthatták szét az ország területén”. A lengyel lelkészek szabad mozgása érdekében maga Serédi Jusztinián járt el a magyar állami hatóságoknál. Amikor 1941-től a Honvédelmi Minisztérium német nyomásra szigorítani volt kénytelen a lengyel menekülttáborok ellenőrzését, Serédi Szittay vezérezredestől kért és kapott biztosítékot arra vonatkozólag, hogy mindez a magyarországi lengyel lelkesi szolgálat tevékenységére nem vonatkozik. Ennek következtében a lengyel lelkészek nemcsak mozgásszabadságot, hanem ingyenes utazási lehetőséget is kaptak a magyar hatóságoktól. Ez azért volt rendkívül fontos, mivel a szervezetlen formában felállított menekülttáborok között az első időben épp ők biztosították az összeköttetést, illetve ami még ennél is fontosabb, a káoszt elkerülő rend és tekintély helyreállítását.

Különösen fontos volt e szempontból, hogy a katonai táborok lelki gondozását ellátó lengyel lelkipásztorok formálisan tábori lelkészként a magyar tábori püspökségnek alárendelten működhettek. Ugyanazt a zsoldot kapták, mint a magyar tábori lelkész társaik. Inspektoruk, aki ugyancsak lengyel lelkész volt, a magyar hercegprímásnak és Hász István tábori püspöknek is jelentéstételi kötelezettséggel tartozott. A püspökarok együttműködése mellett tehát a tábori püspöki együttműködés is egy folyamatosan koordinált közös lelkesi tevékenységet vont maga után. Az együttműködés biztosítását szolgálta az a tény, hogy a magyar tábori püspök Hász István Karol Radonskit saját közvetlen tanácsadójává nevezte ki.

Az 1940. március 13-án megtartott püspökkari konferencia a lengyel menekültek rendkívüli helyzetére vonatkoztatható szabad lelkipásztori szolgálati feltételeket bizto-

sított a lengyel papok részére (templomon kívül is misézhettek, kiszolgáltathatták a szentségeket stb.). A püspökkari konferencia ez alkalomból felkérte az egyes egyházmegyék püspökeit, hogy az esztergomihoz hasonló, „Menekült lengyel papokat segélyező bizottságot” minden egyházmegyében állítsanak fel. A bizottságok által gyűjtött pénzt pedig élelmiszer, ruhanemű, fehérnemű, breviárium és fűtőanyag vásárlására kívánta fordítani. A budapesti bizottság külföldi pénzsegélyek gyűjtését és szétosztását is vállalta.

Tudvalévő, hogy a menekült lengyel lelképásztorok, azon túl, hogy a magyar kormánytól rendszeres pénzsegélyben részesültek (napi 2,50 Pft, azaz mai átszámítás alapján 2500 Ft), meglehetősen nehéz anyagi körülmények között kényszerültek élni. A szolidaritás szimbolikus gesztusának tekinthető, hogy néhány hónappal Magyarországra érkezésük után, 1940 februárjában, az Esztergomi Főegyházmegyében megalakult a fentebb már említett „Menekült Lengyel Papokat Segélyező Papi Bizottság”, Mészáros János érseki helytartó vezetésével. A bizottság tevékenységét összefoglaló, a megalakulás után egy hónappal íródott beszámoló, amely a püspökkari konferencia asztalára került, a minden irányból érkező ruha- és élelmiszer-adományok mellett már a menekült lengyel papok számára összegyűjtött jelentős pénzbeli segélyről (6500 Pft) tett jelentést.

Ettől kezdve a magyar egyházmegyékben sorra kerültek felállításra az ilyen vagy ehhez hasonló megnevezésű bizottságok, melyek a menekült lengyel papok segélyezését tűzték ki célul. A püspökkari konferencia ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy „Az akció kényes külpolitikai helyzetünk miatt (célzás a német szövetségesre – M. I.) csendben, sajtólárma nélkül történjék, mert Isten, aki a rejtekben is lát, megfizet nekünk”.

A magyar püspöki kar tagjai sokat tettek a menekültek védelmezése terén is. Közülük is elsősorban Serédi Jusztinián vállalt erején felüli feladatokat. Első kézből kapott információi alapján az üldözöttek, így maga Radonski püspök is időben el tudtak menekülni. Radonski távoztával utóda, Piotr Feliks Wilk-Witoslawski, ferencrendi szerzetes, tábori őrnagy ugyancsak rendszeres kapcsolatban állt Serédivel, s a lengyel lelkészi szolgálat működéséről rendszeresen beszámolt neki. Amikor 1941. augusztus 26-án őt is letartóztatták, Serédi közbenjárására rövidesen kiszabadult, és azonnal felkereste a magyar hercegprímást. Sajnos, mint Serédi feljegyzéséből kiderül, mivel a lengyel ferences őrnagy „nem tartotta be irányadó utasításait”, október 9-én ismét letartóztatták. Innét decemberben Angelo Rotta közbenjárására tudott ismét kiszabadulni, s újra átvenni a lelkészi hivatal vezetését. A nyilas hatalomátvétel után letartóztatott és bebörtönzött lengyel lelkészeket azonban már Serédi Jusztinián közbenjárása sem tudta megvédeni attól, hogy elhurcolják őket. Nem egy közülük vértanúként a náci koncentrációs táborokban végezte. Ebben az időben Serédi úgy védte a lengyel lelkészeket, hogy mindannyiuknak igazolta hivatalos magyar egyházi szolgálatba vételét. Sokat közülük ez mentett meg az elhurcolástól. 1944. november 24-én (halála előtt 4 hónappal) még a nyilas hatalomnál járt közbe a letartóztatott lengyel papok kiszabadulása érdekében.

A magyar hercegprímás lengyelek ügyében mutatott különös aktivitását ezekkel a szavakkal köszönte meg Lukinich Imre, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke: „Az Ön intézkedései nagy megnyugvás mindazok számára, akik barátai a lengyel nemzetnek és akik bízva a gondviselés igazságosságában, szebb jövőt remélnek ennek a szerencsétlen nemzetnek.”

A magyar hercegprímás élete végéig szíven viselte a lengyel menekültek ügyét. Utolsó óráiban is összekapcsolódott benne a lengyelek és hazája sorsa iránt érzett aggodalom. A sok izgalom megviselte egészségét. Idegösszeroppanása után 1945. március 29-én, hatvanévesen, az orosz csapatok által ostromlott esztergomi palotájában hirtelen meghalt. A lengyelekre is gondolva mondta róla utóda, Mindszenty József: „Amikor az igazságról volt szó, semmiféle emberi tekintet nem tudta őt visszatartani.”

2. A LENGYEL ÉS MAGYAR LELKÉSZEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A magyar lelkészek kezdettől fogva megértő segítséggel viszonyultak lengyel lelkipásztor testvéreik tevékenységéhez. A kezdetben felmerülő elhelyezés és ellátás szervezése mellett ők biztosították a liturgikus eszközöket a reverendától kezdve a breviáriumiig bezárólag. Mindez nagyszerű bizonyítéka annak, hogy a lengyel menekültekhez való pozitív viszonyulás nem csupán a hatalom, illetve a hierarchia legfelsőbb köreiből gyakorolt magatartás volt. Az egyházi gyűjtés és szervezkedés mellett az egyszerű emberek maguk is számtalan gesztussal járultak hozzá a lengyel lelkipásztorok és híveik megsegítéséhez. Antall József írja visszaemlékezésében, hogy az egyszerű falusi emberek a lengyeleket nem idegenként, hanem vendégként kezelték saját falujukban. Ugyancsak Antall rögzíti Henryk Slawik közlését, aki tanúja volt annak, hogy a magyar emberek sokszor saját maguktól vonták meg a falatot, csak hogy lengyel pártfogoltjaik ne éhezzenek. E ponton kell kiemelni a magyarországi lengyel menekült történelem ama nem kellően hangsúlyozott tényét is, hogy a közös határra váratlanul zúduló menekültáradat a központi állami szerveket váratlanul érte, s ezért nem tudtak azonnal reagálni az eseményekre. Hosszabb időre volt szükség a kormányzati szintű hivatalos intézkedési terv kialakításáig. Ebben az átmeneti időben a Vöröskereszten kívül az egyház, a plébániák, illetve az általuk mozgósított társadalmi szervezetek, illetve a városi polgári és falusi parasztcsaládok biztosították heteken keresztül a lengyel menekültek fogadását és teljes ellátását. A fizikai javak által nyújtott segítség mellett – Lagzi István történész véleménye szerint is – rendkívül sokat jelentett a spontán adott, lélektanilag nagyon fontos együtt érző odafigyelés és a természetes rokonszenv. Különösen jeleskedtek e téren a katolikus és protestáns ifjúsági cserkészcsapatok, amelyek nemcsak a szállás és ellátás biztosításában segítettek a menekültek oldalán, hanem kivették részüket az egyes menekültcsoportok országon belüli átcsoportosításának és koordinálásának folyamatából is. A cserkészcsapatok a menekültek számára saját jótékonyági műsorokat, tábortúzi estéket szerveztek, melyek bevételét átadták a lengyeleknek.

Kiemelten említést érdemel e ponton Dóró Gábor, a Magyar-Lengyel Cserkészkör vezetőjének tevékenysége, aki Teleki Pál megbízottjaként cserkésztsízt társaival azon feladatokat vállalta fel, amelyeket beosztásuk miatt állami tisztviselők nem végezhettek el. Már a határon fogadták a menekülteket, s különös gondot fordítottak az érkező lengyel fiatalok pártfogásba vételére. Dóró részese volt a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság megalakulásának is, amelynek a menekülttáborok gyors és szervezett kialakítása köszönhető. Később a lengyel kulturális élet megszervezését és támogatását is segítette, szoros együttműködésben Antall Józseffel, Henryk Slawikkal és másokkal.

(Anyai nagyszüleim házában gyakran volt emlékezés tárgya az az időszak, amikor a mi családunknak is voltak befogadott „lengyeljei”.)

A lengyelek, különösen a katonai táborok lakói magától értetődő természetességgel látogatták napi rendszerességgel a katolikus istentiszteleteket. A vasárnapi misékre viszont rendezett menetoszlopban vonult fel a tábor, színültig megtöltve egy-egy vidéki templom főhajóját. Mindez a magyar hívek és papjaik csodálatát egyaránt kiváltotta. A magyar vidéki lelkipásztorok példaként állították híveik elé a lengyelek buzgó templomjáró katolicizmusát. Ugyanezt tette Somló-oroszi plébánosa is, aki gyakran felhívta hívei figyelmét a faluba letelepített menekült lengyel orvos házaspárra, a Smolenszky családra, akik bár egy szót sem értettek, minden vasárnap az első padban ülve, elmélyülten imádkozva hallgatták végéig a magyar misét. A plébános nem tudhatta, hogy a Smolenszky család személyében Antall József intézkedése alapján valójában egy lengyel zsidó származású házaspárt fogadott be a falu, akik életüket mentve használták mind újdonsült lengyel nevüket, mind buzgó templomba járásukat.

Ugyancsak a vidéki magyar papság szervezte az ünnepek (karácsony, húsvét) alkalmából a menekültek javára végzett általános gyűjtéseket is. Az ipolybalogi táborban tartózkodó Stanislaw Ksyk doktor így emlékezik az itteni, 1939-es évi karácsonyára:

„Amikor gondolatban valamennyien otthon voltunk, kitekintettünk a falu közepén futó útra, s azt vettük észre, hogy a plébános és a bíró vezetésével szinte az egész falu népe, élelemmel megrakott kosarakkal táborunk felé tart. Azt hittük, ez egy helyi szokás, hogy ezen az ünnepen az egyik falu népe meglátogatja a szomszéd falu népét, s ily módon együtt ünneplik a karácsony első napját. De a táborparancsnokunkkal váltott néhány szó után kinyílt táborunk kapuja – hozzánk jöttek –, s mi parancsnokunk számára kimentünk fogadni őket. A magyar pap megható beszédben békés, bensőséges ünnepet kívánt nekünk, s kérte, hogy ne internálnak, hanem a magyarok közötti testvérségnek érezzük magunkat. Elhalmoztak bennünket rengeteg ajándékkal, majd jó néhány órát töltöttünk együtt a falu kedves népével.”

Bereg falvaiban húsvétkor, pünkösdkor Vásárosnaményből hozott fonott kaláccsal kedveskedtek a lengyeleknek. Ilyenkor a falusiak főztek, és drága, „beregi hímzésű terítőkkel” megterített asztalokhoz hívták a lengyel katonákat. Ezek köszönetként lengyel szokás szerint kezét akartak csókolni a falusi parasztasszonyoknak, amit azok önérzézetesen utasítottak vissza. „Az ünnepi alkalmakkor a lengyel katonák a helybeliekkel énekeltek együtt a lengyel és a magyar himnuszot, a lengyelek sírva, a magyarok könnyezve” – emlékezett Krizbai Domonkos, hozzátéve, hogy „lengyeleket látott a szemünk, de önmagunkat, saját jövőnket láttuk bennük”.

A lengyel papok szükség esetén segédlelkészként bekapcsolódtak a magyar egyházi szolgálatba, sok esetben helyettesítették az épp hiányzó magyar papot. Ennek felsőszintű egyházi engedélyezése rendkívüli jelentőséggel járt, hisz a lengyel papok lelkipásztori közvetlensége, a kezdeti nyelvi nehézségek ellenére is szinte azonnal elnyerte a szélesebb vidéki katolikus lakosság bizalmát. Részben az ő áldásos tevékenységük következménye lett az is, hogy a magyar papok előszeretettel, s egyre gyakrabban hívták meg a lengyel katonai és civil énekkarokat istentiszteleti közreműködésre.

„A hitüket nagyon komolyan vevő lengyel menekültek megjelenése, illetve papjukkal együtt való huzamosabb jelenléte egyértelmű pezsgést hozott a várpalotai római katolikus plébánia életébe. 1943-ban örökmécses és emléktáblát is állítottak a katolikus templomba.” A várpalotai plébános által tapasztalathoz hasonlókat sok magyar plébánia „historia domusában” olvashatunk. A magyar templomokban tartott misék és egyéb szertartások, illetve az ennek folytatásaként létrejött társadalmi összejövetelek a len-

gyekek melletti szolidaritás kifejezésének tömeges megnyilvánulásává váltak. Gyakorlattá vált, hogy az ilyen alkalmakkor (az elvileg nem létező) lengyel hadsereg katonái álltak fegyver nélküli díszőrséget, s alkalomról alkalomra lengyel és magyar nyelven is felzengett *Az Isten, ki Lengyelhont* himnusz, s különösen annak utolsó sora: „Szabad hazánkat ó add vissza nekünk!”

A magyar egyházi intézmények a templomokon kívül is szívesen biztosítottak helyet különböző lengyel egyházi és társadalmi ünnepek és összejövetelek megtartására. A cserkészotthonok és katolikus körök, amelyek egyebek mellett a menekültek első szálláshelyeiként is szolgáltak, szinte állandó bérletet biztosítottak a különböző lengyel ünnepek rendezvényeinek. E lengyelek által rendezett, látványosságban is bővelkedő, többnyire vallási témájú előadások, bemutatók (lengyel betlehemes, passiójáték stb.) egyre népesebb magyar közönséget vonzottak. Antall József emlékirataiban maga is felelevenít egy lengyel karácsonyi összejövetelt, amely a Pesti Katolikus Kör dísztermében került megrendezésre, s ahol jeles közéleti tényezők is megjelentek. Antall mellett magyar részről például többek között jelen volt Bajcsy-Zsilinszky Endre, lengyel részről Henryk Slawik és mások. Nos, e lengyel menekültek által rendezett karácsonyi program záróakordjaként minden jelenlévő megdöbbenésére Heródes Hitlerként ábrázolva jelent meg a színen, aki előtt lengyel anyák könyörögtek gyermekeik és férjeik életéért. A jelenet befejezéseként egy égi hírnök angyalként hozta meg az üzenetet, s adta minden jelenlévő tudtára: „A háború halálosbűn!” Történt mindez 1943-ban, a német hatalom csúcspontján. Erről és más hasonló eseményről természetesen tudomást szereztek a legfelsőbb magyar állami szervek is, az eseteknek azonban nem lett semmilyen következménye.

A lengyelekkel szembeni magyar szolidaritás-megnyilvánulások tömeges elterjedése azonban egy idő után a német nagykövetség sorozatos tiltakozásait vonta maga után. Az egyik ilyen széles körű visszhangot és tiltakozást kiváltó esemény Karol Radonski püspök 1940. február 9-én a pesti Egyetemi templomban megtartott miséje volt. A lengyel püspök a pesti egyetem kérésére itt a krakkói egyetem németek által meggyilkolt professzorainak emlékére mondott miséje valóságos szolidaritási tüntetésé vált. Az istentisztelet ez alkalommal is a lengyel himnusz éneklésével zárult. Széles körben elterjedt ugyanakkor Teleki Pálnak Otto von Erdsmanndorf német követ erőteljes tiltakozására adott válasza is, miszerint „A magyar népnek erővel sem lehet megtiltani, hogy szeresse a lengyeleket.” A német felderítés azonban továbbra is állandó megfigyelés alatt tartotta a lengyel-magyar egyházi szertartásokat. Különösen a szabadon jövő-menő és szervezkedő lengyel lelkipásztorok után nyomoztak, akik emiatt gyakorta menekülni és bujdosni kényszerültek. Nem egynek közülük a vidéki magyar plébániák és rendházak nyújtottak átmeneti menedékhelyet. Különösen fontos szerepet töltött be e téren az akár közösnek is mondható magyarországi pálos rend, amelynek kolostorai számos menekült és üldözött lengyel papot fogadtak be és rejtettek. Így többek között itt kapott elsőként befogadást Karol Radonski menekült püspök is.

A menekültek a magyarok vendégszeretetét s együttérző gesztusait emléktáblákkal, hálaadó kápolnákkal, illetve templomi kegytárgyak ajándékozásával igyekeztek viszonozni. E maradandó emlékek mellett kiemelkedő művészi alkotást hagyott itt a Karol Malczik, Milada Pawlik menekült festőpáros, akik magyarországi tartózkodásuk során, amely 1946-ig tartott, több alföldi templom belső újrafestését is elvégezték. Közülük legszebb a szanki és a kiskunmajsai katolikus templom belső festése. Ezutóbbi mennyezeti freskóján a művészpáros saját magát is megörökítette.

3. JELES EGYHÁZI SZEMÉLYISÉGEK:
VARGA BÉLA, ANGELO ROTTA TEVÉKENYSÉGE

Mivel Varga Béla balatonboglári plébános személyéről és tevékenységéről már számos részlet közismertté vált, ezúttal csak egy adalékot szeretnék hozzátenni a róla kialakult és általánosan ismert képhez. Varga Béla lengyelmentő tevékenységéhez hathatós támogatást kapott felettesétől, Mindszenty József veszprémi megyés püspöktől. Hogy nagyobb egyházi tekintély birtokában végezhesse humanitárius tevékenységét, Mindszenty kanonokká is előléptette. Ezzel Varga Béla a veszprémi püspökség legfiatalabb kanonoka lett. Az 1944-es nyilas hatalomátvétel után ugyancsak Mindszenty József segítségével elrejtőzve menekült meg a halálos ítélet elől. Azonban a rejték helyéül szolgáló homokkomáromi kolostorból is irányította a lengyelek és más üldözöttek mentését. Mindszenty József püspök összekötője és közvetlen informátora lengyel menekültügyben dr. Brélik lengyel menekült orvos volt.

Varga Bélát 1945 februárjában a bevonuló oroszok tartóztatják le és zárják börtönbe, ahol tolmácsától megtudta, halálos ítélet vár rá, mivel segítette a lengyel földalatti mozgalmat és a lengyel menekülteket. Börtönéből, ismételt halálveszély közepette, csodával határos módon tudott kimenekülni.

Az egyre inkább fokozódó német nyomásnak köszönhetően 1942 elején merült fel a Lengyel Lelkészi Hivatal és a magyar menekültügyi kormánybiztosság megbeszélésén annak gondolata, hogy a nagyobb biztonság elérésének érdekében a lengyel menekülteket a római Szentszék erkölcsi védelme alá kellene helyezni. Amikor az illetékes személyek e kérésükkel felkeresték Angelo Rotta apostoli nunciust, kiderült, hogy a gondolat magát a lengyelek sorsát szíven viselő római pápát is foglalkoztatja. A felvetésre Róma jóváhagyását is megkapó Angelo Rotta felvállalta, hogy az év tavaszától kezdve egy lelkipásztori program keretében végiglátogatja a magyarországi menekülttáborokat. A nuncius látogatását a lehető legnagyobb ünnepélyes külsőségek közepette, a megyés püspök és a környékbeli papság bevonásával szervezte meg a menekültügyi kormánybiztosság. Antall József szerint a Vatikán követe – aki a szokásrendnek megfelelően egyben a diplomáciai testület doyenje is volt – olyan politikán kívüli személyiségnek számított, akinek tekintélyét a náci hatalmi gépezet sem kérdőjelezhetette meg. Az ünnepélyes látogatások így egyszerre legitimizálták a magyar kormány menekültekkel szemben tanúsított s a németek haragját nemegyszer kihívó politikáját, illetve bátorították a helyi egyházi és világi előljárók lengyel vendégszeretetét. Angelo Rotta szinte minden helyszínen nagyívú, a politikai kijelentésektől sem mentes beszédet tartott. Ezekben gyakran kiemelve hangsúlyozta a pápa felé való állandó jelentéstételi kötelezettségét. Bátorító s erősítő szavai rendkívüli öntudatot adtak egy-egy eldugott vidéki település vezetőinek és lakosainak. Így a lengyelek segítése – ami korábban német szempontból veszélyes vagy legalábbis gyanús dolognak számított – most a nuncius elismerő szavai után egyszeriben dicsőségszamba menő cselekedetté vált. Nem csoda, ha a vidéki lakosság a lengyeleket látogató nunciust valóságos diadalmenettel fogadta, felvonultatva az ünnepélyes külsőségek minden lehetséges eszközét a díszkaputól kezdve a bandériumokig. A nuncius, különösen a katonai táborokban tartott beszédeiben a lengyelekre is nagy hatást gyakorolt. A zugligeti katonai táborban hangsúlyozta, hogy a lengyelek az egyháznak és az egész kereszténységnek tesznek nagy szolgálatot. Hangot adott a „hősiesen harcoló Lengyelország” iránt érzett csodálatának és együttérzésének, s felszólí-

totta a lengyel népet, hogy továbbra is tartson ki a nemes harcban. A nuncius utaztatásához a magyar kormány is bőségesen hozzájárult. Útjain a kormány hivatalból kirendelt kíséretének valóságos autókaravánja kísérte. A nunciátúra erkölcsi támogatása mellett hatékony anyagi támogatásban is részesítette a lengyel lelképásztori szolgálatot, illetve a magyarországi lengyel ifjúság ellátását. A lengyel lelkészi hivatal 1943-ban 60000 Pft támogatást kapott a Szentszéktől a nunciuson keresztül, s ebben az összegben nincs benne az az ötezer lengyel biblia, amit ugyancsak a nuncius jóvoltából a lengyelek körében osztottak szét ebben az évben.

Angelo Rotta vidéki utazási emellett azt is eredményezték, hogy ő maga is mélyebben megismerhette a magyar társadalomra és egyben a magyar politikára a II. világháború idején nehezedő terheket. Ettől kezdve nemcsak elismeréssel adózott a menekültügyet felvállaló magyarság előtt, hanem egyben őszinte szövetségese is lett a magyar kormánynak a menekültkérdés megoldásában.

Beavatottként tudott a Vácott (Hanauer Á. István váci püspök aktív közreműködésével) és más helyeken hamis papírokkal elhelyezett lengyel zsidó menekültekről is, és mindent megtett, hogy szenvedéseik enyhítéséhez hozzájáruljon.

A sors kegyetlen játéka, hogy miután 1945. április 2-án elvégezte Serédi Jusztinián temetési szertartását, Angelo Rotta nunciust a kommunista hatóságok kiutasították Magyarországról. Április hatodikán hagyta el az országot.

4. ÖKUMENIKUS EGYÜTTMŰKÖDÉS A LENGYEL MENEKÜLTEK ÜGYÉBEN

Figyelemreméltó mozzanata volt a pápai nuncius látogatásoknak az a tény, hogy az apostoli Szentszék küldöttjét egy-egy vidéki célállomáson a helybéli lelkészek felekezeti különbségre való tekintet nélkül, egyöntetű lelkesedéssel üdvözölték. Ez azért is feltűnő jelenség, mert a korabeli magyar társadalomban meglehetősen éles határvonalak húzódtak az egyes egyházak között, s egy-egy településen a felekezeti villongások is közismert dolognak számítottak. Alengyel ügy kezelése azonban átlépte a felekezeti határokat, s szinte harmonikus egységbe kovácsolta a különböző teológiai nézeteket valló egyháziakat. Talán épp Henryk Slawiknak tulajdonítható a mondás, hogy „Kár, hogy a magyarok egymást nem tudják úgy szeretni, mint ahogy társadalmi és felekezeti elkülönülésre való tekintet nélkül szeretnek bennünket”. Sokat mondó és mély valóságismetről tanúskodó szavak voltak ezek.

A magyarországi protestáns egyházak pozitív magatartásának eredményeként könyvelhető el a tény, hogy 1943-ban, a protestáns Egyházak Világtanácsának titkára, Nils Ehenström svéd evangélikus lelkész és teológiai tanár is felkereste a magyarországi lengyel menekülttáborokat, s pozitív tapasztalatait az egyházi sajtóban is közzétette.

A protestáns felekezet mellett más magyarországi felekezetek is aktívan kivették részüket a lengyelekkel való foglalkozásból. Halmágyi Pál említi, hogy Magyarországon a református lelkésszel együtt a román és a szerb ortodox pap szervezte a lengyelek karácsonyi estjét és megajándékozását.

Mint más esetben a magyarországi protestáns egyházak menekültekhez való viszonyát is meghatározta néhány, a kérdés megoldásába rendkívüli empátiával bekapcsolódó kiemelkedő személyiség. Közülük külön ki kell térni az olyan kitűnő képességű

egyénre, mint amilyen Soos Géza, jogi végzettségű, református lelkész volt, aki egyben a Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége vezetője is volt. Az ő javaslatára hozta létre 1942-ben a Magyar Ifjúság Ökumenikus Bizottsága és a katolikus Pax Romana egyesület a Fiatal Magyarok Bizottsága a Menekültekért elnevezésű szervezetet. E bizottság elsősorban külföldi forrásokból 140000 svájci frankot szerzett és osztott szét a menekültek között. Visszaemlékezők szerint a Soli Deo Gloria Szövetség Kálvin téri központja ezekben az években „lengyel szótól volt hangos”. Tevékenységét a szervezet a nyilas hatalomátvétel után a cserkész-szövetséghez hasonlóan az üldözött és körözött lengyel személyek rejtésének és külföldre szöktetésének segítségével végezte tovább. Szent-Iványi Domokos, a Teleki-kormány kiugrást előkészítő bizottságának vezetője segítségével Soos Géza a német megszállás után további egymillió frankot osztott szét segélyként a lengyel menekültek között. Említeni kell ezen kívül az ugyancsak református egyház berkeiben tevékenykedő KIE (Keresztyén Ifjak Egyesülete) elnevezésű szervezetet is, amely az üldözöttek, közöttük lengyel zsidó személyek között osztott szét hamis igazolványokat és útleveleket.

FORRÁSOK

- A várpalotai Római Katolikus Egyházközség (1850–1950)* – TÖRÖK BÁLINT: *A lélek az első* (Ötven éve halt meg Soos Géza) Magyar Szemle XII. 7–8
- Varga Béla élete. In: *Magyar Szemle* XII. 3–4
- LAGZI ISTVÁN: *Magyarországi lengyel emlékek* In: *Valóság* 2004. szeptember
- Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939–1945*: Szerk.: LAGZI ISTVÁN, 1979
- HALMÁGY PÁL: *Lengyel katonák Magyarországon 1939-ben*. In: *Lengyel katonai menekülttábor Magyarországon*, Makó, 2003
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház (1939–1945)* In: *Magyar egyháztörténelmi vázlatok* 1999/3–4
- Menekült-rapszódia*. *Lengyelek Magyarországon 1939–1945*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000.
- CSOMBOR ERZSÉBET: *A lengyel lelkészi hivatal működése Magyarországon a második világháború idején*. In: *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991.
- Id. ANTALL JÓZSEF: *Menekültek menedéke* (Emlékek és iratok)
A magyar katolikus püspöki kar
- KAPRONCZAY KÁROLY: *Lengyel katonák magyar földön*. Budapest, 1994.
- BEKE MARGIT: *A püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. München–Budapest, 1992.

IMRE MOLNÁR

THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH AND THE POLISH REFUGEES

By analysing documentary sources the author reviews the situation of the Polish refugees fled to Hungary after World War II broke out on 1st September 1939. The Hungarian Catholic Church looked after the spiritual care of the roughly 100.000 mostly soldier refugees. The study analyses both the decisions of the Hungarian Catholic Bishops' Conference, and the actions took by Catholic priests. The author emphasizes that the Polish refugees received considerable spiritual, moral and financial help from the Hungarian Catholic Church.

SZENDE ÁKOS

EGY PIARISTA GEODÉTA: RÓNAI JENŐ

Hetényi Varga Károly a legújabb kor börtönviselt szerzeteseinek szenvedéstörténetét bemutató könyvében¹ több mint 30 piarista meghurcoltatásáról is ír. Közülük néhányan a börtönbüntetést, majd a többnyire megalázó civil foglalkozást követően ugyan akár még a rendbe is visszatérhettek, mégis kimutatható, hogy az iskolák 1948-as államosítása illetve az azt követő terror következtében elszenvedett megpróbáltatásaik életükben mindvégig kitörülhetetlen nyomot hagytak, még akkor is, ha ők mindezt az (akár joggal) piedesztálra emelt hős sorstársaik árnyékában csendes visszavonultságban, mély alázattal (uram bocsá': közömbösséggel) viselték. Minderre tipikus példát szolgáltat Rónai Jenő (1916–1986) életútja.

1916. február 3-án született Nándorhegyen (Krassó-Szörény vármegye). Gimnáziumi tanulmányait a szegedi piaristáknál, a városi Dugonics András Gimnáziumban végezte, ott szerzett érettségét is. 1934-ben lépett a piarista rendbe. A kalazantinumi előljárójának „minősítése”² szerint a „közepes tehetségű” ugyanakkor „szorgalmas, csendes, jóindulatú és engedelmes” kispap hivatására – a tanulási nehézségek ellenére – igen komolyan készült, mint ahogy azt a szüleinek írt levele is bizonyítja: „Ez a félév igen nehéz volt, mert nagyon sok órám volt, (...) de már szerencsésen túl vagyok rajta. Bocsánatukat kell kérnem, amiért az idén nem tudok semmit sem küldeni karácsonyra, de minden pénzem elfogyott, mert jegyzeteket és logaritmuslécet vettem. (...) Tegnap vettem magamnak egy pár kesztyűt, mert hirtelen nagy hideg állt be, és igen fázott a kezem, és nem volt kedvem egész télen át zsebre dugott kézzel járni.”³ A piarista növendékek Academia Calasantina nevű önképzőkörében igen aktív volt, rossz beszédkézsége ellenére még szavalt is: 1936 májusában az akkor közkedvelt hazafias verset, Csengey Gusztáv Arany János-i hangulatú (és a Walesi bárdokkal nagy hasonlóságot mutató) *A lengyel fogoly* c. költeményét adta elő („Szép hazámat földaraboltátok / – Küldje Isten a büntetést rátok!”). Mint elnök és mint előadó meghatározó tagja volt az önképzőkör természettudományi szakosztályának, ahol akkor – az 1940/41-es tanévben vagyunk! – több, újdonságnak számító elméleti és gyakorlati fizikai téma került megbeszélésre (Bohr-féle atommo-

1 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. 2. köt. *Üldözött, börtönviselt jezsuiták, kapucinusok, karmeliták, keresztény iskolatestvérek, lazaristák, marianisták, maristák, mechitaristák, minoriták, piaristák szenvedéstörténete*. Abaliget, 2002.

2 A Kalazantinum növendékeinek minősítései. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), a Kalazantinum iratai.

dell, rádiózás alkalmazása a légi közlekedésben, stb.)⁴ Pappá szentelése (1941. jún. 15.) és a matematika, természettan és gyorsírás szakos tanári diplomái (1941. jún. 27.) megszerzése után 1942–48 között részben a debreceni Calasanzai Szent József Gimnázium, részben a piaristák vezetése alatt álló Kereskedelmi Középiskola tanára, ahol egyúttal leventeoktató és cserkész századparancsnok is volt, s az 1942/43-as tanévben ő vezette az Aeró-kört. Ő irányította a II. osztály üzemi gyakorlatait, mikor is a diákok olyan intézmények működésével (ill. a pénzügyi-gazdasági élet fogalmaival és dokumentumaival) ismerkedtek meg, mint a MÁV gépjavító műhelye, a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Nemzeti Bank fiókjai. A háború után is főképp a kereskedelmiben tanított, ahol mint a diákklub vezetője vasárnap délelőttöként maga köré gyűjtött néhány diákot, együtt szórakoztak, énekeltek, játszottak, sőt még tánctanfolyamot is rendeztek.⁵

Itt érte az iskolák 1948. jún. 16-i államosítása, jobban mondva az annak előszeleként a nem állami iskolák és tanulóotthonok épületeinek és felszereléseinek zárolását előíró jún. 11-i kormányrendelet. Hogy a tanári kar előtt ismert volt-e a kormányrendelet, ma már nem tudható pontosan, lényeg, hogy a tanári kar (Sörlei Zsigmond igazgató vezetésével) jún. 12-én elkezdte áthordani (ill. a diákokkal áthordatni) a rendházba a nem az iskolához tartozó (de a későbbi vád szerint zár alá eső) tárgyakat: székeket, asztalokat, fogasokat, cserépvirágot, örökmécsest, keresztet, szobrokat (egy Szűz Mária-szobrot is), no meg egy zongorát és a kosárlabda-palánkot. Az ügyből komoly népbírósi per lett⁶ pedig az eset – mai szemmel – akár tragikomikusnak is minősíthető. Ugyanis az elvitt zongora ügyében maga a vallás- és közoktatási miniszter, Ortutay Gyula tett „személyes szemrehányást” Sík Sándornak, aki erre fel már jún. 18-án „pontos jelentést” kért a házfőnöktől.⁷ A válaszból kiderült, hogy a piaristáknál több éve komoly zenetanítás folyt: többnyire a városi zeneiskola növendékeit tanította itt délutánonként két külsős tanárnő, de néha itt gyakorolt a Szent László templomi énekkar is, így valamennyi zongora kölcsönben volt az épületben.⁸ A kosárlabdapalánkot pedig annak idején a jó gyakorlati érzékkel rendelkező Rónai a saját maga által vásárolt anyagból készítette, most meg (így a bírósági tárgyalásról szóló híradás) javításra az asztalozhoz akarta vitetni. Az ügy mind az 5 vádlott piarista tanára börtönbüntetést kapott, Sörleit 1 évi, Rónait 6 hónapi börtönre ítélték. A történet jellemző dokumentuma egyébként az a „Nyugta”, melyben a jogutód, az Állami Révai Miklós Gimnázium szept. 15-én elismerte a népügyészség által lefoglalt „2 db. kosárlabdaállvány, 2 db. palánktartó toldalék, 3 db. fapalánk és 2 db. rögzítő kő” visszavételét.⁹ Ugyanis a népügyész szerint a vádlottak fő bűne az volt, hogy „nem bíztak a magyar államban, hogy visszaadja a zár alá vett magántulajdont, pedig pár nap múlva megjelent az erre vonatkozó rendelet.” Szabadulása után Rónai rövid ideig Debrecen-Csapókerten volt plébános, mikor is

3 Rónai Jenő (R. J.) levele szüleinek (dátum nélkül), MPRKL, R. J. hagyatéka

4 Az Academia Calazancina Jegyzőkönyvei 1923–27. MPRKL, Kalazantinum iratai

5 BENKÓ ANDOR: *Kegyeltes életrajzok*. Bp., 1990. MPRKL

6 Az ügyvel a korabeli sajtó igen részletesen foglalkozott, pl.: *Egyévi börtönre ítélték Sörley Zsigmond volt piarista gimnáziumi igazgatót*, Tiszántúli Néplap, 1948. okt. 29. MPRKL, R. J. hagyatéka

7 Sík Sándor 1948. jún. 18-i levele a debreceni házfőnöknek. MPRKL, Tartományfőnöki iratok (T19/1948)

8 Sörlei Zsigmond 1948. jún. 21-i válasza. MPRKL, Tartományfőnöki iratok (iktatószám nélkül)

9 Nyugta (iktatószám nélkül), MPRKL, R. J. hagyatéka

1949. márc. 8-án újra letartóztatták. A per elsődrendű vádlottja egykori tanítványa, a hajdúszoboszlói Fehér Ferenc volt, akit 17 társával együtt a köztársaság, demokratikus rend megdöntésére irányuló szervezkedéssel vádoltak meg: állítólag röpcédulákat és fegyvereket találtak náluk, sőt még vonatot akartak robbantani ill. váltókat akarták megrongálni, ráadásul az egyik kilőtt német tankból egy nem működő rövidhullámú adóvevőt szereltek ki, melynek kijavítására Rónai ajánlott volna egy szakembert. Jellemző az ügygel kapcsolatos korabeli híradás: a vádlottak „kulákok, bilgercsizmás, sonkanadrágos, darutollas, zöldkalapú pallagi agráregyetemi hallgató csemetéi” voltak. Ezen felül „Rónai apja csendőrtiszt-helyettes volt, s mint tanár, vagyonosabb szülőktől értékes ajándékokat fogadott el (...), aminek az eredménye persze a gazdagabb csemeték jobb bizonyítványán is meglátszott.” A Déri Múzeumban 3 napon át tartott tárgyalás után Rónait 6 év kényszermunkára ítélték, melyet másodfokon 4 évre csökkentettek.¹⁰ Debrecenben,¹¹ a Gyűjtőfogházban és Vácott raboskodott. 1952 karácsonyán szabadult, de a rendi keretbe nem térhetett vissza. 1953 márciusától a Szegedi Vízügyi Igazgatóságon dolgozott, előbb mint segédmunkás, majd éjjelőr, ill. jó gyakorlati matematikai tudásának ill. érzékének köszönhetően mint geodéta. „Munkáját állandóan igen lelkiismeretesen és az előírt pontossági hibahatárokon jóval belül igen szép kidolgozásban végezte”,¹² s még csak politikailag sem volt megbízhatatlan, hiszen a jugoszláv határ közeli munkák végzéséhez mindig megkapta a határsáv-igazolványt.¹³ 1956 augusztusában felettesei az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) elnökének, Váhl Miklósnak írt támogató kérvényükben („mint kiváló matematikus a geodézia elméleti részét könnyen elsajátította, a gyakorlati részt pedig jól megtanulta”) kérték, hogy a hivatalos szakképesítés megszerzése érdekében a technikus vizsgát letehesse.¹⁴ Tudni kell, hogy a földmérő munkakörben dolgozó „rokon szakképesítéssel” rendelkezők a szükséges tanfolyam elvégzése (vagy megfelelő oklevél és munkahelyi ajánlás bemutatása) után akkoriban – épp a nagy káderhiány miatt, gyakran akár a tanfolyam elvégzése nélkül – szakvizsgát tehettek. Valószínűsíthető, hogy ezen az őszön a forradalom miatt nem indultak meg a tanfolyamok (legalábbis – a többi évtől eltérően – ennek semmi nyoma nincs az ÁFTH 1956 őszi iratai között), ugyanakkor 1957 áprilisában 59 földmérési műszaki alkalmazott – többnyire had- és erdőmérnökök – szakképzettségét fogadták el vizsga nélkül, további 7 főt tanfolyamon való részvétel mellőzésével engedtek vizsgázn.¹⁵ Rónai nem volt köztük. Sorsához ugyan nem köthető, de azért sokat mond, hogy az akkori politikai

10 R. J. előzetes letartóztatása (a Népügyészség 38/949. sz. márc. 22-i irata) és Jelentés R. J. ellen elkészült vádiratról (a Népügyészség 45/1949. sz. ápr. 1-jei irata), MPRKL Tartományfőnöki iratok, 38/49 ill. 45/49. A perről a sajtó is hírt adott, pl.: *Demokráciaellenes titkos szervezkedést lepleztek le Debrecenben és Hajdúszoboszlón*, Debrecen, 1949. márc. 15.; Kulákcsemeték, piarista pap és volt „SS” katonák szervezték a hajdúszoboszlói fasiszta összeesküvést. Tiszántúli Néplap, 1949. márc. 15.

11 A védőügyvéd (Griszhaber-Gondos László) a perújrafelvétel ill. egyéni kegyelem kérésének a lehetőségéről 1949. dec. 13-án értesíti Sík Sándort, MPRKL, Tartományfőnöki iratok (iktatószám nélkül)

12 A Hódmezővásárhelyi Földmérő Munkaközösség h. vezetőjének, dr. Faragó Istvánnak 1956. május 7-i ajánlása. MPRKL, R.J. hagyatéka (iktatószám nélkül)

13 Lásd 16. sz. jegyzet alatt idézett levelet

14 Az ÁFTH Hódmezővásárhelyi Megyei Kirendeltsége főmérnökének 1956. aug. 27-i felterjesztése. MPRKL, R.J. hagyatéka

15 MOL XIX-K-16a, Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal iratai, 47. és 76. doboz (az 1955. ill. 1957. évi tanfolyamok ügyei)

tisztogatás egyik áldozata éppen Váhl Miklós volt, akit az „ellenforradalom” alatti „határozatlansága” miatt 56 végén egyik napról a másikra leváltottak, helyébe Antos Zoltánt, a Kádár-kormány pénzügyminiszterének, Antos Istvánnak az öccsét tették. Mindenesetre Rónainak 1958 végén „alkalmatlanság” (azaz a szükséges mérnöki diploma hiánya) miatt felmondtak. A határozat ellen panasszal élt, melynek fontosabb részeit, mint az akkoriban a politikai okokból félretett és meghurcolt alkalmazottak által kényszeredetten használt védekező (tulajdonképpen megalázó) szóhasználat ill. érvrendszer jellemző példáját szó szerint idézünk:¹⁶

„Mélyen tisztelt Egyeztető Bizottság!

1958. december 23-án a Szegedi Vízügyi Igazgatóság 4358/1958 szám alatt a MT 29. § 1. bekezdése alapján felmondtam.

A felmondást sérelmesnek találom és a szocialista törvényességbe ütközőnek tartom, mert
1) az említett pont a munkára való alkalmatlanságot mondja ki, amit meg is kellett volna indokolni (pl.: ismételt figyelmeztetés ellenére sem végezte el munkáját), ami azonban nem történt meg.

2) Ami a munkára való alkalmatlanságot jelenti, az

a) műszaki szempontból nem állhat fenn, mint ahogy a mellékelt műszaki ellenőri vélemény bizonyítja. Öt éven keresztül sohasem volt kifogás munkáim minősége ellen, sőt, mindig legjobbak voltak munkáim, azokat már az első évtől kezdve mint mintákat mutogatták, és legfeljebb túlságos precizitásomat kifogásolták. Dr. Münnich Ferenc miniszterelnök 1959. február 18-án az országgyűlésen elmondott beszédében is azt mondta: »A tudósok, műszaki értelmiségiek, írók, művészek és általában az értelmiségi szakemberek munkájának megítélésében elsősorban a képesség, a szaktudás és az döntő, hogy milyen mértékben járulnak hozzá alkotó munkájukkal az egész dolgozó nép anyagi és kulturális értékeinek növeléséhez, a haza, a dolgozó nép további felemelkedéséhez.« (Népszabadság, 1959. febr. 19-i szám, 2. lap 2. oszlop) Ezen a címen nem lehet ellenem kifogást emelni, mert munkámat, amely a mezőgazdaság szocializálásának előkészítése szempontjából is nagyon fontos volt, mindig lelkiismeretesen végeztem.

b) politikai szempontból megint nem állhat fenn, mert igaz, hogy 4 évre voltam elítélve – ezt sohasem tagadtam –, amiből 3 és 3/4 évet le is töltöttem, a többi 1952-ben, mikor szabadultam, el is engedték, már a börtönben a kihallgató államvédelmi tiszt is azt ajánlotta, hogy valamilyen gyakorlati matematikus vagy műszaki pályán helyezkedjek el. Szabadulásom óta semmiféle politikai vád nem merült fel ellenem, az államvédelmi szervek is minden további nélkül megadták, ha szükséges volt a határsáv-igazolványt, sőt, az 1956-os események előtt a Körösér határőrsatorna méréséhez is megadták az engedélyt, ahol pedig állandóan a határon kellett dolgozni. Az 1956-os ellenforradalmi eseményekben semmi néven nevezendő részem nem volt, határsáv-igazolványt is mindig kaptam, márpedig az államvédelmi szervek komolyan utána néznek a dolgoknak, és ha valakit politikai szempontból megbízhatatlannak tartanak, annak határsáv-igazolványt nem adnak.(...)

c) Ami azt illeti, hogy paptanár voltam, ebbe nem lehet belekapaszkodni, hiszen a szabad vallásgyakorlat és a munkához való jog törvényben van biztosítva minden állampolgár számára, és sokkal exponáltabb helyeken is vannak paptanárok. (...)”

¹⁶ 1959. febr. 20-i fellebbezés a Munkaügyi Egyeztető Bizottsághoz. MPRKL, R.J. hagyatéka

Fellebbezését elutasították,¹⁷ de szerencsére (ill. kimutathatóan a segítőkész kolégák-ismerősök támogatásával) 1959 márciusában egy látszólag kevésbé exponált helyen, a csongrádi székhelyű Alsótiszai Nádgazdasági Vállalatnál kapott hasonló beosztást. Ezen „az Isten háta mögötti”, a földmérő szakma által kevésbé preferált vállalatnál igen jól jöhetett a szakmai segítség, hiszen a népgazdaság szempontjából fontos nádexport sikere (azaz a tervteljesítés) a nádasok minőségének és főleg területének pontos ismeretétől függött, s ehhez tisztázni kellett a meglehetősen összekuszált telekkönyvi birtokviszonyokat. Hogy ez mennyire akut probléma volt, azt a vállalat egyik 1955-ös termelési értekezletének jegyzőkönyve is bizonyítja. Íme, Darabos Imre igazgató körzetvezetőkhöz intézett intelme: „*Én arra hívom fel az Elvtársak figyelmét, hogy (...) legyen gazdája mindenki a területének továbbra is, először a nád megóvása érdekében, másodsor pedig hogy területeinket más vállalatok, vagy egyének ne bitorolják. Minden telepvezetőnek kötelessége, hogy területét rendben tartsa, és az esetben, ha nádasok bitorlásával, vagy önkényes nádelvitellel akarják vállalatunkat megkárosítani, úgy azt azonnal jelentsek (...).*”¹⁸ Rónai 1500 Ft-os munkabért juttató, külszolgálatos munkaszerződése így a Csongrád Megyei Tanács VB. IV. Ipari Osztálya által a vállalat ügyrendjébe sorolt feladatok teljesítését írta elő, a következők szerint:

„*Feladata, hogy a Vállalat kezelésében (...) lévő összes nádterületeket, gyékényes területeket, legelőket, kaszálókat, szántó területeket és vízállásos részeket felmérje, a rendelkezésünkre álló telekkönyvi adatok szerint beazonosítsa és kicövekelje. Ugyanakkor Csongrád Megye területén meglévő összes nádterületekről, gyékényes területekről nyilvántartást készítsen a beszerzendő telekkönyvi adatok, valamint a beazonosítás elvégzése után.*”¹⁹ Mivel a nádgazdaság nem rendelkezett a feladat ellátásához szükséges geodéziai műszerekkel ill. eszközökkel, azokat (köztük az akkor általánosan használatos egy-egy MOM gyártmányú teodolitot és szintezőműszert) maga a Vízügyi Igazgatóság adta a frissen elbocsátott dolgozójának kölcsönbe.²⁰ Közvetlen felettese a vállalati agronómusi munkakörben dolgozó Majerszky István erdőmérnök volt, de lényegében egy személyben látta el az összes geodéziai, földnyilvántartási, földrendezési munkát, illetve ő képviselte a vállalatot a kapcsolatos igazgatási-engedélyeztetési eljárásokban. Így például az 1960-ban és 1961-ben: föld- ill. ingatlanrendezés Dóc, Baks, Gyoma, Csongrád, Szegvár, Tápé, Endréd, Jászberény és Hódmezővásárhely térségében, eljárás a Szegedi Vízügyi Igazgatóságnál a vállalat mélyfúrású kútja vízjogi engedélyeztetése, a Holt-tiszai Hattyasi átemelő telep létesítése és Széksós-tóban történő víztárolás vízjogi engedélyének a tárgyában.²¹

1965-ben visszatért a rendbe, ahol az 1971-es nyugdíjazása után is néhány évig a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban tanított. Tantárgyai: matematika, fizika, s ő volt a

17 Jegyzőkönyv a Munkaügyi Egyeztető Bizottság 1959. febr. 28-i tárgyalásáról. MPRKL, R.J. hagyatéka

18 Jegyzőkönyv az Alsótiszai Nádgazdasági Vállalat 1955. július 5-én megtartott termelési értekezletéről. Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Fióklevéltára (a továbbiakban: CSFL), az Alsótiszai Nádgazdasági Vállalat iratai (a továbbiakban: ANV), 106/3

19 Geodéztechnikusi (sic!) munkakörrel való megbízás, ANV 298/1959 (1959. márc. 14.) ill. Ügyrendi beosztás, ANV 790/1959. (1959. jún.1); mindkettő: MPRKL, R.J. hagyatéka

20 Átvételi elismervény (1959. márc. 2.), MPRKL, R.J. hagyatéka

21 CSFL-ANV, lásd pl. a 430/1959 ill. a 810/1960, 1406/1960, 1605/1960, 1664/1960, 2048/1960 és a 2053/1960 sz. alatti iktatókönyv-tételeket

gyakorlati foglalkozásnak helyt adó tanműhely vezetője is. A gimnázium matematikai szakmai munkaközösségének keretén belül egy ízben bemutatót tartott a trigonometria és a koordináta geometria földmérési gyakorlatban való alkalmazásáról,²² s ő mérte ki (szakszóval: tűzte ki) az épülő tornaterem alapjait. Voltak magántanítványai is (többnyire lányok), ráadásul még az egykori novíciustárs, Scultéty Kálmán, aki 1956-ot követően kecskeméti gimnáziumukban már nem taníthatott, de szatymazi plébánosként továbbra is különórákat adott matematikából, egy ízben, mikor a Szőkefalvi Nagy Gyula emlékversenyre készülő egyik magántanítványának segítségére akart lenni egy-egy nehezebb példa (logaritmikus és trigonometrikus egyenletek ill. egyenletrendszerek) megoldásában, hozzá fordult segítségért, mondván, hogy ő már kiesett a gyakorlatból.²³ Ugyanakkor, bár két ízben is osztályfőnök volt (az 1970-ben és nyugdíjazása után az 1976-ban érettségizetteké), sem osztálymisét nem mondott, sem szentbeszédet nem tartott, de nem is koncelebrált, csak magánmisét mondott valamelyik mellékoltárnál – egyértelmű jelül annak, hogy a szerzetesi közösségen belül is egyre visszavonultabban élt. Diákjaival szemben igyekezett zordnak mutatni magát, mégis szinte kenyérré lehetett kenni, következésképp nem tudott fegyelmet tartani. Azaz gyenge, engedékeny osztályfőnök volt, tanítványai mégis szerették, hiszen bizonyára megéreztek benne a szeretetre méltó öregembert. Mert igaz, hogy bár „dohogó, okoskodó, erősen keményfejű (...) ember volt, (...) papi lelkét is megmutatta a hozzá fordulónak, még levelezéshez sem sajnálta idejét, csakhogy vigaszt adhasson nehéz helyzetbe jutottaknak. Finom lelki megérzéssel tudta magát beleélni a vergődő lelkek állapotába, s megtalálta a gyógyító szavakat.”²⁴ Szikrázó matematikai (például fejszámoló) tehetségét mindenki csodálta, osztálya matematika eredménye mégis gyenge volt. Keveset beszélt, s ahogy egyre bogarasabb lett, egyre rosszabbul tűrte a kamaszok zajongását is. Jellemző tünet volt nála például hagyma/foghagyma fóbia (azaz friss levegőn is hagymailat zavarta). Nyugdíjas korára még zárkózottabb lett, szinte kizárólag csak a keresztrejtvény-fejtés töltötte ki minden idejét. Sokat dohányzott, s bár 1982-ben súlyos tüdőrákot állapítottak meg nála, éveken át mégis tünetmentesen, azaz látszólag egészségesen (s valószínűleg szenvedésmentesen) élt. 1986. szept. 27-én érte a hirtelen halál.²⁵

A kecskeméti piarista templom kriptájában várja a feltámadást.

22 *Beszámoló a Matematikai szakmai munkaközösség munkájáról.* A Kecskeméti Piarista Gimnázium Évkönyve az 1967–68-as iskolai évről

23 Scultéty Kálmán levele R.J.-höz, 1971. jan. 14. MPRKL R.J. hagyatéka

24 Lld. 5. sz. jegyzet

25 Urbanek Rudolf és Tuba Iván szíves közlése.

ÁKOS SZENDE

A PIARIST GEODESIST: JENŐ RÓNAI

The show trials of the communist system had hundreds of innocent victims. Among them, Jenő Rónai (1916-1986), a Piarist teacher of mathematics, physics and shorthand, suffered imprisonment twice following the secularization of church schools in 1948. Upon release, he first worked in unskilled labour, then his excellent knowledge of mathematics and practical skills made it possible for him to work as a geodesist. Notwithstanding his professional excellence and strong work ethic, he was fired from the Szegedi Vízügyi Igazgatóság (Water Directorate of Szeged) after the 1956 Hungarian Revolution, and friends found him a similar job at the Alsótiszai Nádgazdasági Vállalat (Reed Farm Corporation of Alsótisza). In 1965, he returned to the Order, and worked as a teacher in the Kecskeméti Piarista Gimnázium (Piarist Grammar-School of Kecskemét), but the preceding years of unwelcome civil pursuits made it hard for him to fully accommodate himself in monastic life.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE*

AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR KATOLIKUS MISSZIÓ LEVÉLTÁRA
1952–2006

Rómába 1998 őszén érkeztem, mint a Pápai Magyar Egyházi Intézet¹ (rövidítve: PMI) rektora. Nem sokkal ezt követően felkérést kaptam arra, hogy vállaljam el az olaszországi magyarok lelképásztori ellátásának szolgálatát. A kérésnek eleget tettem.² A lelképásztori munka nyomán elkezdtek gyűlni az iratok. Röviddel ezután érkezett Kanadából egy felkérés, amelyben *Emigráns Lexikon* szerkesztéséhez kértek adatokat.³ Nekiláttam összegyűjteni a forrásokat, elsősorban a PMI levéltárából.⁴ A fellelt dokumentumok alapján megírtam a római magyar lelképásztorkodás történetének első részét 1945-től 1963-ig. A cikk meg is jelent a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban.⁵ Kovách Angelus kapucinus atya, aki évtizedeken keresztül volt olaszországi magyar főlelkész, 2001. szeptember 5-én elhunyt.⁶ Hagyatékából az iratok és a könyvek egy része a PMI-be került tekintettel arra, hogy folytattam munkáját. Ebből szinte hiánytalanul előkerültek elődje, Frank Miklós atya⁷ lelképásztori értesítői. Ez alapján megírtam a római magyar lelképásztorkodás történetének második részét, 1963–1973 közötti időből,

* Korábbi írásai Németh László néven jelentek meg, és ebben a cikkben is így vannak feltüntetve. A cikk javítása 2010. május 31-én zárult le.

- 1 A PMI története: BEKE MARGIT: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945)* és CSORBA László: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig* in: *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)*, Budapest, 1998, 69–73, 75–94; NÉMETH LÁSZLÓ: *Pápai Magyar Intézet* in: *Magyar Katolikus Lexikon* (a továbbiakban: MKL) X., Budapest, 2005, 561–563.
- 2 A hivatalos kinevezések csak később érkeztek meg. Először a Római Vikariátus küldte meg a római magyar lelkészi kinevezést (Róma, 1999. november 1, Prot. n. 1280/99), ezt követően érkezett meg az olaszországi magyarok lelképásztori ellátására vonatkozó koordinátori kinevezés, az Olasz Püspöki Konferenciától (Róma, 2000. január 31. Prot.n. 71/00).
- 3 A személyre szóló felkérő levelet Csihás György METEM adatgyűjtő megjelöléssel írta alá Torontóban, 2000. július 14-én. Az elképzelés és a kérés megjelent nyomtatásban is a következő címmel: *Magyar Egyház az emigrációban 1900–2000, Archivium és lexikon terv és kérés*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (a továbbiakban: MEV) 12(2000), 1–4. szám, 479–497.
- 4 A PMI levéltára: NÉMETH LÁSZLÓ: *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben* in: MEV 11(1999), 231–242. A cikk megjelenése óta újabb iratgyűjtemény került a PMI levéltárába, amelyben számos Mindszenty levél található. A levélgyűjtemény jelzete: PMI-Rotondo.
- 5 NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelképásztorkodás történetéhez, Első rész 1945–1963* (a továbbiakban: NÉMETH: *Adalékok I.*), MEV 14(2002), 1–4. szám, 197–218.
- 6 Életrajzát lásd később.
- 7 Életrajzát lásd később.

amely szintén megjelent.⁸ Az újabb cikk írása során újabb források felé nyílt meg a figyelmem, amely egyre jobban kiterjedt a Szent István Házban⁹ (a továbbiakban: SZIH) őrzött iratokra. Ezeknek feldolgozását Ruppert József piarista atya, a Szent István Alapítvány¹⁰ (a továbbiakban: SZIA) igazgatója kezdeményezte az általam elindított kutatás nyomán. Elsőként a II. világháború utáni magyar emigráció legkiemelkedőbb irányítója, Zágon József¹¹ irathagyatékának készítette el a mutatóját, majd később személyesen újabb irathagyatékokat dolgozott fel. Ezeknek együttes mutatóját 2007-ben közösen öntöttük végleges formába, úgy hogy az bekötésre is került.¹² Az így

8 NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez Második rész: 1963–1973* (a továbbiakban: NÉMETH: *Adalékok II.*), MEV 15(2003), 3–4. szám, 122–123.

9 A Szent István Ház története: DIÓS ISTVÁN: *Szent István Ház* in: MKL XII., Budapest, 2007, 838–841; NÉMETH: *Adalékok II.*, 129–135; NÉMETH LÁSZLÓ IMRE: *Mindszenty József megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*. Budapest, 2009, 97–105; RUPPERT JÓZSEF: *Casa di Santo Stefano* in: BANFI FLORIO – HORVÁTH ZOLTÁN GYÖRGY – KOVÁCS SZUSZA – SÁRKÖZY PÉTER: *Itáliai magyar emlékek*, Budapest, 2007, 324–329, és <http://www.szih-roma.com/haz.php>.

10 A Szent István Alapítványt Zágon József hozta létre a zarándokház megvalósítása érdekében 1965-ben. Története megtalálható a Szent István Ház történetét tárgyaló irodalomban.

11 Zágon József (Agostyán, 1909. november 2. – Innsbruck, 1975. augusztus 12.) Eredeti neve Zantleitner volt, amit 1940-ben változtatott meg. A bécsi Pázmáneumban volt papnövendék. Bécsben szentelték pap-pá 1935. július 14-én, a Győri Egyházmegye címére. 1937. július 9-én a bécsi egyetemen teológiából szerzett doktori fokozatot. Dolgozatának címe: *Jesuitenpastoration und religiöses Leben um die Mitte des 18. Jahrhunderts in Ungarn*. Apor Vilmos, győri püspök 1943. május 6-án irodaigazgatójává nevezte ki. 1946-ban győri kanonok lett. 1948. december 31-én egészségi okok miatt betegszabadságot kért, amelyet püspöke, Papp Kálmán három hónapra meg is adott neki. Ezen idő alatt hagyta el Magyarországot 1949. január 6-án. Ausztriából az Egyesült Államokba akart emigrálni. A vízuma is készen volt már a kiutazáshoz, arra azonban mégsem került sor, mert XII. Pius pápa a magyar Püspöki Kar megkérdezését követően 1950. július 12-én kinevezte a külföldi magyarok apostoli vizitátorává. Rómában telepedett le, központi irodáját pedig Innsbruckban nyitotta meg. 1951-ben közreműködésével jött létre Rómában az *Anonymus* könyvkiadó, amelynek 1958-ig első igazgatója volt. XII. Pius 1952. január 25-én titkos pápai kamarási címmel tüntette ki. 1952. decemberében az *Actio Catholica in Exteris* elnöke lett. 1953. február 24-én lett *ad interim* (ideglenesen) a PMI régense (reggente, vagyis kormányzó, tulajdonképpen igazgató), miután az *Exsul Familia* apostoli konstitúció megjelenését követően megszűnt vizitatori beosztása. 1953-ban szerezte meg az osztrák állampolgárságot. Ugyanez év végén az Olaszországban élő magyar emigránsok direktora lett. 1956. július 10-én a *Sacra Congregatio Consistorialis* (SCC) legfőbb tanácsába kapott kinevezést. 1956. szeptember 15-én pápai prelátus, 1963-ban pedig a Santa Maria Maggiore-bazilika tiszteletbeli kanonokja lett. 1964. november 5-éig vezette a PMI-t, amikor a Vatikán és a Magyar Állam közötti 1964-es részleges megállapodás 3. pontjában foglaltaknak megfelelően átadta azt a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia képviselőinek. 1965. december 15-én létrehozta a Szent István Alapítványt, amelynek haláláig elnöke volt, majd felépíttette a Szent István Zarándokházat, amelynek felszentelésére 1967. augusztus 20-án került sor. VI. Pál pápa 1967. június 17-én kinevezte az Emigráció delegátusává. 1969. február 25-én a Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja lett. 1970. április 30-án a *Pontificia Commissione per la Pastorale dell'Emigrazione e del Turismo* titkára lett. 1971-ben fontos szerepe volt Isten Szolgája, Mindszenty József bíboros kijövetelében Budapestről a Vatikánba. Sírja Muttersben (Ausztria) van. TOLNAI IMRE: *Zágon József (1909–1975)*, Katolikus Szemle 27(1975), 256–262; *A magyar emigráns irodalom lexikona*, szerk. NAGY CSABA, Budapest, 2000, 1041. Utóbbi néhány adata téves: Zágon nem volt alapítója a Katolikus Szemlének, mert az Rómába érkezése előtt már elindult, és nem volt a *Sacra Congregatio Consistorialis* (SCC) altitkára se. NÉMETH LÁSZLÓ: *Zágon József levelezése két magyar jezsuitával, avagy adalékok a milánói magyar közösség történetéhez* in: *Historicus societatis Iesu*, Szilas László emlékkönyv, szerk.: MOLNÁR ANTAL – SZILÁGYI CSABA – ZOMBORI ISTVÁN (METEM könyvek 62.), Budapest 2007, 350–351.

12 A mutatóból egy példány megtalálható a PMI levéltárában is. Az elvégzett munka története és metodológiája a bevezetőben olvasható.

létrehozott gyűjtemény a Szent István Alapítvány levéltára nevet kapta, amelyben Zágón iratainak jelzete: SZIA-Zágón. Az iratokat sorszámozott irattartókba rendeztük. Azon belül csak néhány irattartóban vannak az iratok számozva, az anyag nagyobb része még számozásra vár. Pár évvel később a zarándokház pincéjében rábukkantak a magyar menekültekkel foglalkozó misszió egykori irattárára is, ami a PMI-be került. Erről a továbbiakban még bővebben lesz szó. Aránylag elég rövid idő alatt tehát három iratgyűjtemény került a PMI-be: a menekült magyar lelkipásztorkodás irattára, amelyet történetinek neveztem el, Kovách Angelus irathagyatéka és saját lelkipásztori működésem nyomán keletkezett irattár, amelynek a folyóirattár nevet adtam. Mivel mindhárom lényegében azonos lelkipásztori munkának az eredménye egymást követő korokból, hasznosnak látszott, hogy az iratokat egy nagy gyűjteménybe, levéltárba rendezzem. A három különböző helyről érkezett anyagból létrehoztam tehát az **Olaszországi Magyar Katolikus Misszió** (a továbbiakban: OMKM) levéltárát. E tanulmány célja, hogy leírja és bemutassa a levéltár anyagát, a levéltár rendezésének menetét és szempontjait. Az anyag rendezése lehetővé teszi annak kutatását és feldolgozását, hiszen ez a levéltár elsődleges forrása lehet az olaszországi magyar lelkipásztorkodás történetének megírásához. A három gyűjteményt nem egyforma részletességgel írom le. A legalaposabban a történeti anyagot mutatom be, hiszen az a legismeretlenebb. Kovách Angelus működése értesítőin keresztül jól rekonstruálható, a folyóirattárról pedig éppen csak említést teszek, hiszen napjaink története már nem csak ezekből az iratokból, de a médiából is nyomon követhető.

A TÖRTÉNETI ANYAG: 1952–1973

A SZIH és a SZIA iratainak felkutatása és rendezése közben Ruppert József piarista atya figyelmes lett a pincében egy halom iratra, amely láthatóan nem a két említett szervezet iratanyaga volt. Felkért rá, hogy nézzem át ezeket. Kiderült, hogy a magyar lelkipásztorkodásra vonatkozó iratok voltak: 34 irattartó és sok rendezetlen irat ömlesztve. Mindezek a PMI-be kerültek, oda, ahol jelenleg az olaszországi magyar lelkipásztorkodás székhelye van. Az első átnézés alapján világossá vált, hogy az iratanyag két nagy részre osztható. Az egyik, a nagyobbik rész az Olaszországba menekült magyarok lelkipásztori ellátásával kapcsolatos iratanyag, míg a másik rész a Magyar Nemzeti Bizottmány¹³ (a továbbiakban: MNB), és a Külföldi Magyar Actio Catholica, latinul: *Actio Catholica in Exteris*¹⁴ (a továbbiakban: AC in Exteris) levéltárának az anyaga. En-

13 A szervezetet az Egyesült Államok támogatásával 1947. november 15-én, New Yorkban hívták létre. Tényleges működését 1949. július 21-én kezdte meg. Antikommunista politikai tömörülés volt Varga Béla, a Nemzetgyűlés utolsó Független Kisgazdapárti legitim elnökének a vezetésével. Célja egy virtuális Magyarország külhoni képviseletének az ellátása volt. Félhivatalos exil kormány szerepét töltötte be. Ténylegesen soha nem hívták össze. Támogatás híján 1957 végén szűnt meg. BORBÁNDY GYULA: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, München 1985, 88kk; VAJÁY SZABOLCS: *A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000 II.*, Budapest, 2002, 413; VÁRDY BÉLA: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*, Budapest, 2000, 477–479; *Révai Új Lexikon* 13, Szekszárd, 2004, 768–769.

14 Az *Actio Catholica in Exteris* Mihalovics Zsigmond, protonotárius kanonok, az AC Magyarországról elmenekült központi igazgatója 1948. november 12-én hozta létre Rómában, az olasz AC központi tanács-

nek megfelelően választottam szét az anyagot. Az irattartókba archivált anyag esetében ez nem volt nehéz, mert ezek hovatarozása teljesen egyértelmű volt, hiszen azok mind a menekült lelkészség levéltárához tartoztak. A második kategóriába tartozó iratok rendezetlenebbek voltak. Az iratsomókon talált feliratok szerint, elsősorban a feltüntetett nevek és időrend szerint helyeztem az anyagot levéltári dobozokba. Apor Gábor¹⁵ volt szentszéki követ vezette az MNB római szervezetét,¹⁶ és az AC in Exteris elnöke, majd védnöke lett. Utóbbinak a főtitkára, majd védnöke pedig Hlatky Endre¹⁷ volt. Az anyag nagy része az ő levelezésüket, irataikat és az utóbbi személy költeményeit és fordításait tartalmazza. A rendezetlen és összekeveredett, iratsomóba nem rendezett anyagot is igyekeztem szétválasztani a fenti kritériumok szerint. Ezek nagyobb része az MNB anyaga volt, de megtalálhatók voltak közte a menekült lelkészség

termében megtartott alakuló ülésen. NÉMETH: *Adalékok I.*, 206. Az alapszabályt a tagok az 1951. május 17-én tartott ülésén fogadták el. Egy korabeli feljegyzés szerint 28 alapító tag volt, mind római lakos, közöttük Pallavicini Hubert ögróf és felesége, Esterházy András gróf és felesége, Kállay Miklós, volt miniszterelnök és fia, Kállay Kristóf, Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár levéltárosa. SOMORJAI ÁDÁM interjúja, *Külföldi Magyar Katolikus Akció*, Magyar Kurír, 2004. szeptember 20.

- 15 Apor Gábor (Köröspatak, 1889. november 7. – Róma, 1969. február 12.). Több külszolgálat után 1927–1934 között a Külügyminisztérium politikai osztályvezetője volt, majd 1934–1935 között bécsi követ, ez követően 1938-ig a külügyminiszter állandó helyettese, majd 1938-tól (1938. december 24-én kapta kinevezését, megbízó levelét 1939. január 19-én adta át) 1944-ig vatikáni követ. 1944. júniusában csatlakozott a Barcza György elnökle alatt Svájcban megalakult németellenes diplomatákat tömörítő Követi Bizottsághoz. A II. világháború után Olaszországban maradt. 1948-tól a Párizsban alakult Keresztény Népmozgalom egyik irányítója, 1949-ben Rómában megalakult Külföldi Magyar Actio Catholica első elnöke, majd 1952-től védnöke lett. 1949-től a Magyar Európa Tanács alelnöke. 1951-ben alapító tagja volt az Anonymus kiadónak. 1955-től a Máltai Rend Kancellárja, majd haláláig nagykövete a Quirinálnál. Közel tíz évig, 1965-ig a római magyar egyházközség első világi elnöke, a SZIA alapító tagja, és igazgatótanácsának haláláig tagja (1965–1969), a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének harmadik elnöke (1968–1969). A veránói temetőben, a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének sírjában nyugszik. Életrajzai: OMKM 33, Egyházközségi Körlevél 1969. március, MAGYARY GYULA: *Báró Apor Gábor 1889–1969*, nekrológ: *Katolikus Szemle* 21(1969) 1. szám, 65–66; NAGY: *i. m.*, 32, VICZIÁN JÁNOS: *Apor Gábor, altorjai br.* in: MKL I. Budapest, 1993. 344–345, PRITZ PÁL: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*, Budapest, 1994, 445, *Révai Új Lexikon* 1, főszerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, Szekszárd, 1999, 567; VAJAY: *i. m.*, 109. Sajnos egyik se teljes. Több életrajzban úgy szerepel, hogy Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után lemondott követi beosztásáról. Az újabb kutatások ezt nem erősítették meg. *Magyarország és a Szentszék*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest, 2001. 73–74. Életrajzi adatok: BORBÁNDY: *i. m.*, 95, 121, 131, 163, 196; NÉMETH, *Adalékok I.*, 206, 213–214; NÉMETH, *Adalékok II.*, 124, 131, 133; RUPPERT JÓZSEF SchP: *Visszatekintés 1992–2003.* (a továbbiakban: RUPPERT: *Visszatekintés.*)
- 16 A életrajzok különböző képen fogalmazznak. MAGYARY: *i. m.*, 66: az MNB római irodájának névszerinti vezetését egy időre vállalta el. *Révai Új Lexikon*, 567: MNB tagja és olaszországi diplomáciai képviselője, NAGY CSABA, *i. m.*, 32 szerint MNB tag. VAJAY, *i. m.*, 109, és VICZIÁN JÁNOS, *i. m.*, 344–345 nem tesznek róla említést.
- 17 Hlatky Endre, réthalpi (Nagyvárad, 1895. július 4. – Róma, 1957. július 11.) 1933-tól a Magyar Rádió műsorigazgatója volt. 1944. október 15-én ő jelentette be a rádióban Horty proklamációját. 1944. október 31-én felmentették tisztségéből. Olaszországba emigrált. A Római Magyar Akadémián lakott az ötvenes évek elejéig. Az AC in Exterisnek 1952-ig volt főtitkára. Veranóban, a magyar sírban nyugszik. BORBÁNDY, *i. m.*, 196; *Révai Új Lexikon* 9, Szekszárd, 2004, 820–821. CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia története 1945 után in Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi intézetek Rómában* (1895–1995), szerk.: CSORBA LÁSZLÓ, Budapest, 1998, 54; NÉMETH: *Adalékok II.*, 136. A Révai Új Lexikon állítása, hogy Olaszországban szerzetes lett, nem felel meg a tényeknek.

Exsul Familiae tizedik évfordulójának emblémája, 1962.

iratai is, amelynek egy része láthatóan korábban irattartóban volt, de abból valamikor kikerült és ezért összekeveredett, feltehetően a levéltár mozgatása során, illetve volt olyan levelezés is, amely nem volt összerendezve, de a menekült lelkészség anyagához tartozott. A továbbiakban a MNB anyagával itt nem foglalkozunk. Ennek feldolgozása még várat magára. Valószínű, hogy a két nagy egység szétválasztása nem volt egészen teljes, és az MNB anyagából, annak rendezésekor a menekült lelkészséghez tartozó iratok még előkerülnek.

A menekült lelkészség 34 irattartóján egy kivétellel volt felirat, illetve tíz irattartón római számmal sorszám is volt. Ez arra utal, hogy valamikor az irattartók sorba voltak rendezve. Mivel mindegyiken nem volt sorszám, ezért az irattartók között új sorrendet állítottam fel az irattartókban tárolt iratok keletkezési dátuma és az iratok szerzői szerint, amely a rendezés kiinduló alapja lett. Az anyag átnézése után szükségesnek láttam az iratokat új irattartókba helyezni, mert az eredetiek igen rossz állapotban voltak, illetve a rendezetlen anyag, amely valamikor irattartóban volt, megkívánta, hogy ismét irattartókba kerüljön. Az anyagnak a régi irattartókból az új irattartókba való át-helyezésekor alakítottam ki az OMKM levéltárat, és annak rendjét. Az irattartókra jelképnek az *Exsul Familiae*¹⁸ megjelenésének tizedik évfordulójára, 1962-ben rendezett nemzetközi zárandoklat emblémáját választottam,¹⁹ amelyet szimbólumként az Olasz Püspöki Konferencia migránsokkal foglalkozó hivatala ma is használ.

Az irattartókat új sorszámmal láttam el. Néhány irattartó anyagát összevontam, ahol erre az anyag és az irattartó befogadó képessége lehetőséget teremtett. Az összevont irattartók száma: 9, 18, 21, 22. Az összevonás a mutatóban fel van tüntetve, tehát az eredeti állapot rekonstruálható. Az összevonás után a 34 irattartó anyaga 29 irattartóba került, mivel a 18-as irattartóban három irattartó anyaga került. Ehhez jött hozzá két új irattartó, így a történeti anyag terjedelme összesen 31 irattartó lett. Az irattar-

18 Az apostoli konstitúció, amellyel XII. Pius pápa a menekültek lelképásztori ellátását szabályozta 1952. augusztus 1-jén jelent meg, AAS 44(1952), 649–704. Legújabb kiadása *Enchiridion della Chiesa per le migrazioni, Documenti magisteriali ed ecumenici sulla pastorale della mobilità umana (1887–2000)*, Bologna, 2001, 147–310.

19 A találkozóra vonatkozó dokumentáció: SZIA-Zágon 53.224–267. A 43 dokumentum az 1956–1963-ig terjedő időszakból való. Ezeket az iratok más iratokkal együtt Zágon halálakor az Államtitkárság alkalmazottai a Santa Maria Maggiore-i lakásából elvittek. TOLNAY: *i. m.*, 263. 1977-ben adták vissza Mester Istvánnak, amely tényt saját kézírásával megörökített az irattartón: SZIA-Zágon 53.267.

tóknak nem csak új sorszámot, de új, egységes nevet is adtam. A mutatóban azonban feltüntettem az irattartó eredeti feliratát és az eredeti sorszámát, ha volt neki. Az irattartók elnevezésénél igyekeztem feltüntetni a levelezés szerzőjének, az aktuális lelkésznek a nevét, akinek a levelezését az irattartó őrzi. Az alábbi lelkészek levelezése került elő: Borbély Miklós, Tóth Giulio, Ipoly Ottó, Frank Miklós, Asztalos János és Salamon László. Az irattartókban archivált iratanyag az 1952-től 1982-ig terjedő időszakból való.

Kik voltak a római lelkészek és az olaszországi menekült lelkészek ebben az időszakban?

Kada Lajos: 1924. november 16-án született Budapesten. 1946-ban Mindszenty József bíboros küldte tanulni Rómába, a Collegium Germanicum et Hungaricumba. 1948. október 10-én Rómában szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegye címére. 1951-től 1955-ig a PMI lakója volt. 1955-től a Pápai Diplomáciai Akadémia növendéke. 1957-ben a Lateráni Egyetemen szerzett doktori fokozatot. 1972–1975 között tagja volt a SZIA igazgatótanácsának. 1975. július 20-án Rómában szentelték püspökké. Ezt követően Costa Ricában és El Salvadorban volt nuncius. 1984–1991 között a Szentségi Kongregáció titkára. Ezzel egy időben a SZIA igazgatótanácsának az elnöke is. 1991-ben nuncius lett Bonnban 1995-től pedig Madridban. 2000. március 1-jén vonult nyugdíjba. Hazatelepült Budapestre. 2001. november 26-án Budapesten halt meg.²⁰ A PMI lakójaként 1951-től 1952 őszéig volt menekültlelkész, többek között rendszeresen járt Triesztbe.²¹

Tóth Giulio: 1920. január 3-án született Budapesten. Győrben szentelték pappá 1946. június 30-án az egyházmegye titulusára. Elhagyta Magyarországot és 1949 Karácsonyán lépett be a PMI-be, amely növendékeként kánonjogot tanult. Később tanárként működött, majd dolgozott az Államtitkárságon. A Szent Péter bazilika beneficiátója lett. 1988-tól a SZIA igazgatótanácsának tagja. Jelenleg nyugdíjasként Rómában él. 1951–1959 között volt római magyar lelkész, de foglalkozott Rómán kívül táborokban élő magyarokkal is, elsősorban azt követően, hogy Kada Lajos 1952 őszén megvált a munkakörtől. E lelképásztori tevékenysége hangsúlyt kapott az 1956-os forradalmat követő menekült hullám során.²²

Bogláry Miklós OSM: életrajzi adatai alig ismeretesek. 1922-ben született. A szerzita rendbe lépett, ahol pappá szentelték. A hatvanas években afrikai missziókban dolgozott. 1953-tól volt menekült lelkész Triesztben, majd 1954-től 1959-ig egész Olaszország menekült lelkésze volt.

Anisich Jenő: 1915. július 7-én született Bajmokon, 1942. június 14-én szentelték pappá Kalocsán, a Főegyházmegye címére. Életének nagyobb részét Bregenzben élte

20 NAGY: *i. m.*, 460; saját közlése alapján *Kada Lajos* in: MKL VI., Budapest, 2001, 12–13; PAJOR ANDRÁS: „A te szavadra ...”, *Látogatások Kada Lajos érseknél*, Kecskemét, 2001; RUPPERT: *Visszatekintés*; FILIPAZZI, ANTONIO G.: *Rappresentanze e Rappresentanti pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Città del Vaticano, 2006, 309; BEKE MARGIT: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*, (a továbbiakban: BEKE 2008) Budapest, 2008, 324–325.

21 PAJOR *i. m.*, 18. A változásra azért volt szükség, mert 1952 őszén beiratkozott a Lateráni Egyetemre. A egyházjog fakultására. PMI 32/1952 kelt. 1952. június 20-i értekezlet, Mester István h. igazgató írásos feljegyzése.

22 Római magyar lelkészi működése: NÉMETH: *Adalékok I.*, 215–224. Jelenleg is Rómában él, mint a Szent Péter bazilika beneficiátója. RUPPERT: *Visszatekintés*.

le. 1956-tól Bregenzben spirituális, majd 1957-től Nemzetközi Karitászigazgató volt. Rövid római tartózkodás után 1960-ban visszatért Bregenzbe, ahol 1995-ig zárdalelkészként működött, majd hazatelepült Kalocsára. 1972–1978 és 1985–1990 között a SZIA igazgatótanácsának tagja volt. Lelkipásztori munkáját pápai és egyházmegyei kitüntetésekkel ismerték el. 2010. március 18-án, 95 éves korában hunyt el Kalocsán. 1959–1960 között volt római magyar lelkész és egyben olaszországi menekültlelkész.²³

Ipoly Ottó: 1925. november 18-án született Kerekegyházán. 1949. június 19-én szentelték pappá Kalocsán, a Főegyházmegyei titulusára. 1957-től volt a PMI lakója, a Pápai Biblikus Intézetbe járt. Rómából az Egyesült Államokba távozott. A kilencvenes évek elején hazatért Magyarországra. Kecskeméten az Angolkisasszonyok iskolájában hitoktatott és a Szent Erzsébet templom igazgatója volt. Tragikus körülmények között, közúti balesetben halt meg 1997. február 4-én. Szülőfalujában, Kerekegyházán temették el. 1960–1963 között volt római magyar lelkész, és egyben olaszországi menekültlelkész.²⁴

Frank Miklós: 1924. május 23-án született Budapesten. Innsbruckban szentelték pappá 1950. március 26-án a nagyváradai egyházmegyei papjaként. 1946–1947 között a PMI növendéke volt, majd tanulmányait Innsbruckban folytatta. 1959-ben visszatért az Intézetbe, hogy előljárói biztatására elkészítse doktori disszertációját, amelynek a témája: Mt 19,8 alapján a házasság felbonthatatlanságának kérdése volt, a dogmatörténeti fejlődés tükrében.²⁵ Az Intézet vezetőségének tanácsára a dolgozat írásával párhuzamosan beiratkozott a Lateráni Egyetem kánonjogi fakultására, ahol 1963. június 22-én egyházi licenciat szerzett „cum laude” fokozattal.²⁶ A tanulmányok befejezését követően vette át a római magyar lelkészi hivatalt, hogy folytassa elődje munkáját, aki a nyáron a Szentföldre utazott. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy már a licencia megszerzése után átvette a lelkipásztori munkát.²⁷ 1965-től a lelkipásztori munkával párhuzamosan a Nemzetközi Karitászigazgatóhelyettes főtitkára is volt. 1976-ban a SZIA igazgatótanácsának tagjává választották, de tagsága még ebben az évben meg is szűnt,²⁸ mert Rómából Németországba költözött, ahol a szervezet elnökének személyes referense lett. 1983–1993 között a Szabad Európa Rádió magyar egyházi adásainak volt a szerkesztője. 1990–2000 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar felkérésére újjászervezte a Magyar Karitászt. 1996-tól a Máltai Rend tb. konventkáplánja. Jelenleg nyugdíjas-ként Münchenben él. 1963–1973 között volt római magyar lelkész, mellette azonban ő is foglalkozott a menekültekkel, rendszeresen járt Triestbe, Farfa Sabinába, Capuába, Latinába.²⁹

23 Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyei Almanachja, Kalocsa, 2006, 71; ANISICH JENŐ: *A szó buzdit, a példa vonz*, Hírívő, 2003. január 26. Római lelkipásztori működéséhez: NÉMETH: *Adalékok I.*, 224–225 és RUPPERT: *Visszatekintés*. Életünk, 2010. május. Nekrológiájában az olvasható, hogy 1961-ig volt az olaszországi magyarok lelkésze, ténylegesen azonban 1960-ban már visszatért Bregenzbe.

24 Római lelkipásztori működése: NÉMETH: *Adalékok I.*, 225–227, halálának híre: Új Ember, 1997. február 23.

25 Frank Miklós személyi lapja a PMI-ben, kelt: Róma, 1959. október 25.

26 Frank Miklós tanulmányi terve az 1962–63 tanévre, kelt: Róma, 1962. november 15, és a lapján a kézi feljegyzés Róma, 1965. június 22.

27 Frank Miklós személyes közlése kiegészíti az előző időszakról írt tanulmány hiányos adatait. NÉMETH: *Adalékok II.*, 227.

28 RUPPERT: *Visszatekintés*.

29 SZIA-Zágon 53,134 Zágon József levele kelt 1966. április 26-án.

Asztalos János: 1910. február 11-én született Feldebrőn. 1934. június 17-én az Egri Főegyházmegye papjává szentelték. 1945-től volt plébános Pócspetriben. 1948. június 11-én a híres Pócspetri-ügyben halálra ítélték, majd néhány óra múlva a halálos ítélet életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatták. 1956-ban a forradalom alatt szabadult ki. 1957-ben Jugoszlávián keresztül menekült Ausztriába. Először Bécsben, majd Olaszországban élt. 1960-tól San Felice Circeóban volt zárdalelkész a Casa dell’Immacolatában. Zágón József felkérésére bekapcsolódott a menekültek lelkipásztori ellátásába. Először a capuai és a latinai táborok ellátására kapott megbízást.³⁰ Hivatalos kinevezését a Sacra Congregatio Consistorialistól 1966. április 26-án kérte meg számára Zágón József.³¹ 1973. május 12-én az NSZK-ba távozott. 1989-ben nyugdíjba vonult és hazatelepült Magyarországra. 1995. október 12-én Feldebrőn halt meg. 1966–1973 között volt olaszországi magyar menekültlelkész.³²

Salamon László Zoltán OFMCap: 1921. december 9-én született Budapesten. 1940-ben lépett be a Kapucinus Rendbe. 1946. augusztus 4-én szentelték pappá. 1967–1973-ig brüsszeli magyar lelkész volt. 1973-tól volt olaszországi menekültlelkész.³³ 1989 után hazatelepült Magyarországra. 2006. január 17-én volt a temetése Máriabesnyőn.

Az irattartók nagyobbik része a felsorolt lelkipásztorok levelezését tartalmazza, többnyire egy irattartó egy lelkészét ábécé sorrendben. Ezek az irattartók növekedő sorszám szerint a következők:

Bogláry Miklós OSM	– OMKM 5
Ipoly Ottó	– OMKM 10–12
Frank Miklós	– OMKM 13–16
Asztalos János	– OMKM 20–23
Salamon László OFMCap	– OMKM 25–27

Összesen 14 ilyen irattartó van. Ezekon kívül vannak vegyes tartalmú irattartók, amelyekben szintén megtalálhatók ezeknek a lelkészeknek a levelezése.³⁴ Három lelki-

30 SZIA-Zágón 53,120. Zágón levele 1966. március 14-én kelt.

31 SZIA-Zágón 53,134.

32 NAGY *i. m.*, 39; HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III.* Abaliget, 1996. 18–43, és Asztalos János levele Mindszenty József bíborosnak 1973. július 11. Hetényi szerint 1961-ig bécsi lelkész volt, 1961-től 1972-ig pedig római magyar lelkész. Nagy Csaba szerint 1972-től élt az NSZK-ban. Zágón József 1960. június 7-én kelt levelében Kada Lajosnak azt írja: „Asztalos Jánost meghívták lelkésznek Circeo-ba, Terracina mellett ...” *Zágón József levelei Kada Lajosnak.* Ezek szerint 1960-ban már Rómában lakott. Nem római lelkész volt, hanem menekült lelkész. Menekült lelkészi kinevezését feltehetően 1966 elején kapta, mert a menekült lelkészi fizetés megszűnése miatt ekkor kellett gondoskodni a római lelkészi hivatal fenntartásáról. Egyházközségi körlevelek gyűjteménye, A Római Magyar Egyházközségi Tanács Felhívása. 1966. március 19-i ülést követően.

33 Üzenet 1975. február, BORÓVI JÓZSEF: *A belgiumi magyar katolikusok lelkigondozásának története,* Budapest, 2002, 130–136: tévesen olaszországi magyar lelkésznek van feltüntetve.

34 Ilyen pl. a OMKM 31-es, amelyben fordításokon kívül vannak adománykérő és köszönő levelek Salamon László idejéből.

35 Tóth Giulio: OMKM 5, 7 és 9. Kada Lajos: OMKM 5. Anisich Jenő levelezése megtalálható az OMKM 9-es irattartóban, egy levél van az OMKM 28/Vaticano egységben. 1959. november 6-án írta a pápának. Hollanda Péter és Langweil Maria házasságkötéséhez kér benne dispensációt.

pásztornak: Kada Lajosnak, Tóth Giulióának és Anisich Jenőnek nincs önálló irattartója. Leveleik azonban töredékesen néhány irattartóban megtalálhatók.³⁵ Az OMKM 24-es irattartóban Asztalos János és Salamon László levelezése együtt van. Az anyag minden bizonnyal hiányos. Elég utalni arra, hogy Ipoly Ottó levelezésében van egy irattartó, sorszáma OMKM 10, 1961-ből, amely P-től Z-ig tartalmazza levelezését. Nyilvánvalóan volt legalább egy másik irattartója is, amelyben A-tól voltak a levelek O-ig. Az OMKM 23–25 irattartók tájkán is hiányzik egy vagy több irattartó, mert feltüntetett sorszámuk és jelzett tartalmuk alapján egyértelműen megállapítható, hogy az anyag nem teljes. A három irattartó közös felirata: *Magyar a Magyarért*. Salamon László levelezése, amelyeknek jelzete OMKM 26–27, nem volt irattartókba rendezve. A 26-os irattartó anyaga valamikor le volt fűzve, mert a levelek ki voltak lyukasztva. A szétesett anyagot 2007-ben fűztem ismét le ábécé rendben. Az ezen kívül talált levelezését pedig ábécébe rendezve ugyancsak 2007-ben fűztem le a 27-es irattartóba. Így mindkettő A-Z-ig terjedő levelezést tartalmaz I-es és II-es sorszámmal. Az első korábban egységet alkotott, a leveleken fel volt tüntetve a név piros tollal, ezért hasznosnak tűnt ezeknek a leveleknek feltételezhető egykori egységét megőrizni és nem összekeverni az újonnan lefűzött levelezéssel, amely csak most alkot irattartóba rendezett egységet. Az újonnan lefűzött leveleken nem volt felirat, így azokra kék tollal én magam írtam rá a levél írójának a nevét, amely alapján soroltam be a leveleket ábécé sorrendbe. Érdekességképpen megemlíthető, hogy az OMKM 26-os irattartóban van egy levélmásolat, amelyet Salamon László írt Mindszenty bíborosnak a bécsi Pázmáneumba 1973. szeptember 3-án, amelyben válaszolt neki a latinai táborban kitört éhségstrájkjal kapcsolatban írt levelére.

Már utaltunk arra, hogy az irattartókban a levelek általában ábécé sorrendben vannak lefűzve. P. Boglár Miklós OSM levélgyűjteményének rendezési elve ettől eltérő. Egyrészt az irattartó egy városra, Triesztre vonatkozik, másrészt a levelek alegységekben, egy kivételével, személyek szerint vannak csoportosítva, és nem ábécében. Trieszt a magyar menekültek szempontjából az egyik legfontosabb város volt. Jugoszlávián keresztül érkeztek ide a menekült magyarok, akik többsége éveket töltött ott menekülttáborokban.³⁶ Az ötvenes évek közepén Trieszt környékén négy táborban helyezték el a magyarokat. Ezek a következők voltak: Opicina,³⁷ Processo Nuovo, San Sabba Anex és San Sabba Main. Nagy volt az átmenő forgalom. Többnyire Brazíliába, Chilébe és Ausztráliába vándoroltak ki innen. A létszám átlagosan 250 körül mozgott. Az irattartóban a levelek többsége 1954–1956-ban íródott. Az irattartó 512 lapot tartalmaz 11 alegységbe osztva, amelyek ábécé sorrendben a következők:

Borbély László, az NCWC trieszti irodájának munkatársa ³⁸	17 lap
Katona Károly, a Trieszti Magyar Menekült Bizottság alelnöke	10 lap
Lakatos Sándor pénztáros	13 lap
Santin Antonio, trieszti püspök ³⁹	13 lap
Seres Péter, a Trieszti Magyar Menekült Bizottság elnöke ⁴⁰	11 lap
Szijártó József, a Trieszti Magyar Menekült Bizottság elnöke ⁴¹	47 lap
Ternay Kálmán, a magyar iskola tanára ⁴²	35 lap
Vass Sándor, a Trieszti Magyar Menekült Bizottság elnöke ⁴³	2 lap

Az irattartó nagyobb részét (187 lap) Boglár Miklós levelezése teszi ki, illetve van egy 1957-es kategória, amely alatt azonban korábbi levelezések vannak 1955–1956-ból, összesen 76 lap. Legfelül van egy önmagában álló levél, amely 1957-ben kelt. Az irat-

tartóban értékes információk vannak a trieszti ötosztályos magyar elemei iskola működésére vonatkozóan, amely 1952-ben indult és 1953 őszén gimnáziummal bővült,⁴⁴ valamint a bagnoli táborban 1951-ben megáldott emigráns magyar vándorzászló történetéről.⁴⁵

Az irattartók másik nagy egysége, összesen 16, a témák szerint csoportosított levelezés. Ezek több lelkész működésének nyomát őrzik, hiszen a lelkészek egymás munkáját folytatták, egy levéltárat kezeltek.

A legnagyobb egységet azokkal a hivatalokkal való levelezések alkotják, amelyekkel a lelképászorok kapcsolatban álltak a menekültek ügyeinek intézése érdekében. Az ilyen jellegű azok irattartó számának növekvő sorrendje szerint a következők:

Magyar Hivatalok – OMKM 1: az irattartóban húsz, egymástól elválasztott irategység van, összesen 505 lap. A legnagyobb egység, 132 lap az 1955–1957 közötti évekből, Dr. Juhász Jánossal való levelezés, aki Buffalóban a Karitásznak elnöke volt. A másik legterjedelmesebb egység az Amerikai Magyar Katolikus Liga (*Hungarian Catholic League of America*) levelezése (1953–1960: 98 lap) ezt követi terjedelemben az MNB (*Hungarian National Council*) római (1955 és 1956–1957: 7 és 48 lap), illetve New York-i szervezetével (1953–1956: 31 lap) való levelezés. Az irattartó tanúja annak, hogy a menekültek érdekében milyen kiterjed nemzetközi kapcsolatot tartott fent az olaszországi magyar menekült lelkészség. A következő szervezetekkel, illetve személyekkel való levelezések találhatóak még az irattartóban városok szerinti ábécé sorrendben:

36 A helyzetet P. Boglárny Miklós helyzet-kép című írása alapján vázoljuk. Az írást Triesztben készítette 1954. január 20-i dátummal. OMKM 5/ P. Boglárny. Később is volt menekült tábor Triesztben ez Borbándy Gyula szerint 1966-ban nyílt meg. BORBÁNDY *i. m.*, 317.

37 Trieszt városrésze.

38 Feltehetően a következő személyről van szó: Borbély László (Budapest, 1922. december 28. – München, 1985. szeptember 14.) újságíró, 1956-tól élt a Német Szövetségi Köztársaságban. 1958–1985 között a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. 1958-ban írása jelent meg Rómában. NAGY *i. m.*, 121.

39 Trieszt püspöke Antonio Santin (Rovigo, 1895. december 9. – Trieste, 1981. március 17.) volt. 1918. május 1-jén szentelték pappá. 1933. október 29-én szentelték püspökké. 1938. március 16-tól volt Trieszt püspöke. 1971-ben elérve a 75 éves kort lemondott. Lemondását VI. Pál pápa négy év múlva 1975. június 28-án fogadta el. Nyugdíjas éveit életrajzának megírásával töltötte, amelynek címe: *Al tramonto: ricordi autobiografici di un vescovo*, Trieste, 1978. www.amicoc.org/vescovo 2009. február 18-i letöltés.

40 Feltehetően a következő személyről van szó: Seres Péter (Budapest, 1915 körül –) költő, Olaszországból az Egyesült Államokba vándorolt ki 1956-ban. Gyári munkásként dolgozott Binghamtonban. NAGY *i. m.*, 870.

41 Nevét ő maga „y”-nal írta. Utolsó leveleit Clevelandból küldte 1956-ban.

42 Ternay Kálmán (Szegvár, 1903. október 7. – San Diego, 1985. március 16.) nyelvész, egyetemi tanár. Tanulmányait Bécsben és Rómában végezte. 1932–1938 között a trieszti egyetem magyar tanszékén volt előadó. Műfordítóként olaszból fordított magyarra. 1946-tól élt Triesztben. 1956-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol először középiskolai tanár, majd egyetemi lektor volt. 1963-tól magyar nyelvet és irodalmat tanított Memphisben, majd Portlan State College-ban. 1969-ben agyvérzést kapott, a gyógyulás reményében költözött San Diegóba. NAGY: *i. m.*, 961 és *Amerikai Magyarok Archépcsarnoka*, főszerk.: TANKA LÁSZLÓ, Salgótarján, 2003, 330.

43 A trieszti magyar iskola vezetését 1954-ben ő vette át Szabó Gézáttól, aki a kezdetektől vezette az iskolát. 1954 elején Belgiumba vándorolt ki. VASS FERENC: *A Triesztben élő magyar menekültgyermekek iskolájáról*, Trieszt, 1954. március 27. OMKM 5/Boglárny.

44 *Uo.*

45 SERES PÉTER: *A vándorzászló története*, Trieszt, 1956. július 4. OMKMM 5/Seres

Chicago:	Szent István Római Katolikus Magyar Egyházközség, ⁴⁶ 1952	2 lap
Cleveland:	Magyar Önszegélyező és Közművelődési Egyesület, 1952–1956	29 lap
Bogotá (Kolumbia):	P. Dénes Gergely, ⁴⁷ 1954–1956	12 lap
Firenze:	Firenzei Magyar Segítő Egyesület, 1956–1957	6 lap
Kanada:	?, 1956	1 lap
München:	Járitz András könyvüzlete, 1954	3 lap
Magyar Katolikus Főlelkészség és Magyar Caritas Hivatal,	1955	4 lap
Párizs:	Comité des Refugies Hongrois, 1955–1957	20 lap
São Paulo, Buenos Aires:	P. Jordán Emil OSB, ⁴⁸ 1954–1956	7 lap

Néhány konkrét személlyel való levelezés is ide került, akik ábécé sorrendben a következők: Ambró Ferenc⁴⁹ (4 lap), Apor Gábor (51 lap), Csopey Dénes⁵⁰ (16 lap), Közi Horváth József⁵¹ (18 lap), Tóth Giulio (1 lap), Zágon József (15 lap).⁵²

-
- 46 A levelet Magyar József plébános küldte, a Szent Erzsébet Oltáregyesület adományával, amelyet Rómában és Triestben osztottak szét a rászorulóknak között. Magyar József a teológiát Innsbruckban tanulta és ott is szentelték pappá 1934-ben, a Váci Egyházmegye címére. 1938–1974 között a chicagói magyar plébánia plébánosa volt. MIKLÓSHÁZY ATTILA SJ: *A tengeren túli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek rövid története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában*, Budapest, 2008, 26–27.
- 47 Dénes (Kriván) Gergely (Mezőhegyes, 1914. február 12. – St. Catherines, 1979. szeptember 26.) Szege-den a piarista gimnáziumban végezte a középiskolát. Családi nevét 1933-ban változtatta meg, amely évben emigrált Belgiumba, rokonaihoz. 1934-ben belépett a Barnabita atyák rendjébe. A noviciátus után Firenzébe küldték tanulni. 1936–1940 között Rómában tanult teológiát. 1939. december 25-én Rómában szentelték pappá. 1943-ban átlépett az Oratorianus rendbe. 1943–1945 között titkárként dolgozott a Szentszékhez akkreditált magyar követségen. Közben 1944-ben a Gergely Egyetemen doktori fokozatot szerzett egyházbjogból. 1945–1949 között az ausztriai magyar menekültek gondozásával volt megbízva a Vatikán delegátusaként. 1950–1961 között Columbiában volt a magyar kolónia lelképásztora. Közben 1956-ban, Rómában az Olasz Vöröskereszt megbízta a magyar menekültek gondozásával és koordinálásával. 1957-ben tért vissza Columbiába. 1961-ben egészségi okok miatt az Egyesült Államokba küldték, onnan pedig Kanadába ment. NAGY *i. m.*, 195; MIKLÓSHÁZY *i. m.* nem tesz róla említést.
- 48 Jordán Emil Sándor OSB (Budapest, 1912. november 12. – São Paulo, 1999. július 31.) 1931-ben lépett be a bencés rendbe. 1932–1935 között tanulmányait Rómában, a Sant’Anselmo Egyetemen végezte. 1937. június 13-án szentelték pappá Pannonhalmán. 1939-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán teológiából doktori diplomát szerzett. 1939. augusztus 19-én érkezett meg missziós munkára Braziliába. 1947-től az Egyesült Államokban élt, majd 1949-től ismét Braziliában. 1954-től a Dél-Amerikai Magyarok Szövetségének volt az elnöke. NAGY *i. m.*, 450–451; MIKLÓSHÁZY *i. m.*, 190, 197. Legbővebb életrajzi adatai nekrológiájában találhatóak: PONGRÁCZ ATTILA: *Dr. Jordán Sándor Emil OSB 1912–1999*, MEV 11(1999)/1–2. szám, 271–275.
- 49 Ambró Ferenc, adamóczi (1890. március 26. – ?). A Magyar Külügyminisztériumba 1919-ben lépett be követségi titkári rangban. 1920–1921 között a római, 1924–1937 között a párizsi követségen dolgozott. 1937-től a brüsszeli követség ügyvivője volt, 1941-től pedig a madridi követség vezetője lett követi minőségben. 1944. március 19-én, a német megszállás után lemondott állásáról. Március 24-én felmentették a madridi követség vezetése alól, és állásából elbocsátották. PRITZ *i. m.*, 444.
- 50 Csopey Dénes (Budapest, 1907. december 18. – Milánó, 1986. január 31.) a milánói magyar közösség oszlopos tagja volt. Államtudományokból doktorált. 1933-tól a magyar királyi Külügyminisztérium szolgálatában állt. 1940–1941 között Brassóban volt konzul, 1942-től a Külügyminisztérium Politikai Osztályának beosztottja követségi tanácsosi rangban. 1945 áprilisában emigrált. 1962-ben lett olasz állampolgár. Milánóban élt. Az AC in Exteris milánói szervezetének volt a titkára. A Máltai Rend magisztrális lovagja volt 1957–1986 között. VAJAY *i. m.*, 204; PRITZ *i. m.*, 475.
- 51 Közi Horváth József (Agyagosszergény, 1903. szeptember 25. – Oberhaching, 1988. május 26.) a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte teológiai tanulmányait és ott is szerzett doktori fokozatot. 1927-ben szentelték a győri egyházmegye papjává. 1948-ban hagyta el az országot először Ausztriában

Croce Rossa, Piano Medico – OMKM 4: az irattartó az 1953–1978 közötti időből a Vöröskereszttel való levelezést tartalmazza, elsősorban a menekültek orvosi ellátását kérő jelentkezési lapokat. A Vöröskereszt székhelye a Via Veneto 96 szám alatt volt. Az orvosi ellátás az NCWC keretében működött, így ebben az irattartóban is sok irat való a szervezettől, amelyről később bővebben lesz szó. Az egy személyhez kötődő levelek össze vannak tűzve, így összesen több mint 250 egység van az irattartóban, amelyek elsősorban a menekültek egészségi állapotára és ellátásukra vonatkozó információkat tartalmaznak. Van olyan irat is, amelyre rá van írva, hogy a beteg elhunyt.

Pontificia Opera Assistenza⁵³ – OMKM 6: A Pontificia Opera di Assistenza in Italia (rövidítve: POA) XII. Pius pápa által 1945-ben létrehozott Pontificia Commissione di Assistenza szervezet fejlődésének utolsó szakaszát jelentette. Szabályzatát 1953. június 15-én hagyta jóvá a pápa. Fő feladata az olaszországi egyházmegyék és az olasz Egyház egészének a szintjét meghaladó karitász munka volt. Az irattartóban 531 lap van. Többségük segélyek (szállástérítések, étkezések stb.) elszámolása, összesítő listák és átvételi elismervények. Az aláírók egyházi részről Boglár Miklós és Tóth Giulio. A szervezet magyar részlegének a neve olaszul „Comitato”, amelyet magyarra a nyomtatott fejléces papír szerint „Olaszországi Magyar Caritas” elnevezéssel fordítottak. A POA-val való levelezés egy része az OMKM 7-es (1955–1965: 82 lap) és az OMKM 28-as (1967–1970: 12 lap) irattartókban van, amelyek tartalma vegyes, azaz más szervezetekkel való levelezés is megtalálható bennük.

Ostpriesterhilfe – OMKM 17: A Kirche in Not/Ostpriesterhilfe pápai jogú segélyszervezet.⁵⁴ 1947-ben Werenfried van Straaten hozta létre Tongerloo székhellyel, egy Amszterdam melletti apátságban, Hollandiában és Belgiumban dolgozó menekült németek megsegítésére. Az alapító, akit adománygyűjtéseiről mindenki csak Speckpaternek (Szalonna atyának) hívott, 1913. január 17-én Mijdrechtben született, 1934-ben lépett be a premontrei rendbe és 2003. január 31-én Bad Sodenben halt meg. Kelet-Európa Egyházainak megsegítése 1952-ben kezdődött el. 1956-ban az alapító Budapesten felkereste a röviddel korábban szabadult Mindszenty bíborost, akinek nagy tisztelője volt. A még ma is működő szervezet székhelye 1954 óta Königsteinben van. Római irodájukban dolgozott osztályvezetőként, majd a római részleg főszámvevőjeként Márton Hugó erdélyi származású magyar premontrei atya, aki 1947-ben érkezett Rómába. Márton Hugó 2007. november 2-án, 94 éves korában, Rómában halt meg.⁵⁵ Az irattartó három részre van osztva. A legkorábbi egységben 119 lap van 1964-től az 1976-ig terjedő évekből. Van egy-két levél Frank Miklós és a végén jó néhány Salamon László működési idejéből, a levelezés döntő többségének írója, illetve címzettje Asztalos

élt, majd 1949-től az Egyesült Államokban. 1956-ban Franciaországban, 1965-től az Német Szövetségi Köztársaságban. 1950-től a MNB végrehajtó bizottságának volt a tagja, a menekült ügyi bizottság vezetője. NAGY *i. m.*, 577–578. A leveleket az MNB-ben betöltött beosztása miatt kapta.

52 Más irattartókban is vannak elszórtan levelei pl. OMKM 28/Vaticano. Ezekben pápai kihallgatásokra kér jegyet.

53 PELLOSO, GIULIANO: *Pontificia Opera di Assistenza in Italia* in *Dizionario Ecclesiastico*, Torino, 1958, 270–271.

54 A szervezet története: KINDERMANN A.: *Ostpriesterhilfe* in *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg, 1962, 7. kötet, 1292, és www.kirche-in-not.de. (2009. január 3-i letöltés). A két forrás adatai nem egészen egyeznek.

55 Új Üzenet, 2007. november 25.

János atya, akinek fő levelező partnere Márton Hugó atya volt. A szervezet székhelye Via Ulpiano 47 szám alatt volt. Asztalos atya rajta kívül levelezett a szervezet alapítójával és a németországi központtal is. A levelek között van egy, amelyet Asztalos atya a POA-tól kapott 1967. július 13-án Petőfi Sándor Törökországban tartózkodó magyar menekült ügyével kapcsolatban. Egy levél van Zágon Józsefnek, egy másik pedig tőle, amelyek 1966. szeptember 27-én és 1966. október 14-én keltek. Ezeknek témája Asztalos atya gépjármű kérelme. Levelezett Szőke János szalézi atyával,⁵⁶ aki a szervezet németországi központjában, Königsteinben dolgozott. A levelekben a menekültlelkészség működéséhez, illetve a rászorulóknak adandó segélyekről, ösztöndíjakról, támogatásokról van szó. A második egységben főleg elszámolások vannak, összesen 214 lap Asztalos János és Salamon László idejéből, azaz 1967-től 1977-ig. Nagy egységet alkotnak az 1967–1972 közötti évek havi kiadásairól készített kimutatások. Ezek fő tételei a lelkész fizetése, az iroda bérleti díja és a működési kiadások (villany, telefon, útiköltség, titkárnő fizetése) és szerepel a borrral is. Néhány kísérő levél is bekerült az elszámolások közé, amelyből kiderül, hogy ekkor már turistákat is támogatott a lelkészség, mert megtalálható a turista alap elszámolása is. A harmadik egységben 89 lap van, amelyek kizárólag Salamon atya idejéből, az 1974-től 1988-ig terjedő időszakból származnak: főleg elszámolások, de egy-két levél is ide került. A levelező partner főként a segélyszervezet németországi központja volt, de van levelezés Werenfried van Straatenel és Szőke János atyával is. Az irattartóban van egy beszámoló, amelyet Salamon atya a magyar Comitato 1982. évi működéséről készített 1982. november 19-én. Hasonló beszámoló a többi évből nem került elő, ezért különösen is értékes irat, mert betekintést enged Salamon László egész éves működésébe, amely a korábbi és az azt követő években is hasonló lehetett. A Latinában és Capuában lévő táborokat látogatta rendszeresen. 1981-ben a magyar menekültek száma 302 volt. A menekültek 7–8 hónapot töltöttek a táborokban. Hétközben minden kedden rendszeresen misézett a Szent Péter Bazilika magyar kápolnájában, péntekenként pedig valamelyik katakombában, ahol a szentmise bemutatása után vezetést is tartott. Végül említésre érdemes egy levél, amelyet Szőke János atyának írt 1985. február 25-én. Ebben a Kirche in Not szervezet által nyújtott támogatásokról számol be, felpanaszolva, hogy a drágulások miatt egyre nagyobb anyagi gondokkal küzd, a szervezet pedig egyre szigorúbb a támogatások kiutalása terén. Az irattartóban archivált iratok további értékes információkkal szolgálhatnak a menekültpasztoráció anyagi hátteréről.

Questura –OMKM 18: A Questura az olasz rendőrségnek azon hatósága, amely többek között a tartózkodási engedélyek megadásával foglalkozik. Magától értetődő volt, hogy a menekült lelkészeknek e hivatallal a menekültek, a letelepedni szándékozók érdekében állandó kapcsolatban kellett lennie. Az irattartóban három egység van. A „cittadinanza” egységben 24 lap van, állampolgárság iránti kérelmeket tartalmaz.⁵⁷

56 Szőke János (Csorvás, 1927. február 13. –) 1943-ban lépett be a szalézi rendbe. 1948-tól Torinóban tanulta a filozófiát és a teológiát. 1954-ben Torinóban szentelték pappá. 1958-tól Svédországban, 1965-től Stuttgartban volt magyar lelkész. 1975-től dolgozott Königsteinben, a Kirche in Not segélyszervezetnél. 1994-ben hazatért Magyarországra, ahol magyar boldoggá avatásokkal foglalkozik. SZŐKE JÁNOS - DIÓS ISTVÁN: *Szőke János SDB* in: MKL XIII., Budapest, 2008, 452–454.

57 Többek között Prokop Péter (pap-festő), Fábíán Károly (pap, a Collegium Germanicum et Hungaricum volt növendéke, a Szabad Európa Rádió munkatársa) és Körmeny Lajos (AC in Exteris milánói szervezetének elnöke) kérvényére vonatkozó iratokat.

Az egység elején az állampolgársági kérvény követelményeit felsoroló nyomtatvány található. Második egység felirata Questura. Két részre van osztva. A korábbi rész 179 lapot tartalmaz, mind Asztalos János idejéből. A későbbi 68 lapot, Asztalos atya és Salamon László idejéből. Mindegyikre felül rá van írva tollal az érintett személy neve és mindkét egységben eszerint vannak ábécé sorrendbe rendezve az iratok.

War Relief Service – NCWC⁵⁸ – OMKM 2–3, és 8–9: A *National Catholic Welfare Conference* (rövidítve NCWC) az Egyesült Államok Katolikus Egyházának egyházmegyéek fölötti szervezete a keresztény élet terjesztésére és aktivizálására. 1919-ben alapították, 1923-óta működött ezen a néven. Központja Washingtonban volt. Tevékenységi körébe 1943-tól szerepel a háborús segítségnyújtás (élelem, orvosság stb.), a háború következményeként pedig a segítségnyújtás a menekülteknek. A szervezet 1950-ig csak az Egyesült Államokba 163.000 kivándorlót juttatott el. A három irattartóban a segélyszervezet kitöltött űrlapjai találhatóak, amelyen a menekültek személyi adatai, képzettségük és nyelvtudásuk mellett fel van tüntetve az is, hogy hogyan és mikor érkeztek Olaszországba és hogy hová szeretnének kivándorolni. A szervezet által kibocsátott bonuszok az OMKM 8-as számú irattartóban találhatóak, amelyek 1955–1958 közötti évekből valók, az utolsó dátuma 1958. június 3. Kétféle színűek, rózsaszínűek és sárgák. A bonuszok jobb felső sarkában van egy nagy szám, az előbbieken 6-os, míg az utóbbiakon 3-as. Mindkét szám azt jelenti, a szám mellett lévő felsorolás alapján, hogy a bonusz a Comitato példánya. A két fajta bonusz között az a különbség, hogy a rózsaszínűeken mindenféle segílyt adtak, míg a sárgákra élelmiszerfajták vannak rányomtatva,⁵⁹ ami után odagépelték a kiutalt mennyiséget. A nyomtatvány alsó részén néhány szükségleti cikk is fel van sorolva, amelyek közül többnyire szappant adtak. A bonuszokat kéthavonta adták ki, így is van csoportosítva az irattartóban lévő 410 sárga bonusz.⁶⁰ A legtöbb bonuszt, 56-ot, 1955 március-április hónapban adták ki, a legkevesebbet, kettőt pedig 1957 november-december hónapban. A bonuszokat Olaszországban élő magyarok kapták. A csökkenő tendenciából látszik, hogy a segélyek az 1956-os forradalom után a menekültek felé irányultak és kevesebb jutott azoknak, akik már régebben érkeztek és beilleszkedtek. Nemcsak rómaiak kaptak az adományokból, hanem Olaszország több városából, északról és délről egyaránt. Érdekesképpen megemlítjük, hogy Milánóból Szarvas Béla is, aki hosszú évtizedeken keresztül a magyar szentmisék szervezője volt, kapott adományt a bonusz alapján,⁶¹ ugyanúgy, mint Németh Lucius ferences atya, aki ekkor Siénában lakott, és később milánói magyar lelkész lett.⁶² Egy alkalommal Márton Hugó OPraem,⁶³ és Vecsei József⁶⁴ neve is előfordul. A

58 BORMANN KARL: *National Catholic Welfare Conference* in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg, 1962, 7. kötet, 798–799.

59 A leggyakrabban előforduló élelmiszerek: kávé, csokoládé, olaj, rizs, tonhal, vaj, húsleves kocka, sajt, tészta, szalámi, cukor, hús, szardínia, tea, szalonna, borsó.

60 Az 1956-os évben eléggé rendezetlenül voltak a bonuszok, amelyeket az irattartó rendje szerint sorba rendeztünk, és pótoltuk a hiányzó elválasztó feliratokat is.

61 1955. november-december, 1956. január-február, március-április, május-június. Az egyikén a címe is fel van tüntetve: Milánó, Via G. D'Annunzio, 3.

62 Németh György Lucius OFM (Polán (Istria), 1906. január 2. – Roebing, 1979. június 16.). 1931. augusztus 29-én lépett be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ferences rendtartományba. 1937. január 10-én szentelték pappá. Kánonjogból doktorált. Gyöngyösön, a rendi teológián tanított egyházjogot. 1947–1948-ban Mátraverebély-Szentkúton tartott népmissziót. Az 1950-ben hagyta el Magyarországot. 1951 nyarán Mönchengladbachban élt. Azon dolgozott, hogy hogyan lehetne kiszóktetni a ferences nő-

bonuszokból a 4-es számú a menekült példánya volt. A 3-as bonuszok között ezekből 4 példány bennmaradt.⁶⁵ Az utolsó két hónap, amikor olaszországi magyarok bonuszban részesültek 1958. május-június hónap volt. Előtte március-áprilisban már nem adtak bonuszt, ezekre pedig rá van bélyegezve pirossal: *Ungheresi conto speciale*, ami arra utal, hogy a rendszeres juttatás megszűnése után még egyszer sikerült kijárni, hogy a rászorulókat részesüljenek az osztásból. A bonuszok alján olvasható a felelős magyar menekült lelkész vagy megbízottjának a neve. Többnyire Boglár Miklós írta ezeket alá, így talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az irattartó olaszországi menekült lelkészi működésének idejéből (1954–1959) való, így részben visszatükrözi olaszországi kapcsolat rendszerét. A piros bonuszokból 401 lap van, amely között kettőnek a száma 4-es,⁶⁶ ami ebben az esetben is a menekült példánya, így 399 juttatás bonusza található az irattartóban, mindegyik 1955-ből, ábécé sorrendben. A bonuszra ráírták a juttatást, ami lehet ételkészlet, orvosi vizsgálat, gyógyszer, ruhanemű, buszjegy, lakbér stb. Ugyanazok a nevek előfordulnak, mint a sárga bonuszok között, elég említeni Németh Lucius OFM atya⁶⁷ vagy Szarvas Béla⁶⁸ nevét. Megemlítünk még két ismert nevet: Tóth Giulióé⁶⁹ és Pásztor Lajos professzorét.⁷⁰ Az OMKM 9-es irattartó egyik egysége a szervezettel való levelezést tartalmazza 1957–1961-es évekből. Az első három év évek szerint el van választva egymástól, 1960 után az évek elválasztás nélkül követik egymást. 1957-ből 42 levél található. Az aláírók vagy a címzettek többsége ábécé sorrendben: Geosits István⁷¹ és Rác Imre.⁷² Egy-egy levélen szerepelnek a következők nevek is:

vendékeket Magyarországról, de erre nem nyílt lehetőség. 1956-ban, a forradalom után a magyar-osztrák határon fogadta a menekülteket. Hagyatékából értékes fényképfelvételek kerültek elő a határ akkori állapotáról, a menekültekről, illetve a táborokról. 1962-ben a milánói ferences kolostorba helyeztek és így néhány évig a milánói magyar közösség papja volt. 1967-ben áttelepült Amerikába, ahol a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Kuzsodiában dolgozott. Hat alkalommal vett fel sárga bonuszra adományokat 1955. július és 1956. június között.

63 1955. szeptember-október.

64 1955. január-február.

65 Baura Ungar Emma, Milánó, Kovács Margherita, Milánó, és Miolta Denkin Evelina, Savona 1955. március-április; valamint Gárjác Dezső, Bologna. 1958. május-június.

66 Jonas István, 1955. szeptember 5: vitto mese settembre, és Markó Giovanni, 1955. március 7: 29 gg soggoirno dal 3/3 al 31/3.

67 1955. február 28. articoli di utilità gennaio-marzo 1955 — 1.875 líra.

68 1955. február 28. articoli di utilità gennaio-marzo 1955 — 1.875 líra.

69 1955. június 8. biancheria personale, abbigliamento, calzature uomo, 20.000 líra.

70 Pásztor Lajos (Budapest, 1913. február 3. – Róma, 1997. október 8.) Mindszenty bíboros ajánlásával érkezett Rómába. A Római Magyar Akadémia titkára, majd a Vatikáni Titkos Levéltár levéltárosa, valamint a Pápai Gergely Egyetemen az egyháztörténelem professzora volt. NAGY *i. m.*, 777 és BORBÁNDI GYULA – PÁSZTOR LAJOSNÉ: *Pásztor Lajos* in: MKL X., Budapest, 2005, 656–657. Bonuszokat a következő időpontokban kapott a következő címen Pasztor Lajos + 1 dipendente: 1955. február 28. generi alimentari febbraio, 12,500 líra. 1955. február 28. articoli di utilità gennaio-marzo, 3.750 líra. 1955. május 31. generi alimentari maggio, 12,500 líra. 1955. április 30. generi alimentari aprile, 12,500 líra. 1955. május 31. articoli di utilità aprile-giugno, 3.750 líra. 1955. június 31. generi alimentari giugno, 12.500 líra. 1955. július 31. generi alimentari luglio 12.500 líra. 1955. augusztus 31. generi alimentari agosto 12.500 líra. 1955. szeptember 30. generi alimentari settembre 12.500 líra. Feltételezésünk szerint e rendszeres juttatás az Anonymus kiadó működésével lehet összefüggésben. A kiadó megalakulásának rövid története és a megjelentetett könyvek listája megtalálhatók NÉMETH: *Adalékok I.*, 213–214.

71 Geosits István (Szentpéterfa, 1927. augusztus 18.–) Bécsben szentelték pappá 1952. június 29-én szombathelyi egyházmegyésként. Bécsben szerzett teológiai doktorátust 1953. december 20-án. A

Bogláry Miklós	- 1957. február 1.
Csopey Dénes	- 1957. január 17.
Kada Lajos: ⁷³	- 1957. január 14.
Tóth Giulio	- 1957. szeptember 28.
Zágon József	- 1957. október 2.

1958-ból 40 levél van. Többségük Rácz Imrének van címezve vagy tőle való. Geosits István személyéhez 8 levél kötődik (neki vagy tőle) és egy van Zágon Józsefnek⁷⁴ címezve, amelynek dátuma 1958. december 22. 1959-ből 35 levél van, amelyeken két név szerepel Anisich Jenőé és Rácz Imréé. Az utolsó egység 1960–1961 éveket foglalja magában, összesen 36 levelet. 1960. február 10-ig Anisich Jenő neve szerepel, utána Ipoly Ottóé. Van két levél Tóth Giuliónak címezve. Mindkettő dátuma: 1960. április 28., és van egy levél Mester Istvánnak címezve,⁷⁵ amelynek dátuma 1960. szeptember 23.

Másik nagy csoport az **anyakönyvi ügyek** – OMKM 9: Az irattartó vegyes tartalmú, kisebbik részében vannak anyakönyvi ügyek 1957–1963 közötti időből. Egy Tóth Giulio aláírásával, kettő Anisich Jenőével, a többi, 58 lap Ipoly Ottó idejéből. Az iktatás érdekessége, hogy ezek az iratok időrendben vannak lefűzve, általában az újabb van felül. Keresztlevelek találhatóak az OMKM 28-as irattartóban is.

Külön irattartója van a **Svájci ügyeknek** – OMKM 19: Az irattartóban 330 lap van. Asztalos János és Salamon László levelezése a Svájci Keresztény Magyar Munkásszövetséggel, amely 1958 decemberében alakult.⁷⁶ A szövetség működése akkor lendült fel, amikor székhelyét Zürichbe tette át és a vezetést Böröcz József vette át.⁷⁷ Olaszországba menekült magyarok Svájcba történő kivándorlása ügyében folyt a levelezés. A

szentírásstudománnyal foglalkozott. 1955–1958 között a PMI növendéke volt. 1956. október 29.–1957. január 3. között Kismartonban (Eisenstadt) volt menekültlelkész. NÉMETH: *Adalékok I.*, 222. Jelenleg Klingebachban él, ahol osztrák szolgálatban van. *A külföldön élő katolikus magyar (és magyarul beszélő) papok és szerzetesek név- és címtára*, Detroit, 2008, 9.

72 Rácz Imre (Megyehida, 1930. március 12. –?, 1998. június 18.) Bécsben szentelték pappá, 1953. június 29-én a szombathelyi egyházmegye címére. Rómába 1955. október 4-én érkezett. A PMI növendéke volt. A Lateráni Egyetem egyházi fakultásán végezte tanulmányait, doktorátusát azonban 1958. június 18-án a bécsi egyetemen szerezte meg. PMI 60/1958. NAGY *i. m.*, 810.

73 Neve tévesen Kada Giuseppének van írva.

74 Neve tévesen Zalatay Giuseppének van írva.

75 Mester István pápai prelátus (Kassa, 1917. augusztus 20. – Róma, 1984. június 6.) 1941. június 15-én szentelték pappá az Egri Főegyházmegye papjaként. 1941-ben szerzett doktori fokozatot a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Egerben teológiai tanár volt, majd érseki szertartó. Czapik Gyula érsek 1947-ben küldte Rómába, ahol római magyar lelkész volt. Mellette egyházmegyei tanult. A Gergely Egyetemen szerzett egyházi jogból licenciát. Tanulmányait befejeztével a PMI vicerektora volt. 1952-ben lépett a Szentszék szolgálatába. 1973-tól a Papi Kongregációban osztályvezetője volt. A Szent István Alapítvány alapító tagja és az igazgatótanács tagja volt a kezdetektől, majd 1975-től élete végéig az igazgató tanács második elnöke. NAGY *i. m.*, 687; DIÓS ISTVÁN: *Mester István* in: MKL VIII., Budapest, 2003, 994; NÉMETH: *Adalékok I.*, 201–205. RUPPERT: *Visszatekintés*. Személyének méltatása *Msr. Dr. Mester István (1917–1984)*, Szolgálat 63(1984), 92–93. Sírja a Vatikánban, a német temetőben volt 1994-ig. Földi maradványait ekkor hazaszállították és Egerben, a bazilika altemplomába temették el 1994. november 12-én. *Mester István újratemetése Egerben* és MIHÁLYI GÉZA: *Római évek*, Új Ember, 1994. december 4. Az újratemetésről se Diós István, se Nagy Csaba nem tesz említést.

76 BORBÁNDI GYULA: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Bern, 1985, 313–314.

77 *Uo.*: Böröcz József szabómester volt, 1947-ben került Németországból Svájcba. A szövetségből a szó igazi értelmében magyar szakszervezetet hozott létre, megszilárdítva a pénzügyeket.

kiválasztott személyeket Böröcz József egy munkatársa kíséretében személyesen meglátogatta a táborokban. Az együttműködésnek köszönhetően így politikai menedékjog nélkül is évente 15–20 személy vándorolhatott ki Svájcba.⁷⁸ Az irattartóban van egy levél Németh János Svájcban élő magyar paptól is.⁷⁹

Végül van négy, vegyes tartalmú irattartó az OMKM 7, OMKM 18, OMKM 28 és OMKM 31.

Az OMKM 7-es irattartó 299 lapot tartalmaz négy egységben:

Il papa, Città del Vaticano	112 lap
Pontificia Opera Assistenza	82 lap
Akció Columbia, Bureau München	2 lap
Vegyes	103 lap

Az OMKM 18-as irattartó az általam végzett rendezés folytán lett vegyes tartalmú. A Questura iratai mellé, amiről már volt szó, ide került a *Dame Apostoliche del S. Curoe di Gesù* nővérekkel szállás ügyében folytatott levelezés, amely 78 lapot tartalmaz. A nővérek által vezetett szállás a Via Giacinto Carini 30. szám alatt volt. Adtak reggelit, fél 12-kor ebédet és este 8 órakor vacsorát. Az első este 250 lírába került a következő éjszakák 200 lírába. Az ajánló sorokat Asztalos János írta alá, egy kivételével, amelyen Frank Miklós neve szerepel 1967. január 7-i dátummal. A levelekre rá van kézzel írva az ajánlott menekült neve és eszerint vannak a levelek ábécé sorrendbe rendezve az 1966–1968 közötti időből. Az ezt követő évekből, az 1969 és 1973 közötti időszakból, a levelek nem ezen a módon vannak rendezve, hanem nagyjából időrendbe vannak lefűzve. Ebbe az irattartóba kerültek a kérő és köszönő levelek is Asztalos János és Salamon László idejéből, összesen 64 lap. Ezek között vannak azok a körlevelek, amelyeket Asztalos János 1969–1972 között karácsonyra írt a magyar híveknek adományait kérve a menekültek részére.⁸⁰ Vannak kérő levelek a pápának és az Államtitkárságnak címezve, amely segélykérések esetében olykor ajánlóként szerepel Ádám György⁸¹ és egyszer közvetítőként Zágon József.⁸² A pápának segélykérő levelet kül-

78 A svájci kivándorlásról az irattárban található egy tájékoztató, amelyen nincsen dátum. Mivel az iratok időrendben vannak lefűzve a korábbi és az utána következő levelek dátumai alapján a feljegyzés 1973. júliusában készülhetett.

79 Németh János (Nyalka, 1913. szeptember 28. – Székesfehérvár, 1998. március 29.) 1938. június 19-én Esztergomban szentelték pappá a Főegyházmegye címére. 1942–1943 között Komáromban és Oroszországban tábori lelkész szolgálatot végzett. Az 1956-os forradalmat követően 1957-ben hagyta el Magyarországot. Svájcban telepedett. A rendszerváltás után hazatért Magyarországra. BEKE 2008, 528–529. Az irattartóban található levele Baselben, 1969. március 25-én kelt. Az 1956-os forradalom alatt történelekről írt beszámolója megtalálható Zágon József irathagyatékában. SZIA-Zágon 22.6.

80 A karácsonyi gyűjtéseket Frank Miklós római magyar lelkéssel együttműködve végezte: NÉMETH: *Adalékok II.*, 146.

81 Ádám György (Budapest, 1912. november 24. – Feldafing (NSZK), 1978. január 18.) Teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte 1932–1937 között. Bécsben szentelték pappá 1937. július 4-én az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. 1945-től 1950-ig a bécsi Pázmáneum spirituális volt. Zágon József ajánlására nevezték ki németországi magyar főlelkésznek 1952-ben. Székhelye Münchenben volt. 1969-ben alapította az Életünk c. lapot. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1969-től haláláig tagja volt. NAGY *i. m.*, 6; RUPPERT: *Visszatekintés*; VICZIÁN JÁNOS: *Ádám György* in: MKL I., Budapest, 1993, 45. Ez utóbbi nem említi, hogy az Életünk alapítója volt. Nekrológia *Mmgr. Dr. Ádám György* (1912–1978), Katolikus Szemle 30(1978) 1. szám, 55. BEKE 2008, 30.

82 Az Államtitkárság rajta keresztül küldött Asztalos Jánosnak 3.000 dollárt 1966. december 30-án.

dött Asztalos János⁸³ és Salamon László is.⁸⁴ Érdekességként megemlítendő, hogy Salamon László két alkalommal is kért adományt Mindszenty bíborostól a négy menekült táborban (Triest, Latina, Capua Farfa Sabina) lévő kb. 600 magyar karácsonyi megajándékozásához.⁸⁵ Ezen kívül többek között vannak kérő levelek az Olasz Karitásznak (Caritas Italiana),⁸⁶ a Nemzetközi Karitásznak,⁸⁷ és a RAI vezetőjének címezve.⁸⁸ Mindez mutatja, hogy a menekült lelkészek a lelkipásztori munka anyagi fedezetének biztosításához minden lehetséges forrást igyekeztek igénybe venni.

Az OMKM 28-as irattartó 462 lapot tartalmaz nyolc egységben:

Keresztelevelek ábécében, a lap tetején feltüntetett név alapján, 1962–1979	151 lap
Névtelen – házasságlevelek, áttérések, halotti igazolás, 1963–1966	16 lap
Pontificia Opera Assistenza, 1967–1970	12 lap
Vaticano – főleg pápai áldások, pápai kihallgatások, 1957–1972	88 lap
Garanzie, Permessi, 1965–1976	100 lap
Dichiarazioni, 1966–1973	55 lap
Alto. Comm., Ministeri, Campi, etc.: 1966–1969	8 lap
Névtelen – vegyes iratok, 1965–1973	62 lap

Az OMKM 31-es irattartó nagyobb részében fordítások vannak, ezekről később lesz szó, ezek előtt viszont van 48 lap Salamon László idejéből, amelyek az adományok gyűjtésére vonatkoznak. Színes képet adnak arról, hogy mely személyektől, szervezetektől mekkora nagyságrendű adományokat sikerült gyűjteni a lelkipásztori munka finanszírozása érdekében.

Igen fontos irattartó az OMKM 29-es, mert ebben a menekültek névsorai találhatóak ábécé sorrendben Asztalos atya idejéből, többségük az 1969–1972-es évekből, összesen 216 lap.⁸⁹ A személyekről felvett adatlapokon fel van tüntetve, hogy mikor, és hogyan érkeztek Olaszországba és hová szeretnének kivándorolni. Sok-sok érdekes egyéni történet került itt megörökítésre. Az egyéni listák után ebbe az irattartóba kerültek a táborok névsorai.⁹⁰ Ezek között csak egy olyan van, amelyen fel van tüntetve, hogy a lista melyik tábor névsorát tartalmazza, ez pedig a latinai táboré. Vannak más listák is, de azokról nem tudni, hogy mikor készültek.

A gyűjteményt két „Fordítások” feliratú irattartó zárja, bár ezek közül a második vegyes tartalmú, amint erre már utaltunk. Az OMKM 30-as irattartó majdnem 560 lapot

83 Kelt 1970. november 23.

84 A levél 1973. december 6-án kelt. Az irattartóban két példányban is megvan.

85 A két levél keltezésének időpontja: 1973. december 10 és 1974. november 21.

86 A RAI elnöke ekkor Gianni Nervo volt, a székhely pedig a Via Colossi, 50. szám alatt.

87 A Nemzetközi Karitás vezetője ekkor Mons. Carlo Bayer volt, székhelye pedig a Piazza San Callisto, 16. szám alatt volt.

88 A RAI vezetője ekkor Ettore Barnabei volt. A RAI 1972-ben küldött 50.000 lírát rendkívüli támogatásként.

89 Táborokban érkező magyar állampolgárságú egyének statisztikája 1966–1970 között: 1966 – 358, 1967 – 460, 1968 – 478, 1969 – 817, 1970 – 1.117. A menekültek száma láthatóan évről évre növekedett. OMKM 29.

90 Az iratok között talált listák 2007. február 15-én kerültek ebbe az irattartóba.

tartalmaz Asztalos János idejéből (1967–1972). A fordítások az iratra ráírt név szerint vannak ábécé sorrendbe rendezve. Több ábécé sorozat van, ezek egymástól nincsenek elválasztva. Felül vannak az olasz fordítások, alul az angolok. Egy nyelven belül is több ábécé-sorozat van. Az iratok többsége anyakönyvi irat, kivándorlási kérvény, válási és házassági ügyek fordítása. Az OMKM 31-es irattartó három egységre van osztva, ebből két egység az olasz és az angol fordítások, összesen 142 lap Salamon László idejéből (1973–1982). A fordítások tartalma és rendszerezése azonos az előző irattartóéval.

A levelezés között, az egyik irattartóban volt Blaskó György,⁹¹ a PMI egykori növendéke doktori értekezésének egy példánya (eredeti sorszáma 9-es volt). 1956–1957-ben kivette részét a menekültek lelkipásztori ellátásból,⁹² feltehetően ezért került doktori értekezése a menekült ügyek közé. Ezt a levéltárból kiemeltem, beköttem és a PMI könyvtárban a növendékek licencia és doktori dolgozatai között helyeztem el.

Az irattartókon túl olyan iratanyag is előkerült, amely nem volt rendezhető irattartókba, így azokat mellékletekként levéltári dobozokba rendeztem, összesen ötbe. Jelük OMKM M1-M5. Ezekben téma szerint igyekeztem csoportosítani az anyagot.

M1 – felirata: **Pénztárkönyvek, postakönyv.** Az első dobozban a Comitato és a Pontificia Opera Assistenza pénztárnaplói kerültek az 1949–1962 közötti időből, azaz lényegében a Frank Miklós működését megelőző évig bezárólag (jelzetük: M1.1–3), valamint a Comitato postakönyve (M1.4), amelyet 1959-től egészen 1970-ig használtak. Ezen kívül nyugták (M1.5), és címjegyzékek (M1.6–8). Az anyag fontos információkat tartalmaz a lelkipásztori működés anyagi hátterére illetve kapcsolattartására vonatkozóan.

M2 – felirata: **Pénzügyi iratok.** A második irattartódobozban 1967–1987 közötti időből 19 csekkötő kapott helyet (M2.1–19), amely szintén a Comitato működésének anyagi oldalára vonatkozó információkat tartalmaz, Asztalos János és Salamon László atyák működési idejéből. Egy csekkötőben nincs felírás, ennek jele M2.20. 1985–1988 közötti időben az iroda (bérelt lakás) bérleti díjának fizetésére, és az iroda működtetésével kapcsolatban felmerült kiadások fizetésére használták. Három borítékba gyűjtöttem össze az iratok között talált anyagi jellegű feljegyzéseket, iratokat. Az első boríték (M2.21) 1954-ből a NCWC felé való elszámolást, a második a Comitato egyéb pénzügyeit (M2.22), a harmadik pedig Salamon László iratai között talált anyagi jellegű iratokat, átvételi bizonylatokat tartalmazza (M2.23).

M3 – felirata: **Vegyes iratok I.** A harmadik irattartó doboz vegyes tartalmú. Kiss Pál OFM⁹³ felmentési ügye (M3.1), egy Krisztus-Eposz (M3.2),⁹⁴ amelyet a szerző,

91 1928. október 14-én született Párizsban. 1953. július 25-én szentelték pappá Innsbruckban. A pécsi egyházmegye papja volt. 1955–59 között volt a PMI növendéke. A Lateráni Egyetemen tanult egyházjogot. PMI személyi lapok.

92 NÉMETH: *Adalékok I.*, 221–222.

93 Kiss Pál OFM 1933. június 25-én szentelték pappá. A szerzetesrendek feloszlását követően 1950. szeptember 20-án a váci egyházmegye vette át. 1965. szeptember 1-ig Pestszentlőrinc-Kertvárosban volt vezető lelkész. Innen leváltották. A pápának írt beadványa 1971. július 7-én kelt.

94 A küldeményt 1974. február 21-én küldte Eszes Istvánné Budapestről öt levélben. A mű három részből áll. Az első 67 gépelt oldal, a második 137 gépelt oldal, a harmadik 109 gépelt oldal.

Eszes Istvánné Rákos Raymund magyar gyóntatónak⁹⁵ küldött, a Szeretet Láng lelki naplójának kézirata és gépelt formátuma (M3.3-4),⁹⁶ egy jegyzetfüzet, amely feltehetően Nyisztor Zoltán⁹⁷ kézzel írt írásait tartalmazza, amelyeket különböző lapokban jelentetett meg (M3.5), valamint a Munka törvénykönyvének egy példánya (M3.6) kapott benne helyet.

M4 – felirata: **Vegyes iratok II.** A negyedikben néhány érdekesség található. Elsőként egy Milánóban, a Szuverén Máltai Lovagrend és a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége által 1956 karácsonyára készített közhasználati szavakat tartalmazó ötnyelvű, magyar, olasz, német, angol és francia szótár. A kiadvány terjedelme 16 oldal (M4.1). A második borítékban miseénekek vannak (M4.2), amelyeket az Ausztriai Magyar Liturgikus Bizottság Linzben adott ki: Kodály Magyar Miséje és P. Szigeti Kilián Magyar Miséje.⁹⁸ Ezen kívül nyomtatványok (M4.8), vegyes iratok (M4.7) és Banfi Florio⁹⁹ egy tanulmányának kézirata (M4.3), illetve Egert ábrázoló képeslapok, az egri vár alaprajza (M4.4). Végül egy ábécébe szedett szójegyzék, ami elég hiányos (M4.6), valamint egy jegyzetömb feljegyzésekkel (M4-5) és egy pecsét, amelynek felirata: SEGÉLYEZETT (M4.9).

M5 – felirata: **Frank Miklós anyaga.** Az ötödikben Frank Miklós idejéből való fényképek, beszédek, anyagi vonatkozású iratok, magánlevelezés, elmélkedések kerültek, amelyek közül a legfontosabb az 1971-ben Innsbruckban tartott papi lelki gyakorlat anyaga (M5.3). Magánlevelezése is előkerült, amelyek össze voltak kötözve. Ezeket 2007 őszén átadtam a tulajdonosnak.

Hol volt eredetileg ez a levéltár?

A magyar menekült lelkészség 1950 februárjától a Via della Conciliazione 44. VI. lépcső II. emeleti lakásban működött, amelyet a Propaganda Fidétől béreltek.¹⁰⁰ Több évtizeden át lakott itt egy olasz család, mint a lakás őrzője, és volt itt két nagyobb iroda. Az egyiket a Comitato használta, amely később zarándok iroda lett. Ezt utoljára Salamon László atya vezette. A másik irodában számos magyar kezdeményezésnek volt a

95 Rákos Balázs Raymund (Miskolc, 1911. július 4. – Székesfehérvár, 1994. május 22.) 1929-ben lépett be a minorita rendbe. 1947-ben a rendi eljáróság Assisiba rendelte, ahol a rendi főiskolán tanított. A Szentévre való tekintettel 1949 végén Rómába helyezte. 1986-ig volt magyar gyóntató a Szent Péter-bazilikában. Ezt követően hazatért Magyarországra. NAGY *i. m.*, 815 és SZENTPÉTERI LAJOS: *Az Egyház élete*, Katolikus Szemle 11(1959) 1. szám 67; SZÁNTÓ KONRÁD: *Baráti megemlékezés Rákos Raymundról*, Új Ember, 1994. július 17. 8. Illetve életrajzi munkája: RÁKOS B. RAYMUND: *Huszonegy év Itáliában*, Róma, 1968.

96 A gépelt példányon kézzel olvasható: Dr. Molnár Gyula hozta, 82. X. 5.

97 Nyisztor Zoltán (Debrecen, 1893. december 8. – Róma, 1979. december 4.) Teológiai tanulmányait Innsbruckban végezte. 1917-ben szentelték pappá a szatmári egyházmegye címére. 1946-tól 1954-ig Rómában, majd Venezuelában, 1961-től ismét Rómában élt, 1964-ig a PML-ben lakott. A veranói temetőben lévő magyar sírban nyugszik. NAGY *i. m.*, 749. és ADRIÁNYI GÁBOR – CSÍKY BALÁZS: *Nyisztor Zoltán* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XVII), Budapest, 2005.

98 Ennek van egy második példánya is, amelyet szintén Linzben adtak ki.

99 Banfi Florio (Holik-Barabás Gyula, Hólik Flóris) irodalom- és művelődéstörténész, tanár. (Nyíregyháza, 1899. december 1. –Róma, 1967. szeptember 2.) A II. világháborút követően a Collegium Hungaricum titkára volt. NAGY *i. m.*, 60–61.

100 Római Magyar Kurír, 1950. február 20., 12. NÉMETH: *Adalékok I.*, 211.

bejegyzett székhelye. Legtovább a Katolikus Szemle szerkesztősége és kiadói irodája működött itt Békés Gellért bencés¹⁰¹ vezetésével. 1964 után egy rövid ideig Frank Miklós atya lakott itt.¹⁰² A lakást a Propaganda Fide 1988-ban visszaigényelte. Ekkor szűnt meg a zarándok iroda.¹⁰³

Az iroda fenntartására vonatkozó iratok jó része az MNB anyagában található. Az iroda a 1990-es évek elejéig működött. Feltételezhetően ezután került a levéltár a SZIH pincéjébe. Érdekes, hogy az iratok közül előkerült az iroda cégtáblája is, amelynek a következő a felirata: **Magyar Iroda**, fölötte a koronás címer.

A SZIA irattárának gerincét Zágón József levelezése alkotja. Elég csak egy gyors áttekintés a két irattárra, hogy megállapítható legyen, a magyar lelkészek iratkezelésükben Zágón József iratkezelésének módszerét követték.

LELKIPÁSZTORI ÉRTESEÍTŐK: 1953–1996

A hívek tájékoztatásában minden római magyar lelkész elsődleges eszköze volt a lelkipásztori értesítő, körlevél.¹⁰⁴ A történeti anyag idejéből az értesítők nyomát megtaláltam a PMI levéltárában, hiszen oda egyet-kettőt beiktattak. Néhány értesítő úgy is fennmaradt e levéltárban, hogy hátoldalára írtak fogalmazványokat, feljegyzéseket. Az értesítők teljes gyűjteménye azonban a kezdetektől, azaz 1952-től nincs meg.¹⁰⁵ Az első nagyobb gyűjtemény Angelus hagyatékából került elő, amint már erre utaltam, Frank Miklós idejéből. Ebben volt néhány korábbi értesítő is. Ezekhez további példányokat sikerült találni a SZIA-Zágón gyűjteményben, ahonnan néhány szám szintén előkerült, mert hátoldalát papírként használták. Mindezekből a forrásokból igyekeztem összeállítani a lelkipásztori értesítőket Tóth Giulio, Anisich Jenő és Ipoly Ottó működési idejéből. Az 1953–1963 közötti évekből összesen 30 értesítőt sikerült összerendezni. (OMKM 32). Frank Miklós értesítőinek gyűjteménye 1963–1973 közötti időből való, feltételezően ebből is hiányzik néhány szám (OMKM 33), míg utódjának, Angelus atyának Üzenetei, az 1974–1996 közötti évekből mind megvannak (OMKM 34–36). Ezeket Angelus évenként összefűzte, itt-ott sorszámmal is ellátta. Miután Fülep Katalin felkeres-

101 Békés Gellért (Budapest, 1915. január 3. Sankt Lambrecht, 1999. július 29.) 1932-ben lépett be a bencés rendbe, teológiai tanulmányait a római Szent Anzelm Egyetemen végezte. 1938. szeptember 11-én szentelték pappá. 1940-ben doktorált. 1946-tól a római Szent Anzelm Egyetem tanára. 1965-ig a rend római ügyvivője. 1957-től a Nyugaton élő bencés rendtársainak főelőjárója. 1969-től a Rómában megjelenő Katolikus Szemle szerkesztője volt. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1966-tól 1984-ig volt tagja. 1992-ben hazatért Magyarországra. NAGY *i.m.*, 81–82, POMOGÁTS BÉLA: *Békés Gellért József O.S.B.* in: MKL, I. kötet, Budapest, 1993, 699, RUPPERT: *Visszatekintés. Az Egység szolgálatában, Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, Katolikus Szemle 46(1994) 3–4. szám, szerk.: SOMORJAI ÁDÁM OSB, és SZÖNYI ZSUZSA: *A Triznya-kocsmá*, Budapest, 1999, 98–102.

102 NÉMETH: *Adalékok II.*, 122–123.

103 Magyar Kurír 2004. szeptember 20.

104 NÉMETH LÁSZLÓ: *Olaszországi lelkipásztori értesítők 1945–1996* (a továbbiakban: NÉMETH: *Értesítők*) in Látó szívvel, szerk.: BENDE JÓZSEF – DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP – PÁKOZDI ISTVÁN, Budapest, 2006, 281.

105 Az 1952 előtti évekből fennmaradtak a Római Magyar Kurír számai, amelyek igen hasznos és gazdag forrást jelentenek azokra az évekre vonatkozóan. NÉMETH: *Értesítők*, 281–282.

te őt, arról is gondoskodott, hogy Üzenetei eljussanak az Országos Széchényi Könyvtárba.¹⁰⁶ Az erre vonatkozó levelezés megtalálható a 37-es irattartóban.

KOVÁCH ANGELUS HAGYATÉKA: 1973–2001

Kovách Angelus hagyatéka, amint arról már volt szó, halálát követően, 2001 őszén került a PMI-be. Könyvei közül azok, amelyek beillettek a PMI könyvtárának gyűjtőkörébe, bekerültek a PMI könyvtárába, a többit a Római Magyar Akadémia kapta meg. Életrajza – hagyatékában fellelhető iratai alapján – igen pontosan összeállítható:

Kovách Tibor Angelus OFMCap. 1911. október 9-én Pesterzsébeten született. Anyja neve Rozsnyai Anna, apja neve Kovács volt. Tatán érettségizett a piarista gimnáziumban, 1931-ben. 16 éves korában, 1927-ben lépett be a Kapucinus Rendbe. 1929-ben tette le az első fogadalmat, majd 1932-ben lett örökfogadalmas. 1935. június 20-án Budapesten szentelték pappá. Teológiai tanulmányait a budapesti Teológiai Fakultáson végezte *rite* eredménnyel. 1936–1939 között Magyarországon a rend szemináriumában volt teológiai tanár, majd 1940–1947 között lelkipásztor és hitoktató Tatán, Mórton, Nagyváradon, és Máriabesnyőn. 1947-ben kiállított személyazonossága szerint Budatétényben lakott. Elöljárói 1947-ben Rómába küldték, hogy teológiai tanulmányok folytasson a Pápai Gergely Egyetemen. Az egyetemen az azonosító száma 4695 volt. A negyedik és ötödik évet végezte el az 1947–48 és az 1948–1949-es akadémiai években. Teológiából *summa cum laude* fokozattal tett licenciát. A kommunista uralom hatalomra jutását követően nem tért haza Magyarországra. Az emigrációban első állomáshelye Kanadában volt, ahová 1951. februárjában érkezett meg. 1958. március 11-én kapta meg a kanadai állampolgárságot, amit élete végéig megtartott. Ekkor változtatta meg nevét Kovácsról Kováchra, hogy a kanadaiak ki tudják ejteni a nevét. 1951–1953 között tanulmányokat folytatott és tanított Cacounában, innen Ottawába került, ahol 1953–1963 között teológiát tanított és itt kezdett foglalkozni a bevándorolt magyarokkal. 1963 szeptemberétől 1964 júniusáig Montreálban filozófiát tanított. Zágon József kérésére 1964. július 10-én érkezett Párizsba, ahonnan 1966. szeptember 3-án ment Strasbourgba, ahol Kelet-Franciaország magyar lelkésze lett. A kolostor átszervezése miatt Ádám György főlelkésztől új beosztást kért, aki Rómába küldte, ahová 1973. szeptember 14-én érkezett. Az első szentbeszédét a magyar közösség számára az 1956-os forradalom évfordulója alkalmából tartott szentmisén mondta október 21-én, a Szent István Házban. Ádám György prezentálására az Olasz Püspöki Konferencia 1973. december 6-án kelt levelével (2159. sz.) kapott működési engedélyt. A római magyar lelkészi hivatalt Frank Miklóstól vette át. 1976. május 16-án működési engedélyét kiterjesztették egész Olaszországra, amelynek főlelkésze lett. Havonta tartott magyar misét Rómában és Milánóban, Vespa motorjával bejárta egész Olaszországot. A hívekkel való kapcsolattartás érdekében adta ki az „Üzenet” címet viselő stencilezett havi értesítőt. 200 példánnyal kezdte. Később Olaszországban 1700 példányt postázott. Elsődleges se-

106 Az Országos Széchényi Könyvtárban a jelzete Fond 353. FÜLEP KATALIN: *Olaszországi hungarica hagyatékok az Országos Széchényi Könyvtárban in: Gazdaságtörténet-könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*, Budapest, 2001, 222.

gítótársa a húga, Kovách Adrienne volt.¹⁰⁷ Pater Angelus a Kapucinus Rendházban lakott a Via Venetón. 1997. december 12-én P. Rivaldo segítségével átköltözött a rendi öregotthonba (Piazza San Felice da Cantalice, 20 – 00172 Roma), ahonnan elsősorban telefonon tartotta a kapcsolatot a hívekkel. 2001. szeptember 5-én hunyt el az öregotthonban. Sírja Rómában, a veranói temető kapucinus parcellájában van (77-es parcella). Az Olaszországban élő magyarok körében végzett lelkipásztori munkájának elismeréseként a Magyar Köztársaság elnöke 1992. március 21-én a Magyar Köztársasági Érdemérem Kiskeresztjével (katonai tagozat) tüntette ki. A Magyar Katolikus Püspöki Kar pedig a „*Pro Ecclesia Hungariae*” emlékérmét adományozta neki 1999. február 25-én.¹⁰⁸

Lelkipásztori működésére vonatkozó hagyatékát dobozokba rendeztem egy első csoportosítást követően. A fő csoportok a következők voltak: levelek, értesítők, címek, füzetek, anyagi ügyek, fotók, könyvek. A történeti levéltár rendezését követően vált világossá, hogy ez az anyag szerves folytatása annak, így kívánatos lenne az anyagot annak folytatásaként irattartókba rendezni. Ezt a munkát 2008 elején végeztem el. A két levéltári anyag között a kapcsolatot a lelkipásztori értesítők képezik, amelyekről már volt szó. Angelus iratait három irattartóba, a mellékleteket pedig öt irattári dobozba rendeztem össze. Mindkét kategória a történeti levéltár folytatásaként kapott sorszámot. A három irattartó sorszáma OMKM 37, 38, 39 lett, míg a mellékleteké: OMKM M6, M7, M8, M9, M10.

Az első irattartó címe: **Kovách Angelus levelezése**. Az irattartó jelzete: OMKM 37. Összesen 228 sorszámozott levél található benne. A hagyatékban fellelhető levelek, képeslapok nem voltak rendezve, e gyűjtemény tehát teljes egészében a feldolgozás eredménye dátum szerint kerültek besorolásra. Ott, ahol a levélen nem volt dátum, vagy a postabélyegzőt vagy Angelus atya által ráírt érkezési dátumot vettem figyelembe. Az ünnepekre (Húsvét, Karácsony) küldött üdvözlések több esetben hónap és nap nélkül soroltam be. A OMKM gyűjteményének logikája szerint az irattartón az 1973–2001 közötti időszak van feltüntetve. Korábbi évekből is kerültek elő levelek, mivel csak csekély számú, így ezeket e levélgyűjtemény elejére soroltam időrendbe. Az irattartóban lévő levelek tényleges időkerete tehát 1944-től 2001-ig terjed.

A hagyatékban voltak levélgyűjtemények, amelyeket Angelus külön kezelt. Ezek a következők voltak: a veranói temetőre vonatkozó levelezés, az *Üzenet* kiadására vonatkozó levelezés, a *Bujdosó regősök* verseskötet kiadására vonatkozó levelezés. Ezek az OMKM 38-as irattartóba külön-külön egységként kaptak helyet, megőrizve különállóságukat. Az anyagban talált hasonló tartalmú leveleket téma és időrend szerint soroltam be. Ide kerültek külön egységként az anyakönyvi ügyek, amelyek a hagyatékban elszórva voltak találhatóak. Ennek az irattartónak az elején kaptak helyet – a levél írója

107 Kovács Adrienne (Budapest, 1913. január 8. – Róma, 1997. október 18.) 1974. szeptember 14-én érkezett Rómába. A Szent István Házban lakott. A veranói temető magyar sírjában van eltemetve. OMKM 39/Kovács Adrienne.

108 NAGY I. M., 557, saját közlés alapján: Kovács Angelus, Kovách, OFM Cap in: MKL VII., Budapest, 2002, 276. és Kovách Angelus személyes iratai, 1973. évi agenda, 1974. január 12-i levele, *Üzenet* 1976. február. Interjú: Népszabadság, 1990. december 30; Czoborczy Bence, *Bravo, Pater!* Keresztény Élet, 1999. február 7; ANGELI, MASSIMO: *Quella fede nascosta fino all'89 per paura di essere spiati*, Avvenire domenica, Roma-sette 2001. május 27; Kovács Angelus OFM Cap kitüntetése, Magyar Kurír, 89. évf. 122. sz. 1999. június 1; *Kitüntetés*, Új Ember 1999. június 3; *Elhunyt Kovách Angelus*, Új Ember, 2001. szeptember 16.

szerint ábécé sorrendben – azok a levelek, amelyekről hiányzik a dátum. Külön egységet képeznek a kötetben az újságcikkek és a lelkipásztori értesítők, amelyeket Angelus írt Ottawában, illetve Strasbourghban, vagy amelyeket elődje, Halbédl Imre¹⁰⁹ írt Milánóba, én utódként Rómában, illetve Ruppert József Firenzében. Milósházy Attila püspök néhány körlevele zárja ezt az egységet, míg a gyűjtemény végén a hagyatékából előkerült címjegyzékek, illetve a kitöltetlen nyomtatványok kaptak helyet.

A harmadik irattartóba, amelynek jelzete: OMKM 39, a személyes iratok kerültek. Első egységként időrendben a személyigazolványok, kinevezések, amely alapján jól nyomon követhető az életpálya alakulása. Ezt követi a levelezése volt iskolatársaival, a tatai gimnáziumi illetve a pesterzsébeti általános iskolai osztálytársaival. Ezután egészségügyi iratai következnek, végül pedig hűgának, Kovács Adriennek az irataival és levelezésével zárul a gyűjtemény.

A le nem fűzhető anyagot irattári dobozokba rendeztem, téma szerint csoportosítva.

M6-os doboz, felirata: **Füzetek I.** Ebbe tíz füzet került, amelyekben címek vannak, nagyrészt városok, vidékek szerint. A füzetek kisebbik részén van felirat.

M7-es doboz, felirata: **Füzetek II.** Két címjegyzék füzet mellett a határidőnaplók kaptak itt helyet. Angelus működésének első évéből, 1973-ból van az első, majd 1996-tól működési idejének a végéig a többi. Hasznos feljegyzéseket tartalmazhatnak lelkipásztori működésére, kapcsolataira vonatkozóan. Végül egy verses gyűjtemény zárja a dobozba került füzeteket.

M8-as doboz, felirata: **Iratok.** Vegyes iratok, banki és pénzügyi cédulák, feljegyzések, kaptak ebben a dobozban helyet, összesen 13 tétel. A legfontosabb ezek közül az Üzenet címlistája.

M9-es doboz, felirata: **Könyvek, térképek, tárgyi emlékek.** A hagyatékából azok a könyvek kerültek ide, amelyek a lelkipásztori munkának lehettek segédeszközei. Ezek cím szerint ábécében vannak felsorolva. Vannak közöttük viccgyűjtemények, amelyekből a vicceket vette az Üzenetbe (M9.1 és 4), vannak énekeskönyvek, amelyekből furulyázott és szájharmonikázott az összejöveteleken, vagy útközben, amikor elfáradt (M9.7–8 és 11–16), van néhány irodalmi és történelmi jellegű könyv, segédkönyv (M9.2–3, 9–10, 18). Ezek között található meg a *Bujdosó regősök* verseskötet (M9.2), amelyet ő adott ki Kanadában. Néhány vallási témájú könyv (M9.5–6, 17), amelyek közé besoroltam Carlo Maria Martini bíborosnak egy elmélkedését, amelyet én ajándékoztam neki, két templom leírása (Bologna, Padova), ahová misézni járt (M9.21–22), végül pedig két Olaszország térkép, amelyeket saját kezű jelzései tesznek hasznos történelmi forrássá (M9.19–20). E dobozban kapott helyet néhány tárgyi emlék is: egy 1956-os nemzetőr karszalag, a Pater szájharmonikája, étrendek és hajótársaságok katalógusai, amelyekkel feltehetően Amerika és Európa között utazott.

M10-es doboz, felirata: **Fényképek.** A hagyatékban rendezetlenül talált fotók kerültek e dobozba. Egy részük téma szerint borítékokba volt téve. Több témakörben több boríték is volt. Ezeket egységesítettem és a fényképek között kategóriákat állítottam fel, ami megkönnyítette a képek rendezését. Ezek a kategóriák jórészt

109 Halbédl Imre, magyar lelkész „Istituto S. Croce” Via Tomaso Grossi, 50 22100 Como, hirtelen halt meg 1974. szeptember 23-án, 64 éves korában.

megegyeznek az iratok kategóriáival. Angelus különböző működési területein készített képek (Strasbourg, Ottawa, Olaszország), kapucinusok, városképek, képeslapok, testvére Adrienne képei. Külön borítékba gyűjtöttem össze Angelus fényképeit, illetve azokat a képeket, ahol a híveivel együtt látható. Ezek egy része időrendbe sorolható volt, másokról megállapítható volt, hogy hol készült a kép. A képek egy része pontos felirat nélkül azonosíthatatlanul, névvel vagy dátummal, vagy mindkettő nélkül került csoportosításra.

A FOLYÓLEVÉLTÁR ANYAGA 1999–2006

Angelus munkáját, amint erre már utaltam, 1999-től folytattam. Az iratokat kezdetben az Agenzia, a Magyar Katolikus Püspöki Kar ügyintézői levéltárában iktattam. Néhány iraton a kezdeti időből még látható e jelzés „Ag” rövidítéssel. Ahogy bővült a munkaterület, az iratokat önállóan kezdtem el kezelni. Ezeket később levéltári dobozokba rendeztem. Angelus iratainak rendezését követően merült fel a gondolat, hogy a folyólevéltár anyagát a már létrehozott OMKM levéltárába soroljam be. A munkát 2008 elején végeztem el. A rendezés döntő szempontja az időkeret lett, azon belül pedig két nagy kategória szerint csoportosítottam az iratok: Levelezés és városok. A városok között kiemelt helyet kapott Róma és Milánó, ahol havonta van magyar szentmise és így az irattári anyag is bővebb. A mutatóban és az irattartókban a városokat az olaszországi rövidítéseikkel tüntettem fel: BO – Bologna, FI – Firenze, GE – Genova, PD – Padova, PA – Palermo, PR – Párma, PE – Perugia, TO – Torino. Külön nem szerepel Catania, mert az arra vonatkozó levelezést együtt kezeltem a palermói iratokkal. Néhány ügyben, amelyek terjedelmesek voltak, külön irategységek is keletkeztek. Ezek a következők: a bolognai közösség római zarándoklatára vonatkozó iratok (OMKK 48), a milánói börtönben rendszeresen felkeresett magyar rabokkal való levelezés,¹¹⁰ (OMKM 45 és 52), a torinói hivatást érző fiatalember esetére vonatkozó levelezés (OMKM 52), valamint keresztelőkkel és esküvőkkel kapcsolatos anyakönyvi iratok (OMKM 44). Miklós házy Attila a külföldi magyarok püspökének¹¹¹ körlevelei és a nyugat európai magyar közösségek lelkipásztori értesítői az 1991–2006 közötti időszakból, az OMKM 51-es irattartóban kaptak helyet. A lelkipásztori értesítőnek az „Új Üzenet” nevet adtam, amely nevével jelzi, hogy folytatása az előzőeknek, ugyanakkor benne van az újdonság is. Az értesítő két kötetbe, 1999–2004 és 2005–2006, kötve kerültek be a levéltárba. Jelzetük: OMKM 46. E két kötetben található Ruppert József piarista atya „Egészen Kis Üzenet” című értesítői is, amelyeket a firenzei közösségnek küldött ezekben az években. Az irattartóba nem rendezhető iratok, kiadványok, fényképek levéltári dobozokban, mellékletekként kerültek archiválásra OMKM Mellékletek 11–14 sorszám alatt.¹¹²

110 Az egyikkel készült interjú megjelent a Nők Lapja 2003. március 19-i számában, V. KULCSÁR ILDIKÓ: *Ártatlanul vagyok rács mögött. Találkozás a börtönben* címmel.

111 Miklós házy Attila (Diósgyőr, 1921. április 5. –) a külföldi magyarok püspöke, 1949-ben lépett be a Jézus Társaságba. 1956-ban hagyta el Magyarországot. 1961. június 18-án Torontóban szentelték pappá. 1989. november 4-én ugyanott szentelték püspökké 2006-ban vonult nyugállományba. Életünk, 2006. május, 6.

112 A folyó levéltár mellékletei további rendezésre és katalogizálásra szorulnak.

AZ OMKM levéltárának e rövid leírása és létrejöttének bemutatása már önmagában sok adattal szolgál az Olaszországba menekült vagy ott letelepült magyarok között végzett lelkipásztori munka történetének megírásához. A gazdag anyag számtalan kutatási területet kínál. Ezeket a részkutatásokat akkor lehet majd elvégezni, ha a levéltár anyaga további rendezést és feldolgozást követően olyan állapotba kerül, hogy az kutatható lesz.

S.sz.	Irattartó tartalma	Időkeret	Irattartó eredeti felirata	Erdeti sorsz.
1	Magyar Hivatalok	1952-1960	Levelek Magyar Hivatalok	VII.
2	NCWC személyi lapok I.	1953-1957	Személyi lapok War Relief Services N.C.W.C (1957-ig)	
3	NCWC személyi lapok II.	1957-1962	Személyi Lapok N.C.W.C 1957-1962	
4	Vörös Kereszt	1953-1978	Croce Rossa Piano-Medico	III.
5	Trieszt, Borbély Miklós	1954-1965	P. Borbély M. Triesz- Trieszti Bizotts, Beszámolás	XII.
6	Pontificia Opera Assistenza	1955-1959	1955 Alloggio Éjjeli szállás	
7	Vegyes iratok: Il Papa, Città del Vaticano, Pontificia Opera Assistenza, Actio Columbia Bureau, München, Vegyes	1955-1964	Vatikán Vegyes	XI.
8	USEP /Bonok/	1955-1958	U.S.E.P. /Bonok/ 1955-1958	XIV.
9	NCWC	1957-1961	N.C.W.C. U.S.E.P.	XIII.
	Anyakönyvi iratok Tóth Giulio, Ipoly Ottó	1957-1963	Felirat nem volt (Blaskó könyve kiemelve)	
10	Ipoly Ottó levelezése P - Z	1961	1961 P - Z	
11	Ipoly Ottó levelezése A - K	1962-1963	1962-63 A - K	
12	Ipoly Ottó levelezése L - Z	1962-1963	1962-63 L - Z	
13	Frank Miklós levelezése A - J	1964-1966	1964-66 A - J	

14	Frank Miklós levelezése K - L	1964-1966	1964-66 K - L	XV.
15	Frank Miklós levelezése M - P	1964-1966	1964-66 M - P	
16	Frank Miklós levelezése R - Z	1964-1966	1964-66 R - Z	
17	Ostpriesterhilfe Márton, Frank, Asztalos, Sala- mon	1964-1988	Ostpriesterhilfe	
18	Questura, Asztalos Já- nos, Salamon László	1966-1974	Questura, Cittadinanza	
	Allogio, Asztalos János	1967-1973	Allogio	
	Kérő és köszönő levelek, Asztalos János és Sala- mon László	1969-1975	Kérő és köszönő levelek	
19	Svájci ügyek, Asztalos János, Salamon László	1967-1980	Svájci ügyek, Svájc	
20	Asztalos János levelezése A - Z	1967-1969	A - Z 1967-68-69 levele- zés	IV.
21	Asztalos János levelezés A - F	1970-1972	A - F	
	Asztalos János levelezése G - L	1967-1972	G - L	
22	Asztalos János levelezése M - P	1970-1972	M - P dal 1970	
	Asztalos János levelezése R - Z	1970-1972	R - Z dal 1970	
23	Magyar a Magyarért 1: A - O, Asztalos János	1970-1973	Magyar a Magyarért A - O 1972-ig 1.	
24	Magyar a Magyarért 3: P - Z, Asztalos János, Sala- mon László	1969-1977	Magyar a Magyarért P - Z 3.	XVI.
25	Magyar a Magyarért 2: I - O, Salamon László	1973-1982	Magyar a Magyarért I - O 2.	
26	Salamon László levelezé- se A - Z I.		(összerendezve és ismét lefűzve 2007)	
27	Salamon László levelezé- se A - Z II.		(lefűzve 2007-ben)	

28	Vegyes iratok: keresztlevelek, Vatikán, POA, Garanzie, Permessi, Dichiarazioni, Alto Comissariato, Profughi, Ministeri		Keresztlevelek, Vatikán, P.O.A. Garenzie, Permessi, Dichiarazioni, Alto Comissariato, Campi Profughi, Ministeri	XVII.
29	Menekültek listái: táborbeliek, táboron kívüliek Asztalos, Salamon		Táborbeliek listái, Táboron kívüliek	
30	Fordítások olasz- angol: Asztalos János	1967-1972	Fordítások Olasz	
31	Adományokra vonatkozó levelezés, fordítások olasz-angol: Salamon László	1973-1982	Fordítások Angol	
32	Meghívók, Egyházközségi körlevelek	1953-1963	Tóth Giulio, Anisich Jenő, Ipoly Ottó	
33	Frank Miklós, Egyházközségi körlevél	1963-1973		
34	Kovách Angelus Üzenet	1973-1978		
35	Kovách Angelus Üzenet	1979-1984		
36	Kovách Angelus Üzenet	1985-1996		
			Tartalom	
37	Kovách Angelus levelezés	1973-2001	a levelezés tényleges időkerete: 1944-2001	
38	Kovách Angelus vegyes iratok			
39	Kovách Angelus személyes iratok	1947-2001		
40	Németh László levelezés, városok	1999-2000	1999-levelezés, városok: BO, FI, PD, 2000-levelezés, városok: BO, FI, PD, PA, TO	
41	Németh László levelezés, városok	2001	BO, FI, PD, PA, TO	
42	Németh László levelezés, városok	2002	BO, FI, PD, PA, TO	
43	Németh László levelezés, városok	2003	BO, BO-Carla, FI, PD, PA, PE, TO	
44	Németh László Róma	2000-2003	2003: keresztelők és esküvők	

45	Németh László Milánó, X.Y.	2000-2003	X.Y. San Vittore börtön- ben fogva tartott magyar rab ügye	
46	Németh László Új Üze- net és Ruppert József SchP Egészen Kis Üze- net	1999-2003		
		2004-2006		
47	Németh László levelezés	2004		
48	Németh László városok	2004	BO, BO-Róma, FI, PD, PA, PE, TO	
49	Németh László levelezés, városok	2005	BO, FI, PD, PA, PE-Assisi, TO	
50	Németh László levelezés, városok	2006	BO, FI, GE, PD, PA, PE-Assisi, TO	
51	Németh László Róma, körlevelek	2004-2006	Miklósházy Attila püspök körlevelei, Nyugat euró- pai lelkipásztori értesítők	
52	Németh László Milánó, N. N. és P. P.	2004-2006	N. N. hivatás ügye, P. P. Bollatében fogva tartott magyar rab ügye	

LÁSZLÓ NÉMETH

THE ARCHIVES OF THE HUNGARIAN CATHOLIC MISSION IN ITALY 1952-2006

In 1999, the rector of the Hungarian Papal Institute in Rome assumed ecclesiastical responsibility over Hungarians living in Italy. Soon thereafter, three sets of records concerning ecclesiastical duties were aligned, and in 2008, rector László Németh established the Archives of the Hungarian Catholic Mission in Italy. This paper outlines the process of how the Archives were created, and gives a brief overview of its content. The first set, the historical part, contains the archives of the Hungarian refugee priests living in Italy (Comitato) from 1952 until 1973. These records were obtained from the vault of the Hungarian St. Stephen Pilgrim's Hostel in Rome. The second part of the collection is from the 1973-1999 period, and it is the inheritance of a Capuchin friar, Hungarian leading priest in Italy, Angelus Kovács (†2001). It also contains ecclesiastical notes from 1963 until 1996. The third set is a collection of periodicals between 1999 and 2006. The table at the end of the paper gives a good overview of these materials, and shows how these sets, coming from three different locations, form an organic whole. By describing the Archives, the writer also provides an overview of Hungarian ecclesiastical history in Italy, including the pastors themselves, since the Archives can serve as the primary source of the ecclesiastical history of Hungarians in Italy.

BÁLINT LÁSZLÓ

RENDSZERVÁLTÁS – EGYHÁZ – TITKOSSZOLGÁLAT

Értekezlet a BM III/III-1 Osztályon (1989. június 13.)

A budapesti Falk Miksa utca – akkor még Néphadsereg utca – 9-11 számú hatalmas irodaépületben 1989. június 13-án értekezletet tartott a BM III/III-1 Osztály. A BM III. Főcsoportfőnökség az állambiztonsági szolgálat volt. Ezen belül a BM III/III Csoportfőnökség foglalkozott a belső elhárítással. Ennek a belső elhárító csoportfőnökségnek az egyik osztálya – a BM III/III-1. Osztály – feladata volt elsősorban és kiemelten a történelmi egyházak, de részben a kisegyházak és szekták konspiratív megfigyelése-ellenőrzése is.

A magyarországi kommunista diktatúra évtizedei alatt a belső elhárító tevékenységen belül az elhárítási irányok, a megfigyelendő kategóriák fontossági sorrendje több esetben változott. Volt idő, amikor a háború előtti rendszer híveinek ellenőrzése élvezett prioritást. Később a kulákság ellen hadakoztak nagy odaadással. 1956 után sorra kerültek az „ellenforradalmárokká” minősített forradalmi résztvevők. Majd következtek különféle besorolású ellenzéki kategóriák. Az egyházak elleni titkos hadjárat súlya és fontossága azonban az említett évtizedek alatt mitsem változott. Ez az elhárító tevékenység mindig változatlan jelentőséggel bírt, különös tekintettel a keresztény egyházakra, de különösen kiemelten a magyarországi római katolikusok egyházára.

A BM III/III-1 Osztály megtartott értekezlete után csupán 3 nap telt el és 1989. június 16-án a budapesti Hősök terén sor került Nagy Imre és elvtársai újratemetésére. A kommunisták által az 1956-os forradalmat követő megtorlás során kivégzett kommunisták koporsói mellett volt egy üres koporsó is, amelyben képletesen szólva a kommunisták által kivégzett több száz valódi forradalmár emléke szorongott. Amikor tehát a szóbanforgó osztályértekezletre sor került, az országban már mindenki a temetésre készült, amely nap és esemény sorsfordító dátumként és történésként került be a magyar történelembe.

Akkor már szinte mindenki tudta, hogy a változások elkerülhetetlenek. Voltak, akik sürgették a változásokat, míg mások elodázní igyekeztek azokat, menteni, ami még menthető a roskadozó szocializmusból. A magukat akkor még reformkommunistáknak nevezők – később szocialisták, majd szociáldemokraták –, csak nehezen tudták az engedelmények, a változások szükségességét elhítni és elfogadtatni az állambiztonsági vezetéssel és állománnyal. Akiket úgy-ahogy sikerült meggyőzni, vagy legalább az egzisztenciális, túlélés lehetőségének a felvillantásával rábírní a szükségszerű reformok támogatására és szolgálatára, azok beálltak a sorba. A leginkább elkötelezett kommu-

nisták számára azonban ez elfogadhatatlan volt és rövid időn belül önként és megsértődve távoztak az állambiztonsági szolgálattól is.

Ebben az időszakban és hangulatban került tehát sor a bevezetőben jelzett osztályértekezletre. Az előadó az akkori, s végül legutolsó BM III/III-as csoportfőnök, Horváth József rendőr-vezérőrnagy volt. Az értekezletről Emlékeztető készült – 1989. június 22-i dátummal és Kovács József rendőr-százados, operatív titkár aláírásával –, amelyből kiderül, hogy *„minden elhárítási területnek más-más sajátossága van, nem lett volna helye a csoportfőnökség (a belső elhárítás – BL) egészével egyszerre leülni a problémák megbeszélésére. Ezért döntött a csoportfőnökség vezetése úgy, hogy külön-külön, egy-egy osztállyal, egy-egy terület kérdés-komplexumát vizsgálja meg, természetesen a teljesség igénye nélkül, mindössze a legközvetlenebb feladatokat tekintve.”* Ebből következett, hogy a BM III/III-1 Osztály értekezletén csak az egyházi elhárítás „legközvetlenebb” feladatairól, tennivalóiról esett szó.

A *„csoportfőnök elvtárs bevezetőjében utalt arra, hogy az osztályértekezlet összehívását a gyorsan változó operatív és politikai helyzetben az eligazodás igénye és a változásokhoz lehetőség szerint egy körvonalazható, közérthető és reális igazodás kimunkálásának kölcsönös szándéka tette indokolttá.”* A kulcsszavak természetesen az „eligazodás” és az „igazodás”

Horváth József rendőr-vezérőrnagy *„rámutatott arra, hogy az ország, a társadalom vajúdása közepette, ahogy a Belügyminisztériumnak, úgy az állambiztonsági szolgálatnak is, meg kell találni a törvényes keretek közötti működés feltételeit, és ami még fontosabb, társadalmi legitimitását. Ezzel összefüggésben nyilvánvaló, hogy ... egy-egy konkrét elhárítási területen is hozzá kell látni, hogy ... a legitimitásnak a konkrét formáját, ... stílusát, módszerét, a fő feladatokat kimunkáljuk. Mindazt, amire szükség van ahhoz, hogy egy-egy terület a maga feladatait pontosan tudja meghatározni és teljesíteni, hogy ... tevékenysége ... a jogállmaiságba való átmenetet segítse elő, mégpedig úgy, hogy minél kevesebb probléma keletkezzen abban a társadalmi közegben, amelyben dolgozunk (az egyházak területén – BL), másként pedig azokban az emberekben, akik ezt a munkát végzik”* (az elhárító szolgálat tagjaiban – BL). Különösen fontosnak tekintett volt tehát a belső elhárítás munkatársainak a helyzete, hiszen *„tudomásul kell venni, ... hogy azok az emberek, akik a társadalmi közegben dolgoznak, ... érzékelnek, ... különböző tudati hatások érik őket. Nem közömbös számunkra (az állambiztonsági vezetés számára – BL), hogy a társadalomra jellemző vajúdás, az átalakulási igény, és magának az átalakulásnak a tartalmi, formai változásai mit fognak eredményezni, hogy fog ez leképződni az itt dolgozó elvtársakban.”* A belső elhárító „elvtársakat” meg kellett nyerni a reformok ügyének, a reformkommunisták kiszolgálásának és meg kellett védeni őket a kártékonynak tartott külső befolyásoló tényezőktől. Ez is az egyik fontos feladata volt az osztályértekezletnek.

„Az osztályértekezletet tehát arra kell felhasználni, hogy elindítsunk egy olyan gondolat-sort, amely nem – »sebek nyalogatásával« –, nem a bizonytalanság terjesztésével, hanem valamiféle kikristályosodási pont keresésével foglalkozna ..., amelyből kiindulva át tudjuk hidalni a következő hetek, hónapok nehézségeit.” Ez az időszak tehát az, amelyben keresettek és keresendők az állambiztonsági szolgálat nagy átmentési műveletének a gyökerei. Az ekkor elindult folyamatnak köszönhető, hogy közelítve a rendszerváltozás utáni második évtized végéhez, még mindig olyan nemzetbiztonsági szolgálatokként emlegetett titkosszolgálatok működnek a Magyar Köztársaságban, amelyek a személyi állományukat, ideológiai beállítottságukat, az időnkénti botrányokban meg-megvillanó mun-

kamódszereiket illetően is sok-sok szállal kötődnek a múlthoz, a belső elhárítást illetően ugyan dicstelenül véget ért állambiztonsági szolgálathoz.

Már ekkor felvetődött felsőbb szinteken a titkosszolgálati struktúra módosításának a szükségessége. *„Egy olyan biztonsági szervezet kiépítésére tettünk javaslatot, amely a következő évtizedekben képes modern felfogásban, a modern államok speciális szolgálataihoz hasonlóan önmagát legitimizálni, elfogadtatni a társadalomban, és ugyanakkor képes arra, hogy a nemzet biztonságát hatékonyan szolgálja, védelmezze.”* A belső elhárító csoportfőnök és hasonló beosztású más vezetők, akkor még „évtizedek”-ben gondolkodtak és terveztek, de az addigi „állam biztonsága” helyett, lám, már néha a „nemzet biztonsága” volt a zászlajukra tűzve.

A legfelsőbb állambiztonsági vezetői szinteken tehát már léteztek az elképzelések, elgondolások, talán valamiféle tervek is. Helyi szinten, a BM III/III-1. Osztály szintjén *„a következő lépés, hogy ezzel szinkronban önmagunk szervezetét (a belső elhárítás egyházi vonalait – BL), fő feladatait, fő munkairányát, a szükséges erő- és eszközátcsoportosítást megpróbáljuk önmagunknak megfogalmazni.”*

A változások, módosítások szükségességét tehát már senki nem vonta kétségbe. Már helyi szinteken is foglalkoztak ezekkel a gondolatokkal, az egyházi elhárítási vonalak jövőjével. Fel sem merült ekkor még, hogy netán a jövőben erre már nem is lesz szükség. Az elképzelések szerint igenis szükség lesz, legfeljebb némileg módosított „munkairány”-ba, más, talán kifinomultabb munkamódszerekkel. Mindent elárul a következő mondat: *„Az alaphelyzet, amit látni kell az, hogy az osztály (az egyházi vonalakon tevékenykedő osztály – BL) funkcióira, helyére más szerv nem pályázik, és más szervevel nem is lehet helyettesíteni. Nem olyan, mint az ÁEH, hogy meg lehet szüntetni, helyette más szervet létrehozni. ... Számunkra a speciális szolgálati jelleg (a titkosszolgálati jelleg – BL) meghatározó marad. Lehet az elnevezést, a felügyeletet változtatni, lehet és kell a stílust, a módszert, a fő irányokat újragondolni a munkában, de maga a szervezet és az itt meglévő értékes ember-anyag nem helyettesíthető semmi mással.”* Teljesen nyilvánvaló, hogy a változott engedmények elsődlegesen az „értékes ember-anyag”, az állambiztonsági belső elhárító operatív állomány szolgálaton belüli megőrzését, átmentését biztosította volna. Ekkor még meg sem fordult a belső elhárító fejekben az, hogy az egyre inkább változó körülmények között előállhat olyan helyzet, aminek következtében sem módosított munkamódszerekre, sem pedig másként az egyházi vonalakon folyó elhárító munkára nem lesz majd szükség. Az pedig egy külön tanulmányt érdemelne, hogy az „értékes ember-anyag” mennyire és kinek volt értékes.

Az értekezlet résztvevői 1989 júniusában még nem gondoltak és nem is gondolhattak arra, hogy néhány hónap múlva már nem az új „stílus” kimunkálásán, a „főirányok újragondolásán” fognak majd fáradozni, hanem eszement iratmegsemmisítésbe kezdenek, hogy legalább csak egy részét eltüntessék azoknak a dokumentumoknak, amelyek a gyalázatos, alattomos tevékenységüknek, amelyet több évtizeden át folytattak, a bizonyító dokumentumai lehetnek. Majd újabb néhány hónap telt el, és bekövetkezett az, ami a legrosszabb rémálmukban sem kísértette őket. Kirobbant a Dunagate-ügy, amelynek vihara az egész BM III/III Csoportfőnökséget elsodorta, az egyházi vonalakon tevékenykedő BM III/III-1 Osztállyal együtt.

Amikor azonban a szóbanforgó értekezletre sor került, még egészen más volt a helyzet. A csoportfőnöki előadás után *„7 elvtárs tett fel kérdést, illetve szólt hozzá”. Az Emlékeztető az „elvtársak felvetéseit nem tartalmazta, csak a csoportfőnöki válaszokat”.*

Horváth József r. vezérőrnagy szerint „az Állami Egyházügyi Hivatal ... az eddigi társadalmi-politikai modell törvényszerűségei szerint olyan szerv volt, amelyet kiszolgáltunk adatokkal, információkkal, igényeket fogalmaztunk meg a mi részünkről, vagyis egy szoros együttműködés volt a speciális szolgálat (az állambiztonsági szerv belső elhárítása, konkrétan a BM III/III-1 Osztály – BL) és az egyházak felett felügyeletet gyakorló állami szerv között. Itt a változás lényege, hogy megszűnik az a fajta konkrét, egyértelmű beavatkozás az egyházak életébe, amellyel lényegében az egyházak elsorvasztásán munkálkodtunk. Tehát folyamatosan visszazoritottuk ideológiailag, politikailag, szervezeten, személyileg az egyházak működését.”

Ez volt tehát a múlt, amely lezárulni látszott 1989 közepén. Ezek után adódott a kérdés: mit hoz a jövő?

A rendőr-vezérőrnagy szerint „azzal, hogy a szocializmus építésének eddigi modelljét egy pluralista demokratikus szocialista modellel akarjuk felváltani, ez nem jelenti azt, hogy megkülönböztetett helyzetet akarunk teremteni az egyházak számára. Pusztán nem akarjuk mindenáron, minden módszerrel, naponta újra és újra olyan helyzetbe kényszeríteni (az egyházakat – BL), amely az elsorvasztását gyorsítaná. ... Most tipikusan olyan helyzet állt elő, amikor vissza kell lépni egy olyan terepre, amelyet már elhagyva gondoltunk, amikor újra kell gondolni, hogy a szocializmust mégis hogyan akarjuk megvalósítani, és mi a szocializmus lényege. Ezt a lényeget kell szem előtt tartani, ez vezet el ... a jogállamiság gondolatkörébe. A jogállamiság nem mást jelent, mint azt, hogy egy demokratikus, pluralista, szocialista társadalmi formáció. ... Ebbe illeszkedik a mi témánk, az egyházak kérdése. Az egyházaknak, miután valami igényt kielégítenek, a társadalomban helyük van, de nem kell őket külön támogatni, tevékenységüket szorgalmazni, mert nem rajtuk múlik a szocializmus felépítése, és nem valószínű, hogy a jövő társadalmában ezek lesznek azok a legfontosabb intézmények, amelyeket minden magyar állampolgár fenn akar tartani.”

Az elmondottak nagy vonalakban megfelelnek az MSZMP ügynevezett reformszárnya elképzeléseinek. Utalt erre a rendőr-vezérőrnagy is, amikor a főlvázlatokat az „*eddig pártállásfoglalások lényege*”-ként jellemezte.

Az állambiztonsági belső elhárítás, amely eddig minden eszközzel és módszerrel az egyházak mielőbbi elsorvasztása, fölszámolása érdekében tevékenykedett, most, 1989 nyarára, egycsapásra álláspontot változtatott. „Az egyház a misztikum szférájába tartozik, ezért nem kell külön mesterségesen és főként drasztikus módon elsorvasztani, hanem kezelni kell mindaddig, amíg a társadalom életében szerepet kap, amíg bizonyos társadalmi igényt elégít ki. Nekünk az átmenet időszakában az a jól felfogott érdekünk, hogy minden egyház, amely Magyarországon működik, fejtse ki hirdetett tevékenységét, hiszen minden egyháznak a béke, a szeretet, a megértés, az alázat, a társadalom szolgálata az alapvetően meghirdetett erkölcsi, politikai alapállása. A mostani helyzetben, amikor rendkívül romló gazdasági körülmények között konfliktus-szituációk szövik át a társadalmat, az egyházak rendkívül sokat tudnak tenni, a társadalmi nyugalom fenntartásában, abban, hogy szervezetten tudjunk visszavonulni és újrarendezni sorainkat egy reális, józan politika kialakítására, a társadalmi kibontakozás érdekében.” Ezek a tervek és szándékok kiválóan illeszkednek a megszokott kommunista álnokság és aljasság eszköztárába. Az évtizedeken át sanyargatott, üldözött, elsorvasztani és fölszámolni szándékolt egyházakat, az ideológiai legfőbb ellenséget lám most a szorult helyzetben a saját céljaikra akarták fölhasználni, persze csak addig, amíg szükség van rá.

Az újonnan kitűzött céloknak megfelelően a belső elhárításnak arra „*kell törekedni, hogy az egyházak, lehetőség szerint a társadalmi igények irányába mozduljanak, ne legyenek szélsőséges erők bázisai, ne legyen az egyházak területéről kiindítható alkotmányellenes, törvényellenes cselekvés. Nem új ellenségképet kell keresgelnünk, hanem az alkotmányellenes cselekményt kell kellő időben felderítenünk.*” Alkotmány alatt természetesen a Magyar Népköztársaság kommunista alkotmánya értendő. Új ellenségkép pedig nem kell, hiszen némi változtatással marad a régi.

Bekövetkeznek azonban várhatóan változások, pl. „*az a beleszólás az egyházak ügyeibe, ami eddig jellemző volt, az megszűnik*”. S most következik egy nagyon lényeges megállapítás! „*Számunkra az állam és az egyház viszonylatában rendkívül fontossá válik két dolog. Az egyik, az információszerzés – az egyházak politikailag milyen irányba mozdulnak el –, a másik, az ezen alapuló befolyásoló tevékenység. Mindez azt is jelenti, hogy a hálózati munkára még fokozottabb gondot kell fordítani.*” Ha tetszik, ha nem, az információszerzés lényegében titkos eszközökkel és módszerekkel végrehajtott megfigyelés. Úgy mint eddig! A cél azonban nem a valós, vagy vélt, s az alapgyanúban megfogalmazott bűncselekmény büntetőeljárással való megszüntetése, mint régen, vagy a bomlasztás, lejáratás, elszigetelés stb., úgy, mint régen, hanem előtérbe kerül a befolyásolás, mégpedig elsődlegesen a már addig is igen intenzíven végzett hálózati munka – titkos munkatársak, titkos megbízottak és ügynökök foglalkoztatása – csak még fokozottabb gondossággal. „*A megnyert (beszervezett – BL) hálózati személyekkel olyanfajta emberi viszony kialakítására kell törekedni, amelyben világossá tesszük, hogy mi az egyházak életébe nem akarunk kívülről beavatkozni, hanem az egyházak vezetésénél szeretnénk olyan helyzetet elérni, hogy a kölcsönös érdekeltég és megbecsülés alapján összehangolt lépéseket tehessünk a békés átmenet biztosítása érdekében.*” Nem árt megjegyezni és a későbbiekben majd emlékezni „a nem akarunk kívülről beavatkozni” kitételre!

Amikor mostanság az egykori hálózati személyek leleplezésére szakosodott „ügynök-vadászok”, a közélet tisztaságáért aggódva, vagy más, hasonlóan hamis indok mögé bújva, a tömegtájékoztatási eszközöket fölhasználva nagy leleplezéseket, vagy alleleplezéseket produkálnak, néha megalapozott, de leggyakrabban nem is teljesen hiteltérdemlő adatokkal egyházi személyeket is megtámadnak, nem árt emlékezni Horváth József r. vezérőrnagy következő kijelentésére: „*Partnereinket, segítőtársainkat biztosítani kell arról, hogy továbbra is garantáljuk anonimitásukat – ez közös érdekünk –, hogy nem engedünk olyan helyzetet kialakítani, ami számukra konfliktus-szituációt eredményezne. Tudatosítanunk kell, hogy együttműködésünk alapját a népért, nemzetért érzett felelősség képezi és azon kell munkálkodnunk, hogy az egyház által is vallott és általunk is képviselt értékeket, célokat a nemzet jövője érdekében megőrizzük és továbbvigyük, hogy a jogállamiságba való demokratikus átmenet békés folyamatát a partneri viszony alapján, a szélsőséges erők ellen fellépve erősítsük, támogassuk.*” Nagy szólamok, dícséretes ígéretetek és fogadkozások. A baj csak az, hogy alig néhány hónap múlva, amikor a létező szocializmus összeomlásának a réme már érzékelhető közelségből fenyegetett, a Horváth József rendőr-vezérőrnagy által vezetett belső elhárítás csúcsrajáratatta az iratzúzó gépeket, felrobbanás közeli állapotba tömte a kazánokat, hogy gyalázatos tetteik bizonyítékait megsemmisítsék, a „partnerek”-ről, a „segítőtársak”-ról, vagy megfélekeztek, vagy szándékosan dobták oda őket az utókornak. Olyanokat is, akik ténylegesen beszervezve a hálózatuk tagjai voltak, de olyanokat is, akik nem, de a látszat ellenük szólhatott.

Majd érkezett a csoportfőnöki válaszában az, amikor Horváth József rendőr-vezérőrnagy ellentmondott alig néhány perccel korábbi önmagának. Mit is ígért? „Nem akarunk kívülről beavatkozni az egyházak életébe.” Most így folytatta: *„Számolni kell azzal is, hogy a következő időszakban több vallási alapon álló világi szerveződés, párt, egyesület, stb. fog létrejönni, és, hogy több szerzetesrend kezdi meg működését. Erre fel kell készülni, ezekbe megfelelő operatív – lehetőség szerint befolyásolásra is alkalmas (! – BL) pozíciókat kell kiépíteni (pl. beszervezni – BL). Ezért nagyon veszélyes dolog lenne, ha a hálózatépítéssel (a további beszerzésekkel – BL) leállnánk, vagy annak tagjait (a hálózat tagjait – BL.) a perifériára kezdenénk el foglalkoztatni.”* Szó sincs tehát arról, hogy leállnának az egyházak további megfigyeléséről, befolyásolásáról, sőt ezt a tevékenységet kiterjesztenék az újjáalakuló szerzetesrendekre, a vallási alapon álló világi szerveződésekre, pártra, egyesületekre stb. is.

A hálózati operatív munkát tehát az egyházi elhárítás területén a belső elhárítás csoportfőnöke változatlanul fontosnak tartotta. De vajon mi a helyzet az SZT tisztekkel (Szigorúan Titkos állományú tisztekkel), akik ugyanezen a területen működtek? Az Emlékeztetőből a válasz erre a kérdésre is megtudható. Az elkövetkező időben az SZT állománynak ... *nagy valószínűséggel az eddigieknél sokkal nagyobb szerepe lesz, ha jól kiépített és nagyon széles területet tud átfogni. A hivatásos állományból történő kihelyezéseket végleg meg kell szüntetni.* (Ez azt jelenti, hogy aki eddig nyílt állományú belső elhárító, operatív tiszt volt, az a fedőállásba kihelyezve nem lehet a továbbiakban SZT tiszt, ami érthető, hiszen ezekről előbb-utóbb kiderült a múltjuk és veszélybe került, vagy talán meg is szűnt a szigorúan titkos jellegük – BL). *A jövő útja, hogy a civil életből megfelelő felkészültségű, funkcióban levő (már a fedő beosztást betöltő – BL), hozzánk pozitívan viszonyuló embereket nyerjünk meg és próbáljunk valamilyen módon, főként a tehetsége által 'megfuttatni' és így nekünk megfelelő helyzetbe hozni. ... Mindenesetre rendkívül körültekintőnek kell lennünk, mert egyetlen dekonspiráció is olyan zűrzavart okozhat, amelyet nehezen tudnánk kompenzálni.”*

Az egyházi vonalakon végrehajtott belső elhárítás területén is nagyon fontos feladatot teljesítettek az úgynevezett hivatalos kapcsolatok, akik titkos együttműködők voltak ugyan, de mivel nem voltak beszervezve, a hálózaton kívüli együttműködői körbe tartoztak. Nem árt emlékeztetni, hogy az 1990 előtti kommunista diktatúra idején az élet minden fontosabb területén a vezetői beosztásba kerülőkkel szemben a legfontosabb követelmény a politikai megbízhatóság volt. A politikai megbízhatóságnak pedig az egyik kritériumát jelentette az, hogy az illetőnek kedvező legyen a viszony az állambiztonsági szolgálattal, a maga működési területén segítse annak a munkáját, ha arra igény mutatkozik. Minden más szervezetszerű, vagy nem szervezetszerű titkos kapcsolattal ellentétben a hivatalos kapcsolatoknak nem volt mérlegelési lehetősége abban a tekintetben, hogy segíti-e, vagy nem az állambiztonsági munkát. A hivatalos kapcsolatnak kötelessége volt a segítség, az együttműködés, az állambiztonsági szolgálat szóbeli, vagy írásbeli szignalizációnak figyelembe vétele, teljesítése. Most azonban változni látszik a helyzet, a belső elhárítás egyházi vonala is változtatásra, módosításra kényszerült. *„Az ÁEH bizonyos funkcióit átvevő utódszervek kialakulása után a megfelelő vezetői szinteken a kapcsolatot fel kell venni, ki kell építeni. Alapkérdés viszont, hogy meg kell szüntetni az írásbeli tájékoztatást. Tehát csak akkor és olyan témakörben szabad írásos anyagot küldeni, amely az általánosan elfogadott normák szerint a világon mindenütt a jogállamiság kereteiben működő szerveknél szokásos. Ez azért fontos, mert várható, hogy*

hamarosan a különböző főhatóságoknál szembe fogjuk találni magunkat a különböző alternatív szervezetekkel, vagy azok tagjaival. Ezért csak olyan típusú anyagok kerülhetnek be a tájékoztatásba, amelyek az esetleges nyilvánosságra kerülést is kibírják. Ennek megfelelően kell az operatív (titkos eszközökkel és módszerekkel megszerzett – BL) információkat a feldolgozás során legitimmé, társadalmi fogyasztásra is alkalmassá tenni.”

A következőkben a csoportfőnök a szolgálat jövőbeli legitimitásáról beszélt, nyugtatva a belső elhárító operatív állományt. „Az Alkotmányban legalább egy mondatban szerepelni fog, hogy a Magyar Népköztársaság (akkor még a „népköztársaság” formációban gondolkodtak! – BL) biztonságáért egy speciális szolgálat (titkosszolgálat – BL) is felelős, amely a bűnüldözés modern eszközeit alkalmazza. Erre a törvényi szabályozásra fog ráépülni a miniszeri és miniszterhelyettesi parancsok rendszere. A lényeg, hogy legitimizálni tudjuk azokat az operatív eszközöket, amelyeket használnunk kell az állam biztonsága védelmében. ... Meg fog valósulni az állambiztonsági szervek állami felügyeleti rendszere (addig pártirányítás és pártfelügyelet volt! – BL), amely további összetevője a legitimitásnak. Természetesen e testület tagjait is köti majd a konspirációs fegyelem, titoktartási kötelezettség.” S ime a megnyugtató mondatok: *Mindez tulajdonképpen utólag is mintegy nyíltan törvényesíti azt a munkát, amelyet titkos, belső szabályok alapján eddig is végeztünk. Ezért ne legyen senkinek lelkiismeret furdalása, hogy ilyen, vagy olyan ügyben dolgozott, vagy bizonyos intézkedésekhez asszisztált.*” A belső elhárítás egyházi vonalakon dolgozó munkatársainak a csoportfőnöki szavak szerint nem kell múltjukat illetően semmit sem szégyelniük, megbánniuk, önkritikával illetniük. Minden úgy volt jó, ahogy volt, ahogyan megtörtént, majd utólag törvényesítve lesz minden.

Változások természetesen lesznek, hiszen ezekről már eddig is esett szó. „E változásokkal összefüggésben a másik pozitívum, hogy megszabadulunk a totalitástól, attól, hogy konkrétan az állam és az egyház viszonyában valamennyi kérdésben működünk, hogy mindenről tudnunk kellett. Ehhez tartozik, hogy az elhárító munka e felfogásába tartozó ügyeket le kell építeni, meg kell szüntetni. ... A felülvizsgálati munkát meg kell indítani és az úgynevezett 'kreált' ügyektől – amelyek jórészt még érvényben levő parancsok alapján keletkeztek –, meg kell szabadulni.” 1989 nyarán a belső elhárítás egyházi vonalain tehát még voltak „kreált” ügyek, amely ügyek alatt bizalmas nyomozások értendők, tehát nem nyílt eljárások. Ezeket régebben konstruált, még régebben koncepciósi ügyekként emlegették.

A csoportfőnök meghatározta a legfontosabb feladatokat is, miszerint „négy dolgot kell a munkában szem előtt tartani:

1) Fel kell deríteni és rá kell hangolódni az egyházakon belül fellépő, az alkotmányos rendet felforgatni akaró erőkre.

2) Az egyházak részéről jelentkező, a társadalom életére hatással bíró politikai tendenciákról az illetékes állami szervet időben tájékoztatni kell.

3) Hatásgyakorlás, befolyásolás saját operatív pozícióink révén az állami politika, illetve a progresszív (a kommunista állami vezetés szemszögéből progresszív – BL) egyházi vezetés támogatása érdekében.

4) Az előzőekkel és a nemzeti érdekeinkkel szinkronban levő nemzetközi kapcsolatrendszer ápolása, működtetése.”

Az elhangzottak szerint tehát az egyházi vonalakon működő belső elhárítás működött, működik és működni is fog. A korábbi tevékenység törvényesítve lesz, a jelenlegi az átmeneti állapot, a jövő feladatai pedig az előbbieken már pontokba lettek szedve.

Nem kell semmi más, csak az operatív állomány, amely az elvárásoknak megfelel, a feladatokat végrehajtja a belső elhárítás egyházi vonalain is. Horváth József rendőr-vezérőrnagy kijelentette: *„A jelenlegi nehéz helyzetben méginkább megnő a kommunista hivatástudattal rendelkező, a társadalom iránt elkötelezett és politikai gondolkodásában folyamatos megújulásra képes operatív tisztek szerepe, hiszen meggyőzni, cselekvésre bírni másokat csak az képes, aki maga is hisz abban, amit képvisel. ... Az osztály (a BM III/III-1 Osztály – BL) állománya képes arra, hogy ezeknek a feladatoknak és elvárásoknak megfeleljen, hogy azokat folyamatosan megvalósítsa. Erre garanciát lát (a csoportfőnök – BL) abban, hogy ez az állomány évtizedeken keresztül, ha úgy tetszik 'alázattal', sokszor a saját, logikusabb, igazabb gondolatai ellenére is helytállt, tette a dolgát, s most az új körülmények között a felgyülemlett tapasztalatait, pozitív jellemvonásait, méginkább kamatoztatni fogja.”*

Az 1990-es rendszerváltozás során a kommunista magyar állambiztonsági szolgálatnak jelentős részben sikerült átmentenie magát az új társadalmi-gazdasági formációba. Még szerencse, hogy a belső elhárításnak, ezen belül az egyházi vonalakondolgozó elhárító állománynak ez nem sikerült. Ha nem így történt volna, talán még most is „kommunista hivatástudattal”, bár ezt bizonyára kellően leplezve, munkálkodnának és alkalmaznák az egyházakkal szemben a „hatásgyakorlás”-t, a „befolyásolás”-t és más módszereket.

A magyarországi rendszerváltozás azonban keresztülhúzta az Emlékeztető-ben vázolt elképzeléseket. Az összetákolt, már évek óta csak aládúcolásokkal fönntartott létező szocializmus önmagától összeomlott és maga alá temette a BM III/III Csoportfőnökséget is. Nem volt hosszúra nyújtott átmeneti időszak, amelyben „kommunista hivatástudattal” a szocializmus ügyében hathatósan munkálkodhattak volna. Így az 1989. június 13-i értekezleten elhangzottak csupán vágyálmok maradtak, tervek és elképzelések, de így is a történelmi folyamat részei.

LÁSZLÓ BÁLINT

CHANGE OF THE REGIME – CHURCH – SECRET SERVICE
CONFERENCE IN THE III/III-1 DEPARTMENT OF THE MINISTRY FOR HOME AFFAIRS

The Hungarian state security service – III/III Head Department Management at the Ministry for Home Affairs – remained under the direction of MSZMP (the Hungarian Socialist Worker's Party), the body of communist power, until the very end of the so-called socialist system. Contrary to what the news spread in the decades following 1990, the so-called reform-communists did not intend to fully change the standing societal and economy system in the summer of 1989, their only intent was to make reforms that were absolutely compulsory. Thus, the communist-controlled state security service, „having a communist mission at heart” only changed its scope of duties, also some of its instruments, and primarily its methods in projective and plans. The memorandum of the department conference of June 13th, 1989 reveals that the interior anti-church department of state security, the III/III-1 BM (Ministry for Home Affairs) Department had the same assignment during the era of reforms and even after – that of acquiring information about the churches, and exercising a comprehensive influence on them. The former aim of forcing the churches to wither had to be abandoned, as such attempts continued to fail for decades, so they decided to employ more subtle means. However, socialism as they knew it has proven to be unreformable and fell apart before they could get on with their plans.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A GYŰRŰ, A MELLKERESZT ÉS A MANTELLO ÁTADÁSA

Mindszenty bíboros emlékiratainak értelmezéséhez

Mindszenty bíboros emlékirataiban ezt olvassuk 1971. szeptember 28-i Rómába érkezéséről: „A Torre di S. Giovanni bejáratánál... maga VI. Pál pápa várt rám. Megölelt, leemelte mellkeresztjét és lehúzta gyűrűjét, hogy azokat nekem ajándékozza. Nyakamba akasztotta a mellkeresztjét, ujjamra húzta gyűrűjét, majd kézenfogva vezetett be az épületbe. Velem együtt szállt be a liftbe, amely az emeletre vitt.”¹

E kérdésről nemrég a mellkereszt átadásának fényképét elemezve a következőképpen vélekedtünk:

„Egy példa az emlékiratok műfajára. Az emlékiratokban Mindszenty úgy írja, hogy VI. Pál pápa »leemelte mellkeresztjét és lehúzta gyűrűjét, hogy azokat nekem ajándékozza«. A lényegen nem változtat az, hogy saját mellkeresztjét továbbra is a pápa mellén látjuk a jelenetről készült fényképen, tehát nem saját mellkeresztjét adta át, hanem egy másik mellkeresztet ajándékozott neki, 1971. szeptember 28-án, Rómába érkezésekor. Arra a kérdésre, hogy miért így rögzült a jelenet a bíboros emlékezetében, alighanem azt lehet válaszolni: a távozás napjának reggelén a pápa, miután biztosította arról, hogy továbbra is őt tekinti Esztergom érsekének, átadta saját mantellóját. Az emlékező később a mellkereszt és a gyűrű adományozására is rávetíthette ezt a mélyen átélt élményt.” Majd megjegyeztük: „A kérdés azonban mégsem ilyen egyszerű.” Az Apostoli Szentszék tevékenységéről szóló olasz nyelvű kötetben „azt az említést találjuk, hogy VI. Pál *saját* mellkeresztjét, *saját* püspökgyűrűjét adta át. A megoldás alighanem az, hogy saját gyűrűjének, saját mellkeresztjének a mását adhatta át.”²

Azóta újabb forrásokat sikerült felkutatni, ezért ebben az írásban újra e jelenet értelmezésére vállalkozunk. A fényképfelvételek a vizuális megközelítés lehetőségét nyújtják: az emlékiratok szövegének összevetését a fennmaradt fényképekkel.³

- 1 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*, Budapest 1989. 4. kiadás, 482. Az idegen nyelvű kidásokból hiányzik a gyűrűátadás, lásd alább. – Megköszönöm Dr. Németh László Imre prelátus úrnak értékes javításait a kézirat korrektúráján.
- 2 SOMORJAI Á. – ZINNER T.: *Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai*. In: *Századok* 144 (2010/1) 143–196.
- 3 Az emlékiratok megjelent szövegét vesszük alapul. A teljesebb vizsgálathoz azonban szükséges lesz az emlékiratok kéziratok szövegtörténetének elemzése.

A mellkereszt átadásáról van fényképünk,⁴ leginkább ez volt ismeretes az irodalomban is. A képalírásokon ezt találjuk: „tisztelete jeléül mellkeresztjét és gyűrűjét ajándékozta” neki.⁵ Figyelmesebb vizsgálódást követően azonban azt kell látnunk, hogy a pápán szintén van mellkereszt – tehát nem emelte le a sajátját –, miközben megigazít egy másik mellkeresztet Mindszenty bíboros ruháján: a láncon függő keresztet tartja kezében és igazítja, szemléli azt.

Kétféle személyes tapasztalatom van e jelenet értelmezéséről. Amikor olyanoknak mutatom a fényképet, akik olvasták az emlékiratokat, az egyik azt mondja – miközben a képet nézi –, amit az emlékiratokban olvasott. Az emlékiratok ismerete tehát befolyásolja, hogy mit lát a szem. Ha viszont a befogadó elkezd szemlélni, vizsgálni a képet, akkor maga is rájön, hogy itt valami nem stimmel. A másik fajta szemlélő – kizárásos alapon – úgy oldja meg a helyzetet, hogy akkor VI. Pál pápán két mellkereszt volt. Sőt, meg is toldja: én ismertem a pápát, és fel tudom róla tételezni, hogy – tudván, hogy mellkeresztet akar ajándékozni az érkező bíborosnak – kettőt vesz föl magára.

A bíboros emlékiratainak tehát nagy a tekintélye.

Az érkezés jelenetéről rendelkezésre állnak további fényképek is. Így pl. az emlékiratok magyar kiadásában az érkezés jelenete,⁶ a német és az angol kiadásban ugyancsak ez a jelenet.⁷ A legteljesebb összeállítás alighanem a római Felici Fotóé, amelynek archívumában 2008 tavaszán tíz darab fekete-fehér fényképet találtam.⁸ A felvételek sorrendje bizonytalan, így utólagos rekonstrukcióra van szükség.⁹

4 Lásd a 8. sz. fényképet; ez a legismertebb.

5 Vö. KOVÁCS GERGELY: *Isten embere. Szemtől szembe Mindszenty bíborossal*, Budapest, 2005, 186. sz. fénykép. A gyűrűfelhúzásról uo., 188. sz. fénykép; lásd még: Uő.: *A Jézus szíve szerint való főpapa. Mindszenty-évfordulók márciusban*, in: *Új Ember Évkönyv 2009*, 95.

6 Vö: 2. sz. fénykép, *Emlékirataim*, id. kiad. 449.

7 Lásd: JÓZSEF Kardinal MINDSZENTY: *Erinnerungen*, Frankfurt/M–Berlin–Wien, 1974, 336; MINDSZENTY J.: *Memoirs*, New York 1974, 224–225. oldalak képei között.

8 Az 1. és 2. sz. felvételen háttérben forgató filmek archívumának főlkatása is megérheti a fáradságot.

9 A képek sorrendje részünkről önkényes. A Felici-Foto archívuma nem őrzött meg sorrendet – ezek archiválása eredetileg, amint a számozás dátumában olvashatjuk, az esemény után egy héttel, október 30-án történhetett –, a felvételek sorszáma pedig tovább módosulhatott a Felici-Foto munkatársa által végzett szkennelés során, 2008 tavaszán:

A Felici Foto jelzetei:	Sorszámozásunk:
udienza Card Mintzenty 30_10_1971081	3.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971082	5.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971083	1.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971084	4.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971085	7.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971086	6.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971087	9.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971088	8.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971089	10.
udienza Card Mintzenty 30_10_1971090	2.

Úgy véljük, nincs értelme tovább kutatni a Felici-Fotónál, hiszen ott már nem az eredeti sorrendben találjuk meg a felvételeket. Ez a sorrend nyilvánvalóan nem felel meg a rögzített történések egymásutáni-ságának.

Segítségünkre siet a vatikáni félhivatalos évkönyvben található olasz nyelvű beszámoló, amelyet fentebb már részben idéztünk. A találkozóra vonatkozó rész így szól:

„A Szent János-Torony előtt személyesen maga a Pápa várja a magyar kardinálist, együtt az Államtitkárság szubsztitútusával, Mons. Benellivel. VI. Pál átkarolja a bíborost és megrendült szavakkal köszönti őt. Ezt követően elkíséri a neki szánt lakosztályba, ahol negyed óránál tovább beszélgetett vele. Mielőtt visszatért az Apostoli Palotába, VI. Pál, különleges szeretete jeléül, Mindszenty bíborosnak ajándékozza *saját* mellkeresztjét és *saját* püspökgyűrűjét.”¹⁰

Ennek a félhivatalos szentszéki évkönyvnek forrásértéke van, de az itt hozott leírás félrevezethet: a felvételen nem Giovanni Benelli érsek, szubsztitútus (államtitkár-helyettes), hanem Jean Villot bíboros államtitkár látható a Szent János-torony előtt.¹¹ A szövegíró előtt bizonyára ott volt a hivatalos közlemény, ám nem volt ott a fénykép, különben másképp fogalmazott volna. Értékesek számunkra e szöveg további részletei: az emlékező leírását igazolja az a kitétel, hogy VI. Pál pápa átkarolta az érkező bíborost, akivel a pápaválasztás óta először találkozhatott, viszont – eltérően az emlékiratoktól – itt azt olvashatjuk, hogy a találkozást követően még nem adta át ezt a két tárgyat, hanem fölvezette a bíborost új otthonába (a lift-részlet itt nem szerepel), majd ott több mint negyed órát töltött vele. Mielőtt visszatért volna az Apostoli Palotába, a pápa átadta az itt elemzett két ajándékot. A szentszéki évkönyvből idézett utolsó mondat értelmezése kapcsán kétségeink merülnek fel. Az értesítő az emlékiratokat követve ezt írja: átadta neki *saját* mellkeresztjét és *saját* püspökgyűrűjét. Ennek alighanem az a magyarázata, hogy a pontosabb kifejezés az lett volna, hogy „una sua” azaz: egyik mellkeresztjét, egyik gyűrűjét. Amennyiben ténylegesen a sajátját emelte volna le, annyiban a megszokott hagyománytól annyira eltért volna, hogy az mindenképpen belekerült volna a hivatalos vatikáni kiadványba és nagyobb port vert volna föl, jobban rögzült volna az emlékezetben külföldön, így Rómában is. A pápák időnként megtették, hogy kiemelt alkalmakkor ajándékoztak mellkeresztet és gyűrűt, ez megszokott volt és ilyen célra mindig volt raktáron ajándékozásra előkészített példány.

A képek sorrendjével kapcsolatosan magukból a képekből kell kiindulnunk.

Feltételezésünk szerint a megérkezés két fényképe lehet az első és a második, utánuk a Szent János-torony kapujában készült három fotó következhet.

Három fénykép aligha keletkezhetett az érkezéskor: ahhoz túl soknak tűnnek. Ezért fölvezethető a gondolat, hogy egy vagy két felvétel az érkezéskor, és – amennyiben a bíboros a

10 „Ad attendere il cardinale ungherese presso la Torre di San Giovanni vi è il Pontefice in persona, unitamente al sostituto della Segreteria di Stato, mons. Benelli. Paolo VI abbraccia il porporato rivolgendogli commosse parole di benvenuto. Successivamente lo accompagna nell'appartamento a lui destinato, intrattenendosi a colloquio per oltre un quarto d'ora. Prima di fare ritorno al palazzo apostolico, Paolo VI, in segno di particolare affetto, dona al cardinale Mindszenty la sua croce pettorale e il suo anello episcopale.” In: *L'Attività della Santa Sede 1971*, Vatikánváros 1971. 365–366. Ugyanebben a kötetben a 125. sz. fényképfelvétel a mellkereszt átadásának jelenetét ábrázolja. Ez a mi 9. sz. felvételünk kinagyítása.

11 Lásd az 5. sz. felvételt. Ez megfelel az emlékiratok megállapításának, hogy Villot bíboros államtitkár várta őt Róma repülőterén és kísérte be a Vatikánba: „Rómában Villot bíboros-államtitkár fogadott, ő kísért gépkocsin a repülőtérrel a Vatikánba.” *Emlékirataim*, id. kiad., 482. Benelli a pápa kíséretéhez tartozhatott, ám a fényképeken egyedül a kápolna-jelenetben látható, lásd 6. sz. felvételt.

liften visszakísérte a pápát, ami feltehető, egyben szép udvariassági gesztus is – a másik egy vagy két felvétel a búcsúzásakor készülhetett. Ezt a felvételt az árnyék vizsgálata döntheti el. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a bejárat bal szegélyén látható árnyék mindhárom felvételen közel azonos, továbbá, hogy ugyanez az árnyék látható az 1. sz. felvételen is. Ezért hipotézisünk szerint ez a négy felvétel az érkezés jelenetét rögzíti. A 3., 4. és 5. sz. fotó sorrendisége viszont még eldöntendő.

Ugyanakkor feltűnik Mindszenty kezében a szemüveg, majd egy fehér valami: nem papír, amiről a köszöntőt olvashatta volna, hanem inkább a szemüveg tisztítására szánt zsebkendő. Mivel a szemüveget végig a bíboros kezében látjuk, alighanem ez lesz a kulcs e három felvétel sorrendiségének megfejtéséhez. S mindjárt magyarázatot is kapunk arra, miért készülhetett három felvétel: ha a bíboros, szemüvegét előlőve, köszöntőt olvasott fel, akkor a jelenet hosszabb ideig tarthatott, és a fotósnak is módjában állt több felvételt készíteni.

Ezt követően – a liften való megérkezés után – egy zárt térben történik a mellkereszt és a gyűrű átadása. Erre van két tanúnk is. Abban a szerencsében volt részem, hogy felkutathattam a két, háttérben álló, takarásban lévő szemtanút: Giampaolo Gusso¹² és Franco Ghezzi¹³ urakat, akik VI. Pál személyes szolgálatában álltak. Ők – másokkal együtt, akik a Szent János-toronyban helyismerettel rendelkeznek –, egyértelműen fölismerték a Szent János-torony emeleti lakosztályának előszobáját. A vatikáni évkönyv közlése szerint a lakosztály megmutatása volt az első mozzanat, ezt követte az emléktárgyak átadása. Az emlékiratok írója tehát tévedhet abban, hogy a mellkereszt és a gyűrű átadását követően szálltak volna be a liftbe. A liften való megérkezést követően történhetett ez a jeles esemény. Ugyanakkor kérdéses marad, hogy az erkélyről ezt követően vagy ezt megelőzően tekintették meg a kilátást.¹⁴

E kérdés megoldásához a mellkeresztek vizsgálata vihet közelebb. A fényképeken VI. Pál pápán mindvégig *egy* mellkeresztet látunk, a legtöbb fényképen – ahol szemből készült a felvétel – jól kivehetően. Tehát alighanem kizárható, hogy *két* mellkeresztet vett volna magára. Mindszenty mellkeresztjével kapcsolatosan pedig azt látjuk: az első képeken ugyanazt a mellkeresztet viseli, még a gyűrű átadásakor is, viszont a mellkereszt-igazítás jelenetén egy újfajta mellkereszt van a nyakában, a lánc szerkezete eltérő. Ugyanez az új lánc van a bíboroson az erkélyen is.¹⁵ Ha ez a megfigyelés megállja a helyét, akkor azt mondhatjuk: a pápától kapott tárgyak átadásának sorrendje megfordul, előbb kaphatta a gyűrűt, utána a mellkeresztet. Ezt támasztja alá az is, hogy az ismert, mellkeresztátadást rögzítő felvételen további érdekességet találunk: a bíboros jobb kezén az új gyűrű, bal kezében a szemüvegen kívül a régi gyűrű. A sorrendiség kérdése tehát eldöntöttnek tekinthető.

A gyűrűátadás jelenetének értelmezését nem befolyásolja lényegesen az a tény, hogy az emlékiratok német,¹⁶ olasz¹⁷ és angol¹⁸ nyelvű változataiban azt nem találjuk

12 A 8. sz. fényképen a háttérben félig látszik az arca.

13 A 7. sz. fényképen jobbra, a pápa mögött, egész alakos fénykép.

14 9. sz. felvétel. Lásd még: *Memoirs*, id. kiad., 224–225. oldalak képei között.

15 Vö. a 7. sz. felvétellel.

16 A német kiadás szövege: „Dort erwartete mich am Eingang des Torre di S. Giovanni, ... Papst Paul VI. Er umarmte mich, nahm sein Brustkreuz, hängte es mir um, bot mir den Arm und führte mich in das Gebäude. Er fuhr mit mir im Lift hinauf und führte mich durch das ganze herrliche Appartement, das mir zur Verfügung gestellt wurde...”, in: *Erinnerungen*, id. kiad., 400.

meg. Ez inkább az emlékiratok szövegtörténetéhez új adalék, hiszen a fénykép bizonyítja, hogy a magyar változatban közölt szöveg valós jelenet emlékét őrizte meg.

A sorrendre vonatkozó hipotézisünk a következő:

Az 1. sz. felvételen az érkezés. A kocsis első üléséről Mons. Zágon József száll ki, a háttérben ismeretlen személy ül, ill. három fotoripoter filmez, a pápa mögött, félig eltakarva, Mons. Macchi személyi titkár.

A 2. sz. felvételen az érkezés második mozzanata, itt derül ki, hogy a háttérben idáig eltakart egyik személy szintén fotós lehet, mert a vállszíja erről árulkodik.

A 3. sz. felvételen az érkezést követően, a Szent János-torony bejáratánál, jobbról, eltakarva Mons. Macchi személyi titkár lehet, akinek csak jobb keze látszik. VI. Pál jobb kezén ékkő nélküli gyűrű.

A 4. sz. felvételen az érkezést követően, a Szent János-torony bejáratánál, jobbról Mons. Macchi személyi titkár eltakarva ugyan, de arca felismerhető. Itt látjuk a bíboros kezében első alkalommal a szemüveget. VI. Pál jobb kezén ékkő nélküli gyűrű.

Az 5. sz. felvételen az érkezést követően, a Szent János-torony bejáratánál, balról Jean Villot bíboros államtitkár, jobbról Mons. Macchi személyi titkár eltakarva ugyan, de arca, alakja felismerhető. Itt ismét látjuk a bíboros kezében a szemüveget, egy fehér tárggyal a szemüveg fölött és a kezében tartott pileolus¹⁹ mögött. Ez a fehér tárgy alighanem zsebkendő, amellyel a szemüveget tisztíthatta.

6. sz. felvétel: a kápolna megtekintése. Háttérben balról jobbra: Mons. Zágon, Benelli érsek, Mons. Casaroli, Mons. Macchi. VI. Pál jobb kezén gyűrű.

7. sz. felvétel: a gyűrű átadása. A gyűrű ékköves, nem lehet a pápa gyűrűje. A bíboroson még a régi, idáig is megfigyelt mellkereszt, kezében a szemüveg. Jobbról Franco Ghezzi úr, hátul, az ajtóban eltakarva Gianpaolo Gusso úr.

8. sz. felvétel: A mellkereszt átadása vagy igazítása. Mindszentynek láthatóan új mellkeresztje van. A régit nem látjuk. A bíboros bal kezében a szemüveg, a régi gyűrű, jobb kezén az új gyűrű.

9. sz. felvétel: a kilátás megtekintése. Háttérben két személy eltakarva. A bíboros nyakán a mellkeresztnek alighanem új lánc, bal kezében a szemüveg, jobb kezén látható az új gyűrű az ékkőtartó peremével.

10. sz. felvétel: A bíboros kézfogással megköszöni a pápának a lakosztályt. Kezében a szemüveg. Háttérben: balról Villot bíboros államtitkár, a másik két személy eltakarva, jobbfelől püspöklánccal.

17 Az olasz kiadás szövege: „alla Torre di S. Giovanni, ... mi attendeva papa Paolo VI. Egli mi abbracciò, si tolse la croce pettorale, me la mise al collo, mi porse il braccio e mi introdusse nel palazzo. Salì con me in ascensore e mi accompagnò a visitare il magnifico appartamento”, in: MINDSZENTY, JÓZSEF: *Memorie*, Milano 1975, 361. Az olasz fordítás a könyv impresszuma szerint a német szövegből készült.

18 Az angol kiadás szövege: „Pope Paul VI awaited me at the entrance to the Torre di S. Giovanni, where I was given princely quarters. He embraced me, took his pectoral cross and hung it around my neck, offered me his arm, and led me into the building. He rode up into the elevator with me and showed me through the whole of the splendid apartment that had been placed at my disposal.” in: *Memoirs*, id. kiad., 237. — A könyv impresszuma szerint az angol fordítás is a német szövegből készült.

19 Főpapi sapka.

Rekonstrukciónk szerint tehát:

Emlékiratok

„A Torre di S. Giovanni bejáratánál...
maga VI. Pál pápa várt rám.

Megölelt,

leemelte mellkeresztjét
és lehúzta gyűrűjét,

hogyan azokat nekem ajándékozza.

Nyakamba akasztotta a mellkeresztjét,
ujjamra húzta gyűrűjét,
majd kézenfogva vezetett be az épület-
be.

Velem együtt szállt be a liftbe, amely az
emeletre vitt.”

A Felici Foto felvételei

igen

erről nincs fénykép, de a vatikáni év-
könyv és Csonka Emil leírása megerősí-
ti²⁰

nem saját mellkereszt

nem saját gyűrű;

a sorrend fordított; a német, angol és
olasz kiadásból a gyűrűátadás hiányzik,
a vatikáni évkönyvben és Csonka Emil
leírásában megtalálható;

igen, a tárgyak bizonyára fennmaradtak,
felkutatásuk célszerű lehet

igen, de nem a nyakából

igen, de nem az ujjáról

nem, a tárgyak átadása az épületbe ér-
kezés után történt

igen, de a sorrend fordított

Mi lehet a jelenet eltérő értelmezésének a kulcsa?

Miért emlékezik úgy a bíboros, hogy a pápa saját gyűrűjét és saját mellkeresztjét
adta át? Miért emlékezik fordított sorrendben a jeles eseményre?

Véleményünk továbbra is fenntartható: az utolsó élmény az, amelynek a hatása
alatt az emlékezet utólag átértékeli az eseményeket. Vizsgálatunk során egy további

20 Csonka Emil, aki az emlékiratok végső szövegezésén is dolgozott, annak szellemében írja le a jelenetet. Idézzük: „... a fekete gépkocsi megáll Magyarország primásával a Torre magasba nyúló, kör alakú, bástyaszerű épülete előtt... A bejárat előtt négyfokú körlepcső. A lépcső alján, titkára és monsignore Benelli kíséretében ott áll VI. Pál pápa, vállán mantellóval, fején Róma püspökének pileolusával. Feljött ide, hogy Mindszenty Józsefet új, római lakhelyének bejáratánál köszöntse.

Átöleli az aggastyán bíborost. Aztán leveszi saját mellkeresztjét s Mindszenty nyakába teszi, zsinati gyűrűjét pedig a magyar bíboros ujjára húzza...

VI. Pál bevezeti vendégét új lakhelyére. A bíboros érdeklődéssel tekint szét a páfrányokkal díszített előcsarnokban, melynek falait hat ikon ékesíti. A napfény végigszalad a kövezeten s ott játszik a felvono sárgaréz-veretes ajtaján is. A pápa a lifthez vezette a bíborost, a gép halkán suhan fel az emeleti lakosztályba. A felvonóból egyenesen a pompás lakrészbe léptek ki. VI. Pál megmutatta a kápolnát, a termeket, a dolgozószobát, majd kivitte vendégét az erkélyre... De a bíboros mégis szorongással vegyes szomorúságot érzett ebben a pillanatban. Keresztbefont karral, összehúzott szemöldökkel, némán állt az erkélyen a pápa mellett.

Két aranybársony karosszékben ülve nem egészen húsz percig beszélgetett egymással pápa és bíboros ezen az első találkozón. A Szentatya látta, hogy vendége fáradt, s érezte, hogy az út fáradalmain, a fizikai törődésen kívül a bíboros lelkére is ránehezedik valami. Elbúcsúzott tehát s... magára hagyta a Dunavölgyből érkezett főpapot.” In: CSONKA EMIL: *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco-München, 1976, 42-43.

elemet sorakoztathatunk fel az utolsó élmények közé. Idáig a mantello átadásában látuk a kulcsot. Ez most kiegészül a mellkereszt átadásával, amely az utolsó (előtti) jelenet (a fotók szerint).

A mantello-átadás jelenetére a bíboros így emlékezik: „Ajándékba adom Őeminenciájának bíborosi mantellomat, hogy a hűvös országban védje a hidegtől és jelképéül annak a meleg szeretetnek és nagyrabecsülésnek, mellyel személye iránt viseltetem.”²¹ Erről fénykép nem maradt fenn. Nincs okunk arra, hogy kétségbe vonjuk az emlékiratok e sorainak igazságtartalmát, főleg, hogy az átadásakor Mons. Zágon is jelen volt, és feljegyzésében a mantello átadásának tényét rögzítette.²² A mellkereszt és a gyűrű átadása az első találkozás élménye, a tárgyi bizonyítékok fennmaradtak a bíboros személyes tulajdonában. A mantello, a bíborosi köpeny átadása az utolsó találkozás élménye, maga a tárgy szintén megmaradt emlékeztetőül. Az utolsó találkozás élménye az elsőéhez hasonlóan nagy emóciókat válthatott ki, és az emlékezet az első találkozás élményére is az utolsó találkozás fényét vetíti.

A mellkereszt átadását annyira hangsúlyozottan emeli ki az emlékező, hogy az idegen nyelvű változatokban már nem fontos a gyűrűátadás sem, s még a sorrend is megfordul. Mindez azt is jelzi, hogy az emlékező biztos volt magában, nem nézte meg közelebből a rendelkezésére álló fényképet sem, amely pedig dokumentálja, hogy nem ez volt a sorrend. Utoljára ez az élmény rögzült tudatában az öt megadományozó pápáról.

Mantello és mellkereszt – a pápa mintegy maga mellé emelte, saját hatalmának szimbólumát adta át. Mindszenty így látja ezt utólag. Utólag a tények átértékelődnek.

MARAD MÉG EGY-KÉT RÉSZLET, AMELYRŐL AZ EMLÉKIRATOK NEM SZÓL

Van még néhány részlet, amelyek a Felici-fotók megszemlélése során feltűnnek,²³ s amelyről az emlékiratok nem szólnak. Nem lényeges, de mégis érdekes, sőt, zavaró körülmények. A Szent János-torony bejáratánál álló bíboros szemüveget tart kezében és mintha tisztítaná pileolusát, de inkább a pileolus alatt alig látható szemüveget. A fehérség, ami a pileolus mellett látható, nem lehet papírdarab, nem lehet cédula: feltehetően zsebkendő. A szemüveg arra enged következtetni, hogy felolvasott egy pápát köszöntő beszédet. A szemüveg azonban mindvégig a kezében van, annyira, hogy a lakosztályt megköszönve kezét úgy adja a pápának, hogy a szemüveg még mindig benne van. Érde-

21 *Emlékirataim*, id. kiad., 484. Az általunk ismert idegen nyelvű kiadásokban a szövege azonos. – A német kiadás szövege: „Ich schenke Sr. Eminenz meinen Kardinalmantel, damit er ihn in dem kühlen Lande vor Kälte schütze und ihn erinnere an die Liebe und Hochachtung, die ich für ihn hege.”, in: *Erinnerungen*, id. kiad., 402. – Az olasz kiadásban ezt találjuk: “Faccio dono a Sua Eminenza del mio mantello cardinalizio, affinché lo protegga dal freddo in quel paese settentrionale e gli ricordi l’amore e la stima che ho per lui.” *Memorie*, id. kiad., 363. – Az angol szöveg: “I am giving His Eminence my cardinal’s mantle so that it will protect him from the cold in that cool country and will serve as a symbol of the love and respect I have for him.” *Memoirs*, id. kiad., 239.

22 Mons. Zágon följegyzése 1971. október 23-án. Fakszimilében jelent meg in: MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, Abaliget 2000, 675.

23 Szabad szemmel nem látható, de a képek retusálása során előkerült részlet. Lásd a nagyított részeket. Ezúton is köszönöm Ducki Krzysztof grafikus értékes megfigyeléseit.

kes részlet, de még az nem tudható, hogy a feltételezett üdvözlő beszédet²⁴ a Szent János-torony bejárata előtt olvasta-e föl, ahogy kézenfekvő lenne, és azt a kérdést is fölveti, hogy ha ez történt, akkor miért szorongatta kezében a szemüveget a liften való utazás közben, a két emléktárgy átadása közben, a kilátás megtekintésekor és a lakosztályért mondott köszönet közben is. Talán annyira lefoglalta volna az első találkozás élménye, hogy ez a részlet nem is tudatosult benne? Ragaszkodott a szemüveghez, mert anélkül nem látott? De a képek nem mutatják, hogy a szemüveget föltette volna. Nem tudható, hogy fent a lakosztályban szüksége volt-e valóban a szemüvegre, olvasott-e. Talán arra készült, hogy új otthonát, amelyet a pápa személyesen megmutat neki, jól megnézhesse, szükség esetén elővehesse a szemüveget, s ezért tartotta végig magánál. Az is lehet, hogy zavarában, feszélyezettségében megfeleledkezett róla, vagy pedig: nem volt érkezése arra, hogy eltegye.

Van még egy részlet, ami nem szerepel a leírásban: több szemtanú is látta mindezt, közöttük neves személyiségek. Emlékirataiban a bíboros egyiket sem említi meg ebben az összefüggésben, sem a torony előtti találkozáskor, sem a két tárgy átadásakor, pedig a fogadáskor is, a kápolnában pedig együtt, jelenlétüket tanúsítják a fényképek. Ők tanulmányozhatnának a bíboros által leírt jelenet igazsága mellett. Ez azonban nem fontos, a drámai tömörítésből az tűnik ki, hogy ott nem volt senki, csak VI. Pál és Mindszenty. Ezek a jelenetek csak kettőjük személyes ügye, és annyira biztos abban, hogy ez mind így történt, hogy nem is kell hivatkozni más tanúkra.

AZ ÉRKEZÉS ÚJ LEÍRÁSA

1971. szeptember 28-án Mindszenty bíboros a római repülőtérrel a Budapestről őt kísérő Zágón József, a bécsi repülőtéren őt köszöntő Agostino Casaroli, valamint a római repülőtéren őt fogadó Jean Villot bíboros államtitkár kíséretében kocsival a vatikáni Szent János-toronyhoz érkezett, ahol Benelli államtitkár helyettes kíséretében maga VI. Pál pápa fogadta őt. A pápa kíségtette őt a kocsiból, bizonyára átölelte, majd a torony bejáratánál meghallgatta a bíboros köszöntő szavait, amit ő feltehetően papírról olvasott fel, mert láthatóan szemüvegére is szüksége volt. Ezt követően a pápa felkísérte a liften az emeleti lakosztályba, ahol őt körülvezette. Ez több mint negyedórát tartott, le is ültek néhány percre beszélgetni. Kíséretével együtt megmutatta a lakosztály kápolnáját; a pápa tekintete itt kissé elborult, amikor a bíborosra nézett. A pápa átadott neki emlékebe egy ékköves gyűrűt – nem azt, amit ő viselt, hanem egy másikat sajátjai közül, amelyet előre kikészített és személyi szolgálattevője nyújtott neki át – és egy püspöki mellkeresztet – nem azt, amit ő viselt, hanem egy másikat sajátjai közül, amelyet előre kikészített és személyi szolgálattevője nyújtott neki át. Majd megmutatta neki az erkélyről a kilátást és visszatért az Apostoli Palotába.

Az emlékiratok írója nem említi sem Mons. Zágont, sem Mons. Casarolit, sem Mons. Benellit, sem Villot bíboros államtitkárt, sem a pápa személyi titkárát. Mindannyian ott voltak vele a Szent János-toronyban. Az emlékiratok csak a lényegesre koncentrálnak, a pápa és a bíboros találkozására. A többiek kihullottak emlékezetéből, joggal,

²⁴ A pápát köszöntő beszéd szövegét nem ismerjük.

hiszen mindannyian a pápa nevében köszöntötték őt, előre megtervezett, gondos koreográfia keretében.

Az emlékiratok természetesen tömörít. Ha új szöveget akarnánk kiadni, csekély változtatás elegendő lenne. Valahogy így:

A Torre di S. Giovanni bejáratánál... maga VI. Pál pápa várt rám. Megölelt, leemelte mellkeresztjét és lehúzta gyűrűjét, hogy azokat nekem ajándékozza. Nyakamba akasztotta a mellkeresztjét, ujjamra húzta gyűrűjét, majd kézenfogva vezetett be az épületbe. Velem együtt szállt be a liftbe, amely az emeletre vitt.

Ezt követné a fent kihúzott rész, de átalakítva és fordított sorrendben:

Ujjamra húzott egy ékköves bíborosi gyűrűt és nyakamba akasztott egy díszes mellkeresztet, és azokat nekem ajándékozza.

MIÉRT FONTOS MINDEZ?

Az emlékiratok olvasói sokáig nem rendelkeztek más forrással – esetünkben fényképekkel –, amelyek összehasonlítási alapul szolgálhattak volna. Ezért az emlékiratok beszámolójának alighanem túlzott jelentőséget tulajdonítottak.

A felhozott példák alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az emlékiratok írója tévedhet ugyan egyes részletekben, de az összbenyomás, az összkép helyes marad: az utolsó találkozás, a mantello átadásának élményének fényében emlékezett a két emléktárgy első találkozásakor történt átadására. Ha következtetéseink helytállóak, akkor a mellkereszt átadása is – a kilátás megtekintése előtt – egy eseménysor utolsó mozzanata volt, amely mélyebb benyomást gyakorolt a bíboros emlékezetére. Így tehát azt mondhatjuk, hogy az értelmezés két kulcsa: az utolsó találkozásakor a mantello átadásának és az első találkozás végén a mellkereszt átadásának emléke. Az utolsó élmény marad meg leginkább az emlékezetben.

Az egyes részletek pontatlansága esetünkben nem lényeges körülmény ugyan, de megfigyelésük arra enged következtetni, hogy az emlékiratok minden olyan esetben, amikor az újonnan előkerült források mást mondanak, értelmezésre szorulnak. Ezt diktálja a körültekintő józan ész²⁵ más, első olvasásra talán nem is fontos részletekkel kapcsolatban is. Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis az, hogy az emlékező többnyire azt emeli ki, ami saját véleményének megtámogatására szolgál, célirányosan arra emlékezik, hiszen ilyen az emlékezet működésének természete, sőt, az emlékiratok műfajának célja is az, hogy a szerző igazolja saját múltbéli álláspontját. A történészre hárul a feladat, hogy ezeket a törésvonalakat feltárja és az újonnan előkerült forrásokkal összevesse, ill. átfogóbb összefüggérendszerben újraértelmezze.

Az új források elemzése során, úgy gondoljuk, nem jutottunk lényegesen eltérő eredményre, viszont számos részletben világosabban láthatunk.

25 Zinner Tiborral közösen írt, *Washingtonból jelentjük* című, fentebb idézett tanulmányunkban részletesen kifejtettük véleményünket és hasonló eredményre jutottunk.

Mindezzel nem tartunk igényt arra a babérra, hogy mi rekonstruáltuk hitelesen az eseményeket. Inkább azt kívántuk illusztrálni, hogy az újonnan felkutatott források – így a tíz Felici-foto, a vatikáni évkönyv leírása, az emlékiratok általunk idézett három idegen nyelvű változatának szövege és Csonka Emil leírása –, továbbá az emlékiratok magyar szövegének egybevetése az emlékezet működésének elemzésére is alkalmas. További források felkutatása esetén még pontosabb eredményre juthatunk a rekonstrukció során.²⁶

SOMORJAI ÁDÁM OSB

CONCESSION OF THE RING, OF THE PECTORAL CROSS AND OF THE MANTLE POPE PAUL VI AND CARDINAL MINDSZENTY

After 15 years of refuge in the American Legation to Hungary in Budapest, Cardinal Mindszenty left September 28, 1971. On the same day, in the afternoon Pope VI received him in the Vatican, offering prestigious accommodation at St. John's Tower. The Cardinal remembered the scene of receiving ring and pectoral from the Pope as there were his owns. After analyzing the 10 Felici-Photos – for the first time published here as they were –, arrived to the conclusion: the objects were not proper to the Pope, but no doubt, there were Pontifical gifts. This scenes offer the possibility of a reinterpretation of the Memoirs of Cardinal Mindszenty, source Nr. 1 for all hagiographs, from the viewpoint, whether the memoirs are correct, citing words of the Pope. "You are Bishop of Esztergom" would be the original version of the words of Paul VI (and not: You are Archbishop of Esztergom and Primate of Hungary), without any obligation for any future decision.

26 A kocsiból való kiszállás jelenetében jól látható három fotós, balra a háttérben pedig egy papi személy. Amennyiben 1971-ben is az volt a szokás, mint napjainkban, akkor a Pápai Tömegtájékoztatási Tanács munkatársa lehetett ez a monsignore, aki a hivatalosan akkreditált fotósokat, három személyt, három hírügynökség (?) munkatársát kísérte. Ezeknek az archív felvételeknek a felkutatása további értékes részletekkel bővítheti a jelenet leírását.

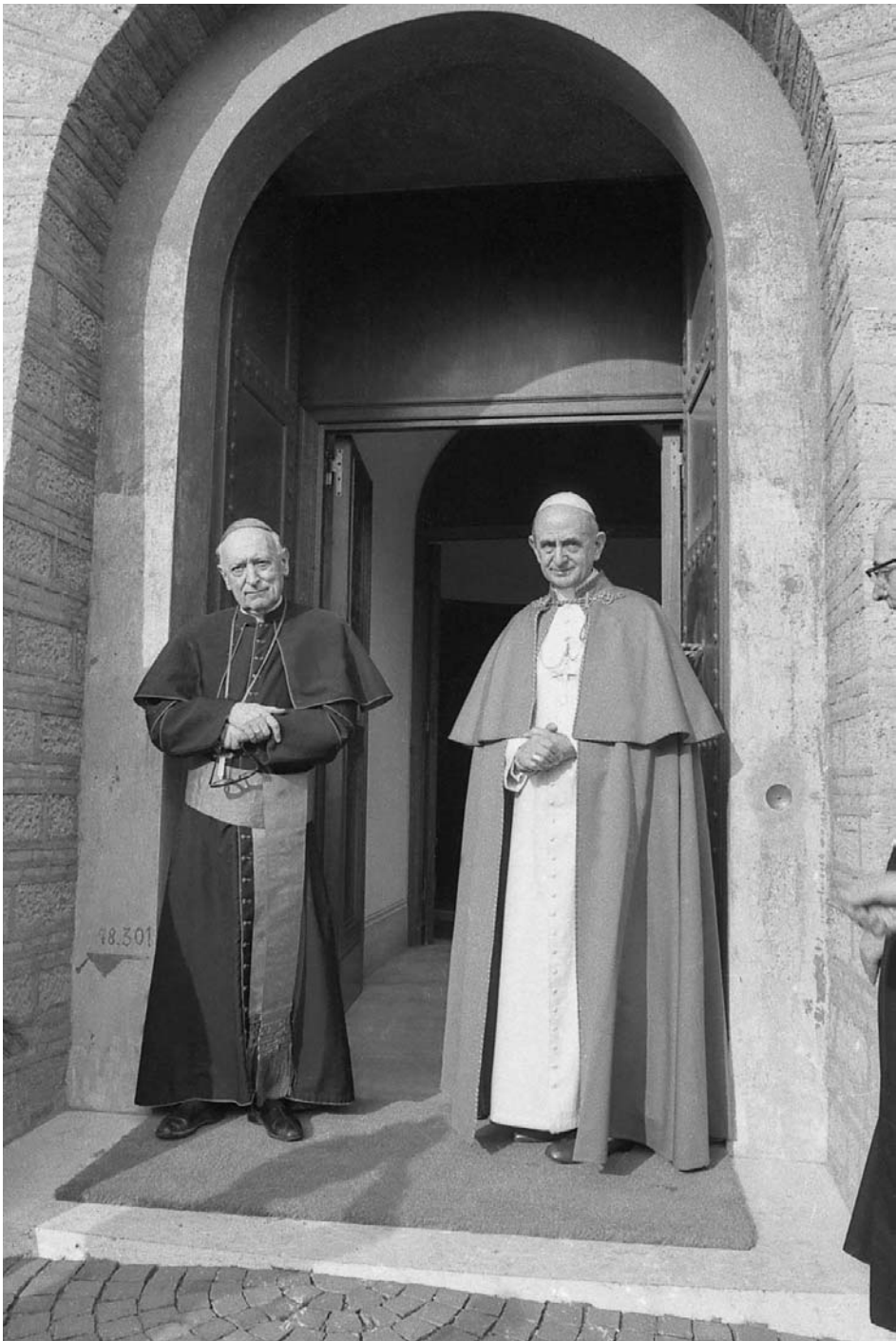
1. VI. Pál pápa köszönti az érkező Mindszenty bíborost. Balra Mons. Zágon József

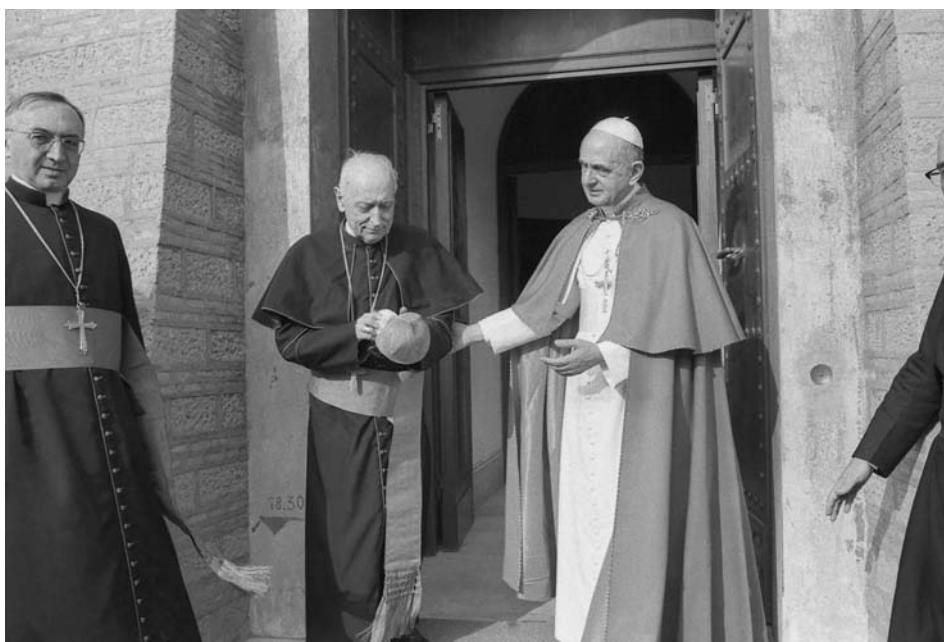
2. VI. Pál pápa köszönti az érkező Mindszenty bíborost. Balra Mons. Zágon József

3. A Szent János-torony előtt

4. A Szent János-torony előtt

5. A Szent János-torony előtt. Balra Villot bíboros államtitkár

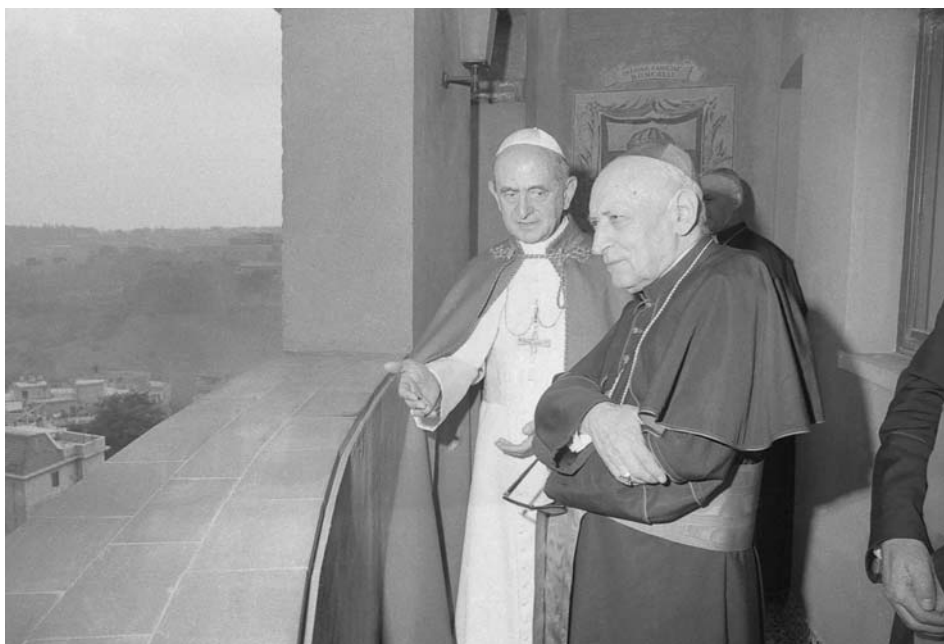
6. A kápolna megtekintése. Hátul balról jobbra: Mons. Zágón, Benelli érsek, Mons. Casaroli, Mons. Macchi (a pápa személyi titkára)

7. A pápai ajándék, a gyűrű átadása

8. A pápai ajándék, a mellkereszt (pectorale) átadása

9. A panoráma megtekintése. Hátul Mons. Benelli, elől Villot bíboros államtitkár karja

10. A búcsúzás jelenete. Balra Villot bíboros államtitkár

MÉSZÁROS ISTVÁN

KÓD A KÖVETSÉGI MINDSZENTY-IRATOKHOZ

Jegyzetek a Somorjai/Zinner-gyűjteményhez

Az Új Ember című hetilap 2008. november 2-i számában „Mindszenty bíborosra emlékeztek Münchenben” címmel közölt híradást. „A Kovász Egyesület irodalmi csoportja a müncheni Széchenyi Kör meghívására 2008. október 24-én ünnepi estet tartott a forradalom és szabadságharc tiszteletére és bemutatta Mindszenty bíboros életútját”. A Magyar Katolikus Misszió Háza megtelt a Münchenben élő magyarokkal. Részt vett az ünnepségen Cserháti Ferenc püspök, az est fővédnöke is. A forradalom eseményeinek ismertetését követte „a Mindszenty József bíboros életét, tanításait bemutató előadás. A Himnusz eléneklése után a Széchenyi Kör vezetői és a jelenlevők bőkezű adományokkal támogatták a »Hittel a Nemzetért Alapítvány« céljának megvalósítását, hogy Mindszenty bíborosnak köztéri szobrot emeljenek Budapesten”.

Ez idő tájt kezdtem el a 2008 október elején, Budapesten megjelent „Majd’ halálra ítélve” című, Mindszenty-témájú kötetéről szóló alábbi recenzióm végleges megfogalmazását. Előtte alaposan áttanulmányoztam e terjedelmes új dokumentumgyűjtemény egyes iratait, és ezt megelőzően Somorjai Ádám másik három, hasonló műfajú és tartalmú kiadványát is. Ez utóbbiakról részletes kritikai ismertetéseimet is közöltem 2008-ban megjelent tanulmánykötetemben. („Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz”. Bp. 2008, Eötvös József Kiadó. 207–226., 258–277.) Ezek anyagának jó része a most ismertetendő kötetre is vonatkozik. Jelen tanulmányomat 2009. január 8-án adtam át a szerkesztőségnek.

BEVEZETÉSÜL

Két fontos előzetes megjegyzés.

1. Mindszentyről az 1989 előtti évtizedekben csakis a Rákosi – Kádár-korszak ideológiájának megfelelő értékelések jelenhettek meg a hazai történeti szakirodalomban, az iskolai oktatásban, valamint az újságokban, rádióban, tévében. Ennek megfelelően Mindszenty életműve a legteljesebb elmarasztalásban részesült, ezt súlykolták a közvélemény mindegyik szektorában.

Az 1989 óta eltelt húsz évben már számos mű – könyv, tanulmány, cikk – jelent meg számos szakember tollából, amelyek tudományos tárgyilagossággal – széleskörű kutatások eredményeképpen – foglalkoztak Mindszenty bíboros életének különféle sza-

kaszaival. Ezek egyoldalúság és részrehajlás nélkül elemezték tevékenységét, az okokat és a következményeket, valóságos képet nyújtva a bíborosról. Természetesen kellő kritikát is alkalmaztak, vitatható-vitatandó pontokat is megjelöltek. Nem tévedhetetlen lénynek ábrázolták Mindszentyt, hanem evilági józan gondolkodású embernek, aki magas egyházi szolgálatát lelkiismeretesen igyekezett teljesíteni, valószerűen figyelembe véve az adott társadalmi, politikai körülményeket, az adott helyzeteket.

Az elmúlt évtizedek kutatásaiból az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet, valamint a Mindszenty-téma alapfeldolgozása lényegében megtörtént, mind a teljes történeti folyamat, mind a legfőbb tények feltárása tekintetében.

2. Hatalmas mennyiségű iratanyag található a Mindszenty-témával kapcsolatban hazai és külföldi levéltárakban. Ezek minél bővebb ismerete, illetve megismertetése egyik fontos feltétele a témával foglalkozó szakemberek eredményes munkájának. Eddig is a Mindszentyvel kapcsolatos dokumentumok sokasága került közlésre a hazai történeti szakirodalomban. Természetesen pontosan, szakszerűen közzé kell tenni a vele kapcsolatos – egyesek véleménye szerint – rá kedvezőtlen, negatív vonatkozásokat tartalmazó dokumentumokat is, ez szigorú követelménye a történészi objektivitás megvalósulásának. Így történt ez az elmúlt két évtized Mindszenty-kutatásai során is az alaptényt – a történettudományi vizsgálódások sajátos természete szerint – különféle oldalról megközelítő történész-szakemberek részéről. Az ilyen tartalmú iratok is tárgyilagos, elfogultság nélküli feldolgozást kívánnak, a keletkezési körülményeket, a lehetséges értelmezéseket feltárva, tévesnek bizonyuló vélekedéseket cáfolva. Ez nyilván nem megy viták nélkül. Előfordulhat az a helyzet is, hogy ugyanarról a szövegről többféle történész-vélemény alakul ki, hiszen egy-egy adat többféleképpen is interpretálható.

A hazai Mindszenty-kutatások folyamatában a közelmúltban új fejlemény volt Somorjai Ádám bencés tanár jelentkezése dokumentumkiadvány-sorozatával. Megfelelő szponzoroktól támogatva, különféle kiadóknál, terjedelmes kötetekben Mindszenty-vonatkozású iratok sokaságát adta közre 2008 folyamán, a korábbi Mindszenty-kiadványokkal kapcsolatban eddig még soha nem tapasztalt, széleskörű hírverés kíséretében (egyházi és politikai-civil napi- és hetilapok, folyóiratok, rádió, tévé stb.). Az alább ismertetendő kiadvány könyvbemutatóját a Parlament előadótermében tartották, a kötet és a szerzők laudációját Boros Péter volt miniszterelnök és Márfi Gyula veszprémi érsek tartotta. A kötet élén álló ajánlásokat Várszegi Asztrik püspök, panonhalmi főapát és Bölcskei Gusztáv református püspök írta.

Fontos és hasznos segédeszköz minden történész-kutató számára a jól megszerkesztett, szakszerűen összeállított tematikus iratgyűjtemény, az egy meghatározott téma köré csoportosított, válogatott dokumentumok kötete. Ilyenek Somorjai Ádám gyűjteményei is. Lényegében örvendetes, hasznos és fontos a Mindszenty-történet szempontjából e nagyszabású, széles kiterjedésű iratközreadó vállalkozása.

Somorjai Ádám negyedik – közelmúltbeli – iratgyűjteménye 2008 október elején került a könyvesboltokba „Majd' halálra ítélve” címmel, „Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez” alcímmel. A kötet szerkesztőjeként – Somorjai Ádám mellett – Zinner Tibor neve is szerepel a címlapon. Megjelentette a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. Összesen 315 rövidebb-hosszabb irat nyomtatásban, 62 irat pedig DVD-lemezen található a kiadványban, a legnagyobb szakszerűséggel közreadva, minden szükséges szakapparátussal ellátva.

A kötet iratai legnagyobb részben hazai levéltárakból származnak, de jelentős mennyiségben kerültek dokumentumok közlésre az Amerikai Egyesült Államok washingtoni Nemzeti Levéltárából is (ezek az utóbbi évektől váltak kutathatókká). Az új kiadványban az eredetileg idegen nyelven készült iratok magyar fordításban olvashatók. A közzétett dokumentumok között számos olyan van, amely alapvető fontosságú a Mindszenty-életmű mélyebb megismeréséhez. Egy részük korábban is ismert volt a hazai kutatók előtt. De számos olyan alapvető fontosságú irat is található a gyűjteményben, amelyeket eddig még sehol sem publikáltak, szakértők nem ismertek.

A „*Majd' halálra ítélve*”-kötetben a dokumentumok időrendi sorban, megszakítás nélkül követik egymást. A jobb tartalmi áttekinthetőség érdekében, a magam számára, kronológiai csoportokba osztottam őket:

- I. 1944. nov. 30. – 1945. márc. 19. 1–3. szám. (185–201. old.)
- II. 1945. ápr. 30. – 1948. dec. 26. 4–121. szám. (201–481. old.)
- III. 1948. dec. 26. – 1956. nov. 3. 122–233. szám. (481–762. old.)
- IV. 1956. nov. 3. – 1971. okt. 27. 234–361. szám. (763–1189. old.)
- V. 1973. okt. 3. – 1974. márc. 19. 362–363. szám. (1189–1193. old.)
- VI. 1989. jún. 28. – 1990. jún. 14. 364–377. szám. (1194–1276. old.)

Az új kötet egyes iratsorozatjait tekintve a Mindszentyvel kapcsolatos 1944–1948 közötti eseményekre vonatkozó, itt közölt iratokban lényeges újdonságra nem lelünk: az elmúlt évtizedek kutatásai lényegében feltárták, publikálták és elemezték az ezekre vonatkozó legfőbb dokumentum-anyagot.

A hírhedt letartóztatás, vallatás és koncepciók per 1948/49 fordulóján hatalmas iratanyagot „termelt” a bíróságon, ebből – akárcsak eddig – ezután is még sokáig lehet szemlélni, de – apróbb érdekességeken kívül – új vonatkozásokra már aligha bukkanhatunk. Az új kötetben közreadott e témájú anyag érdekes kiegészítő háttérolvasmány a diktatúra konkrét kivitelezésének pszichológiájára vonatkozólag. A perrel kapcsolatban a különféle törvénykezési hivatalokban készült irattenger legnagyobb része nem ad hozzá semmit Mindszenty valós személyiségrajzához: a peranyag ugyanis nem róla szól, hanem a diktatúra „természetrájáról”, annak lényegi mivoltáról ad bőséges tájékoztatást. Tulajdonképpen ide tartoznak a VI. csoport iratai is.

AZ USA-KÖVETSÉGEN

A kötetben a legterjedelmesebb anyagot – összesen 426 nyomtatott oldalon – a budapesti amerikai követség Szabadság-téri irodaházában töltött 1956 – 1971 közötti időszakból származó iratsorozat teszi ki. Ez az iratsorozat kívánja a legalaposabb tanulmányozást, az aprólékos kritikai szövegelemzést és -értelmezést.

Bár az eddigi szakirodalom eléggé mélyen feltárta Mindszenty életének e 15 éves követségi eseménytörténetét is, mégis a részletekre vonatkozóan sok érdekes adalékkal szolgálnak e nagy bőséggel közölt iratok az itteni, ekkori történések mindkét szintjéhez.

Ekkor – ahogy én látom – az USA-követségen két szinten „történtek a dolgok”.

Az egyik szint: Mindszenty feje fölött három „hatalom” – az USA, a Vatikán és a Kádár-rezsim – bírkózott Mindszenty sorsáról. Természetesen mindegyik a saját politikai érdekeit tartotta szem előtt, ezek az érdekek időről-időre jelentősen változtak:

- az USA 1963-ig szívesen látta Mindszentyt; azután már halkán próbálkozott a távozásra ösztönzéssel; 1971 elejétől teljes határozottsággal erre törekedett;
- Kádárék 1963-ig nem engedték ki Mindszentyt a követségről; majd ezután szoros feltételeket szabva „beszélhetünk róla” volt az álláspontjuk; 1969-től egyik kiengedési feltételük – Mindszenty letétele az érseki székéből – későbbi teljesítéséhez hozzájárultak;
- a Vatikán 1962 ősztől felajánlotta Mindszenty számára a Vatikánba költözést, de tőle tette függővé a választást; ezt ezután sem forszírozták; majd az 1960-as évek végétől – az amerikaiak késztetésére és sürgetésére – már erőteljesebben ösztönözték Mindszentyt a távozásra; 1971 nyarán már ez volt a pápa határozott kívánsága.

A kötetben közreadott iratok nyomán bővebb tartalommal tölthető ki az eddig is eléggé jól ismert folyamatrajz, plasztikusabb lehet egyes részletek ábrázolása, az említett három „hatalom” pillanatnyi politikai érdekei által vezérelt cik-cakkok követségi lecsapódásának érzékeltetése.

A budapesti USA-követségen zajló 1956–1971 közötti Mindszenty-eseménytörténet második szintje: a bíboros egyéni élete, tevékenysége, magatartása, munkássága a követség falai között, zárt ajtók mögött. Az új kötetbe beválogatott iratok jól dokumentálják Mindszenty ekkori egyéni életének meghatározó gondolati tényezőit.

Kiviláglik az iratok sorai közül: 15 éves követségi életében Mindszenty – egyéni szabadságától ugyan jelentős mértékben megfosztva –, *az egyházért-hazáért végzendő tevékenység itteni lehetőségeit teljes erejével igyekezett kitapogatni és kihasználásukat megkísérelni az általa ekkor és itt elérhető területeken.* Ugyanakkor az is jól érzékelhető, hogy testi-pszichikai-lelki szenvedéseinek keresztútján egyik jelentős stáció volt a követségi félrabság.

1956. november 4-én reggel Mindszenty – amikor menedéket kért az amerikai követségen –, rövid ideig tartó itt-tartózkodásra gondolt. Arra, hogy a nyugati hatalmak segítségével megvalósulnak a levert forradalom kitűzött céljai, s mindaz, amiről november 3-án este rádióbeszédében ő maga is szólt. Az amerikai elnök menekült-státust biztosított számára a követségen.

A szovjet hadsereg és a moszkvai vezetők által hatalomba juttatott Kádár-kormány 1956 után többször is kifejezésre juttatta, hogy Mindszentyt jogszerűen elítélt köztörvényes bűnözőnek tekintik, és ha kilép a követségről, letartóztatják és újból bíróság elé állítják, most már 56-os „bűneiért” is lakolnia kell, folytatva fogságának letöltését. Ez az egyértelmű Kádár-i álláspont – külpolitikai nyomásra – 1963 tavaszán kezdett valamelyest oldódni: esetleg kérésére kegyelmet adnának Mindszentynek, s akkor – súlyos feltételek vállalása mellett – külföldre mehet.

A Vatikánnak határozott álláspontja volt a kommunista országok papi-főpapi üldöztöttjeinek sorsáról. XII. Piusz pápa következetes volt nézeteiben évtizedek óta, haláláig: meg volt győződve a kommunizmus ember- és társadalomellenességéről. Isten- és egyházellenességéről, s az evangéliumi eszményt kívánta meg a papoktól és főpapoktól: maradjanak híveik körében, ameddig csak tudnak, ne hagyják magukra őket.

1957 őszén így közvetítette XII. Piusz pápa véleményét a washingtoni apostoli delegátus [= pápai nuncius] az amerikai külügyi illetékeseknek: „Az egyházi gyakorlat az,

hogy a pástort megtartják a nyája mellett, ezért a Vatikán nem fogja kihívni Mindszenty bíborost Magyarországról.” (811.) A szentszéki diplomaták – tudjuk meg az iratgyűjteményből – ehhez tartották magukat a következő években is. Néhány erre vonatkozó megnyilvánulás:

Már negyedik éve XXIII. János ült a pápai trónon, amikor 1962. február 13-án ezt jegyezték fel Washingtonban: „Az apostoli delegátus úgy gondolta, hogy a legjobb megoldás, ha a bíboros Magyarországon marad a fennálló körülmények között, mivel szükség van ott rá a magyar nép ösztönzésére, bátorítására. Kérdésre válaszolva msgr. Vagnozzi [= delegátus] rámutatott, hogy szerinte a Szentszék ezt a megoldást részesíti előnyben.” (895.)

Már több, mint öt évet töltött Mindszenty a követségen, amikor 1962. május 2-ai washingtoni külügyminisztériumi megbeszélésen az apostoli delegátus beszámolt arról, hogy „Cicognani bíboros [=államtitkár] megvitatta az ügyet a pápával [XXIII. Jánossal], aki egyetértett azzal, hogy a jelenlegi körülmények között Mindszenty bíborosnak a legjobb, ha megmarad menedékében a követségünkön. A pápa és Cicognani bíboros ezen kívül úgy vélte, a fennálló körülmények nem alkalmasak arra, hogy lépések történjenek a bíboros menedéke problémájának megoldására”. „Vatikáni körök véleménye szerint a jelen körülmények között kívánatos, hogy a bíboros Magyarországon maradjon, mint a magyar nép lelki vezére. Távozása az országból rossz hatással lenne a néphangulatára”. (897.)

1962 októberében kapta a budapesti követségen „félrabság”-ban élő Mindszenty a pápától, XXIII. Jánostól az első meghívást arra, hogy – ha ő is így látja helyesnek –, menjen a Vatikánba, további ott-tartózkodásra. De a döntést a bíborosra bízta.

1963. június 13-án meghalt XXIII. János, akit VI. Pál követett Szent Péter trónján. Ő az 1960-as évek végéig hasonlóképpen gondolkodott Mindszenty sorsáról, mint elődje. Ezalatt az ENSZ közgyűlési vitái, majd a II. Vatikáni Zsinat zavartalan lefolyásának biztosítása érdekében, azután a budapesti amerikai külképviselet nagykövetségi rangra való emelése miatti bonyodalmak zárták el – hol a magyar népköztársasági, hol a vatikáni, hol az amerikai érdekek – Mindszenty távozásának szabad útját. (Ezeket részletesen kifejtettem: „Mindszenty és az Ostpolitik”. Bp. 2001, Kairosz Kiadó.)

A Kádár-rezsim vezetőinek – s magának Kádár Jánosnak – Mindszentyvel kapcsolatos felfogását jól tükrözi az 1965. szeptember 4-én történt apróság. E napon Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes fogadta hivatalában a budapesti USA-követség vezetőjét s erről jelentést írt felettesének. Eszerint a beszélgetés során felidézte az 1964 végén Budapesten járt amerikai kongresszusi képviselőkkel való találkozását is. Most – számol be Szilágyi –, „miután pontosan megismételtem az akkor elmondottakat, VI. Sándor pápa módszereire hivatkoztam azzal, hogy már egy alkalommal ezt elmondtam neki [= az USA-követség vezetőjének], azonban akkor is hozzátettem, kár, hogy ezt a mi korunkban nem lehet ilyen módszerekkel rendezni.” (1009.) Tudniillik a Mindszenty-ügyet a 15–16. század fordulóján élt Borgia-pápa „módszerei”-vel elintézni, vagyis gyilokkal és méreggel. Ízléstelen, morbid tréfa, de a szándék lényegét jól kifejezi.

* * *

Közben a követségi „félrabságban” eltöltött első évek benyomásai és tapasztalatai alapján Mindszentyben kialakult és a következő évtizedben egyre jobban elmélyült az elképzelése arról, hogy a követségen való kényszerű tartózkodásával hogyan segítheti a magyar egyház élő közösségét s az egész magyar népet, hogyan teljesítheti – e rendkívüli körülmények között – főpásztori szolgálatát. Ő változatlanul – az egyházjog szerint is, s a magyar nép többségének véleménye szerint is – esztergomi érsek és Magyarország primása (régiesen: hercegprimása), vagyis az ország első főpapja volt, annak ellenére, hogy zárt követségi ajtók mögött kellett élnie.

Ennek érdekében két konkrét feladatot vállalt magára. Ezek megvalósulására – elképzelése szerint –, sajátos követségi helyzete kitűnő lehetőséget nyújtott.

– Az egyik feladat. Pontosan tükrözi a közreadott iratanyag Mindszenty meggyőzését követségi tartózkodásának – XII. Pius intenciói nyomán – általa felismert, kialakított és szóban-írásban mindvégig képviselt legfőbb és kizárólagos okáról: Magyarország területén, a fővárosban való jelenléte folyamatos figyelmeztetés a Kádár-rezsim számára, hogy a magyar katolikus egyház súlyos jogsérelmekről, törvénytelenégektől szenved; az egész magyar nép meg van fosztva az alapvető emberi szabadságjogok gyakorlásától; hogy a magyarság „rab nemzet”, hazájában nincs demokrácia, hanem az emberi méltóságot lealacsonyító diktatúra létezik itt.

Részlet az amerikai elnökhöz 1965. október 12-én kelt leveléből:

„Menedémem kezdete óta azt szerettem volna, hogy a hátralévő életem néma tiltakozás legyen a magyarországi eseményekkel és az országra erőltetett törvénytelen kommunista rendszerrel szemben.” (1040.)

E teóriáját Mindszenty arra alapozta, hogy ő változatlanul Magyarország első főpapja, primása, s ebből következőleg e „jel”-szerep vállalása alapvető főpásztori kötelessége. Ugyanakkor vállalja, hogy elhagyja a követséget, sőt szülőhazáját is, ha a Kádár-rezsim visszaállítja a magyar katolikus egyház szabadságát. Ez irányú konkrét követeléseit bőven részletezi a dokumentumgyűjteményben közölt iratokban. Ez a terv is XII. Pius pápa idejére nyúlik vissza. A Vatikán „még a múlt év [= 1957] áprilisában is annak a kívánságának adott hangot, hogy „ellenszolgáltatás reményében megvitathassa a bíboros távozását, hogy engedményeket csikarjon ki a Kádár-rezsimből” (835.) – olvasható az 1958. november 20-i követségi feljegyzésben.

– A második feladat követségi tartózkodásának idejére: megírja és közzéteszi élet-történetét azzal a céllal, hogy a világot elrettentse a kommunizmus borzalmaitól. Úgy vélte, hogy – mivel a Mindszenty-név az ő 1949-i törvénytelen elítélése, illetve 1956-os szerepe miatt világszerte ismertté vált – a készítendő kiadvány széles körben érdeklődésre számíthat a világon. Ezért életrajza elé megírja Magyarország, illetve a magyar egyház történetét, amelyet helyes megvilágításban kevesen ismernek világszerte, illetve sokan rosszul, torzítva ismerik azt. Követségi tartózkodása idején tehát Mindszenty ezen a történeti művön dolgozott, amelynek tárgya Magyarország és a magyar egyház története Szent Istvántól az 1950-es évekig. Az utolsó rész tárgya: a magyarság és a magyar katolikusok történetének két évtizede 1945 után, benne saját megpróbáltatásainak ismertetése. (Később ebből a terjedelmes anyagból csak az utolsó rész jelent meg nyomtatásban könyv alakban külföldön 1974-ben, „Emlékirataim” címmel.)

Magam úgy látom, hogy a Mindszenty követségi tartózkodása során keletkezett, önmagában is hatalmas terjedelmű iratanyagból e kötetbe beválogatott dokumentumok

legnagyobb hozadéka a kutatások számára az, hogy bepillantást engednek a már jól ismert nagyobb, fontosabb események háttérét alkotó „hétköznapi”-ban, ezek részleteibe, kiegészítve és pontosabbá téve az e történésekről már meglevő ismereteinket.

Az nem felejtendő el, hogy a közreadott szövegek legterjedelmesebb részét budapesti követségi és washingtoni külügyi „szerzők” írásai alkotják Mindszentyről, cselekedeteiről, terveiről, gondolatairól, elképzeléseiről, „magatartásáról”, hangulatáról, közérzetéről stb. Tehát tulajdonképpen „ellenérdekelt” felektől származnak. Ezért alakul ki az a kép a dokumentumok egyvégtében való végigolvasása után, hogy – bár szívélyes volt a vendéglátás – Mindszenty számára komoly megpróbáltatást jelentett a korábbi „kényszerlakhelyektől” ugyan különböző, de mégis bezárt élet. Ennek oka egyrészt a saját maga által generált kiolthatatlan tenniakarása volt (de amire ez legfőképpen irányult, az mindvégig elfogadhatatlan maradt az amerikaiak számára); másrészt a magány (hiszen 15 éven át nem volt mellette senki, akivel bizalmasan megbeszélhette volna saját ügyes-bajos dolgait); végül pedig a szabadság hiányának nyomasztó érzése, mindhárom tény összes személyiségbefolyásoló hatásával együtt. Zaklatott, stresszes élet volt ez a közölt dokumentumok alapján, a vendéglátók őszinte segítőkészsége, udvariassága és nagylelkűsége ellenére.

A követségi tartózkodás idejéből összesen hat Mindszenty-levelet válogattak be a szerkesztők e gyűjteménybe (247., 302, 305., 318., 322. és 326. számúak) az 1957–1966 közötti évekből. Ezek közül egy a pápának, egy a bíboros államtitkárnak, kettő az Egyesült Államok elnökének, kettő a budapesti USA-követség vezetőjének („ügyvivőjének”) szöveget. Érzékelhető, hogy e levelek – ellentétben Mindszenty követségi tartózkodása előtti és utáni leveleivel – szövegükben egészen, vagy nagyobb részükben eléggé hevenyészetteknek tűnnek, mintha az első hirtelen jött gondolatok kerültek volna a papírra, az újraolvasás kontrollja nélkül; nem érezni rajtuk a stílár csiszoltságot, a megformáltságot, a tudatos szerkesztést, amelyekre korábbi írásműveiben oly gondosan ügyelt. Szerzőjük most mintha csakis a tartalom közlését tartotta volna a leglényesebbnek, a stílár megformáltságra nem törekedve.

Mindszenty fejtegetéseiben számos esetben jogi szakkifejezéseket is használt. Ezek azonban nem „szakjogász”, „jogtudományi” jelentésben értendők. Ezek köznyelvivé vált szimbolikus kifejezések, amelyekből Mindszenty e témakörben *kialakította a maga sajátos jogtörténeti frazeológiáját*. E speciális egyéni Mindszenty-szóhasználat értelmezéséhez *sajátos kód* szükséges. Ennek a megfejtésére szeretnék a továbbiakban kísérletet tenni.

SZÖVEGÉRTELMEZÉSEK I.

Az ország első főpapja, azaz primása (egy időben: hercegprimás) *tevékenységi jogainak* – az USA-követségen keletkezett iratokban Mindszenty által használt – értelmezése körül alighanem sok vita lesz a szakemberek körében, főként azoknak a kifejezéseknek a valós tartalmáról, amelyek ezzel kapcsolatban a „Majd’ halálra ítélve” kötet egyes irataiban olvashatók.

A következőkben sorra veszem – csoportokba szedve – a dokumentumgyűjtemény 763–1189. oldalain található, az USA-követségen keletkezett Mindszenty-vonatkozású iratokban olvasható s szerintem szakmai értelmezésre szoruló kifejezéseket, saját értelmezésem kíséretében. (Idézeteim végén zárójelben az oldalszám található.)

„Alkotmányos szerep” 1964. febr. 17. (967.), 1964. márc. 11. (977.),

„alkotmányos felelősség” 1964. febr. 17. (968.),

„alkotmányos képviselő” 1965. máj. 19. (978.),

„alkotmányos pozíció” 1965. okt. 12. (1041.).

Vajon mit akart kifejezni Mindszenty e szókapcsolatok „alkotmányos” jelzőjével?

Követségi szobájában – mint szó volt róla – említett egyháztörténeti művének írása során a bíboros mélyen elmerült a magyar primások ezeréves történetében. Egykor komoly szerepük volt az ország politikai vezetésében, ilyen jellegű feladataik szerepeltek a hazai jogszokások, jogszabályok, joghagyományok virtuális együttesében, amelyet a régiek összefoglaló névvel „alkotmány”-nak neveztek. E primási feladatok leglényegesebbjei azonban az idők folyamán elenyésztek.

A 20. században, a két világháború közötti időben a hercegprimás alkotmányos feladatai már a minimumra csökkentek: gyakorlatilag csupán az államfőnek nyújtott tanácsadásra, valamint a vallási, erkölcsi, egyházi vonatkozású törvényekkel kapcsolatosan előzetesen kikért véleményformálásra vonatkoztak; illetve a katolikus egyház nevében elmondhatta véleményét a parlamentben, mint a felsőház kiemelkedő tekintélyű tagja. A politikai közélet napi praktikus gyakorlata – túl a közjog paragrafusain – ezt tükrözte.

E megmaradt „alkotmányos” primási szerepek tartalma – mai kifejezésekkel – nem hatalmi jellegű, hanem speciális kommunikációs jellegű volt. Mutatis mutandis – ezek olvadtak be s éltek tovább – a köznyelvben az 1930-as években alkalmazott megnevezéssel illetett – feladatba: *a primásoknak minden adandó alkalommal nyilvánosan szót kell emelniük a közéletben, a társadalomban, a politikai életben érvényesítendő keresztény-katolikus erkölcsi elvek realizálása érdekében*, nem csupán az egyéni erkölcs, a magán-erkölcs tekintetében kell állást foglalniuk.

Magam úgy látom, hogy Mindszenty – a maga konzervatív módján, a történeti folytonosságot, folyamatosságot dokumentálandó és hangsúlyozandó – ezt nevezte a primások 20. századi „alkotmányos” szerepének, szerinte ez az ő „alkotmányos” joguk, kötelességük és felelősségük.

Az így alkalmazott „alkotmányos” szerep teljesítésének kiemelkedő példája volt korábban Serédi hercegprimás fellépése a zsidók üldözése ellen 1944-ben; ezt tette maga Mindszenty is számos esetben 1945–1948 között (a kötet II. iratcsoportjában ennek számos bizonyosága olvasható). A keresztény közéleti erkölcs elveinek érvényesítése volt például tiltakozása ártatlan emberek internálása, letartóztatása, bebörtönzése ellen, felvidéki magyaroknak a Szudétákba való deportálása ellen, a németek kitelepítésének embertelen durvasága ellen, egyházi egyesületek és iskolák elvétele („államosítása”) ellen, a hitoktatás és a papnevelés szabadsága érdekében, a koncepciós perek ellen, vagy éppen az abortusz ügyében, s más hasonlók terén.

Az „alkotmányos” kifejezés Mindszenty követségi szótárában egészen egyszerűen azt jelentette, hogy a primás egy ősi, ezer éven át Magyarországon a maga történeti folyamatosságában létező tisztség törvényes – egyház és állam által elismert – birtokosaként beszél, aki pártok, politikai érdekek felett álló erkölcsi tekintély, erkölcsi „hatalom”.

Vagyis Mindszenty, amikor a magyar primások „alkotmányos” szerepéről szolt az említett 1964–1965-beli követségi iratok szerint, akkor e hagyományos, történelmi pa-

tinájú megnevezésekkel nem „politikai”, vagy „közjogi”, hanem etikai, morális, erkölcsi tartalmakat fejezett ki. (Például részéről az egyházi iskolák államosításának ellenzése nem „politikai” tény, hanem közéleti erkölcsi tett volt, mivel a vallásszabadság megsértését, egy alapvető szabadságjog megtagadását utasította el.)

Mindszenty frazeológiájában a „közjogi” kifejezés az „alkotmányos” szó szinonimája, a „közjog”-ot azonosítva az „alkotmány”-nyal: „közjogi kötelességek” 1965. szept. 21. (1029.).

A jogtudós Erdő Péter – ma: bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek – 1995-ben megjelent tanulmányának összefoglalójában ezt írta: „Mindszenty hivatali ideje alatt gyökeres változás, törés állt be a prímás közjogi szerepében. Ezzel ugyan a hercegprímás nem értett egyet, de a nemzet egészére szóló gondjának, tevékenységének nem ez a probléma állt a középpontjában. Inkább arra fordította a figyelmét, hogy erkölcsi elveket hirdessen a társadalmi renddel kapcsolatban is, és az egyház tanítása alapján ilyen jellegű [erkölcsi] ítéletet mondjon bármely emberi dolgról, mikor azt az emberi személy alapvető jogai, vagy a lelkek üdvösségének szempontjai megkívánták.”

Mindezt Mindszenty 1945–1948 közötti prímási tevékenységére vonatkoztatta a szerző. De hozzáfűzte: „Ebben a tekintetben pedig – noha a II. Vatikáni Zsinat a vallásszabadságról szóló nyilatkozatában a közösségi vallásgyakorlás jogának deklarálásán kívül új szempontokat is hangsúlyoz – Mindszenty tanítása sajátosan egybecseng a Zsinat által ünnepélyesen megfogalmazott elvekkel.” (Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Bp. 1995. 28.)

Úgy vélem: állítható (az ellenkezőre a dokumentumgyűjteményben nincs egyértelmű bizonyíték), hogy Mindszenty az „alkotmányos szerep”, „alkotmányos pozíció”, „alkotmányos felelősség”, „közjogi kötelesség” kifejezésekkel a prímások – hivatalukból fakadó – alapvető kötelességére utalt: nyilvánosan szót kell emelniük minden adandó alkalommal a közéletben, politikai életben egyaránt érvényesítendő keresztény-katolikus erkölcsi elvek megvalósulása érdekében. S erre vagy felfigyelnek a politikai hatalom gyakorlóí, vagy nem; vagy elgondolkodtatónak, netán elfogadhatónak tekintik azt, vagy elutasítják, de demokratikus társadalmakban ezért nem jár letartóztatás, börtönbevetés.

Magam bizonyítottnak látom, hogy a gyűjteménybe beválogatott USA-követségi iratokban szereplő, szakértői értelmezésre szoruló kifejezéseknek ez a megfejtési kódja, konkrét valós jelentéstartalmukat feltáró kulcsa. Ennek legfőbb bizonyítéka azonban az, hogy ő maga ily módon járt el akkor, amikor szabadon teljesíthette prímási szolgálatát, ezt az „alkotmányos” kötelességét végezte mindvégig 1945–1948 között, elvszerűen, tudatosan, következetesen.

* * *

Értelmezést igényel a Mindszentyt érintő követségi iratokban többször szereplő fogalom: a prímási (hercegprímási) tisztségből eredeztetett közéleti cselekvési jogok *társadalmi konkretizálása*. „A bíborost áthatja a magyar hercegprímások sok évszázados különleges helyzete és hatalma. A Szentszék azonban láthatóan tudomásul veszi (ahogy a bíboros nem), hogy Magyarországon a második világháború óta bekövetkezett társadalmi forradalom komolyan megváltoztatta ezt a különleges helyzetet (már ha véget nem vetett neki egyáltalán)” – jegyezte fel az ügyvivő 1958. november 20-án. (834–835).

Figyelemre méltó az ügyvivő által használt kifejezés: „társadalmi forradalom”. Valószínűleg csupán a köztársasági államformát deklaráló 1946. február 1-ei törvénykiáltásra gondolt. Ebben valóban semmi szó nincs a primási tisztséget illetően, de ugyanakkor – többek között – a teljes vallásszabadságot, az egyházkormányzat legszélesebb körű szabad működését proklamálta. Egészen más irányú társadalmi változást jelentett 1949 nyara: az ún. „sztálini alkotmány”, az 1949. évi XX. törvény életbeléptetését, amelynek következtében az ország „népköztársaság” lett, demokratikus köztársaság helyett diktatúra, erőteljes vallásellenességgel, államilag hivatalosan terjesztett ateizmussal, széleskörű egyházkorlátozással. „Társadalmi forradalom” tehát nem történt, hanem valami más. A polgári köztársaságot – kihirdetése után – Mindszenty tudomásul vette, elfogadta, a népköztársaságot mindvégig ellenezte. A „sztálini alkotmány”-t az USA washingtoni és budapesti illetékesei nem kritizálták, mert azt magyar belügynek tekintették, de diplomáciailag minden tekintetben elfogadták és tiszteletben tartották.

Az ügyvivő imént idézett feljegyzése szerint a bíborost „áthajtja” a magyar primások múltja. Arra azonban nincs egyértelműen elfogadható bizonyíték, hogy – hic et nunc – primásként Mindszenty „különleges helyzetet és hatalmat” vindikált volna magának a közéletben, azon kívül, ami primási szolgálatába szorosan beletartozott: nyilvánosan szót kell emelnie a közéletben érvényesítendő erkölcsi elvek realizálása érdekében.

Követségi feljegyzés 1963. március 20-án: „Mindszenty bíboros egy magyar nacionalista”. Nacionalizmusa – mai kifejezéssel: a magyarságért érzett felelőssége – „szenvédélyes és mély”. „Ennek következtében Magyarországról és a saját helyzetéről legalább annyira politikai, mint vallási fogalmakban gondolkodik. Emiatt tulajdonít szokatlan fontosságot politikai felelősségének is, mint hercegprimás.” „Valóban lehet, hogy úgy érzi, attól függ helye a magyar történelemben, hogy megfelelő súlyt helyez Magyarország hercegprimásaként betöltött politikai felelősségére.” (917.)

Tehát az amerikai jelentés szerint Mindszenty inkább politikai, mint vallási fogalmakban gondolkodik; s primásként politikai felelősségét igen fontosnak tartja.

A „politikai” jelző azonban ezekben az esetekben „közéleti”, „társadalmi” jelentésben szerepel; egyáltalán nem politikai, aktuálpolitikai, pártpolitikai vonatkozásokat jelent. S az amerikaiak által említett „politikai fogalmak”, „politikai felelősség” kifejezések nem közpolitikai tartalmakat hordoznak, hanem erkölcsi vonatkozásúak, etikai irányultságúak. A közéletet, a társadalmi életet, a politikát minél szorosabb kapcsolatba hozni az erkölcsi értékekkel, ezt követelni – elsőrendű feladata volt mindegyik 20. századi magyar primásnak, egyenesen következett ez a primási tisztség korszerű egyházi felfogásából.

A követségi feljegyzésekből kitűnik, hogy az amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves. Úgy vélik ugyanis, hogy a primási tisztség viselője jogosult az ország „civil” politikai-közjogi vezetésében irányító módon részt venni. Az érseki cím az egyházi, a primási cím a világi tartalom birtoklásának a kifejezője – így tudták.

Nem volt világos előttük, hogy az esztergomi érsek „automatikusan” az ország primása; az sem, hogy az ország primása egyházi tisztséget visel: a kánonjogban meghatározott szerepe van Magyarországon összes egyházmegyéje, az egész magyar egyház felett.

Meglepő módon nem tudták, hogy a követségen tartózkodó Mindszenty – de jure, de facto – Magyarország primása, tehát 1956–1971 között is. Azt a köztársaság kialakul-

tása nem szüntette meg 1946-ban, a „sztálini alkotmány” nem semmisítette meg 1949-ben.

Egy 1963 decemberében készült iratból: „A [washingtoni] külügyminisztérium méltányolja a bíboros felfogását, amely szerint továbbra is Magyarország hercegprímásának tekinti magát az alkotmányos változások ellenére, melyek 1947 óta Magyarországon a kommunista uralom alatt bekövetkeztek. Ez azonban olyan dolog, ahogy az egyház és az állam belső viszonyának sok más kérdése is Magyarországon, amellyel az USA nem illetékes foglalkozni, és amely kérdésben nem engedheti meg, hogy belebojolódjék.” (948.)

Így vélték a követségen 1963. december 18-án: „Nem hisszük, hogy a magyar hatóságok készek megengedni Mindszentynek, hogy elhagyja a követséget és visszavegye hercegprímási funkcióit vagy érseki székét.” (960.) A bíboros „kiemelten hangsúlyozta felfogását saját szerepéről és feladatairól mind világi, mind vallási téren mint hercegprímás, azzal, hogy kitartóan kifejtette nézeteit politikai, társadalmi és vallási ügyekben.” (961.)

Az 1965. szeptember 4-i washingtoni külügyminisztériumi tárgyalás jegyzőkönyvéből: a washingtoni apostoli delegátus „megjegyezte, hogy bár a bíboros a szabadság jelképe a magyar népnek, a jelen körülmények között nincs olyan helyzetben, hogy teljesítse kötelezettségeit az egyház és a nép iránt Magyarországon, és a bíboros ragaszkodása a prímási státuszhoz olyan alkotmányos rendelkezésen nyugszik, melyek már nincsenek érvényben Magyarországon.” (1005.)

1965. december 14-én az ügyvivő ezt közölte Mindszentyvel: „Tudomásul vesszük Eminenciád nézeteit, miszerint a Magyarországon bekövetkezett alkotmányos változások ellenére továbbra is magáénak tekinti Magyarország hercegprímásának pozícióját és felelősségét. Megértettük azokat a különböző körülményeket is, melyek között Eminenciád kijelentette, hogy kész lenne elhagyni Magyarországot. Mindkét dolognak olyan kormányzati, valamint az egyház és az állam kapcsolatát érintő vonatkozásai vannak Magyarországon, amelyekbe az Egyesült Államok nem bonyolódhat bele.” (1048.)

Feltűnő, hogy a prímási tisztségről folytatott beszélgetésekről készített töménytelen sok jelentés egyike sem beszél arról, hogy – amint az 1963 decemberi feljegyzésben olvasható – milyen *konkrét prímási tevékenységek* voltak azok, amelyeket „1947-ben” a „kommunista uralom” betiltott (amelyekkel tehát Serédi még élhetett); vagy az 1965. szeptember 4-i jegyzőkönyvben: milyen konkrét speciális prímási cselekvéslehetőségekről szóltak azok a korábbi „alkotmányos rendelkezések”, amelyeket mára már megszüntettek. Vagy az 1965. december 14-i iratban: a második világháború után Magyarországon bekövetkezett „alkotmányos változások” mit tiltottak meg Magyarország mindenkorai prímásának?

Egyszerű mindezek oka: ebben az időben semmiféle ilyenfajta konkrét politikai-hatalmi előjogok nem léteztek, s ezt jól tudta Mindszenty. Élt viszont az újabb, 20. század közepe új tartalmú kommunikációs prímási kötelezettség a közéleti, politikai, társadalmi erkölcs és moralitás elveinek léte, érvényesülése vagy elvetése szemmel tartása téren. S Mindszenty erre tartott igényt, s teljesítette is ezt követségi tartózkodásának 15 éve alatt a hazai vallásszabadság helyreállítása érdekében kifejtett próbálkozásaival.

Magam úgy látom: Mindszenty 1974. február 8-ig joggal „magáénak tekinthette Magyarország hercegprímásának pozícióját és felelősségét”, azt addig senki által be nem tiltott, el nem vett prímási jogot, hogy a magyar egyház püspökei, papjai és hívei nevé-

ben nyilvánosan felemelje szavát a katolikus egyéni és társadalmi erkölcs elveinek érvényesítése érdekében a magyarság körében.

A magyar egyházkormányzati gondolkodásmódban és stratégiában, annak természetes életközegében a maga természetességében szorosán egybekapcsolódott a katolicizmus és a magyarság, a katolicizmus és a közélet, amely összefonódás az amerikai gondolkodásmód és vallásgyakorlat számára teljesen idegen volt. Ez is oka lehetett annak, hogy a beszélgetések során a fogalmak egyre homályosabbakká váltak. Amelyet valószínűleg nem tett világosabbá Mindszenty hosszú monológjainak régi századokat és mai jelent egybeötvöző, talán itt-ott egybemosó meggyőződése és látásmódja, mégpedig *angolul* megfogalmazva.

Vajon hogyan használta Mindszenty angolul a különféle bonyolult egyházi fogalmakat, szakkifejezéseket a nem katolikus „civil”, egy egészen más világból ideérkező amerikai követségi tisztviselők előtt? S a speciális Kárpát-medencei, ugyanakkor Kádár nevével jelzett sajátos magyarországi viszonyokat alaposan átlátták-e a korábban a világ legkülönbözőbb USA-követségéin szolgálatot teljesítő fiatal és középkorú tisztviselők? S vajon a Mindszentyvel folytatott hosszú beszélgetések összesűrített, néhány lapos jelentéssé átlényegült mondanivalóját hogyan tudták értékelni – az egész világot behálózó külügyi gondjaik közepette – a washingtoni külügyminisztérium illetékes főtisztviselői? E sajátos tényeket is természetesen figyelembe kell vennie napjaink történelemkutatóinak.

S azt is, hogy Mindszenty másfél évtizedes követségi tartózkodása alatt egymás után összesen tíz diplomata állt a budapesti követség élén, előbb mint ügyvivő, majd nagykövet. Tehát elég sűrűn váltogatták egymást, a világ különböző tájain végzett előző követségi szolgálatból idekerülve. S Mindszenty mindegyiküknek fáradhatatlanul, újra és újra kifejtette bonyolult szándékait: mit kíván tenni a magyar egyház, a magyar nép érdekében.

* * *

Követségi tartózkodása idején Mindszenty – mint szó volt róla –, teljes joggal Magyarország primása volt. A pápai évkönyvekben azonban neve mellett ez szerepelt: „impeditus”, vagyis akadályoztatva van tisztsége szabad betöltésében. De azért – sanyarú „akadályozott” körülményei között is – igyekezett lehetőséget találni a magyar egyház érdekében történő primási cselekvésre.

Ennek legszembetűnőbb példája, hogy folyamatosan felajánlotta: elhagyja a követséget, sőt Magyarországot, ha – „ennek fejében”, ellentételezésül – a Kádár-rezsim legalább részben orvosolja a magyar népköztársasági katolikus közösség legfőbb sérelmeit. Távozása ugyanis – jogosan hihette ezt Mindszenty –, jelentősen növelné a magyar népköztársasági kormány, a Kádár-rezsim nemzetközi elfogadottságát és elismertségét a nyugati országok előtt, hiszen a „politikai menekült” státusú, magas rangú, világszerre ismert egyházi „vendég” követségi jelenléte már nem figyelmeztetné állandóan a világ közvéleményét Magyarország „rab nemzet” voltára, a Kádár-rezsim 1956-i kétes legitimitására.

A többmillió magyar katolikus egyház elnyomása az 1948/49 óta eltelt időben az 1960-as évekre semmit sem változott. Köztudottak voltak a jogsérelmek a katolikus oktatási-nevelési intézmények, egyesületek, sajtó, könyvkiadás terén, a hitoktatás ellehetetlenülése.

nítése, a papnevelés korlátozása terén, az ifjúság hitbéli és erkölcsi nevelésével foglalkozó papok és világiak bebörtönzése terén, az egyházkormányzatba való erőszakos állami beavatkozás terén, az állampárt által ösztönzött békepap-szervezet káros tevékenysége révén stb. Nem is beszélve a társadalmi élet minden területét elárasztó és folyamatosan érvényesülő, lehengető vallás- és egyházellenes, ateista, materialista agitációról és propagandáról, a vallásos emberek háttérbe szorításáról. Ennek sok konkrét részletét említi tételes felsorolásokban Mindszenty a gyűjteményben szereplő írásokban.

El nem vett primási jogát gyakorolta ezzel is: felemelte szavát az egyéni és társadalmi erkölcs elveinek védelmében. Éppen ezért hangsúlyozta olyan nagy nyomatékkal sajátos primási mivoltát, hogy kellő súlyt adjon követelésének. A szándék kialakulása XII. Pius pápa idejére nyúlik vissza. Említettem már: „A Vatikán még a múlt év [1957] áprilisában is annak a kívánságának adott hangot, hogy ellenszolgáltatás reményében megvitathassa a bíboros távozását, hogy engedelményeket csikarjon ki a Kádár-rezsimből” – írták róla 1958. november 20-án. (385.)

A következő másfél évtizedben se szeri, se száma a hasonló tartalmú megnyilatkozásoknak.

Az ügyvivő 1963. június 17-i hangulatjelentéséből: „Mindszenty körvonalazta, milyen rekompenzációt várna el Kádártól az áldozatért, melyet esetleges távozásával meg kellene hoznia.” (925.) – A követségi tanácsos felterjesztéséből 1963. szeptember 10-én: „Kész lenne ’feláldozni magát’, ha ezzel meg tudná teremteni a vallásszabadságot Magyarországon. Ezt a témát bővebben kifejtve világosan leszögezte, hogy kész volna meghozni azt a személyes áldozatot, hogy elhagyja Magyarországot.” ... „Kijelentette, hogy a vallásszabadság érdekében, mely a fentiek [= követelések] végrehajtása nyomán létrejönne, hajlandó lenne meghozni azt a személyes áldozatot, hogy elhagyja Magyarországot. Többször elismételte, hogy ’ha ezt kívánja az egyház, és meg kell hoznom az áldozatot, kész vagyok azt meghozni.” (936.)

Feljegyzés 1963. december 18-án: a bíboros biztosítékokat szeretne az amerikaiaktól, „amelyek biztosítanak [követségi] menedéke folyamatosságát egészen addig, amíg a kormány nem teljesít minden általa támasztott feltételt. (961.) – 1964. február 17.: „Kész meghozni az áldozatot és elmenni Rómába, ha teljesítik feltételeit. Ezeknek a feltételeknek a teljesítése helyreállítaná az egyház helyzetét Magyarországon.” (967.) – 1964. február 14-én Mindszenty az amerikai elnöknek írt levelében „elmondta nézeteit saját jogi helyzetéről és leírta a feltételeket, amelyeket a magyar hatóságoknak támasztani fog kiindulási alapként ahhoz, hogy megegyezés szülessék az ő követségről való távozása ügyében.” (976.)

„Kész volnék – írta 1965. október 12-én – elhagyni Magyarországot, amennyiben megfelelő garanciák mellett kiterjesztenék az egyház és a magyar nép szabadságjogait.” (1041.) – Az ügyvivőnek írt 1965. december 16-i levélből: „Írtam az Elnöknek, hogy kész vagyok Nyugatra távozni, ha a helyi törvénytelen rendszer teljesíti a feltételeimet. Ezeket a feltételeket nem személyes megfontolások motiválják, hanem egyházam és közvetve hazám helyzetével vannak összefüggésben.” (1050.) – A pápának írt 1966. november 4-én kelt levélből: „Nem hajlok arra, hogy elhagyjam az országot, úgy, hogy nem teljesítették [Kádárék] a feltételeket.” Ezért „inkább börtönbe, vagy ’tárgyalásra mennék, vagy még azon is túl is.’” (1063.)

De Mindszenty ez irányú ajánlatainak nem lett foganatja: az USA külügyi illetékesei erről nem kívántak tárgyalni a Kádár-rezsim vezetőivel, mert a vallásszabadság megte-

remtésére vonatkozó kívánság megvalósítása beleavatkozás lett volna a magyar népköztársaság belügyeibe, ezért ettől a leghatározottabban elzárkóztak.

Mindszenty kérése tehát az volt az amerikai külügyi illetékesekhez, s magához az Egyesült Államok elnökéhez: *Magyarország első főpapjának, primásának – a magyarság hiteles képviselőjének, elismert szellemi-erkölcsi vezetőjének – követelését közvetítsék az amerikai külügyi szervek a Kádár-rezsimnek, hogy rendezze az állam és az egyház viszonyát, teremtsék meg Magyarországon a vallásszabadság feltételeit mindegyik országalakos számára.* De erre nem vállalkoztak az amerikai diplomaták.

Összefoglalva eddigi szövegelemzéseinket: Mindszenty azért hangsúlyozta saját primási tisztségét – vagyis azt, hogy ő *Magyarország első főpapja* –, hogy nyomatékosítsa kívánságát a washingtoni külügyminisztérium, s maga az Egyesült Államok elnöke előtt, hogy *az USA működjön közre abban, hogy a Kádár-rezsim irányítása alatt álló Magyarországon helyreálljon a minél teljesebb körű vallásszabadság, tágabban az emberi szabadságjogok megvalósulásának lehetősége, az emberi méltóság tisztelete.* Magyarország primásának ugyanis alapvető joga, kötelessége és felelőssége volt a 20. században, hogy a magyar katolikus egyház püspökei, papjai és hívei nevében nyilvánosan felemelje szavát annak érdekében, hogy a magyarság körében mind a közéletben, mind a társadalmi és politikai életben egyaránt érvényesülhessenek a keresztény-katolikus erkölcsi elvek, szemben a marxista, materialista, ateista erkölcsi elvekkel.

Mindszenty nem valamiféle középkori „alkotmányos” privilégiumokat követelt magának, hanem a 20. század második felében Közép-Európában kialakult egyházellenes, egyházüldöző, egyházkorlátozó politikai hatalommal szemben a vallásszabadság, az emberi alapvető szabadságjogok, az emberi méltóság *védelmének alapját* gyakorolta.

Így is mondható: a régi és az új megszakítatlan folyamatosságában gondolkodva az egykori századokban hazánkban aktuális, de a 20. században már okafogyottá vált primási közéleti-hatalmi jogok helyébe került „modern” (*ugyanakkor ősi, evangéliumi*) *közéleti vallásszabadság-védelem jogának tágthatárú terén* éberem és bátran tevékenykedett.

Az volt a szilárd meggyőződése, hogy – ha már így adatott – a budapesti USA-követség, mint *színtér*, valamint a kétségtelenül jogosan birtokolt *primási tisztség* az adott helyzetben kiváló *eszköz* arra, hogy a magyar egyház számára a vallásszabadságot kiküzdje. Ezért gondolta: „Számára ’a legjobb hely a budapesti amerikai követség. Itt őt hivatalosan befogadta a világ leghatalmasabb és legnagyobbbecsültebb országa. Vendég lehet itt, a saját országa szívében.” (925.)

Itt még dolgozhatott a gúzsba kötött magyar katolikus egyház jobb életlehetőségeiért, a szabadságjogokért, az emberi méltóságért. Másutt – börtönben, „kényszerlakhelyen”, Rómában – aligha.

SZÖVEGÉRTELMEZÉS II.

Számos stratégiai ötletet bevetett Mindszenty, hogy *követségi tartózkodásának legfőbb célját* elérje: hogy a Kádár-rezsim által irányított Magyarországon helyreálljon a vallásszabadság, az emberi jogok gyakorlásának és az emberi méltóság tiszteletének lehetősége.

E szándék realizálását a bíboros az Egyesült Államok elnökétől és külügyi szerveitől várta: *diplomáciai úton hassanak oda, hogy – az emberi szabadságjogokra hivatkozva – a Kádár-rezsimet szorítsa rá a kívánt változtatásokra. Az elképzelés és megvalósulásának némi esélyt adott az a tény, hogy az amerikai hivatalos világ – az elnöktől kezdve – Magyarországot is „rab nemzet”-nek tartotta, vagyis a jogfosztottság állapotában levő országnak tekintette, s ennek a világ nyívanossága előtt gyakran jelét is adta.*

Célja elérése érdekében Mindszenty – mint láttuk – azoknak a hivatalos amerikai személyeknek, akikkel szóban vagy írásban kapcsolatba kerülhetett, igyekezett megmagyarázni, hogy Magyarországon a primási tisztséget viselő személy az ország első főpapja, akinek joga, kötelessége és felelőssége, hogy a keresztény erkölcs elveinek megvalósítására ösztönözze és serkentse a hazai közélet, a társadalmi élet, a politika világának korabeli aktív szereplőit.

Érvelését azzal is igyekezett alátámasztani és erősíteni, hogy *a magyar nép őt tekinti a magyar szabadság szimbólumának*, mivel 1945–1948 között teljes erővel védte – a közéleti erkölcsi tanítás hirdetésével – a magyar nép szabadságjogait, a vallásszabadságot, az emberi méltóságot az igen erős ellenség ellenében. Annak idején a magyar nép nagyobb része hatalmas lelkesedéssel és ragaszkodással vette őt körül s lelkesedésük, ragaszkodásuk iránta azóta sem szűnt meg.

Ő tehát egyrészt primási tisztségéből eredően, másrészt konkrét szabadságvédő tetteivel – amelyeket az ország nagy része helyeselt –, *a magyar nép egyik vezető személyisége*; hitbeli, lelkeségi téren éppen úgy, mint az egyéni és közéleti erkölcsi-szellemi vonatkozásokban is *az ország tekintélyes és elismert irányítója*; a magyarság érdekeinek hiteles, szavahihető képviselője.

Az eddig említett értelmezendő szövegrészek mellett a szerkesztők *nyolc* olyan iratot is beválogattak a gyűjteménybe az 1963 szeptembere és 1965 szeptembere közötti két éves időszakból, amelyekben olyan kifejezések találhatók, amelyek *intenzívebb speciális elemzést, értelmezést* igényelnek. Ezek a következők:

Mindszenty így jellemezte saját szerepét – magáról írva – az amerikai elnöknek szánt 1965. május 19-én kelt levelében: „Haláláig isteni és emberi jog szerint első számú alkotmányos képviselője tíz és fél évszázada fennálló, de ma elnyomott Magyarországnak.” (978.)

Belső követségi jelentés része 1963. december 18-áról: „Követségi élete első napjaitól mélyen nyugtalanította az, amit ő maga 'belső konfliktus'-nak nevezett. Úgy hisszük, ez a lelkiismereti konfliktus saját kételyeiből fakad, hogy vajon helyesen cselekedett-e 1956-ban, mikor a követségre menekült. Ezek a kételyek látszanak megmutatkozni abban, hogy kompenzálásképpen nagy hangsúlyt helyez 'a pásztor helye a nyája mellett van' témára; arra, hogy vonakodik még csak megfontolni is Magyarország elhagyását, amit népe elhagyásával azonosít; ragaszkodására hercegprimási státusza továbbbéléséhez, valamint ahhoz, hogy ő a nemzet egyetlen 'legitim' politikusa és szellemi vezetője; és abbéli meggyőződéséhez, hogy ő még mindig a magyar nép kiemelkedő jelképe.” (955–956.)

Az amerikai elnökhöz 1965. október 12-i újabb levelében olvasható: a betegsége miatt „elhagynám a követséget és a rendőrség kezére adnám magam, amely 1956 óta vár rám odakint. Nem tudom, hogy ezt egy további látványos per követné-e (ami a kisebbik rossz lenne), vagy szégyenletes komédia keretében átdobnának a Vasfüggönyön

túlra egy öregembert, aki az egyház és – az érvényes magyar Alkotmány szerint – a nemzet első számú méltósága.” (1041.)

Az ügyvivő 1965. szeptember 21-i jelentése is idézi a washingtoni apostoli delegátust: „... a bíboros ragaszkodása szerepéhez, mint hercegprímás és a magyar nemzet legitim feje, olyan alkotmányos formákon és rendelkezéseken nyugszik, melyek már nincsenek érvényben Magyarországon.” (1029.)

Egy beszélgetés rezüméjéből, amely 1963. szeptember 10-én kelt: a követségi tanácsos szerint „Mindszenty azt mondta, nagyon 'zavarba ejtő' helyzetbe érzi magát. Mikor 1956-ban menedéket kérve megjelent a követségen, úgy fogadták, mint Magyarország egyedüli képviselőjét; most viszont egy 'senki'. Most Kádár az ország egyedüli képviselője.”

„Mind 1956-ban, mind 1957-ben ővele [= Mindszentyvel] úgy 'konzultáltak' és úgy 'tekintettek rá', mint Magyarország képviselőjére, de az 'egymás mellett élés szelleme' [détente] oda vezetett, hogy mi [= az amerikaiak] most Kádárt fogadjuk el.”

Tovább folytatódott a beszélgetés, amikor a tanácsos megjegyezte, hogy „öt [= Mindszentyt] spirituális szempontból akkor is és most is az ország képviselőjének tekintették, illetve tekintik. A bíboros ekkor indulatosan a székére csapott, mondván: »Én nemcsak a szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem politikai vezetője is. Ez benne van az Alkotmányban, és benne volt minden magyar alkotmányban egészen addig, amíg meg nem fogalmazták az új, kommunista alkotmányt«”. (935.)

Tehát e 1963–1965 között elszórt megjegyzések szerint *minek tartja magát Mindszenty?* A közzétett követségi iratok idézett szöveghelyein található ez irányú fogalom-meghatározások így összegezhetők:

1. Magyarország első számú alkotmányos képviselője.
2. A nemzet egyetlen legitim politikusa és szellemi vezetője.
3. A nemzet első számú méltósága.
4. A magyar nemzet legitim feje.
5. Magyarország képviselője; az országnak nemcsak szellemi vezetője, hanem politikai vezetője is.

E variációkat mérlegelve megállapítható a közös jelentés: ő itt a követségen *Magyarország lakossága egészének elismert irányítója és hiteles képviselője*. Teljesen kizárható a feltételezés, hogy valamiféle király-helyettes, „királyi helynök”, „homo regius”, vagy más, királlyal, királysággal, legitimizmussal kapcsolatos tisztségről beszéltek volna, ilyesmire utaló kifejezés, szófordulat a sok száz követségi dokumentum egyikében sem fordul elő, a leggondosabb keresés után sem (de Habsburg Ottó neve, vagy a köztársasági államforma elutasítása, vagy saját „herceg”-címe, vagy más hasonló vonatkozás sem.)

Ő, mint prímás, az első számú, tehát a *legilletékesebb képviselője, irányítója Magyarország népének, tehát a legilletékesebb közbenjárója, szószólója érdekeinek az amerikai hatóságok előtt*. Miért ő az „első számú” vezető? Mert alkotmányos, és mert legitim. Mindszenty speciális jogi szótára szerint *alkotmányos*, vagyis régi, történelmi folyamattal bíró tisztség viselője; legitim, mert a magyar nép 1945–1948 között és 1956-ban megmutatta, hogy lelkesedik érte és követi őt.

A háttérhez: ekkor az országnak valóban nem volt „legitim” kormánya: Kádár miniszterelnökségbe juttatását máig törvénytelennek tartjuk; az 1956-os forradalom nem-kommunista vezető szereplői vagy börtönben voltak, vagy külföldön; közülük Mindszenty volt a világon a legismertebb. „Első” volta talán ezzel is magyarázható.

Nem esik szó a szövegben arról, hogy mit jelent a megfogalmazók szerint a „politikai vezető” megjelölés. Aligha gondolhatott valaki is arra, hogy Mindszenty „civil” gazdasági, pénzügyi, hadügyi vezetői tevékenységre akart volna vállalkozni követségi félrabságában. Ez a szókapcsolat – mint szó volt róla – csakis a már korábban említett jelentéstartalommal értelmezhető: *a primás teljes joggal ad iránymutatást az országnak a közéletben, a társadalmi életben, a politikai életben érvényesítendő keresztény erkölcsi elvek tekintetében.*

Mindszentynek követségi elzártságában, saját jövőjét tervezve aligha lehettek ambíciói arra vonatkozólag, hogy – *politikai hatalmat birtokló szuverén vezetőnek tartva magát* – Magyarországon az 1960-as években államfő, vagy miniszterelnök legyen, hiszen nagyon jól tudta, hogy mi a saját jövője: vagy itt hal meg a követségen, vagy pedig külföldre települ. Tehát semmi körülmények között nem lehet jelen Magyarország politikai életében.

Az amerikaiak által emlegetett állítás, hogy Mindszenty szerint erre neki „alkotmányos”, vagy „közjogi” privilégiuma lett volna, a dolgok *teljes félreértésén* alapult az amerikaiak részéről. A magyar primásnak „hatalmi” privilégiuma vaalóban megszűnt már a középkorban; a 20. század 20-as, 30-as éveiben még élő „kommunikációs” privilégium említett formációi is megszűntek 1945–1948 között. *De a magyar primások „kommunikációs” közéleti privilégiumának másikkal, korábban is gyakorolt formációja tovább élt, ez azonban nem jogosított pozíciókra, hanem primási joga, kötelessége és felelőssége volt abban a tekintetben, hogy felemelje szavát az ország népe előtt a közösségi erkölcs ügyeiben.*

Az pedig, hogy Mindszenty magához akarta volna ragadni az ország politikai- világi irányítását, hogy kézbe kaparintsa a politikai hatalmat, hogy egész életében a politikai hatalomvágy uralta őt (amivel a marxista történészek mindvégig vádolták, s amelynek sejtetése e dokumentumkötetek kommentárjaiban is felmerül) – *ez a fantazmagóriák világába tartozik.*

Nem szabad elfelejtkezni arról, hogy ez az egész „ki vagyok én” ügy csupán *alárendelt* történet. Az egész azért zajlott, Mindszenty azért tartotta folyamatosan napirenden – többször utaltunk már rá –, hogy *minél eredményesebben közbenjárhasson az amerikai illetékeseknél*, nem mint magánember, hanem mint a magyarság tekintélyes képviselője, hogy Magyarországon a vallásszabadságot, az emberi szabadságjogokat, az emberi méltóság kellő tiszteletét – amerikai segítséggel, külügyi politikai intervenciók, diplomáciai lépések útján – helyreállítsák.

E témakörbe tartozik – hatodikként – a 971. oldalon található szövegrészlet. 1964. február 18-án a párizsi magyar követ jelentette a budapesti külügyminisztériumba, hogy találkozott *Louis Toplosky* nevű üzletemberrel, aki 1957–1960 között a budapesti amerikai követségen dolgozott. Többek között így fogalmazott a magyar követ, Toplosky évekkal azelőtti emlékei alapján: Mindszenty „mélyen gyűlöli a fennálló politikai rendszert, törvénytelennek tekinti azt. Az ’ezeréves’ magyar alkotmányra hivatkozva azt mondja, hogy törvényes uralkodó hiányában az ország mindenkori hercegprímása Magyarország államfője.” (971.)

Tehát ez az elv, ez a tétel; a középkorban bizonyára többször is így történt. Éppen ezzel foglalkozott Mindszenty a követségen készülő történeti munkájában. De a követ szerint Toplosky azt nem állította, hogy a követségre bezárkózott Mindszenty magát „Magyarország államfőjének” tartotta volna 1957–1960 között.

A kötet hetedik, különleges értelmezésre szoruló szövegrészlete egy, az *előzőktől eltérő szituáció* tükörképe. Ezt a dokumentumkötet szerkesztői alighanem igen erőteljesen az olvasók emlékezetébe kívánták rögzíteni, mert *háromszor* is közölték. Először mindjárt a kötet élén álló előszóban (43.), azután a bevezető tanulmányban (149.), végül magában a teljes egészében közölt dokumentumban (968.).

A szöveg magja, alapvető mondanivalója tulajdonképpen azonos a korábban elemzett szövegrészekben található lényeggel: *Magyarország elvett vallásszabadsága, alapvető szabadságjogok visszaszerzése*. A korábbi szövegekben ez azzal állt kapcsolatban, hogy Mindszenty elhagyja a követséget, sőt Magyarország területét. Itt viszont arról esik szó: *kitörhet-e Magyarországon ismét olyan forradalom, mint 1956-ban, amely visszaállítaná a szabadságot?*

Owen Thomas Jones, a követség vezetője jegyezte fel 1964. február 17-én a Mindszentyvel folytatott beszélgetések nyomán benyomásait. Ennek részlete: a bíboros „elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek 'csak fél százaléknyi esélye is van', úgy érzi, meg kell őriznie hercegrímási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg 'a minimális lehetőség is fennáll', úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”

Alapos elemzés nélkül a jámbor olvasó ennek alapján azt gondolhatja., hogy Mindszenty a budapesti követségi irodaház másfél szobás lakrészében 15 éven át mást sem tett, mint kormánynévsorokat állított össze, alkalmas miniszterelnök és miniszterek után kutakodott, pártvezetőkkel való tárgyalásokat tervezett stb. De ezt tanúsító, ilyenfajta szóbeli megnyilvánulásairól, írásos feljegyzéseiről nem tudunk, ez a vaskos dokumentumkötet sem tartalmaz ilyet, pedig a bíboros minden napját alaposan megfigyelték.

Az első, amelyet e szöveggel – és a követségen keletkezett ilyen műfajú iratok leg többjével – kapcsolatban le kell szögezni: *ezek nem Mindszenty saját szavai, pontosan, szó szerint lejegyezve*, vagy magnószalagról leírva. Az ilyen jellegű szövegeket a beszélgetések után a követségi tisztviselő – nyilván bizonyos idő elteltével – emlékezetből megfogalmazta és írásba foglalta, saját stílusában, saját benyomásai alapján. E spontán beszélgetéseknek álcázott eszmecserek alatt minden valószínűség szerint nem jegyzeteltek.

Kabarétréfába illő jelenet lehetett 1967. május 7-én, amikor az egyik követségi tisztviselő pincérnek öltözve szolgálta fel az ebédet Mindszentynek és Könignek, hogy közben kihallgathassa beszélgetésüket. Pechje volt: a bíborosok latinul társalogtak. De azért a pincér-tanácsos megírta tartalmas beszámolóját felettesének. (1070–1071.)

Visszatérve Jones ügyvivő 1964. február 17-i feljegyzésére: ebben az ügyvivő pontosan jelzi, hogy a fenti magánbeszélgetés szombaton, illetve vasárnap, a mise után zajlott le, összesen mintegy három órán át tartott. E két beszélgetés anyagát összegyűrva annak summáját azután később fogalmazta meg, sűrítve, tömörítve és magyarázva *washingtoni főnökének* – hiszen a beszámoló neki szólt! – az amerikaiak számára teljesen idegen „primás”-tisztviselő jogkörének különféle régi és új, mai értelmezését, anyanyelvi angolsággal (nem úgy, mint Mindszenty) és amerikai „gondolkodásban” megfogalmaz-

va. Az idézett szövegben két esetben Mindszenty saját szókapcsolatait idézte, ezeket idézőjelbe tette.

Mindszenty szerint tehát *szinte semmi valószínűsége nincs annak, hogy az 1956-os forradalom megismélődhetne*. A beszélgetés során Mindszenty a „forradalom” szó angol megfelelőjét egészen biztosan nem használta; ő ezt az eseményt mindvégig szabadságharcnak nevezte, tudatosan elutasítva ezzel kapcsolatban a forradalom megnevezést. A „meg kell őriznie hercegprímási szerepét” mondat elhangzása is kétséges: ő tudta a legjobban, hogy itt semmi veszély nem fenyegeti e jogszerűen birtokolt tisztségét.

Mindszenty ekkor világosan kijelentette, hogy követségi tartózkodása idején konkrét „alkotmányos felelőssége” nem létezik. De ha a jövőben Magyarország szabadsága mégis helyreállna, akkor majd *újra teljesítenie kell prímási hivatását*. Ennek – teszem hozzá én – közéleti-kommunikációs vonatkozása az 1940-es évektől igen nagy fontosságú volt: *hogy nyilvánosan hirdesse ország-világ előtt a közélet, a társadalom, a politika erkölcsi elveinek, a közösségi erkölcs megvalósításának szükségességét*. Ugyanis erre van a prímásnak „alkotmányos felelőssége”.

Ennek kiemelkedő példája volt – ismétlem – korábban Serédi hercegprímás fellépése „politikailag”, miniszterelnökkel, miniszterekkel szemben a zsidók üldözése idején 1944-ben; de ezt tette maga Mindszenty is számos, a közéleti erkölcsöt érintő esetben 1945–1948 között, ugyancsak miniszterelnökkel, miniszterekkel hadakozva.

S ezt teljesítette Mindszenty *1956. november 3-ai esti, vallást, egyházat és közéletet egyaránt érintő rádióbeszédében*. Ezt így zárta, az elképzelt jövőbe előretekintve: „Ettől a pillanattól kezdve figyeljük, hogy ígérek és cselekedetek fődik-e egymást, és ami ma keresztülvihető, azt senki se halassza holnapra. Mi, akik figyelünk és előmozdítani kívánjuk az egész nép javát, bízunk a Gondviselésben. – S nem hiába.”

(De nem ezt mondta záradékul: „Hétfőre kérem a budai prímási palotába a pártok elnökeit, hogy vezetésem alatt megtárgyaljuk a kormánykoalíciót ...”)

Jól ismertek a tények: az 1956-os szabadságharc idején nagy erővel sürgették a nyugati, de főként USA-beli politikai erők, a világsajtó is bőven írt róla, hogy Mindszenty legyen államfő, vagy miniszterelnök Magyarországon. De akkor *a prímás ezt a leghatározottabban elutasította, a nagy nyomás ellenére; semmiféle politikai szerepkör betöltésére nem vállalkozott*. (E témát részletesebben feldolgoztam „Mindszenty és Nagy Imre viszonyához”, valamint „Build up Mindszenty!” című tanulmányaimban: „A Conti utcától Recskig”. Bp. 2006. 25–50., 51–68.)

Mindezek után hitetlenkedve, gyanakodva olvasom a fentebb idézett szöveg záradékát: 1964 februárjában Jones ügyvivő úgy emlékezett, hogy Mindszenty azt mondta, hogyha kitörne a forradalom, akkor teljesítené prímási kötelességét: érvényesítené alkotmányos hatalmát és kinevezné az új kormányt.

Meglepően más ez, mint ami tapasztalható volt a szabaddá vált Mindszenty 1956-os magatartását, a kifejezetten politikai szerepeket határozottan elutasító attitűdjét illetően. Talán az ügyvivő értett félre valamit a bíboros mondandójából? Mindszenty kijelentései voltak tulbonyolítottak, nehezen érthetőek? Valamiféle angol nyelvi kifejezési-értelmezési probléma adódott? Vagy talán a magyar katolikus egyház kormányának újra-átvételéről volt szó?

A több száz követségi irat egyikében nem található sem az „alkotmányos hatalom” kifejezés, sem a kormány-kinevezési sztori, csak itt, egyetlen egyszer a 15 év alatt. S fel-

tűnő, hogy a magyar fordítás éppen itt megbicsaklott: a három szövegek közül két helyen „kinevezni” szerepel (43., 968.), egy helyen pedig ugyanennek az angol szónak a magyar megfelelője: „kijelölni” (149.). Egy „kormányt”, vagy inkább egy kormány tagját „kinevezni”, vagy „kijelölni” – ez igen nagy különbség.

Talán maga Jones ügyvivő parafrázeálta, konkretizálta, képszerűsítette Mindszenty elcsépelte, únos-úntig hangoztatott „vezető”-elképzelését washingtoni főnöke számára?

Summa summarum: „... kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni (kijelölni) a kormányt ...” – e mondat elhangzása Mindszenty szájából 1964 februárjában – alaposan áttanulmányozva a gyűjtemény egész terjedelmes anyagát – számomra *kétes, kétségbevonható, teljesen életszerűtlen*. Magam úgy látom: ezért ebből lényeges következtetéseket levonni nem ajánlatos.

E „kormány-sztorit” tartalmazó feljegyzés rávilágít arra, hogy Mindszentyben *két variáció* élt Magyarország közvetlen jövőjéről. Az *egyik*: a kommunista Kádár-rezsim folytatódik tovább, ennek megszűnésére alig-alig lehet számítani. Tehát e változatlan körülmények között kell továbbra is a vallásszabadságot kiküzdeni. A *másik*: polgári változás váltja fel a kommunista társadalmi berendezkedést. Erre szerinte minimális esély van. De ez a téma előkerült Mindszenty és Jones 1964. március 11-i beszélgetése során is: „Amíg a legkisebb esély van a változásra Magyarországon, úgy érzi [Mindszenty], készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, ha eljön az ideje.” (977.)

Mindszenty előtt korábban – s valószínűleg ekkor is – a 20. századi, *a két világháború közötti Közép-Európa* prímásai voltak az adott konkrét előzmények: Esztergom, Bécs, Prága, Varsó érsek-prímásai saját országukban széles körben elismert, tekintélyes vezetők; spirituális és közéleti („politikai”) szereplőkként ismerték őket. Saját személyes tapasztalatai alapján érezte, hogyan töltötte be hazánkban Serédi Jusztinián ezt a „szerepet” (bár ő, Mindszenty egészen más habitusú személyiség volt, mint Serédi). Nagyon jól tudta Mindszenty, hogy mi volt az 1920-as, 1930-as években Közép-Európában egy országban az érsek-prímás státusa (nagyon messze a középkori-új-kori állapotoktól).

De azt is jól tudta – hiszen saját bőrén megtapasztalhatta –, hogy a második világháború után bekövetkezett új politikai körülmények között hazánkban *a Serédi-időszakban még létező régi jogszokásokon, joghagyományokon alapuló prímási jogok* (államfőnek tanácsadás, törvényjavaslatok kritikája, főrendiházi felszólalások) *is már elenyésztek, okafogyottá váltak*.

Viszont *változatlan maradt* a jövő hazai prímásai számára a Serédi-korban is gyakorolt spirituális és egyházkormányzati feladatok mellett a közéleti cselekvés szerepe, *a prímás hagyományos széleskörű közösségi kommunikációs joga*: emelje fel szavát az ország egész katolikus közössége nevében minden adódó alkalommal, minden lehetséges fórumon és formában, hogy érvényesítse a katolikus egyháznak a közéletre, a társadalmi életre, a politikai életre vonatkozó közösségi erkölcsi tanítását.

Ezért használta három esetben *jelenidőben* az ősi jogszokásokon, joghagyományokon alapuló „alkotmányos” prímási jogokból az 1945 utáni években *egyedül megmaradt közösségi kommunikációs jogot*, mint ami változatlanul érvényes a követségi időszak alatt is. Logikája szerint ugyanis az 1949-es „sztálini alkotmány” nem legitim, nem érvényes jogforrás számára; az 1946-os köztársasági törvény – mint az új alkotmány –

tághatárú vallásszabadság megfogalmazásába viszont beleérthető, beleértendő ez a „primási felelősség”.

A következő helyeken fordul elő ez a jelen idejű joghangoztatás: „az érvényes közjog szerint” 1963. júl. 13., (990.); „ez benne van a magyar alkotmányban, és benne volt minden alkotmányban, egészen addig, amíg meg nem fogalmazták az új, kommunista alkotmányt” 1963. szept. 10. (935.), „az érvényes magyar Alkotmány szerint” 1965. okt. 12. (1041.).

E primási jogot érvényesítette szabad életében Mindszenty 1945–1948 között, s e kétségtelen tény alapján joggal feltételezhető, hogy ezt várta el a 20. század harmadik harmadában – a nagy váltás után – fungáló magyar primástól is.

Egy terjedelmes, fogalmazványyszerű írásmű található a gyűjteményben (988–1002.), amelyet Mindszenty 1963. július 13-ra keltezve A. G. Cicognani vatikáni bíboros államtitkárnak szánt. Ez a kötet nyolcadik irata, amely alaposabb elemzésre szorul. A szerkesztők nem közlik, hogy ez autográf, vagy legépelte irat, s hogy ennek latin, vagy angol fordítását elküldték-e a címzettnek. Az viszont tény, hogy Mindszenty aláírása nem szerepel rajta.

A fogalmazvány első fejezetében *Mindszenty egy friss Kádár-interjút kritizált meg*, amelyet a magyar párt első titkára az AP-hírügynökségnek adott. Mindszenty reagálásában ugyan nem írja ki, de megállapításai nem követségi idejére, hanem az 1945–1948 közötti időszakra vonatkoznak. Többek között ez: Kádár elmarasztalta Mindszentyt azért, mert „követelte primási jogait a közéletben”, és ez Kádár szerint nem vallási, hanem politikai ügy volt annak idején. Mindszenty cáfolatul az 1945–1948 közötti évekbeli egyházellenes, egyházkorlátozó hatalom intézkedéseiből sorol fel számos jellemző példát. Nyilván annak bizonyosságául, hogy a primásnak *joga volt akkor is a közéleti erkölcs elveit érvényesítve felszólalni*; s ez nem a napi politikába való illetéktelen beavatkozás, nem „politizálás” volt.

„Kádár elégedetlen velem, mert az érvényes közjog szerint követelem magamnak a primási méltóságot” – írta Mindszenty, folytatva a múltidézést; a jelen igeidő itt múlt időt takar: 1945–1948-at.

Mindszenty szóhasználatában az „alkotmányos” és a „közjogi” jelzők – mint szó volt róla –, szinonimák: a Szent István óta a primási tisztséggel kapcsolatos íratlan joghagyományok, jogszokások virtuális együttesébe tartozó primási privilégiumok jelzői ezek (szakjogászok szemével nézve nyilván *elégé nagyvonalúan kezelte Mindszenty e jogi szakkifejezést*, mai jogtörténészek nagy megbotránkozására). Ezek tényleges tartalma – ugyancsak említésre került már –, a huszadik század 20-as, 30-as éveire már majdnem kiürült. Serédi idejére csak az államfőnek tanácsadás, a törvényjavaslatok előzetes véleményezése és a felsőházi felszólalás lehetősége volt adott a primás számára, mint *kommunikációs jellegű, de nem hatalmi privilégiumok*.

1945–1948 között ezekből az első és harmadik okafogyottá vált, esetleg a közepsőről lehetett szó. De a primás véleményére nem tartott igényt a korabeli kormányzat. (Serédi véleményére még 1944 folyamán is végig számítottak az akkori állami vezetők).

A Cicognani-hoz írt 1963-i fogalmazványában Mindszenty az egykori „alkotmányos” primási jogok közül kettőt említett, *a legkorábbit és a legkésőbbit*; egy Szent István-korit,

amely réges-régen elenyészett, és egyet, amely az 1920-as és 1930-as években, s a 40-es évek első felében még élt.

Az első: a Szent Korona küldésekor a pápa akarata az volt, hogy az esztergomi érsek – nyilván, mint primás – legyen a király „alkotmányos helynöke”. A középkorban alighanem adódott számos példa ennek megvalósítására, de azután végképp megszűnt.

Az utolsó: folytatódik Mindszenty levele: „Miért terjesztettem elő a kérésemet [akkor, 1945-ben]? Azért, hogy konzultálni lehessen vele [a primással], mielőtt törvénybe iktatnak bármiféle fontosságú jogszabályokat, ahogy az 78 elődje esetében történt. A primás mindig is ellátta ezeket a funkciókat [a törvényekkel kapcsolatos e konzultációkat], és ezzel kapcsolatban 1945-ig nem is volt soha vita.”

(Áttanulmányozva a Serédíróról szóló szakirodalmat, megállapítható: valóban így történt. Érdeemes felütni Grósz József naplóját is: 1945 nyarán ő, mint a püspöki kar elnöke – primás nem lévén – már nehezményezte, hogy a házassági törvényt az ő tudta nélkül a kormány jelentősen módosította, de nem konzultáltak vele. Mindkét témáról lásd könyvemet: „Primások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház 20. századi történetéhez”. Bp. 2005, Szent István Társulat.)

Hangsúlyozta Mindszenty a vatikáni államtitkárnak: „A primásnak nem szabadna csendben maradni, hanem fenn kellene tartania a nemzet alkotmányát a nemzet érdekében. Az egyetlen legitim bíró, a nép ezzel örömmel egyetért, mert Magyarországon Szent István nagyobb, mint Sztálin és talpnyalói” – zárta a témát Mindszenty, ugyancsak az 1945–1948-as időszakra utalva. *Akkor ő nem maradt csendben* – joggal idézi fel a múltat –, ő, ha szükség volt rá, minden esetben felemelte szavát, mint az ország primása, a hatalom ellenében is. Ezt fejezte ki sajátos szójárással: a primásnak is, más illetékesekkel együtt, „fenn kell tartania a nemzet alkotmányát”, vagyis az ország lakosai számára *a közösségi erkölcs, a szabadságjogok, az emberi méltóság törvényességét, az ország, a magyarság, az egyház érdekében.*

Idéztem már az 1963. szeptember 10-i feljegyzést: a déttente nyomán az amerikaiak, s őket követve a Szentszék külképviseelői számára is *ekkorra már teljesen elfogadottá vált Kádár János politikája, személye; már inkább neki hittek, mint Mindszentynek.* A bíborost ez nagyon bosszantotta, számos iratidézet bizonyítja ezt. A Cicognani-nak címzett levél is erre futott ki: *higgyék el már neki, hogy Magyarországon a katolikus egyház széleskörű, kemény korlátozás alatt áll, a vallásszabadság itt minimális, ezért sürgős egyházpolitikai változtatásokra lenne szükség. Higyje el az Elnök, higgye el a Pápa, hogy Mindszenty szavahihetőbb, mint Sztálin és Kádár.* (991.)

* * *

Ennek a hangsúlyozását Mindszenty nem ok nélkül tartotta szükségesnek: 1964 után már egyre erősödtek a budapesti követségről Washingtonba küldött jelentésekben az efféle megjegyzések: „Az USA úgy hiszi, hogy az elmúlt egy-két év magyarországi fejleményei, amelyek a viszonylagos enyhülés és a magyar nép sorsának bizonyos javulása irányába mutatnak”, biztatóak. (949.) „Mérsékelt tendenciák mutatkoznak a kommunisták uralta Magyarországon”. (955.)

Ez az optimista, a Kádár-rezsim felé elismerő hang egyre fokozódott. 1972 júliusában az amerikai külügyminiszter és a nagykövet Kádár Jánosnál is vizitált, s helyesléssel

hallgatták a párt első titkárának udvarló, ugyanakkor magabiztos szavait: előttük Kádár „a realitásoknak megfelelően rámutatott, hogy míg igyekszünk barátokká válni, szövetségesek természetesen nem lehetünk. Beszél törekvéseiről a magyar nép életének javítására, mely dologban hihetetlen sikereket értek el. Magyarország jobb színvonalon él és nagyobb szabadságot élvez, mint a kommunista blokk más országai, miközben stabilan megmarad a kommunista birodalom keretein belül.” (1181.)

Így folytatódik a jelentés: „A [zugligeti] rezidenciánk teraszán elköltött egyik ebéd alatt a miniszter köszöntőt mondott a magyar vendégeink tiszteletére. Körülbelül ötvenen voltak ott a magyar kormány és párt legmagasabb rangú tisztségviselői közül. Őszinte, barátságos személyisége hasonló meleg fogadtatásra talált.” (1182.)

A jelentés írója nem sokkal korábban ezt jegyezte fel: „Mindszenty egy makacs öregember, aki abszolút nem tart lépést a korrall.” (1158.) Mindszenty valóban nem tartott lépést Kádárral, de a détente propagálóival sem: *ő a saját lelkiismeretével tartott lépést.* Nyilván ő is örült Magyarország 1956 utáni „normalizálódásának”, a magyar lakosság életszínvonalának emelkedésének, de jól tudta, hogy Kádár lelkendező beszámolójában egyetlen szóval sem szerepel a vallásszabadság helyreállítása, az egyházak működésének szabadsága, a lelkiismereti döntések szabadsága, a vallásellenes bírósági perek megszüntetése stb. Makacsság ez? Az „intellektuális instrumentarium” hiánya? Nem, ez a valós helyzet megítéléséből fakadó *tudatosan átgondolt meggyőződés vállalása*, szemben a mindenkor divatos politikai áramlatokhoz való igazodás, megfelelni akarás kívülről diktált kényszerével.

Egyébként a „gulyáskommunizmus”, a „legvidámabb barak” fogalmak születésének pillanatai ezek; a mai egyre divatosabb retro-gondolkodás forrásvidéke ez: nem is volt olyan rossz az a Kádár-korszak! Az 1956–1971 közötti magyar katolikus egyház belső történetéről részletesen írtam: „Ateista nevelés iskoláinkban. 1950–1990.” Bp. 1996, Eötvös József Kiadó., „Kimaradt tananyag. Diktatúra és az egyház.” 1956–1990. 1–3. Bp. 1993–1995, Márton Áron Kiadó.

S ugyancsak az új dokumentumgyűjtemény iratai erősítik meg a már régóta jól ismert tényt: *Mindszenty nem állt egyedül*, öntudatos magatartásának vállalását az egész világon rokonszenvvel kísérték ekkor is. Egy 1963. október 22-én kelt beszámolóból: „Casaroli hangsúlyozta, hogy a Szentszék rendkívül nehéz helyzetben van, mivel Mindszentyt a világ nagy részéről támogatják.” (940.) – Egy 1965. szeptember 15-i beszélgetés során: „Msgr. Casaroli hozzáfűzte, a Vatikánt már most sokan bírálják a szabad világ politikusai, akik azt gyanítják, hogy a Szentatya nyomást akar gyakorolni Mindszenty bíborosra, hogy hagyja el Magyarországot és hagyjon fel személyes harcával a kommunista rendszerrel szemben.” (1022.)

1967. május 10-én is biztosítják őt az amerikai külügyi szervek, hogy „nyugodtan élhet továbbra is menekültként amerikai területen, amíg úgy hiszi, erre szüksége van saját biztonsága és jóléte érdekében. Egy ilyen biztosíték különösen hatásos lenne nemcsak emberieségi alapon, hanem annak a lehetőségnek a tükrében is, hogy ha elmegy, esetleg úgy érezheti, hogy nyomást gyakorolt rá az állítólagos amerikai megbékélési politika [a détente] a szovjetek felé, s ezt a véleményt bizonyos elemek kétségtelenül támogatnák.” (1073.) – S hogy Mindszenty nem állt egyedül détente-ellenes felfogásával, jól jelzi az 1967. október 11-i feljegyzés Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes tollából:

ha Mindszenty távozna az amerikai követségről és a magyar hatóságok őrizetére adja magát, a lépés „elkerülhetetlenül a világ, de különösen az Egyesült Államok közvéleményére erős érzelmi hatással lenne ...” (1085.)

S Alfred Puhán nagykövet meglepő kijelentése 1971. május 11-én Mindszentynek: „Ha ő úgy dönt, hogy haláláig a nagykövetségben kíván maradni, mi azt is elfogadjuk.” (1167.)

NEM „ISMERETLEN”

A kötetben a terjedelmes iratgyűjteményt *bevezető tanulmány* előzi meg (53–181.), amelyet szerzőként a két szerkesztő, *Somorjai Ádám és Zinner Tibor* jegyezi. Ebben a már korábbról is jól ismert Mindszenty-életrajz néhány kiválasztott szakaszához fűznek megjegyzéseket, azokból „*egy*es neuralgikus kérdéseket” érzékeltetve (57.). Tartalmas gondolatsor ez, számos érdekes felvetést jelez.

Sajnos, *nem szerencsés a tanulmány címválasztása: „Az ismeretlen hercegprimás”*. Magam úgy látom: sem a tanulmányban, sem az iratgyűjteményben nincs olyan lényeges, alapvető fontosságú, meghatározó erejű, új információ Mindszentyre, illetve a vele kapcsolatos tényekre vonatkozóan, amelyet eddig nem ismertünk, nem tudtunk volna a korábban eddig felkutatott, feltárt és közzétett iratok alapján. Viszont valóban a kötet nagy érdeme, hogy eddig ismeretlen dokumentumaival a már jól ismert Mindszenty-képet megerősíti, finomítja, részletekkel kiegészíti. Az azonban nem állítható, hogy a gyűjtemény alapján egy új, eddig teljesen ismeretlen Mindszenty személyiségképe bontakozna ki az olvasó előtt.

Számos vitatható-vitatandó állítás van e lapokon, csupán néhány téma kiemelésére van itt lehetőségem. Ezt állítják például a szerzők az USA-követségben tartozkodó Mindszentyről:

„1963 táján lépett túl rajta a történelem. Ekkor, tavasszal, még mindig feltételeivel jön elő König és Casaroli pápai küldöttek előtt. Ekkor már a pápa, nevezetesen XXIII. János meg akart egyezni, hogy kinevezhessen püspököket. Egy helyesen informált Mindszenty itt jobb döntést hozott volna. 1963 tavaszára-nyarára összeálltak ugyanazon feltételek, amelyeket 1971. szeptember 9-én csak alá kellett írni. Csak a pápa halála volt az, ami ezt meghiúsította. Ez lehetett az az esztendő, amikor az események túl léptek rajta és ettől kezdve került lépéskényszerbe.” (174–176.)

Tehát, ha Mindszenty helyesen gondolkodott volna, akkor – mivel az USA, a Vatikán és a Kádár-rezsim megegyezett a sorsáról – 1963-ban önként elhagyta volna a követséget és Rómába távozott volna. De nem így tett, hanem *saját akaratából a követségben maradt, pedig szabadságában állt volna elmenni*, maradásra már semmi-senki nem kényszerítette. Tehát a szerzők szerint 1963-ig aktuális volt tiltakozó követségi jelenléte, de utána ez már helytelen magatartás volt, nyilván azért, mert ezzel gátolta az említett három „hatalom” politikai együttműködésének kibontakozását.

De vajon *miért maradt Mindszenty a követségben?* Ez van olyan fontos tény, ha nem fontosabb, mint a Mindszenty feje fölötti „háromhatalmi” megegyezés. De erről szerzőink nem szólnak, pedig a válaszok eddig is ismertek voltak s az új szöveggyűjtemény is megerősíti azokat. A bíboros ittmaradásának a következők az okai:

1. Azért maradt Mindszenty a követségen, *mert maradhatott*. Mind az USA, mind a Vatikán álláspontja azonos volt: ha akar, marad; ha nem akar, akkor távozik. 1971 tavaszáig ez volt a helyzet.

2. Azért nem ment el 1963-ban, mert a Kádár-rezsim ugyan hozzájárult a követségről való távozásához, de *ehhez három súlyos, Mindszentyt személyében mélyen sértő feltételel kapcsolta*:

a) szilenciumot fogad (külföldön sem szóban, sem írásban nem nyilatkozik a vele megesett dolgokról, a Rákosi-Kádár-éra alatti Magyarország helyzetéről, a vallásszabadság hiányáról stb.);

b) a pápa megfosztja őt érsek-prímási tisztétől (a vége felé Kádárék megengedték, hogy ezt a követelést a pápa Mindszenty távozása után rövid időn belül teljesítse);

c) fogadja el Mindszenty a „kegyelmet” Kádáréktól (vagyis annak elismerését, hogy köztörvényes bűnöző volt, de az államhatalom elengedi ezért kiszabott büntetését). Casaroli furcsa megállapítása 1963. szeptember 10-én: Mindszenty nem akar kegyelmet kérni, mert „nem hajlandó bűnösnek elismerni magát”. (940.)

Ezek voltak a kiszabadulás feltételei 1971 nyaráig. Akkor Mindszenty eleget tett a pápa kérésének és megfelelő előkészületek után elhagyta a követséget (nem tudva, hogy a vatikáni diplomaták – Mindszenty nevében – beleegyeztek e feltételek teljesítésébe.)

3. Mindszenty *bármikor elhagyta volna a követséget, ha a Kádár-rezsim a magyar egyház helyzetén javít*, a vallásszabadság szintjét megemeli, lehetőségeit kibővíti. De semmi sem javult a hazai vallásszabadság terén, sőt rosszabbodott. Például a magyar bíróságok éppen 1961–1971 között bonyolították le a tucatnyi törvénytelen ifjúsági pert katolikus papok és világiak ellen, sok évtized börtönt kiosztva, sokak életpályáját törve de rékba.

4. Maradt azért is, mert rátalált *kettős új, főpásztori feladatára*, itt és most végezhető-végzendő prímási kötelességére: egyrészt megírja történeti művét ország-világ okulására a kommunizmus mibenlétéről, másrészt „jel”-szerepe van a magyarság számára. E kettős feladatot itt tudta teljesíteni, máshol nem.

5. Egyébként *1963-ban nem történt semmiféle megegyezés Mindszentyről*, a három „hatalom” Mindszentyt illető viszonyában 1963 után is sok bizonytalanság volt, a kötet számos irata jelzi ezt. Puhán nagykövet az 1969–70-es évekre vonatkozóan ezt jegyezte le:

„Mindszenty követelése, hogy teljes rehabilitációban részesüljön, valamint a magyar kormány ugyanakkora makacssága, hogy megtagadja a főpap feltételeinek teljesítését, párosult a Vatikán érdektelenségével és saját [= az amerikaiak] hajlandóságunkkal, hogy továbbra is nálunk tartsuk, ezért kizártnak tűnt bármiféle megoldás.” (1158.)

Tehát fontos indokai voltak Mindszentynek a maradásra 1963 utánra is, de a három „hatalom” is patthelyzetet produkált Mindszenty ügyében és végig az 1960-as évtized éveiben. Nem véletlen, hogy az 1964-es vatikáni–magyar részleges megállapodás nem foglalkozott ezzel az „üggyel”, s a pápa teljes határozottsággal csak 1971 nyarán kérte Mindszentyt a távozásra. A sorsáról való 1963-as háromhatalmi megegyezés nem létező eseménye tehát *„nem lépett túl” Mindszentyt*.

* * *

Ahogy a másik esemény – a *détente* – sem. A minden áron való „békés egymás mellett élés” *látszatának* elérése lett 1963 tájától az USA, a Szovjetunió (és velük együtt a Kádár-rezsim) legfőbb politikai-hatalmi érdeke. Erre a politikai vonalra rácsatlakozott a Vatikán is. A *détente* látszat-felcsínje alatt azonban tovább folyt a politikai-gazdasági-hadügyi párviadal az USA és a szovjet blokk között. Ez Reagan elnök alatt az 1980-as években a felszínre tört és oka lett Közép- és Kelet-Európában a kommunizmus összeomlásának, a Szovjetunió szétesésének és bukásának.

Természetesen Mindszenty is az országok békés együttélésének, sőt együttműködésének volt a híve, de *elutasította a látványos, propagandisztikus összeborulást a hirtelen demokratikus országoknak nyilvánított közép- és keleteurópai szocialista-kommunista diktatúrákkal*, amelyek köztudottan egyházellenes-egyházkorlátozó hatalmak voltak ezekben az évtizedekben is. S a *détente* létrejöttének legfőbb haszonélvezői elsősorban a szovjet blokk országai lettek, számukra jelentett ez tekintélyerősödést, s további évtizedeket a túléléshez.

Mindszenty ezért nem értett egyet a *détente*-propagandával és felfogását megtartotta az 1963 utáni években, a *détente* széleskörű kibontakozása idején is. *Önálló, végig gondolt, szilárd véleménye volt*, s ezt nem adta fel a külső nyomásra, ráhatásra sem, bár pontos tudomása volt követségi vendéglátóinak az övétől eltérő, az enyhülésre vonatkozó politikai felfogásáról és konkrét lépéseiről.

S egészen nyersen megfogalmazva: vajon miért kellett volna Mindszentynek 1963-ban eltűnnie a süllyesztőben? Azért, mert nem tartotta helyesnek az USA *détente*-politikáját, amely valóban veszélyes volt a magyar katolikus egyházra, hitre, vallásra? Miért kellett volna parancsszóra helyesnek tartania a magyar primásnak – saját meggyőződése ellenére – egy világpolitikai áramlatot (amely egyébként rövid idő után szertefoszlott)? Miért kellett volna helyeselnie az USA e politikai programját, azért, mert ehhez a Szentszék is elkötelezte magát? Ez azonban nem „hit és erkölcs”-beli döntés volt a Szentszék részéről, hanem kifejezetten „civil” politikai jellegű és tartalmú oda-csatlakozás és elköteleződés egyes nagyhatalmak aktuális érdekepolitikájához. Miért ne lehetett volna a magyar primásnak e téren tiszteletreméltó és önálló felfogása, meggyőződése? És amely igen rövid időn belül helyesnek bizonyult és politikai igazolást nyert?

Magam úgy látom: 1963-ban „nem léptek túl rajta” semmiféle események, csupán *kitartott igaznak, helyesnek tartott meggyőződése mellett*: erős egyéniség volt, képes volt a maga útját járni.

De ami a lényeg: Mindszenty nem azért döntött éppen 1971 nyarán a távozásról, mert rájött arra, hogy meggyőződése téves, és a *détente* politikusai helyes úton járnak. Nem, hanem éppen *mély meggyőződése ellenére* döntött így: tudta, hogy meggyőződése igaz (mi már tudjuk, hogy 1989 őt igazolta), mégis elhagyja a követséget. Nem az „események” hatására, hanem *engedelmességből*: távozásában nem a három hatalomnak az ő sorsáról való megegyezése, nem a *détente* nyomása, hanem a pápa határozott személyes felszólítása volt a döntő.

Ezért nem valószínű, hogy 1963-ban a távozás mellett döntött volna, ha – mint a szerzők feltételezik – jobb lett volna a „szellemi, intellektuális instrumentáriuma” (173.). Alaposan ismerve a körülményeket, meglep a szerzőpáros bizonyítatlanul maradó következő megjegyzése is: Mindszenty „nem értette meg sem azt a politikai helyzetet, ami nyugatra távozásához vezetett, sem azt, hogy ottlétének feltételeiről, elmozdí-

tásáról a sorsa felett határozók mikép és miért úgy döntöttek.” (144.) Meghökkenő ez a sommás ítélet, hiszen éppen a kötet iratai cáfolják e megállapítás tartalmát. Kétségtelen ugyanis a tény: nem a politikai körülmények nem ismerése miatt maradt 1963 után a követség; és 1971-i távozásában sem politikai okok motiválták, hanem a *pápa iránti engedelmesség*.

Egy félreérthető mondat a bevezető tanulmány végén: „*a történész*” itt befejezi munkáját – olvassuk. Csakhogy e bevezető tanulmányt s a dokumentumokhoz fűzött kommentárokat nem *a történész* írta, hanem X. Y. történész, esetünkben egy *szerzőpáros*. Nyilván lehetséges, sőt valószínű, hogy más történészek másként kommentálják ugyanezeket a dokumentumokat, más következtetéseket vonnak le ugyanazokból. Aligha sajátíthatja ki magának egyetlen szakértő a „végső igazság” kimondásának jogát (ha egyáltalán létezik ilyesmi). A kötet eddig ismert dokumentumairól az elmúlt évtizedekben már számos értékelendő-figyelembeveendő vélemény elhangzott, az újakról bizonyára ezután jelennek majd meg. Szükséges, ajánlatos – esetleg illő – a mértékadó véleményeket regisztrálni, s ha kell, cáfolni, kiigazítani.

Szerzőink szerint – folytatva a fenti gondolatot –, a történész, befejezve történet-feltáró munkáját, az elkészült Mindszenty-életrajzot átadja a „hívőknek”, akik azután vallásos hitük szerint magyarázhatják azt. De ez már nem történész szakterülete. (173–176.)

Számomra – és sokak számára – azonban a Mindszenty-életmű nem középkori legenda, nem kiszínezhető regényes-romantikus történet, hanem *a történettudomány mai eszközeivel és módszereivel szakszerűen bizonyítható biográfia*, Mindszenty éppen ezért lehet sokunk számára tiszteletreméltó, sőt példamutató személyiség.

E bevezető tanulmányban is szóba kerül a szerzőpáros korábbi iratgyűjteményeinek kísérszövegeiből már jól ismert feltételezés (vagy talán vád): szerintük az eddigi, tehát 2008-ig létrejött Mindszenty-szakirodalom teljes egészében téves volt, ezek szerzői, szakemberei rossz úton jártak; a marxista szellemiségű kutatók munkái éppen úgy, mint a nem marxista történeti felfogást követők művei egyaránt elvetendő, elutasítandók, *ezt az utat nem szabad folytatni*: „Nyilvánvaló, hogy nehéz újragombolni a mellényt, kitörni a büvkörből.” (60.) Erre az új, egyedül igaz útra vállalkozott a Somorjai – Zinner szerzőpáros eddigi és ezután megjelenő köteteikkel. „Lehet, hogy érkezett a kor, hogy megpróbáljunk történész módra sine ira et studio véleményt alkotni?” (160.)

Tudniillik Mindszentyről. Érdeklődéssel várom – ugyan 83 évesen – a szerzőpárosnak ezt az „újragombolt”, jelenlegi prekonceptiójuk nélküli, „sine ira et studio” Mindszenty-személyiségrajzát. Nem felejtendő el azonban, hogy e hatalmas új dokumentumgyűjtemény Mindszentyvel foglalkozó anyaga tulajdonképpen *mellékszál* a hosszú életmű egész szövetében. Ezért az átigazított mű remélhetőleg nem csupán diplomáciai, követségi, külügyminisztériumi, bírósági és hasonló „civil” eredetű iratok alapján készül, amelyek a nagypolitikai-közpolitikai események lecsapódásai nyomán kerültek vonatkozásba Mindszentyvel (a kizárólagosan politikai megközelítéssel egyszer már megbuktak a marxista történészek), hanem azok figyelembevételével is, amelyek ennek az életműnek a *fővonulatát* segítik feltárni, vagyis amelyek *Mindszenty papi-püspöki-érseki-prímási munkásságára, apostolotúdi küldetésére és szolgálatára koncentrálnak és el-*

sősorban egyházi, hitbeli, vallási, erkölcsi, lelkiességi vonatkozásúak és tartalmúak, mindezekbe beleértve magyar hazája, magyar népe iránti tevékeny elkötelezettségének vonatkozásait is.

Záradékul két friss vélekedés, mindkettő „*sine ira et studio*”, két hiteles, szavahihe-tő, elfogulatlan személyiségtől:

„...Több főszereplője volt 1956-nak. Kétségtelenül Nagy Imre az első, hiszen ő volt a vezetője, majd ő volt a mártírja ennek a forradalomnak. De hasonló nagy súllyal befolyásolta az események alakulását *Mindszenty József bíboros* is. Ő nagyon sokaknak példaképe, jelképe; nagyon sokak számára meghatározó tényező volt. Hősies helytállásával a Rákosi-rendszer börtönében az egész világ figyelmét felhívta arra, hogy milyen tarthatatlan állapotok uralkodnak Kelet-Közép-Európában. Annak ellenére, hogy a történetírás sok mindennel kapcsolatban kérdéseket, kételyeket fogalmaz meg, ezek azonban nem kérdőjelezik meg azt, hogy *Mindszenty József bíboros volt a magyar történelem egyik legnagyobb erkölcsi erőt adó példaképe*. Felvethetjük ugyan azt, hogy talán merev volt a magatartása, de *az ő jellemzősége örök értéket jelent a politika, a nemzeti morál számára.*” Ezt nyilatkozta a Vatikáni Rádiónak *Erdődy Gábor* szentszéki magyar nagykövet, történészprofesszor a római magyarok 2008. október 23-i megemlékezésén. (Új Ember 2008. november 2.)

Erdő Péter bíboros-érsek szavai 2008. december 27-én primáselődjéről: *Mindszenty bíboros „szenvetései, imái, egyháza és hazája iránti nagy szeretete világító példakép marad népünk emlékezetében.*” (Új Ember 2009. január 4.)

ZSOLT VISY

LA BASE DELLA VASCA BATTESIMALE DELLA CHIESA DI TÁPÉ

Dedicato all'ottantenne László Péter

La storia della chiesa di Tápa risale ai tempi remoti. Un dato relativo al 1138 si riferisce ad una chiesa romanica dell'abitato, che probabilmente era stata inalzata nel medesimo posto e di cui si conservano solo alcuni elementi nel materiale architettonico ed affrescale della chiesa gotica, attribuibile con molta probabilità ad una data non posteriore all'inizio del secolo XIV.¹ La chiesa ampliata e ristrutturata in epoca barocca – la nave laterale occidentale conserva tuttora la facciata e l'ingresso in stile barocco² – all'inizio del secolo XX, non soltanto si era ridotto ad uno stato molto cattivo, ma rispetto alla crescita demografica del paese risultò essere anche troppo piccola. Il 15 febbraio del 1938 avvenne “la chiusura della vecchia chiesa, malandata, pericolosa. Aprendo due aule della scuola cattolica le messe e le funzioni erano tenute provvisoriamente in quei locali, fino all'estate del 1940, quando venne consacrata la nuova chiesa”.³ La ricostruzione della chiesa fu progettata dalla Sovrintendenza ai Beni Culturali, in base ai disegni di Kálmán Lux e Gyula Szentiványi.⁴ Il lavoro fu eseguito dall'imprenditore edile Imre Farkas nel 1939-1940.⁵ La chiesa medievale venne incorporata nella nuova chiesa come nave laterale orientale. Durante i lavori fu realizzato lo scoprimento e la conservazione dei vecchi affreschi gotici coperti da calce alla fine del sec. XIX,⁶ ma i lavori di restauro non sono stati eseguiti.⁷ Gli affreschi rimessi in luce e l'ingrandimento dello spazio gotico hanno accresciuto notevolmente il valore della chiesa medievale e quello del suo campanile.⁸ Il loro attuale stato di conservazione è critico, i lavori di restauro non possono esser più rinviati.

-
- 1 GYÖRFFY 1963, 905-906; HORVÁTH 2000, 593; JANKOVICH B. DÉNES: *La storia della costruzione della chiesa di Tápa*. Manoscritto nell'Archivio del Museo F: Móra.
 - 2 La ricostruzione fu realizzata tra il 1770 e il 1779. Vedi, LELE 1998, foto n.21 e n.8 a pagina destra (con l'inversione del lato destro e di quello sinistro) F. HORVÁTH 2000, 593.
 - 3 *Historia domus*, La parrocchia di Tápa. – Anche se non terminata del tutto il lavoro, il 29 settembre del 1940, il giorno del San protettore, la chiesa fu consacrata dal parroco Béla Kedvess.
 - 4 Dall'Archivio dell'Ufficio Patrimonio Culturale, il dato lo devo alla cortesia di Istvan Bardoly.
 - 5 I disegni custoditi nell'archivio della chiesa di Tápa sono datati il 29 luglio 1939.
 - 6 OSVÁTH 1941, 8. sz. 324-335; HORVÁTH 2000, 594-595.
 - 7 HAÁG 2005, p. 15.
 - 8 Alla fine del dicembre del 1960 alla chiesa fu data la qualifica di monumento protetto ed inclusa nell'elenco dei monumenti protetti.

Nel corso dei lavori la chiesa ingrandita e ricostruita fu anche abbellita.⁹ L'arredamento della chiesa fu oggetto di studio da József Lele nel 1996 soprattutto in base ai documenti della *Historia domus*.¹⁰ Lo studioso osserva, fra l'altro che una copia dal valore artistico di una base della vasca battesimale fu regalata alla chiesa¹¹ da Károly Csányi.¹² (*foto 1*). La provenienza della base ottagonale fu presto dimenticata e István Genthon la descrive come un'opera originale.¹³ È dovuto a questo equivoco il fatto che nel 1961 sono entrato in contatto più stretto con questo oggetto.

A quel tempo avevo già preso la decisione di dedicarmi all'archeologia e per le vacanze estive avevo trovato lavoro presso il museo Ferenc Móra sotto la guida di Nándor Fettich¹⁴ che in quei tempi svolse la sua attività di studioso presso il museo. Il suo compito consisteva nella documentazione fotografica dei reperti archeologici, che per lui significava una fonte per guadagnare un po' di soldi e per me la possibilità di conoscere direttamente tutto il materiale archeologico custodito nel museo. Durante il lavoro in comune sono rimasto colpito dall'eccezionalità del suo personaggio, dalle sue enormi competenze e conoscenze che volentieri divideva con me. In breve tempo ho avuto modo di conoscere l'argomento di cui si stava occupando, il significato nascosto dietro le caratteristiche architettoniche delle chiese romaniche e gotiche. Per cui fu del tutto naturale che lo seguissi anche in alcune sue spedizioni fuori città, così anche a Tápé. Lui studiava e disegnava (disponeva di una straordinaria abilità di disegno) gli archi e costoloni della sagrestia gotica. Io invece avrei dovuto disegnare la base riccamente ornata, ritenuta come romana da Genthon e successivamente studiarla, in quanto si trattava di argomento in parte ancora non pubblicato.

Ho fatto il mio compito, anche dovendo passare per mezz'anno tutte le mattine di domenica con la misurazione e registrazione autentica dei dati di quei rilievi considerati risalenti all'età romana.¹⁵ Il che non era poco considerando le mie modeste virtù nell'arte del disegnare... Il disegno è stato fatto in stile Nándor Fettich, ossia su una carta grossa si è preparato prima un disegno sulla scala 1:2, a matita. Dopo di che si è passati alla fase del ridisegno con l'inchiostro di Kina, prima dei contorni poi

9 Lavori tuttora in corso, vedi fra l'altro le vetrate artistiche, opera di József Perlaki.

10 LELE 1998, 23-29.

11 LELE 1998, 21; HORVÁTH 2000, 594. – Purtroppo in entrambe le parti la definizione “vasca battesimale romanica, di provenienza lombarda” è inesatta, cfr. sotto.

12 Insigne storico dell'arte, direttore del Museo d'Arte Applicata, Professore presso il Politecnico.

13 GENTHON 1961, immagine 290 és 411. Non è mai stata preparata la descrizione dettagliata dell'oggetto, la sua fotografia invece è stata più volte pubblicata: LELE 1998, 35, foto 10; HORVÁTH 2000, 595, sopra a sinistra; HAÁG 2005, p.15.

14 Nándor Fettich (1900-1971) illustre studioso del secolo, conoscitore dell'archeologia del periodo degli Avari e di quello della Conquista della Patria, con particolare riferimento alla lavorazione dei metalli. I suoi saggi e monografie continuano ad essere fondamentali punti di riferimento anche per gli studiosi di oggi. Nel 1944 divenne direttore incaricato del Museo Nazionale di Budapest, nel 1945, nel periodo dell'occupazione sovietica della capitale ungherese ne divenne direttore principale. Che il Museo avesse subito solo piccoli danni, si deve soprattutto a lui, alla sua competenza nella lingua russa e al suo deciso modo di fare. Dopo la guerra fu mandato in pensione, nel 1949 è stato cancellato anche dall'albo dei membri dell'Accademia. In quel periodo manteneva la famiglia esercitando il mestiere dell'orafo, o facendo il manuale presso geodeti, a partire dalla fine degli anni 50 con lavori presso il Gruppo Ricerche Archeologiche dell'Accademia. – cfr. PÁRDU CZ 1972, 113-115; inoltre FETTICH 2000.

15 Durante il mio lavoro sono stato aiutato dal parroco di allora, Károly Ördögh e dal campanaro della chiesa, Pál Molnár.

dell'ombreggiamento a lische dei rilievi. Il lavoro fu terminato con l'ombreggiamento con acquarello nero dei rilievi. (foto 2)

Il mio entusiasmo fu presto spento quando una bella mattina di domenica venne in chiesa un maestro tagliapietre che, visto il mio zelo mi informò che quello che stavo disegnando con tanta dedizione, non era altra che una copia.¹⁶ Ciononostante ho portato a termine il mio lavoro, ma subito dopo l'ho messo da parte, insieme agli appunti, frutto delle mie ricerche bibliografiche, anche perché nel frattempo il mio interesse si era rivolto verso l'archeologia dell'età romana. Di tanto in tanto però mi ero preso dalla tentazione: quasi quasi cerco di scoprire la provenienza di quell'oggetto misterioso, ma il momento favorevole è arrivato solo nel 2005, anno in cui presi veramente la decisione di compiere le ricerche. Per una serie di coincidenze l'argomento divenne veramente attuale. Gli esami del 2006 hanno fornito informazioni sempre più nuove ed era possibile averne una visione più ampia.¹⁷ E poi nella primavera del 2007 la mia attenzione fu attirata da un quadro che rappresentava quella che era la copia gemella della base di Tápé, proveniente dal chiostro romanico del Museo dell'Agricoltura. Ho contattato Péter Rostás che mi ha gentilmente messo a disposizione il suo saggio in corso di stampa.¹⁸

La vera, trasformata in base ottagonale della vasca battesimale di Tápé fu realizzata in pietra artificiale, preparata con la fusione tramite la forma presa dall'originale. (foto 3). Il materiale è composto da macinati di pietra dalla grandezza di 3-5 cm e di cemento, la cui superficie è leggermente consumata, scabrosa, dovuta alla sua collocazione per molto tempo all'aria aperta. Essendosi esposto a sbalzi di temperatura ed ad agghiacciamenti, il materiale legante in parte è scomparso fra i granuli di pietra. (foto 4) In alcuni punti è osservabile una striscia scavata dall'acqua, lì il materiale ha preso un colorito più scuro di grigio. Nonostante i logoramenti e i danni causati dagli agghiacciamenti l'oggetto è da considerarsi complessivamente integro, sulla superficie i disegni e gli ornamenti possono esser chiaramente identificati.

Contrariamente a quanto vale per i lati il coperchio dimostra uno stato ben diverso. Qui ai bordi è osservabile una sottile fossa dalla larghezza di 1-3cm e dalla profondità di 1-2 cm, che originalmente era riempito da cemento. Nel frattempo però il cemento in parte era fuoriuscito, probabilmente per i danni causati dagli agghiacciamenti. Questa fossa su cui mi ha attirato l'attenzione un tagliapietre ancora ai tempi in cui ero indaffarato a preparare i disegni, sarebbe sorto con il lieve restringimento della forma di colla adoperata nel lavoro di fusione della pietra artificiale, che in un secondo tempo si cercava di coprire sull'oggetto già pronto con cemento.

Sempre sul coperchio si osservano le tracce di un altro intervento. Al centro si individua una macchia, del diametro di 55 cm, ugualmente di carattere di pietra artificiale ma non identica al materiale osservabile lungo il mantello del *postamens*. (foto 5). Appare evidente che la macchia copre un cavo. L'originale dell'oggetto era una vera la cui copia fu successivamente chiusa sopra e trasformata in un *postamens*. Si

16 Che si trattasse di una copia, furono consapevoli sia LELE, 1998, 21 che HORVÁTH, 2000, 594.

17 Devo ringraziare il Museo delle Belle Arti, la vicedirettore Mária Mihály per avermi dato il permesso di fare ricerche e fotografare e per le foto messe a mia disposizione (15 novembre 2005). Allo stesso modo devo ringraziare il Museo dell'Agricoltura per il permesso di compiere ricerche e fotografare.

18 ROSTÁS 2007. – A cui esprimo anche in questa sede la mia gratitudine per la sua cortesia.

osservano anche i caratteristici segni lasciati dalla corda, osservazione confermata anche dal restauratore, György Asztalos nel novembre del 2006. (foto 6) In quel tempo su iniziativa e autorizzazione del parroco György Perlaki abbiamo sollevato il *postamens* della vasca battesimale per verificare l'interno dell'oggetto che emetteva un leggero suono.¹⁹ Al momento del rialzo uscirono al di sotto del *postamens* macinati di mattoni (foto 7), a dimostrare che la copertura della vasca avvenne sul posto, probabilmente subito dopo che l'oggetto era collocato nel posto definitivo nel santuario gotico per servire da basamento per la vasca battesimale.²⁰ Questo può essere dimostrato dal fatto che il palchetto alto un gradino sotto la vasca battesimale fu realizzato con materiale perfettamente identico a quello uscito dal di sotto la vasca. Si ricorreva a questo macinato per riempire l'interno cilindrico del pozzo per poter utilizzare il meno possibile della pietra artificiale. Da allora non fu necessario smuovere la vasca ormai trasformata in una base ottagonale divenuta basamento per la vasca battesimale. Avvenne così che la sua trasformazione cadde nell'oblio, insieme alla sua provenienza.

L'altezza della base è di 95 cm, la larghezza è di 82-83 cm. La larghezza dei lati è di 34-35 cm. I lati dell'oggetto ottagonale sono decorati da rilievi. Il programma visivo dalla struttura architettonica si presenta su due livelli: in un piedistallo rettangolare che ogni volta presenta un disegno diverso e nel campo delimitato da colonne e semiarchi, in cui l'interno è decorato da ornamenti di strutturazione originale, con motivi di animali e vegetali. Il piano di questi campi è inciso ad una profondità di 6 cm dalla superficie. Fuori degli archi nelle parti dalla forma triangolare si vedono disegni diversi, sopra, a mo' di copertura si vede una duplice striscia. Sono identici il lato scolpito ad angolo, e l'ordine astragolo, inoltre la decorazione a dente di lupo ai bordi interni degli archi, che dimostra un alternarsi ritmico di cubi obliqui terminanti in spigoli. Si tratta di un motivo ricorrente nell'arte romanica di Venezia.

Il campo rettangolare del piedistallo del lato 1²¹ (foto 8) è riempito da un ornamento a tralci di vite. L'uno è un nastro guidato in linea circolare tornante in se stesso. L'altro disegno è composto da una fascia duplice intersecante il primo. Al lato sinistro del campo principale si erge una duplice colonna, tra cui solo una appartiene a questo lato, l'altra costituisce la colonna destra del lato 8. Le due colonne nella parte centrale sono connesse da un nastro rotondo. Il piedistallo della colonna è un doppio *echinos*, una cosa simile si vede anche sotto il capitello ornato da foglie acute. L'altra colonna è larga con disegni a spirale che riempie anche la parte sinistra del lato 2. Il capitello ha due parti. Nella parte inferiore un tralcio diviso molto usurato, con sopra trifogli. Il semicerchio è costituito da intrecci di tralci divisi che coprono il campo a zig zag in

19 13 novembre 2006. Alla presenza di György Perlaki, parroco di Szeged-Tápé e i collaboratori: László Török és József Biacsi, Ferenc Horváth direttore di museo incaricato, Katalin Vályi archeologa, il restauratore György Asztalos e collaboratori: Zoltán Galisz e János Kis, inoltre lo scrivente. La relazione sull'esame di origine della base è stata archiviata nel museo Ferenc Móra, nell'ufficio della parrocchia di Szeged-Tápé, inoltre nell'ufficio di KÖH di Szeged.

20 Nell'inventario della chiesa preparata nell'anno 1931 si legge la descrizione: una vasca battesimale scolpita in pietra dura di colore rossastro: "una vasca battesimale in pietra con il coperchio in rame rosso del valore di 1800 K oppure 2088 P" (citato in I. Lele, op.cit. 28.). Non disponiamo di nessun dato relativo alla base precedente della vasca, che serviva da basamento fino all'arrivo di quella nuova.

21 La numerazione degli otto lati segue l'ordine della preparazione dei disegni.

modo da lasciare lo spazio anche a foglie acute. La parte inferiore dello sfondo come anche sugli altri lati, parte con un piano obliquo. Sopra, il campo è occupato da un disegno di tralce che partono da gruppi vegetali con diverse diramazioni. Sotto i due archi più grandi sono raffigurati colombi che piluccano grappoli di uva o fiori. Sotto, ai due lati e sopra al centro si vedono altri tre fiori. Fuori degli archi nel campo triangolare a sinistra un disegno molto degradato probabilmente era rosetta, a destra ed a sinistra con foglie acute, a destra con un fiore fortemente consumato da entrambe le lati legate da foglie acute.

Nel piedistallo del lato 2 (*foto 9*) due colombi bevono da un calice. La colonna destra del campo principale è doppia, che si connette alla colonna del vicino lato tre con un doppio nastro. Nel capitello sono raffigurate due foglie ripieganti. Nello spazio centrale del semicerchio due tralci che nella parte centrale si incontrano e si intrecciano. Lo spazio centrale è riempito da un tralcio tripartito. L'uno copre tutto lo spazio, gli altri due solo la parte superiore e rispettivamente la parte inferiore. Negli spazi liberi si vedono tre foglie e sopra una rosetta a quattro petali. Fuori dell'arco a destra un disegno fortemente usurato con una parte a rilievo al centro, da cui da ciascuna dalle parti si dirama una foglia.

Il campo inferiore del lato 3 (*foto 10*) è ornato d un motivo regolare, di fasce tripartite, intersecanti se stesse in diversi punti. Nella parte destra a del campo centrale si erge una colonna poligonale che si sporge anche nel lato adiacente. Il capitello è ornato da foglie e boccioli. Al centro del semicerchio che chiude il campo centrale si vede un piccolo calice da cui esce una specie di nuvoletta di fumo, forse un fiore. A destra e a sinistra del calice due topi con la coda intrecciata. Nel mezzo dello sfondo s'innalza un albero della vita, con due pavoni a ciascuno dei lati. I due inferiori piluccano le foglie su cui stanno in piedi i due uccelli superiori, che a loro volta beccuzzano le foglie in cima all'albero della vita. Fuori dell'arco, a destra è scolpito un animale simile ad una rana.

Nel campo inferiore del lato 4 (*foto 11*) si vede un ornamento di difficile interpretazione. Nella parte destra del campo centrale una colonna duplice, legata da un doppio nastro. Nel capitello si vede un'incisione a forma di V, le cui fasce costituiscono una reticola a losanghe. Il motivo principale dell'arco che chiude il campo principale un intreccio di nastri costituiti da due fasce aperte e due chiuse. Nello spazio centrale in basso è raffigurato un calice emergente da una pianta. Il bordo del calice è scavato orizzontalmente, lo stelo verticalmente. Sul bordo del calice su entrambi i lati sta un pavone che beve dal calice. Dal dorso dei pavoni si innalza un motivo di pianta in boccioli, su cui un animale molto strano, con la coda e il naso lunghi, in posizione strana sta su un piede. Con l'altra zampa posteriore e con le zampe anteriori gli animali si appoggiano uno all'altro. Il campo è chiuso in alto da una pianta con un fiore a tre sfere. Il disegno fuori dell'arco, molto degradato, doveva essere forse un grappolo di uva, con una foglia ad entrambi i lati.

Il campo inferiore del lato 5 (*foto 12*) è occupato da un'unica fascia tripartita tornante su sé stessa che con alternarsi ritmica raffigura grandi e piccoli cerchi. Il capitello della colonna della parte centrale a sinistra è decorato a forma di V, ma anche qui si vedono tre cerchi in mezzo un semicerchio. La colonna destra serve anche il lato adiacente. Il fusto della colonna è ornato da piccole rotonde sfere. Questo capitello fu decorato con motivi di foglie. Nella fascia mediana della chiusura arcale è

rappresentata un'ornamentica vegetale con più archi. In basso del campo centrale si vede un cane in piedi, dalla bocca esce una pianta con più archi. In due archi più grandi si vedono una foglia e grappolo, nel piccolo arco superiore un fiore. Fuori dell'arco a destra si leggono i lineamenti di una testa di bue e di toro.

Nel campo inferiore del lato 6 (*foto 13*) sono scolpiti 4 volte quattro semicerchi. Nella parte a destra sta una colonna duplice, legate da un nastro rotondo. Nei capitelli si delinano tre figure umane (?)²² in posizione di rana, la cui l'articolazione del ginocchio in modo innaturale si piega all'indietro. Le mani e le gambe quasi si sfiorano. Nel campo centrale della chiusura arcale si vedono le tracce di un'ornamentica floreale molto degradata. Nel bacino del tralce di vite che con un'alternanza ritmica si sporge all'esterno e all'interno, due foglie contapposte si sono sporte. Negli spazi liberi si sporgono foglie. Fuori dell'arco a destra si vedono le tracce molto sfumate di un tralce che si sporge dall'alto in basso e delle tre foglie.

Sul lato 7 in basso (*foto 14*) un trifoglio, sopra una rosetta a cui da entrambi i lati sta avvicinando un animale somigliante ad un cane. A destra nel campo centrale sta una vasta colonna, sulla quale, in posizione obliqua, ordinata in quattro file si vede una decorazione di bottoni ovali fronteggiati. Il capitello è ornato da un disegno foglie. In mezzo al campo centrale si erge una pianta che sopra finisce in quattro rosette e in un fiore a forma di bottone che si sporge dietro. In basso sono visibili un animale alato, al piano superiore animali simili, ma stavolta senza ali (cani?). Quelli inferiori si rivolgono all'interno, i superiori all'esterno. Nella parte centrale della chiusura arcale si vedono due pesci affrontati con un elemento divisore verticale davanti alla bocca. Fuori dell'arco a destra un disegno floreale complessivamente di forma triangolare con nervatura verticale, di incerta definizione.

Il campo inferiore del lato 8 (*foto 15*) è riempito da un tralcio di vite con diramazioni da una pianta simile ad una colonna. All'estremità sinistra del viticcio c'è un grappolo, all'estremità destra si vede un fiore rotondo. Nello spazio centrale della chiusura arcata ci sono tre identici disegni rappresentanti foglie, il cui arco inferiore è rotondo ed i tre archi superiori sono angolosi. Lo spazio centrale è diviso da un tralcio di vite, la cui parte superiore continua in un altro tralcio simile. La parte centrale termina in tre fiori, mentre quella a destra e a sinistra in grappoli di uva. In basso due animali a quattro zampe (saranno cani?) danno un morso ad un grappolo di uva, nello spazio chiuso fra gli archi, sul gruppo di un animale simile si vede un'aquila che morde il collo dell'animale.

L'ornamento floreale si trova in ogni lato e in ciascun rilievo, la raffigurazione animalesca invece non è presente dappertutto, solo nel lato 2 e 7 del campo inferiore e nel lato 3 e 7 dell'arco che chiude il campo centrale. L'unico caso in cui si vede una raffigurazione umana è problematico per lo stato scalcinato della pietra. La situazione invece è tutta opposta nei campi centrali dove, tranne due lati, si notano anche delle figure animalesche. I due campi che sono colmati soltanto da tralci floreali sono il numero 2 e 6, l'uno situato di fronte all'altro. Tra questi due campi si trovano i lati con raffigurazioni animalesche, divisi in due blocchi, di cui ciascuno è costituito di tre parti.

22 Sebbene i motivi adoperati siano generalmente di provenienza veneziana, fra i motivi analoghi del sec. 11-13 non si conoscono rappresentazioni di figure umane.

Nándor Fettich ha già richiamato l'attenzione sul fatto che il programma visivo dell'oggetto appartiene all'arte romanica di Venezia in cui troviamo riuniti sia l'ornamento a fasce, sia le raffigurazioni animalesche provenienti da altre aree. Le questioni legate alla genesi e all'evolversi dell'arte di Venezia e dell'Italia settentrionale, che segnano la linea forse più importante dell'arte romanica in Europa,²³ sono già divenute oggetti di studio in numerose ricerche complesse. Le radici dell'arte romanica europea risalgono all'arte classica antica, soprattutto all'arte paleocristiana, agli elementi stilistici (allo stile animalesco e ai relativi motivi delle fasce) usati nell'arte dalle tribù germaniche, soprattutto dai longobardi, stabilitisi in Italia. Inoltre si trattava anche della conoscenza e ripresa dell'arte bizantina, con il suo costante influsso, la quale a sua volta è stata arricchita da elementi stilistici animaleschi persiani, in fondo provenienti dalle steppe, in parte sempre per mediazione bizantina e, più tardi, da elementi particolari dell'arte araba. Secondo le ricerche, l'ornamento a fasce, che consiste nel disegno di una rete tendente all'infinito, costituita da forme intrinsecanti di cerchi e rombi, prima in doppia, poi in triplice fascia, che generalmente viene considerato un elemento tipico dell'arte lombarda, pur essendo senza dubbio il risultato di uno sviluppo italiano, dal punto di vista dei suoi antecedenti è riconducibile non soltanto alle fasce presenti nello stile animalesco germanico, ma anche ai motivi delle fasce delle aree orientali-bizantine.

L'altro motivo appartiene all'ambito delle raffigurazioni animalesche. Una parte di queste rappresenta scene con animali che combattono, i cui protagonisti sono da una parte l'aquila, il grifone e il leone,²⁴ dall'altra parte le prede a quattro zampe, come per esempio il cervo o il capriolo. Tali scene di animali combattenti in fondo derivano dall'infinito spaziale e temporale delle steppe eurasiatiche e sono giunte a far parte della cultura delle aree europee e mediterranee tramite le ondate migratorie di popoli sin dalla preistoria. Partendo dall'area del Caucaso e del mare Nero e procedendo verso le zone meridionali ed occidentali, questi motivi sono divenuti costituenti organici sia dell'arte persiana, sia dell'arte germanica e avara e sono rientrati nell'arte romanica in Italia come risultato di un processo non ancora scoperto in tutti i suoi aspetti, e soprattutto per mediazione bizantina.

L'altro gruppo delle raffigurazioni animalesche ha radici nell'arte paleocristiana e può essere considerato la continuazione organica della tradizione mediterranea. Appartengono a questo gruppo le varie rappresentazioni dell'albero della vita, che costituisce l'asse dell'immagine su cui ai due lati si vedono sempre due pavoni o, eventualmente, altri uccelli. Una varietà simbolica di tale immagine è il calice da cui bevono pavoni o colombe. Fanno parte di queste rappresentazioni tipiche anche le colombe tra tralci che beccano grappoli di uva.

Il lungo processo della formazione dell'arte romanica risale ai secoli VII-IX, i cui primi, ma tuttavia maturi esempi sono le figure in stucco e gli elementi ornamentali della chiesa di S. Maria della Valle di Cividale, e particolarmente di uno dei lati della

23 ZIMMERMANN 1897; GABELNTZ 1903; BERTAUX 1904; VENTURI 1904; VITZTHUM – VOLBACH 1924, particolarmente il riassunto critico delle ricerche precedenti, 64-75; ĆEWIECHOWSKI – HAMANN – MACLEAN – RIZZI 1982, particolarmente l'introduzione di Z. Ćewiechowski; DORIGO 2003.

24 Probabilmente anche i predatori simili a cani, presenti sulla copia di Tápá, sono leoni.

base della vasca battesimale del duomo di Cividale della metà del secolo VIII.²⁵ I rilievi di questo periodo sono caratterizzati da un tipo di elaborazione poco profonda, piatta. Una nuova fioritura è avvenuta nel secolo XI, quando Venezia e Genova sono divenute i centri del commercio con Bizanzio, e con le crociate in tutta l'Europa sono cambiate le relazioni politico-economico-culturali. Gli stessi cambiamenti sono apparsi anche nell'arte di Venezia²⁶ che, a partire dal secolo XI è divenuta una fiorente città potente. Le caratteristiche tipiche dell'arte veneziana sono i rilievi sui palazzi²⁷ in cui i temi centrali sono costituiti da raffigurazioni animalesche. In questo stesso periodo diventano sempre più diffuse anche le vere tagliate da un grande blocco di pietra, per lo più quadriformi, in alcuni casi poligonali o rotonde. Tranne gli esemplari che formano una colonna, le cui parti laterali sono ornate con tagli di foglie di acanto, tutti gli altri tipi sono colmati ai lati con i motivi sopra indicati, a forma di colonne ed archi,²⁸ che a partire dal secolo XII sono divenuti sempre più plastici. Il taglio dello sfondo dei motivi è più profondo, così i rilievi e le figure sono più in risalto. Questo tipo di rappresentazione artistica ha dato luogo ad una raffigurazione più smussata e più realistica che ha raggiunto il suo culmine nell'arte romanica del secolo XIII.²⁹

A. Rizzi più volte si è occupato dei rilievi e dei pozzi veneziani dell'epoca romanica e ha studiato anche le loro copie, compresi anche i falsi.³⁰ Una delle vere da lui studiate³¹ è molto simile alla copia di Tápé. La vera in marmo greco, datata alla prima metà del secolo XII si trova a Venezia e viene identificata con il luogo *Corte Corner a S. Samuele*.³² Nello stesso studio Rizzi afferma che la vera indicata col numero 1162 nel Museo delle Belle Arti di Budapest probabilmente è una copia tardiva della vera veneziana. Entrambe sono già state pubblicate da F. Ongania,³³ che ha definito il pozzo fotografato a Corte Cornaro a S. Samuele un esemplare del secolo XV,³⁴ e il pozzo a Campo S. Pietro di Castello una sua copia. Quest'ultimo qualche anno più tardi, nel 1894 è stato trasportato nel Museo delle Belle Arti di Budapest.³⁵ Peccato che gli acquirenti non hanno notato l'album di F. Ongania, pubblicato cinque anni prima. L'identità tra i due oggetti è senza dubbio indiscutibile, in quanto sulla fotografia pubblicata da Ongania si vede una piccola parte danneggiata di una fascia che orna una

25 VITZTHUM – VOLBACH 1924, 67; Abb. 39. e 68; Abb. 40 – *tavola Sigwalt*.

26 Z. Ćwiechowski in: ĆWIECHOWSKI – HAMANN – MACLEAN – RIZZI 1982, 14; RIZZI 1986, 93-95.

27 ĆWIECHOWSKI – HAMANN – MACLEAN – RIZZI 1982.

28 RIZZI 1986, 95-98.

29 Z. Ćwiechowski in: ĆWIECHOWSKI – HAMANN – MACLEAN – RIZZI 1982, 23-24.

30 Vedi recentemente RIZZI 1987. Su tale lavoro di Rizzi mi ha richiamato l'attenzione Melinda Tóth cui vanno i miei ringraziamenti per i numerosi consigli che mi ha dato. Inoltre mi ha segnalato diverse altre opere nonché la vera nel giardino di *Corte Corner a S. Samuele*, dopo di che abbiamo condotto una ricerca insieme e abbiamo fatto un viaggio di studio a Venezia dove abbiamo discusso il tema anche con il collega A. Rizzi. Lo ringrazio per i suoi preziosi consigli. L'analisi storico-artistica della vera conservata nel Museo delle Belle Arti verrà fatta da Melinda Tóth.

31 RIZZI 1986, 97-98; fig. 39.

32 RIZZI 1981, 314-315, fig. 358-359.

33 ONGANIA 1889, T. XXXVII – Corte Cornaro S. Samuele; T. XCVIII – Campo S. Pietro di Castello.

34 Bisogna aggiungere che nella Biblioteca Nazionale di Venezia, in un'edizione del 1911, accanto alla tavola XXXVII si legge una nota a matita secondo la quale la vera risale al IX e non al XV secolo.

35 ROSTÁS 2007, 277-306: il pozzo è stato acquistato il 22 settembre 1894 da Károly Pulszky e György Zala a Venezia dal commerciante Luigi Reminisi per 1000 lire.

delle colonne. Lo stesso danno si nota sia sull'esemplare numero 1162, conservato nel Museo delle Belle Arti di Budapest (*vedi la foto 16*), sia sulle copie realizzate per fusione in base a questo oggetto.³⁶ La copia di Tápé appartiene a queste ultime. Come oggetti quasi identici a questa vera si possono ricordare altri due pozzi, uno circolare, l'altro quadriforme, che sono conservati nella sala del Rinascimento nel Museo delle Belle Arti,³⁷ sebbene Rizzi metta in dubbio anche la loro originalità.³⁸

Finora l'ultimo a studiare la vera veneziana considerata modello per gli altri pozzi è stato W. Dorigo, che ne ha definito il materiale,³⁹ chiamandola *pietra d'Arusina*.⁴⁰ Secondo la mia osservazione fatta il 26 giugno la definizione di Dorigo è giusta perché da una parte la grigia materia granulare di cui il pozzo è costruito non sembra marmo, dall'altra parte perché essa è particolarmente simile al materiale della copia conservata nel Museo delle Belle Arti. La materia di quest'ultima è, secondo la definizione di Mária Tóth e Farkas Pintér, "marmo triestino",⁴¹ cioè la cosiddetta *pietra d'Arusina*, un tipo di calcare istriano particolarmente grigio e granulare.

Sul monumento di pietra, eretto nel cortile di una casa privata a *Corte Cornaro a S. Samuele* (S. Samuele 3365) fino ad ora è stata pubblicata una sola fotografia fatta da un'unica prospettiva in cui si vedono soltanto tre lati del pozzo. Durante il nostro viaggio di studio, eseguito con Melinda Tóth e mia moglie, abbiamo esaminato ogni lato della pietra (*foto 17*). Il risultato delle nostre osservazioni è che la vera è rotonda, ha nove lati, è alta 93 cm, ha un diametro di 83 cm, e ciascuno dei suoi campi è largo 26 cm. Sotto i campi ordinati in una struttura architettonica, divisi con colonne ed archi, non c'è nessun campo sul piedistallo, vi si trova soltanto un semplice basamento. Merita attenzione la divisione dei campi a tralci con figure animalesche. In uno dei campi, che non ne ha uno in contrapposizione, si vedono quattro piccoli animali a quattro zampe, con lunghe orecchie, che, divisi in due coppie, si stanno arrampicando su una pianta sarmentosa. In altri due campi, sia sulla sinistra sia sulla destra di questo campo, si vedono degli uccelli, delle colombe, seduti su tralci che formano archi a tutto tondo. Gli altri quattro campi sono colmati soltanto con un ornamento a fasce di tralci. I campi colmati con un ornamento a fasce, con tralci e colombe, le colonne unite, divise e quelle a sezione poligonale, i capitelli, il comune ornamento degli archi e la treccia a nastro che segue il cornicione sono tutti elementi che somigliano in modo stupefacente all'esemplare conservato nel Museo delle Belle Arti a Budapest. La somiglianza è talmente evidente spiccata / lampante che, se entrambe le opere fossero originali, sarebbe indiscutibile il fatto che siano state prodotte non soltanto nello stesso periodo ma anche dallo stesso maestro.

36 ROSTÁS 2007. Le cinque copie realizzate in pietra artificiale da lui conosciute si trovano a Budapest, nel Museo dell'Agricoltura, in via M. Munkácsy, 17 (prima nel parco chiamato Epreskert), nel giardino situato in Rózsadomb di Ignác Alpár e in quello di Ede Wigand, e a Ikervár, nel parco del castello Batthány.

37 BALOGH 1966; BALOGH 1975. I, 31-32, nr. 4-5.

38 RIZZI 1981, 55; RIZZI 1987, 91, con le note 21 e 22.

39 DORIGO 2003, I, 494-495

40 KRMAC 2006; RIZZI 2006, 97-108

41 A entrambi vanno i miei ringraziamenti per aver effettuato, alla nostra richiesta, l'esame del materiale e per averci comunicato la definizione precisa dello stesso.

Vi è però una notevole differenza, il piedistallo. Per l'esemplare conservato nel museo ungherese, e similmente per le sue sue copie è stato costruito anche un piedistallo, diversamente ornato nelle sue parti laterali. Oltre all'ornamento a fasce sono presenti anche motivi come i dischi convessi che non hanno uguali. Sono unici anche i calici che si trovano solo qui e in uno dei campi centrali. Calici di questa forma non sono presenti nel materiale veneziano. Di conseguenza con molta probabilità è giusta l'opinione riconducibile a F. Ongania secondo la quale abbiamo a che fare con una copia, con un falso. Ciò non è per niente sorprendente nell'Ottocento e verso la fine del secolo XIX quando, per colmare la richiesta notevolmente cresciuta per le vere e per gli intagli romanici di Venezia, sono stati realizzati numerosi falsi.⁴² L'unica cosa che fa pensare è il fatto che sull'orlo di entrambi i parapetti di pozzo troviamo delle incisioni quadrate che servivano a fissare la lamina di copertura. Sull'esemplare di Venezia si trova ancora la lamina di copertura in ferro che è stata fissata con piombo nei buchi incisi sull'orlo del pozzo. Anche sull'esemplare conservato nel Museo delle Belle Arti di Budapest ci sono queste incisioni, e in due di loro si vedono ancora i resti dei ganci in ferro piombato (*foto 18*). Stranamente i resti dei ganci in ferro e l'aggiunta di piombo sono abbastanza simili nei due pozzi. Quindi se la copia di Budapest è un falso, il suo fabbricatore ci ha tenuto tanto all'apparente originalità e ha autenticamente imitato addirittura i perni della lamina di copertura in ferro, similmente ai tagli di corde, segni dell'acqua tirata dal fondo, collocati sull'orlo interiore della vera. Le due vere costruite dallo stesso materiale ed eseguite secondo un programma ornamentale molto simile, con dei campi fortemente incavati rivelano tanti aspetti identici. Secondo la nostra ricerca è indiscutibile l'originalità della copia veneziana, mentre l'esemplare di Budapest sembra un falso.⁴³

È rimasta una sola domanda: come e da dove è giunta a Tápé la copia della vera conservata nel Museo delle Belle Arti di Budapest. L'unico dato a riguardo si legge nel libro di József Lele j. che, esaminando i documenti antichi della parrocchia, ne ha ritrovato uno che attesta che la vera, più tardi trasformata nel piedistallo della vasca battesimale della chiesa, è stato regalato alla parrocchia da Károly Csányi nel 1940.⁴⁴ Csányi fu il direttore del Museo delle Arti Applicate, inoltre fu professore presso il Politecnico, e aveva rapporti stretti con gli artisti e gli architetti famosi dell'epoca. Tramite questi suoi rapporti avrà potuto acquistare la copia, che da tanto tempo stava all'aria aperta e che in seguito è stata offerta da Csányi per la decorazione della chiesa progettata dall'architetto Kálmán Lux. Il luogo precedente di questa copia è tutt'ora ignoto.

42 RIZZI 1987, 87-95, particolarmente 90-91; vedi anche DORIGO 2003, I, 494.

43 Alla mia richiesta Márta Tóth analizzerà il tronco in ferro unito al piombo perché dalla misura dell'ossidazione si può approssimamente desumerne l'età.

44 LELE 1998, 21.

BIBLIOGRAPHIA

- BALOGH, J.:
- 1966 *Studi sulla collezione di scultura del Museo di Belle Arti di Budapest? I Pozzi Veneziani*. Acta Hist.Art. XII 1966, 211-278.
 - 1975 *Katalog der ausländischen Bildwerke des Museums der bildenden Künste in Budapest IV-XVIII*. Jh. Budapest 1975.
- BERTAUX, E.
- 1904 *L'art dans l'Italie méridionale I*. Paris 1904.
- DEMUS O.
- 1960 *The Church of San Marco in Venice*. Washington, D.C.: The Dumbarton Oaks Research Library and Collection Trustees for Harvard University, 1960.
- DORIGO, W.
- 1983 *Venezia origini. Fondamenti, ipotesi, metodi*. Milano 1983.
 - 2003 *Venezia romanica I-II*. Istituto Veneto di Scienze Lettere ed arti, Venezia-Verona, 2003.
- FETTICH
- 2000 *Fettich Nándor ostromnaplója 1945. január 16. – február 19.* Documentationes et Communicationes. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2000.
- GABELENTZ, H. v. d.
- 1903 *Mittelalterliche Plastik in Venedig*. Leipzig 1903.
- GENTHON I.
- 1961 *Magyarország művészeti emlékei, II*. Budapest 1961.
- GRABAR, A.
- 1975 *Les reliefs des chancels des tribunes de Saint-Marc et leurs modèles byzantins*. Arte Veneta 29, 1975, 43-49.
- GYÖRFFY Gy.
- 1963 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963.
- HAÁG ZOLTÁN
- 2005 *Pusztuló freskó Tápén*. Magyar Nemzet, 2005. december 12., 15. oldal.
- HORVÁTH FERENC
- 2000 *Szeged-Tápé. Katolikus templom*. In: Tóth F. (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged 2000.
- JANKOVICH B. DÉNES
- A tápéi templom építéstörténete*. Kézirat a Móra F. Múzeum Adattárában
- D. KRMAC
- 2006 *La Pietra d'Istria e Venezia: Atti del Seminario di studio*. Venezia, 3 ottobre 2003. Verona 2006 - www.zrs.upr.si/EN/Zaloznistvo/annales/Anali13-2003-2/porocila_ocene/02_dean_krmac.pdf
- Ifj. LELE JÓZSEF
- 1998 *A tápaiak hite*. Tápé 1998.
- MARANGONI, G.
- 1975 *Vera da pozzo*. In: *Raccolta delle vere da pozzo in Venezia*. Venezia 1975.
- ONGANIA, F. (ed.):
- 1889 *Raccolta delle vere da pozzo (marmi puteali) in Venezia*. Venezia 1889. [1911²]

OSVÁTH TIBOR OTTÓ

1941 *A tápai templom bővítése és helyreállítása*. Technika 1941, 8. sz. 324-335.

PÁRDUCZ M.

1972 *Fettich Nándor 1900-1971*. Arch.Ért. 99, 1972, 113-115.

RIZZI, A.

1981 *Vere da pozzo di Venezia/ The well-heads of Venice*. Venezia 1981.

1986 *Aspetti della scultura medievale Veneziana (IX-XIII sec.)*. Ateneo Veneto. Rivista di scienze. Lettere ed Arti 1986, n.s. 24, 93-110.

1987 *Scultura esterna a Venezia. Corpus delle sculture erratiche all'aperto di Venezia e della sua Laguna*. Venezia 1987.

2006 *Considerazioni sull'impiego della pietra d'Istria nella scultura medievale veneziana: prtere e formelle, vered a pozzo, rilievi araldici, leoni marciani*. In: *La Pietra d'Istria e Venezia: Atti del Seminario di studio Venezia*, 3 ottobre 2003. Verona 2006, 97-108.

ROSTÁS P.

2006 *A rejtelmes kút. Egy velencei kút magyarországi másolatai*. Ars Hungarica 2006/1-2, [2007] 277-306.

ŚWIECHOWSKI, Z. - HAMANN-MACLEAN, R. - RIZZI, A.

1982 *Romanische Reliefs von venezianischen Fassaden*. "Patere e Formelle", Wiesbaden, 1982.

VENTURI, A.

1904 *Storia dell'arte italiana I-III*. L'arte romanica. Mailand 1904.

VITZTHUM, G. GRAF- VOLBACH, W. F.

1924 *Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Italien*. Handbuch der Kunstwissenschaft. Wildpark-Potsdam 1924.

VOLTOLINA, G.

1981 *Le antiche vere da pozzo veneziane*. (Testi e ricerca storica di L. Mavian). Fantoni Libri Arte - Venezia, 1981.

ZIMMERMANN, M. G.

1897 *Oberitalienische Plastik des frühen und hohen Mittelalters*. Leipzig 1897.

ZSOLT VISY

THE PEDESTAL OF THE BAPTISMAL FONT IN THE ROMAN CATHOLIC CHURCH OF TÁPÉ

Once an independent settlement, Tápé is today part of the outskirts of Szeged. Its church built in the Middle Ages has been reconstructed several times. The eight-sided pedestal of the baptismal font in the Roman Catholic church of Tápé was originally a well curb made from artificial stone. In its depictions the font resembles the Romanesque art of Venice.

A. Rizzi has already studied reliefs and wells of the Venetian Romanesque style, including their reproductions, even art forgery. One of the well curbs he discusses shows a close resemblance to the reproduction found in Tápé. It is made from Greek marble and is dated to the first half of the 12th century. Rizzi has also revealed that a well curb preserved in the Museum of Fine Arts in Budapest (inventory no. 1162) is a late reproduction of this particular Venetian piece. It is still an open question how the reproduction of the well curb preserved in the Museum of Fine Arts got to Szeged; however, in the parish archives of Tápé local historian József Lele found a document certifying the fact that Károly Csányi as director of the Museum of Applied Arts in Budapest donated the well curb to the church of Tápé in 1940.

1. La vasca battesimale col il piedistallo nella navata gotica

2. Le raffigurazioni dei rilievi nella copia della vera

3. La copia della vera da vicino

4. I pezzi di cemento caduti lungo il bordo negativo della vera

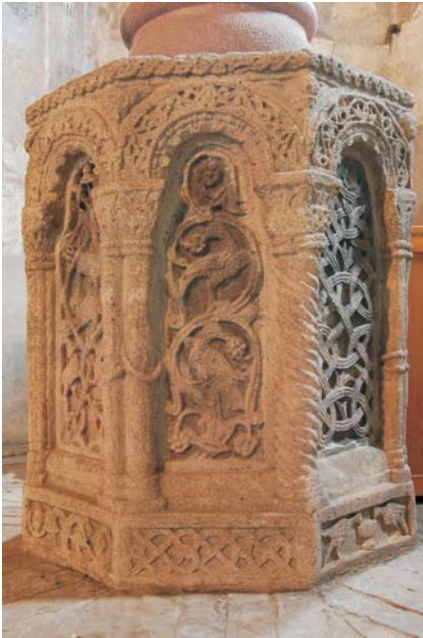
5. *La forma delineata della massa di cemento apposta ulteriormente per chiudere la cavit  della vera*

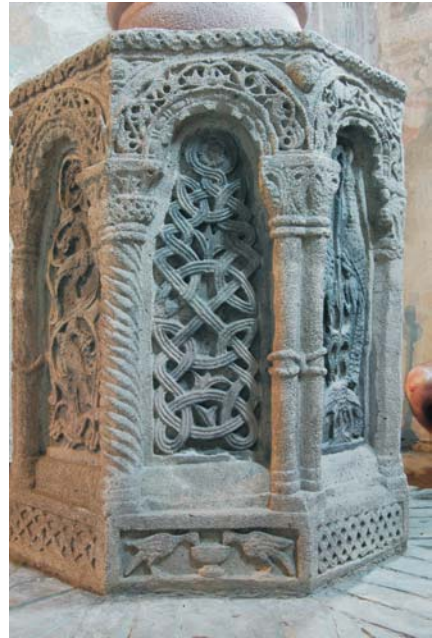
6. *Le tracce di corda sul bordo interno della vera originale*

7. Il calcinaccio di mattoni, aggiunto nel momento della chiusura della vera e scoperto durante il sollevamento del piedistallo

8. *Il lato 1 della vera*

9. *Il lato 2 della vera*

10. *Il lato 3 della vera*

11. *Il lato 4 della vera*

12. Il lato 5 della vera

13. Il lato 6 della vera

14. Il lato 7 della vera

15. Il lato 8 della vera

16. La vera conservata con il numero 1162 nel Museo delle Belle Arti e la stessa secondo la tavola XCVIII pubblicata da Ongania

17. I lati della vera dell'epoca romanica conservata a Venezia, in una casa privata di Corte Cornaro a S. Samuele (S. Samuele 3365)

18. I resti dei perni di ferro nella vera conservata nel Museo delle Belle Arti (a) e quelli nella vera di Corte Cornaro a S. Samuele (b)

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

VALLÁS ÉS ETNIKUM KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Tanulmányok. Szerkesztette: Kupa László.

B&D Stúdió, Pécs, 2008. 227 p.

2007 novemberében ült össze az a tudományos szimpózium, amelyen elhangzott az a húsz előadás, melyek tanulmányokká formált változatait veheti kezébe a Vallás és etnikum Közép-Európában című kötet olvasója. Az impozáns esemény szervezője, a 2003 tavaszán a Magyar Szociológiai Társaság berkein belül, Kupa László elnökletével megalakult Etnikai Kisebbségkutató Szakosztály volt, mely küldetésének tekinti a Kárpát-medence nemzeti- és etnikai kisebbségeinek multidiszciplináris kutatását. A pécsi székhelyen működő tudományos műhely kutatói már ötödik alkalommal adtak közre közös publikációt, melyben örömet lelheti a szűk szakértői gárda és a történelem vagy a társadalomtudományok iránt érdeklődő laikus közönség egyaránt. A korábbi konferenciákhoz képest erősödött a történeti blokk súlya, de még így is nagyobb hangsúlyt kaptak a vallási közösségek együttéléséről szóló beszámolók, illetve azok az írások, melyek egy-egy etnikai közösség keretén belül közelítettek a vallás kérdéséhez.

A címben feltüntetett régiótól jóval egzotikusabb tájakra kalauzolják az olvasót a könyv első tanulmányai: Kéri Katalin a középkori Spanyolország kulturális kavalkádját: a keresztény, az iszlám és a zsidó népesség, vallás és kultúra hét évszázados együttélését ismerteti meg. Ezután bepillantást nyerhetünk Dél-Amerika történetének véres évtizedeibe. Augusto Pinochet 17 évig tartó katonai diktatúrája alatt elkövetett tömeges mészárlásokról, bebörtönzésekről és üldöztetésekről születtek már történeti feldolgozások, azonban a békaperspektívából szemlélődő kutatás e tárgyban is várta magát. Nagy-Zekmi Szilviának nyílt lehetősége, hogy a Chilei Emberi Jogok Levéltárában tanulmányozza az Igazságtételi- és Megbékélési Bizottságok (Truth and Reconciliations Comissions=TRC, ilyenek tevékenykedtek az Apartheid után Dél-Afrikában) jegyzőkönyveit. Vizsgálódási korpuszát olyan dokumentumok alkották, melyek a visszaélésekre, a későbbi felelősségre vonásra, illetve a bűnösök és áldozatok szembeállítására vonatkozóan szolgáltatott információkat. Nézete szerint a nagy tragédiák után általános jelenség, hogy az áldozatok keresik az igazságot, vágnak a meghallgatásra, arra, hogy a bűnösök beismerjék bűneiket. Az angol nyelven publikálásra került vallás-etnikai értekezés központi kategóriája a megbocsátás. Olyan szélesebben értelmezett nézőpontból, ahol a megbocsátás sikerességétől egy nemzet fennmaradása függ, ahol megvalósulása egy kollektív trauma záró aktusa lehet. A szerző összehasonlító elemzésében a chilei diktatúrát és a perui városi gerillaharcok viszontagságait túlélő áldozatokban működő mechanizmusokat kívánta rekonstruálni: vajon az elkövetők vallomá-

sait hallgatva milyen tényezők alapján döntöttek a megszenvedett alanyok, hogy az ószövetségi „szemet szemért” vagy az újszövetségi „tartsd oda a másik orcádat is” elv érvényesüljön-e?

Az elmúlt évszázad során számos elmélet és becslés született a középkori Magyar Királyság népességének nagyságát és összetételét illetően, ezeket rendszerezte és értelmezte újra Font Márta, hogy összefoglalja azon tényezőket, melyek meghatározták a középkori magyar államalakulat befogadó jellegét. A demográfiai vonalat folytatva Nagy Mariann munkájából megtudhatjuk, hogy hiába alakult ki a 19. századra a statisztikai adatgyűjtés metodikája, a közigazgatási egységek állandó változása megnehezítette az adatfelvételt. Az 1850/51-es és 1857-es népszámlások eredményeinek legfontosabb tanulsága és egyben félelmet keltő felismerése a magyarok arányának vészes csökkenése volt. A nemzeti viszonyokat is feltáró eredmények rávilágítottak arra, hogy a Habsburg Birodalom Oroszország után Európa legtarkább állama, mind etnikai, mind vallási viszonyai tekintetében. Rebesgetni kezdték a szláv veszély mítoszatát és az egyes felekezeteken belül kiéleződtek a nemzeti ellentétek.

A vallási konfliktusok gyakori előfordulását kétséget kizáróan a kötet tanulmányai is bizonyítják. A török korban kérdőjeleződött meg először a katolicizmus hegemoniája térségünkben. Molnár Antal munkásságának köszönhetően már sokat tudhatunk arról, hogy megtartásában milyen kiemelkedő szerepe volt a jezsuita rendnek. A szlavóniai viszonyok bemutatásával és a plébánosok integráló szerepének taglalásával eddigi ismereteink szélesítésében segít bennünket Varga Szabolcs és Gózszy Zoltán összefoglalója. Kupa László Nyíregyházáról szóló cikkében egy 18. századi kálvária elevenedik meg, hiszen az ecsedi birtok új tulajdonosa kedvezni merészelt a betelepített evangélikus szlovákságnak, magára haragítva ezzel az egri püspököt, sőt az uralkodót is. Máramarosszigeten 1913-ban a kormányzat látványos kirakatpert rendezett, hiszen a hegyaljai rutének Kabalyuk Alekszej pravoszláv pap agitációjának hatására egyre többen hagyták el a katolikus egyházat, tudjuk meg Gönczi Andreától. Az általános szegénység, a földéhség, és a katolikus papságból való kiábrándultság szülte szociális mozgalom politikai színezetet nyerve lehetővé tette közel száz olyan ember elítélését, aki megkérdőjelezte az állam és az egyház legitimációját, tévedhetetlenségét. Buzogány Dezső és Ősz Sándor Előd jóvoltából a három nemzet, négy bevett vallás vidékének számító Hunyad-Zaránd Református Egyházkerület 17–18. századi történetéből szemezgetve, a különböző felekezetek összeférhetetlenségének jegyében olvashatunk unitus püspökök templomtisztítási akcióiról, temetődúlásról, ökumenikus temetésről és a házassági jog útvesztőiről egyaránt. Nem okozott vére menő összecsapásokat Dunabogdány, Véménd és Gyöngyös településeken a magyarok és a németek között a protestáns vagy a katolikus felekezethez tartozás. Bindorferr Györgyi beszámol arról, hogy ezekben a községekben az egyház a hitéleten túl, a normakeretet, az iskoláztatást és a töretlen folytonosságot jelentette. Mindhárom településen határkijelölő funkciója volt a vallásnak, saját csoportjuk különállását szolgálta, egészen addig, amíg a 20. század vegyesházasságai végleg össze nem kuszálták a szálakat. Molnár Margit kálvinizmus értelmezésében a diaszpórában élő magyar közösség legfontosabb összetartó ereje, küldetésadatának kifejezője e vallás.

A Kárpát-medence vallási viszonyait bemutató palettát két, a zsidósággal foglalkozó munka is színesíti. A Balaton-felvidék az Árpád-kor óta termékeny borvidék, ahol a kedvező politikai feltételek miatt hazánkba áramló zsidó lakosság is előszeretettel telepe-

dett le. Mohos Mária bemutatja Keszthely, Tapolca és Füred példáján, miként alakultak ki neves borkereskedő és bortermelő zsidó dinasztiák a vidéken, amelyek nemcsak a gazdasági életben és a banki szférában, hanem a lakosság bizalmát és támogatottságát megszerezve a politikai testületekben is pozíciókhoz juthattak, jótékonyan elősegítve ezzel a terület infrastrukturális fejlődését, egészen az ellehetetlenítő zsidótörvényekig. Vajda Júlia Läger-frász című írása egyszersmind ízelítő és „kedvcsináló” a szerző Mutakozás című könyvéhez, melynek alapjául szolgáló kutatás során zsidó személyekkel készítettek interjúkat. Az alany saját élettörténetének narrációja során alkotja meg identitását, aszerint, hogy a zsidóságával kapcsolatos mely eseményeket emel ki, és miként kommentálja azokat. A főszereplő, Bea egészen fiatalon szembesült az antiszemitizmussal, az élmények hatására döntött úgy, hogy aktív résztvevője és képviselője lesz a zsidó kultúrának, annak ellenére, hogy a családjában mély nyomokat hagyott a vész-korszak.

A sírkövek a legkorábbi idők óta segédkeznek a történeti megismerésben. Nem csupán elsődleges forrásul szolgálhatnak a genealógiák összeállításakor, hanem áttelesen teszik lehetővé kulturális jelenségek feltárását. Kiszt Andrea negyven Baranya megyei településen gyűjtött sírverseket, hogy a funerációs kultúra e remekei segítségével kövesse nyomon a korábban szigorúan zárt tömbökben élő németiség nyelvi asszimilációjának folyamatát. A 19. század magyarosítási törekvéseivel, oktatáspolitikájával, majd a második világháború utáni időszak német nyelv ellenességével, valamint a zárt közösségek felbomlásával magyarázza a német feliratok presztízvesztését, majd fokozatos eltűnését. Milyen formában fogható meg a német hagyományoktól való eltávolodás? A kőfaragók kezdetben osztrák és német nyelvterületről származó szövegek könyvekből vették a költeményeket, ám azok grammatikailag és ortográfiailag egyre inkább eltértek az eredetiektől, és az archaikus jelentések, szóhasználatok is idővel kikopni látszottak. A nyelvi asszimiláció mellett a vallási képzetek is változáson mentek keresztül, mindezt bizonyítják a versekben megjelenő olyan motívumok, mint a földi élet siralomvölgy metafora, a halál eufemisztikus ábrázolása vagy az álomképzet. Ezek a német nyelvű alkotások társadalmilag elvárt identifikációs eszközként különösen a második világháború után a német kitelepítésekig prosperáltak. A tradíciót sajnos már csak a legidősebb német ajkú generáció vallja sajátjának, így a feliratok szisztematikus gyűjtése nemcsak a vizsgálati korpusz bővítése, hanem ezen egyedülálló magyarországi német nyelvű írásos kultúra konzerválása miatt is jelentős küldetés.

A Balkán-félsziget „puskaporos hordó létét” megelőző és azt követő időszak egyaránt kutatók sokaságát foglalkoztatja. A kötet négy tanulmánya is górcső alá veszi e térség sokszínű vallási és etnikai viszonyait. S. Szabó Péter arról számol be, hogy a Balkán-félsziget északi régiója történelmének számos aspektusa hozzájárult ahhoz, hogy a terület a vallási szinkretizmus „melegágyává” váljon. A több hitvilág elemeiből kiforruló kereszténység és a török iszlám hatott egymásra. A sorozatos népmozgások, a szociális nehézségek mind a szektás mozgalmaknak kedveztek, legyen az bogumilizmus vagy az iszlám miszticizmus. A társadalmi integrációs tényezőként ható Oszmán Birodalom példaértékű vallási toleranciája ugyanakkor elősegítette a valláscsere és a „hit-testvériség” jelenségének elterjedését. Már a Jugoszlávia utáni Vajdaságról ír Dr. Gábrity Molnár Irén, ahol a politikai és nacionalista események hatására a vallás újra felértékelődött. Mindez nem jelenti feltétlenül a rendszeres templomba járást, de identitásképző elemként, életvitelben megnyilvánuló rítusok sorozataként részét képezi az

emberek életének. Az 1990-es évek Bosznia-Hercegovinájában a vallás egyaránt összetartó és szétfeszítő erő. Koller Inez írásából megtudjuk, hogy a jugoszláv eszme kiváltotta morális válságot követően a vallás ismét hangsúlyt kapott a nemzeti identitások elhatárolásában. Az iszlám a bosnyákok, az ortodoxia a szerbek, a katolicizmus a horvátok nagy részét szervezi egységbe, de a három ellentétes etnokratikus aláássa a gondosan kimunkált államberendezkedést, ezáltal az ország demokratikus működését és külpolitikai érvényesülés képességét egyaránt. Szintén a Balkán-félsziget állt Pap Norbert és Tóth József vizsgálódásainak középpontjában, szerintük a földrajzi adottságok, a bonyolult kulturális mintázat, az etnikai és vallási viszonyok különbözősége és a stratégiai útvonalak ellenőrzésének nagyobb külső érdekeltsége magyarázza, hogy az integrációs törekvések is mindenkor külföldről érkeztek. Mivel ezek ütköztek a helyi próbálkozásokkal az elaprózott államstruktúra maradt fenn. Az egy térségre koncentrált vizsgálódások másik helyszíne, a 150 ezer magyarnak otthont adó Kárpátalja volt: míg Hajdú Zoltán a régió „államváltó” jellegéből fakadó sajátosságait foglalta össze (magyar, osztrák-magyar, cseh, orosz hatalom folyamatosan váltokozva határozta meg az egyes nemzetiségek privilegizált helyzetét), addig Pete József kutatása a határontúliakkal fenntartott magyar-magyar vallási kapcsolatokra és azok nehézségeire koncentrált.

Több kutatás esetében csak a legfrissebb eredmények részösszefoglalására került sor. Mind az újdonságok közzétételének szükségessége, mind a szerteágazó tematika és az eltérő régiók közötti kapcsolódási pontok megtalálásának igénye megengedi, hogy a Szakosztály publikációi között hamarosan egy szintézis jellegű munkát is kereshessünk.

Árvai Tünde

MISÓCZKI LAJOS

A VALLÁS- ÉS EGYHÁZÜGY A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDEJÉN

Gyöngyös, 2009. 268 p.

2009-ben hagyta el a sajtót Misóczki Lajos gyöngyösi nyugalmazott főiskolai tanár: Vallás- és egyházügy a Rákóczi-szabadságharc idején című műve. A hét fejezetből álló munka első részében a szerző arról írt, hogy már a Rákóczi Ferenc által 1703 májusában kiadott brezáni kiáltványában a szabadságharc kezdetétől eleve megfogalmazta minden vallás háborgatásának tilalmát. A nagy fejedelem a felkelést Isten nevében indította. A szabadságharc alatt a nemzet fő célja a megoldásra váró társadalmi, gazdasági intézkedések mellett a vallásügy is meghatározó szerepet töltött be. 1703. november 10-én Tokajban adta közre a fejedelem első vallásügyi pátensét, amelyben megtiltotta a katolikus templomok önkényes elfoglalását és a protestánsoknak való átadását. Az 1704. január 27-én közzétett miskolci vallásügyi rendeletében már társadalmi összefüggésekben mutatott rá a vallási háborgások kérdésére, amelynek értelmében védelemet adott ki.

A munka második fejeztében a szerző arról szólt, hogy a felkelés megindítása után az egyes egyházak hogyan álltak Rákóczi mellé. A harmadik részben Misóczki azt vizs-

gálta, hogy a vallásügy hogyan jelentkezett a béketárgyalásokon. Először az 1704 márciusában Gyöngyösön tartott első tárgyalásokról beszélt, majd az év augusztusában folytatott második gyöngyösi és selmecbányai tárgyalásokat elemezte. Sajnos ezek a tárgyalások eredménytelenül végződtek. A vallásügyet azonban a fejedelem folyamatosan felszínen tartotta.

Az ezzel kapcsolatos fejleményeket a szerző a könyv negyedik fejezetében fejtette ki. Először arról írt, hogy a vezér a két gyöngyösi tanácskozás között két vallásügyi rendelkezést adott ki. Az egyiket 1704. június 20-án bocsájtotta közre, amely a protestánsok szabad vallásgyakorlásáról rendelkezett. Az év augusztusában pedig újabb vallásügyi pátenst tett közzé.

A vallásügy nagy szerepet kapott az 1705. szeptemberében és októberében Szécsényben tartott országgyűlésen is. A vallásügy már Rákóczi esküjében és szövetséglevelében szerepelt. A vallásügyben hozott döntésekben a fejedelem türelmet hirdetett. A szabadságharc vezére időtálló módon rendelkezett. Egyik 20. századi kutató az országgyűlés vallásügyi határozatait, mint a vallási türelem és megbékélés szép példáját jellemezte. Rákóczi az országgyűlésen a vallásügyet úgy kezelte, hogy azt alárendelte a haza ügyének. Elmondhatjuk azt, hogy a szécsényi országgyűlésen teljes vallásszabadságot hirdettek meg. A vallásügy kérdése felmerült az 1705. és az 1706. év nagyszombati béketárgyalásokon is, ahol a békealku fő témái között feltűnt a vallás témája is.

Misóczki könyve ötödik részében a szabad vallásgyakorlat eredményeit foglalta össze. Rámutatott arra, hogy az addigi vallásügyi rendelkezések következtében megújult a protestáns gyülekezetek élete. A szerző munkája hatodik részében azt vizsgálta, hogy a szabadságharc tetőpontján 1707-ben hogyan alakult a vallásügy helyzete. Először a vallási türelem katonai jellemzőit vette szemügyre. Rámutatott arra, hogy a fejedelem a lakosság vallási életében következetesen érvényesítette a pátenseiben megfogalmazott, a vallási türelmet célzó rendelkezéseket. A fejedelem a vallásügy katonai kérdéseiben is példát mutatott. Ezt bizonyítja például, hogy a haditáborba mindvégig magával vitte térdeplő szőnyegét, valamint a kelyhet. Az 1705. december 7-én kelt „Az egyházi személyek regementekben való hozatásáról szóló parancsolat” című kinyilatkoztatása.

Ez azt mutatja, hogy a hadseregben megkívánt és előírt vallásügyi politika valósággá vált a szabadságharc idején. Ezt követően a szerző arról írt, hogy az 1705-ös szécsényi országgyűlés után milyen egyházszervező munka folyt az országban. A könyv szerzője a konkrét eredményeket vallásonként foglalta össze.

A hatodik részben a vallásügy, az iskolaügy, a nemzeti művelődés kérdése külön fejezetet kapott. Rámutatott arra, hogy II. Rákóczi Ferenc az iskolaügyet is nemzeti ügyként kezelte. A fejedelem lényeges állami feladatnak tekintette az oktatás-nevelés ügyét. Az egyes iskolatípusokban oktatási szabadságot biztosított. Szabályozta a felekezetek közötti egyenlő iskolaállítási jogát. Ezt követően felekezeteként vizsgálta az iskolák tárgyi feltételeinek alakulását. Írt arról, hogy a szabadságharc idején például visszadták a reformátusoknak a sárospataki kollégiumot. Az alfejezet végén rámutatott arra, hogy a nemzeti művelődés ezernyi szállal kapcsolódott a vallásügyhöz. Például a sárospataki kollégium igazgatója, Csécsi János a vallásferkölcsi neveléssel azonos szinten tárgyalta a nemzetnevelés ügyét is. Az egyes vallásfelekezetek által fenntartott iskolák vonatkozásában a nemzeti művelődés ügyét reprezentáló irodalmi alkotások születtek.

A könyv utolsó, hetedik fejezetében a szerző arról szól, hogy az állami irányításban hogyan tükröződött az állam és egyház érdekeinek érvényesítése. Leírta hogy a szabadságharc tetőpontját jelentő, 1707-es ónodi országgyűlésen Rákóczi az államirányítási, hadsereg-szervezési, gazdasági, pénzügyi kérdések mellett vallásügyi téren is intézkedett. Az országgyűlés határozataiból kitűnik a vallásügyi intézkedések, végrehajtásának ellenőrzése. Rámutatott arra, hogy az egyházügy és az államügy szervesen összekapcsolódik az egyre lehetetlenebbé váló körülmények között is. Ezért nem véletlen, hogy Rákóczi emléke a szabadságharc leverése után is élt a népben, s azt vallásos tisztelettel ápolta.

A szerző a mindvégig színvonalas munkáját a témával kapcsolatos magyar és idegen nyelvű irodalom és újabb kutatási eredményei alapján írta meg. (II. Rákóczi Ferenc és három római katolikus pap. = Emlékkönyv Seregély István egri érsek aranymiséje alkalmából. Szerk. Löffler Erzsébet és Seregély György. Eger, 2005. – A Vallási türelem az Észak-Magyarországi vármegyék példái alapján II. Rákóczi Ferenc intézkedéseiben. = Agria, Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Eger, 2005.) A könyv értékét növelik a közreadott fényképek is. A munka a szerző által felhasznált irodalom felsorolásával zárul. Kiadásáért dicséret illeti meg azok szponzorait, valamint a könyvet előállító nyomdát.

Az ismertett művet értékei miatt nemcsak az egyháztörténészek, hanem a köztörténet írói, sőt a történelem szakos tanárok is haszonnal forgathatják.

Szecső Károly

KEES TESZELSZKY

AZ ISMERETLEN KORONA.
JELENTÉSEK, SZIMBÓLUMOK ÉS NEMZETI IDENTITÁS
Historia Pro Futuro, Bencés Kiadó, Pannonhalma 2009.
382 lap, 24 színes illusztráció

Kees Teszelszky Groningenben él, könyve doktori értekezésének magyar fordítása, amelyet eredetileg a Groningeni Egyetemen nyújtott be. Nyomtatásban is megjelent, holland nyelvű eredetijének irodalmi adatai: Roger Cornelis Emil Teszelszky: *De sacra corona regni Hungariae – De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne identiteit* [A magyar korona és a kora újkori nemzeti identitás fejlődése] (1572–1665), 2006. Holland professzortárs mellett a magyar kiadáshoz bevezetőt író R. Várkonyi Ágnes is közreműködött, Gergely András pedig az opponensek közé tartozott, amint azt az internetes elérhető példányon olvashatjuk (2009. szeptemberében): <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2006/r.c.e.teszelszky/>

Szerző, aki latinul is, 17. századi és modern magyar nyelvünkön is kiválóan ért és beszél, elsősorban a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivban folytatott kutatásai és fölfelezései alapján új fényben látatja ezt a magyar öneszmélődés számára mindig is fontos, újabban egyre fontosabb kérdést: a szent korona történetét és a szentkorona tant. Eszerint eddig az ismeretlen és mellőzött dokumentumok közé sorolható Náprágyi Demeter erdélyi katolikus püspök szónoklata a király előtt, a letartóztatott Bocatius

utazótáskájában lefoglalt irományok, Pázmány Péter inspirációi, Illésházy István és Mátyás főherceg beszédei, Berger Illés munkái, továbbá Jeszenszky János koronatórténete. Szerző megkereste az eredeti példányokat és azok másolatait, kiderítve, hogy közöttük eltérések vannak, a másolatok politikai szándékból született szövegvariánsok. Ugyanígy Szerző felkutatta a fontosabb kiáltványok több példányát a különböző európai gyűjteményekben.

Eredményei szokatlanul hangzanak és bizonyára vitát is ki fognak váltani, egy mondatban úgy foglalhatók össze: a korona egyszerre jelképezi a rendi nemzet politikai jogait, szabadságjogait és egységét. Más szóval, nincs egy örök, változatlan, statikus korona-eszme, hanem az egyes korok aktuális problematikájának fényében eltérhet a korona értelmezése.

Szerző első helyen Péter László történésznek mond köszönetet, aki 1956 óta a 2008-ban bekövetkezett haláláig Oxfordban működött. Angol nyelvű tanulmányai, Magyarországon alig ismert írásai eligazító erejűek voltak számára. Amint a történeti bevezető részben olvashatjuk, Péter Lászlónak köszönhető az a felismerés, hogy Eckhart Ferenc munkásságának értéke nem az, mint utólag elhíresült róla, hogy a szentkoronát népszerűsítette volna, hanem éppen ellenkezőleg, ő cáfolta azt: „... Eckhart tanulmányának fő mondanivalója az, hogy a szentkoronának nincs semmiféle történelmi alapja.” (55. skk.)

A 372 oldalas monográfia a nemzeti identitás és a korona kapcsolatával foglalkozik, majd a korona szerepével a Bocskai-felkelésben, II. Mátyás, a korona és a magyar rendek kapcsolatával, hosszan elemzi Révay Péter koronatórténetét, beleértve annak utóéletét. A függelékben három fontos szöveget olvashatunk először nyomtatásban: Berger Illés, Jubileumi csokor, ill. levelét Illésházy Istvánnak, továbbá Illésházy beszédét a kassai gyűlésen.

Az értékes munkát húszoldalas bibliográfia, mutatók, angol nyelvű rezümé és 24 színes illusztráció zárja.

Somorjai Ádám OSB